

51593

50045
51593

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

82. ÉVFOLYAM

1948 1—4. SZ.

BUDAPEST, 1949

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

BUDAPEST VIII, PUSKIN-U. 26. MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

82. ÉVFOLYAM

1948 1—4. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867.

Felelős szerkesztő: ELEKES LAJOS	Főszerkesztő: ANDICS ERZSÉBET	Szerkesztőségi titkár: HANÁK PÉTER
-------------------------------------	----------------------------------	---------------------------------------

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Benda Kálmán, Bolgár Elek, Czöbel Ernő, Ember Győző, Kosáry Domokos, Lederer Emma, Mérei Gyula, Mód Aladár, Molnár Erik, Nemes Dezső, P. Zsigmond Pál, Réti László, Zsigmond László.

Felelős kiadó: a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója.

TARTALOM

Andics Erzsébet: Elnöki megnyitó 1

TANULMÁNYOK:

<i>P. Zsigmond Pál:</i> Szempontok az eredeti tökefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon	19
<i>Mérei Gyula:</i> A magyar céhrendszer 1848 előtt	60
<i>Spira György:</i> Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése	101
<i>Ember Győző:</i> A Honvédelmi Bizottmány	150
<i>Vörös Károly:</i> A választójog kérdése a bányavidékeken 1848-ban	166
<i>Volgin, V.:</i> A „Kommunista Kiáltvány” százéves évfordulójára	191
<i>Arató Endre:</i> A szlovák nemzeti mozgalom a forradalom előtt (1845—48.)	208
<i>Vigh Károly:</i> A prágai szláv kongresszus centenáriuma	235
<i>I. Tóth Zoltán:</i> A magyar-román szövetség kérdése 1848-ban	252
<i>Gerőné Fazekas Erzsébet:</i> Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása a történelem haladó erőinek szempontjából	283

KÖZLEMÉNYEK:

<i>Andics Erzsébet:</i> Hám János hercegprímás hazaárulóvá nyilvánításának előzményei	313
(— —) Táncsics bibliográfia	326

SZEMLE:

<i>Balázs Tibor, Balázs Tiborné, Hanák Péter, S. Sándor Pál, Spira György:</i> 1848 centenáriuma magyar történeti irodalma	336
<i>Lederer Emma:</i> 1848 centenáriuma a francia történeti irodalomban	353
<i>Hatvanyné Elrick Doris:</i> 1848 centenáriuma az angol történeti irodalomban	364
„Száz esztendő a Kommunista Párt Kiáltványa” (ism. <i>Nemes Dezső</i>)	372
<i>Sz. B. Kán:</i> Революция 1848 г. в Австрии и Германии. (Az 1848-as forradalom Ausztriában és Németországban) (ism. <i>Gál Éva</i>)	380
<i>J. Arnošt Klíma:</i> Počátky českého dělnického hnutí; Rok 1848 v Čechách (ism. <i>Kovács Endre</i>)	382

TÁRSULATI RÉSZ 388

PEŠUME — RESUMÉ 402

ELNÖKI SZÉKFOGLALÓ A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1949 MÁRCIUS 27-I KÖZGYÜLÉSÉN

A Magyar Történelmi Társulat újonnan megválasztott vezetősége teljes tudatában van annak, hogy milyen megtisztelő és egyben nehéz és felelősségteljes feladatok előtt áll. A Társulat több mint nyolc évtizedes multra tekint vissza és ezen hosszú munkássága alatt több történeti korszakot átélve, a magyar kultúrának jelentős szolgálatokat tett. Az újonnan megválasztott vezetőségtől mi sem áll távolabb, minthogy a Történelmi Társulat munkájának bármilyen értékes tapasztalatán, bármilyen maradandó eredményén magát könnyelmű, vagy fennhéjázó módon túltegye.

Sokat tanulhatunk a Társulat munkájából, hogyha fennállásának első korszakát nézzük, amikor a Magyar Történelmi Társulat — közvetlenül a kiegyezés után — megalakult és amikor olyan jeles magyar történészek, mint Horváth Mihály, Thaly Kálmán és mások irányították munkásságát. E korszakban a Társulat hatalmas anyaggyűjtő munkát végzett és ugyanakkor sikeresen valósította meg azt a célkitűzését, hogy „a történetkedvelők egész seregét hozza érintkezésbe” a történelmi „adatokat bíráló tudományos törekvésekkel”,¹ értett ahhoz, hogy a nemzeti társadalom aránylag jelentékeny rétegeit bevonja ebbe a munkába, szoros kapcsolatot teremtsen velük, együtt éljen és fejlődjön azokkal. A Társulat életének második korszakában, a XX. század elejétől kezdve ez a szép hagyomány, sajnos, már kiveszőben volt. Kétségtelen azonban, hogy ettől a korszaktól is tanulhatunk, mégpedig magas szakmabeli tudást, fejlett történelemkutató technikát és módszereket, szigorú kútfővizsgálatot, legalább is a részletkutatásoknál.

Mindezek elismerése mellett ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy sajnos, a magyar történelemtudomány, más honi tudományágakkal összehasonlítva, aránylag kevés maradandó, ma is értékes és követésre méltó hagyományt hagyott hátra számunkra.

Tudjuk, hogy a hivatalos történetírás mindig és mindenütt az uralmon levő osztály féltve őrzött monopóliuma. Olyan országban, mint aminő az 1945 előtti Magyarország volt, ahol a történelmi fejlődés következtében nagymértékben anakronisztikussá vált kivált-

¹ Lásd a M. Történelmi Társulat alakuló üléséről szóló beszámolót, „Századok” 1867. 16. o.

ságos réteg játszotta ezt a szerepet, az általa diktált történelemírás különösen ferde színben kellett hogy feltüntesse a multat.

S valóban a hivatalos magyar történelemtudomány — különösen az elmúlt negyedszázados korszak folyamán — egészen durván és leplezetlenül, egészen közvetlenül és kézzelfoghatóan kiszolgálta a fejlődéssel egyre nyitabban szembehelyezkedő, a magyar nemzet széles tömegeivel lassan minden kapcsolatát elveszítő magyar uralkodó osztályokat, amely körülmény nem maradhatott a leg-súlyosabb következmények nélkül ennek a történetírásnak a szava-hihetőségére és szellemi színvonalára.

Meg kell mondanunk, akármilyen súlyos is a tény, hogy a fentiek következtében nekünk történészeknek, az egész Történelmi Társulatnak nem egy tekintetben és éppen a legfontosabb kérdésekben *előlről kell kezdeni a munkát*. Nem nyugtathatjuk meg magunkat azzal sem, hogy jelentékeny a már feltárt anyag, mert hiszen ezt az anyagot is kritikailag át kell vizsgálni. Mert legyünk tisztában azzal, hogy Magyarországon, szigorú értelemben véve, még polgári történetírásról sem beszélhetünk: *a hivatalos magyar történetírás mindmáig alapvetően feudális és klerikális történetírás volt*, amely nem ismerte el még a polgári történetírás alapvető tételeit sem.²

A hivatalos magyar történetírás tagadta a társadalmi fejlődés elvét, még az evolúció formájában is, amit pedig a polgári történetírás, legalább is legjobb korszakaiban, alapul fogadott el. Nem ismerte el a társadalom osztályokra való tagozódásának a tényét, noha a polgári történetírás azt már több mint egy évszázaddal ezelőtt felfedezte. A történelmi mozdulatlanságot dicsőítette, a merev ragaszkodást elavult — feudális — társadalmi viszonyokhoz, intézményekhez és szokásokhoz. Százados elmaradottságunkat különleges és mintegy magasabbrendű nemzeti tulajdonságunkként, a magyar génusz sajátos megnyilvánulásaként igyekezett eszményíteni. Ez a felfogás a külön magyar Globusról kiszakította a magyar történelmi fejlődést az általános európai fejlődésből, ami már egymagában lehetetlenné tette történelmi multunk legfontosabb jelenségeinek hiánytalan megértését. A nagybirtokososztály nemzetfenntartó szerepét, a nagybirtokrendszer hasznosságát és magasrendűségét tartotta mindenekelőtt szükségesnek történelmi

² A polgári történelemszemléletet a magyar történelmi irodalomban csupán néhány mű, elsősorban Grünwald Béla, és Acsády Ignác, részben Márky Sándor munkái képviselték. Ez a polgári történelemifogás Magyarországon egész sor társadalmi körülmény következtében nem tudott valójában kifejlődni, a negyedszázados ellenforradalmi korszak pedig nyíltan megtagadta. A fenti szerzők munkáiban kifejezésre jutott polgári történelemírás ugyanannyira jutott — a hivatalos magyar történelemírással összehasonlítva — közelebb a történelmi igazsághoz, amennyire a polgárság, főképp a XIX. század még haladó polgársága jobban kifejezte a magyar nép érdekeit, felvilágosultabb és szélesebb látókörű volt a félf feudális nagybirtokos osztálynál és annak szellemi uszályhordozóinál.

tényekkel igazolni és igyekezett figyelmen kívül hagyni a magyar történelemnek mindazokat a — igen számos és igen fontos — jelenségeit, amelyek a fentiek ellenkezőjét bizonyítják.

A magyar történelemtudomány erősen feudális és klerikális jellegéből következett, hogy rendkívül elhanyagolta az újkor, különösen a legújabb kor történetének feltárását és fő figyelmét a magyar történelem legrégibb korszakaira irányította: az Árpádok kora ma is a magyar történelem leginkább feldolgozott fejezete,³ míg a későbbi korszakok, különösen a legújabb kor feldolgozása, hihetetlen hézagokat mutat. Ehhez járul, hogy alig akad még egy ország, amelynek a történeti irodalmában olyan óriási helyet foglalnának el az egyháztörténelmi, különösen a katolikus egyháztörténelmi munkák, mint nálunk. A magyar történetírássra jellemző ugyancsak a főúri nemzetségekkel foglalkozó rendkívül nagyszámú családtörténeti munka. Ezt a műfajt legtöbb tudós történészünk — többnyire az illető főúri család megbízásából — nagy buzgalommal művelte.

Nem csoda, hogy ez a magyar történetírás elhanyagolta, sőt egyenesen elkerülte az antifeudális és népi mozgalmak történetének feltárását. A közel három és félezer oldalra terjedő „Magyar Történelem“ (Szekfű—Hóman) mindössze két oldalt szentel a Dózsa György által vezetett nagy parasztforradalom ismeretetésének. Fraknói Vilmosnak Martinovichsal foglalkozó könyvét, noha maga Kossuth tiltakozott nyílt levélben, annak nemcsak a kegyelettel, hanem az igazsággal is nyilván szembehelyezkedő megállapításai ellen,⁴ történetíróink közül mindmáig senki sem tartotta szükségesnek revízió alá venni és a Martinovich-mozgalmat végre a maga valójában bemutatni. Az 1848/49-es szabadságharcnak és antifeudális forradalomnak száz év után sem bírjuk teljes és hű történetét, hogy az 1918/19-es forradalmakról ne is beszéljünk. Ugyanakkor a magyar tudósok 1941-ben, Werbőczy halálának 400. évfordulója alkalmával „Werbőczy élet“ rendeztek, amikor is egész sor munkában a „Hármas könyv“-nek és megalkotójának „halhatatlan“ jelentőségét dicsőítették.⁵

³ A Magyar Történelmi Társulat közlönyében, a „Századok“-ban, fennállása folyamán megtárgyalt, vagy közölt történelmi tanulmányoknak optimális számítása szerint legfeljebb 20%-a foglalkozott a XIX. és XX. századdal, 80%-a viszont régebbi korszakokkal, mindenekelőtt Szt. István korával. Még rosszabb képet kapunk, hogyha a Magyar Tudományos Akadémia által közvetlenül irányított történetírást vesszük figyelembe. 1867-től 1946-ig, tehát nyolcvan év alatt a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent mintegy 300 történelmi tanulmány közül összesen valami 20, azaz alig 7% foglalkozott legújabbkori magyar és egyetemes történelemmel. (L. a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent „Értekezések a történeti tudományok köréből“ 1867—1946.)

⁴ „Századok“ 1877. évf. 771—772. o.

⁵ L. különösen Illés József, Főlegyházy József, Rácz György, Somogyi Ferenc, Bónis György és mások ez alkalommal megjelent és Werbőczyt magasztaló munkáit.

Mindennek következtében a magyar történetírás nem volt képes a magyar társadalom fejlődését helyesen megvilágítani, fordulatainak igazi okait feltárni. Hiszen legégetőbb problémáinkat megkerülte, nagy nemzeti katasztrófáinkat, végzetes elmaradottságunkat tisztára külső tényezőkkel — előnytelen földrajzi helyzet, túlerőben lévő külső ellenség, stb. — magyarázta és nem akarta meglátni a belső osztályerőknek a szerepét az ország sorsának alakulásában. Tagadta az összefüggést a magyar jobbágyságnak 1514-ben bekövetkezett röghözkötése és az ország függetlenségének elvesztése között. Igyekezett homályban hagyni azt a tényt, hogy a Habsburgok terjeszkedése előtt pártoskodó, újabb parasztforradalmtól rettegő nagyuraink nyitották meg az ország kapuit, amint-hogy ők voltak a Bécsből kiinduló gyarmatosító politikának évszázadokon keresztül a hűséges támaszai az országon belül. Eltitkolta a magyar nép előtt, hogy az ország sorsát intéző, hatalmas birtokokkal és méltóságokkal rendelkező neves arisztokrata családjaink túlnyomó részben nyílt hazaárulással, a magyar nemzet érdekeinek árubaocsátásával alapozták meg anyagi és politikai hatalmukat. Elkendőzte, hogy az 1867. után érvényesülő dualista politikának az volt az értelme elsősorban, hogy a nagybirtokos arisztokráciát minél sértetlenebbül átmentse a polgári társadalomba. Trianonról azt hirdette, hogy annak bekövetkezése az 1918/19-es forradalmak bűne volt és elhallgatta annak tényleges okait, úgymint azt is, hogy 1919-ben a forradalmi munkáskormány fegyveres harcban igyekezett megvédeni a magyar nemzeti érdekeket és ezt a kísérletét nem utolsó sorban a magyar uralkodó osztályok nyílt hazaárulása hiúsította meg. A nemzet vezetésére hivatott rétegnek igyekezett feltüntetni azt a magyar nagybirtokososztályt, amely századok óta újra és újra külső ellenséggel szövetkezett a magyar nép ellen és nem véletlen, hogy mai népi demokratikus rendünkkel szemben is idegen fegyverek segítségére számít.

Bár a magyar történetírásnak feudális szemléletéből fakadó nagy hiányosságai többé-kevésbé meg voltak kezdettől fogva, mégis rá kell mutatnunk arra, hogy ezen a téren kétségtelenül volt fokozat. Ahogyan a magyar uralkodó osztályok politikája a XX. század elejétől kezdve, de különösen az 1918/19-es forradalmak leverése után egyre reakciósabbá vált, úgy vált egyre reakciósabbá a hivatalos magyar történetírás is. Ha a Történelmi Társulat fennállásának első évtizedeiben kifejtett működését összehasonlítjuk a Horthy-korszak történetírásával, akkor látjuk, hogy milyen hatalmas regresszió állott be ezen a téren. A Társulat megalapítói még a nemzeti haladás gondolatát tűzték ki zászlójukra.

„A fejlődés, a haladás a népek legközelebbi célja. Oly törvénye ez minden népnek, melyet büntetlenül nem szeghet meg egy sem“ — ezekkel a szavakkal nyitotta meg Horváth Mihály a Magyar Történelmi Társulat alakuló gyűlését 1867. május 15-én.⁶

⁶ „Századok“ 1867, 4. o.

A Társulat későbbi korszakában történészeink már tagadták a haladás gondolatát, „liberális-szocialista“ tévhitnek nyilvánították és nyíltan elvetették.

Az 1919. előtti történetírás nem érte el azt a mélypontot, amely a munkásforradalom leverése, az ellenforradalom győzelme után következett be. Ekkor lépett fel az a történelmi iskola, amely már egészen nyíltan a reakció, a történelmi fejlődés útján való megállás, sőt, lehetőleg visszafordulás mellett szállt síkra. Csak ekkor, az ellenforradalom korszakában történhetett meg, hogy magyar történetírók egész sora magasan szárnyaló elméleti fejtegetéseiben a középkort állította piedesztálra. E történetírók szerint a középkori feudális társadalomban a földesúr és jobbágy közötti viszonyt a „kölsönös méltányosság“ és „kölsönös hűség“ jellemezte. A feudális társadalom volt az ideális társadalom, főképp kezdeti korszakában (azaz, amikor a polgári fejlődésnek még a csírái sem voltak jelen benne), a középkori kézművesség az ideális ipar. Általában a középkori társadalom erkölcsében és kultúrájában sokkal magasabbrendű volt a rákövetkező polgári fejlődésnél.⁷

Különös hévvel magasztalták történészeink a magyar feudális intézményeket, a magyar feudális osztályokat. A magyar feudális arisztokrácia különb volt, morálisabb jelleggel bírt, mint más országok feudális arisztokráciája. Magyarországon a feudális nagybirtok hosszú fennmaradása nemzeti szükségesség volt: az ország elpusztult volna, ha századokon keresztül nem óvták volna létét a nagy dominiumok urai. Szinte közhellyé vált ennek a korszaknak történelmi irodalmában, hogy az 1848-ban hozott törvények a jobbágy-ság megszüntetésére elszáultak voltak, mert a magyar parasztság ebben az időben sem gazdaságilag, sem szellemileg nem volt még elég érett ahhoz, hogy szabad legyen.

Ez az ellenforradalmi történetírás nemcsak a feudális nagybirtokososztály mullbeli szerepét magasztalta az égig. Legalább ugyanolyan magasra emelte ennek támogatóját és szövetségesét a Habsburg abszolutizmust. A Habsburg-uralom nem gyarmatosítást jelentett — az ilyen felfogás a „rémmesék“ kategóriájába soroltott —, hanem tulajdonképpen áldás volt az országra, aminthogy egyáltalában „a Habsburg-dinasztia, az osztrák-cseh tartományok, a német birodalom és a pápaság“ voltak évszázadokon keresztül a magyar nemzet igazi pártfogói. Lipót és Metternich a magyar nemzetnek nem ellenségei, hanem jóakarói voltak.

Történetírásunk függetlenségi törekvéseinket „irreális“, „romantikus“ aspirációknak nyilvánította, amelyek a nemzet fejlődését katasztrofálisan ingoványos talajra vitték. A „kuruc-szellemben“ a magyar történelem átkát látta és a „labancokat“ értékelte igazi hazafiakként, jó és főként bölcs magyarokként. Történelmi irodal-

⁷ Hajnal István pl. azt rosszafta Mária Terézia urbériumában, hogy az „bontó hatással“ volt „úr s paraszt egészséges történeti viszonyára“. („Századok“ 1941. évf. 214. o. Aláhúzás tőlem. A. E.)

munkban ebben az időben megindult a magyar nemzet nyílt árulónak a rehabilitálása Pálffy Jánostól és Károlyi Sándortól kezdve Görgeyig. A nagy francia polgári forradalom hatalmas „vérpatak” volt, eszméinek az országban való elterjedése mellett az uralkodónak joga és kötelessége volt Martinovichéknak a lefejeztetésével védekezni.

A történelem — mondják — az élet tanítómestere. Azonban ahhoz, hogy ezt a szerepét betöltse, *igaznak kell lennie*. A meghamisított magyar történelem természetesen nem tudott az élet tanítómestere lenni, a nemzetnek a helyes utat megmutatni. Nemcsak, hogy nem segítette, hogy az első világháború óta különösen bonyolulttá vált világhelyzetben helyesen tájékozódjék, hanem ellenkezőleg, nagy szerepe volt abban, hogy a magyar nemzet egyre inkább elveszítette érzékét az iránt, mi a jó számára és mi a rossz. Ennek a magyar népet megtévesztő történelemírásnak nagy része volt abban, hogy az országot lelkiismeretlen vezetői katasztrófába tudták vinni: a történelmi felelősséget ezért nemcsak az uralkodó osztályoknak, de ennek a történelemírásnak is viselnie kell.

Azt, hogy valamely ország történelemírása helyesen tárta-e fel a múltat, jól fogta-e fel annak tanulságait és ezek alapján helyesen mutatta-e meg az illető népnek a követendő utat, a való élet kell hogy igazolja. Ha ebből a szempontból nézzük az eddigi, főképp a 25 éves korszak történetírását, akkor a következőket látjuk.

A magyar nép nyomorúságának, az ország nehéz helyzetének, gyakori katasztrófáinak tulajdonképeni okai abban gyökereztek, hogy Magyarország elmaradott ország volt, hogy még a XX. században a feudalizmusnak erős maradványai voltak nálunk eleve nek mind gazdasági, mind politikai téren. A magyar nép tényleges sorsa, „az élet” ezt mutatta, mégpedig, sajnos, igen szemléltetően.

A 25 éves korszak történetírása viszont azt hirdette, hogy kevés volt a feudalizmusból, hogy fent kell még tartani, sőt lehetőleg vissza kellene csinálni a múltat.

A magyar nép sorsa azt bizonyította, hogyha idejekorán térünk volna rá a polgári fejlődés útjára, akkor sok bajtól megmenekült volna az ország.

A hivatalos magyar történetírás ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy túlságosan messze ment Magyarország a polgári fejlődés útján, hogy a túltengő polgári szabadságok voltak a bajok okai, az, hogy Magyarország 1867 után *túlságosan liberális ország lett*.

Száz év tapasztalatai az mutatták, hogy végzetes hiba volt, 1848-ban nem következetesen végigharcolni a küzdelmet a feudalizmus és abszolutizmus ellen, hogy az volt a baj, hogy a forradalom félúton megállt, hogy *nem volt elég radikális*.

Történetíróink ezzel ellentétben erre vonatkozó munkáikban azt igyekeztek bizonyítani, hogy a szabadságharc és a forradalom történelmi tévedés, esztelen véres kaland volt, amit még végzete-

sebbé tett az a körülmény, hogy túl messze ment el, *túl radikális volt*.

Tudjuk, aligha lehet erről vitatkozni, hogy a magyar nép második szörnyű szerencsétlensége az évszázados gyarmati sors volt. Ennek súlyos gazdasági, politikai és kulturális következményeit máig sem tudtuk teljesen kiheverni és még a jövőben is sok tennivalónk lesz ezen a téren. Ugyanakkor a magyar történetírás dicsőítette a Habsburg-dinasztiát és annak gyarmatosító politikáját. Tudjuk, hogy külpolitikánk német orientációja mennyi kárt okozott az országnak — a magyar történetírók rendületlenül a német orientációt tüntették fel egyetlen lehetséges útként munkájukban. Tudjuk, milyen vészes kihatása volt annak, hogy nem akartunk keletre nézni és a szomszédos, főképp szláv népekkel baráti kapcsolatot teremteni, hogy azokkal volt a legrosszabb viszonyunk, akikre pedig a legjobban rá voltunk utalva. A magyar történetírók minden buzgalmukat latbavetve szívtották a sovinszta elfogultságot a szlávok ellen, akikről úgy emlékeztek meg, mint „szervezetlen, szolgaságra hajló“ népekről, a románokat „emelkedésre képtelen“ és „a szabadsággal élni nem tudó“ fajtának nyilvánították, stb. Tudjuk, milyen roppant anyagi és még nagyobb erkölcsi kárt okozott a nemzetnek az antiszemitizmus. Azonban, amikor erről van szó, egy pillanatra se feledjük el, hogy a forradalmak utáni magyar történetírás *propagálta az antiszemitizmust*. Istóczyhoz nyúlt vissza és ezzel — akarták ezt az egyes történetírók, avagy nem — segítette létrejönni és megerősödni a fasizmust Magyarországon. Ezek megdőbbségek, de ugyanakkor tagadhatatlan tények.

Tudjuk, hogy a polgári fejlődés kitermelt egy új osztályt országunkban, a magyar munkásosztályt, amely reménysége lett mindazoknak, akik őszintén szívükön viselték az ország sorsát és szemébe mertek nézni megoldatlan problémáinak (Ady Endre, Justh Gyula, Károlyi Mihály és mások). A munkásosztály forradalmi célkitűzéseivel, tudományos világnézetével, szervezetségével új fejezetet volt hivatva nyitni a magyar történelemben. Megsejtettek ebből valamit is, akár a legnagyobb történész-gondolkodók is? Közismert, hogy a magyar történetírás elhanyagolható mennyiségnek tekintette a magyar munkásosztályt; ahol megemlékezett róla, ott csak az ellen-szenv és megvetés hangján tette ezt. Ismerünk talán egyetlen céheli történetírót is — kicsit, avagy nagyot —, aki érdemesnek tartotta volna a magyar munkásosztály történetét, vagy a magyar munkásmozgalom eseményeit, tanulságait feldolgozni?

A magyar népnek nagy szerencsétlensége volt, hogy Dózsa és 48 óta nem élt át tisztító nagy átalakulást, *forradalmat* az ország, hogy egyáltalában csak sikertelen forradalmakat ismert, amelyek nem voltak képesek egész munkát végezni. Ugyanakkor a magyar történetírás azt vallotta, hogy a forradalom a legnagyobb szerencsétlenség, amely érhet valamely országot és népet, tulajdonképen

nem egyéb a vad ösztönök kirobbanásánál: a legalantasabb emberi indulatok felszabadulása, vak rombolás, esztelen pusztítás.

Több mint három évtizeddel ezelőtt Magyarországnak csaknem a szomszédságában új, hatalmas állam alakult: a szovjet állam. Ma már aligha lehet bárki előtt is vitás, hogy a magyar népnek az lett volna az érdeke, hogy minden fennálló rendszerbeli különbség ellenére, gazdasági és politikai kapcsolatokat létesítsen vele és magának barátul megnyerje. Történészeink talán felismerték ezt a tényt? Olvassák el a Szovjetúnióra vonatkozó írásait, én úgy önöket, mint magamat meg akarom kímélni attól, hogy idézzem őket. Olvassák el s akkor meg fogják látni, mennyire volt kifejlődve történettudásaink „szemmértéke“ olyan világtörténelmi eseménnyel szemben, mint a szovjet állam megalakulása volt és mennyire voltak képesek felismerni a magyar nép, az ország elementáris érdekeit, mennyire segítettek a nemzetnek abban, hogy a fasiszta kalandorok politikájával, vétkes és ostoba vállalkozásaikkal szemben, amikor azokra rákerült a sor, ellenállóképes legyen.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy ez a történetírás — mindenekelőtt az ellenforradalmi korszak történetírása — *nem állta ki az élet próbáját*. A tényleges történelmi fejlődés meghazudtolta ezt a történetírást, az események, a világ és országunk alakulása bebizonyították a *csődjét*. Az utolsó évtizedek magyar történetírásának legmagasabb színvonalon mozgó és legnagyobb formátumú művelőjét, Szekfű Gyulát idézzük ennek az állításnak, ha mindjárt közvetett bizonyítására. Szekfű Gyula 1941-ben „Magyar katolikus történetfelfogás“ címen cikket írt, amelyben nyilvánvalóan a világesemények hatása alatt nemcsak a magyar nép, hanem az emberiség történetének olyan súlyos kérdését vetette fel, mint az, hogy „miért van annyi nyomor benne“, miért érvényesült fejlődése folyamán oly kevéssé az igazság?

„Minket a multból“ — írja Szekfű — „legelsősorban az a kérdés érdekel, miért van annyi nyomor benne? . . A méltánytalan szenvedés, a meg nem érdemelt elnyomás, az igazságtalanság szinte megszakítatlan érvényesülése a mi történetünk katasztrófáiban és hosszas korszakaiban különösen kiütöközik . . hol az igazság a történelemben? Keressük és nem találjuk . . a világ sora értelmetlen . .“⁸

„Keressük és nem találjuk“ „az igazságot a történelemben“, mert „a világ sora értelmetlen“, írja Szekfű és hozzáteszi, hogy a világ az idők folyamán nem hogy nem vált jobbá, hanem „mind rosszabb, durvább, kereszténytelenebb lett“. Hol látja Szekfű Gyula a kiutat ebből a rettenetes helyzetből? A felsorolt szörnyű tényekkel szemben az egyetlen vigasztalást Szekfű Gyula abban látja, hogy „a keményszívű gazdagokat“ és „kegyetlen hatalmasokat“ elérí majd a *túlvilági büntetés* és azt ajánlja, hogy hagyjuk el „az evilági szemléletet, mely a történet értelmét kizárólag a halálon-

⁸ „Katolikus frók új magyar kalauza.“ Bp., 1941.

innen keresi“ s akkor „mind több és több vigasztaló momentumra akadunk történetfelfogásunkban.“⁹

Ahogy kétségtelen, hogy amikor az orvos valamely betegség leküzdésével szemben állva, lemond tudományának eszközeiről, amelyek csak „evilági“ eszközök lehetnek és betege sorsát túlvilági erőkre bízva — mondván, hogy csak az Isten segíthet —, nem beszélhetünk másról, mint az orvostudomány csődjéről az adott esetben, ugyanúgy, amikor a történetíró, azaz annak a tudománynak a képviselője, amely az emberiség „tanítómesterévé“ kellene hogy legyen, azt vallja, hogy az emberiség történelmének értelmét és bajainak orvoslását a túlvilágon lehet csak remélni, nem beszélhetünk másról, mint ugyancsak a tudomány csődjéről az adott esetben. Ha a történetíró számára nem marad más hátra a történelmi események megmagyarázására, mint a hit, hogy a túlvilág kiegyenlíti a dolgokat, ezt joggal tekinthetjük úgy, mint objektív beismerését annak, hogy a tudománya csődöt mondott.

Szekfü Gyula azóta megjelent írásai tanúskodnak arról, hogy szerzőjük azon volt, hogy a magyar és a világesemények tanulságait levonja, mindenesetre gondolkodott ezeken a tanulságokon egy nagy tudós felelősségérzetével. Ezt sajnos, az eddigi magyar történetírás nem sok képviselőjéről mondhatjuk el. Szándékosan nem akarunk messze menni ennek bizonyítására, maradunk a Történelmi Társulat „házatáján“, a Társulat közlönyénél, a „Századok“-nál. Érdekes és érdemes megnézni a „Századok“-nak azt a két számát, amely a felszabadulás óta megjelent. Az 1945—46. számban a vezércikk (Berlász Gyula) kiemeli a hadműveleteket „követő anarchisztikus állapotokat“ és „az összeomlásból ránkmaradt roppant nyomorúságot“. Amint látjuk, hivatalos történelmi folyóiratunk szerint az ország „roppant nyomorúsága“ nem a Szovjetunió ellen folytatott fasiszta háborúból, hanem ennek a háborúnak a sikertelenségéből fakadt, aminthogy „összeomlásnak“ nevezi azt, amit ennek az országnak demokratikusan érző polgárai általában „felszabadulásnak“ szoktak nevezni. A vezércikkíró a továbbiak folyamán az 1946-os magyar viszonyokat a 80 év előttekkel — azaz, ha számolni tudunk —, a kiegyezés előtti abszolutista időkkel hasonlítja össze. Valószínűleg azért, hogy értsen belőle, aki érteni akar.

A „Századok“ következő száma 1948 tavaszán jelent meg és azzal tűnik ki, hogy egyetlenegy szóval sem emlékezik meg az 1848/49-es magyar szabadságharcról és forradalomról. A folyóirat lehozza a Történelmi Társulat volt elnökének, Eckhart Ferencnek a Társulat fennállásának 80. évfordulóján tartott beszédét, amelyben a szónok hangsúlyozta, hogy jelenleg a Társulatsnak „nem sok oka és módja van az ünnepre“ és felszólítja hallgatóit, hogy a multból „merítsenek erőt jövőnkre“.¹⁰

⁹ U. o.

¹⁰ „Századok“, 1947. (Aláhúzás tőlem, A. E.)

A Századoknak ez a száma, mint már mondtuk, 1948 tavaszán jelent meg, tehát a magyar demokrácia negyedik esztendejében, amikor mégis látszott már „egy és más“ a pozitív alkotásokból — a földosztáson kívül a jó forint, az újjáépítés hatalmas eredményei, a hároméves gazdasági terv —, amit mindenkinek, még a történettudósoknak is tudomásul kellett venniük. Nem így a Századok és a Történelmi Társulat elnöke. Ez utóbbi ugyanakkor ünnepi beszédében Klebelsberg Kunóról úgy emlékezik meg, mint akinek a működésével „a magyar történetírás történetében örökké emlékezetes“ dicsőséges korszak indult meg.¹¹ Azt hiszem, nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy Magyarországon ebben az időben a Századokon kívül aligha volt még egy nyomtatott orgánus, amely Klebelsberg Kunó dicsőítésével foglalkozott volna.

A Századoknak 1948-ban megjelent száma semmiben sem különbözik a Horthy-korszak idején megjelent számoktól: ugyanaz a felfogás, ugyanaz az elhanyagolása a modern történetnek, stb. jellemzi. Soviniszta szellemű „településtörténeti“ cikkeket közöl a Csallóközről és Gömör megyéről, „Liptó megye kialakulásáról“ értekezik — amint látjuk, csupa „közelfekvő“, „égető“ probléma foglalkoztatja. Olvasunk a Századok eme számában „az újjáéledő osztrák történelemtudományról“ és a török történetírásról is, viszont egy szótl sem találunk benne a szomszédos népi demokrátiás országok, még kevésbbé a Szovjetunió történettudományáról.

Szekfű Gyula „Forradalom után“ című könyvében a magyar tragédia egyik okát abban látja, hogy „Mikor végre észrevettük, hogy Szovjet-Oroszország is a világon van, már késő volt.“¹²

Nos, a Századok írói és szerkesztői még 1948-ban sem vették észre a Szovjetuniót: a Századokban egyetlen cikk, vagy közlemény sem jelent meg, amely a legtávolabbi vonatkozásban állna a szovjet történetírással. A Szovjetunió, annak hatalmas történettudománya, a Századok számára nemhogy 1938-ban, hanem még 1948-ban sem létezett. Ellenben olvashatunk benne igen terjedelmes cikket Déer József tollából a német „nemzeti szocialisták“ történetírásáról, amelyben az azóta disszidált szerző arról ír, hogy a nácik tulajdonképpen „forradalmat“ hajtottak végre Németországban és hogy ezek a német nemzeti szocialista forradalmárok hogyan igyekeztek betörni a céhbeli történelemtudományba. Megint: hadd értsen, aki érteni akar. A lap szerkesztői nyilvánvalóan arra számítottak, hogy azok, akik jelenleg éjt-napot összetéve dolgoznak a magyar nemzet életének demokratikus átépítésén, azok nem tudnak sem írni, sem olvasni. Ez mindenesetre optikai csalódás, hogy ne mondjuk, újabb történelmi tévedés. Az mindenesetre szerencsénk, hogy a magyar munkások és dolgozó parasztok tömegei ma még nem tartanak ott, hogy olvassák a történelmi folyóiratokat, mert nem tudjuk,

¹¹ U. o.

¹² Szekfű Gyula: Forradalom után. Bp., 53. o.

mit szólnának ahhoz, hogy a magyar népi köztársaság pénzén és egyesek jóvoltából ilyen és ehhez hasonló „tudományos” értekezések jelenhetnek meg még most is az országban.

*

Mondanunk sem kell, hogy ugyanezek a történészeink a legmerevebben elzárkóztak a marxista történelemfelfogásnak akárcsak a megismerése, nemhogy a komoly számbavevése elől. A marxista történelmi tanulmányokat mint puszta zsurnalisztikát igyekeztek feltüntetni, magát a történelmi materializmust pedig mint olyan felfogást kigúnyolni, amely csak anyagi értékeket ismer el és lényegében nem más, mint a „gyomor filozófiája”. Történészeink ebben a kérdésben tanúsított magabiztosságánál, csak tájékozatlansága volt nagyobb.

Pedig a „gyomor filozófiája” és hasonló szellemességekkel talán mégsem lehet elintézni azt a hatalmas jelentőségű tényt, hogy a történelmi materializmus új korszakot nyitott meg a történelemtudományok fejlődésében, amikor felfedte, hogy a történelem minden tarkasága, sokoldalúsága és ellentmondása ellenére, belső objektív törvényszerűségek által vezetett egységes folyamat az örök fejlődés jegyében. A történelem nem véletlenek halmaza. „A történelem menetét belső általános törvények szabályozzák, ahol a felszínen a véletlen őrzi játékát, ott mindig belső rejtett törvények uralkodnak rajta. Csak arra van szükség, hogy ezeket a törvényeket felismerjük.”¹³ „Minden véletlenségen keresztül” a „szükségyszerűség érvényesül a történelemben”, mégpedig „a gazdasági szükség-szerűség”.

Tán mégsem állít olyan képtelenséget a marxista történelemfelfogás, amikor megállapítja, hogy „az embereknek mindenke-előtt euniók, inniok, lakniok és ruházkodniok, tehát dolgozniok kell, mielőtt a hatalomért harcolhatnak, politikával, vallással, filozófiával stb. foglalkozhatnak”,¹⁴ s hogy ezért „a történelemben a *végso fokon* a való élet termelése és újratermelése a meghatározó momentum.”¹⁵ A dialektikus materializmusnak az az általános tétele, hogy „nem a tudat határozza meg a létet, hanem a lét határozza meg a tudatot”,¹⁶ az emberi társadalom fejlődésére alkalmazva azt jelenti, hogy „az összes társadalmi változások és politikai átalakulások *végso okai* nem az emberek fejében... nem az illető kor filozófiájában, hanem gazdaságában keresendők”,¹⁷ ez utóbbinak a fejlődése határozza meg „*végso fokon*” nemcsak a politikai és jogi viszonyok, de a művészetek, tudományok stb. fejlődését is. Ismeretes

¹³ Engels: L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia alkonya. Bp., 1945. 59–60. o.

¹⁴ Engels: Marx Károly. (Marx Válogatott Művek. Bp., 1948. 13. o.)

¹⁵ Engel levele J. Blochhoz 1890. szept. 21. (Marx id. m. 349. o.)

¹⁶ Marx—Engels: Deutsche Ideologie. (Marx—Engels Gesamtausgabe 5. R.)

¹⁷ Engels: Anti-Dühring. Moszkva, 1947. 386. o.

Engels híres mondása: „ha a társadalomnak valamilyen technikai szükséglete van, úgy ez jobban fejleszti a tudományt, mint tiz egyetem“,¹⁸ amivel azt akarta kifejezni, hogy még annyira eszmei és szellemi dolgok, mint tudományok sem „az égből pottyannak“, hanem elsősorban a társadalom anyagi szükségleteiből nőnek ki.

A történelmi materializmus azonban a legkevésbé sem jelent leegyszerűsített történelmi gondolkodást, a történelemtudomány elsekélyesítését, mint ellenfelei állítani szokták. — „A különböző társadalmi alakulatok létfeltételeit részleteiben kell megvizsgálnunk, mielőtt a nekik megfelelő politikai, magánjogi, esztétikai, filozófiai, vallásos, stb. szemléleti módokat megkísérelnénk belőlük levezetni.“¹⁹ *Éppen a marxista történelemszemlélet követeli meg a történelmi jelenségek minden oldalról való, ezeket mozgásukban, más jelenségekkel való kapcsolatukban történő konkrét és elmélyített tanulmányozását.*

„A politikai, jogi, filozófiai, vallási, irodalmi, művészeti, stb. fejlődés a gazdasági fejlődésen alapszik. De mindezek hatnak egymásra és a gazdasági alapra is. Nem igaz, hogy a gazdasági helyzet egyedül cselekvő ok és minden más csak szenvedő okozat. *Kölcsönhatása* van itt . . A gazdasági helyzet . . nem hat gépiesen . . *az emberek maguk csinálják történelmüket*, csak adott, őket meghatározó környezetben, adott, tényleges viszonyok között, melyek között végső fokon a gazdasági viszonyok döntenek, bármennyire is befolyásolják őket a többi politikai és ideológiai viszonyok. Ezek adják azt a történelmen keresztül húzódó fonalat, amelynek segítségével *a történelem egyedül érthető meg.*“²⁰

Engels rámutatott arra is, hogy habár a gazdasági szükség-szerűség érvényesül olyan területeken is, mint a filozófia, irodalom stb. „*de ez olyan feltételek mellett történik, melyeket maguk az egyes területek írnak elő.*“²¹

„Minél messzebb van a gazdaságtól az a terület, melyet éppen vizsgálatnak vetünk alá, minél közelebb van a tisztára elvont ideológiai szférához, annál inkább látjuk azt, hogy fejlődése véletlenséket mutat, hogy görbéje cik-cak vonalban halad. De vonja meg a görbe átlagos tengelyét s meglátja, hogy minél hosszabb a szemügyre vett korszak és minél nagyobb a tárgyalt terület, annál párhuzamosabban halad ez a tengely a gazdasági fejlődés tengelyével“ — írja Engels 1894-ben Starkenburgnak.²²

Szellemtörténészeink számára sem lenne haszon nélkül annak az engelsi figyelmeztetésnek a megszívlelése, hogy „a feladat mindenütt nem az többé, hogy kiki a fejében gondoljon ki összefüggé-

¹⁸ Engels levele Starkenburghoz. 1894. jan. 25. (Marx i. m. 359. o.)

¹⁹ Engels levele C. Schmidthez. 1890. aug. 5. (Marx i. m. 348. o.)

²⁰ Engels levele Starkenburghoz. 1894. jan. 25. (Marx i. m. 359—360. o.)

²¹ Engels levele C. Schmidthez. 1890. okt. 27. (Marx i. m. 355. o, A húzás tőlem A. E.)

²² Marx i. m. 361. o.

seket, hanem, hogy azokat a tényekben fedjék fel.²³ A marxista történetfelfogás „mindenekelőtt útmutató a tanulmányhoz, nem pedig a konstruálás emeltyűje.”²⁴

Mindezek a sok évtizeddel ezelőtt lerakott alapjai a marxista történet szemléletnek nem akadályozzák meg a történelmi materializmus ellenségeit abban, hogy ne vessék állandóan a marxista történészeknek szemére, hogy azok aktuális politikai feladataiknak csupán az illusztrálására használják fel önkényesen az egyes történelmi tényeket és hogy mai fogalmakat vetítenek vissza a múltba a mai *társadalom követelményeit támasztják a múlt eseményeivel szemben*. E mögött a szemrehányás mögött természetesen egészen más rejtőzik, a kapitalizmust, sőt feudalizmust védelmező történészek részéről. De ami ettől függetlenül is érdekes, hogy ezek a történészek — úgy látszik — mindmáig nem ismerik, mit válaszolt Engels Frigyes Dühring német professzornak, amikor az naív felháborodását fejezte ki az ókori rabszolgaság felett:

„Ha... Dühring úr az orrát fintorgatja a görög világ felett, mert az a rabszolgaságon alapult, akkor ugyanazzal a joggal azt a szemrehányást is teheti a görögöknek, hogy nem voltak gőzgépeik és villanyos távíróik... A görögség és a római birodalom adta alap nélkül... nem lett volna modern Európa sem. Ebben az értelemben jogunk van azt mondani: az ókori rabszolgaság nélkül nem volna modern szocializmus.”²⁵

Ugyanúgy Engels kifogásolta a XVIII. század materialistáinál, hogy azok nem eléggé értékelték „a középkor nagy vívmányait, az európai művelődés területének kibővítését, az életképes nagy nemzeteket, amelyek a középkorban ott egymás mellett kialakultak, végül a XIV. és XV. század hatalmas technikai vívmányait” és ezt a kort „nem tekintették egyébnek, mint a történelem pusztá megakasztásának, egy ezeréves általános barbárság által.”²⁶

Ismeretes, hogy Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban ugyanakkor „amikor rámutattak a polgári társadalom történelmi korlátozottságára és áthidalhatatlan belső ellentmondásaira, milyen elismeréssel sorolták fel a burzsoáziának kétségtelenül hatalmas történelmi vívmányait a gazdaság, politika, kultúra, általában az egész emberi továbbfejlődés terén. Gondoljunk arra, milyen nagy történelmi elismeréssel adózik a Szovjetunió marxista történetírása a nagy orosz uralkodók IV. Iván, I. Péter emlékének, hogy értékelése mennyire mentes minden szűklátókörűségtől és elfogultságtól. A marxista történelemfelfogásnak lényegéhez tartozik, hogy minden kor eseményeit és alakjait annak a kornak mértékével méri, a nélkül, hogy elfeledkezve viszonylagosságáról, annak apológiájába esnék.

²³ Engels: L. Feuerbach, 74—75. o.

²⁴ Engels levele C. Schmidthez, 1890. aug. 5. (Marx i, m, 348. o.)

²⁵ Engels: Anti-Dühring, Moszkva, 1947. 261., 263. o.

²⁶ Engels: L. Feuerbach, 32. o.

„Az egymást követő történelmi állapotok csak múló fokok az emberi társadalom végnélküli fejlődésmenetében alulról felfelé. Minden fok szükséges, tehát jogosult arra az időre és azok között a feltételek között, melyek előidézték, de korhadttá és jogosulatlanná válik, mihelyt az alakulat saját méhében lassanként új, magasabb feltételek keletkeznek.“²⁷

A marxisták materialista történelemszemlélete ellen talán leggyakrabban felhozott vád, hogy „pártoskodó“, „pártszempontjai vannak“ és ezért nem elég objektív. Lenin, aki munkáiban zseniálisan alkalmazta a történelmi materializmust, már egy félévszázaddal ezelőtt megfelelt a „pártszerűség“ vádjára, amikor azt írta:

„Egyetlen élő ember sem képes arra, hogy ne lépjen egyik, vagy másik osztály álláspontjára, ha megértette kölcsönös viszonyukat, hogy ne örüljön az adott osztály sikereinek, hogy ne keseredjen el kudarcai miatt, ne háborodjon fel azokon, akik ellenségei ennek az osztálynak.“²⁸

Azok illetnek bennünket, magyar marxista történészeket az osztályelfogultság vádjával, akiket levéltári kutatásaikban és adatgyűjtéseikben a legrosszabb értelemben vett osztályszempontok vezettek, tudniillik az a törekvés, hogy mindenáron elhallgassák azokat az okmányokat és tényeket, amelyek neves arisztokrata családjainkra, nagy méltóságokat betöltő főpapjainkra bármilyen tekintetben kellemetlen fényt vetettek volna: azok, akik évszázadok múltán is dühös rágalmakkal illetik a magyar történelem összes haladó alakjait, Dózsától és Martinovichtól kezdve az 1848/49-es baloldal és az 1918/19-es forradalmak vezetőiig. „Okmányhamisítóknek“ és „szédelgőknek“ nevezi a „Magyar Történelem“, a magyar parasztság szervezőit 1848-ban, „szellemi és fizikai bölléreknek“²⁹ titulálja Károlyi Árpád Batthány Lajos főbenjáró pöréről szóló munkájában a 48/49-beli baloldali elemeket, akiknek „garázdálkodásáról“, úgyszintén a forradalmi klubok „örjöngéseiről“ olyan hangon ír, amely nem mutat nagy tudományos „pártatlanságra“.

Az elnyomó és kizsákmányoló osztályok képviselőinek szellemi módszereihez tartozik, hogy tagadják az osztályokat és önmagukat osztályfelettinek igyekeznek vallani. Nekünk marxistáknak semmi okunk eltitkolni, hogy bennünket igenis pártszempontok, azaz osztályszempontok vezetnek abban az értelemben, hogy tudományos kutatásainkban is a felszabadulásért harcoló munkásosztály, a dolgozó nép küzdelmeinek előbbrevitelét tartjuk szem előtt.

De ebből nem következik, hogy a történetírás nem lehet objektív (hogy a történelem, ahogy Szabó Dezső kifejezte magát — líra), még kevésbé, hogy a marxista történelemszemlélet szubjektív

²⁷ Engels: L. Feuerbach... 11. o.

²⁸ Lenin művei II. k. 335. o. (oroszul).

²⁹ Ugyan nem Petőfi Sándorra gondolt-e, akinek az apja mészáros volt?

³⁰ Lenin művei. I. k. 81. o.

történelemszemlélet lenne. „A materialisták feladata — írja Lenin — helyesen és pontosan ábrázolni a tényleges történelmi folyamatot.”³⁰ A marxista történelemfelfogásnak éppen az a nagy érdeme, hogy megtalálta a történelmi fejlődés objektív kritériumait az illető társadalom technikai fejlettségében és gazdasági viszonyaiban. Marx joggal fogta fel a társadalmi formák fejlődését „természettudományos folyamatnak”, amelynek felfedte exact törvényeit.

A marxista történelemtudomány a szó legmélyebb értelmében objektív tudomány azért is, mert annak az osztálynak a történelemszemléletét tükrözi vissza, amely osztálynak törekvései — a szocializmus megvalósítására — az objektív fejlődés irányába esnek. A munkásosztály és annak képviselői a történelmi multnak olyan elfogultságtól mentes objektív megismerésére képesek, amilyenre a kizsákmányoló osztályok és azok szellemi képviselői semmikép sem lehettek képesek: a munkásosztálynak nincs oka eltitkolni akármit is az emberiség multjából. A dolgozó osztályok nem hódítottak idegen területeket, nem fűztek rabláncra idegen népeket, nem voltak kizsákmányolók, kik mások munkájából élnek, nem nyomtak el igazságtalanul dolgozó, feltörekvő osztályokat. A tudományos szocializmus alapjain álló munkásosztály a történelemmel — ha szabad így kifejeznünk magunkat — „jó barátságban van”, nem akarja menetét megállítani, még kevésbé visszafelé fordítani, tiszteli törvényeit és okulni akar tanulságaiból. Egész világnézete „történelmi”. Elméleti és gyakorlati tevékenységében a világosan felismert történelmi szükségszerűség szilárd talaján áll és ez teszi legyőzhetlenné.

A munkásosztály történelemszemléletének, a történelmi materializmusnak érvényesülésével a történelem nemcsak *objektív tudománnyá*, hanem a legnagyobb mértékben *optimista tudománnyá* is válik. Mindenfajta idálista történelemfelfogással ellentétben a materialista történelemszemléletnek az a roppant érdeme van, hogy a kizsákmányolásnak és elnyomásnak nemcsak felfedezte az okait, hanem feltárta megszüntetésének előfeltételeit is.

„Ugyanaz a történelemvizsgálat, amely . . az eddigi egyébként csak az emberek gonoszságával magyarázható osztályuralomnak természetes és értelmes magyarázatát adja, arra a belátásra is vezet, hogy a jelenkor óriási módon fokozott termelőerői következtében még az utolsó ürügye is eltűnt annak, hogy az embereket . . uralkodókra és elnyomottakra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra osszák . . A történelmi vezetés a proletariátusra ment át, arra az osztályra, amely egész történelmi helyzeténél fogva csak úgy szabadíthatja fel magát, ha egyáltalában minden osztályuralmat, minden elnyomást és minden kizsákmányolást megszüntet.”³¹

Ennek a felismerésnek alapján beszél Engels arról, hogy a munkásosztály felszabadulásával véget ér a történelemnek az a kor-

³¹ Engels: „Marx Károly”. (Marx i. m. 13. o.)

szaka, amikor az ember a gazdasági erők rabja, megtörténik az ugrás „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába“, véget ér az emberiség „előtörténete“ és megkezdődik „az emberiség igazi története“.

Annak illusztrálására, hogy a marxista történelemszemlélet mennyire optimista történelemszemlélet, ellentétben az idealista történelemfelfogás pesszimista lényegével, ismét Szekfű Gyulának már idézett cikkére hivatkozunk. Ez a cikk, mint már mondtuk, a második világháború idején jelent meg és határozottan németellenes volt. A szerző azt fejtegette benne, hogy vajjon bűnhődni fognak-e egész államok és nemzetek, amelyek rablásból, öldöklésből, más népek leigázásából élnek? Szekfű Gyula itt egész nyilvánvalóan Németországra és a német nácikra gondolt, akiknek bűnhődését idealista történelemfelfogásának megfelelően áttette *a túlvilágra*. Egészen másképp fogta fel ezt a kérdést a marxista, materialista történelemfelfogás. Ez utóbbi rámutatott a német fasizmus gazdasági és társadalmi gyökereire, feltárta osztályjellegét, rámutatott történelmi tarthatatlanságára és *a fasizmus megdöntését*, mint reális és halaszthatatlan feladatot állította a munkásosztály és általában a haladó gondolkodású emberiség elé. És, mint tudjuk, *a materialista történelemszemléleten nevelődött, annak eszméitől áthatott szovjet nép és hadserege meg is döntötték a fasizmust*. Ott, ahol az idealista történelemírásnak még olyan nagy és őszinte művelője sem látott maga előtt más lehetőséget, mint a kétségbeesést a világ sorsán és a halálontúli életbe vetett bizodalmat, a materialista történelemszemlélet felfedte azokat az erőket, amelyeknek segítségével sikerült a fasizmusnak államát, a náci-gyalázat hordozóit megsemmisíteni — *és a bűn elnyerte büntetését ezen a világon*.

*

Amikor kénytelenek vagyunk ilyen szigorú és éles — talán egyesek szerint túl szigorú és túl éles — kritikát gyakorolni a magyar történetírásnak az utolsó évtizedek alatti fejlődéséről, szeretnénk, ha senki sem értelmezné ezt, mint valami személyes dolgot, mint valami olyasmit, amivel önmagunkat, saját egyéni értékeinket akarnánk magasra emelni az említett történészekkel szemben. Ez nem lehetett és nem is volt a célunk. Ellenben igenis magasra emeljük azt a történelemszemléletet, amely nekünk kis embereknek, hogy ha feladatunkat komolyan fogjuk venni, ha lelkiismeretesen és kitartóan fogunk dolgozni és főképp, ha soha egy pillanatra se fogunk elfeledkezni népünk és az egész emberiség jobb sorsának biztosításáról, erről a legfontosabb „történelmi célról“, kulcsot ad ahhoz, hogy a múlt eseményeit hűen feltárva, előbbre vigyük a jelen problémáinak megoldását is.

Az előttünk álló munkaterület végtelenül nagy. Mindenkit, aki becsületesen dolgozni akar, minden fenntartás nélkül üdvözlünk munkatársként ebben a munkában. Annak ellenére, hogy itt a

teremben nagyrészt fiatalok vannak jelen — kétségtelen, hogy a munka nem kis része fog rájuk hárulni — fiatalok, akik a legtöbb esetben még nem mesterei a történelmi kutatásnak, a források feldolgozásának, még kevésbé az anyag helyes szintetizálásának, mégis meg vagyunk győződve arról, hogy nálunk is érvényesülni fog az a történelmi tapasztalat, hogy nagy forradalmi eseményeket, mély társadalmi átalakulásokat mindig a történelemtudományok jelentékeny fellendülése követ nyomon. Hadd említsem csak futólag a nagy francia forradalmat követő fellendülését a francia polgári történetírásnak. Még nagyobb ilyen irányú kihalása volt az 1917-es oroszországi szocialista forradalomnak: a marxizmus alapján álló szovjet történetírás ennek ezer jelét mutatja.

A történettudományok igazi fellendülésének már a mi országunkban is megteremtődtek az alapjai. A közelmúltban átélt nagy történelmi események egyrészt a magyar nép legszélesebb rétegeiben felkeltették a történelmi érdeklődést, másrészt kétségtelenül élesítették történelmi tisztánlátásunkat. Nagy politikai és szociális változások mindig mintegy fellebbentik a múltnak a fátylát az illető nemzedék szeme előtt, amely saját küzdelmein keresztül sok mindent meglát és megért a történelemből, amire azelőtt képtelen volt. Ugyanolyan természetes, hogy a felszabadult magyar nép soha nem tapasztalt érdeklődéssel fordul történelmi múltja felé, amelynek hű és igaz feltárásától rengeteg tanulságot, ösztönzést és útmutatást vár jelenlegi küzdelmeiben, gazdaságot, államot, kultúrát és nem utolsósorban önönmagát újjáformáló munkájában.

Népi demokratikus államunk tudománypártoló politikája kétségtelenül biztosítani fogja a történelemtudományok fellendítéséhez szükséges anyagi eszközöket, ugyanakkor az öléves terv lehetővé teszi feladataink átgondolt terv szerinti megvalósítását, együttműködésben a Tudományos Tanáccsal, a történelemtudományi intézetekkel és a levéltárakkal. Okvetlenül fel kell újítanunk azt a hagyományt, hogy a Történelmi Társulat munkájába bevonja a történelem iránt érdeklődők legszélesebb rétegeit, nemcsak a történelemtanárokat, nemcsak a főiskolák és egyetemek hallgatóit, hanem a középiskolák és dolgozók iskolája felsőbb osztályainak diákjait, az üzemek és szövetkezetek történelmi kérdések iránt érdeklődő dolgozóit is. Az egyes alapvető témakörök feldolgozására munkaközösségek létrehozása válik szükségessé, amelyeknek olyan összetételűeknek kell lenniük, hogy a történelmi kutatómunka különböző stádiumait legyenek képesek egyesíteni a bibliográfiai munkáktól kezdve, a felkutatott anyag összefoglaló feldolgozásáig.

Figyelmünket mindenekelőtt a következő témakörök feldolgozására kell összpontosítanunk. Az őskor és az Árpád-kor központi kérdéseinek alaposabb kidolgozása mellett a központi monarchia megteremtésére irányuló kísérletek feldolgozására. Az antifeudális mozgalmak és nemzeti szabadságharcok (parasztmozgalmak, Martínovich-féle összeesküvés, függetlenségi küzdelmek) helyesebb

megvilágítására. Minthogy az 1848/49-es szabadságharc és forradalom története mindmáig nincs kielégítően feldolgozva, az a véleményünk, hogy külön munkaközösségnek kell foglalkoznia különösen a paraszt- és nemzetiségi kérdés, a katonai kérdés és nem utolsó sorban a baloldal szerepének feldolgozásával. A magyar kapitalizmus fejlődésére és a munkásmozgalom történetére, úgyszintén a 48/49 utáni agrármozgalmakra vonatkozó anyagok még jóformán érintetlenül várnak komoly kutató munkára. Fontosságánál fogva önálló témakörnek tartjuk az 1918/19-es forradalmak történetét. Ugyancsak a történetíró tollára vár a negyedszázados ellenforradalmi korszak történelmi feldolgozása. Csaknem szűz talajra talál az a munkaközösség, amelynek Magyarország és a szomszédos országok, nevezetesen Magyarország és a Szovjetunió legújabbkori kapcsolataival kell foglalkoznia. Külön munkaközösségre lesz szükség a külföldi haladó történelemtudomány, mindennek előtt a Szovjetunió történettudományának figyelemmel kísérése és eredményeinek rendszeres ismertetésére. Külön-külön munkaközösséget érdemelnek a marxista-leninista módszer tanulmányozása, úgyszintén a történelemoktatás kérdései. A vidéki levéltárak felkutatására brigádokat kell szervezni, pályázatot kell hirdetni anyaggyűjtésre, támogatni kell a helyi történetírást és végül, de nem utolsósorban szükséges, hogy ez a munka minden stádiumában megfelelő fórumot kapjon a Magyar Történelmi Társulat közlönyében — a Századokban.

Látva a haladó történetírás feladataira vonatkozó rengeteg tennivalót, akaratlanul is Engelsnek egyik levele jut eszünkbe, annak szavaival fejezzük be mondanivalónkat:

„E téren eddig még csak kevés történt, mert csak kevesen fogtak ehhez a munkához. Ebben nagyon is használhatunk minden segítséget, a terület végtelenül nagy és aki komolyan dolgozni akar. . sokat tehet . .“

ANDICS ERZSÉBET

SZEMPONTOK AZ EREDETI TŐKEFELHALMOZÁS VIZSGÁLATÁHOZ MAGYARORSZÁGON.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc marxista elemzése óhatatlanul felveti a magyarországi eredeti tőkefelhalmozás kérdését. A polgári forradalom ugyanis — többé-kevésbé szabad — teret nyit a tőkés termelőviszonyok kibontakozása előtt, tehát csak akkor következhetik be, ha a kapitalizmus előfeltételei a megelőző korszakban valamennyire létrejöttek. Ez a körülmény vezeti 1848—49 kutatóját „a tőke és a neki megfelelő termelőmód *előtörténetének*“¹ a vizsgálatához, vagyis az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához.

„A tőke keletkezésének történelmi előfeltételei: először, bizonyos mennyiségű pénz felhalmozódása egyes személyek kezében, általában az árutermelésnek aránylag magas fejlődési fokán, és másodszor, olyan kettős értelemben ‚szabad‘ munkások, akiknek szabadságukban áll munkaerejüket mindennemű akadályozástól vagy korlátozástól mentesen áruba bocsátani, másrészt szabadok oly értelemben is, hogy megfosztották őket a földtől és általában a termelési eszközöktől — gazdátlan munkások, ‚proletárok‘, akiknek munkaerejük áruba bocsátásán kívül más megélhetési lehetőségük nincsen“.² Ennek megfelelően az *eredeti felhalmozást két oldalról kell vizsgálni*: a pénz, a gazdagság, a termelőeszközök felhalmozásának oldaláról és a nincstelen tömegek felhalmozásának oldaláról.

Nyilvánvaló, hogy az eredeti felhalmozás lényege „nem más, mint a *termelőeknek és a termelőeszközöknek történelmi szétválasztási folyamata*“. „Az egész folyamat alapja a *falusi termelőnek, a parasztnak, a földtől való megfosztása*.“³ „Azok a módszerek“ ugyanis, „ahogy a terméktöbbletre szert tesznek, a jobbágygazdálkodásban és a kapitalista gazdálkodásban szögesen ellentétesek: az első módszer a termelőnek földdel való ellátásán, a másik a termelőnek a földtől való megszabadításán alapszik“.⁴ Ennek meg-

¹ Marx Károly: A tőke. Bp., 1948. I. 773.

² Lenin: Marx Károly. Bp., 1948. 22.

³ A tőke. I. 773, 774.

⁴ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Németül. Wien—Berlin, 1929. Összes művei, III. 157.

felelően *először a folyamatnak ezt az oldalát kell szemügyre venni*: a közvetlen termelőknek termelőeszközeiktől való megfosztását, kisajátítását.⁵

A magyarországi eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatában természetesen azt az utolérhetetlenül világos és éles képet kell alapul vennünk, amelyet Marx rajzol az eredeti felhalmozás angliai folyamatáról.⁶ „Az egyházi birtokok elrablása, az állami uradalmak család elkótyavetyélése, a községi földek ellopása, a hűbéri és nemzeti tulajdon bitóróló módon és kíméletlen erőszakkal véghezvitt átváltoztatása modern magántulajdonná, ezek voltak *az eredeti felhalmozás idilli módszerei*“ — állapítja meg Marx.⁷ Ezeket a mozzanatokot igyekszünk tehát megkeresni Magyarországon, nem feledkezve el azonban arról a marxi útmutatásról, hogy az eredeti felhalmozás története „a különböző országokban különböző színeket ölt és a különböző szakaszokat különböző sorrendben és különböző történeti korszakokban futja be“.⁸ El lehetünk tehát készülvé arra, hogy a felsorolt mozzanatok Magyarországon sajátságos „színekben“ fogjuk megtalálni, továbbá, hogy azokat más sorrendben, „különböző történelmi korszakokban“ fogjuk megtalálni.

Ezért a továbbiakban úgy iparkodunk eljárni, hogy a folyamat mozzanatait abban a sorrendben vesszük vizsgálat alá, ahogy azok Magyarországon megjelentek.

*

„A *tömegek erőszakos kisajátításának folyamata* a XVI. században... szörnyű lökést kapott a *reformációval* és ennek nyomán az *egyházi birtokok* óriási méretű elrablásával. A reformáció idején a katolikus egyház az angol föld nagyrészenek hűbéri tulajdonosa volt. A kolostorok, stb. elpusztítása ezeknek lakóit a proletariátusba dobta. Magukat az egyházi birtokokat többnyire harácsoló királyi kegyenceknek ajándékozták oda, vagy potom áron a spekuláló bérloknak és a városi polgároknak adták el, akik a nemzedékek óta ott élő régi lakókat tömegesen üzték el és gazdaságaikat szétdúlták.“⁹

A magyarországi reformáció történetének futólagos áttekintése sem hagyhat kétséget az iránt, hogy a reformációnak Magyarországon is jelentős szerepe volt a földbirtokok elrablása és a dolgozó tömegek kisajátítása terén.¹⁰ Lényeges különbség azonban a magyarországi és az angliai viszonyok között az, hogy míg Angliában a reformáció — ha kompromisszumok árán is, de végül — győzedel-

⁵ Vizsgálatunkat — ezúttal — csak erre az első kérdésre korlátozzuk.

⁶ A tőke. I. 24. fejezet.

⁷ A tőke. I. 793.

⁸ A tőke. I. 774—775.

⁹ A tőke. I. 779—780.

¹⁰ L. pl. Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864. 126.

meskedett¹¹ és így az általa létrehozott birtokeloszlás sok tekintetben századokig fennállott,¹² addig Magyarországon a XVII. század elejétől kezdve egyre erősebbé váló ellenreformáció az egész helyzetet visszajára fordította és a földbirtokok és dolgozó tömegek nagy többségét ismét a katolikus egyház és katolikus földesurak hatalma alá helyezte.¹³ Ilyenképpen azokat a tényeket, amelyeket Marx Angliában a reformációval kapcsolatban állapít meg, a magyarországi eredeti felhalmozás folyamatában főleg az *ellenreformáció* következményeként szemlélhetjük.

A polgári történetírás sem hallgathatta el, hogy „a vallási küzdelemnek elsősorban éppen a jobbágy volt a tárgya”.¹⁴ A jobbágyok és az általuk művelt föld megtartása, illetőleg megszerzése, — ez a döntő kérdés a reformáció és ellenreformáció harcaiban; minden egyéb csak kísérő jelenség. Ezek a kísérő jelenségek: templomok elvétele, *prédikátorok elűzése*, — állandóan visszatérő események már az ellenreformáció kezdeti szakaszán. Eszterházy Miklós pl. 1615-ben a következő utasítást adja lánzséri tisztartójának: „... a derecskei prédikátort... ne szenvedjétek ott, hanem... küldjétek ki onnét és más jámbor catholicus papot szerezzenek helyibe: eleiben adván a szegénységnek, hogy... ne zugolódjanak érte, mert gonoszul járnak. A riczingi prédikátort csak harmadnapig se szenvedjétek ott, hanem küldjétek ki, ha nem menne, hányjátok ki a házból is”.¹⁵ És később egyre általánosabbá válik, hogy „az ismét catholizált patronus... földesurak... erőszakosan kiűzték az új hitet és híveit”.¹⁶ „Míg Bársony György a Felvidéken... többhelyt protestáns templomokat foglalt el..., addig az ország nyugati szélén Kéry Ferenc és a Batthyányiak elverték jószágaikról a protestáns papokat, sőt némelyeket elfogtak és rabul Sárovarra vagy Leopoldújvárra küldöttek. Kőszegen pedig, hol a katolikusok már májusban (1671) elfoglalták a protestáns templomot, a kancellária a templom javait is nekik rendelte átadni”.¹⁷ A példákat szaporíthatnók.

Az ellenreformációhoz csatlakozó földesurak lényegében a középkori eredetű kegyúri jog fegyverét vetették hareba és ennek alapján, „ha a pap nem rendelkezett a hozzájárulásukhoz kötött megerősítéssel, elbocsáthatták őt egyházi jog szerint is. A földesúri papság így teljes mértékben függő helyzetbe került a földesuraság-

¹¹ Engels: L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia alkonya. Bp., 1945. 73.

¹² A tőke. I. 783.

¹³ L. pl. Szekfü Gyula: Magyar történet. Bp., 1935. IV. 188.

¹⁴ Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948. 144.

¹⁵ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, (= MGtSz) 1903. 459.

¹⁶ Acsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp., 1886. 40.

¹⁷ Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Bp., 1876. II. 421—422.

gal”.¹⁸ Az ilyképen „elbocsátott”, elűzött protestáns lelkészek, prédikátorok azonban csak kisebb részét alkották annak a tömegnek, amely az ellenreformáció térhódítása révén nincstelenné, létalapjától megfosztottá vált. Ennél a „kísérő jelenségnél” fontosabb maguknak a *jobbágyoknak a kisajátítása*.

A katolikus szemléletben ugyanis a kegyúri jog hovatovább a földesúri joggal azonosult és így „a katolikus érvelésben nagy szerephez jutott az az állítás, hogy a parasztoknak azért sem engedhető át a templom, mert nincs birtokszerzési képességük”.¹⁹ Nem véletlen, hogy ebben az időben mind gyakrabban kezdenek hivatkozni az ellenreformáció hívei Werbőczy Hármaskönyvének arra a híres kitételére,²⁰ amely szerint „a parasztnak munkája bérén és jutalmán kívül urának egész földjén... semmi joga sincsen, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti”. 1604-ben még a reformátusok hangoztatják, később azonban a katolikusok alkalmazzák ezt az érvet egyre többször. Pázmány Péter 1618-ban hivatkozik rá a katolikusok óvásában, „majd ezután egyformán találkozunk Werbőczy szavaival 1619-ben a katolikus rendeknek a nádor intélmére adott válaszában, a katolikus részről előterjesztett kibontakozási tervben, Pázmány Péter röpiratában, 1620-ban a beszercebányai végzésekkel szemben szerkesztett sérelmi iratban, 1637-ben Eszterházy Miklós kijelentéseiben, Dobronoky György nagyszombati rektor országgyűlési Discursusában”, stb., stb. „Valóságos szállóigévé lett a nagy vitában. Szinte szószerint, de legtöbbször a Werbőczy művére történt hivatkozás nélkül ismétlődik.” A nagyobb nyomaték kedvéért pedig hangsúlyozzák, hogy a jobbágnak „egy arasznyi, egy talpalatnyi, egy tenyérnyi földje, sőt egy fácskája sincs”.²¹

Mindebből persze nemcsak az következik, hogy a katolikus földesurak a templomot jobbágyaiktól elvehetik, hanem az is, hogy a jobbágyokat tetszésük szerint elbocsáthatják. Rendkívül jellemző ebben a vonatkozásban Pázmány Péter hírhedt nyilatkozata. Pázmány tagadta azt a neki tulajdonított kijelentést, „hogy inkább vadak, mint eretnekek lakják az országot”. Állítása szerint csupán azt mondotta, „inkább akarja, hogy az ő jobbágyi pusztán hadgyák az falut, hogy sem mint az ő templomon való igazsága ellen az parasztok a templomokat magoknak foglalják”.²² Ilyen körülmények között nem csodálhatjuk, hogy a XVII. századra vonatkozóan lépten-nyomon találkozunk a jobbágyok elűzéséről szóló adatokkal. Olyan földesúri utasítást olvashatunk pl., amely szerint: „ha ki (a papot) szidja... vagy az igaz catholica hit ellen becstelenül szól,

¹⁸ Szabó István: i. m. 220.

¹⁹ Szabó István: i. m. 240.

²⁰ III. 30.

²¹ Szabó István: i. m. 240—241. V. ö. MGtSz 1899. 235.

²² Pázmány Péter: *Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio*, Opera omnia, Bp., 1904. VI. 469—519. Id. Szabó: i. m. 241—242.

... minden irgalmasság nélkül ... kiséprőztessék abból a faluból“. ²³ Vagy: „Elsőben is mindenek fölötté szükséges lévén az isteni félelem, azért ... jószágink praefectusa ... az igaz catholica religióban maradván maga is, szorgalmasan reá vigyázzon arra is, hogy minden alatta valói azon hitben maradjanak s mást azon kívül senkit se szenvedjen“. ²⁴ És számos példa van arra, hogy a földesúr valósággal kihányta házaiból máshitű jobbágyait. ²⁵ — Később a XVIII. század elején sem változik meg a helyzet. A pozsonyi országgyűlésen pl. a katolikus földesurak feltétlenül ragaszkodtak a földesúri jog érvényéhez, mégpedig teljesen egyoldalú értelmezéssel. Szerintük a katolikus földesúrnak tetszésétől függ, hogy birtokain megtűr-e protestáns papot és jobbágyokat, vagy elűzi-e őket, ellenben a protestáns földesúr a katolikus jobbágyokat és lelkészt nem kergetheti el jószágairól. ²⁶

Ezek szerint *Magyarországon* — ugyan nem a reformációval, hanem főként — az *ellenreformációval kapcsolatban pereg le az eredeti felhalmozás első felvonása*. Elűzött tanítók és lelkészek, de mindenekelőtt elkergetett, szétszórt jobbágyok a szereplői a dráma e szakaszának.

Általában megfigyelhetjük, hogy az ellenreformáció századában — a röghözkötöttség jogrendszere ellenére — a jobbágyság lélekszáma sokhelyütt gyakran „az egyik évről a másikra is hihetetlen különbségeket tüntet fel“. „Ezen szakadatlan ingadozásnak fő mozgató eleme a szökés.“ ²⁷ Az ellenreformáció térhódításával kapcsolatos kisajátítást ugyanis kiegészítette az új földesurak és gazdatisztjeik elnyomása miatt gyakorivá váló *szökés, elbujdosás*. Számos adat szól erről is. Az ungvári udvarbíró és számtartó részére 1668-ban kiadott földesúri utasítás pl. rámutat az uradalmi tisztviselők visszaéléseire és hangsúlyozza, hogy „affélék az szegénységen többet ne vegyenek és szedjenek, azmint történt is, hogy néha két annyit szedtenek és az szegénységet opprimálván, magok számokra fordították“. Az ilyen „rendeletlen szolgáltatások“ és a „feletébb való keménység“ kényszerítettek sok jobbágyot itt is, a murányi uradalomban is arra, hogy „bujdosóvá legyen“. ²⁸ A visszaélésnek egy másik — de hasonló következménnyel járó — módjára mutat rá a szendrői uradalom udvarbírája részére 1652-ben adott utasítás, amely megparancsolja, hogy „maga számára udvarbíró, ispán az úr jószágaiban földet, rétet, szőlőket, gyümölcsös kertet és akármi ortoványokat ne vásároljon, ... mert ha az jobbágy örökségét kezdi eladni, végtére házát is pusztán szokta hagyni és ... el

²³ MGtSz 1899. 234—235.

²⁴ MGtSz 1904. 301; 1902. 473; stb.

²⁵ L. pl. Ila Bálint: Gömör megye. Bp., 1944. II. 137., 207.

²⁶ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Bp., 1897. IV. 311.

²⁷ Tagányi Károly: Jobbágyok költözése és szökése. MGtSz 1895. 246.

²⁸ MGtSz 1898. 155, 159; 1901. 269, 277.

szokott bujdosni“. ²⁹ Mindebből és sok hasonló adatból ³⁰ világos, hogy a „spekuláló bérlők“ szerepét, akik Angliában „a régi lakókat tömegesen elűzték“, Magyarországon ebben az időben — persze kisebb, de eléggé jelentős mértékben — a földesúri tisztek, ispánok játszották, akik a maguk külön zaklatásával tetézték a jobbágyság kizsákmányolását és előmozdították kisajátítását.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy csak a gazdatisztek túlkapásai hatottak ebben az irányban és maguknak a földesuraknak az önkénye még nem vezetett erre. A földesurak tilalmazták ugyan tisztjeik visszaéléseit, de rendkívül jellemző megokolással. A már említett szendrői és murányi uradalmi utasításokban olvasuk: „Udvarbíró uram, ispánok és kulcsár az úr jobbágyaival sem magoknak, sem másoknak semmiféle munkát ne létessenek“, mert „az mely industriával magok számokra az tisztviselők ezen dologhoz hozzáérkeznek, azon industriával ő nagysága oeconomijához miért nem érkezhetnének és annyival az ő nagyságok majorságát miért nem öregbítették“. Szóval nem is olyan tilalmas dolog a jobbágyokat mértéktelenül kizsákmányolni, esetleg elbujdosásra kényszeríteni, — ha az a földesúrnak válik hasznára, az ő majorsági földjét gyarapítja, vagyis a földesúri árutermelést és pénzgazdálkodást mozdítja elő. Az utasítások világosan kimondják, hogy az udvarbírák „nem azt, az mi volt, hanem az mi meglehet, végbe vinni“ kötelesek, tekintettel a vidék alkalmas voltára, „qui locus est omnis generis allodiationis capacissimus“. ³¹ (Mégpedig a szendrői uradalom éppúgy, mint a murányi birtok!) — Eszterházy Pál sem elégszik meg a csicsva-vári udvarbírónak adott utasításában azzal, hogy „ha hol magvaszakadt jószág leszen, azt az úr számára foglalja“, hanem azt kívánja, hogy „nemcsak magunk majorságlbeli földeinket, hanem a mely jobbágy helyeink faluinkban puszták volnának, ... azokat is szépen megszántasd a mi számunkra“ és csak „az mely pusztla quarták után való szántóföldet nem győznél megszántani mi számunkra, azokat... osztasd a jobbágyok közt“. ³² Stb.

De hiszen — mondhatná valaki — számos adat szól éppen ellenkezőleg is. Az uradalmi rendtartásokban az is olvasható, hogy: „magát pedig az jószágban úgy viselje udvarbíró uram, hogy az úr ő nagysága jobbágyai nem hogy fogyjanak, hanem inkább gondviselése alatt augcáltassanak“ és az udvarbírónak kötelessége, „hogy nemcsak az elbujdosott jobbágyok vissza vételére és helyben letelepedésekre, hanem pusztla helyeknek idegenekből való megtelepítésére is szorgalmas vigyázása legyen“. ³³ És általában gyakran hal-

²⁹ MGtSz 1901. 117.

³⁰ Pl. MGtSz 1896. 328; 1900. 274, 328.

³¹ MGtSz 1901. 116—117, 271; 125, 279.

³² MGtSz 1895. 335, 338, 342; v. ö. u. o. 199; 1894. 245; 1899. 130, 235; 1902. 473—474; 1903. 153; stb.

³³ MGtSz 1901. 115, 123, 276.

lunk bujdosó jobbágyságok „reduktiójáról” és jövevények „megszállításáról”.³⁴ Mindez pedig azt mutatja, hogy a XVII. században — a munkaerőhiány miatt — a földesúrnak még általában a jobbágyság megtartása, a munkaerő biztosítása volt az érdeke.

Ez a régebben megállapított tétel³⁵ — válaszolhatjuk — természetesen helytálló, azonban a XVII. századi helyzetnek csak az egyik — habár még túlsúlyban lévő — oldalát fejezi ki. Az ezzel szemben felhozott adatsorozat a dolog *másik oldalát, az ellentétes tendenciát* mutatja meg, amely egyelőre még kisebb mértékben, de már eléggé élesen jelentkezik. Ennek az ellentétes oldalnak pedig nagy figyelmet kell szentelnünk, mert ez mutat a jövő felé, „noha a jelen pillanatban a túlsúlyos erő nem is az övé”.³⁶ A két tendencia ellentéte ugyanis „azoknak a módszereknek az ellentétét” jelenti, „ahogy a jobbágygazdálkodásban és a kapitalista gazdálkodásban a terméktöbbletre szert tesznek: az első módszer a termelőnek földdel való ellátásán, a másik a termelőnek földtől való megszabadításán alapszik”.³⁷ Vagyis: a bujdosók reduktiójáról és a pusztá telkek betelepítéséről szóló adatok túlsúlya a feudális jobbágygazdálkodás uralmát mutatja a XVII. században. Az ellentétes példának — egyelőre még kisebb, de már jelentékeny — száma viszont arra vall, hogy a feudalizmus méhében már megkezdődött „a tőke és a neki megfelelő termelőmód *előtörténete*”,³⁸ azaz az eredeti felhalmozás folyamata.

A földbirtokok — köztük az egyházi birtokok — „óriási méretű elrablása”, a protestáns prédikátorok elkergetése, a jobbágyság nem jelentéktelen tömegeinek elűzése, ill. a nagybirtokosok és tisztjeik zsarolása következtében történő elbujdosása, földjüktől való elválasztása, termelőeszközeik elvesztése, — ezek a tények jelzik az eredeti felhalmozás folyamatának megindulását az ellenreformáció századában.

S mindezzel párhuzamosan — és gyakran közvetlen összefüggésben — feltűnik az eredeti felhalmozás egy *másik* mozzanata.

*

„A tőkés termelőmód alapját megteremtő átalakulás előjátéka a XV. század utolsó harmadában és a XVI. század első évtizedeiben játszódik le. Nagy tömeg szabad prédává vált proletárt dobtak a munkapiacra a hűbéri kísérek felosztása által, amelyek, mint azt Sir James Steuart helyesen jegyzi meg, „mindenütt haszontalanul töltötték meg a házat és az udvart”... A királyi hatalom...

³⁴ MGtSz 1894. 245, 318; 1905. 304; stb.

³⁵ L. pl. Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Bp., 1947. 18, stb.

³⁶ V. ö. Sztálin: A dialektikus és a történelmi materializmusról. Pl. A leninizmus kérdései c. kötetben. Bp., 1945. 592.

³⁷ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Id. hely.

³⁸ A tőke. I. 773.

feltétlen uralom utáni törekvésében e kíséretetek felosztatásával erőszakkal gyorsította...³⁹

Magyarországon „a tőkés termelőmód alapját megteremtő átalakulás“ ezen szakaszát *jóval későbbben*, a XVII. században és a XVIII. század első felében futotta be. Ez a „különböző sorrend“ megfelel a magyar fejlődés elmaradottságának, többek között annak, hogy Magyarországon csak később alakult ki „feltétlen uralom“, vagyis abszolút állam. Azok a tények azonban, amelyeket ekkor megfigyelhetünk, lényegileg azonosak az eredeti felhalmozás angolai „előjátékának“ jelenségeivel.

Ismeretes, hogy a középkori nagybirtokon a különféle „udvari emberek“, szolgák nagy számban találtak megélhetést.⁴⁰ Ez a helyzet a XVII. század folyamán kezd megváltozni. Az *udvari emberek közül, akiknek a földesúr gazdaságában már nem tudja hasznát venni, mind többet elbocsátanak*. Rákóczi Györgyről jegyezték fel pl., hogy amikor átnézte lednicei jószágá számadásait és úgy találta, hogy a jövedelem csökkent, utasítást adott arra, hogy a szolgák egy részét bocsássák el, mert — indokolta a Marx-idézte angol közgazdászhoz egészen hasonlóan — „akármiben is szép dolog a takarékoság“.⁴¹ Az Eszterházyak is figyelmeztették szentmiklósi uradalmuk udvarbíráját, hogy „ott való... cselédek csak annyit tartson..., a kik nélkül... el nem lehet ő kegyelme, megkímélvén az iránt is a költséget...“.⁴² Wesselényi Ferenc pedig lelkére kötötte szendrői udvarbírájának, hogy „haszontalan és csak kenyérvessztegető szolgákat ne tartson, és azokat, akik nélkül... el lehetnek, elbocsássa, mert az mit a féle heverő haszontalan szolgára költ, maga vallja kárát“.⁴³ Világos, hogy az ilymódon elbocsátott udvari emberek, szolgák, cselédek a nincstelenek egyre gyarapodó tömegének részévé váltak.

Ugyanebben a vonatkozásban kell rámutatnunk egy másik jelenségre, amely szintén végigvonul a XVII. század történetén és jelentősebb mozzanatát alkotja az eredeti felhalmozásnak: *a végvári katonaság elbocsátására*, szélnek eresztésére. Az ellenreformáció erőszakos eszközeitől sujtott, elkergetett, elbujdosott jobbágyság számára a XVII. század első felében még vonzó lehetőséget nyújtott a katonáskodás, a véghelyeken való vitézkedés. A törvények hosszú sora⁴⁴ váltig tilalmazta ugyan, hogy jobbágyságok végvári katonának álljanak, de éppen ezek a tilalmak — és számos egyéb adat — mutatják, hogy ez a folyamat jelentős méreteket öltött.

³⁹ A tőke. I. 776.

⁴⁰ Ezeket a szolgákat — természetesen — nem tekintjük a „hűbéri kíséret“ tagjainak, hanem csupán e kíséret bizonyos tartozékának.

⁴¹ Történelmi Tár. 1895. 137; v. ö. Szabó István: Tanulmányok... 172. és MGtSz 1900. 360—361.

⁴² MGtSz 1895. 305.

⁴³ MGtSz 1901. 115; hasonlóan: u. o. 269—270; 1904. 142; stb.

⁴⁴ 1622 : XXVII. tc.-től 1681 : LXVII. tc.-ig.

„Még 1681-ben is azt panaszolják, hogy a jobbágyok családjukkal, gyermekeikkel... a végek vidékére mennek s innen a végbeli katonák magukhoz veszik“.⁴⁵

A végvári katonáskodás azonban csak átmenetileg mentette meg ezeket az elűzött és szökevény jobbágyokat sorsuktól: attól, hogy „szabad prédává“ váljanak. A XVII. század közepétől kezdve ugyanis a bécsi kormány egyre határozottabban törekedett arra, hogy minél több német katonát helyezzen Magyarországra. „Ez... nemcsak hadi, hanem gazdasági... szempontból is végzetes következményeket vont maga után. *Mert minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret*“.⁴⁶ A harmincéves háború befejezése után, amikor a bécsi udvar részéről a Magyarország gyarmatosítására irányuló tendenciák egyre világosabbá váltak, mind nagyobb számban jöttek a német csapatok Magyarországra és egymásután szállták meg a bányavidéki és a felsőmagyarországi végházakat. Így aztán pl. „mikor Kálló és Szatmár Rákóczi kezéről visszakerült, az ott lévő 900 főnyi magyar katonaságból csak 350-et tartottak meg“.⁴⁷ A vasvári békét követő időben pedig a bécsi haditanács Kollonics javaslatára azt az eszmét vetette fel, „vajjon nem volna-e helyesebb, ha csak papíron tartanának magyar katonaságot, a valóságban pedig mindnyáját elbocsátanák“.⁴⁸ Erre ugyan még nem került sor, de egyes magyar csapatrészek szélnek eresztése mind gyakoribbá vált.

A Wesselényi-féle szövetkezés felszámolása után még radikálisabb eljáráshoz folyamodtak. A bécsi körök ismét a magyar haderő megszüntetésének szükségességét hangoztatták, de „mivel egyszerre az egész magyar haderőt megszüntetni veszedelmesnek látszott, úgy döntöttek, hogy a felsőmagyarországi, a bányavidéki és a kanizsai-báni (mintegy 11 000 főből álló) magyar haderőt 3000 emberre szállítják le, 8000-et pedig a szolgálatból elbocsátanak. Mivel a győrvidéki végházakban is 2248 magyar vitéz volt, ... a győrvidéki hadinép létszámát is leszállítják 1000 emberre“.⁴⁹ — Végül a XVII. század végén, a karlócai béke megkötése után a haditanács végleg kimondotta, hogy a magyar katonaságot fel kell oszlatni és a magyarországi várakat le kell rontani. „A magyar ezredeket már az 1699 évben kezdték feloszlítani... Miután a haditanács kiküldöttei... a meghagyott magyar végházakat német katonákkal meg-rakták, a magyar végházak feloszlításának ideje is elérkezett... A végházak rontásával együttjárt a végbeliek elbocsátása is. A haditanács az elbocsátásokat már 1700-ban megkezdte s a magyar kan-

⁴⁵ Szabó István: i. m. 139.

⁴⁶ Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő feloszlítására. Századok, 1904. 6.

⁴⁷ Takáts: i. m. 7.

⁴⁸ U. o. 22.

⁴⁹ U. o. 24.

celláriának a teendőket megírta.⁵⁰ Sokhelyütt csak erőszakos eszközökkel lehetett a végvári vitézeket lefegyverezni és szélnek eresztetni.

Így a magyar végvári katonaság szinte teljes számban nincstelenné, minden létalaptól megfosztottá vált. De már megelőzőleg, amíg szolgálatban állottak, addig is hasonló helyzet fenyegette őket. „Néha évekig nem kaptak semmi zsoldot s a kincstár elmulasztotta rendesen fizetni a fogadott katonaságot.”⁵¹ „A katonák vagy nem kaptak fizetést, vagy pedig (nagyritkán) posztóval, sóval és fegyverekkel fizették őket... A várakban hagyott őrségek a nagy *fizetlenség* miatt annál többet szenvedtek. A nyomor némelyik végházban irtóztató volt.” Már 1664-ből adatunk van arra, hogy „a magyarok a várakban csapatosan pusztulnak. Csupán csak Pápán és Győrött 100-nál több magyar vitéz halt éhen s a pápai várban még 300 súlyos betegen fekszik.”⁵²

Világos tehát, hogy a magyar végvári vitézeknek már elbocsátásuk előtt sem volt más választásuk, mint vagy éhenhalniok, vagy *bujdosóvá, rablóvá lenniök*. Egykorú megfigyelők sem tudják másként feltenni a kérdést. A végbeli vitézek tehát „szegénylegényekké” váltak. Maguk adták ezt a nevet maguknak. „A XVI. század első felében jobbra csak gyalogosainkat hívták szegénylegényeknek. A gyalogosok ugyanis a marhahajlók és a jobbágyok sorából kerültek ki s földhözragadt szegény emberek voltak. A lovasok ellenben túlnyomóan nemesek voltak... Később azonban már a lovasok is szegénylegényeknek írják magukat.”⁵³ — Ilyen körülmények között a fizetetlen vagy elbocsátott végváriak egyre többen váltak „igazi szegénylegényekké”, bujdosókká. Nem kis részben belőlük rekrutálódott *a bujdosóknak az a hatalmas tömege, amelyről a XVII. század 70-es éveitől kezdve egyre gyakrabban hallunk* a Habsburg-Magyarország, Erdély és a török terület határán, a Partiumban.

A bujdosóknak *ez* a tömege persze *nemcsak végváriakból* került ki. Ott vannak közöttük a Wesselényi-féle összeesküvésben kompromittált vagy gyanúsított földesurak, *birtokfosztott köznemesek*, akik „Erdély felé húzódtak s ott a hajdúságon és a partiumban félreeső községek határai, várai alatt... meghúzódva várakoztak az idők jobbrafordulására... Ezek a házuktól-tüzoektől tábori életre menekülő fegyveres csapatok nevezték magokat bujdosóknak.”⁵⁴ Sokféle néven emlegetik magukat irataikban: „A hazájukból kibujdosott magyaroknak szalontai közönséges gyűlése”; „az mi Istenünk dicsőségéért, édes hazánk lelki-testi szabadságáért bujdosó végbeli, mezei, gyalog hajdú rendén lévő tisztek és az egész vitézlő rendek közönségesen”; „mi az nemes magyarhazából kibuj-

⁵⁰ U. o. 329, 337.

⁵¹ Acsády: i. m. 122.

⁵² Takáts: i. m. 15, 17.

⁵³ Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp., é. n. 24—26.

⁵⁴ Deák Farkas: A bujdosók levéltára. Bp., 1883. V—VI.

dosott grófi, úri, fő, nemesi és vitézlő lovas és gyalog mindenféle rendek"; vagy egyszerűen a „bujdosó s fegyvert viselő magyarság közönségesen”.⁵⁵ Mindezek az aláírások fényt velnek arra, hogy a bujdosók tömege milyen heterogén volt; hogy a végvári vitézekből lett szegénylegények mellett milyen sokféle elem verődött össze bennük. Döntő többségükben azonban olyanok voltak, akik elvesztették földjüket, lételapjukat, megélhetésüket.

A század utolsó évtizedeiben különösen *nagyszámú jobbágy* csatlakozik hozzájuk. A diadalmaskodó ellenreformáció erőszakos módszerei, a másfél évtizedig tartó „felszabadító” hadjáratok pusztításai, a császári csapatok beszállásolása és eltartása, az idegen zsoldosok kényére bízott behajtások, stb. elviselhetetlen terhet róttak a jobbágynépességre. A nemesek mellett, futott jobbágyokból és kenyerüket veszített magyar katonákból így vált egyre szélesebbé a bujdosók tömege.⁵⁶

Ha Marx megállapítása szerint „az eredeti felhalmozás történetében... korszakalkotóak... mindenekelőtt... azok a mozzanatok, amelyek során nagy embertömegeket hirtelenül és erőszakosan megfosztanak létfenntartási eszközeiktől”,⁵⁷ akkor *a bujdosók tömegeinek létrejöttében lehetetlen nem látni az eredeti felhalmozásnak ezeket az erőszakos mozzanatait.* „Ez a szegény, meg nem telepített, máról-holnapra élő nemesség, melyet szökevény parasztok vagy paraszt végbeliek minduntalan szaporítottak, a társadalomnak egyik flottans, örökre nyugtalankodó, rendet nem ismerő elemét képezte. Nem volt beillesztve a socialis szervezelbe; az állam nem törődött vele s nem jelölt ki neki olyan munkakört, amelyből megélhetett volna... Csupán anyagi existenciájának bizonytalansága, a társadalmi viszonyok sanyarúsága kényszerítette ezt az osztályt oly életmódra, melyben örökös harcot folytatott a renddel és közbiztonsággal”,⁵⁸ — ilyen találó módon jellemzi Acsády annak a nincstelen tömegnek a létrejöttét, amely a XVII. század utolsó évtizedeiben mindennél világosabban mutatja, hogy Magyarországon jelentős mértékben előrehaladt az eredeti felhalmozás folyamata.

A bujdosók nagy része elvesztette földjét vagy általában: régebbi megélhetési lehetőségét. Másfelől: nem tudták — s természetesen még nem is akarták — áruba bocsátani munkaerejüket. Közvetlenül láthatták tehát, hogy „a régi módon nem lehet tovább élniök”,⁵⁹ és elkeseredetten keresték a kiutat, „követelték a változást”, jóval elszántabban, mint a parasztságnak azok a tömegei, amelyek még jobbágytelken gazdálkodtak. Csak az volt a kérdés,

⁵⁵ Deák: i. m. 6, 19, 58, 64.

⁵⁶ L. pl. Takáts: Szegény magyarok. 35 kk.

⁵⁷ A tőke. I. 774.

⁵⁸ Acsády: i. m. 160—161.

⁵⁹ V. ö. Lenin: „Baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége. Bp., 1948. 75.

van-e, aki élére álljon forradalmi megmozdulásuknak, vezesse őket a küzdelemben. És most még vannak a magyar társadalom uralkodóosztályában olyanok, akik élére állnak a nincstelen tömegnek: ott látjuk tehát a bujdosókat — mint kurucokat — Thököly felkelésében és Rákóczi szabadságharcában.

Ezek a szabadságmozgalmak azonban elbuktak s így a bujdosók jelentős része számára nem nyílt kiút: továbbra is kénytelenek voltak eddigi életmódjukat folytatni. A töröktől visszafoglalt gyér népességű területekre való telepítés ugyan sok parasztot juttatott ismét földhöz, de — mint később még utalunk rá — nem kis számban maradtak továbbra is nincstelen szegénylegények. Sőt: a Rákóczi-szabadságharc bukása után további adalékkal bővült az eredeti felhalmozásnak az a mozzanata, amely tulajdonképpen a bujdosókhoz vezetett bennünket: „a hűbéri kísérek feloszlátása“. Magyarországon ezt a legközvetlenebbül a *familiaritás intézményének felbomlásában* figyelhetjük meg, a XVIII. század elején.

Ismeretes, hogy Magyarországon a familiaritás intézménye azt jelentette, hogy a kisebb birtokosok „önként“ vagy nyílt kényszer alatt beállottak a környék egyik előkelő nagybirtokosának szolgálatába. A nagybirtokos azután megbízta őket gazdasági ügyeinek vezetésével, pereinek vitelével, uradalmainak, várainak felügyeletével, s főleg belőlük kerültek ki a nagybirtokosok fegyveres csapatai. Ez a familiárisi viszony a maga középkori-feudális jellegében szinte érintetlenül állott fenn a XVII. századig, sőt a szétdarabolódott ország viszonyai között igen élesen kidomborodott, az ú. n. dominus-servitor kapcsolat formájában. „A servitori viszony annyira élő valóság, hogy az országos törvények is kénytelenek vele foglalkozni — ellentétben Werbőczy hallgatásával — ... A servitor és dominus közt éveken, sőt évtizedeken át fennáll a viszony... Minél több vára és földje van (t. i. a nagybirtokosnak), annál több szolgát tarthat, és minél több és hatalmasabb szolgálja van, annál szélesebb területre terjesztheti ki befolyását. Az egyes nagybirtokok területén a középkori viszonyokon is túlmenőleg, a kis- és nagyservitorok egész hierarchiája fejlődik ki..., ...mert a servitori viszony a birtoktalan kismestől, vagy attól kezdve, akinek a földjét a török ette meg, megszakítás nélkül egybekapcsolja a dominus uralma alatt a középbirtokos, sőt egészen nagy családok tagjait.“⁶⁰ „A fiatal köznemesek, mint a várúr gyermekeinek játszótársai, szinte csapatosan éltek egy-egy főúri várkastélyban, ... tanulva a fegyverforgatást.“⁶¹

Ez a helyzet azonban a XVII. század második felében kezd megváltozni. Maga Rákóczi ezt azzal indokolta, hogy a nép elszegényedése következtében a főurak jövedelmei erősen megcsappantak,

⁶⁰ Szekfü Gyula: i. m. III. 171—173.

⁶¹ Mályusz Elemér: A Rákóczi-kor társadalma, Rákóczi Emlékkönyv. Bp., 1935. II. 38.

többé „nem bírtak nagy házat vinni, sem maguk körül udvart tartani az alsóbb nemességből“. Maga arra törekedett, hogy a bomlást feltartóztassa. „Tiszteket kívánván képezni — írja — a háború kezdete óta folytonosan nagy udvart tartottam, hogy a nemességet magamhoz vonjam.“ Több mint 100 tagú testőrséget („Nemes Companiát“) tartott és Thaly szerint az udvarában élő személyzet 400—500 főt tett ki.⁶²

De a szabadságharc bukása után a folyamat feltartóztathatatlannul továbbhaladt. „Az előkelők Bécsbe sereglésével végleg eltűnnek a vidéki főúri udvarok. Az uradalmak központjaiban szép rokokó kastélyok épülnek fel, nagy kényelem várja bennük az időnként hazaránduló urat, ... ezek azonban már nem nevelő iskolái a köznemességnek. A nagybirtok ... megszünteti a régi, patriarchális kapcsolatokat. A köznemesség az országgyűléseken panaszosan emlegeti, hogy fiai most már nem nevelődnek a főurak váraiban és a királyi udvarban.“⁶³ — A szellemtörténész persze csak erről az oldalról látja a familiaritás bomlását és alig méltatja figyelemre a gazdasági és politikai okait. Pedig itt elsősorban ezekről van szó. Az új nagybirtokosok már nem familiárisokat, hanem fizetett tisztviselőket alkalmaznak az uradalmak ügyeinek intézésére, és főleg: *az új nagybirtokososztály már nem tarthat magánhadcsereget*, a Habsburgok abszolút államhatalma felszámolja ezt, ahogy annakidején Angliában „a királyi hatalom ... feltétlen uralom utáni törekvésében a kísérletek feloszlátását erőszakkal gyorsította“.⁶⁴

Nem az „új művelődési eszmény“ idézi tehát elő a familiaritás bomlását, hanem az a tény, hogy *az egész ország urává váló Habsburg-hatalom* — mint fentebb már utaltunk rá — *lerontatja, felrobbantatja azokat a várakat, amelyek megelőzőleg a familiárisi viszony központjai*, „a köznemesség nevelőiskolái“ voltak. A haditanács már 1699-ben kimondotta, hogy „Gyulát, Ecsedet, Szentjobbot, Szepesvárat, Lietavát, Árvát, Lévát, Likovát, Simontornyát, Tatát, Veszprémet, Pápát, Körmendet, Dombót és Kaposvárt, a Kanizsa körül fekvő kisebb várakkal együtt le kell rontani“.⁶⁵ És 1701—2-ben, majd a Rákóczi-szabadságharc bukása után a várak legnagyobb részét pontos terv szerint és mérnöki segédlettel fel is robbantják. „Ezen kor legjellemzőbb vonása a lefegyverezés... Ezt a lefegyverezést előmozdítja az állam ... Az ország belsejében lévő várakat lerontják, ... az a korszak, amelyben magánember is viselhet háborút, teljesen megszűnt.“⁶⁶

⁶² Mátyusz: i. m. 42, 43.

⁶³ U. o. 64.

⁶⁴ A tőke. I. 776.

⁶⁵ Takáts: Kísérletek ... 328.

⁶⁶ Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congreszig. Milleniumi történet. VIII. Bp., 1898. 83—84.

A szabadságharcok felszámolása után tehát a megerősödő Habsburg-abszolutizmus első feladatai közt hajtja végre azt, amit Nyugat-Európa abszolút uralkodói már régebben megtettek: a nagybirtokosok katonai hatalmának megtörését. Így a *familiárisoknak*, az egykori magánhaderő tagjainak *jórésze existenciáját veszítette válik*. Mi más ez, mint „a hűbéri kísérek feloszlása”? Mi más lehet a *birtoktalan* servitorok zöméből, mint se élni, se halni nem tudó nincstelen?

De a *birtokos* familiárisok jelentős része sem térhet földjére. Miért? Az újabb hatalmas földbirtokrablások következtében, melyek az eredeti felhalmozás *következő* állomását jelzik.

*

„A *glorious revolution* az orániai III. Vilmostal együtt a földbirtokos- és tőkés többletszínélőket juttatta uralomra. Az új korszakot ezek az urak azzal szentelték fel, hogy az *állami uradalmaknak* eddig csak szerényen üzött *elrablását* óriási mértékben gyakorolták. Ezeket az uradalmakat elajándékozták, potom áron eladták, vagy egyenesen bitorló módon magánbirtokokhoz csatolták. Mindez úgy történt, hogy a törvényes illemszabályokat a legcsekélyebb figyelemre sem méltatták. Ez a csalárd módon eltulajdonított állami vagyon... alkotja az angol oligarchia mai hercegi uradalmainak alapját. A polgári tőkések elősegítették ezt a műveletet, többek között azért, hogy a földet tisztára kereskedelmi cikké változtassák, a mezőgazdasági nagyüzem területét kiterjesszék, a vidékről származó és szabad prédát jelentő proletárok kínálatát szaporítsák, stb.”⁶⁷ — „A koronabirtok törvénytelen elherdálása részint eladás, részint ajándékozás révén az angol történelem botrányos fejezete, ... a nemzet óriási méretű becsapása” — idézi Marx egy angol szerzőtől.⁶⁸

Magyarországon szinte ugyanebben az időben nagyjában hasonló eseményeknek vagyunk tanúi. Angliában a dicsőséges forradalom után, *Magyarországon a török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc bukása után figyelhetjük meg „az állami uradalmak csalárd elkótyavetyélését”, a „nagy arányokban folyó földrablásokat”*.⁶⁹ Ebben az időben — mint ismeretes — „sokszáz mérföldnyi uratlan terület került vissza a kincstár birtokába s egyrészt a neoacquistica-bizottság, mely a fegyverjog címén töméntelen jószágot vett el törvényes tulajdonosától, másrészt a Rákóczi-felkeléssel kapcsolatban eszközölt óriási elkobzások roppant mértékben szaporították az állami kézre jutott földbirtokot”.⁷⁰ „A Nádasdy—Zrínyi-féle össze-

⁶⁷ A tőke. I. 782—783.

⁶⁸ U. o.

⁶⁹ V. ö. Révai József: Marxizmus és magyarság. Bp. 1946. 97. — Hasonlóság mutatkozik abban is, hogy Magyarországon szintén az akkor tett földszerzések vetették meg a felszabadulásig fennmaradt arisztokrácia nagybirtokainak alapját.

⁷⁰ Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp., 1944. 361.

esküvés, a bujdosók és Thököly fegyverfogása óta majdnem egy félszázadon át tartanak a felkelések, szaporodnak a proscriptiók. Az elítéltek javai a királyi kincstárra szállanak. A töröktől visszafoglalt birtok szinte uratlan, midőn azt a császári és királyi seregek meghódítják. Arra is ráteszi kezét a királyi fiscus . . . Gazdag forrása fakadt itt az erőszakoskodásnak, kapzsiságnak, a szándékolt és öntudatlan jogfosztásnak.⁷¹ Az „állami uradalmak”: kamarai, kincstári uradalmak tehát *mindkét úton nagymértékben megnövekedtek*.

És most következett ezeknek az uradalmaknak az elkótyavetyélése, *idegeneknek és labanc magyaroknak való eladományozása*, lojális szolgálatok fejében történő elajándékozása, potom összegért való zálogba adása vagy eladása, stb. A kiterjedt irodalomból és a kamarai aktákból nagyon is ismeretes, hogyan jutottak hatalmas birtokokhoz osztrák tábornokok, hadseregszállítók és vállalkozók, akik gyakran az udvar náluk felhalmozódott adósságai ellenében kaptak hatalmas magyarországi birtokokat. A „consolatiók” ideje ez, amikor hazaáruló magyarokat és idegeneket bőven „vigasztalnak meg” — „elszenvedett káraikért” vagy „érdemeikért” hatalmas magyarországi földbirtokokkal.⁷² Az általános eljárás az, hogy az udvari hatóságok megállapítják a nagyszámban jelentkező igénylők „grationaléját”, jutalmazásuk pénzösszegét és ennek fejében hasonló értékre becsült magyarországi uradalmakat kapnak. Pl. Stahremberg szolgálatait 40.000 forinttal hálálja meg a király, amelyet aztán megfelelő birtokadománnyal fizetnek ki.⁷³ A példákat persze seregestül folytathatnók.

Mindebben „nemcsak a király kegye döntő, hanem a kamarai tisztviselőknek gyakran önérték által sugallt jóakarata is. Mert a kincstári birtokok becslését kizárólag ők végezték”.⁷⁴ Feltűnhetik itt az, hogy az általánosan használt becslési táblázatban előírt becslési összegek rendkívül kicsinyek. Természetesen elpusztult, néptelen birtokról van szó, de a becsértékek még ehhez képest is feltűnően alacsonyok. „A kincstárnak birtokába jutó ingatlanok értéke tekintetében . . . nem szabad, hogy az összeg kicsisége megtévesszen. A hivatalban levők folyton vásároltak (és adományt kaptak) a kincstártól⁷⁵ és mindig bizonyos összeg ellenében. . . , nekik tehát az állott érdekükben, hogy a birtokok értéke ne becsültessék magasan.”⁷⁶

Az állami birtokok elkótyavetyélésére vonatkozó tengersok adatból hadd ragadjuk ki Harruckern János György hírhedt esetét.

⁷¹ Marczali: i. m. 91.

⁷² V. ö. Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet. Bp., 1945. 59—60.

⁷³ Marczali: i. m. 93.

⁷⁴ U. o. 97.

⁷⁵ V. ö. Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. Rákóczi Emlékkönyv. Bp., 1935. II. 116.

⁷⁶ Ágoston Péter: A magyar világi nagybirtok története. Bp., 1913. 267—268.

Nézzük meg kissé közelebből is ezt a példát, mert ezzel nemcsak a család birtokszerzések módszereire világíthatunk rá, hanem levonhatjuk azokat a tanulságokat is, amelyek e birtokszerzésekkel kapcsolatban adódnak az eredeti felhalmozás magyarországi menetére nézve.

Ez az osztrák hadi élelmezési biztos „1719-ben hűséges szolgálataira való hivatkozással kérte, hogy jutalom fejében adják neki ... Gyula, Békéscsaba, Doboz, Gerla, Békés, Ladány, Gyarmat, Vészto és Öcsöd helységeket. Az udvari kamara 24.000 forintban állapította meg a jutalom nagyságát... A magyar kamara... úgy vélte, hogy az említett békésmegyei községek 24.000 forintnál ugyan többet érnek, de Harruckernnek adhatók, ha a... többletet készpénzben lefizeti. Ezt az indítványt az udvari kancellária magáévé tette és a király 1719 október 7-én meghagyta, hogy írják össze és becsülik meg a fentemlített helységeket. Ezzel 1719 dec. 1-re készült el az aradi tisztartó. Az említett 9 községen kívül azonban benne volt a *becsülevélben Szeghalom és Gyoma is*. A jelentés szerint... tiszta értékül marad 26.350 forint. Az udvari kamara megdöbben azon, hogy 11 község, a hozzájuk csatolt pusztákkal együtt csak így keveset érne és kérdőre vonta a szegedi kincstári jószágigazgatót, Thán János Ádámot. Thán 1720 október 3-án kelt jelentésében bizonyította, hogy a becslés igazságos, mert az említett helységek lakosai rendkívül szegények... E jelentésbe az udvari kamara belenyugodott s Thán október 25-én a személyesen megjelent Harruckernnek átadta a gyulai uradalmat, Gyula és Szentest kivételével. Gyulát ugyanis újra kellett becsülni, *Szentest pedig csak utólag kérte Harruckern*. Az új becslést elkészítvén, Thán kijelentette, hogyha Gyulát és Szentest is átadják, az egész uradalom 7948 forinttal ér többet a megállapított jutalomnál. Jelentette azt is, hogy közben Békés megyében *új falu alakult, Köröstarcsa, és ha ezt is hozzáadják*, az uradalom 13 községből fog állani. *Mivel még néhány puszta kimaradt*, ezek megbecsülésére 1721 május 26-án ismét Thánt küldték ki, aki augusztus 12-én közölte a kamarával, hogy Szénást, Királyságot, Kondorost 1230 forintra becsülte, *de vannak Békés megyében még más puszták is*, úgy mint Halásztelek, Murony, Orosháza, Sima, Simasziget, Sopron és Szarvas, melyek mindössze 300 forintot érnek. *Ezeket is oda lehetne adni Harruckernnek*... Harruckern a gyulai uradalmat *kiegészítette még Székudvarral* s az ehhez tartozó Elek, Szentmárton, Pél, stb. pusztákkal. Ekként az uradalom 13.000 forinttal ért többet a 24.000 forint jutalomnál. Ezt a különbözetet 1722-ben a kincstárnak kiizette. 1722 márc. 28-án honfűsítást nyert és 1723 május 23-án a király magyar nemesi joggal nekiadta a gyulai uradalmat, melynek birtokába aug. 10-én a magyar törvények szerint is beiktatták. 1729-ben Harruckern megkapta a magyar bárói méltóságot. Néhány év múlva egyesek olyan pusztákat kértek el a királytól, melyeket eddig a Harruckern jobbágysai használtak, *de nem voltak felsorolva az 1723-iki adománylevélben*. 1732. március 22-én Harruckern ezeket a pusztákat *szintén adományba kérte* a királytól. A magyar kamara a kérdéses pusztákat 36.000 forintra becsülte, III. Károly azonban *ingyen adta azokat neki*. Most következett az új adománylevél kiállítása, majd 1736-ban a második ünnepélyes beiktatás.⁷⁷

A Harruckern birtokszerzéséről elmondott tényekhez — ami a család manipulációkat illeti — nem kell kommentár. De nézzük csak tovább e birtokok sorsát. Mi történik az új birtokos hatalmas földjén?

⁷⁷ Scherer Ferenc: Gyula város története. Bpest, 1938. I. 277—278. — (Kiemelések itt is, másutt is — a Marx-idézetek kivételével — tőlem. P. Zs. P.) — V. ö. Eble Gábor: A Harruckern- és a Károlyi-család. Bp., 1895. 1—82.; Kárácsnyi János: Békés vármegye története. Gyula, 1896. I. 417—433.

Harruckern nagyarányú telepítésekhez lát. A néptelen területekre újabb és újabb jobbágytömegeket telepít és persze kedvezményekkel kecsegteti őket. Ez az ismeretes tény azonban a dolognak megint csak egyik oldala. Az *ellentétes oldalra* viszont abból következtethetünk, hogy nem sokkal több mint egy évtizeddel Harruckern megjelenése után parasztfelkelés tör ki Békés megyében: a *Péró-lázadás* egyik ága. „Az a viszály, mely a szentandrásiaiak és földesuruk haszonbérelője: Tolnai István . . . közt kitört, e község lakosait arra készítette, hogy Rákóczi és Bercsényi nevének varázsszával lázadást idézzenek elő. Tervük keresztülvitelére kedvező volt az alkalom, mert a rendes katonaság távol volt, a marosi határörvidék egyik kapitánya pedig, Péró, megígérte nekik, hogy őket rák katonáival megsegíti. A lázadás értelmi szerzője a szentandrászi bíró, Vértesi Mihály volt. 1735 április 27-én fegyvert fogtak és másnap Kondoroson át Tarcsa felé vonultak . . .“ stb.⁷⁸

Jellemző, hogy a helyi parasztmozgalom híre szinte az *egész országban nagy riadalmat okoz* a földesurak körében. Heves megye pl. azonnal nemesi felkelést hirdet s báró Orczy István, mint a felkelő katonaság kapitánya, nyomban körlevélben hívja fel a megyebeli községeket arra, hogy álljanak fegyverbe, „minthogy Tiszántúl, a Körös és Maros mellékén a mult héten feles *tolvajok* magokat összeverték és a helységek közül is némelyeket felvertek és jószágokban s magokban nem kevés kárt tettek, azon tolvajok pedig naponként felesen szaporodni mondatnak . . .“⁷⁹ — S nemsokára már büszkén hirdetik a földesurak, hogy „a békési mozgalom . . . még csírájában fojtatott el, főleg azon gyors intézkedések által, melyeket Heves és K. Szolnok rendei a nemesi felkeléssel fogana-tosítottak“.⁸⁰

Természetesen felvetődik a kérdés, mi váltotta ki a parasztfelkelést? A Péró-lázadás eddig legalaposabb vizsgálója egész határozottan mutat rá a döntő okra. „Békésben — állapítja meg — Gyula, Békés, Csaba, Öcsöd, Szeghalom, Körösladány, Vésztő, Gyoma, Doboz, stb., szóval *éppen azok a falvak, melyek a zendüléshez legerősebben csatlakoztak, 1723 óta báró Harruckern János Györggyé volt*, ki mint német-római birod. lovag, cs. kir. udvari tanácsos és élelmezési főbiztos szakadt be ide, hogy adományul kapja majdnem az egész Békés vármegyét . . . Harruckern egyben főispánja volt annak a megyének, mely jóformán az ő birtokaiból állt ki.“⁸¹

⁷⁸ Scherer: i. m. I. 286.; v. ö. Zsilinszky Mihály: A Péró-féle néplázadás. Békés megyében. A békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat évkönyvei. II. Gyula, 1876. 72—98.

⁷⁹ Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Eger, 1893. IV. 211.

⁸⁰ U. o. 212.

⁸¹ Márki Sándor: Péró lázadása. Bp., 1893. Értekezések a tört. tudományok köréből. XV. kötet. 11. szám. 89—90.

De a mozgalom a szomszéd megyékre is kihatott. „*A több, mint 600.000 holdra terjedő modenai uradalom, hol a lázadás végjelenei voltak, Rinaldo estei örgrófnak, Modena hercegének... jószágai voltak*, melyeket a német származású Edelspacherrel kormányoztatott.”⁸² Arad megyében ugyanis Békéshez nagyon hasonló állapotokkal találkozunk. Itt a leghatalmasabb földesúr az említett Rinaldo modenai herceg volt, aki III. Károlynak 1732. december 11-én Bécsben kelt oklevele értelmében „a hazának mindenkor, főképp pedig a korábbi háborúk idején tett hű szolgálatai jutalmául az ő örökös magyar királyságának erdélyi fejedelemségében levő Zaránd és Arad vármegye jenei és aradi kamarai területét”, összesen 122 falut és 82 pusztát kapott.⁸³ „Arad megyében idáig az okozta a legnagyobb bajt, hogy a kamarai s a... modenai uradalmon kívül mindössze csak két földesúr volt, t. i. Jósika Zsigmond s Edelspacher Zsigmond. Azonban a kamarai javakat is Edelspacher bérelte, sőt a modenai herceg jószágát is ő kormányozta. A mellett 1735-ben Consbruch főispán őt tette meg magának a vármegyének administratorává is... s így a megyei és földesúri hatalmat ellenőrzés nélkül gyakorolta egyetlen egy ember. Növelte ennek hatalmát az is, hogy a modenai... uradalom csaknem kivétel nélkül magában foglalván Zaránd-megye legszebb két járását, a zarándit és borosjeneit, Zaránd-megyében szintén az ő szeszélyeitől függtek a jobbágyságok.”⁸⁴

Az sem véletlen, hogy a szomszédos Csanád megyében is a hasonló módon szerzett és kezelt „*Stahremberg-féle javakon lehetett tapasztalni némi mozgalmat*”. „Könnyen kiszámíthatjuk, hogy a Péro és Vértesi lázadásától érintett, mintegy 11.000 km²-nyi területből kb. 90% tartozott a kincstár s még 5—6 jobbadán külföldi származású földesúr alá.”⁸⁵ — Már az 1723 : XLIII. tc. általában is kimondotta, hogy az újonnan szerzett latifundiumokon olyan körülmények uralkodnak, amelyek „a nyomorult adózó nép kimerülésére” vezetnek.

Mindezek a tények világosan mutatják, hogy azoknak a kedvezményeknek és szerződéseknek ellenére,⁸⁶ amelyek segítségével a földesurak gyérnépességű területeiket a XVIII. század első évtizedeiben betelepítették, nem helyes a jobbágyság kizsákmányolásának általános enyhüléséről beszélni, még ebben a kezdeti időszakban sem. Ellenkezőleg: azt találjuk, hogy a „*csalárdul elkötyvettyélt*” birtokokon a jobbágyság helyzete már ezekben az évtize-

⁸² U. o.

⁸³ Márki Sándor: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. Második rész. Arad, 1895. 303—305.

⁸⁴ Márki: Péro lázadása. 88.

⁸⁵ U. o. 90.

⁸⁶ V. ö. Lukács Zsófia: A szerződéses jobbágyság helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Bp., 1937. 25, 27, 33, stb.

dekben is igen nehéz és éppen ezeken a birtokokon mozdulnak meg a leggyorsabban.

Miről panaszkodnak a jobbágyok? Mivel indokolják felkelésüket? Azzal, hogy „a földesurak és bérlők... zsarolásai tűrhetetlenek”; azzal, hogy „a magyarok nem tűrhetik már a megyei és uradalmi tisztek hatalmaskodásait”.⁸⁷ Ezek a nyilatkozatok ráirányítják a figyelmet arra a tényre, hogy itt a parasztság elnyomásában — és kisajátításában — ismét jelentős szerepet játszottak az uradalmi tisztviselők és főként a *bérlők*. Maga a kincstár is a haszonbérlet rendszerét honosította meg és a bérlők „a XVIII. században egyszerűen legelőknek és kaszálóknak vették ki a legszebb területeket”. De a birtokszerző magánföldesurak is ehhez a módszerhez folyamodtak s „a modenai hercegek is a haszonbérlet lelketlenebb, de kényelmesebb módját választották”, ami „rablógazdálkodásra vezetett”. Maga a megye tesz később nem egyszer jelentést „a kormányhoz, hogy a modenai uradalom bérlői miként zsarolják... a jobbágyokat”.⁸⁸ Jellemző az is, hogy amikor a mozgalom megtorlása után „az udvar felszólította a helytartótanács útján Békés, Bihar és Arad megyéket, „tegyenek jelentést, miben állanak ott a földesurak és bérlők zsarolásai”, akkor Bihar megye rendjei csupán azt tudták válaszolni, hogy „a legszorgalmasabb vizsgálatok után sem jöhettek a nyomára *akkora* zsarolásnak..., mely *olyan nagy* gonoszság elkövetésére ürügyet szolgáltatathatott... volna”.⁸⁹

További fontos körülmény az, hogy „Arad, Csanád, Békés és Zaránd egymással érintkező... részeit főképp a kincstártól, de magánosoktól is, egyes örmények és görögök vették bérbe potom áron s tömérdek barmot tartottak és hízlaltak rajtok. Természetes, hogy külföldi vagy a hazai nagyobb városokban lakó kereskedők és marhakupecsek tőlük vásároltak Bécs és más nagyobb városok számára; először, mert egységesebbek voltak az árak; másodsor, mert egyöntetűbb volt a faj s jobb a minőség; de harmadszor azért is, mert nem kellett pusztáról-pusztára járniok és alkudozniok, hanem egyszerre, időpazarlás nélkül, olcsóbban köthették meg az üzletet s mindig lenyomhatták a szegényebb lakosok marháinak az árát. A mozgalom valóban az ily *bérlők* kezében lévő Szent-Andráson és vidékén tört ki s marhakupecsek kifosztásával, barmaik elhajtásával kezdődött.”⁹⁰

Ha tehát Angliában a parasztságnak az állami uradalmak csalárd elköttyavetyélésével kapcsolatos kisajátítását — Marx megállapítása szerint — polgári tőkések segítették elő, akkor Magyarországon ezt a szerepet elsősorban a különféle *bérlők* játszották.⁹¹

⁸⁷ Márki: Péro lázadása. 29, 20.

⁸⁸ Márki: Arad vármegye... 829, 384.

⁸⁹ Márki: Péro lázadása. 87.

⁹⁰ U. o. 92; 15, 16; Szederkényi: i. m. IV. 210.

⁹¹ V. ö. az angliai „kereskedő-bérleteket” is. A tőke. I. 784.

Mert nem lehet kétségünk az iránt, hogy itt nemcsak a parasztok elnyomásáról, hanem — jelentős mértékben — *kisajátításáról* van szó. Számos adat igazolja ezt. Edelsbacher Zsigmond pl. 1735 június 15-én a temesvári katonai kormányhoz intézett felterjesztésében „*több év óta kóborló csapatról*“ beszél, „*kik főképen a modenai herceg és Stahremberg gróf uradalmaiból menekültek el*“.⁹² A mozgalom elfojtását követő vizsgálatok befejezése után pedig „a királyhoz intézett felterjesztésében (1736 január 24.) kijelentette a bíróság, hogy... az eddigiekből teljesen kiderült, hogy ezt a lázadást és összeesküvést nemcsak a leghitványabb és az *ekeszarva mellett született*, hanem egyúttal *dologkerülő s rablásra és tolvajságra vágyó* emberek kezdték, abban bízva, hogy az országból kivitték a katonaságot“.⁹³ Végül hadd említsünk egyet az olyan értelmű adatok közül, amelyek szerint — mint 1744-ben történt Békés megyében — „elrendelték, hogy egy megyei tisztt pandurokkal és ha kell, fegyveres néppel minden két hónapban járja be a pusztákat és fogdossa össze a tolvajokat és gyanús egyéneket“.⁹⁴

Az *állami uradalmak elkótyavetyélése tehát* jelentékeny mértékben sujtotta a jobbágyságot és a *magyarországi eredeti tőkefelhalmozás fontos mozzanatát alkotja*. Nem csoda, hogy az elnyomottak és főleg a kisajátított „dologkerülők“ forradalmi mozgalmakban törnek ki, akárcsak a XVII. század utolsó évtizedeinek bujdosó tömegei. S megint az a döntő kérdés, *akad-e vezetőjük, van-e, aki élére álljon mozgalmuknak*. A felkelők abban reménykednek, hogy lesz majd vezérük: ismét megjelenik majd Rákóczi tábornokaival és élére áll küzdelmüknek.⁹⁵ „A nép... egyre várta az öreg Rákóczit s tőle remélte szabadulását.“ A forrongó parasztok azt remélték, hogy „ha... Rákóczi hall a dologról, bizonyosan bejön hozzájuk“. „Mindjárt a zendülés kitörésekor híre járt, hogy a fölkelők Rákóczi számára fogadják a népet.“⁹⁶ A mozgalomban fontos szerepet játszó szentandrászi bíró „az asztalt megütvén, azt mondotta: Tudgya meg akárki, hogy többé nem szentandrászi bíró, hanem tiszta szín kuruc vagyok, én belőlem sem foly víz, hanem vér, és egy csepp vérem kifolytáig Rákóczi híve vagyok“.⁹⁷

De a felkelők, akik Rákóczit várják, akik azt remélik, hogy a magyar nagybirtokososztály tagjai közül támad majd ismét vezérük, csalatkoznak, levegőre építenek. Rákóczi meghalt és az új magyar nagybirtokososztályban már nem akad hozzá hasonló kivételes egyéniség. Az idegen vagy hazaáruló földbirtokosok közül

⁹² Márki: Arad vármegye... 331.

⁹³ U. o. 335—336.

⁹⁴ Scherer: i. m. I. 326.

⁹⁵ V. ö. Lukinich Imre: Ál-Rákócziak és a Rákóczi-kérdés a XVIII. században. Rákóczi Emlékkönyv. Bp., 1935. II. 389. kk.

⁹⁶ Márki: Péro... 16, 29, 87.

⁹⁷ Heves vármegye alispánjának a kancelláriához intézett jelentéséből. Id. Szederkényi: i. m. IV. 211.

senki sem gondol arra, hogy a parasztság élére álljon, hanem csupán az a célja, hogy minél szilárdabban biztosítsa jobbágiai kizsákmányolását. Igen jellemzően mutatja ezt gróf *Károlyi Sándor* példája.

A békési nép tőle is sokat remélt. Még a Péro-lázadás előtt „híre futott, hogy a nyáron szegénylegények jártak Károlyi Sándornál, Rákóczi egykori kuruc tábornokánál, hogy megkérjék, állna mégegyszer az élökre. A tábornok, aki naponkint érintkezett az alföldi néppel, nem hallgatott rájuk. A bujdosó vitézek azonban továbbra is benne bíztak: s mikor egyszer — úgylátszik 1734 július 4-én — Szent-Andráson keresztülutazott, a nép híresztelése szerint, csak sebes hajtással menekülhetett kezeik közül. Maga Károlyi Sándor azonban sohasem szólt erről a dologról. Mikor 1734 okt. 24-én a hajdani kuruc vezér, most már cs. kir. altábornagy, megkapta azt az engedélyt, hogy ezredét öt századdal növelje s valóban meg is indította a toborzást, a nép megint reménykedni kezdett, hogy Rákóczi számára gyűjti a katonákat“. „A toborzásokat valóban folytatta Károlyi Sándor, de a király nevében.“⁹⁸

Nem lesz érdektelen egy kissé elidőzni Károlyi Sándor alakjánál, birtokszerzéseinél, amelyek szintén szembetűnő példáit mutatják az állami uradalmak család elkótyavetyélésének és a hatalmas méretű földrablásoknak. — Ismeretes, hogy Károlyi közvetlenül a szatmári béke megkötése után kérvényt intézett III. Károlyhoz, amelyben pontról-pontra felsorolta, hogy mit ígért neki Pálffy János a hazaárulásért. Most ezeknek az ígéreteknek teljesítését kívánja. A megállapított 50.000 forint grationale fejében szatmári birtokot, erdői dominiumot, a Szuhay-féle fiskális kúriát, Rákóczi egy szőlejét, huszti uradalmat, mármarosai főispánságot kér.⁹⁹ — De a telhetetlen birtokszerző utóbb is „sokszor panaszkodott, hogy az udvar nem térítette meg néki a háború folyama alatt szenvedett veszteségeit nem jutalmazta meg az ország békéje érdekében tett szolgálatait“. Végre is sok huzavona után Károlyi ismét „nyolc pontban foglalta össze kívánságait“. Ezek közül különösen figyelemreméltó az a kívánsága, „engedtessek meg neki, hogy gr. Schlick tábornoktól a csongrádi és vásárhelyi uradalmat 30.000 forintért megvásárolhassa“.¹⁰⁰ Ennek az uradalomnak a megszerzése különösen szívén feküdt s Károlyi „1720 szept. 22-én... gróf Pálffy Jánoshoz fordult, s előadván neki az esetet, ... kérte közbenjárását ezen ügy elintézésénél“. Pálffy válaszában közli, hogy milyen lépéseket tett ebben az irányban és hozzáfűzi, hogy „ez, a mint magam conjecturálhatom, nem megvetendő alkalmatossága Kegyelmednek, kezére igen hasznos... jószágot szerezhetni“. Az ügylet megkötése most már nem is várat sokáig magára, és Károlyi 1722 július 5-én

⁹⁸ Márki: Péro... 16., kancelláriai levéltári anyag alapján.

⁹⁹ Ágoston Péter: i. m. 281—286.

¹⁰⁰ Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története. Bp., 1897. II. 130—131.

Pozsonyból már tudatja feleségével, hogy „Schlickkel már, az császár vetvén közbe magát, végeztem Csongrád—Vásárhely iránt“.¹⁰¹

Így került Károlyi Sándor a *csongrád—vásárhelyi uradalom* birtokába. A fentebbiekből érthető, hogy Csongrád megye parasztsága nagy várákozással nézett a hajdani kuruc tábornok jövetele elé. A vásárhelyiek egyenesen küldöttségileg kérték, „vegye meg az uradalmakat... ,csakhogy földesuruk, pártfogójuk legyen“.¹⁰² — Örömük azonban korai volt. Károlyi egészen más szándékokkal jött új uradalmába, mint aminőket a jobbágyok neki tulajdonítottak. Igazi szándékait jól leleplezi, hogy már birtokbalépés előtt érintkezésben volt Hódmezővásárhely bírójával, bizonyos Pap Györggyel, aki így írt neki: „Én tiszta lélekkel írom Nagyságodnak, éjjel-nappal azon legyen Nagyságod, mentül hamarébb kezéhez vehesse Vásárhelyet..., mert én bizonynal meröm mondani, csak öt esztendő múlva is ingyen marad Nagyságodnál Vásárhely. Hiszen most is minden esztendőben 2000 forintokat adott Vásárhely Slik uramnak a sok discretion kívül, a mely discretio is legalább rája ment 200 forintokra. Azonban mit kelljen cselekedni ez tudomány nélkül való gaz néppel, ... egyetlen egy ember sincs, a ki azt úgy tudná, ... én ... őket, a tudomány nélkül valókat bizony nem számom“.¹⁰³ És Károlyi megnyilatkozásaiából világos, hogy valóban „nem akarta szánni“ új uradalmának „tudomány nélkül való gaz népét“.¹⁰⁴

Cseppet sem csodálhatjuk tehát, hogy a következő évtizedekben a *csongrád—vásárhelyi uradalomban is megszaporodtak a bujdosó jobbágyok*. Károlyi Sándortól azonban mi sem állott távolabb, mint az, hogy vezetőjük legyen. Ellenkezőleg: 1742 ápr. 28-án még a szomszédos Békés vármegyét is arra utasította, hogy „mivel mostani... circumstantiákból tolvajságok... grasszálni kezdettenek s annál nagyobb accidensek is, kivált az erdők zöldülésével, támadhatnak...“, azért a parasztságnak fegyvert viselni, vagy házában rejtegetni nem szabad, karhatalommal szedjék össze azokat.¹⁰⁵ De az efféle intézkedések nem vették el a bujdosók bátorságát. Különösen 1753-ban „terjedt el a hír, hogy Vásárhelyen sok a kuruc; hogy Vértesi..., aki a Péro-féle lázadás után Törökországba menekült, visszajön; hogy Rákóczi sereg élén a Vaskapunál vár a magyarság segítségére“.¹⁰⁶ Tudnivaló, hogy 1753 júniusában Vásárhelyen és Mezőtúron *fel is lángolt a parasztfelkelés, Bujdosó György, Pető Ferenc, Törő Pál* és számos más szegénylegény részvételével. A vezető nélkül, szervezetlenül, tervszerületlenül induló

¹⁰¹ A nagykárolyi gróf Károlyi-család összes jószágainak birtoklási története. Bp., 1911. II. 7—11.

¹⁰² Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Bp., 1898. 5—6.

¹⁰³ A nagykárolyi Károlyi-család... 13.

¹⁰⁴ U. o. 12.

¹⁰⁵ Scherer: i. m. I. 326.

¹⁰⁶ Zsilinszky: i. m. II. 28.

mozgalmat azonban — mint ismeretes — rövidesen elfojtották, a „főbűnösöket“ elfogták és Budán fejvesztésre, felnégyelésre, vagy hosszú fogságra ítélték.¹⁰⁷

Kik vettek részt ebben az újabb mozgalomban? Mit tudunk szereplőinek személyéről? Bujdosó Györgyről azt olvassuk, hogy „ház-tűz nélkül való csavargó ember“ volt, „gazda embereknél lakott-ment. Igaz neve Nagy György volt, mert járt-kelt, kapta a Bujdosó nevet. Vásárhelyre dolgozni járt“. Hasonlóan létalapjukat vesztettek a többiek is: „Pető Ferenc *vagyontalan*, . . . Szücs György, Kis Ferenc, hány évesek, hol születtek, nem tudják. Cselédek“. És mások is: „*csavargó kurucok*, . . . *egyszerű kóborló tolvajok*“.¹⁰⁸ Mindezek az adatok világosan bizonyítják, hogy a mozgalom résztvevői nincstelen, termelőeszközeiktől megfosztott parasztok voltak; hogy tehát a XVIII. század eleji nagy birtokszerzések jelentős paraszttömegek kisajátítását vonták maguk után. Az *eredeti felhalmozás e mozzanata pedig szüségyszerűen váltott ki újabb és újabb parasztmozgalmakat*.

Ámde ezek a mozgalmak vezető nélkül maradtak. A parasztoknak most már a valóságban *nem volt vezérük*, „csak bizonyos titokszerű vágyaikban és reményeikben“. A Rákóczi-név emléke, egykori kuruc tábornokok utódjainak várása mozdította meg őket nyomorúságukban.¹⁰⁹ — Mert az elnyomott nép — Károlyi Sándorban való minden csalatkozása ellenére — még fiához, Károlyi Ferenchez is reményeket fűzött. Bujdosó György beszélt pl. „nagy titokban, hogy Károlyi Ferenc ő exja hat esztendő óta dolgozza azt, hogy az ország a királytól elpártoljon“. Persze, ebből semmi sem volt igaz, és a jó uraknak „e vallomás jegyzőkönyvbe vétele sok fejtörést okozott, hogy vajjon e magasállású főúr ily gyanúsításának feljegyzése nem fog-e következményekkel járni . . .“¹¹⁰

Károlyi Ferenc „öexcellenciája“ ugyanis egészen más kérdésekkel foglalkozott ezidőtájt. Nem a királytól való elpártolást „dolgozta“, hanem azt, hogy „a várost új úrbéri szabályzat alá“ vonja, hogy megnövelje a jobbágyok kizsákmányolását.¹¹¹ És ebben a törekvésében nem állt egyedül: a XVIII. század közepe után következő évtizedek „az új úrbéri szabályzatok“ korszakát s ezzel a magyarországi eredeti felhalmozás újabb mozzanatát hozták.

*

„A községi tulajdon . . . ősi germán intézmény volt, amely a hűbériség takarója alatt továbbélt . . . Ennek erőszakos kisajátítása,

¹⁰⁷ Szederkényi: i. m. IV. 249—253; Thaly Kálmán: Adalékok az 1735-i Péró. s 1754-i (!) Törő-, Pető- és Bujdosó-féle népforgás történetéhez. Századok, 1870.

¹⁰⁸ Szederkényi: u. o.; Thaly: i. m. 31.

¹⁰⁹ V. ö. Horváth Mihály: Magyarország történelme. Bp., 1873. VII. 324. kk.

¹¹⁰ Szederkényi: i. m. IV. 251.

¹¹¹ A nagykárolyi gróf Károlyi-család . . . II. 15.

amely többnyire együttjárt a szántóföldeknek legelőkké való változtatásával, a XV. században kezdődik és a XVI. században továbbfolytatódik.“ „A törvényhozás megrémült ettől az átalakulástól. Még nem állott a civilizációnak azon a fokán, ahol a „*wealth of the nation*“, azaz a tőkeképződés, a kíméletlen kizsákmányolás és a nagy tömegek elszegényedése az állami bölcsesség utolsó szava.“ „...akkoriban ez a folyamat *erőszakos egyéni cselekedetek* formájában ment végbe s a törvényhozás százötven éven át hiába küzdött ez ellen.“¹¹²

A községi tulajdon ősi intézmény volt Magyarországon is. Tagányi mutatta ki híres tanulmányában, hogy „mindig régiebb és régiebb korba menvén vissza: a *földközösséget* hazánkban mindig nagyobb és nagyobb területén látjuk elterjedve... annak még a XIII. század elején az egész országban általánosan elterjedve kellett lennie“.¹¹³ A rendelkezésre álló adatok világosan mutatják, hogy „a magyar falusi földközösség egyenes utódja, továbbfejlődött alakja volt, a földművelő termelőmód alapján, a korábbi nemzeti földközösségnek, amint az utóbbi a pásztorélet alapján a vadászghorda földközösségének“.¹¹⁴ És ez az ősi intézmény valóban „a *hűbériség takarója alatt*“ élt tovább, amennyiben az egykor az egész társadalomra kiterjedő közösség leszorult a feudális kizsákmányolás alatt álló dolgozóosztályba.¹¹⁵

Meddig maradt fenn Magyarországon a falusi földközösség „a hűbériség takarója alatt“? A rendelkezésre álló bőséges adatok¹¹⁶ arra vallanak, hogy a falu határának közös birtoklása a XVIII. század első évtizedeiben még Magyarország sok vidékén dívott és a földek újrafelosztásának megszűnése, a földközösség bomlása csak a XVIII. század folyamán haladt előre. A szerzők általában a népesség szaporodásával magyarázzák „az egyéni birtokviszonyok... kifejlését“,¹¹⁷ és kiemelik, hogy „a földközösség bomlását a föld megszűkülésével, a határokon rendelkezésre álló föld egyre korlátozottabb mennyiségével kell megmagyaráznunk“.¹¹⁸ A Gyula

¹¹² A tőke. I. 783, 777.

¹¹³ MGtSz 1894, 229.

¹¹⁴ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp., 1949, 237—238.

¹¹⁵ A földközösség továbbélésének jelentőségén persze mit sem változtat, ha a török hódoltság alá került területeken esetleg nem mutatható ki a falusi földközösség kontinuitása és ez csak a török kiűzése után éledt fel újra. Ezt azokkal szemben kell hangoztatni, akik „sajátos színezetűnek“ tartják Tagányi fejtegetését, mert az „világosan mutatja annak az elméletnek a hatását, amely a földtulajdon ősi formáját a közös birtoklásban látta és belőle... vezette le a magántulajdont.“ Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Bp., 1933, 56.

¹¹⁶ Tagányi: i. m. 202. kk.; Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Bp., 1896, passim; Reizner János: Szeged története. Szeged, 1900, III, 425.; stb.

¹¹⁷ Reizner: i. m. III, 425—428.

¹¹⁸ Szabó István: Tanulmányok... 277.

város határában dívó földközösséget pl. — a város monográfiusa szerint — „megszüntette a lakosságnak olyan mértékű megszaporodása, hogy minden kihasználásra alkalmas földet be kellett venni a termelésbe. Ez a helyzet... már az úrbéri rendelet előtt bekövetkezett. 1770. okt. 17-én ugyanis Magyargyula előljárói azt vallották, hogy a szántók mintegy tíz esztendő előtt lettek a lakosok közt utoljára felosztva”.¹¹⁹ Egy korabeli latin irat is rámutat arra a tényre, hogy az ország gyéresebb népességű vidékein „a jobbágyok földjei nincsenek felosztva, hanem a lakosok elegyesen művelik”, míg a sűrűn lakott területeken „a föld egész, fél, negyed, sőt nyolcad jobbágytelkekre van felosztva”.¹²⁰

A földközösség megszüntetése valóban kapcsolatos a népesség szaporodásával és a földbőség megszűnésével, azonban ezeket a tényeket nemcsak a jobbágyok, hanem — elsősorban — a földesurak szempontjából kell kihangsúlyozni. A földesúr az, aki a munkaerő meggyarapodásával mindjobban ki akarja terjeszteni majorsági birtokát,¹²¹ tehát nem hajlandó további földet átengedni a jobbágyok számára, sőt a parasztokat meg akarja fosztani illetőségük mind nagyobb részétől, hogy az ily módon nyert területet bekebelezze allodiumába. Ez a törekvése pedig szükségszerűen irányítja a falusi földközösség megszüntetése felé, mert a földközösség fennállása akadályozza a földesúr birtokrablási szándékát. „A községi vagyon csakis mint ilyen maradhatott meg... épségben a földesuraktól. Mert ahol már határozottabb telekegység uralkodott s a telkek után járó illetőségek állandóan voltak kiszakasztva, az... egyéb javak csak addig maradhattak a község birtokában, ameddig azokra a tulajdonos földesúr rá nem tette a kezét. A földközösség mellett azonban, hol soha örökös osztály nem történt, a földesurak tulajdonjoga is... sokkal bizonytalanabb volt. Viszont, mivel a községnek a közvagyon kezelésében sokkal jelentékenyebb szerepe volt, mint a földesuraknak, ez a maga jogait a köztudat s az ősi szokás által támogatva, mindig sikeresebben tudta megvédeni.”¹²² Ezt a tényt Marx a következőképpen fejezi ki: „Az a forma, amelyben a földtulajdon a kezdődő kapitalista termelőmód maga előtt találja, nem felel meg neki. A neki megfelelő formát csak maga teremti meg azzal, hogy a mezőgazdaságot a tőkének rendeli alá; ezáltal azután a hűbéri földtulajdon, a nemzeti tulajdon, vagy a földközösséggel egybekötött kisparaszti tulajdon az ennek a termelőmódnak megfelelő gazdasági formává változik át”.¹²³

¹¹⁹ Scherer: i. m. I. 305.

¹²⁰ Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. Bp., 1933. I. 285. Irom. 4.

¹²¹ V. ö. P. Zsigmond Pál: A tőkés termelés feltételei a magyar mezőgazdaságban 1848-ban. Társadalmi Szemle, 1948. február. 111.

¹²² Tagányi: i. m. 213—214.

¹²³ A tőke. III. 2. 156. Id. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Id. kiadás, 286.

A földesúr tehát — a fejlődés meghatározott fokán — a *faluközösség likvidálására törekszik*. De hogyan hajtja ezt végre? Különféle eszközökkel próbálkozik. Akárcsak Angliában (enclosure), nálunk is megpróbálja *elkeríteni* a maga számára a községi föld egy részét, ami persze a parasztok éles ellenállását hívja ki. „A németciklányi parasztok erőszakkal felszedték az uraság földjét az övéktől elválasztó kerítést.“ A pinkafői parasztok „a kerítést ledöntve, marháikat ráhajtották az uraság földjére“.¹²⁴ — A földesúr fontos fegyvere az is, hogy az ellenálló és a falu határának egy részére tartós birtoklási igényt formáló faluközösséggel szemben feleleveníti Werbőczy már idézett tételét a *jobbágy birtokképtelenségéről*. Ennek a tételnek — és egyéb régebben, vagy újonnan statuált jogcímeknek — állandóan ismétlődő hangoztatása — akárcsak az ellenreformáció korában — most is az eredeti felhalmozásnak, a parasztság kisajátításának nagyméretű előrehaladását jelzi. A földelvételek miatt panaszkodó parasztoknak az uraság mindgyakrabban adja azt a választ, hogy ehhez neki törvényadta joga van.¹²⁵ És a Werbőczy-féle érvelés sokak előtt olyan meggyőzőnek tűnik, hogy még a bécsi államtanácsnak is akad olyan tagja, aki, „minthogy az ország alaptörvényeihez tartozik“, hogy a jobbágnak nem lehet birtoka, „nem látja be, hogyan lehet megszüntetni az uraság által gyakorolt földelvételeket, ... holott ez az adóalapot nem kevésbé csorbítja“.¹²⁶

Mária Terézia államtanácsa azonban egészében — mint ismeretes — ellenkező álláspontra helyezkedett és az állami kizsákmányolás biztosítása érdekében eltökélte, hogy megvédi a magyarországi jobbágyságot a földesurak ilyen és hasonló túlkapásaitól. Ezt a célt szolgálta a Mária Terézia-féle úrbérrendezés. Sajátságos módon azonban az *úrbérrendezés* nemhogy gátat vetett volna a földesurak azon törekvésének, hogy a falusi földközösséget megszüntessék, hanem inkább segített ebben nekik, helyesebben: *maga végezte el ezt helyettük*. A bécsi udvarnak ugyanis, amely az egész magyarországi jobbágycsúszást elsősorban az állami adózás szempontjából kezelte, biztos és állandó adóalapra volt szüksége a rendetlen és bizonytalan földközösségi formákkal szemben. Ezért az úrbérrendezés előírta, hogy „ha ezen vagy azon a helyen a jobbágyoknak szántóik és rétjeik nincsenek állandóan kimérve, hanem ezeket egymás között évről-évre kisorsolva használják, akkor ezt a nehézséget... úgy kell áthidalni, hogy a szántóknak és réteknek utolsó évi felosztását kell általában pontosan összeírni“.¹²⁷

A földközösségi újrafelosztás megszüntetése tehát — más és más szempontból — érdeke volt a bécsi udvarnak is, a magyar

¹²⁴ Szabó Dezső: i. m. I. 77, 112.

¹²⁵ V. ö. Szabó Dezső: i. m. I. 71, 384, 386.

¹²⁶ U. o. 436.

¹²⁷ Pauly Károly: Constitutio rei urbarialis regni Hungariae. Bécs, 1817. 4, 385.; v. ö. Tagányi: i. m. 201—202.

földesuraknak is. De a jobbágytelkek meghatározásának módja tekintetében már kiütközött ellentétük: az udvar elég nagy jobbágytelkeket akart, hogy az állami adó rendszeres fizetésére a jobbágyoknak megfelelő alapot biztosítson; *a földesurak viszont a földközösséget úgy akarták felszámolni, hogy a telekegységek behozatala egyúttal rögtön nagyarányú kisajátítást is jelentsen.* Heves megye például az úrbérrendezés lefolytatására kiküldött királyi biztosnak a jobbágytelkek nagysága tekintetében a következőket javasolta: „Legyen négy osztály, az első osztályú jobbágytelkek 14, a második 16, a harmadik 18, a negyedik 20 holdból álljanak. A rétek, amint kaszálni lehet, 4—6—8 szekeres terület szerint osztályoztassanak... A királyi biztos a vármegye ezen tervezetét nem fogadta el; hosszabb érintkezés után végre a helytartótanács a következő osztályozást állapította meg: az elsőben 26, a másodikban 28, a harmadikban 30, a negyedik osztályban 32 hold számlandó, 8—10—12 szekér szénásterületű részekkel”.¹²⁸ A javasolt és az elfogadott teleknagyságok közötti jelentős különbség mutatja, hogy a földesurak a földközösségnek az úrbérrendezés által történő megszüntetését rögtön hatalmas kisajátítással akarták összekapcsolni.

Igaz, hogy az államhatalom ezt az azonnali kisajátítást meggátolta és az úrbéri rendeletben nyomatékosan kimondta, hogy a jobbágyokat földjeiktől nem lehet megfosztani.¹²⁹ Ezzel azonban még korántsem dőlt el a bécsi udvar és a magyar földesurak küzdelme a jobbágy földjéért, mert a földesuraknak sikerült az úrbéri rendeletben kieszközölniök az urbáriális regulációkról szóló szakaszt,¹³⁰ amely lehetővé tette, hogy a következő évtizedekben birtokaikat újabb és újabb „szabályozásoknak” vessék alá, szóval a jobbágytelkeket mindjobban megcsönkítsák. S ezzel lényegében a földesurak győztek a bécsi udvar álláspontjával szemben, mert a szabályozások alkalmával kimetszett maradványföldeket — minden tiltakozás ellenére — allodiális gazdaságukhoz csatolták. Hogy pedig itt milyen hatalmas területekről van szó, arra nézve csak azt említjük fel, hogy a Károlyi-család birtokai közül egyedül Hódmezővásárhelyen, a remanenciális földek több, mint 8549 holdra rúgtak.¹³¹ Így hát a gödöllői és hatvani uradalomban is — mint oly sok más nagybirtokon — *a „keménykezü” urbáriális regulációk törölték el az újraosztásos földközösség utolsó maradványait.*¹³²

De miről van itt szó? Ugyanarról a mozzanatról, amelyet Marx jellemez Angliában: *a községi tulajdon kisajátításáról, erőszakos egyéni cselekedetek formájában, és az államhatalomnak e kisajátítás*

¹²⁸ Szederkényi: i. m. IV. 272—273.

¹²⁹ Pauly: i. m. Introd. XVI; 3—4.

¹³⁰ Pfahler Károly: *Ius Georgicum Regni Hungariae*, Keszthely, 1820. II. 39—40.

¹³¹ A nagykárolyi gróf Károlyi-család... II. 27.; hasonló adatokra l. még: Pauly: i. m. 423—424.; Pfahler: i. m. II. 75.; stb.

¹³² V. ö. Wellmann: i. m. 79.

títás ellen folytatott hiábavaló küzdelméről. A földesuraknak itt is, ott is azonos a céljuk és eljárásuk; az állam eljárása azonban csupán formailag hasonló. Angliában ugyanis a törvényhozás még a XVI. században küzdött ezen átalakulás ellen, amikor „még nem állott a civilizációnak azon a fokán, ahol a „*wealth of the nation*“, azaz a tőkeképződés, a kíméletlen kizsákmányolás és a nagy tömegek elszegényedése az állami bölcsesség utolsó szava”.¹³³ A bécsi kormány viszont, a XVIII. század második felében, nem ezért akarja gátolni a parasztság kisajátítását, hanem az állami adó alapjának biztosítása kedvéért. A bécsi udvar ekkor már nagyon jól tudja, hogy mi a „*wealth of the nation*“, és erőszakos módszerekkel segíti elő a tőkeképződést az örökös tartományokban. Ugyanakkor azonban minden eszközzel akadályozza ugyanezt Magyarországon. Közélesik tehát az a feltevés, hogy Bécs eljárásának célja az adóalap védelmén kívül az volt, hogy ezzel is akadályozza a tőkés termelőmód kialakulását a gyarmati sorban tartott Magyarországon.

A falusi földközösségnek az úrbérrendezés és az azt követő regulációk által való felszámolása azonban még nem volt teljes. A szántóföldek és a kaszáló rétek évenkénti újrafelosztása ugyan megszűnt, de megmaradtak a *falu határának egyéb közös hasznvételei*. A legelőt, az erdőt, a nádist, stb. a földesurak és jobbágyok továbbra is osztatlanul és közösen használták. Cseppet sem csodálhatjuk, hogy a monopolisztikus tulajdonra törekvő földesurak az első lépés után csakhamar további lépéseket akartak tenni s arra törekedtek, hogy a községi tulajdonnak ezeket a maradványait is megszüntessék és a kisajátítást a közlegelőkre, stb. is kiterjesszék. Egyáltalán nem áll egyedül a szeréms megyei Zsid község példája, ahol az 1780-as években a jobbágyok már arról panaszkodnak, hogy „az uraság ... lefoglalta a községi földek nagy részét. A közlegelőkből lefoglalt 7 holdat. A faizást korlátozza”.¹³⁴

Nem lehet kétséges, hogy a fentiekben a magyarországi eredeti felhalmozás újabb döntő fontosságú mozzanatát érintettük, amely a kisajátítottaknak további tömegeit tette szabad prédává. S ahogy eddig az eredeti felhalmozás minden jelentős állomását nyomon kísérte a nincstelenné tett parasztok *forradalmi megmozdulása*, úgy ez most sem marad el, sőt igen éles formában jelentkezik. Bárhová tekintünk az országban, ugyanazt figyelhetjük meg a XVIII. század utolsó évtizedeiben. „Liptó megye rózsahegy uradalmában négy falu tagadja meg 1785 végén a robotot. Majdnem egy évig állanak ellen és midőn a katonaság leveri őket, a hatóságok nem kevesebb, mint 207 családot 1760 lélekkel akarnak elűzni háztól és telektől ... A lévai mozgalom vezetőjét bélyegzésre ítélte a császár, azután hajóvontatásra ... Hasonló jelenetek folytak az ara-

¹³³ A tőke. I. 777.

¹³⁴ Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. Bp., 1888. III. 47.

nyos-maróti uradalomban, a tótkomlósiban és Orczyfalván. Egyáltalában, az egész Bánságban, hol az új földesurak csak nyeresz-kedésre gondoltak, igen gyakori volt a zendülés. Bihar megyében, az erdélyi határon több, mint negyven községben volt zenebona... Erdélyben majdnem mindenütt lázongott a jobbágy..." Stb.¹³⁵

A kisajátított parasztokat kisajátítóik persze megint csak *rablóknak* tekintik. „1781. aug. 16-án a helytartótanács megkérdezte Arad vármegyét, mit akar tenni az ott nagyon elszaporodott rablásak megakadályozására. A vármegye szept. 1-én egész őszinteséggel felelte, hogy ő ilyenkor minden községben egy-egy akasztófát szokott felállítani, most azonban azt is jónak látná, ha a községnek nagyon szétszórt házait, amik úgyis fából vannak összetakolva, közelebb tolatnák egymáshoz... 1782-ben a megye meg is kezdte a *községek szabályozását*.”¹³⁶ — A fentiek után nem lehet kétségünk az iránt, hogy mit jelentett a „községek szabályozása”. Nyilván nem egyszerűen közbiztonsági rendszabályt, hanem a községi tulajdon újabb kisajátítását. A megyei urak tehát a kisajátított parasztok rablásait azzal akarták megakadályozni, hogy újabb kisajátításokat eszközöltek...

A valóságos ok persze nem maradhatott rejtve sokáig. „Ekkor azonban egyszerre arról értesült a kormány, hogy Aradon az oláh nép elégtelenségét és romlását voltaképp az *agrarius viszonyok* okozták. Mert Bogyst, Petris, Tok, Baja, Trojás, Lupest, Zöldes, Bucsáva és Brezova lakosaitól a földesurak elvették földjeiket... A földek fölmérése... azt a meggyőződést érte meg az egvire izgatott tömegben, hogy a földesurak összejátszanak a mérnökökkel, kik a *jobbágyok földéből hasítják ki az uradalmi legelőket*.”¹³⁷ — Marczali is megírja, hogy „a legújabb zavarokat nagyrészt magok a földesurak idézték elő, az által, hogy *jobbágyaikat távozásra akarják kényszeríteni, csakhogy nagyobb földet nyerjenek a marhatenyésztésre*”.¹³⁸

De az aradi és zarándi mozgalmak csak előjátékai voltak egy általánosabb és nagyobb megmozdulásnak: *Hóra és Kloska román-magyar parasztfelkelésének* Erdélyben. A nélkül, hogy az 1784 év e hatalmas parasztmozgalmát részletesebben tárgyalhatnók, utalnunk kell arra, hogy olyan vidéken keletkezett, „melynek lakossága egész Erdélyben talán legtöbbet szenvedett az úrbéri visszaélések súlya alatt. Valóban, mintha egy agrarius revolutio színhelyéül volna rendelve az a vidék”. Azok a zalatnai jobbágyok kezdeményezik, akiknek „panaszai óriási föliánst képeztek” már a bécsi hatóságoknál.¹³⁹ A felkelést végre is császári csapatok fojtották vérbe.

¹³⁵ Marczali: i. m. III. 42.

¹³⁶ Márki: Arad vármegye... 423—424.

¹³⁷ U. o.

¹³⁸ Marczali: i. m. III. 9.

¹³⁹ U. o. III. 27.

Megint felvethetjük a kérdést: *volt-e vezetője* a mozgalomnak? *volt-e* támogatójuk, akire számítottak küzdelmükben? A válasz egyszerű: a mozgalomnak *nem* volt vezetőrétege, nem volt támogatója. A felkelők megint csak illúzióban bíztak, ábrándot kergettek. Azután, hogy a nagybirtokosokban oly rútul csalatkoztak, lassanként teljesen lemondtak az ő vezetésükről, „Rákóczi visszatéréséről”. Reményüket most már nem a földesurakba, hanem a királyba, az uralkodóba vetették. Ismeretes, hogy a XVIII. század ötvenes éveitől kezdve Mária Terézia, majd II. József idején milyen nagy számmal futottak be Bécsbe a magyar jobbágyok panaszaival.¹⁴⁰ Ismeretes továbbá, hogy ebben volt némi része az uralkodóknak is, akik a jobbágyok pártfogásával akarták sakkban tartani a renitens magyar nemességet. Mindössze ez volt a gyenge ténybeli alapja a parasztság reménykedéseinek, ami azután annyira megerősödött, hogy maga Hóra „a legnagyobb merészséggel vallotta magát a császár parancsai végrehajtójának”.¹⁴¹ De a kizsákmányolt és jelentős részében kisajátított parasztságnak természetesen ezúttal is csalódnia kellett: magának a császárnak katonái verték le felkelését. Az egész Hóra-mozgalom története világosan mutatja, hogy II. József „jobbágyvédő politikájának” — a jobbágyság állami kizsákmányolásának biztosítása mellett — nem volt más célja, mint az, hogy a parasztlázadás rémével törje le a magyar nemesség ellenkezését. De mihelyt a mozgalom túlment az uralkodó által kívánt célon, mihelyt „már nemcsak a földesurak, hanem minden kormány ellen intézettnek látta a pórlázadást”, többé „nem ismert tétovázást”.¹⁴²

Ahogy a Károlyiak vezetőszerepébe vetett hit még egyideig továbbélt azok hazaárulása után is, úgy egyideig fennmaradt még II. József nimbusza is az elnyomottak körében. „Halála után az ő neve állott elől a magyar parasztok harci kiáltásában a nemesek ellen, akik őket a régi szolgaság békójába szerették volna visszahajtani.”¹⁴³ De a következő évek eseményei alkalmasak voltak arra, hogy kijózanítsák őket a királyokba vetett bizalmukból. Az egyre nagyobb tömegeiben nincstelenné váló magyar parasztság tehát valóságos vezetőréteg nélkül, de vélt vezetőiből is kiábrándulva érte meg a XIX. század első évtizedeit, azt a korszakot, amely a magyarországi eredeti felhalmozás *további előrehaladását* és 1848 előtt mintegy *csúcspontját* hozta.

*

„A haladás a XVIII. században abban nyilvánul, hogy most *maga a törvény lesz a községi földek elrablásának előmozdítója*, ámbár e mellett a nagybérlők kis független magánmódszereiket is

¹⁴⁰ V. ö. Szabó Dezső: i. m. 58, 62, 73, stb.; Marczali: i. m. III. 4, 28, stb.

¹⁴¹ Marczali: i. m. III. 20, 25, stb.

¹⁴² U. o. III. 34.

¹⁴³ U. o. IV. 61.

alkalmazzák. A rablás parlamentáris formája a Bills for inclosures of commons, más szavakkal olyan rendeletek, amelyek révén a földesurak magántulajdonul önmaguknak ajándékozzák a nép földjét, vagyis a népet kisajátító rendeletek.¹⁴⁴ — „A földművesek földtől való megfosztásának utolsó nagy művelete végül az úgynevezett *clearing of estates* volt (a birtokok megritkítása), amely a valóságban az emberek kiseprését jelentette. Az összes eddig szemügyre vett angol módszerek csúcspontjukat a „ritkításban” érik el.”¹⁴⁵

Magyarországon a XIX. század első felének évtizedei mutatják ezt a „haladást” az eredeti felhalmozásban és alkotják a „csúcspontot” a termelőknek termelőeszközeiktől való elválasztásában. Miért tetőződött Magyarországon ebben az időben a parasztság kisajátítása? A választ erre a kérdésre két tény figyelembevételével adhatjuk meg.

Az első — és alapvető — tény az, hogy a megelőző évtizedekben bekövetkezett a *munkaerőnek igen nagymértékű mennyiségi növekedése*, amely lehetővé tette a gazdálkodás minőségi változását, vagyis a jobbágytelken alapuló gazdálkodás mind teljesebb háttérbeszorulását az allodiumon alapuló gazdálkodással szemben. Természetes, hogy a munkaerőnek ez a mennyiségi megnövekedése döntő súllyal esett latba a parasztság kisajátítása tekintetében. Az eredeti felhalmozás eddigi állomásai során is megfigyelhettük a parasztság mind szélesebb rétegeinek kisajátítására irányuló tendenciát. Eddig azonban ezzel a tendenciával szembenállott egy másik törekvés: a gyérnépességű területek betelepítése, a jobbágyok megtartása. Az eredeti felhalmozás eddigi menetét e két tendencia ellentéte és harca határozta meg és már eddig is jelentős tömegeknek a földtől való megfosztását eredményezte. Természetes, hogy most, amikor — a munkaerő nagyarányú gyarapodása miatt — az utóbbi tendencia elvesztette jelentőségét, a parasztság kisajátítására irányuló törekvés minden eddiginél szabadabban juthatott kifejezésre és minden eddiginél nagyobb paraszttömegeknek a földtől való „megszabadítására” vezetett. Ez annál inkább bekövetkezett, mivel a jobbágyság jelentős része, az allodiális gazdálkodás uralkodóvá válása által eléje merevedett területi korlátok között, szaporodása következtében, előbb-utóbb amúgyis zselléresedésre — tehát termelőeszközeinek elvesztésére — volt kárhozható.¹⁴⁶

A második tény az, hogy ugyancsak a megelőző évtizedekben bekövetkezett a *piaci lehetőségek nagymértékű megnövekedése* is a magyar birtokososztály számára. Az árutermelés térhódítása pedig szükségessé tette a majorsági gazdálkodás nagyarányú kiterjesztését és így hatalmas lökést adott a parasztság kisajátításának. A megnövekedett piaci lehetőségeket a magyar mezőgazdasági termelés számára egyfelől az iparosodásban minden eszközzel támo-

¹⁴⁴ A tőke, I. 783—784.

¹⁴⁵ A tőke, I. 788.

¹⁴⁶ P. Zsigmond Pál: i. m. 111.

gatott osztrák örökös tartományok fogyasztása, másfelől — Mária Terézia és II. József háborúinak idején — a hadseregek terményszükséglete nyújtotta.¹⁴⁷ A XIX. század elején azután a napoleoni háborúk minden eddiginél nagyobb gabonakonjunktúrát teremtettek a magyar földesurak számára, akik a kedvező lehetőségek kihasználása céljából egyre jobban kiterjesztették szántóföldjeiket a jobbágyság kárára.¹⁴⁸ Végül a háborús gabonakonjunktúra megszűnése után, a gabonakrízis és az európai kapitalizmus első válsága idején, gyapjúkonjunktúra állott be és a gyapjúárak világviszonylatban mutatkozó emelkedése egyre több magyar birtokost vitt rá most már arra, hogy legelőterületeit terjessze ki a jobbágyság rovására.¹⁴⁹ E részben szembetűnő a hasonlóság az angol fejlődés XVI. századi szakaszával, amikor a parasztság községi földjeinek kisajátításához a „közvetlen lökést... a flandriai gyapjúmanufaktúra felvirágzása és a gyapjúárak ennek megfelelő emelkedése adta meg”.¹⁵⁰

Nem véletlen tehát, hogy „Magyarországon a parasztság... különösen a XIX. század harmincas éveitől kezdve a nemesi nagybirtok növekvő gyapjúexportja miatt nekilendült *legelőrablások* jóvátételét követelte”.¹⁵¹ És a legelőrablásoknak ezen a szakaszán Magyarországon is megfigyelhetjük a „haladást”; azt, hogy most „maga a törvény lesz a községi földek elrablásának előmozdítója”. A földesurak mind gyakrabban vetik fel a „*legelőelkülönbözés*” *törvényes rendezésének* kérdését. Az ebben a tárgyban törvényt alkotó 1832—36-os országgyűlés jegyzőkönyvei szemléltető példákat nyújtanak arra, hogyan képzeltek el a földesurak a kérdés „törvényes” rendezését. Szerém megye követe pl. kijelentette, hogy „tapasztalván... hogy sok olly Helység találtatik még Magyar Országban, a hol a Jobbágyság akár szegénysége, s tehetetlensége miatt, akár más mellékes okokból, és többnyire tünyságból, vagy éppen nem, vagy igen kevés marhát tart, és ugy a legelőnek azon része... sokszor a marha tenyésztése legnagyobb kárával hijába, és minden haszon nélkül hever. — Ezen esetre... Küldői azt kívánják, — hogy marha szaporítása végett, melly kereskedési Tárgy minálunk még nagy figyelmet érdemel, — az olly elhagyott, és arányos haszon nélkül heverő legelőt... a Földes Uraság maga marhája részére is használtathassa”.¹⁵² — Bács megye követe pedig „többek között csak azokkal a feltételekkel helyesli a különbözést, ... ha a Földes Ur

¹⁴⁷ Belitzky János: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Bp., 1932. 70. stb.

¹⁴⁸ Részletesen l. Iványi-Grünwald Béla: Bevezetés Széchenyi Hiteléhez. Bp., 1930. 43. kk.

¹⁴⁹ A gyapjúkonjunktúra hatásáról részletesen l. Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848. Bp., 1948. 57 kk.

¹⁵⁰ A tőke. I. 777.

¹⁵¹ Révai: i. m. 97.

¹⁵² Az 1832—36-os országgyűlés jegyzőkönyvei. (= Jk.) III. 61.

a felültséget ön hasznára maga hatalmával visszavehesse".¹⁵³ Stb. És a megszülető törvény meg is felelt a közlegelő kisajátítására törekvő földesurak igényeinek, amennyiben az egész műveletet a birtokosok érdekeit képviselő megyei bizottság önkényére hagyta és a törvény szövege olyan lehetőségeket nyújtott, amelyek révén a földesúr jobbágysait a közlegelő legnagyobb részétől csakugyan megfoszthatta.¹⁵⁴

Abban is teljesen egyeztek a magyar földesurak angol osztályostársaikkal, hogy a törvényes legelőrablás mellett tovább gyakorolták „kis független *magánmódzsereiket*“ is. Ung megye követe szerint van „olyan Földes Ur, a ki nem lakik ugyan valamely Helységben és allodiaturája sintsen ott, de sok marhát hajtát oda“.¹⁵⁵ Jellemző ebben a tekintetben Balásházy kijelentése: „Hányszor történik, hogy egy Földesur tsak azért veszen a szomszéd Helységben egy fél telket, vagy egy ötvenedrésznyi Curiát, hogy számos marhaseregeivel lelegelhesse a mezőt“.¹⁵⁶ Az olyan megállapítások pedig egészen általánosak, hogy „köz tudomány szerént, a leg szűkebb határokat is a Földes Urak birkái olly annyira elöntik, hogy a jobbágyság vonó marhája nem is élhet“.¹⁵⁷ Sőt egyesek olyan eljárástól sem riadnak vissza, amelynek következtében ha „a szegény adózó munkájától elfáradva elalszik a legelőn marhája mellett, ... felébredvén, annak csak üres helyét találja“.¹⁵⁸ Mindennek következtében vannak olyan határok, „mellyekben a Földes Uraságok csak tíz esztendőök előtt egy birkát sem bírtak, mostanában pedig több ezer birkákat legeltetnek“.¹⁵⁹ — Íme, a közlegelő ilyen méretű kisajátítását hajtották végre a földesurak, a gypjúkonjunktura hatására, „kis független magánmódzsereikkel“ és a „törvényes legelőrablás“ révén.

De ezek az évtizedek nemcsak a legelőelkülönzésnek, hanem általában *mindenféle úrbéri szabályozásnak* fénykorát jelentették. A közlegelő osztatlanságának megszüntetése mellett ugyancsak az 1832—36-os országgyűlés tette meg a lépéseket a községi tulajdon egyéb maradványainak, a faizásnak, nádlásnak, stb. megszüntetése irányában is. Az 1836 : VI. tc. kimondotta, hogy a „jobbágyságok határukon kívüli erdőkből éppen semmit sem követelhetnek“, továbbá, hogy „a földesúr ezentúl sem kézművekre, sem pálinka-égetésre ... fát adni nem köteles; a makkoltatás és gubacsszedés joga is a földesúr szabad és korlátlan rendelkezésétől függ“. A törvény a nádlási haszonvétel ügyében is hasonló értelemben intéz-

¹⁵³ U. o. 63.

¹⁵⁴ V. ö. Tóth Lőrinc: Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben. Pest, 1857. 204. kk.

¹⁵⁵ Jk. III. 89.

¹⁵⁶ Balásházy János: Tanácsolatok a magyarországi mezei gazdák számára. Sárospatak, 1829. 99.

¹⁵⁷ Jk. IX. 120.

¹⁵⁸ Jk. III. 63.

¹⁵⁹ Jk. IX. 125.

kedett, pl. „kimondta, hogy ahol a nádasok kiszárítása által ezen haszonvétel elenyészik, a jobbágy ezért semmi kárpótlást nem követelhet“.¹⁶⁰ Szóval: *a községi tulajdon felszámolása további lépésekkel haladt előre.*

Az urbáriális regulációk azonban egyéb — igen fontos — mód-szereket is szolgáltatottak a parasztság kisajátítására. Hogy milyen jelentős tömegeket juttatott koldusbotra az *irtványföldek elrablása, a szerződéses jobbágyság földjének allokálása és a tagosításnak* az 1830-as évektől kezdve egyre több teret hódító folyamata, arra — minthogy máshelyütt részletesebben kifejtettük — ez alkalommal csupán utalunk. A szabályozások, tagosítások nagy számára nézve jellemző, hogy a magyar mezőgazdaság statisztikusa hosszú lapokon keresztül sorolja fel azokat az uradalmakat és földbirtokokat, ahol e műveleteket az 1848-at megelőző időkben végrehajtották.¹⁶¹ A sok adat alapján méltán elmondhatjuk, hogy *ezek a műveletek jelentik az eredeti felhalmozás magyar módszereinek csúcspontját.*

A „termelők és termelőeszközök történelmi szétválasztási folyamatának“ a fentiekben megkísérelt magyarországi áttekintése után hadd foglaljuk össze röviden azokat a *tanulságokat*, amelyek a Marx jellemezte angol folyamattal való összehasonlításból adódnak.

Először: Magyarországon jóformán mindazokat a mozzanatok pontosan megtaláltuk, amelyeket Marx ír le angol viszonylatban, csakhogy ezek a mozzanatok — ahogy Marx általában jelzi a többi európai országokra nézve — az angliaitól némileg „*különböző sorrendben*“ peregték le. — Másodszor: az eredeti felhalmozás folyamata Magyarországon — már amennyiben a történelmi tények világosan mutatják annak jelentkezését — Angliához képest lényegesen elmaradva indult, de a XIX. század első felében már komolyan megközelítette az angliai helyzetet.¹⁶² Ebből következik, hogy az egyes mozzanatok az angliaitól „*különböző történelmi korszakokban*“ voltak megfigyelhetők. — Harmadszor: a parasztság kisajátításának magyarországi menetében igen jelentős az a zselléresedés, amely az allodiális gazdaságok korlátai közé szorított jobbágy-ság körében minden közvetlen kisajátítás nélkül, a természetes szaporodás révén is végbemegy. Ugyanide vág az, hogy az esetek számottevő részében a közvetlen kisajátítás sem teljes. Még a folyamat csúcspontját jelentő különféle úrbéri szabályozások sem fosztják meg általában a szabályozás alá eső jobbágyot földjének *egészétől*, hanem csak *jelentős részétől*, tehát ezek a műveletek általában alatta maradnak az angliai clearing of estates-nek. Mindezek a tények abban lelik magyarázatukat, hogy Magyarországon az ere-

¹⁶⁰ V. ö. Tóth: i. m. 102, kk.

¹⁶¹ Galgóczi Károly: Magyarország mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 107—112.

¹⁶² Természetesen ez az eredeti felhalmozásnak csupán a fentiekben vizsgált oldalára nézve érvényes és egyáltalán nem áll a folyamat másik oldalára, a gazdagság felhalmozására.

deti felhalmozás másik oldala, a pénztőke összpontosulása egyes emberek kezén, az ország gyarmati helyzete miatt, alig tudott előrehaladni. Itt tehát egyfelől nem volt szükség olyan *gyors* módszerekre, mint Angliában, a bér munkás-szükséglet kielégítésére, hanem viszonylag *lassúbb* módszerek is megfeleltek; másfelől a földesurak nem akarták elűzni *teljesen* jobbágyaikat, mert így nemcsak azokat fosztották volna meg a földtől, hanem magukat is a robotmunka-erőtől. Erre pedig — ugyancsak a fenti okból, a pénztőke híján — még nagymértékben szükségük volt. Az eredeti felhalmozás e módszerei jelentik tehát a magyarországi folyamatnak az angliaitól „*különböző színeit*“. — Végül negyedszer: rá kell mutatnunk arra, hogy Magyarországon is számos példája van az *azonnali* és *teljes* kisajátításnak. Ezt jelenti pl. sok esetben az irtások visszavétele,¹⁶³ valamint a szerződéses jobbágyságok földjeinek „majorságivá kérésztelése“.¹⁶⁴ De arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása által okozott telekfelaprózódás, valamint az úrbéri szabályozások során eszközölt földcsonkítás *végső soron* szintén oda vezetett, ahova a közvetlen és teljes kisajátítás. Tehát: az eredeti felhalmozás valamennyi magyarországi mozzanata *lényegileg azonos* a kisajátítás angol módszereivel.

Mindezek szerint a tőkés termelőmód kialakulását Magyarországon is megelőzte „*a nép nagy tömegének megfosztása a földtől, a létfenntartási és munkaeszközöktől, a néptömegeknek ez a szörnyű és nehéz kisajátítása*“. És ezt Magyarországon is „a legkíméletlenebb vandalizmussal és a leggyalázatosabb, legpiszkosabb, legkicsinyesebben gyűlölködő szenvedélyek ösztönzésére hajtják végre“.¹⁶⁵ Hangsúlyoznunk kell ezt a reakciós magyar gazdaságtörténetsekkel szemben, akik szeretik a magyar jobbágyság „*viszonylag jobb*“ helyzetét hirdetni más országok parasztságával szemben. Az eddigi fejtegetések megmutatták, milyen alapja van az effajta kijelentéseknek. Megmutatták, hogy a magyar parasztság az eredeti felhalmozás korszakában „egy sor erőszakos eszközt“ szenvedett el és a szelídebbnek mondott módszerek is legfeljebb *formájukban*, de nem *lényegükben* térnek el a közvetlen és teljes kisajátítás módszereitől.

*

„A hűbéri kíséretek felosztása folytán és a lökészerűen végrehajtott erőszakos földkisajátítás következtében elkergetett, szabad prédául szolgáló proletariátust a fellendülő manufaktúra képtelen volt oly gyorsan felszívni, mint ahogy létrejött. Másrészt azok, akiket életük szokott pályájáról így hirtelenül kilendítettek, nem szokhattak bele éppen ilyen hirtelenül az új állapot követelte fegyelembé. Tömegesen lettek koldusokká, rablókká, csavargókká...

¹⁶³ V. ö. Sándor Pál: A jobbágység az 1832—36-os országgyűlésen. Bp., 1948. 25.

¹⁶⁴ Tóth: i. m. 183.

¹⁶⁵ A tőke. I. 823.

Ezért a XV. század végén és az egész XVI. században, *egész Nyugat-Európában véres törvényeket hoznak a csavargás ellen...* A törvényhozás „önkéntes” bűnözőknek kezelte őket és feltételezte, hogy csupán jószándékuktól függ, hogy a már nemlétező régi viszonyok között dolgozzanak tovább.“ „Így a földjétől erőszakkal megfosztott, elűzött és csavargóvá tett falusi népességet *groteszk és terrorista* törvényekkel belekorbácsolták, -bélyegezték és -kínózták abba a fegyelembé, amelyet a bér munka rendszere megkövetelt.“¹⁶⁶

Az eredeti felhalmozás hullámai által kivetett nincstelenek — a gyarmati sorban tartott Magyarország elmaradt viszonyai között, az eredeti felhalmozás másik oldalának lefékezése miatt — az 1848-ig terjedő korszakban zömükben egyáltalán nem tudtak bér munkásokként elhelyezkedni. Még a mezőgazdaságban sem vált igazán jelentőssé a tőke behatolása, a manufaktúrák pedig egyáltalán nem „lendültek fel“. Így az egzisztenciájukat veszített és munkakerijüket áruba bocsátani nem akaró, de nem is tudó nincstelenek *különösen nagy tömegével* találkozunk Magyarországon, természetesen főleg a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben, vagyis abban a korszakban, amikor a parasztság kisajátításának magyar módszerei elérték csúcspontjukat.

A birtokos rétegek Magyarországon is gyanús szemmel néztek a dologtalanokra és a társadalom nyűgének tekintik azokat, akik utódainak munkája később az egész társadalmat fenntartja. Magyar-gyula előljárói pl. 1806-ban azt írják, hogy „a vidéki helyekről többen immár ezen városra vették lakásukat, ... a nélkül, hogy ... a terheknek és adózásoknak viselésére, avagy csak az élelem módjának fenntartása végett általuk elválasztott, paraszti dolgokban alkalmazhatosak lennének ... Az idegen helyekről jött s részben a helybeli születésű lakosok is, a fenti okok miatt *a mindennapi élelem keresésére is képtelenek lévén, igen csekély értékű, sőt részben haszontalan tagjai lettek a társadalomnak*“. 1844-ben pedig azt írta a helybeli uradalom ügyésze, hogy „számos rest... lakosok, kik mint zsellérek, vagy inkább lakók, *úrbéri szolgálatjaikat teljesíteni nem szeretik*, részint az úrbéri conscriptio tartásakor, részint annak utánna oly ürügy alatt, mintha lakásaikat máshova átváltoztatni szándékoznának, maguknak az előljárástól útleveleket nyernek, azonban vagy sehova se mennek, vagy pedig elmenve... kisikamlanak törvényes tartozásaik teljesítése alól“. Súlyosan kifakadt továbbá azon „aljas s ki tudja, mi veszedelmes egyének“ ellen, akik akkoriban a várost ellepték.¹⁶⁷ Mi mást tükröznek ezek a nyilatkozatok, mint azt a felfogást, hogy e henye és dologtalan embereknek „csupán jószándékuktól függ, hogy a már nemlétező régi viszonyok között dolgozzanak tovább“.

¹⁶⁶ A tőke. I. 794, 797.

¹⁶⁷ Scherer: i. m. I. 470—471.

„Pauper ubique iacet“ — kiáltott fel Erzsébet királynő, miután beutazta Angliát. Uralkodása 43. esztendejében végre rákényszerültek arra, hogy a *pauperizmust* a *szegényadó* bevezetésével hivatalosan elismerjék.¹⁶⁸ — Ugyanezt a felkiáltást tehetjük, ha a XIX. század első évtizedeiben — a városi és megyei monográfiák segítségével — „beutazzuk“ Magyarországot. Szegeden pl. ebben az időben új problémával találkozunk. Ez az új probléma „a szegény-ápoló egyesület volt, melyet akkor közönségesen csak *koldusegylet*-nek neveztek“. A felsővárosi társalkodási egylet közgyűlésének szónoka „megkapó színekkel festé az utcai koldulás kellemetlenségét, erkölcsi káros hatását, az előforduló botrányokat... Utalt több városra, hol az utcai koldulás már rég megszűntetve van s hol a *valódi szegényekről* a lakosság, a társadalom kielégítőleg gondoskodik. Valóságos szegyen, hogy Szegeden, a nagyvárosok e legnagyobbikában, a baj orvosolva mindeztideig nincsen“.¹⁶⁹ — Csakugyan igaza volt a szónoknak. Más városokban és vármegyékben már jóval előbb „orvosolták“ ezt a bajt. Aradon pl. már a XVIII. század végén „kezdett foglalkozni a vármegye... a szegények házá-
nak és egy szegénykórháznak föllállításával, a *koldusok ügyének rendezésével*...“¹⁷⁰ — Gyula városában is korábban kimondták már, hogy „csak azoknak... szabad koldulniok, akik erre a város előljáróitól engedelmet és jegyet kaptak. Az előljárók viszont tartoztak figyelemmel lenni arra, hogy azt csak az *igazi szegényeknek* adják, nem pedig *egészségeseknek és henyélőknek*... 1844-ben a megye a koldulás rendezése ügyében bizottságot küldött ki. E szerint minden község az év elején a koldusokat összeírja. Koldusok alatt értendők azok, akik orvosi vizsgálat szerint folytonos betegség, vagy más csapások miatt élelmüket nem kereshetik, és nem lévén vagyonuk, mások segedelméből táplálándók“.¹⁷¹ De a kolduskérdésre vonatkozó adatokat seregestül vonultathatnók fel.¹⁷²

A törvényhatóságok tehát a saját kebelükön belül kénytelenek lépéseket tenni a szegényekről való „gondoskodás“ irányában s ezzel a *pauperizmust hivatalosan elismerni*. De szinte mindenütt finom megkülönböztetéssel hangoztatják, hogy csak a „valódi“, „igazi“ szegények „táplálándók mások segedelméből“, viszont a „henyélőket“ ez nem illeti meg. Mi a céljuk ez utóbbiakkal? „Azok részére... az uradalom és a község (Gyula) közös költségen *dolgozó-házat* bérelnek“.¹⁷³ Szegeden is a koldusegyletbe „befolyandó összegekből... a valódi szegények ellátásáról a míg egyrésről gondoskodni lehet, úgy másrésről a megtakarítható feleslegből...

¹⁶⁸ A tőke. I. 780.

¹⁶⁹ Reizner János: A régi Szeged. Szeged, 1884. I. 44—45.

¹⁷⁰ Márki: Arad vármegye... 461.

¹⁷¹ Scherer: i. m. I. 361.

¹⁷² V. ö. még Galgóczi Károly: Nagykőrös város monographiája. Bp., 1896. 467—469.; stb.

¹⁷³ Scherer: i. m. I. 362.

dologházat lehet állítani. Mindebben a polgárságot ki sem gátolhatja¹⁷⁴

Nehéz itt nem gondolnunk annak a délangliai plébániának a bérlőire, akik a szegénytörvény végrehajtásával kapcsolatban azt javasolták, hogy „a plébániában építsenek *börtönt*. Minden szegénytől, aki ebbe a börtönbe nem akarja magát bezáratni, vonják meg a támogatást. Ezután tegyék közzé a szomszédságban, hogy ha valaki hajlandó e plébánia szegényeit *bérbevenni*, meghatározott napon adjon be lepecsételt ajánlatot...“¹⁷⁵ A magyar városokban és vármegyékben is szakasztott hasonló a helyzet. A gazdagok meg akarnak szabadulni a koldulás „kellemetlenségeitől“, ugyanakkor azonban úgy kívánják megoldani a dolgot, hogy a szegények segélyezésére adott pénzeik busásan megtérüljenek. A koldusok kizsákmányolása ugyanis, akiknek végső szükségükben nincs más lehetőségük, olyan profitszerzési reményekkel kecsegtet, hogy az okvetlenül megindítja a megyei urak és a fejlődése kezdetén álló magyar burzsoázia szívét. Ilyenképen nem véletlen, hogy Szegeden éppen az a Felmayer Antal szegedi kartonfestő a dologház-ügy lelkes szószólója, aki „Szegeden olly időszakban kezdé mesterségét, midőn a festők ott úgyszólván alig élhettek, s ő ezen iparágat azon vidéken olly virágzásra vivé, hogy már most számos festők... ő általa láttatják el magokat indigóval s műszerekkel, valamint festeni való vászon és pamutszövetekkel is“.¹⁷⁶

De nemcsak koldusokkal találkozunk, ha a XIX. század első évtizedeiben beutazzuk Magyarországot, hanem *csavargókkal*, *rablók*kal, *betyárokkal* is, mégpedig igen nagy számban. Csongrád megyében például „majdnem kivétel nélkül minden vármegyei közgyűlésen felhangzott a panasz, hogy a közbátorság úgy a községekben, mint különösen a pusztákon gyenge lábon áll; hogy hatalmaskodások, rablások és vakmerő betörések napirenden vannak, és hogy minden eddig tett szigorú óvintézkedések hatálytalanok maradtak“.¹⁷⁷ „Az 1781-dik évben Krassó vármegye külön fölterjesztést tesz a zsványok ügyében.“¹⁷⁸

A vármegyék persze mindent megtesznek „e szomorú közbiztonsági állapotok megszüntetésére“. Csongrád megye pl. 1834-ben új közbiztonsági rendszabályt készített, mely a rablók, zsványok, útonállók ellen szigorú intézkedéseket foglalt magában. „1847-ben a megyei közgyűlésen ismét olvastatott a *rendkívül megingott közbiztonság helyreállítása céljából* javaslattételre kirendelt küldöttség javaslata. Ez elfogadtatván, 1-ször a csendőrök létszámának szaporítása rendeltetett el s a járási szolgabírák utasítottak, hogy Vásár-

¹⁷⁴ Reizner: i. m. I. 45.

¹⁷⁵ A tőke, I. 780. Jegyzet.

¹⁷⁶ Jelentés az első magyar Iparműkiállításról, 1842. A Magyar Ipar-egyesület igazgató-választmánya megbízásából szerkeszté Kossuth Lajos választmányi aligazgató. Pest, 1843. 16—17.

¹⁷⁷ Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története. Bp. 1900. III. 96.

¹⁷⁸ Marczali: i. m. III. 8.

hely várost 6 csendőrnek és 1 főnöknek, Szentes várost 4 csendőrnek és 1 főnöknek... felfogadására szorítsák. Minthogy az uradalom is nagymértékben vannak kitéve a rablók pusztításainak, a mindszent—algyői uradalom 4 csendőrnek és 1 főnöknek, a csongrád-vásárhelyi legalább 9 csendőrnek és 3 főnöknek,... haladék nélkül... leendő felállítására alispáni hivatal által felszólítandók. 2. Hogy... minden gonosztevő a büntett elkövetése után mielőbb tetteiért lakoljon, a jelen megrendült közbiztonsági állapot megszüntéig Vásárhelyre és Szentesre egy-egy folytonosan működő törvényszék rendeltetik ki¹⁷⁹. Gyulán már „1804-ben... a szerfelett elhatalmasodott tolvajlások és haramiáskodások meggátlása végett... a megye megszorította a perzekutorok számát és részükre külön utasítást adott... 1805-ben a pusztai katonákhoz még 30 személyt adtak, úgyhogy azokból 12 volt minden járásban, a főszolgabíró parancsolatja alatt, 6 pedig Gyulán az első alispán mellett... 1807-ben a megye elrendelte, hogy a perzekutorok a tolvajok üldözésében szorgalmasan eljárjanak,... akiknek a szolgálaton kívül más megélhetésük nincs, szolgálatra kényszerítsék, hogy így a helyiélésből szokott tolvajságokat valamennyire megzabolázhassák¹⁸⁰. Sib.

A vármegyék tehát nem fukarkodtak a véres rendszabályokkal a kisajátítottak ellen, a koldusok és csavargók kíméletlen üldöztetésével. Különösen nagy port vert fel egyes nagyobb betyárbandák szereplése. Ilyenkor több megye csendőrsége egyesült erővel indított hajtóvadászatot a betyárok ellen. És ezt szószerint kell érteni. „Szokásban volt, hogy a szomszéd megyékkel egyetértve, időközönként a gonosztevőkre és tolvajokra hajtóvadászatot rendeztek. Ilyen hajtóvadászatot rendezett Békés megye, „régii bevett szokás szerinli“ már 1790. szeptember 13-án. Ugyanebben az évben a helytartótanács meghagyta, hogy minden halálos ítéletet végrehajtás előtt öfelségéhez kell felterjeszteni. A megye azonban kérte, hogy miután a tolvajok, rablók, gonosztevők száma folyvást szaporodik, a halálos ítéleteket továbbra is minden felterjesztés nélkül, azonnal végrehajthassa. 1812-ben Békés vármegye egyrészt a tolvajok, útonállók és katonaszökevények elfogására, másrészt a kártékony vadak, főképen farkasok kiirtására a szomszédos megyékkel közösen hajtást rendelt el. Egy erővel és egy alkalmatossággal — írta a főszolgabíró az előjáróknak — mind a két hivatalos kötelesség végbevitelhető, ha a szorgalmatosság és engedelmesség, amint én az adózó népnek hasznára kidolgoztam, teljesíttetni és szorosan megtartatni fog.“ — És a dologban az a leggroteszkebb, hogy magukat a jobbágyokat kötelezték arra, hogy házanként egy-egy hajtót adjanak. Ugyanekkor „a főszolgabíró elrendelte, hogy a hajtókkal

¹⁷⁹ Zsilinszky: i. m. III. 101—103.

¹⁸⁰ Scherer: i. m. I. 364—365.

együtt kirendelt esküdteknél elegendő kötél legyen a rossz emberek és dezertorok megkötözésére.”¹⁸¹

Így kerülnek hurokra egyes zsványcsapatok. „A híres haramiabanda, mely Palatinszky és Zöld Marci vezetése alatt Bihar, Szatmár, Szabolcs, Arad, Békés, Csongrád, Pest és Bács megyéket, a Kunságot, az egész Tiszavidéket két éven át retteggetté, 1816 november hóban került kézre, amint a többi megyékben szorongattatva Heves megyébe tette át főhadiszállását.” A kihallgatás után „nyomban kimondatott az ítélet, úgyhogy... 24 óra alatt... felakasztattak és így az élők sorából ki töröltettek”.¹⁸²

De a betyárok számának növekedését nem lehetett megakadályozni sem véres rendeletekkel, sem statáriummal, sem a csendőrök számának felemelésével, sem hajtóvadászatokkal és legkevésbé olyan rendszabályokkal, amelyek szerint „a betyárkodásra... ingerlő,... nagykarimájú és hat hüvelyket felülhaladó kalapoknak nemcsak hordása, de áruháza is tilos”. Miért nem lehetett mindezzel elejét venni a „tolvajságoknak és haramiáskodásoknak”? Azért, mert amint „a nagyobb rablási bűnesetek vizsgálatából kitűnt,... a gonosztevők egész vidékekre kiterjedő *szervezettel bírnak*”, és olyan emberekből állnak, „akik bizonyos *személyi katasztrófa következtében* a társadalommal szakítottak és halálmegvetéssel vetették magokat oda a szegénylegények sorsának. Ezekkel aztán nem bírtak a csendbiztosok, sem a perzekutorok, sem a szolgabírák”.¹⁸³ — Mit jelent ez a megállapítás? Hogy a betyároknak egész vidékekre kiterjedő szervezetük volt, azt jelenti, hogy állandó kapcsolatban voltak nemcsak egymással, hanem az illető vidékek jobbágyságával, ez védte és segítette őket. Nem csoda, hiszen a körükből származtak, jobbágyok voltak, amíg ki nem sajátították őket, meg nem fosztották földjüktől, vagy ahogy a monográfus oly tapintatosan mondja, „bizonyos személyi katasztrófa következtében” a társadalommal nem szakítottak. Márpedig ebben a korszakban igen nagy számmal fordultak elő az efféle „személyi katasztrófák”, hiszen az úrbéri szabályozások, tagosítások, stb. fénykorában vagyunk, az eredeti felhalmozás folyamatának magyarországi csúcspontjánál.

Hiába végzik ki, börtönzik be tehát a betyárokat, *tovább tart a betyárvilág*. És mi történik azokkal, akiket elfognak és börtönbe zárnak? Ugyanaz történik, ami a „henyélő koldusokkal”. „Hogy minő hatása volt a hatóság intézkedéseinek, azt legvilágosabban mutatja a szegvári börtön túlteltsége. A vármegye rendei már 1838-ban gondoskodtak a börtönhelyiség kibővítéséről és a rabok számára egy *dolgozószoba* berendezéséről. (Előleges tájékoztás végett bekérték Pest, Arad, Heves, Nógrád, Abaúj, Gömör és Tolna vármegyék *dolgozó házaik* tervét és berendezését...) ... A rabműhely

¹⁸¹ Scherer: i. m. I. 365—369.

¹⁸² Szederkényi: i. m. IV. 360—361.

¹⁸³ Zsilinszky: i. m. III. 101, 99.

... néhány év alatt, különösen gyékényponyvák készítésében, szép eredményt mutatott. A *rabműhely jövedelmei évről-évre* annyira szaporodtak, hogy ... a vármegye 1846 végén megengedte, hogy a műhely téli helyiségének felépítésére kölcsön vétessék fel.¹⁸⁴ Egerben is „*rab-dolgozóházzal*“ kapcsolatban építették fel a „tömlőcz-helyiségeket“.¹⁸⁵ A „kényszerítő dologházak“ e rendszerével kapcsolatban¹⁸⁶ méltán elmondhatjuk, hogy az 1848-at közvetlenül megelőző időkben „a földjétől erőszakkal megfosztott, elűzött és csavargóvá tett falusi népességet“ már Magyarországon is *kezdték „belekorbácsolni, -bélyegezni és -kínozni abba a fegyelembé, amelyet a bér munka rendszere megkövetel“.*

Íme, ezek voltak „a termelők és termelőeszközök történelmi szétválasztási folyamatának“ eredményei Magyarországon 1848 előtt. Magyarország mezőgazdasági, ill. eredetileg mezőgazdasági dolgozóinak majdnem 60%-a nincstelen zsellér, s alig 40%-a telkes gazda; az utóbbiaknak is csaknem a fele féltelékenél kevesebb földdel rendelkezik csupán, tehát nagyobbára olyan telektörredékkel, amelyből semmiképen sem tud megélni.¹⁸⁷ A nincstelen, kisajátított tömegek zöme nem tud se élni, se halni. Ott látjuk őket a falvakban és városokban, mint koldusokat, a széles alföldi pusztákon, mint „futóbetyárokat“, a túltelített börtönökben, mint rabokat és kényszermunkásokat. És azok közül, akik még földjükön maradtak, akiket még nem sajátítottak ki egészen, szintén egyre több parasztot fenyeget ugyanez a veszély. A parasztok és nincstelenek tömege a XIX. század első évtizedeiben is megmozdul időnként és felkelésekben tör ki. De ezek a mozgalmak vezető nélkül és irányítás híján teljesen eredménytelenek maradnak.¹⁸⁸

Mi lesz ezekkel a parasztokkal és nincstelenekkel? Akad-e a magyar társadalom osztályai közül olyan, amely élére áll mozgalmáiknak? Ki tudja-e vívni forradalmi harcukkal a „földrablások jóvátételét“?¹⁸⁹ „Szét tudják-e zúzni“ a kisajátításuk révén létrejött „hatalmas urasági gazdaságokat“; meg tudják-e teremteni „a szabad kisparaszti gazdaságot szabad földön“?¹⁹⁰ Milyen mértékben és milyen ütemben válnak ipari és mezőgazdasági bér munkásokká?

Mindezekre a kérdésekre az 1848—49-es forradalomnak és szabadságharcnak kellett megadnia a választ.

P. ZSIGMOND PÁL

¹⁸⁴ U. o. III. 103—104.

¹⁸⁵ Szederkényi: i. m. IV. 451.

¹⁸⁶ V. ö. Ungár László: A hazai céhrendszer bomlásáról. Századok, 1938. 170.

¹⁸⁷ V. ö. Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. I. 19, 46—50; Galgóczi Károly: Magyarország mezőgazdasági statisztikája. 68, 103, 75.

¹⁸⁸ V. ö. pl. Balásházy János: Az 1831. esztendői felsőmagyarországi zendüléseknek történeti leírása. Pest, 1832; Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai c. sorozatban. Bp., é. n. 460—468; stb.

¹⁸⁹ Révai: i. m. 97.

¹⁹⁰ V. ö. Lenin: Az agrárkérdés Oroszországban a XIX. század végén. Németül. Válogatott művei. Moszkva, 1932. I. 72.

A MAGYAR CÉHRENDSZER 1848 ELŐTT

(Az 1836. évi pesti cipészlegénymozgalom.)

I.

„A kapitalista termelés előtt, vagyis a középkorban általános volt a kisüzem a munkásoknak termelési eszközeik feletti magántulajdona alapján: a kis, szabad vagy jobbágy parasztok földművelése, a városok kézművesipara. A munkaeszközök — föld, mezőgazdasági eszközök, műhely, kézi szerszámok — az egyes ember munkaeszközei voltak, csak egy-egy ember használatára szabva, tehát szükségképen kicsinyesek, kisméretűek, korlátozottak. De éppen ezért rendszerint a termelő sajátjai voltak.”¹

A munkaeszközök jellege meghatározta a kézművesipari üzem méreteit is. Ez a mester családtagjain kívül általában 2—5 munkásból, tanulókból, segédekből állt. A kézművesipar kis méretei miatt maga a mester is résztvett a termelésben. Ilyenformán a termékekre való tulajdonjoga személyes munkáján alapult, bár kizsákmányolás természetesen már akkor is volt, hiszen a tanuló és segéd munkája több értéket termelt, mint amennyibe a mester által adott lakás, ellátás került és amennyit ez az összeg a készpénzbérrel együtt kitett. A túlmunka által termelt értékeket a mester elsajátította és így kizsákmányoló volt, de a mestert a tanulótól, segédétől nem annyira a termelőeszközök birtoklása, mint nagyobb képzettsége, mesterségbeli jártassága, tehát mesteri mivolta különböztette meg s az emelte kizsákmányoltjai fölé.

Ez ismét a kézművesipar kisméretű, egyéni termelésre beállított kezdetleges technikájával magyarázható. Primitív kézügytechnika mellett az egyes munkások közötti különbség erő, ügyesség, gyakorlottság stb. szerint igen nagy.² A műhelyen belüli munkamegosztás éppen a termelés kicsiny méretei folytán igen fejletlen. A kézműves az összes munkafázisokban maga dolgozik, azaz a nyersanyagtól a készáruig az összes átalakító munkákat maga

¹ *Engels Friedrich*: Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt. („Anti-Dühring”) Moszkva 1947. 388. lap.

² *Lenin I. W.*: Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland. Wien—Berlin 1929. (Gesammelte Werke III. Bd.) 316—317. lap.

végzi. Éppen ezért lényeges a kézműves egyéni ügyessége, művészte, szerszámkezelési fogásai, hivatásbeli tapasztalata. Ennek a mesterségnek elsajátítása azonban hosszas tanulást igényelt. Ilyen körülmények között a súlypont a mestertől elsajátítható tudáson, tapasztalatok, ismeretek szerzésén volt. Ezért hosszú ideig a mesternek és legényének viszonya nemcsak a kizsákmányoló és kizsákmányolt, hanem a tanító-tanuló kapcsolata. A kézműves ipari tevékenységével megkülönböztetett helyzetet is iparkodott elérni a város társadalmában. Ezt a megkülönböztetett helyzetet éppen mesterségbeli tudása, ügyessége, tapasztalata biztosítja a mesternek mestertársai és a városi társadalom egyéb rétegei között. A meggazdagodás kezdetben még nem játszik szerepet.

Ez az állapot azonban lassan megváltozik. Növekszik a fogyasztóközönség, tágul a piac és ekkor az iparos lassanként megszűnik csak a helyi piac szükségletei vagy rendelők számára dolgozni. Raktárra, távolabbi ismeretlen felvevőképessegű vásárok, fogyasztópiacok számára kezd termelni. Ezen a ponton előrehalad a rétegződés és egyben a bomlás is a kézművesek között. Amikor a feudalizmuson belül előrehalad az árutermelés fejlődése, élesedik az iparosok közötti verseny. Lassan kialakul a szegényebb és a gazdagabb mesterek rétege.

Mi okozta ezt a változást? Az egyéni ügyesség, tapasztalat. Ugyanazt az árut az ügyesebb, jobb munkaeszközökkel dolgozó ember rövidebb idő alatt jobban, szebb kivitelben állítja elő, mint az ügyellen, a rosszabb eszközökkel dolgozó. „Az... árutermelés kezdetleges formái között — írta Lenin — a kézművesek közötti verseny még gyenge, de abban az arányban, ahogy a piac kiszélesedik és mind tágabb területeket ragad magához, ez a verseny egyre erősebb lesz, tönkreteszi a kisiparos patriarchalis jómódját, amely az ő tényleges monopolista helyzetén alapul. A kisárutermelő érzi, hogy érdekei a rajta kívülálló társadalom érdekeivel ellentétben, monopolista helyzetének megőrzését követelik és ezért fél a versenytől. Mindenféle erőszakot felhasznál, egyéni és kollektív módon egyaránt, hogy körzetébe ne engedjen be versenytársakat és kisiparúzóit biztosított helyzetét állandó vevőkörrel szilárdítsa meg.³ A főök, amely a kézművesek céhszervezetét életre hívta, a feudalizmus belsejében kifejlődő árutermelés, ill. a kialakuló verseny volt.

Amikor azonban az árutermelés szétfeszítette a helyi piac kerekeit és túllépte ennek határát, amikor a kézműves már távolabbi vásárok számára termelt, esetleg nem is maga, hanem kereskedők hozták forgalomba áruját, bealkonyult a céheknek. Egyre jobban kifejlődtek azok a vagyoni különbségek, amelyek a Marx által felfedezett értéktörvény hatása folytán jöttek létre az iparúzők között. Az iparosok közötti különbségek egyre mélyülő szakadékok vájtak a céhen belül lévők között. Lassan, de biztosan aláásták a

³ Lenin: i. m. 297—299. lap.

céhek monopóliumát. A kiszélesedő, ismeretlen vevőkört tartalmazó, ismeretlen felvevőképességű, távoli fekvésű piac egyre nagyobb igényekkel lép fel a kézművestermékekkel szemben mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. Ugyanekkor éppen a piac felvevőképességének, igényeinek ismeretlensége miatt a primitív kézütechnikájú iparos helyzete bizonytalanná, a piaci ingadozások függvényévé, kiszolgáltatottjává lesz — állapítja meg Lenin.⁴

A kiszélesedő piac igényeinek a kisméretű, egyéni munkán alapuló és csupán kis fogyasztókör szükségleteinek kielégítésére alkalmas kézművesipari termelés, nem tudott megfelelni. A termelőerők növekedése éles ellentmondásba került a céhrendszer zártságával, technikai újításokkal szemben tanúsított ellenállásával. A technikai találmányok eltitkolása a versenytársak elől szintén gátja volt a termelőerők fejlődésének. A tanulók, segédek számának bizonyos határok közé szorítása kibékíthetetlen ellentmondásban állott a gazdasági fejlődés követelményeivel.

A kereskedelmi tőke fellépése segített ezen a bajon a manu-faktúrák megteremtésével, de egyúttal halálos csapást mért a céhrendszerre. Az árutermelés továbbfejlődése idején, amikor a kereskedelmi tőke szerepe az iparban egyre nagyobb lesz, a tőkétől függő viszonyba kerülő, vagy annak versenytől önálló iparúzői létükben fenyegetett mesterek ingadozó anyagi helyzetük megszilárdítása érdekében fokozták a tanulók és segédek kizsákmányolását, egyre több túlórázást, intenzívebb munkát követeltek tőlük: kevesebbet fizettek nekik, rosszabbul tartották őket. A céhszervezet mindinkább a mesterek kizárólagos érdekvédelmi szervévé lett a céhbeli munkások ellen vívott osztályharcban. Szaporodnak az eszközök, amelyekkel meggátolják a segédek mestersorba jutását, mert a mesterek számának növekedése is erősíti a versenyt. Hosszabb tanulási időt, lehetetlenül nehéz és rendkívül költséges remekdarab készítését írják elő. Igen magas céhdíjat szabnak ki a belépések alkalmával. Ezek a díjak pl. Franciaországban szegényebb legény számára megfizethetetlenek és így a franciaországi szegényebb sorsú legények előtt a XV. században már gyakorlatilag elzárult a céhbejutás útja. Ugyanakkor a céhmesterek fiai mindenféle könnyítésben részesültek (fele díj remeklésnél, céhbelépésnél), a próbatétel számukra már csak formaság volt. Így a céh előjogai már nem a szakavatottság, mesterségben való különös gyakorlottság, művészet, tapasztalat jutalmazására szolgáltak, hanem születési, rendi privilégiumokká fajultak és ezzel végképen a fejlődés gátjaivá lettek.

A tanulók, legények fokozott kizsákmányolásán kívül még a változást jelzi az is, hogy a mester nem törődött többé legényei tanításával. Családtag helyett szolgaként kezelte őket a mester. Az osztályellentétek kiéleződtek. A legények a mesterrélevés megnehezítésére, munkafeltételeik rosszabbodására egyre élesebb harccal

⁴ Lenin: i. m. 317—318. lap.

választottak. A XV. századtól kezdve Európában kialakultak a céhlegények harci szervezetei, melyek a munkaidő korlátozásáért, jobb bánásmódért, lakásért, élelemért, könnyebb céhbejutásért harcoltak. A legények fegyvere a sztrájk és a bojkott.

II.

Magyarországon hasonló a fejlődés a külföldihez, de bizonyos eltérést mégis mutat és ez az eltérés igen jelentős. A Mohács előtti időkben már szépen fejlődő, de Nyugathoz képest természetesen elmaradt céhrendszer az ország törököktől megszállt területein vagy elpusztult vagy átalakult. A török kiűzése után újjáéledő országban sokhelyütt csak ekkor, a XVII. század végén és a XVIII. század elején alakulnak céhek. Külső formájukat és belső tartalmukat tekintve olyanok, mint a Nyugat korai céhei. Ez természetes is, hiszen a termelőerők fejlettségi foka ekkor még nem tette lehetővé a helyi és környékbeli fogyasztópiac ellátásánál szélesebbkörű termelést. Így az elsődleges feladat a céhbeliak biztosított megélhetése volt. Ez aránylag nem volt olyan egyszerű feladat, hiszen a háziipar még általánosan elterjedt volt, a barkácsoló parasztiparos is ezermester, úgyhogy általában még a szabad királyi városok lakossága sem tud teljesen megélni az iparból és mezőgazdasággal is foglalkozik mellette. Ipar és mezőgazdaság még nem váltak el egymástól végleg, éppúgy, mint a Nyugat városaiban fejlődésük korai szakában. A mezővárosok iparosai pedig végig nem szakítottak a földműveléssel. „Magyarország minden városa — Pestet és Pozsonyt sem kivéve — a városi iparon kívül mezőgazdaságból, állattenyésztésből él és ebben a tekintetben többé-kevésbé közel áll a faluhoz. Magyarország 691 kisvárosa közül nem egy felülmúlja népességben, iparban egyaránt nemcsak Ruszt és Libetbánya szabad királyi városokat, amelyeknek összevéve sincs több harmadfél-ezer lakosánál, hanem a legtöbb szabad királyi várost is. Az sem tagadható le, hogy ezeken a helyeken a cipész- és szabócéhek, mesterek és segédek tekintetében erősen népesekek. Azt azonban mindenki tudja Magyarországon, hogy ezek a kézműiparosok csak az elsődleges életszükségleteket elégítik ki, hogy a csizmadia rendszert egyúttal vincellér és a kovács egyben földművelő is és az iparosság túlnyomó része csupán mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozik” — írja Schwartner Márton. Elmondja azt is, hogy a szabad királyi városok mintegy 425.000 főnyi lakosának alig fele él iparból. A legtöbb kézművesnek szántóföldje van, sőt számos városban a régi szokás szerint gondosan az ablak alatt tárolják a trágyát.⁵ Szakasztott úgy, mint a korai német városokban. Fejlett a háziipar is. A paraszttasszonyok szőnek, megfestik az anyagot, szappant főznek, kenyérrel kofáskodnak. A férfiaknak szinte veleszületett tulajdon-

⁵ Schwartner Martin: Statistik des Königreichs Ungarn, 2. kiad. Ofen 1809, 163—165., 349. lapjai és 1. kiad. Pest 1798, 112—113. lap.

sága a bognár- és kocsigyártómesterség, végül az ökör-, ló- és sertéspásztor is alig ad valami munkát a kovácsnak, foltozóvargának. A Felvidék egyes városaiban az iparosok kenyérkereset híján mezőgazdasággal foglalkoznak.⁶

A mezővárosokban a lakosság túlnyomó része mezőgazdasági foglalkozású. Az ipar csak kiegészítő jellegű foglalkozás. Az állattenyésztés sokhelyütt még a XVIII. században is a fő termelési ág. A kifejlődő ipar elsősorban a helyi nyersanyagra támaszkodott: cserzővargaság, szücs-, csizmadiaipar, szappanfőzés, szabóipar alakul ki. Az ipar csak helyi szükségletekre dolgozott és az eleinte többnyire máshonnan bevándorló iparúzó csak addig dolgozott odaadással, amíg valami kis földet, szőlőt nem szerzett. Azután már nem tekintette főfoglalkozásnak iparát, inkább mezőgazdasággal töltötte idejét. Így erősen paraszti jellegű volt pl. a nagykőrösi takácsipar. Inkább lélen folytatták a mesterek. Nyárára elfogyott a kender. Várták az újat. Iparosjellege alig volt a parasztvásznak szövő takácsoknak. Alig akadt közöttük egy-két sávolyos takács. Általános szokás, hogy a kisebb-nagyobb vagyonú iparosgazdák az inast és legényt mezőgazdasági munkára is felhasználták. Az egyik takácsmestert a céh 1763-ban így vonta felelősségre: „Kivántuk neki elméjére adni, hogy az inast nem abba szegődtettük, hogy bérese és gulyása legyen, hanem hogy Mesterségre tanítsa“. Nemcsak a takácsok, a többi mesteremberek is parkodtak kis vagyont szerezni és ha ez sikerült, mesterségüket alig folytatták. Legföljebb a legény dolgozott. A mester maga a szőlőbe járt a tanulóval. Egy per kapcsán 1770-ben Monoky Pál nagykőrösi csizmadiamester édesanyja így vallott fiáról: „... mást nem cselekszik, hanem a szőlőbe méggyen és ottan a munkások körül vagyon, azzal idejét mulattya“.⁷

Ezek a tényezők magyarázzák a XVIII. század közepéig létrejött céhlevelek jellegét. A Nyugat korai céhleveleihez hasonlóan az iparos termelésének, életkörülményeinek a legapróbb részleteire kiterjedő szabályozást tartalmaztak ezek a céhcikkek, hogy minden céhtag megélhetése biztosítva legyen.⁸

A vázolt állapotok a XVIII. század közepe után már túléltek magukat: nem maradhattak fenn tovább. A kislétszámú, fejletlen technikájú, túlnyomórészt helyi piaci szükségletek fedezésére beren-

⁶ U. ott. 349—350. lap.

⁷ Horváth Zoltán: Egy mezőváros céhes ipara. A nagykőrösi céhek élete és története. Nagykőrös 1943. 12—13., 25. lap.

⁸ V. ö. pl. Dehény József: A kalocsai céhek története. Kalocsa 1922; Duray Kálmán: A váci céhek. Vác 1912; Valentényi Gáspár: A somogy megyei céhek. Szekszárd 1909; Hilf László: A szegedi iparosság története. Szeged 1929; Áchim János: Békéscsaba ipari szervezeteinek története. H. és év nélkül. Kiss László: Pest, Buda és Óbuda szabómestereinek története. H. és év nélkül; dr. Soós Adorján: A karcagi céhek és az ipartestület története. Kisújszállás 1925; Gerendás Ernő: Adalékok a budai és pesti céhek életéhez, kül. tekintettel a Fővárosi Könyvtár céhirtaira. Bp. 1941. művekben tárgyalta XVII—XVIII. századi céhszabályokat.

dezkedett kézművesipar ettől kezdve kerül szembe olyan feladatokkal, amelyek megoldására nem lesz képes. Az ország lakossága 1711 után ugrásszerűen nőtt. Pusztán Magyarország területét véve alapul, 1720 után 1,770.000 lélek élt az országban, Erdélyt is bele-számítva $2\frac{1}{2}$ millió. 1785-ben 180 százalékos emelkedéssel 7 millióra, 1846-ban 12,033.399-re ugrott fel az ország népességének létszáma, ami újabb 71,9%-os gyarapodást jelentett. Ugyanakkor a kézművesek száma a százalékos gyarapodás ellenére sem volt megfelelő méretű. 1720-ban Magyarország 7785, 1815-ben 88.422, 1826-ban 94.553, 1839-ben 117.156 mestert és kontárt számlált összesen.⁹

A Magyar Ipar Egyesület az 1842—43. évi országgyűlés kereskedelmi választmányának felkérésére adott 1843. dec. 26-i véleményében a céhes ipar helyzetéről így írt: „... a műiparos osztály csekélyiségét el kell ismerni mindenkinek, ki fontolóra veszi, miként vidékeinken mester emberek alig léteznek, kisebb városainkban föld-, kert- s leginkább szőlőművelésre adják magokat, — s csak éppen a néhány nagyobb város az, hol kissé kellemesebb a számok, de — kivéve igen kevés üzletet, e számot mérték felettinek, sőt elegendőnek sem mondhatni; s mennyi üzlet nincs, mellynek az egész hazában még iker városainkat sem véve ki, mestere hiányzik?”¹⁰

Bár az agrártársadalmi viszonyok ismeretében világos, hogy a vásárlóképes belső piac nem növekedett a lakosság számszerű gyarapodásával arányosan, még így is jelentős méretű belső-piaci szükségletnövekedéssel kell számolni a legközvetlenebb életszükségleteket kielégíteni hivatott árukban. Ezenkívül a társadalom egy számban nem jelentéktelen részének vásárlóképesége és fogyasztói igénye különösen a konjunktúrák hatása következtében alaposan megnőtt. Ennek az utóbb említett csoportnak fogyasztási igénynövekedése nemcsak mennyiségi, hanem minőségi is volt. Schwartner

⁹ Az 1720-as adatok (Acsády Ignác) *Magyarország népessége* a practica sanctio korában 1720—21. Budapest, 1896, Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam XII. köt. 32—35. és 261. lapjairól valók. Az 1785-ös adatra *Thirring Gusztáv*, Magyarország népessége II. József korában c. munkája, az 1828-as adatok T. K. (Tagányi Károly): Az 1828-iki országos összeírás végleges eredményei. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1896, évf. 206—211. lapjairól való. Az 1839—40-es adatokra *Fényes Elek*: Magyarország statisztikája. Pest, 1842. I. köt. 115. lap.

¹⁰ O. L. Régi orsz. lt. lad. XX. No. 20. Fasc. J. 57. — Ugyanez a következők vonható le az 1828-as országos összeírás városi összesítő jelentéseinek vizsgálatából is. V. ö. főleg Pest, Pozsony, Kassa, Késmárk, Bártfa, Selmecbánya, Bakabánya, Körmöcbánya és Lőcse jelentéseit (O. L. Regnicolaris lt. 1828-as összeírás), továbbá H. Pálffy Ilona: Kecskemét adózó lakossága az 1828. évben. Klny. A Magyar Statisztikai Szemle 1935, (XIII) évf. 5. sz.-ből; valamint ugyanő: Székesfehérvár sz. kir. város 1828-ban. Budapest 1938. (Klny. a Magyar Stat. Szemle 1938. 3. sz.); ugyanő: Győr sz. kir. város az 1828. évi összeírás megvilágításában. (Klny. a Magyar Stat. Szemle 1934. [XII. évf.] 5. számából); ugyanő: Veszprém adózó lakossága az 1828. évben. (Klny. a Magyar Stat. Szemle 1936. [XIV. évf.] 5. sz.-ből; ugyanő: Szombathely város adózó lakossága 1828-ban. — Ó-Perént és Szentmárton községekkel együtt. (Klny. a Magyar Stat. Szemle 1937. [XV. évf.] 5. sz.-ből.)

Márton írja, hogy az elsőrendű szükségletekben eddig nem ismert fénýüzés kerítette hatalmába a városi polgárságot. A polgárok ezüst evőeszközöket, viaszgyertyákat használnak, az otthon kényelme nő, minden szobát fűtenek, cukrot, kávéf fogyasztanak.¹¹ Hasonló módon számol be a szepességek körében elterjedt luxusról Bredetzky Sámuel is, ugyancsak 1809-ben megjelent munkájában.¹² Magda Pál 1819-ben megjelent művében róttá meg az iparosságot azért, hogy II. József óta fénýüzés terére lépett.¹³

Mi a magyarázata ezek után annak, hogy miközben egyik oldalon bekövetkezett a lakosság mennyiségi és minőségi igénynövekedése, a másik oldalon nem számban és technikában fejlődő iparosságot, hanem megélhetési nehézségekkel küzdő és emiatt — a források tanúsága szerint — helyenként más foglalkozásra áttérő, elmaradott technikájú, elégtelen létszámú, sorvadó kézművességet találunk?

1748 után Szilézia elveszett a Habsburgok számára és a megmaradt területen igyekeztek ezt az ipari kiesést pótolni. Az 1760-as években érkezett el az osztrák ipari fejlődés már arra a fokra, hogy kezdte pótolni Sziléziát. Az egyre jobban kifejlődő osztrák kapitalizmus célja: minél szélesebb belső piac és biztosított nyersanyag és élelmiszerbeszerzés érdekében, a kormány közreműködésével Magyarországból gazdasági tekintetben is gyarmatot csinálni. (A gyarmatosítás alapvető okait itt nem részletezhetjük.) Az uralkodó — tudjuk — vámtarifa segítségével, magyarországi iparvállalatok alakulásának meggátolása révén biztosítja az osztrák ipari és kereskedelmi tőke egyeduralmát Magyarországon. A jobb, olcsóbb és nagy mennyiséget termelő idegen tőkével szemben a kisteljesítő-képességű, elmaradott magyar kézműipar nem állhatja a versenyt. Lassú, de feltartóztathatatlan hanyatlásnak, bomlásnak indult. Az osztrák verseny az oka annak, hogy a kézművesek száma (céhesek és kontárok együtt) és technikai fejlettsége nem növekszik a fogyasztási igények növekedésével arányosan. A gyenge magyar kézművesipar a XVIII. sz. második felétől kezdődően válságba jut azáltal, hogy a megnőtt igények kielégítésére termelőerei nem elégségesek, de ugyanekkor általában nem is tudja termelőerei fejlesztése révén ezt az ellentmondást feloldani, mert a betörő osztrák tőke eltipor minden magyar kísérletet és egyidejűleg tönkrezúzza a magyar céhrendszert is. Nálunk tehát az iparfejlődésnek az a sajátos és a klasszikus fejlődéstől eltérő útja, hogy általában és elsősorban nem a saját hazai kézművesiparból kinövő kapitalizmus vagy hazai kereskedői tőke vállalkozása segíti elő a céhek bomlását, és állít helyébe nemzeti tőkés ipart, hanem idegen tőke látja el ezt a funkciót úgy, hogy tönkreteszi mindazt, amiből hazai, nemzeti ipar

¹¹ Schwartner: i. m. 239. lap.

¹² Bredetzky Sámuel: Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien. Wien. 1809. I. Bd. 312—313. lap.

¹³ Idézi: Valentényi: i. m. 143. lap.

sarjadhatna ki. A céhes ipar nem tud és az idők folyamán egyre kevésbé lesz képes megfelelni a vele szemben felmerülő mennyiségi és minőségi igényeknek.

Lássunk néhány példát. A nagykárolyi timár- és vargacéh Stein János és Freind József kereskedők bőrárulása miatt panaszkodott és kérte a kereskedés megtiltását. Szatmár megye a kérést méltánytalannak tartotta, „mind a csizmadiákra, mind pedig azon egész közönségre, melly a nkárolyi piacról a mesteremberektől látja el magát csizmával... s magával a kereskedésnek szabad szellemével is ellenkezne“. A timárok céhe azt állította magáról, hogy a kereskedők közreműködése nélkül is el tudja látni a közönséget elégséges bőrrel.

Ezzel szemben a csizmadiacéh és a megye, mint a fogyasztásban érdekelt felek, hangsúlyozták, hogy a „helybeli timárok többnyire csak az erdélyi oláhság által használtatni szokott boeskor bőröket készítenek, a helybeli nagyobb számmal lévő csizmadiákat pedig elegendő alkalmas bőrrel ellátni még jelenleg is annyira nem képesek, hogy azok sokszor félkészületű bőröket is kénytelenítetnek megvenni, vagy pedig, hogy mesterségük üzésében hátramarádást ne szenvedjenek, a szükséges bőröket tetemes költség s nagy fáradsággal tőlük távol fekvő más városokban beszerezni kényszerítetnek“.¹⁴ A szakolcai cipész- és csizmadiacéh azt kérte 1840-ben, hogy engedélyezzék a nem helybeli timároknak hetivásárokon való árusítását is, mivel a helybeli timárok „sem mennyiségben, sem minőségben nem tudják elégségesen bőrökkel ellátni az alulírt céheket, úgymint a csizmadiák 40 és a szláv cipészek 76 mestert számláló testületét, főleg a műhelyekben annyira szükséges lóbbőrrel“.¹⁵

1843-ban a kőszegi timárcéh akarta eltiltatni Czeke Józsefnét és más bőrkereskedőket a bőrárulástól. A helytartótanács, mielőtt döntését meghozta volna, Buda, Modor, Pest, Pozsony és Sopron véleményét kérte ki az ezekben a városokban divó bőrkereskedési szokásokról. A Kőszeghez legközelebb eső Sopron, miután a szokásokat leírta, megemlítette, hogy igen sok ú. n. vizes bőrt hoznak be Ausztriából, mivel ezt a fajlát a magyarok csak ritkán és rosszul csinálják. Ha csak félig-meddig jobbat készítenének, náluk vásárolnának.¹⁶

A versenyképtelenség közvetlen oka tehát — az adatok egyértelmű tanúsága szerint — a céhes ipar elmaradt technikája, a munkamegosztás fejletlensége iparunkban. A céhes iparos éppúgy dolgozott, mint a földművelő jobbágy, hagyományos, átöröklött

¹⁴ O. L. (Országos Levéltár) Htt. Departamentum Civitatense 2—77—1846.

¹⁵ O. L. Htt. Dep. Citt. 59—1—4—1840.

¹⁶ O. L. Htt. Dep. Citt. 25—23—1843. További példákra v. ö. még pl. O. L. Htt. Dep. Citt. 107—1, 2. —1820, 21—28—1841, 21—39—1842, 42—8—1847, 25—11—1841, 34—19—1845, 7—1—1829, Dep. Comm. 91—1—1821, 48—67—1843.

módszerekkel, ösztönösen, mechanikusan és nem racionálisan, tudatosan végiggondolva a termelési folyamatot, megismerve szakmája technológiájának tudományos összefüggéseit. — „A tapasztalat ideje, amely jó volt atyáinknak, nem elég már nekünk és az az iparúzó, aki manapság csak írni-olvasni tud, nem jut előre és nyugalmi helyzet — hátrafelé haladás“ — írta Rupprecht János soproni cukorgyáros 1843-ban.¹⁷ A Magyar Ipar Egyesület abban látta a magyar ipar elmaradottságának főokát, hogy hiányoznak a féggyártmánykészítő üzemek. Nincs fém-, szerszám- és eszközgyártás. Vagy külföldről hozzák be a szükséges cikket vagy a mesterek maguk készítik „s mert ez nem professiójok, az ipar ezen ága nélkülöz minden haladást — a kézipar pedig csak ősi szerszámaival dolgozik mindenfelé“. „E műhelyekben mennyi a firól-fira maradt, utánzott, betanult fogás, szokásosság a gépi gyakorlatiság. Mi ritka természeti és matematikai ismeretekkel nemesbült, világosodott, okszerű belátás és szakműveltség?“¹⁸ Primitív technika, olyan kezdetleges munkamegosztás, hogy számos esetben még szerszámaikat is maga az iparúzó készíti és nem külön szerszámkészítő iparos, mindent megmagyaráz. Hogy pedig mit jelent a primitív kézügytechnika és a gépi felszereléssel dolgozó munka termelékenységének közötti különbség, arra álljon itt csupán egyetlen példa. Szakolcán évszázados volt a posztóipar. Egészen a napóleoni háborúk végéig „a posztó készítés igen egyszerűen, csupán emberi kéz által eszközöltetett, gőz, különös gép és erő művek nélkülöztével; — azért is a foglalkozás eredménye majdnem tízszer csekélyebb a mostaninál volt;“¹⁹ amikor ugyanis már ők is gépeket használnak.

Az elmaradottságot konzerváló osztrák gyarmati gazdaságpolitika — mint tudjuk — minden módon elősegítette az osztrák iparcikkek elterjedését Magyarországon. A céhek keservesen panaszkodnak a külföldi áru versenye miatt. Ez érthető is, hiszen a gvári termék olcsóbb, változatosabb, jobb volt, a vevők ízlését jobban kielégítette, mint az általában kezdetleges technikával, elmaradt ízlés szerint készült céhes áru. A szakolcai posztósok 1843-ban elmondják, hogy piacuk néhány közeli helység volt, de „ott is többnyire külszágaiak posztó készítményeinek concurrenciája a mieinket várt reményeiktől elütötte“.²⁰ A külföldi verseny olyan erős volt, hogy már az sem használt, ha a céhek korszerűsítették üzemüket. — „A kőszeghi posztós céh, mind azon mozgonyokkal (Maschinen), melyek az újabb időkben a külföldi gyárosok által sikerrel használtatnak, el van látva — az egyes mesterek, munkások, sőt olyanok sem hiányoznak, kik magokat mesterségükben a külföldi gyárvárosokban több évekig át, olly annyira kimivelték, hogy a külföldiekkel bizvást vetélkedhetnének; — de mind amel-

¹⁷ O. L. Régi orsz. lt. Lad. XX. No. 20. Fasc. H. 42.

¹⁸ U. ott. Lad. XX. No. 20. Fasc. I. 57.

^{19—20} U. ott. Lad. XX. No. 20. Fasc. H. 44.

lett oly rossz lábon állanak a helybeli posztósok, hogy 90 posztós mester között alig folytatja mesterségét egy harmad része, melynek egyedüli oka a portékák el nem kelése — ellenben a helybeli posztósoknak két harmad része, napszám által kénytelenítettik mindennapi kenyerét megkeresni“,²¹ írja a kőszegi posztóscéh 1843-ban. A kőszegi timárok is előadták 1843-ban, hogy mesterségük „még ezelőtt csak 15 évvel is nyolc timármesternek műhelyében husz legények s néhány inasok által üzetett, holott jelenleg csak hét timármester és csak hat legények dolgoznak“. A hanyatlás oka az osztrák vámrendszer. Emiatt nem tudják külföldre szállítani az áruikat, míg „az önző kiskereskedő, használván a hazai gyártóknak ezen mostoha helyhezésüket, ezek kárára árulja a német tartományok gyártmányait. — Oly közel lévén az ausztriai határhoz, ez egy fő oka elaljasodásunknak“. ²² A pesti posztónyíró céh a szakma hanyatlásának egyik okául felhozta, „hogy külföldről igen sok beavatott szöveteiket hoznak bé vásárokra külföldi kereskedők s ez által keresetünk és üzletünk tetemes csorbát szenved, elannyira, hogy jelenleg majd egész üzletünk pangásban hever“. ²³ A pesti szegkovácscéh 1848-ban elpanaszolta, hogy a gyári munkával nem tud versenyezni, mivel a cseh gyárak áruja a pesti vásáron sokkal olcsóbb, mint az övék. ²⁴ A külföldi verseny méreteit legjobban jellemezheti a helytartótanács kereskedelmi ügyosztályán kérelmezett és a jogszabályok alapján akadálytalanul meg is adott lerakatállítási engedélyek 1800-as évek óta egyre szaporodó, sőt bátran mondhatjuk tömegesen előforduló mennyisége. Az engedélykérők többsége osztrák tartománybeli kiváltságos üzem volt. ²⁵

A külföldi üzemek versenye mellett csak járulékos tényezőként számított a céhrendszer sorsának rosszabbításánál a hazai gyárak versenye, de ez is nyomott valamit a latba. Kassa 1828-as összeírásának összefoglaló jelentése panaszolja el, hogy a festők a gyárakból behozott és „az igazságos áron alul eladásra kerülő“ perkál-szövetek versenyét érzik meg, míg a timárokat Dessewffy Sámuel néhány évvel ezelőtt létesült sárosmegyei, fiatal börgyárának versenye nyomja, „amelynek termékei elárasztják ezt a területet és amelyek árait a kebelbeli mesterek nem tudják tartani“. Az önöntők és fazekasok a helybeli kőedénygyár versenye miatt szenvednek, mert művük nem jövedelmez többé „opificia sua velut amplius Foenus non rependunt, aut plane missa facere debeat, aut cum manifesta facultatum suarum ruina, vel propter conservationem politicae Existentie suae tractare cogantur“. A kőszegi Gyapjú- és Posztógyár, az újvidéki Demetrovics és Morti-féle Posztógyár megindulása, kisebbfajta gépek bevezetése egyes céhes üzemekbe is,

²¹ U. ott, Lad. XX, No. 20, Fasc. I, 17.

²² U. ott, Lad. XX, No. 20, Fasc. I, 48.

²³ O. L. K. K. M. Egyveleges 1849—13.

²⁴ O. L. K. K. M. Egyveleges 1849—13.

²⁵ O. L. Htt. Dep. Comm. 18 kútfő, bármely évből 1800-tól kezdve.

különösen a régi módszerekkel dolgozó mesterek helyzetét súlyosbították jelentős mértékben.²⁶

Mialatt a külföldi és hazai tőkés vállalkozások versenye a pesti, pozsonyi, kassai, kőszegi, szakolcai és egyéb jobban iparosodott városok céhes iparát pusztította el, a sz. kir. városok céhes iparának árutermelése (a gyári termékekkel együtt) hasonló hatással volt a vidéki, falusi és mezővárosi céhes iparra, amelynek már halálthozó versenytársa volt a nagyvárosi céhes áruk versenye is, hát még a gyári termékeké. Ezek az áruk részben országos vásárok révén, főleg pedig házalók és megtelepedett kereskedők útján egész évből rendelkezésre álltak a vidéknek és bomlasztották a gyenge vidéki céhszervezetet. Amit végül a hazai tőkés ipari üzemek versenye jelentett a nagyvárosok céhes mesterei számára, ugyanazt jelentette a másik oldalon eme üzemek számára az osztrák tőkés vállalkozások árutömege. A kevés számú magyarországi céhekre tehát bomlasztó hatással volt az összes magyarországi céhekre, ugyanez pedig ki volt téve az osztrák tőkés üzemek bénító hatásának. Ugyanez volt a nagyobb városi céhek viszonya a vidékiekhez, ill. az összes tőkés üzemekhez képest.

A tőkés vállalkozás versenye esetében az értéktörvény hatása alatti fejlődésnek olyan fokával állunk szemben, amikor a tőkés termelés fejlettebb termelőerői a régi kisárutermelési mód pusztulását segítik elő. Sz. kir. városi és vidéki céhek esetében viszont az értéktörvény működésének hatása alatt megindult korábbi fejlődési állapotot vehetünk szemügyre, amikor még csak arról van szó, hogy bár mindkét versenytárs még kisárutermelést folytat, a jobb eszközökkel, fejlettebb technikával rendelkező, jobb munkamegosztással dolgozó sz. kir. városi termelő mennyiségileg több, minőségileg jobb és olcsóbban termelt árujával leveri a rosszabb eszközökkel, kezdetlegesebb technikával dolgozó, drágábban termelő vidékit. Az értéktörvény működése folytán a sz. kir. városi árutermelő meggazdagodása, a vidéki elszegényedése kell, hogy bekövetkezzék, éppúgy, amint a tőkés termelés — sz. kir. városi céhes viszonylatban a fejletlenebb, mert egyéni termelést folytató céhes húzza a rövidébbet.

A hanyatló céhes ipar a versenyt részben úgy próbálta kiegyensúlyozni, hogy maga hozott forgalomba idegen készítményeket. Itt nem csupán bel-, hanem főleg külföldi eredetű árukról volt szó. Ezzel a tétellel a hazai kapitalizmust is erősítette, de főleg előmozdította az idegen tőke behatolását Magyarországra, mindkét irányú cselekedetével gyöngítve azonban saját helyzetét és elmélyítve saját válságát. A pesti szabóknál egész konfekciós ruharaktárakat, a kovácsoknál nyers vasat, lakatosoknál feldolgozott vasat és rezet, záratokat lehetett találni, mind külföldi árut, amivel nagyban és kicsinyben kereskedtek. Tűkészítők, szegkovácsok nyílt árusí-

²⁶ O. L. Regnicolaris It. Kassa. Összesítő jel. és Ungár László: A hazai céhrendszer bomlásáról. Századok 1938, 169—170. lap.

tású üzletekben nürnbergi árukat tartottak. Az 1820-as években a pesti kereskedelmi testület kérte az iparosok bécsi áruval kereskedésének eltiltását és hivatkozott a céhszabályoknak arra a pontjára, hogy az iparosok csak saját készítményeikkel kereskedhetnek. A 30-as években a pesti timárcéh mestere maga is mainzi bőrökkel kereskedett.²⁷ Az 1828-as összeírás szerint az eperjesi posztósok és posztónyírók, akik csak néhány éve telepedtek meg a városban, nemcsak saját termékeikkel, hanem idegenből vásárolt és behozott gyapjúárukkal is kereskednek.²⁸

Az elmondott eljárás a védekezés egyik módja volt csupán. A hanyatló céhrendszer védekezésének másik módja a tőkés vagy céhes versenytárs, elsősorban kereskedő kikapcsolására irányuló törekvés volt.²⁹ Harcoltak azonban a céhek más céhek ellen is, féltékenyen örködve, hogy más céh az ő szakmájukba vágó munkát ne készíthessen vagy árusíthasson.³⁰ A versenytárs kikapcsolására irányuló küzdelem egyéb fronton is folyt: az ú. n. kontárok ellen.³¹

A vesztüket érző céhek, nem látva be küzdelmük szélmalomharc jellegét, minden módon meg akarták állítani az idők kerekének forgását. Azt hitték, hogy a gyárak fejlődésének útjába gördítenek elháríthatatlan akadályt, amikor pl. nem akarták beszámítani a legények vándorlási idejébe azt a szolgálati időt, amelyet azok gyárakban töltöttek.³² Azt képzelték, hogy így majd nem mer a legény gyárba szegődni, a gyár munkáshiány miatt tönkremegy, ők pedig zavartalanul jutnak munkaerőhöz.

A céhes mesterek látták, hogy megélhetésük napról-napra nehezebb lesz. Keresetük csökkent, elszegényedtek és úgy képzelték, hogy a céhek minden újabb tagja csak csökkenteni az ő megélhetési lehetőségeiket. Ennek eredményeként legelső védekezésül,

²⁷ Ungár László: i. m. 169. old.

²⁸ O. L. Regnic. It. Eperjesi összesítés 1828.

²⁹ A nagyszámú bizonyító anyagból itt csak utalhatunk az ófutaki céhek (O. L. Htt. Dep. Cítt. 2—35—1840), az apatini kötélgyártók (U. ott 2—46—1846), a debreceni timár- és vargacéh (22—28—1824), az újvidéki kádárok (34—15—1846) és a más vonatkozásban már följebb említett céhek kéréseire, amelyek mind a kereskedőknek iparcikkárúsítása, vagy iparoslegény foglalkoztatása ellen tiltakoztak

³⁰ Tanulmányunk viszonylag szűkreszabott terjedelme miatt itt is be kell érünk csupán a bizonyító anyagra való utalással. A zombori német szabócéh követelése (O. L. Htt. Dep. Cítt. 56—58—1842), a szomolnoki timárok panasza a ratkóiak ellen (U. ott. 59—8—1843), a budai esztergyárosok és asztalosok vizsgálja (u. ott 12—258—1846), a pozsonyi szijgyártók és nyergesek pörlekedése (u. ott 38—3—1846), a pesti kárpitosok és asztalosok marakodása (u. ott 36—339—1846), a pesti esztergyárosok panasza a bádgosok, asztalosok és egyéb mesterek ellen (u. ott 36—346a—1846), a pécsi bocskorkészítők és saruvargák vizsgálja (u. ott 39—2—1847) csak különösen szép illusztráló példái állításunknak és távolról sem ölelik fel az összes idevágó adatokat.

³¹ Ennek a kérdésnek bővebb, bizonyító anyaggal felszerelt tárgyalására v. ö. Mérei Gyula: Munkásmozgalmak 1848—49. Budapest, 17—19. lapjait.

³² O. L. Régi orsz. Lt. Lad. XX. No. 20. Fasc. H. 42. Rupprecht János soproni cukorgyáros véleménye.

éppúgy, mint mindenütt, Magyarországon is elrekeszték a céhek a bejutás amúgy sem túlságosan széles és nyitott kapuját. Rendkívül bonyolult és gyakorlatilag nem hasznosítható, nem értékesíthető mesterremek feladásával,³³ költséges mestermunkák kijelölésével,³⁴ az elbírálás alkalmával különféle ürügyek alatt a remek visszavetésével,³⁵ sőt a remek kijelölésének halogatásával is iparkodtak meggátolni a legények céhbejutását. Nem hiányoznak olyan kísérletek sem, amelyek a vándorlási idő fölemelése útján próbálták a legényeket távollartani a céhbejutástól.³⁶

Megnehezedtek a céhbelépési díjhoz járuló és azt gyakran sokszorosan meghaladó egyéb fizetnivalók is.³⁷ Kísérleteztek a céhek a zártszám bevezetésével, ill. ehhez a hatósági engedély kieszközölésével.³⁸ Megpróbálták helyenként azt is, hogy a vándorlási idejét kitöltött legényt további vándorlásra szorítsák, hogy ezáltal is kitöljék egy újabb versenytárs céhbejutásának idejét.³⁹

III.

Az eddig elmondottak általában a sz. kir. városi céhek helyzetét vázolták. Nem lesz talán fölösleges, ha most egy futó pillantást vetünk a vidéki ipar 1760 utáni helyzetére. Az eddigiiek során már szó volt arról, hogy mezőgazdaság és ipar Magyarországon általában még nem vált el egymástól teljesen és hogy ez a jelenség különösen a vidéken, mezővárosokban és falvakban jelentkezik erőteljesen. Az élő néphagyomány is úgy emlékszik meg az 1848 előtti időkről, hogy „a szegényember az magának tódozott-fódozott”. Falun nem igen volt szükség iparosra, mert „a jobbágnak, ami kellett, ahhoz nem kellett iparos”.⁴⁰ Az elnyomorodó jobbágy a zselléresedéssel párhuzamosan egyre inkább felhasználta barká-

³³ V. ö. Lampe Ágoston kötélverő legénynek a földművelés, kereskedelem- és iparügyi miniszterhez benyújtott panaszát, O. L. K. K. M. Egyveleges, 1849—20. és 25.

³⁴ L. az előző jegyzetet és Mérei: i. m.-ben a 18. sz. iratot.

³⁵ V. ö. pl. O. L. F. I. K. M. Ipar 1848—1—261.

³⁶ Htt. Dep. Ctt. Normale 1823—207—36.

³⁷ A pesti németvargacéhben 25 váltóforintot kellett fizetni belépési díjként, de pl. Szeiverth János felvétele alkalmával 161, Rollinetz Márton 261, Springer József 161, Kozaurek Ferenc 161, Kozaurek Vince 111 váltóforintot fizetett, annyi volt a felvételi díjhoz járuló egyéb fizetnivaló. (O. L. Htt. Dep. Ctt. 36—102a—1847). A ráckevei szücsök remeklési taksáját is csak kevés legény tudta megfizetni. (U. ott. 2—46—1841).

³⁸ Pl. O. L. Htt. Ctt. Normale 5—4—1805, Dep. Ctt. 36—177—1839, 36—498—1846.

³⁹ Pl. U. ott. Dep. Ctt. 24—5—1840. Különösen szép példa az aradi csizmadiacéh gyakorlata. Ők csak farsangkor adtak ki remeket. Ha valaki ezt elmulasztotta, várhatott egy évig. Ha a kiadott remeket hibásnak találták és visszavetették, szintén csak a következő év farsangján lehetett másikat kérni. (U. ott. 7—85—1846).

⁴⁰ A Keleteurópai Tudományos Intézet Néptudományi Intézetének 1848-as gyűjtéséből. Kovács Péter (Sárbogárd, Fejér m.) és Natko Gáspár (u. ott.) adata.

csoló, senkitől sem tanult ezermester-készségét és iparkodott ilyen módon előteremteni maga és családja megélhetését. A kalocsai egyesült kovács-, lakatos-, asztalos-, kerékgyártó-, kádár- és szabó-céh hasztalan kérte 1842-ben, hogy a pusztákon kovácsmesterséget űző kontárokat tiltsák el a mesterség gyakorlásától. A megye a lefolytatott vizsgálat során megállapította, „hogy a Kalocsai szállásokon a várostól egy, sőt más fél órányi távolságra lakó földművesek az általok felfogadott kovácslegényeket nem nélkülözhetik” és így ezek a maguktól tanult parasztlegények tovább dolgoznak.⁴¹ Siklós mezőváros ács- és kőművescéhének panaszára Baranya megye 1845-ben megállapította, hogy a helybeliek közül többen „gyakorolnak faragó munkát”, akik nem tanulták ki az ácsmesterséget. A helytartótanács, amely — mint látni fogjuk — általában a kontárkodás ellen van, eltiltja ugyan a kontárokat az ácsmesterség gyakorlásától, „kivéve a közönséges paraszt faragó munkát”.⁴² A makói egyesült asztalos-, lakatos-, üveges-, ácsceh is a mesterséget ki nem tanult iparűzők ellen panaszkodott és kérte foglalkozásuktól való eltiltásukat... „Az idő előhaladásával egy idejű gyakorlathoz képest, még mi előtt a Czéhbeli váltságosságok tájékunkon divatba jöttek, többen voltak olyanok, kik a kézi mesterségnek ön fejektől eltanult azon ágait, melyek nékiek élelmeformásul szolgáltak”, gyakorolták és áruikat országos és heti vásáron árulták. Céhbeállításra ezeket a céheseknél kisebb képzettségű iparűzőket kényszeríteni nem lehet, mert a kényszer keserű következményekkel járna és „közvetlen az ezen a tájék mondhatni egyedüli népességét tévő szegény adófizető népet sujtaná, — amely t. i. a maga egyszerű épületeit és ruházatait jelenleg is többnyire a czéhbeli mesterek által korlátoztatni kívánt kontárokkal, kik t. i. tanulmányaikat egyedül természeti hajlandóságaiknak köszönhető régi gyakorlottságukból szerzették, készített az azon kívül pedig ezen osztály mely most az adózó nép fent irt szükségait a kiváltságosság színe alatt, tsak az uzsorásabb jövedelem után ásitó czéhbeli mestereknél sokkal oltsobban tellyesiti... élelmének igaz utoni keresése módjától foszthatnék meg” — hangzik a megyei küldöttség 1842. évi véleménye, amely egy 1818 óta többször megismétlődő céh-kontár vizsályt kívánt lezárni.⁴³ Ugyancsak maguktól tanultak azok a félegyházakörnyéki kerékgyártók is, akikről a Jászkún kerület 1842. szept. 1-én többek között ezt jelentette a helytartótanácsnak: „... a helybeli Tanács az illy szegény sorsu emberektől, kik az esztendő némelly részeiben élelmöket másképpen nem kereshetik, élelem szerzési módjokat elvenni nem kívánván, megengedhetőnek véli; — miszerint durvább fa készítményeket helyben a piacon, és vásárokon árulhassák”.⁴⁴

⁴¹ O. L. Htt. Dep. Citt. 2—221—1842.

⁴² U. ott. Dep. Citt. 2—73—1845.

⁴³ O. L. Dep. Citt. 2—150—1842.

⁴⁴ U. ott. Dep. Citt. 2—189—1842.

Ezeknek a parasztfaragóknak, parasztkovácsoknak száma a zselléresedéssel párhuzamosan nő, hiszen föld és kellő mezőgazdasági bér munka híján valamiből élniök csak kellett. A jobbágyterheket viselő falusi, vidéki iparosság másik része tanulta mesterségét a vidéki céhekben és tagja is volt valamelyik céheknek. Ez a kétfajta iparosréteg a földesúr engedélyével folytatta mesterségét a falun, míg a mezővárosokban a megye engedélye volt szükséges.⁴⁵ A földesurak curialis telkén az uradalom szolgálatára álló kézművesek voltak, akik ipari munkájukkal rótták le úri terheiket. A földesúri birtokon élő nem curialis iparúzó zsellér házhelyet, legelőt, faizási területet kaphatott, ha ezért bizonyos munkát végzett.⁴⁶

Annak ellenére, hogy ha lassan és nagyon egyenetlenül is, de haladt a vidéki iparfejlődés, mégis teljes joggal beszélhetünk a vidéki iparosság válságáról is. Akkor, amikor számos adat szól arról, hogy egyes vidékek iparossága nem tudja kielégíteni még a helyi szükségletet sem és éppen ezért is engedélyezi a megyei kontárok működését, ugyanakkor se szeri, se száma az olyan adatoknak, amelyek a vidéki céhek kontárok elleni küzdelmeiről szólnak.⁴⁷ Szívósan harcolnak az egyre nagyobb számú falusi kontárok céhbejutása, ill. munkalehetősége ellen, míg ők maguk a mezővárosi, azok pedig velük együtt a sz. kir. városi céhek hasonló magatartásának következményeit kénytelenek elviselni. Csak röviden utalunk itt arra, hogyan iparkodtak a mezővárosiak új remeklésre szorítani a vidéken remekelt mestert, ha valamely mezővárosi céhbe kérte felvételét és teljesen azonosan jártak el a sz. kir. városi céhek falusi vagy mezővárosi pályázóval szemben. Az ürügy és indok mindig a pályázónak az illető hely céheseinél kisebb szaképzettsége.⁴⁸

Külső látszatra mind városi, mind vidéki viszonylatban azonos módszerek ezek azokkal, amelyekről a versenytárs kiküszöbölésével kapcsolatban az 1760 előtti időkből beszámoltunk. Mégis alapvető a különbség a két állapot között. Akkor a versenytárs kiküszöbölésére azért törekedtek a céhes mesterek, hogy a szűk helyi, fogyasztópiacra mindegyikük megélhessen, mivel ekkor még a hazai termelőerők fejlettségi foka csak a helyi és környékbeli korlátozott terjedelmű fogyasztás kielégítését igényelte és így a monopólium az ehhez a fogyasztáshoz mért mesterlétszám megélhetését

⁴⁵ O. L. Htt. Dep. Citt. 2—224—1848. Az 1836 : VII. tc. 9—11. §-a megengedte a jobbágytelken élő iparosoknak az úrbéri szolgálatok megváltását. Egyes helyeken azonban, pl. Modorban, tovább robotoltatták őket, szedték tőlük a kilencedet és szőlőbérletük után adót is követeltek tőlük. (O. L. F. I. K. M. Ipar 1848—1—81)

⁴⁶ L. 40. jegyzetet. Dr. Végh József ügyvéd és Ács János tiszafüredi (Heves vm.) lakosok adata.

⁴⁷ V. ö. pl. O. L. Htt. Dep. Citt. 2—24—1845, 2—29—1845, 2—43—1845, 2—50—1845, 2—73—1845, 2—84—1845, 48—38—1842, 59—8—1840, 48—24—1840, stb.

⁴⁸ V. ö. pl. O. L. Dep. Citt. 47—3—1847, 47—44—1847, 47—65—1847, 47—77—1847, 2—191—1841.

szolgált. Ekkor az elzárkózás tehát még nem mondott ellent a termelőerők fejlettségi állapotának és a fogyasztási igényeknek.

Most azonban már, kb. az 1760 utáni évektől kezdve és az évek múlásával egyre inkább egybeesett a monopolisztikus helyzet biztosítására, a versenytárs kiküszöbölésére való igyekezet a céhesipari termelés csődjével, a termelőerők fejlődésének: — a felsorolt adatok tanúsága szerint — a kapitalizmus felé mutató fejlődésnek meggátolásával, a fogyasztási igények mennyiségi és minőségi tekintetben való kielégítetlenségével.

„Számítsuk ide azután ezen minden emelkedést, felszárnyalást, tökéletesbülést elnyomó nyűgöket, mik a céhek visszaélései és fogatkozásaiból a találmányok, javítások pártolatlanságából“ erednek — hangzik a Magyar Ipar Egyesület 1843. dec. 26-i véleménye.⁴⁹ A céhrendszer válságának jele az újításokkal, találmányokkal való szembeállítás. De a céhek magatartása minden vonatkozásban a válságot jelzi. Megoldani persze nem tudják, sőt előmozdítják a válság elmélyülését, a tőkés versenytársak jelenléte idején.

IV.

A magyar céhrendszer válságát tükrözi a munkaerőkérdés alakulása a céhes iparban. A vidéki és városi kontárok számának szaporodása azt látszik igazolni, hogy munkaerőfőlösleg van. Ezt kellene alátámasztania annak a már érintett ténynek is, hogy a mesterek jelentős része az évnek csak egy részében tudott kényeret adni a legényeknek, aki tehát az év többi részében szabad volt. Ezzel szemben a céhek általános törekvése a nekik szükséges munkaerő biztosítása és állandók a panaszok, hogy nincs elég segéd, hogy egyesek nem jutnak segédhez.

Magasabb bérek ígéretével legények elcsábítása, a legények felmondási és távozási lehetőségeinek korlátozása, mind a céhek fegyverei közé tartoztak.⁵⁰ A pesti német vargacéh egyes mesterei 1846-ban panaszolták el, hogy „szükségökhöz, s nem munkájuk mennyiségéhez arányos számú legényeket vagy éppen nem kapnak vagy csak ügyetlen, alig felszabadult kezdőkkel kénytelenek beérni, kik ahelyett, hogy segédkezet nyújtanának, a reájok bízott munkát elrontják, s az anyagok hasznavehetetlenné tételével csak kárt okoznak“, ha pedig néha jó legényekhez jutnának, „az tőlük, mint jelesen Szeivert Jánostól, Springer Józseftől idő előtt, sőt gyakran botrányos erőszakkal is elvételik“. Rollinetz Márton másféle mester és nem kapott segédet. A céh válaszában kiemeli, hogy a legényszükségletet feljegyzik és a beérkezőket jelentkezés sorja szerint kiosztják. Hogy a szükséglet fedezve nincs, „azt olly körülmények között, midőn mint nem ritkán történik a szükségelt legé-

⁴⁹ O. L. Régi orsz. Lt. Lad. XX. No. 20. Fasc. I. 57.

⁵⁰ Mérei: i. m. 20—21. lap.

nyek száma a valósággal jelenlevőket néha 125-tel is meghaladja, mint lehetetlenséget csudálni nem lehet...“ Ezért Rollinecz és panaszos társai a bécsi gyakorlatra való hivatkozással a legények tetszés szerinti felvételének engedélyezését kérték.⁵¹

A munkaerő biztosítására irányuló törekvés azonban csak egyik oldala a hanyatló céhek munkaerőproblémájának. A másik oldal a nem szükséges munkaerőtől való könnyű megszabadulás lehetősége. A soproni csizmadiacéh az évszámra történő legényfogadás helyett mást ajánl, mivel ez a módszer legényre, mesterre egyaránt káros. A legény karácsonykor áll be, amikor a legkisebb a mester-ségbeli foglalkoztatottság. Ilyenkor a legény csendes, de ha kitavasodik, akkor büszke lesz és meggyűlik vele a mester baja. Vagy egész évben civakodni kell vele, vagy el kell küldeni és ekkor esetleg egész éven át nem kap legényt a mester. Viszont az egészéves szerződötetés káros a legényre. Másfelől az sem kívánható, hogy a legény karácsonykor keljen vándorútra. Ezért mindenki igyekszik minél közelebb megélhetést találni. Tavasszal, mikor az idő megengedné a vándorlást, a fennálló szabályok gátolják és így kénytelen egész vándorlási idejét néhány magyarországi városban tölteni. Elmarad tehát képzettségben „más németh céhekhez“ képest. Kéri a német céhekhez hasonlóan egyhetes felmondási idő megállapítását.⁵² A kőszegi csizmadiák ugyanilyen értelemben nyilatkoznak és „más águ iparúzők példájára“ javasolják az egyheti felmondási időt, mivel hol sok a munka, hol semmi.⁵³

Az önmagát túlélő céhrendszer tehát iparkodik megkötni a munkaerőt, hogy ennek működése révén tengethesse életét, de éppily buzgalommal igyekszik meg is szabadulni tőle abban a pillanatban, amikor nincs szüksége rá, hogy tovább ne terhelje az ő amúgyis ingatag megélhetési alapját. A munkaerőhiány és munkaerőfőlösleg ezen ellentmondása a céhrendszer területén jelzi a feudális viszonyok válságát.

Ugyanakkor azonban, amikor a céhek munkaerőhiányról panaszkodnak, egyidejűleg nő a kontárok, tehát a céhenkívüli munkaerők száma és számos adatunk szól arról, hogy az óbudai hajógyárban, a hengermalomban évekig dolgoznak kontárok.⁵⁴ Az nem vitás, hogy mesterekké a céhek elzárkózása miatt nem lehettek. Mi azonban az oka annak, hogy nem vállaltak munkát céhes mesternél, holott a céhek is, a hatóságok is erre az útra akarták őket terelni, hanem inkább a veszélyes, engedély nélküli kontárkodásba fogtak? Veszélyes volt e mesterség, mert ha rájöttek, elkobozták a

⁵¹ O. L. Dep. Citt. 36—523a—1846; és O. L. Dep. Citt. 36—102a—1847. A munkaerő biztosításának néhány további példája: O. L. F. I. K. M. Ipar 1848—1—280; O. L. Htt. Dep. Citt. 2—37—1845; 2—94—1846; 2—186—1845; 6—29—1846.

⁵² U. ott. Dep. Citt. 44—20—1846.

⁵³ U. ott. Dep. Citt. 25—13—1846.

⁵⁴ U. ott. Dep. Citt. 36—19—1845, 2—240—1846.

szerszámokat,⁵⁵ a készárut és nyersanyagot, sőt fogsággal is büntették az illetőt.

Erre a kérdésre két adat vet világot. Székesfehérvár 1843. november 3-án jelentette a helytartótanácsnak, hogy egyes legények a céhszabályok ellenére „mestereiket odahagyván, munkát vállaltak...“ Ezért „először azon oknál fogva, mert az a már említett Czéh Czikkelyekkel ellenkezik; — másodsor pedig azért, mert az általában számos munkákat készíteni vállalkozó s az alku tellyesítésére kötelezett kebelbeli áts mesterek legényeik eltávozása miatt az elvállalt munkák elkészítésében akadályoztatnak és 3-or azért, mert a magokat eként tettleg függelenítő legények az építőktől kétszeres, sőt háromszoros napszámot követelvén, e szomorú alkalma az építők zsarolásával magok mérsékeletlen hasznára fordítván“, a sok panasz miatt megsabták a napszámokat.⁵⁶ A budai ácsmesterek 1845-ben panaszkodtak a legények kontárkodása és nagyobbszabású új munkák vállalása miatt. A városnak a helytartótanácsához intézett felterjesztéséből közvetve kiderül, hogy a legények aligha pusztá rakoncátlanságból vállaltak munkát, mert köteleztetni akarja a mestereket többek közt arra, hogy a náluk lévő legényeket kellő mennyiségű munkával lássák el, pontosan fizessék és illő, szelíd bánásmóddal tartsák féken. Persze a hatóság a céh érdekét védi mindezzel és az ő érdekeit szolgálják azok a javasolt büntetőszankciók, amelyekkel az ezentúl kihágást elkövető legényeket akarják büntettetni.⁵⁷

E két adat rávilágít arra, hogy egyfelől a válsággal küzdő céhes mesterek nem tudtak állandó megélhetést biztosítani a legényeknek és ezek kénytelenek voltak kontárkodni. Másfelől a rosszul fizetett, nem emberhez méltó bánásmódban részesülő, nyomorgó legények, akiknek a mester esetleg bérével is adós marad, kénytelenek kontárkodni, hogy megéljenek, esetleg családjukat is eltarthassák. 1847-ből is van adatunk arra, hogy a pesti kőművesek nem kapták meg bérüket és ezért fellázadtak. „A munkások lázongása már nálunk is mutatkozik. Így a múlt napok egyikén, a kőművesek elhúzott fizetésük miatt oly ingerültségbe jövének, hogy ha rögtön le nem csillapítatnak, az általok épített házat szétszórják“ — írja a Pesti Divatlap riportere.⁵⁸

A válság elmélyülésével egyenes arányban romlott a céhes mesterek helyzete. Jellemző tünetként említhetjük meg azokat az adatokat, amelyek bizonyítják, hogy a céhrendszer válságának minden országban egyformák a kísérőjelenségei. A mesterek nálunk is sok esetben tanulóval, egyes szakmákban nőkkel dolgoztattak legény helyett, mert azok munkacereje olcsóbb volt.⁵⁹ A mesterek

⁵⁵ U. ott. Dep. Citt. 2—240—1846.

⁵⁶ U. ott. Dep. Citt. 6—33—1843.

⁵⁷ U. ott. Dep. Citt. 12—40—1845.

⁵⁸ Id. lap 1847. aug. 19. száma.

⁵⁹ O. L. F. I. K. M. Ipar 1848—1—134, 1848—1—214, 1848—1—457.

ilyen tettei visszahatottak a legények helyzetére. A tőkés versennyel küzdő és nyugodt megélhetésért harcoló mestert nem érdekli legénye megélhetése. Lenyomja a munkabért, fölemeli a munkaidőt. Legénye tehát nem tud megélni abból, amit mesterétől kap. Iparkodik a céhen kívüli munkával pénzhez jutni. Így érthető meg, hogy a növekvő munkaerő kínálattal egyidőben állandó munkaerő-kereslet jelentkezik és hogy a kettő nem talál egymásra a munka-piacon.

Az árutermelő gazdálkodásban, a tőkés vállalkozásokkal vívott küzdelem során megváltozik a céhes mester és kizsákmányoltjainak viszonya is. A céhes mesternek többet és olcsóbban kell termelnie, mint azelőtt, hogy megkísérelhesse felvenni a versenyt a tőkés üzemek tömegtermelésével. Persze ez egyre kevésbé sikerül, a céhes kisárutermelés alapvető ellentmondása: társadalmi munkamegosztás — egyéni termelés, miatt és a céhes mester csak válságba kerülhet. Minél jobban elmerül azonban a válság hullámai-ban, annál kétségbeesettebben iparkodik felszínen tartani magát a tőkés üzemmel szemben, ahol a termelés már társadalmi jellegű. Ezért: fokozza a kizsákmányolást, növeli a munkaidőt, csökkenti a munkabért, azaz kevesebb pénzt fizet, rosszabb ellátást nyújt. (Így ugyanis a céhes mester átmenetileg még biztosítani tudja a maga és családja változatlan életszínvonalát.)

Felbomlottak a régi „patriarchalis“ kapcsolatok. A legény és a tanuló a mesternél lakott ugyan és az esetek többségében teljes ellátást is kapott, de kizsákmányolása fokozódott. Másfelől a mester nem tanította többé legényét, nem foglalkozott tanuló-jával, mint a céhes munkamegosztás elengedhetetlen alkotórészeivel. Érdekeivel ellenkezett, hogy kitanítsa, kiképezze segédjét, tanuló-ját és így újabb versenytársakat, megélhetésének további csökkentőit nevelje fel a maga terhére. A kizsákmányolás fokozása kiélezte az osztály-ellentétet. Az osztályharc egyre leplezetlenebbé vált. Így jöttek létre a legénytársaságok, az ú. n. „öszveszövetkezések“.⁶⁰

Az osztályharc élességének egyik jele pl., hogv amikor Kőszeg városa 1846-ban a hetes csizmadialegények felfogadása ügyében jogszabálytervezetet küld fel a helytartótanácsnak, a 8. §-ba szükségesnek találja beírni a következőket: „A legényeknek alattomos gyülekezetet tartani, egymást műhelyeikben való maradásról lebeszélni, a hetibérek mennyisége felett határozatokat tenni, keményen tiltatik. Ezen tilalom ellenére cselekvők mint lázítók lesznek tekintendők“ és a vonatkozó törvény szerint kell büntetni őket.⁶¹

Nem kevésbé jellemző egy pipametsző céhszabálytervezet szövege 1824-ből. Az egész tervezet a régi, „patriarchalis“ kapcsolatok visszaállítására törekszik. Magának a válságnak jelenlétét és „pat-

⁶⁰ Mindennek bővebb kifejtését és adatszerű bizonyítását l. *Mérei*: i. m. (Munkásmozgalmak) 21—23. lapjain.

⁶¹ O. L. Htt. Dep. Ctt. 1846—25—13.

riarchalis“ kapcsolatok anakronisztikus voltát mi sem mutatja jobban a tervezet 15., 16. és 26. §-ainál, amelyek éppen hogy az osztályharc kiélesedését bizonyítják. „Amint a mestereknek tilos munkáikat (nyilván munkaidejüket) a csöcsélék sujtása árán tetszésük szerint emelni (mit Geisslung des Pöbels zu erhöhen) és egymással erre vonatkozó megállapodást kötni, éppúgy semmiképen sem engedhető meg a segédeknek, hogy megegyezést létesítsenek és hogy a mesterekkel való megállapodás szerintinél magasabb heti-, vagy darabbért igyekezzenek kapni. Itt kifejezetten kinyilatkoztatik, hogy azt a legényt, aki nem akar a megállapodásszerinti bérért dolgozni, lázadónak tekintik és a helyi bíróság által a tényálladékhoz mérten fogsággal vagy más megfelelő büntetéssel kell sujtani.“ (15. §.) A következő pont megtiltja a külön legényegyesüléseket, titkos összejöveleteket, majd a 26. §-ban többek között ez áll: „Azokat a legényeket, akik bármilyen ürüggyel összebeszelnének és vagy vélt követeléseiik kielégítéséig vonakodnak dolgozni, vagy csoportosan összeverődnek vagy más hasonló dolgok véghezvitelére készülnek, fogsággal, vagy testi büntetéssel, valamint javító intézettel súlyos esetekben halállal kell büntetni.“

Az aradi német timárcéh 1841 júniusában panaszolta el a helytartótanácsnak, hogy a rendeleti tilalom ellenére a társrokonság (Bruderschaft) és egyéb legényvisszaélések a délvidéki céheknel szokásosak. Elmondják a legények szokásait, amelyek közé tartozik, hogy a legényszálláson tartott társrokonsági gyűlésen „el határoztatik, mely napi órák megtartandók, mely eledelek és italok Mestereiktől meg kívánandók lennének, oly fenytékkal, hogy ahhoz magokat nem tartó legények számüzettessenek (ächten), azaz az ilyet mindenütt gunyolják, megbecstelenítik, megverik stb.“. A társrokonság minden érkező vándorlegényt három napig vendégül lát és 50—60 konvenciós krajcár ajándékot ad neki. Ezzel — a mesterek szerint — elősegíti a legények kóborlását „a kik t. i. éppen semmi munkába bé nem állanak, sőt a munkát meg utálván önmondások szerint szabadon minden munka és gond nélkül, a falun „bátyuk“ parasztul, a városokban pedig a Társrokonság ajándékoztatásából élnek. A mennyiben pedig egy vagy más Timár Legény munkát keresne és héti bére tulvitten nagyitva vagyon, hogy lehetlenné válik azon méltányos áron, melyen Honunk fél része, és Ausztria a bőrkészítményeinket elő állittatni: mi okért is az idegen készítmények a helybenieknel nagyobb keletben vagynak, nem tsekély megrongálásunkra“. Ezért a visszaélések megszüntetését kéri „valamint minden más Mivészeknél, így hasonlóképpen nálunk is a napi munkának kezdete reggel 5, végezte pedig estéli 7 órára, a szokott reggelezési és ebédi időközön kívül el határoztatson, egyébként is a Legények a szokatlan eledeli és italbéli választásokban korlátoztassanak; mindhogy úgy is minden mester ember

műhelyének disze végett iparkodik, hogy legényeit táplálékony és elégséges eledellel és itallal elláthassa“.⁶³

Úgy véljük, hogy ez az utóbbi példa legvilágosabban tükrözi mesterek és legények viszonyának megváltozását. Egyik oldalon az osztrák verseny miatt válságban levő mesterek kizsákmányoló osztálya mindent megtesz önmaga megmentésére és ennek érdekében fokozza a kizsákmányolást. Élelemellátás korlátozása, a mesterek által diktált munkabér fizetése a legények által kért helyett, munkaidő növelése: a kizsákmányolás eszközei. Ezzel szemben a legények törekvése: emberi megélhetést biztosító élelem, ital, bér és munkaidő. A mesterek nyilván nem azért kívánják az imént leírt munkaidőt, hogy a legények eddigi állapotán javítsanak, hanem, hogy nekik megfelelően hosszú munkaidő alatt zsákmányolhassák ki munkásaikat. Visszaélésről beszélnek, tehát eddig a tőlük kívánnál rövidebb volt a munkaidő. A mesterek munkaidő-meghosszabbítási törekvéseire mutat az is, hogy a legények szükségesnek tartják egységes álláspont elfoglalását a társrokonosági üléseken a munkaidő tekintetében („elhatároltatik, mely napi órák megtartandók“), vagyis védekezésre volt szükségük a mestereknek azzal a törekvésével szemben, hogy az eddiginél hosszabb munkaidőt állapítsanak meg. A céhpanasznak abból a részéből, hogy a legények bizonyos ételek, italok megkövetelésére megegyeztek, nem korhelykedési szándékukat olvassuk ki, hanem a válsággal küzdő céhes mester által — a már feljebb vázolt okból — lesüllyesztett életszínvonaluk emeléséért folytatott küzdelmet. Nem tekinthető egyébnek az osztályellentétek kiélesedésénél a mesterek panaszának az a része sem, amelyben a mesterek a korhelykedés rovására írják, „hogy mesterségi tudományokat elhanyagolván, nem tsak valódi derék mesterek nem leendének, sőt mestereiknek végveszélyeit okozzák, valamint szomoru példák vagynak, hogy már hat mestertársaink egyedül a Legényeknek mesterségbeli tudatlanság, s hanyagságok miatti tönkretétettek“. Mi másra mutat ez, ha nem a mester-legény tanító-tanítványi viszonyának felbomlására? A legények régebben is mulatoztak és nagyon régi időtől fogva tiltották a Blaumontagot, ami arra mutat, hogy a legények korábban sem éltek szerzetesek módjára. Viszont ki az oka tudatlanságuknak, esetleges hanyagságuknak, ha nem a mester? Vajjon elképzelhető-e, hogy ha a régi tanítvány-tanulói viszony fennáll, akkor a legény nem tanul és hanyag, hiszen akkor éppen a tanulás volt a céhviszony lényege.

Ilyen körülmények között élt Magyarországon a céhbeli munkásság, amelyben a sorsát súlyosbító céhrendszerrel és mesterekkel szemben az elégedetlenség forradalmi feszültsége egyre nagyobb mértékben halmozódott fel. Ennek jelei voltak az időnként kirohbanó legénymozgalmak.

⁶³ O. L. Htt. Dep. Citt. Normale 1841—62—6. További példákra v. ö. Mérei: i. m. 23. lap.

Az egyik ilyen megmozdulás volt a pesti cipészlegényeké is.

A megmozdulás okairól a legényeknek a városhoz benyújtott 1835. márciusi kérvénye és a Rókus-kórház igazgatójának a kérvényhez mellékletként csatolt igazolóirata így számol be:

1835. március 14.*

**A pesti cipészlegények testületének a város tanácsához
intézett kérése.**

(Egykorú másolat.)

(O. L. Htt. Dep. Citt. Normale 68—2—1836)

Löblischer Magistrat!

Nicht nur in Ungarn, sondern auch in allen übrigen k. k. Staaten und Erblanden, ist es seit undenklichen Zeiten gebräuchlich: dass wenn ein Schuhmacher Gesell bei irgend einem Meister zur Arbeit eingebracht wird, die Kleidungs-Stücke, und andere Habseligkeiten des Gesellen durch die Lehrjungen des betreffenden Meisters von der Herberge, oder einem andern Aufenthalts Orte, entweder in einem Bündel oder Koffer in die Wohnung des Meisters geschafft wird — da nun die hiesige Schuhmacher Meister — Innung dieses uralte Herkommen, unter den Vorwände, als wäre solches nur ein Missbrauch, zu unsern empfindlichen Nachteile abschaffen willens ist — so sind wir gezwungen den Schutz und die Protection des Löbl[ichen] Magistrats aus höchstwichtigen Beweggründen unterthänigst anzuflehen, nämlich:

1-tens Weil schon seit undenklichen Zeit — wie bereits erwähnt wurde — das uralte Herkommen und der Gebrauch überall besteht, dass die effecten des zur Arbeit eingebrachten Gesellen, durch die Lehrjungen des betreffenden Meisters geschafft wird — hat unsern Meistern dieser Gebrauch, als sie noch Gesellen waren, gefallen, so ist es wohl billig, dass Sie uns auch fernerhin dabei belassen, uns nicht dieses uralte Herkommen welches Ihnen in keiner Hinsicht schädlich ist — unter dem Vorwände eines vorgeblichen Missbrauches abschaffen wollen.

2-tens Gebiethet uns sogar die dringende Noth: dass wir bei diesem uralten Herkommen fest und unwandelbar zu beharren trachten, indem mancher Gesell längere Zeit hindurch ausser Arbeit sich befindend, gezwungen ist, seine ersparte wenige Baarschaft aufzuzehren, und mithin wenn er wieder zur Arbeit eingebracht wird, nicht einmal im Stande ist, die Transports-Kosten seiner Effecten zu bestreiten — dann ereignen sich sehr oft Fälle, dass entweder dem Meister die Arbeit des Gesellen, oder dem Gesellen die Arbeit des Meisters nicht anständig ist, und mithin der Gesell die Werkstätte schon am 1-ten Tage seiner Arbeit verlassen muss, wie schwer wird

es nicht einem solchen Gesellen fallen, wenn er für nichts und wieder nichts auch noch die Transports-Kosten seiner Effecten bezahlen müsste.

Endlich

3-tens Verdienen wir auch, dass uns die Lehrjungen unsere Effecten in die Wohnung des Meisters unentgeltlich transportiren, weil wir und nicht die Meister die Lehrer der Lehrjungen sind, und für unsere vielen und unseligen Plakereien mit den Lehrjungen, dieses kleinen Gegendienstes, als einer unvollkommenen Erkenntlichkeit ganz gewiss würdig sind.

In der frohen Überzeugung, dass uns der Löbl[iche] Magistrat bei unserer oberwähnten uralten Gebrauche und Herkommen belassen werde, — wagen wir noch zwei Beschwerden unterthänigst vorzubringen, nämlich:

a) Dass uns die Schumacher Meister bei unsern Einbringen zur Arbeit keine Schublade, oder Coffer zur Aufbewahrung unserer Kleidungs-Stücke und Effecten geben, wir dahero nothgedrungen sind, entweder unsere durch schwere Mühe und Arbeit sauer erworbene Kleider in allen Winckeln herumliegen zu lassen, oder aber den letzten Kreuzer zur Anschaffung einer Truhe, oder eines Coffers zu verwenden.

b) Dass uns die Meister ohne alle Aufkündigung aus der Arbeit plötzlich entlassen, dagegen aber von uns eine 14 tägige Aufkündigung verlangen — wesswegen Wir denn unterthänigst bitten: Ein Löbl[iches] Mag[is]t[r]at, geruhe die bestehenden allgemeinen Zunft-Artikel ernstgemessents zu handhaben und gnädigst anzuordnen, dass die gegenseitige 14 tägige Arbeits-Aufkündigung zwischen Meister und Gesellen hinfüro auf das Strengste beobachtet werde.

Wir könnten uns zwar noch mit allem Rechte auch damit beschweren: dass uns die Meister nicht mit dem erforderlichen Werkzeuge zur Arbeit versehen, sondern wir denselben von unsern eigenen Beutel anschaffen müssen — wie nicht minder: dass uns die Meister nicht einmal eine ordentliche Lagerstätte anweisen, und wir mithin meistens auf denen Böden zu schlaffen gezwungen sind — dadurch aber laut des authentischen Zeugnisses unter meis-

* Az irat iktatásának kelte Pest városnál.

ten^{theils} in die heftigsten martervollsten rheumatischen Krankheiten vorfallen — allein wir wollen diese Übel, und wahre Missbrauche auch geduldig ertragen, nur wünschen wir auch von unsern Meistern menschlich behandelt, und in unsern uralten Gebräuchen weder gehindert, noch unnöthiger Weise genekt zu werden.

Und somit wagen wir die unterthänigste Bitte zu stellen: Ein Löbl[iche]r Magistrat geruhe uns bei unsern uralten Gebräuche und Herkommen — laut welchen bei unsern Einbringen zur Arbeit, unsere Kleider und Effecten in einem Bündel oder Coffer durch die Lehrjun-

gen in die Wohnung des betreffenden Meisters gebracht zu werden pflegen — auch fernerhin zu belassen — dann denen Meistern aufzutragen; dass Sie uns zur Aufbewahrung unserer Habseligkeiten eine Schublade oder Coffer bei unserm Einbringen zur Arbeit anweisen — endlich aber gnädigst anzuordnen, dass die 14 tägige Arbeits-Aufkündigung zwischen Meister und Gesellen hin- und her auf das Strengste beobachtet werde, verharrend mit unbegrenzten Hochachtung des Löbl[ichen] Magistrats

unterthänigst gehorsamste Diener
die Schumacher gesellen
Bruderschaft allhier

Az előző irat tartalmi kivonata.

Nemcsak Magyarországon, hanem az összes többi cs. és kir. államokban emberemlékezett óta szokás, hogy a mesternél munkába álló cipészlegény ruháit és egyéb ingóságait a mester tanulója szállítsa el a szállásról, vagy a legény egyéb tartózkodási helyéről a mester szállására. A pesti cipészcéh visszaélésnek minősítve ezt az ősi szokást, — a legényeknek érzékeny kárára — meg akarja szüntetni. Ezért a legények a tanács védelmét és pártfogását kéri. Indokaik: 1. Régi szokás már a csomaghordás és ha a mestereknek is így volt eme előny élvezése legénykorukban, méltányos, hogy továbbra is fennmaradjon, hiszen semmi károsodást nem okoz a mestereknek. 2. A végső szükség is szorítja őket a szokáshoz való ragaszkodásra, minthogy egyes segítők hosszabb idő óta munka nélkül vannak és kénytelenek megtakarított pénzüket felélni. Ha azután ismét munkához jutnak, nincs már módjukban a szállítási költségek fedezése. Előfordul az is, hogy vagy a mester nincs megelégedve a legény munkájával, vagy a legény mesterével. Ekkor a legény már az első nap kénytelen elhagyni munkahelyét. Nagyon nehezére esnék, hogyha ilyen körülmények között még az újabb szállítási költségek is terhelnék. 3. A legények megérdemlik ingóságaik ingyenes szállítását, mivel ők bajlódhatnak a tanulókkal, ők tanítják őket. A szállításra tehát mint fáradságuk „tökéletlen ellenszolgáltatára” bizonyára méltók. — Remélve szokásaik további fenntartását a következőket kéri még: a) Munkábaálláskor a mester vagy ládát, vagy polcot adjon holmijaik tárolására, mert így kénytelenek véres verejté-
kükkön szerzett holmijukat vagy a műhely egy sarkában heverni hagyni, vagy utolsó krajcárjukon ládát beszerezni. b) Az eddigi gyakorlattal ellentétben kölcsönös 14 napi felmondási idő legyen, azaz a mesterek is csak 14 napi felmondás után küldhessék el legényeiket, mivel eddig csak a legény volt köteles távozási szándékát 14 nappal előbb bejelenteni, míg a mester azonnal elküldte legényét, ha nem volt szüksége rá. — Jogosan nehezményezhetnék, hogy mestereik a szükséges szerszámok saját költségen történő beszerzésére kényszerítik őket és hogy nem adnak nekik rendes hálólhelyet. Ezért kénytelenek a pusztá földön aludni, ami az NB alatt mellékelt bizonyítvány tanúsága szerint gyötrelmes reumatikus megbetegedéseket okoz. Ezt a bajt és igazi visszaélést szívesen elviselik, mindössze emberi bánásmódot és régi szokásaik fenntartását kéri, továbbá 14 napi kölcsönös felmondás biztosítását.

NB. alatti melléklet az előző irathoz.⁶⁴

Dass im Verlauf des, bereites verflossenen Winters, sehr viele allhier in Arbeit stehende Schuhmacher Gesellen, theils mit höchst gefährlichen Entzündungen der Brustorganen, theils aber und weit mehrerer mit heftigen rheumatischen schwer zu heilenden Übeln behaftet, in der hiesigen städt [ischen], Hospital zum heiligen Rochus darniderlagen — diese martervollen

⁶⁴ Eredeti tisztázat, Föv. Lt. Intimata a. n. F. 65. No. 5491.

Krankheits-Formen aber durch Verköhlung, die durch das Schlaffen auf den Boden gewöhnlich bedungen wird, leicht verursacht werden können und verursacht worden sein konnten, wird anmit ämtlich bestättiget.

Pesth 11 März 1835.

L. S.

Leopold Vindisch s. k.

Director

A melléklet tartalmi kivonata.

Vindisch Lipót, a Rókus-kórház igazgatója 1835. március 11-én hivatalosan tanúsítja, hogy az elmúlt télen igen sok Pesten dolgozó cipészlegény feküdt a kórházban részben tüdőgyulladás, részben reumatikus megbetegedés miatt. A bajt könnyen okozhatta a földönalvás révén szerzett meghűlés.

Mint látjuk, a legények csak mellékesen említik a rossz szálást és azt, hogy szerszámaikat saját költségükön kell beszerezniök. Visszaélésnek minősítik, amibe azonban hajlandók belenyugodni. Mestereik emberi bánásmódja mértékének azt tekintik, hogy régi szokásaikat, elsősorban a csomaghordásra vonatkozóan meghagyják-e nekik vagy sem. Ez a kérvény is jellegzetes példája e forrongó, átmeneti korszaknak. A legények konzervatívok is és öntudatosodás felé tartó munkások is egyben. Nem szakítanak végkép mestereikkel, akiknek sorába szeretnének ők is idővel bejutni és nyilván erre a későbbi állapotra gondolva nyugodtak bele a szerszámok saját költségen való beszerzésébe és a földön-alvásba, mivel eme állapot megszüntetése bizonyos költségbe került volna, amitől egykor önmagukat is nyilván meg akarták óvni. Konzervatívok akkor is, amikor a csomaghordási szokás fenntartásához ragaszkodnak és ezzel, bár anyagi hátrányra is hivatkoznak, tulajdonképpen a feudális társadalomban a szakmai tudása révén ők megillető tisztes helyet elfoglaló céhlegény méltóságát iparkodnak megóvni. A csomaghordást éppen a feudális ideológia megnyilatkozásaként a maguk számára lealázónak tartják, mivel az ilyenfajta munka — szerintük — csak kisebb képzettségű, tehát a céhi hierarchiában lejjebb álló személyhez, a tanulóhoz méltó. Éppolyan ez, mint amikor a kalaposlegények évtizedekig tartó viszályt folytattak mestereikkel a miatt, hogy kötelesek-e vizet hordani a műhelybe és tüzet gyújtani a kályhába, kimosni a kalapok felgőzölésére szolgáló üstöt stb.⁶⁵ Ugyanekkor azonban a kölesönös felmondási időre irányuló követelésükben már egyenlő jogú félként állnak szemben a mesterrel, mintegy szabad munkavállalóként, ami túlmutat a céhszerű kereteken.

Azok a tények, hogy a mesterek földön hálatták őket és a felmondási időt egyoldalúan, a mesterek javára szabályozták, jól mutatják a mester-legény tanító-tanuló viszonyának alapvető változását, a legény kizsákmányolásának növekedését. Ez kiélezte az osztályellentéteket és azt a változást eredményezte, hogy a céhbeli

⁶⁵ Mérei i. m., 214—218, 1

munkásság, ha törekvései nagyobbreszt továbbra is még a céhrend-szer keretein belül maradtak, megváltozott helyzetének hatása alatt nem azonos többé a régi céhlegénnyel, hanem kezd öntudatos dolgozóvá lenni.⁶⁶

A legények nem elégedtek meg a pusztá kérvényezéssel, hanem március 19-én, a József-napi vásár alkalmával mintegy 600-an összegyűltek a legényszálláson és többnapos munkabeszüntetéssel tiltakoztak sérelmük miatt. A mestereknek nem volt sürgős a válasz a legények panaszaira. Csak májusban feleltek a következőképen:

1835. május 13.

A pesti cipészcéh válasza a legények panaszaira.

(Egykorú másolat.)

(O. L. Htt. Dep. Citt. Normale 68—2—1836.)

Löblicher Magistrat!

In Betreff des am 16-ten März 835 No. 3307 diesem Löblichen Mag[ist]rat eingereichten Gesuches, vermög welchem unter dem Namen der hiesigen Schuhmachergesellen Bruderschaft gebethen wird, dass nach alter Sitte, und Gewohnheit bey Gelegenheit des Einbringens,

die Effecten des Gesellen in die Wohnung des Arbeitgebenden-Meisters durch dessen Lehrlung gebracht, hiezu ein Behältniss zur Aufbewahrung sodann angewiesen, die 14 tägige Aufkündigungs Zeit zwischen den Meistern, und Gesellen, im Sinne der bestehenden Zunft-Artikeln gehörig beobachtet werde, nicht minder diese Bitt-

⁶⁶ Az 1813. évi 7262. sz. céhrendelet 13. cikkelye a felmondási időről a következőket mondja: „Egy Legénynek sem szabad hat hónapi felmondás előtt Mesterének műhelyéből fontos, elégséges és az Elöljárók által megvizsgálendő ok nélkül kiállani, de a Mesterembernek sem lesz ellenben szabad ezen időközben elegendő ok nélkül ötet elbocsájtani, A Legény pedig, ha oka elégségesnek esmértetik lenni, Mesterét elhagyni kívánván, 14 nappal előbb néki felmondani köteleztetik, s ezen esetben szükséges, hogy rendszerint egy fertály esztendő mulva azon helyről eltávozzék,“ ... „Többnyire a mi itt a Legények felmondásáról mondatott, mind az értetődik a Mesteremberekre való nézve is, ha ötet tovább tartani nem akarnák. erre mindazonáltal ők csak azon esetben kötelesek, ha magokat jól viselik;...“ Kassics Ignác: A Magyar Ország Mester-Emberek ... illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek kivonatai, Bécsben, 1835. 106. l. — Ez világosan a mesterek javára szóló és általuk önkényesen alkalmazható intézkedés, amelyhez képest a feltétel nélkül egyenlő elbánást követelő legényálláspont haladó lépésnek tekintendő. Hogy mennyire kétértelmű a fenti szövegezés, azt mutatja, hogy a legények a céhszabályokra való hivatkozással követelték a kölcsönös 14 napi felmondást. Ez benne van a rendeletben. Viszont a megkötés, ami szintén benne van a rendeletben, módot ad arra, hogy egyoldalúan és csak a mesterek javára értelmezessék a rendelet szövegét és hogy így is értelmezték, annak negatív bizonyítéka a mesterek alább közlendő válasza, melyben ők is a céhszabályokra való hivatkozással kívánták a felmondási idő rendezését. Persze a mesterek csak a legények részéről tartották kötelezőnek a 14 napi felmondást. Ők tehát a rendeletnek csak ezt a részét vették kötelezőnek. Hogy ez így volt, ezt igazolja pl. Drasztovszky József szatmári születésű 28 éves legénynek a mozgalommal kapcsolatos vallomása is. Ennek során elmondta, hogy mestere, február 21-én, vasárnap, azonnali hatállyal elbocsátotta azzal az indokolással, hogy nincsen számára munkája. Az azonnali elbocsátás tényét és ennek indokolását maga a mester erősítette meg a városi vizsgálóbizottság előtt tett vallomásával. Föv. Lt. Int. a. n. F 65. No. 5491.

steller sich darüber beschweren, dass sie sich selbst die nöthigen Werkzeuge aus Eigenem verschaffen und wegen Mangel an geräumigen Quartier, bey einigen Meistern auf dem Boden zu schlafen gezwungen sind, dadurch aber laut Zeugnisse des Herrn Leopold v[on] Windisch Director des hiesigen Bürger-spitals meistens in die heftigsten, und martervollsten rheumatischen Krankheiten verfallen; — hat die unterzeichnete Innung gehorsamt zu erklären: seit einigen Jahren ereigneten sich häufige Fälle; dass hierher gereiste Gesellen in eine Werkstätte eingebracht, wenn ihnen die angewiesene Arbeit nicht anständig war, sogleich den anderen Tag dem Meister erklärten seine Werkstätte zu verlassen, oder verfertigten die ihnen übergebenen Arbeiten so nachlässig, dass der Meister genöthiget war, einen solchen untuglichen Gesellen ohne Verzug zu entlassen, in grösseren Werkstätten aber, allwo 12 bis 20 Gesellen beschäftigt werden, geschah bey solchen Fällen, dass wenn der Lehrjunge die Bündeln mit den Habseligkeiten der Gesellen transportiren sollte, auf ein und daselbe Ort, wegen Abseyn des aus der Arbeit getretenen oder in die Arbeit eingebrachten Gesellen, sich oftmals begeben, ja wohl auch ganze Tage mit dem transportiren zubringen musste, und so einerseits dem Meister, durch welchen der Lehrjunge zur Arbeit schon vortheilhaft verwendet werden könnte, ein nicht geringer Schade des Jahres hindurch zugefügt, andererseits aber der Lehrjunge in der ununterbrochenen nöthigen Erlernung der Professions Kenntnisse gehindert wurde, — deshalb aber dieser wirkliche Missbrauch des Bündel Transportirens zu Wien, Prag, Grätz, Pressburg, und in allen grösseren Städten unserer Monarchie, wie auch im Auslande seit vielen Jahren eingestellt worden ist, grundfalsch wird daher durch die Gesellen Bruderschaft angegeben, dass dieser Gebrauch noch in mehreren grösseren Städten aufrecht erhalten ist; auch scheint keine Ursache vorhanden zu seyn, warum ein zugewandter Geselle, der seinen Bündel auf viele Meilen weit auf seinem Rücken bis in die Herberge tragen konnte, seinen Bündel nicht auch bis in die Werkstätte des ihm angewiesenen Meisters oder von einer Werkstätte in die andere zu Abendszeit, wenn Er seine Arbeit endigte selbst transportire; vielmehr kommt noch bey diesem Umstand zu bemerken: dass bekannterweise durch die Gesellen des Tages hindurch die Lehrjungen zur Herbeyholung verschiedener Kleinigkeiten oftmahlen geschickt werden, und hiedurch nicht nur die Verfertigung einer dem Lehrjunge aufgelegten notwendigen Arbeit zum Nachtheil des Meisters unterbleibt, sondern auch dem Lehrjungen zum Müssigang und Muthwillen Gelegenheit gegeben wird; und hierin besteht die wahre Ursache, dass der grösste Theil der Lehrjungen und Gesellen sittenlos seyn; Es ist also zur bestmöglichen Abwendung dieses Übels die gefertigte Innung genöthiget, gehorsamt zu bitten, der Löbliche Magistrat beliebe die Verfügung zu treffen,

laut welcher in Hinkunft den Gesellen gestattet wird, die Lehrjungen täglich blos in der Früh von 7 bis 8. Mittags von 1 bis 2, und zur Abendszeit von 7 bis 8. Uhr, zur Herbeischaffung ihrer Bedürfnisse zu verwenden; ausser dieser Zeit aber der Lehrjunge blos mit Einwilligung des Meisters von den Gesellen ausgeschickt werden könne. Ferner wird durch die Bittsteller angeführt: dass sie denen Lehrjungen die nöthigen Professions Kenntnisse lehren müssen, und dieserwegen verdienen sie auch von den Lehrjungen bedient zu werden — allein diess motiv ist ganz ungegründet, denn sowohl der Lehrjunge, als auch der Geselle wird vom Meister in den nöthigen Professions Kenntnissen ausgebildet, im Falle aber, wenn der Meister seinen Lehrjungen einem Gesellen zum Unterricht in der Profession anvertraut; so ist dafür ein solcher Geselle entweder beym Meister kostenfrei oder bekommt wöchentlich eine angemessene Belohnung dem zufolge ist der Geselle als Diener keineswegs berechtigt auf die Bedienung, oder eine eingeübte Dienstleistung des in der Werkstätte befindlichen Lehrjungen Anspruch zu machen; auch kann jeder Geselle seinen Bündel, und seine geringfügigen Effecten bey seiner Lagerstätte, oder in der Werkstätte aufbewahren, oder auf einer Stellage daselbst aufhängen, ein unbilliges Verlangen bleibt es mithin, dass zur Aufbewahrung solch geringfügiger Effecten wovon der Geselle oftmahl des Tages Gebrauch macht ein Separates Gemach, oder Kasten durch den Meister angewiesen, oder herbeygeschafft werden solle.

Was nun die 14 tägige Aufkündigungs Zeit anbelangt, diessfalls bitten wir selbst, die bestehenden Normal Articeln strengstens handzuhaben, nur kommt hier zu erwähnen, dass nicht die Meister ihre Gesellen ohne Beobachtung dieser bestimmten Zeit entliessen sondern vielmehr die Gesellen durch ihren Missmuth und Unwillen zur Arbeit, wenn nemlich dieselbe ihnen nicht anständig gewesen ist, sogleich nach ihrem Einbringen um ihre Entlassung anhielten und von dem Meister dem sie keinen Nutzen gewährten, solche auch erhielten.

Übrigens ist es allgemein bekannt, dass der Werkzeug, den sich der Schumacher Geselle aus Eigenem einzuschaffen verpflichtet ist, von sehr geringem Werthe seye, und deshalb unbillig gefordert wird: dass diesen Werkzeug, so wie es bey Professionisten die schwere Arbeiten verrichten, üblich ist, der Meister besorgen soll.

In Ansehung endlich des Umstandes, dass nemlich die Schumachergesellen bey einigen hiesigen Meistern ihre Lagerstätte auf den Boden angewiesen hat, kommt zu bemerken: dass diese Meister nicht so bemittelt sind, dass sie ihren Gesellen ausser der Werkstätte noch ein separates Gemach zum Schlafen halten können, auch ist hieraus keineswegs die Folge, dass sich diese auf den Böden schlafenden Gesellen verkühlen, und hievon, wie Herr Spital Director v[on] Windisch bemerkt rheuma

tische martervolle Krankheiten zuziehen, indem viele hiesige Meister auf ihrer Wanderschaft nach Verhältniss der Umstände bald in Werkstätten, bald aber auf den Böden ihre Lagerstätte hatten, und dabey vollkommen gesund verblieben sind; es kann daher das erwähnte Zeugniß um so weniger für glaubwürdig gelten, da aus denen vierteljährigen Spitals Conto hinlänglich zu ersehen ist, dass die meisten Krankheiten der Gesellen nicht in rheumatischen, sondern in Lustkrankheiten bestehen, welche sich die-ebnen durch das nächtliche Schwärmen, übermässigen Genuss geistiger Getränke und den Umgang mit Buhldirnen zuziehen.

Wir bitten demnach die Bittsteller, von welchen sich beynahe 600 Gesellen in verfloßnen hiesigen Josephi Jahrmarkt auf der Herberge zusammengerottet, mehrere Tage ihre Arbeiten mit empfindlicher Beschädigung ihrer Meister unterliessen, und einen vorsetzlichen Aufstand gebildet haben, denn aber sogar im Stadthauptmannamte sich erdreisteten zu erklären, dass die blos ihrer Bruderschaft, und sonst Niemanden Gehorsam zu leisten verpflichtet sind, von ihrem ungegründeten Gesuch nicht nur abzuweisen, und die Urheber des Aufstandes, welche auch bey der gewöhnlichen 4. wöchentlichen Spital Aufgängen Berichtigung, die üblichen Beyträge

zu bezahlen hartnäckig weigerten, der verdienten Strafe zu unterziehen, sondern nachdem alle Bruderschaften laut bestehenden höheren und höchsten Verordnungen schon aufgehoben werden sollten, auch die Bittstellende Bruderschaft alsogleich aufzulösen, nicht minder die sogenannten Zusammenkünfte der Freygesprochenen „das Thalergeben“ laut welchen die Freygesprochenen die übrigen Gesellen bewirthnen müssen als einen Unfug der zu vielen Unordnungen und Zänkereyen Anlass gab, für immer abzustellen, und zu gestatten, dass die Gesellen, so wie oben bereits erwähnt wurde die Lehrlingen in der Früh blos zwischen 7 und 8 zum Mittagszeit von 1 bis 2 und Abends von 7 bis 9 Uhr zur Herbeyhohlung ihrer Bedürfnisse verwenden dürfen, und endlich: dass die Spitals Auflagen der Gesellen nicht künftighin auf der Herberge, sondern durch eigends hiezu bestimmte Meister und Gesellen, bey den Meistern wo die Gesellen in der Arbeit stehen eingehoben werden mögen. Pesth den 13. ten May 1835.

Eines Löblichen Magistrats
gehorsamste Innung
der hiesigen bürgerlichen Schumacher
M[eist]e[r]

Franz Peschl m. p.
Ober Vorsteher.

Az előző irat tartalmi kivonata.

Néhány év óta gyakran előfordult, hogy a vándorlegények ha nem találták megfelelőnek a nekik juttatott munkát, másnap bejelentették a mestereknek távozásukat, vagy oly hanyagul készítették el a rájuk bízott munkát, hogy a mester kénytelen volt a meg nem felelő legényt haladéktalanul elküldeni. Nagyobb műhelyekben, ahol 12—20 legényt foglalkoztatnak, ilyen esetekben megtörtént, hogy ha a tanulóknak kellett szállítani a legények csomagját, a távozó és belépő legények holmijának szállításával gyakran egész napokat eltöltött. Így a mestert az év folyamán jelentős kár érte azért, hogy már hasznavehető tanulóinak nem vehette hasznát, másrészt a tanuló akadályoztatva volt mesterségbeli tanulmányaiban. Éppen ezért Bécsben, Prágában, Grácban, Pozsonyban és a monarchia nagyobb városaiban és külföldön is hosszú évek óta eltörölték a csomaghordás szokását. Így hát nem állja meg helyét a legényeknek az az állítása, hogy ez a szokás még a legnagyobb városokban érvényes. Nincs is rá ok, hogy az a legény, aki batyuját sok mérföld távolságon át a hátán tudta tartani a szállásig, ne tudná maga a műhelyig, vagy este egyik műhelyből a másikba elvinni. Sokkal érdemesebb a megemlítésre, hogy a legények a tanulókat — köztudomás szerint — napközben gyakran küldöztetik el különböző apróságok beszerzésére. Ezáltal a tanulóra bízott szükséges munka elkészítése a mester hátrányára nemcsak elmarad, hanem a tanulóknak is alkalmuk nyílik a naplopásra. Ez az igazi oka annak, hogy a legények és tanulók legnagyobb része erkölcstelen. Ennek a bajnak a kiküszöbölésére a céh kéri a tanácsot, hogy rendelje el: a jövőben a legények a tanulókat naponta csak reggel 7—8, déli 1—2 és este 7—8 óra között küldhetik el a szükségesek beszerzésére. Ezen az időn kívül csak a mester beleegyezésével küldhetik el a tanulókat. Nem állja meg a helyét a legényeknek az az állítása, hogy ők tanítják a tanulókat, mert a mester tanítja őket is, a tanulókat is. Ha pedig a mester rábízta tanulója oktatását a legényre, akkor a legény ennek fejében vagy díjmentesen él a mesternél, vagy megfelelő heti bért kap. Szolgálat tehát a tanuló részéről nem illeti meg. Holmiját a legény akár a lakóhelyén, akár a műhelyben őrizheti vagy felakaszthatja állványra

és méltánytalan kérés ily csekély holmi elhelyezésére, amit napjában gyakran használ is a legény, külön szekrényt vagy állandó követelmény a mestertől.

A tizennégynapos felmondási időt illetően a céh maga kéri a céhcikkek szigorú betartását. Nem a mesterek küldik el legényeiket a céhszabályban le-szögezett felmondási idő betartása nélkül, hanem a legények teszik meg gyakran rosszkedvükben és munkakerülési hangulatukban, hogy ha a munka nem felelt meg, rögtön elbocsátásukat kérik. — Egyébként közismert, hogy az a szerszám, amit a legényeknek be kell szerezni, nagyon kis értékű és ezért méltánytalan, hogy ebben a szakmában a mester adja a szerszámot, mint a nehéz munkát végző foglalkozásokban. — Azok a mesterek, akiknél a legény a földön alszik, nem oly módosak, hogy legényeiknek a műhelyen kívül még külön — alvásra szánt — épületet tarthatnának. Ebből azonban nem következik, hogy — mint Vindisch állította — a földönalvás miatt meghűlnének. Számos mester vándorlás közben a körülményekhez képest majd a műhelyben, majd a szállás padlóján hált, mindemellett teljesen egészséges maradt. A bizonyítványt nem tartják hitelesnek, mivel a negyedévi kórházi számlából eléggé látható, hogy a legények legtöbb megbetegedése az éjszakai kicsapongás, vagy a túlzott italfogyasztás, vagy a kéj nőkkel való érintkezés miatt keletkezett.

Az elmúlt józsefnapi vásár alkalmával mintegy 600 legény sereglett össze a legényszálláson. Több napig nem dolgoztak, érzékeny kárt okoztak mestereiknek és fellázadtak, sőt a városkapitányságon kijelenteni merésztették, hogy ők csak a legénytestületeknek tartoznak engedelmisséggel, rajtuk kívül senkinek. Nemcsak a legények követeléseinek elutasítását kérik, a felkelés szervezőinek megérdemelt megbüntetését, akik a szokásos négyheti kórházi hozzájárulás kiegyenlítését is megtagadták, hanem a fennálló céhszabályokkal ellenkező legénytestületek azonnali feloszlását; végül a felszabadított tanulók összejövetelének és az ú. n. „talléradó“-nak eltörlését is. E szerint a felszabadultnak meg kellett vendéglennie a többi legényt. Ez visszaélés és sok rendbontásra, verekedésre ad alkalmat. Végül a kórházi hozzájárulást a legényektől a jövőben ne a szálláson, hanem az erre a célra kijelölt mesterek és legények a munkahelyeken szedjék be.

A városi tanács a legények panaszát a mesterek válaszával együtt Eichholz János városkapitánynak és Eisner Alajos céhbiztosnak adta ki jelentéstételre. A céhbiztos május 19-én céhgyűlést hívott össze a vitás kérdések tisztázása és az ellentétek kiegyenlítése végett. Mintegy 700 cipészlegény jelent meg a gyűlésen és megismételte a márciusi kérvényben előadott kívánságokat, hangsúlyozva, hogy ha kéréseik nem teljesülnek, mindannyian tüstént elhagyják a várost. A legények hirtelen távozása azonban éppen nyár idején, amikor a mesterek készletgyűjtésre dolgoztak, hogy a különböző vásárok idejére elegendő árujuk legyen, a munkálatok súlyos károsodását eredményezte volna. A mesterek tartottak attól, hogy legények nélkül maradván keresetük sem lesz. Ezért mind ennek a bajnak, mind a legények várható „kilengései-nek“ elhárítása végett a céh el akarta kerülni mindkét eshetőséget. Így történt azután, hogy „mi ismételten szóbelileg kértük, hogy ezt az ügyet a cipészlegények fentemlített kijelentésére való tekintettel huzzák el és ennek következtében csak az év végén történt e tekintetben tanácsi döntés“.⁶⁷

⁶⁷ A cipészcéh 1836. április 13-i jelentése Pest városához. (Fővárosi Levéltár, Intimata a. n. F. 65. No. 5491.)

Céh és céhbiztos tehát jól megértették egymást. Mitsem törődve a munkások érdekével, csak a munkáltatók érdekei szerint jártak el. A városi tanácsban nagyszámban ültek céhbeli mesterek, akik persze a mesterek javára döntöttek el a tanács elé került céhügyeket. Ha az ilyen részrehajlásnak esetleg jogszabály állta volna útját, ott voltak a bürokratikus útvesztők, ott volt az aktatologatás és pihentetés módszere, amivel néha évekig is el tudta húzni a város egyes ügyek intézését, hiába sürgette rajta a helytartótanács többször és súlyos fenyegetések kíséretében a válaszadást. Ez a huzavona is egy tünete volt a céhek bomlási folyamatának. A válságban lévő céhes mestereket a városi osztályuralom iparkodott megvédeni. Most, a cipészlegények esetében is halogatták az elintézését, hogy a munkaidényben kellően kihasználhassák a munkaerőt és majd a téli munkahiány idejét érve, ha tárgyalás elé kerül az ügy, nyugodtan elutasítsák a kéréseket. A legényre ekkor nekik kevésbé volt szükségük, mint annak rájuk, ám váltásuk be a legények fenyegetésüket és menjenek el. Ők könnyű szívvel le tudnak mondani róluk, sőt még meg is szabadulnak a legények eltartási költségeitől. Úgy véljük, a mestereknek ez a magatartása is egyik bizonyítéka a régi „patriarchális” céhes munkaviszony bomlásának.

A céhbiztos és a városkapitány december végén adta be jelentését a városhoz a cipésszakmában dülő viszályról. Ennek alapján a tanács 1836. január 9-én hozta meg döntését. Ebben hivatkozott arra, hogy az osztrák monarchia fővárosaiban ismeretlen a csomaghordás szokása. Az 1813. évi céhszabályok 3. §-a szerint a tanulót inkább szakmai oktatásra, mint házi munkára kell felhasználni s így a kérés teljesítése ellenkezik a fennálló jogszabállyal. Ezért a legény vagy maga vigye poggyászát, vagy fogadjon mást e célból maga helyett. A legények kívánságainak teljesítésére reggel 7, délelőtt 11, délután 5 (nyáron) 6 órától egy óra hosszáig a tanuló rendelkezésére áll. Számos szakmánál és itt is szokás ez, hogy a legényeknek saját szerszámuk legyen, tehát ez a kérés sem teljesíthető. Ezzel szemben helyes a ruhák és egyéb holmik megőrzésére való polc, szekrény vagy hasonló tárolóhely létesítésére irányuló kérés. A földönalvás még akkor sem engedhető meg, ha a legények be is érnék vele. Kötelezik a mestereket arra, hogy lássák el legényeiket ruháik tárolására alkalmas berendezéssel és hálóléssel. Egyébként pedig az általános céhcikkek rendelkezése szerint a legények nem alkothatnak külön legénytestületet és a beteg és utazó legények támogatására fizetett járulékokat a mesterek céhládájában kell őrizni és rendszeres elszámolást is kell készíteni róla.⁶⁸ A tanács tehát elbújt a szokás és a jogszabályok bástyája mögé azoknak a kéréseknek teljesítését illetően, amelyeket a legények elsőrendű fontosságúnak tartottak. Fel akarta osztani a legények érdekeit védő szervet, a legénytestületet és

⁶⁸ Főv. Lt. Intimata a. n. F. 65. No. 5491.

ebben az adófizetőit védő kormány rendeleti fegyverével hadakozott. Ezzel szemben városi rendtartási és egészségügyi felügyeleti kötelezettségéből kifolyóan, amelyért felelősség terhelte a helytartótanács felé, elrendelte a ruha és egyéb holmi tárolási helyére irányuló kérés teljesítését és a hálóhely miatti panaszok orvoslását. Különös és jellemzően érdekes a tanács — összetételéből természet-szerűleg folyó — mesterbarát magatartására, hogy a felmondási idő szabályozását meg sem említi.

A legényeket ez a döntés nem elégíthette ki. Legfőbb kívánásaik nem teljesültek, sőt még egyesületük felosztatása is fenyegette őket. Az elégedetlenség ezek után tovább tartott és hamarosan újabb mozgalomban robbant ki.

Február 24-én a legények többsége a legényszálláson (Herberg) elhatározta, hogy ha megszüntetik a csomaghordás szokását és felosztatják a legénytestületet, beszüntetik a munkát.⁶⁹ A mozgalom szervezői a legények irtoka, Grüner Ádám, Balog, a trieszti és mások, akiket hét héttel ezelőtt a céhhez annak megtudakozására küldtek ki, hogy megszüntetik-e a csomaghordást és a legénytestületet. Rajtuk kívül egy Vörös Vencel néven ismert legény és a porosz melléknevet viselő Goldmann Lajos Károly vettek részt a mozgalom szervezésében.⁷⁰ Feltehető, hogy a külföldiek szervezték meg a mozgalmat. Hazájukban ugyanis, ahol a kapitalizmus már fejlettebb és így a munkásviszonyok is előrehaladottabbak voltak, több tapasztalatra tehettek szert a munkásmozgalomokban. 19-én vagy 20-án egy Natzlnek becézett pozsonyi származású állásnélküli legény és több társa járta végig a műhelyeket és közölte a segédekkel, hogy vasárnap, 21-én a csomaghordás és testülettartás régi jogának megvédése céljából gyűlés lesz a szálláson.⁷¹ Vasárnap, 21-én a szálláson sok legény gyűlt össze. Ott főleg a legények irtoka, azután Grüner és még több öreglegény kijelentette, hogy mivel a mesterek megígérték, hogy helyet adnak a ruháknak és megfelelő hálóhelyet is biztosítanak, de ígéretüket nem tartották meg, mindnyájan elbocsátó levelüket fogják kérni és mindaddig nem dolgoznak, amíg a céh vissza nem állítja a régi szokást és el nem áll a legénytestület megszüntetésének szándékától. Ezután a jelenlévő legények egyhangúlag elhatározták a munkabeszüntetést,⁷² és később a szállásukra érkező társaikkal közölték a határozatot.⁷³

⁶⁹ Heller György, pesti születésű, 21 éves legény és Gimpl Károly simmeringi osztrák legény vallomása. Föv. Lt. Intimata a. n. F. 65. No. 5491.

⁷⁰ Főleg Stigel József győri születésű, 26 éves, Scholaja János, 13. oláh illir határőrezred területén született 22 éves, Fábián András kassai születésű 20 éves legények vallomása alapján, de a kihallgatottak többsége is ezeket a neveket variálta vallomásában. Föv. Lt. u. ott.

⁷¹ Potzik György, óbudai születésű, 30 éves, Matusek György, budai születésű, 35 éves és Tremko Antal, gyöngyösi születésű 19 éves legény vallomása. Föv. Lt. u. ott.

⁷² Stigel József és Kontsek Mihály vallomása. U. ott.

⁷³ Vallomások passim.

Hétfőtől kezdve pedig megszüntették a munkát. Csoportosan jártak sorba a műhelyeket és rábeszéléssel, helyenként zsákolással való fenyegetéssel vették rá társaikat a munka abbahagyására.⁷⁴

Sztrájktrörök azonban itt is akadtak. A kihallgatott 89 legény közül 8 törte meg a munkatilalmat. Ezeket, ha rajtakapták őket, megszégyenítették és a munka azonnali beszüntetésére kényszerítették. Gubitz mester sztrájktrör segédje, Batik Gergely, gyöngyösi születésű, 20 éves legény, még 24-én délelőtt is dolgozott mestere műhelyében, pedig az közvetlenül a sztrájk megtartását ellenőrző legények bajtársiatlanságára. Megvetésük jeléül kiköptek előtte a földre és megtiltották a további munkát. A mester azonban további munkára szólította fel legényeit és Batik legénytársával együtt szerda reggelig dolgozott. Ekkor nagy csapat legény nyomult be a műhelybe, félredobta a kezükben lévő munkát és felszólította őket, hogy menjenek a szállásra. Polefkovics János legendi születésű 25 éves legény Bucsányi nevű legénytársával együtt szerdán reggel 9 óráig dolgozott, mestere, Veidl műhelyében, mivel annak postamunkája volt. Kilenc óra tájt mintegy 200 legény jött mesteréhez és kiáltozva követelte, hogy mindketten menjenek a szállásra, mert különben megszákolják őket. Ekkor félbe kellett hagynia a munkában lévő cipőt és a csoporttal együtt a szállásra ment. Itt, mivel tovább dolgozott, a többiek gúnyolódása közben egy sarokba kellett kúsznia.⁷⁵

A városi tanács előbb megpróbálta az egyeztetést, de a legények írásban követelték a tanácstól kívánságaik teljesítésének biztosítását. Ha nem kapják meg, elhagyják a várost. Ekkor a tanács elhatározta, hogy a távozni óhajtóknak kiadja a vándorkönyvüket. A kiadás módzatait külön hirdetményben tette közzé azzal, hogy aki megkapta könyvét, 24 órán belül köteles elhagyni Pestet. Mintegy 200 főnyi legény vándorkönyve birtokában sem hagyta el a várost, hanem továbbra is a szálláson gyülekezik és a mestereikhez visszatérni óhajtó legényeket megveri. Ezzel zavarja a közcsendet és rendet — jelenti a város február 25-én a helytartótanácsnak, amikor egyúttal a mozgalom előzményeit is előadta. — A város attól tart, hogy — a legények nagy számára való tekintettel — katonai segítség nélkül nem tudja fenntartani a rendet és fél, hogy a többi céhek legényei is csatlakoznak a mozgalomhoz (*caeteris caetibus exemplum eorum sequi queuntibus*). Kéri tehát, hogy a helytartótanács a Pesten állomásozó katonaságból rendeljen ki erősítést a városi darabontok mellé.⁷⁶ Csak közbevetőleg említjük meg, hogy a többi céhek legényeinek a mozgalomhoz csatlakozásától

⁷⁴ V. ö. pl. Tremko Antal, Fábián András, Kinnle János, stb. vallomását. U. ott. — Zsákolás az a durva szokás, hogy a megfenyíteni kívántnak hátulról zsákot dobta a fejére, hogy ne tudja meg, ki ütött rá és utána megverték.

⁷⁵ Batik és Polefkovics vallomása. További vallomások u. ott. Főv. Lt. Intimata a. n. F. 65. No. 5491.

⁷⁶ Pest város tanácsának 1836. február 25-i felterjesztése. U. ott.

való félelem is igazolja, hogy az összes céhlegények a cipészekhez hasonló helyzetben sinylődtek, a céhbeli munkásság egészében forradalmi feszültség halmozódott föl.

A helytartótanács másnap intézkedett katonai karhatalom kirendeléséről. Egyidejűleg utasította a tanácsot, hogy a mozgalom elfojtása után haladéktalanul vizsgálja ki az ügyet és a vétkesnek talált legényeket, elsősorban a mozgalom vezetőit, példásan büntesse meg. Ha pedig akadnának közöttük sorozás alá eső vándorlegények, vagy a kisebb bűnösök közül olyanok, akik nem akarnának visszatérni mesterükhöz, ezeket sorozzák be katonának. A többi, akiket csak rossz tanáccsal csábítottak zendülésre, komoly dorgálás után küldjék vissza munkahelyére.

A legények kérése a helytartótanács szerint visszaélés, amit meg kell szüntetni, tehát nem lehet teljesíteni. Az előiratok átvizsgálásából azonban kiderült a város súlyos mulasztása, amit azzal követett el, hogy a legények 1835 márciusában beadott kérésére a vizsgálati jelentés csak decemberben készült el. Ez a késedelem a nyugtalanság magvát vetette el. Gyors vizsgálattal a rossz tanácsok és nyakasság következményeit el lehetett volna hárítani. Súlyosan helyteleníti tehát a kormányhatóság a város és céhbiztos hanyagságát. A szállásokra való panasz jogosságát az orvosi bizonyítvány is alátámasztja.⁷⁷ A helytartótanács leirata azonban lényegében azt mutatja, hogy a kormányhatóság védte a mesterek érdekeit.

A helytartótanács intézkedése nyomán rendelkezésre állt a katonai segítség is. A cipészlegények mozgalmát a városi uralkodóosztály és az államhatalom erőszakszerve együttesen eltiporta. 91 legényt letartóztattak. A városi „békéltető“ kísérletek lefolyását, a legények magatartását és hangulatát, majd a mozgalom leverését Vittich Mátyás János városi darabonthadnagy itt következő jelentése adja elő:

Az 1836. február 23, 24 és 25-én Pest szabad kir. városban lezajlott cipészlegénylázadás ügyének tényvázlata.

Species-Facti

in Betref des Aufstandes der Schuhmacher Gesellen in der König[lichen] stadt Pesth den 23., 24. und 25-ten Februar 1836.⁷⁸

Den 23ten Vormittag 11. Uhr erhielt ich, nebst mehreren Stadthauptmann-Amts Individuen durch Herren Stadthauptmann Johann v. Eichholz den Auftrag, mich auf die in der Theresien Vorstadt, Ellenbogen Gasse gelegene Schumacher Herberge zu begeben, und denen alldort zusammen gerotteten Gesellen zu bedeuten, zu ihren Meistern zurückzukehren, ihre allenfalls gegründeten Klagen und Beschwerde, schriftlich oder mündlich dem

lößlichen Magistrat vorzutragen, den hierauf folgenden Bescheid in Geduld abzuwarten, bis dahin aber die öffentliche Ruhe und Ordnung nicht zu stören, welches Betragen als den Allerhöchsten Anordnung zuwider ihre Sache nur verschlimmern und üble Folgen nach sich ziehen könne. — Vergebens war jedoch jede Vorstellung, sie forderten die alte Ordnung, wie selbe seit mehr als hundert Jahren bestanden, bis dahin

⁷⁷ O. L. Htt. Citt. Normale 68—2—1836, 1836, február 26-i leirat.

⁷⁸ Fővárosi Levéltár, Intimata a. n. F. 65, No. 5491. Eredeti tisztázat.

giengen sie nicht auseinander und erlauben auch nicht, dass ein einziger Geselle arbeite, — auf die wiederholte Ermahnung ruhig zu seyn und den guten Rath mit welchem man ihnen entgegen kommt, nicht zu verkennen auch die Obrigkeit nicht zu stengeren Massregeln zu zwingen, entgegneten sie: wir fürchten uns nicht, beleidigen niemand und verlangen sonst nichts, als unsere alten Rechte, gehen auch augenblicklich in Arbeit, wenn man uns selbe schriftlich zusichert, jedoch betrügen lassen wir uns nicht mehr u. d. g. Unverrichteter Sache musste ich mich unter dem Geschrei einiger Hundert Gesellen, die alle Ordnung und ihren Ladschreiber, welcher bisher noch arretirt war, verlangend, sonst allen Spektakel drohend, vor der Herberge entfernen. Wovon ich H[er]re[n] Stadthauptmann die Meldung erstattete.

Den folgenden Tag, als den 24[en] Februar v[or] Mit[te]ags erhielt ich den Mag[ist]r[al]t[al] Auf[tr]ag, mich abermal auf die Schumacher Herberge zu verfügen, die Gesellen zur Ordnung zu vermahnen, und ihnen zu bedeuten, in Geduld abzuwarten, was Eine Hochlöbliche K[ön]igliche U[ng]arische Statthaltere[ie] auf den Bericht des löblichen Mag[ist]rats in ihrer Sache entscheiden werde, bis dahin aber durch ihre Zusammenrottung nicht Anlass zu Excessen und öffentlichen Auftritten zu geben, hauptsächlich aber die besser Gesinnten und noch arbeitenden Gesellen nicht zu stören, und ihrer Parthei gewaltsam beizutreten nicht zu zwingen, durch welches unanständige Eindringen in die Wohnungen der Meister nicht nur die öffentliche Ordnung und Ruhe, sondern auch zuletzt die Eigenthums-Sicherheit gefährdet wird, — welchen Unfug die Obrigkeit auf keinen Fall erdulden kann u. d. g. — jedoch vergebens war auch dieses Bemühen, sie blieben bei der Forderung der alten Ordnung und äusserten: nicht warten zu können, bis eine Hochl[öbliche] Behörde über ihre Sache entscheide, — entweder unsere alten Rechte, oder alle abreisen, unter fürchterlichen Geschrei und Wiederholung ihrer eben erwähnten Forderung mit dem Ruf: Wir kennen schon die Finessen dieser Unterhandlung, lassen uns aber nicht hinter das Licht führen, hinaus, hinaus, nämlich auf die Gasse (da zu jeder Publikation meines Auftrages ich die Gesellen wegen kleinen Raum des Quartiers der Herberge im Hof des Hauses versammelte). Ohne Erfolge kehrte ich mit dieser Meldung auf das Rathaus zurück, und erstattete dem löblichen Magistrat hiervon die Meldung, zugleich auch, dass einige Meister zugegen seyen, welche über verübte Gewaltthätigkeiten bei Abholung einiger in ihren Werkstätten gebliebenen und arbeitenden Gesellen, ihnen angedrohten Misshandlungen klagten, auch aussagten, dass sich die Gesellen des Ausdrucks bedienten, jetzt sind wir die Herren und die Meister Buben, welche Klage vor dem löblichen Mag[ist]rat durch den Meister Franz Madasch wiederholt und bestätigt werde.

Da bis dahin die Bitten der Zunf[ur]vorsteher und mehrere[r] Meister alle, Vorstellungen der Mag[ist]r[al]t[al] Abgeordneten fruchtlos geblieben, so verfügten sich an selben Tage, nämlich den 24[en] Feb.: Mittag H[er]r Bürgermeister Carl v. Sceber und H[er]r Stadthauptmann Johann v. Eichholz in Begleitung einiger Stadthauptmann Amts-Individuen auf die Herberge, boten alles zur Beruhigung und Belehrung der Gesellen auf, um die Ruhe unter selben wieder herzustellen, gaben die Versicherung; wenn sie nach Hause giengen und ihre vermeinten Forderungen im Wege der Ordnung suchten, für sie gewiss das Möglichste zu thun, auch, dass es bis zur höheren Entscheidung ihrer Sache beim alten bleiben sollte u. d. g. Ohngeachtet dessen blieben die Gesellen unbewegbar und verlangten, dass ihnen die Tragung oder Führung ihrer Bündel und Truhen durch die Lehrlingen von einem Meister zum Andern für den Fall einer Wechslung, ihre Bruderschaft so wie früher, nebst eigener Lade samt Schlüssel und Sigill, dann vierwöchentlich Zusammenkunft schriftlich zugesichert werden müsste, widrigenfalls sie alle fortreisen. Fruchtlos war die Vorstellung, dass in so fern sich ihre Forderung mit der Allerhöchsten Normalien vereinige gewiss Bedacht auf sie genommen werden würde, sie bestunden auf einer augenblicklich schriftlicher Zusicherung ihrer früheren Rechte oder Verabfolgung sämtlicher Wanderbücher, und so entfernten unter dem Ruf der Gesellen: Es lebe die alte Ordnung! unsern Schreiber heraus! sich erwähnte Herren von der Herberge. — Demzufolge erhielt ich an demselben Tage, N[ach] Mit[te]ags den Auf[tr]ag, die Verabfolgung der Wanderbücher, welche sich auf der Herberge befanden in meiner Gegenwart durch den Herbergsvater und Einbringmeister zu veranlassen, über die Verabfolgung derselben ein schriftliches Verzeichniss hinsichtlich des Namens, Geburtsortes und Landes des Inhabers zu verfassen um daraus die Zahl der ihre Entlassung nehmenden zu ersehen — bis 7 Uhr Abends setzte ich die Vertheilung der Wanderbücher fort, wollte jedoch (da 60. bis 70. Gesellen dieselben erhalten hatten mit dem Bemerkten, dass jene welche heute in Besitz ihrer Wanderbücher gelangt sind, Morgen früh sich bei dem Ober Vorsteher der Zunft ihre Arbeitszeit eintragen und so fort auf dem Rathause zur Weiterreise vidiren lassen und so in Ordnung abreisen mögen) für selben Tag beschliessen, und den folgenden Tag 8 Uhr früh die Vertheilung weiter fortsetzen; allein dieser Anordnung widersetzten sich die Gesellen mit der Äusserung, die Vertheilung der Wanderbücher müsste die ganze Nacht fortgesetzt werden, auch würde nicht ein einziger Geselle, bis nicht alle im Besitz ihrer Entlassungen seyen, beim Vorsteher einzeln unterschreiben lassen, die Vidirung der Obrigkeit brauchten sie nicht, ohne selber könne jeder Geselle in Ungarn und auch sonst hinreisen wo er wolle, überhaupt hätte sich der Magistrat in diese Sache

nicht zu mengen, sie hätten es bloß mit der Zunft zu thun, zu was übrigens das Namens-Verzeichniß der Wanderbücher dienen sollte, sie könnten schon diese Hundsputerei, kein ehrlicher Geselle läßt seinen Namen mehr einschreiben, reißt das Verzeichniß weg u. d. g. Ich sah mich genöthigt, um keine weiteren Excesse zu veranlassen, von der Herberge zu entfernen, die fernere Vertheilung der Wanderbücher dem Herbergsvater zu überlassen, H[err]en Stadthauptmann v. Eichholz aber hievon Meldung zu erstatten.

Den folgenden Tag, als den 25t[en] Febr[uar] Morgens Acht Uhr erhielt ich aus Händen des H[err]en Bürgermeisters eine, unter seinem und des H[err]en Stadthauptmann Namen gefertigte, mit dem Mag[ist]ratual Sigill versehene Bekanntmachung, um selbe denen Gesellen zu wiederholtenmalen zu publiciren, und für den Fall, als sie sich der Ordnung fügten, und der guten Meinung gehörten, ihnen selbe gegen Revers zu ihrer Beruhigung bis zur höheren Entscheidung ihres Gesuches zu übergeben. Ohnegrachtet ich alle Beredsamkeit und Vorstellungskraft aufthob, denen Verblendeten diese für sie sowohl höchst gnädig, als günstige Zusicherung zu eröffnen; so blieb die Mehrzahl dennoch bei ihrer früheren Forderung und bestand darauf, es müsse in einer ihnen genügenden Zusicherung ausdrücklich bei der alten Ordnung in jeder Hinsicht bleiben, ohne sich an die Allerhöchsten Normen zu kehren, umso mehr, da nach ihrer Meinung, ihre Rechte älter, als die letzten Vorschriften hinsichtlich der Zünfte und Innungen seyen. — Vergebens war die Ermahnung, die gute Meinung des löblichen Mag[ist]rats nicht zu verkennen, zur Ordnung zurückzukehren, und nicht durch Halbstärke strengere Massregeln herbeizuführen, wodurch ihre Sache gewiss verschlimmert, und spätere Reue folgen würde. — Umsonst, so wie früher schrie die Mehrzahl, wenn man uns nicht giebt, was wir wollen, bleibt es beim Fortreisen, überhaupt, müßten uns die Meister unsern Schaden ersetzen, den wir durch vier Tage Versäumniss erlitten, auch uns mehr Bezahlung für unsere Arbeit, als früher geben, es ist also am Besten, wir reisen alle fort — alle fort — keine Unterhandlungen mehr, alle Wanderbücher lösen und fortreisen, wir können leichter ohne der Pesther Stadt, als die Meister ohne Uns seyen, sie sollen ebenfalls Schade leiden so wie wir, hinaus! hinaus! Vivat die alte Ordnung oder Fortreisen — u. d. g. Unverrichteter Sache mußte ich mich zum vierten Male von der Herberge entfernen, wovon ich dem löbl. Mag[ist]rat pflichtschuldige Meldung erstattete.

Nachdem während der Zeit die Übelgesinnten das gewalthätige Abholen der bessergesinnten und noch hie und da bei ihren Meistern arbeitenden Gesellen, und deren Misshandlung nach bereits vorhergegangener Untersuchung wie früher fortsetzten, erhielt ich um 10. Uhr Vor[mit]tag zur Verhütung dergleichen Excesse den Auftrag, mit 40.

Trabanten zu Fuß und 4. Mann zu Pferd die Theresienstadt, allwo die meisten Schumacher Meister wohnen, und die Zusammengerotteten ihr Unwesen trieben, zu patrouilliren, in Betretungsfälle aber die herumirrenden Horden der Gesellen zu arretiren.

Mittlerweile sammelten sich die Gesellen in und vor der Herberge in so grosser Anzahl, dass mehr als 500. beisammen vom neugierigen Publikum und Pöbel die Gasse bereits gesperrt war, wovon die nöthige Meldung an dem löblichen Mag[ist]rat gelangen liess.

Um halb ein Uhr N[ach] Mittag ward ich von Patrouillen Ritt auf das Rathaus berufen, und erhielt durch H[err]en Stadthauptmann v[on] Eichholz zur Herstellung der Ordnung den gemessenen Befehl, nämlich mit oberwähnten 40. Mann Trabanten und den 4. Berittenen vor die Schumacher Herberge zu rücken, dem Herbergsvater vor allem die fernere Verabfolgung der Wanderbücher zu untersagen jenen Gesellen hingegen, welche bereits ihre Wanderbücher gelöst hatten, zu bedeuten, binnen 24. Stunden die Stadt zu verlassen; übrigens die Gesellen noch einmal zur Ordnung und zum augenblicklichen Auseinandergehen zu vermahnen, in Nichtbefolgungsfälle aber selbe mit aller Schonung zu zerstreuen, und so vielleicht (?) möglich zu arretiren. — Demzufolge ich die Patrouillen einzog, die Trabanten Mannschaft im Gerichthause der Theresienstadt aufstellte, selber den strengsten Befehl für den Fall eines unumgänglichen Einschreitens ertheilte, von ihren Waffen nur den nöthigsten, von denen Bajonetten aber unter der strengsten Strafe keinen Gebrauch zu machen, und so setzte ich mich nach vorhergegangenen Aviso des löblichen k. k. Militärs, nämlich einer Compagnie von löblichen Inf[anterie] Reg[imen]te Mazzuchelli, welche für den schlimmsten Fall in der Simonyische Kaserne in Bereitschaft stand, nach ein Uhr in Bewegung, marschirte meinem Auftrag gemäss vor die Herberge, publicirte dem Herbergsvater sowohl, als auch denen Gesellen den erwähnt erhaltenen Befehl in der sichern Hoffnung eines guten Erfolgs auch versäumte ich nicht das in grosser Anzahl versammelte Publikum aufmerksam zu machen, sich nicht mit denen Schumacher-Gesellen zu vermengen, um für den Fall des Einschreitens, nicht mit selben in das Gedränge zu kommen. Jedoch erfolglos blieb auch dieser gütliche Versuch, die Gesellen mehr, als 500 an der Zahl hoben ihre Stöcke auf, und schrien wir wollen unsere Wanderbücher, fürchten uns nicht vor denen Stieglitzen (Trabanten) u. d. g. auch fiel hie und da ein Stein und Kothwurf, welche Freicheit mich überzeugte, dass hier alle Nachgiebigkeit am unrechten Orte verschwundet sey. — Ich liess also die Trabanten Mannschaft aufschwenken und damit sich die Schumacher Gesellen, welche vor der Herberge auf der Gasse auf einen Haufen standen nicht mit dem übrigen Publikum vermengen konnten, selbe in dem Hof der Herberge drängen, und so viele möglich gefangen nehmen, selbe 31. Köpfe stark, nachdem sich die An-

derne alle gestreuet hatten, auf der Gasse drei und drei zusammenstellen, um der Transport auf das Rathhaus abzuführen. Eine Abtheilung des während des Aktes ruhig in der Gasse aufgestellt gebliebenen Militärs begleitete den Eskort bis zum Invaliden Palais auf 50. Schritt Distanz, die andere Abtheilung hingegen blieb bis zu meiner Rückkehr mit der Trabanten Mannschaft, mit welcher ich die Gefangenen auf das Rathhaus abgeführt hatte, in der Gasse aufgestellt, wonach selbe ebenfalls in die Kaserne einrückte. Dass einige der Schuhmacher-Gesellen bewafnet und von selben Gebrauch machten, gehet daraus hervor, da Patrouillenführer *Haas*, Trabant *Uzsoth* und *Szentner* im Tumulte Stichunden erhielten, Stadtlieutenant *Eisner*, Patrouillenführer *Heiter* und mehrere der Trabanten Mannschaft von Steinen getroffen worden. Unter den arretirten 91 Gesellen waren zwar 10 mittelst Stößen und Schlägen Verwundete, deren Verletzung jedoch so unbedeutend war, dass auch nicht ein Einziger in die Spitalpflege abgegeben werden durfte.

Ferner muss ich bemerken, dass im Verlauf der Tage Nämlich des 23., 24. und 25.[en] Februars, während denen ich viermal mit Aufträgen an die Schuhmacher Gesellen abgeordnet ward, und alles zur Herstellung der Ruhe und Ordnung aufbot, ich den Gesellen *Carl Goldmann* als öffentlichen Redner für die eingebildeten Rechte der Bruderschaft kennen lernte, den Ladschreiber *Anton Pfannenhauser* aber als einem

Ordnungsliebenden verträglichen Menschen, der nur als Organ der Übrigen nicht nach seiner Ansicht handeln konnte bezeichnen muss, *Adam Grüner* hingegen — Napoleon genannt — welcher den 25[en] Nachmittags vor den (!) Akt des Einschreitens, als öffentlicher Vertheiliger der Gesellen und deren Rechte auftrat und mit mir hinsichtlich der ferneren Verabfolgung der Wanderbücher unterhandeln wollte.

Die Herberge blieb bis zum 29t[en] Feb[ruar]: Morgens durch einen Korporalen und 6. Mann Trabanten, um das Zusammenkommen der Gesellen zu verhüten bewacht, von 6 Uhr Abends bis 3 Uhr Morgens hingegen durchkreuzten Militär-Patrouillen zu Fuss und zu Pferd, hauptsächlich die Theresien-Vorstadt in verschiedenen Richtungen, ohne dass sich eine weitere Zusammenrottung der Gesellen zur Nachtzeit gezeigt hätte.

Den 26t[en] und 27t[en] wurden die annoch zu ihren Meistern nicht Zurückgekehrten und in denen Wirtshäusern sich Aufhaltenden (Gesellen) aufgesucht und arretirt, zu wahren Behuf einige Trabanten Patrouillen unter Anführung der Stadtlieutenants *Tanner* und *Eisner* zu Fuss, dann des Gefertigten, mit den 4. Mann Berittenen zu Pferd, die Vorstädte durchkreuzten, um die Ordnung und Ruhe wieder gänzlich herzustellen.

Pesth am 29t[en] Feb[ruar]. 1836.

I. Math. Vittich mp.
St. Trabanten Lieutenant.

Az előző irat tartalmi kivonata.

Az 1836. február 23., 24. és 25-én Pest szabad kir. városban lezajlott cipész-legénylázadás ügyének ténylegészlete.

23-án délelőtt 11 órakor Vittich János Mátyás városi darabontheadnagy és több városkapitánysági tisztviselő Eichholz János városkapitánytól azt az utasítást kapta, hogy menjen a Terézvárosban lévő Könyök-utcába.⁷⁹ Ott keresse fel a cipésszállást és szólítsa fel az összegyűlekezett legényeket, térjenek vissza mestereikhez. Mindenképen megindokolt panaszait és sérelmeiket azonban írásban vagy szóban adják elő a tanácsnak. A döntést türelmesen várják be és addig a közrendet és nyugalmat ne zavarják, mert ilyen magatartásuk ellenkezik a legfelsőbb rendelkezésekkel, rontana ügyükön és rossz következményekkel járhatna. Vittich közvetítése hiábavaló volt. A legények ragaszkodtak évszázados szokásaikhoz és hangoztatták, hogy addig nem oszlanak el és nem engedik meg, hogy egy legény is dolgozzék, míg a régi rend helyre nem áll. Ismételten figyelmeztette őket a nyugalomra és arra, hogy ne értsék félre a város részéről mutatott magatartást és ne kényszerítsék a többséget szigorúbb rendszabályokra. Erre azt válaszolták: „Nem félünk, nem sértünk meg senkit és nem kívánunk mást, mint régi jogainkat. Abban a pillanatban munkába állunk, ha jogainkat írásban biztosítják. Becsapni azonban többé nem hagyjuk magunkat.”

Vittich dolgvégezetlenül tért vissza, néhány száz legény fenyegető kiáltásaitól kísérvé, akik a régi rendet és letartóztatott írnokuk szabadonbocsátását követelték.

⁷⁹ A mai Andrássy-út helyén vonuló kis utca volt. Az Operától (akkor Hermina-tér) a Váci-útig (ma Bajcsy-Zsilinszky-útig) terjedt. A városrendezés során a házakat lebontották és az utca eltűnt.

Másnap, 24-én délelőtt újabb utasításra ismét felkereste a szállást, hogy rendre intse a legényeket és felhívja őket, hogy türelemmel várják be, mi lesz a helytartótanács döntése a város jelentésére. Ne adjanak alkalmat összecsoportosulásukkal kilengésekre és ne gátolják meg a jobbérzésűeket a munka folytatásában, ne kényszerítsék őket erőszakosan a sztrájkra. Ne nyomuljanak be a mesterek lakásába, mert ez a közrendet és nyugalmat, sőt a tulajdonbiztonságot veszélyezteti, amit a többség nem tűrhet. Minden hiába volt: a legények megmaradtak követelésüknél és azonnali választ kértek, különben elutaznak. Félelmes kiáltozások és követeléseik ismételtetése közben ilyen szavak hallatszottak: „Ismerjük már ennek a tárgyalásnak a csalafintaságait, de nem hagyjuk magunkat kijátszani. Kifelé! Kifelé!” — t. i. az utcára, mint-hogy Vittich a szállás kis terjedelme miatt minden közlését a ház udvarán összegyűjtött legények előtt tette meg. Ismét eredménytelenül tért vissza és tette meg jelentését a tanácsnak, amely előtt már néhány mester is megjelent. Ezek azokról az erőszakosságokról számoltak be, amelyek egyes, a műhelyekben maradt és dolgozó legényeket értek. Panaszkodtak a miatt is, hogy őket is megfenyegették és előadták, hogy a legények a következő kifejezést használták: „Most mi vagyunk az urak és a mesterek a fiúk.” Ezt a panaszt Madasch Ferenc mester a tanács előtt megismételte.

Az eredménytelen közvetítés után még 24-én délben a polgármester és a városkapitány egyes városkapitánysági hivatalnokok kíséretében a szállásra ment, ahol mindent elkövetett a legények megnyugtatóására és kioktatására. Biztosította a legényeket, hogy, ha hazamennének és rendes úton kísérelnék meg követeléseik érvényesítését, ők minden tőlük telhetőt megtennének, még azt is, hogy a legfelsőbb döntésig minden a régiben maradjon. A legények tántoríthatatlanok maradtak és azt követelték, hogy a csomaghordást, a legénytestület fennmaradását saját ládával, pecséttel és kulccsal, továbbá a négyhetenkénti gyűlésezést írásban biztosítsák számukra, különben mindannyian elutaznak. Minden ellenvetéssel szemben megmaradtak az írásos biztosíték követelése mellett. Ellenkező esetben az összes vándorkönyvek kiadását kérték. Így távozott el a bizottság, a legények következő kiáltásai közben: „Éljen a régi rend! Bocsássák szabadon irlnokunkat.” Még aznap délután Vittich utasítást kapott a vándorkönyvek kiadására. A könyvek a legényszálláson voltak. Az utasítás szerint a szállásgazda és a legényeket munkába állító mester adták ki a könyveket Vittich jelenlétében. Egyidejűleg jegyzéket kellett készíteniök a könyvet átvett legények nevével, születési helyével és az ország megjelölésével, hogy láthassák az elbocsátást kérők számát. Este 7 óráig osztogatták a vándorkönyveket. Ekkor Vittich le akarta zárni a továbbiak kiadását és másnap reggel 8 órakor kívánta folytatni, 60—70 legény kapta meg addig is a könyvet. Mindannyit figyelmeztette, hogy másnap reggel a főcéhmesternél irassák be a könyvbe munkaidejüket, utána továbbutazhatás céljából azonnal láttamoztassák a városházán és így rendben elutazhatnak. Vittich halasztó rendelkezésével a legények szembeszálltak és követelték, hogy egész éjjel folytassa a könyvek szétosztását. Hangoztatták, hogy amíg minden egyes legény nincs birtokában vándorkönyvének, egyetlenegy sem írhatja alá a főcéhmesterrel. Hatósági láttamozásra pedig nincs szükségük, mert hiszen e nélkül Magyarországon és egyebütt is minden segéd odautazhat, ahova akar. Egyébként se avatkozzék a tanács a dologba. Nekik csak a céhvel van dolguk. Ismerik már ők a névjegyzék összeírása körüli huncutságot is. Egyetlen tiszteletes segéd sem engedi többé beírni a nevét. Ekkor Vittich további összeütközések elkerülése végett távozott.

25-én reggel 8 órakor kézhez vette a tanács hirdetményét, amelyben újból nyugalomra és rendre szólítják fel a legényeket. Egyidejűleg utasítást kapott, hogy ha rendre térnének és hallgatnának a jó szóra, nyugta ellenében adja ki a hirdetményt nekik, megnyugtatósukra, kérésük legfelsőbb teljesítéséig. Kísérlete eredménytelen maradt, mert a legények többsége így kiáltott: „Ha nem adják meg nekünk, amit akarunk, megmaradunk az elutazás mellett.

Egyáltalán a mestereknek meg kell téríteniök nekünk azt a kárt, amit a négy-napi mulasztás által elszenvedtünk. Többet kell fizetniök munkánkért, mint korábban. A legjobb tehát, utazzunk mindannyian el — mind el — nincs többé tárgyalás. Mindnyájan váltsuk ki vándorkönyvünket és utazzunk. Mi könnyebben meg tudunk lenni Pest városa nélkül, mint a mesterek nélkülünk. Hadd károsodjanak ők éppúgy, mint mi. Kifelé! Kifelé! Éljen a régi rend, vagy az elutazási!”

Dolgavégezetlenül távozott immár negedszer is a városhadnagy. Ezalatt a sztrájkolók az itt-ott még dolgozó sztrájktrórkot erőszakosan eltávolították helyükről és bántalmazták is őket. Ezért Vittich délelőtt 10 órakor azt az utasítást kapta, hogy hasonló kilengések elhárítására, 40 gyalogos- és 4 lovasdarabontal menjen a Terézvárosba, ahol a legtöbb cipésmester lakik és ahol az összegyülekezett legények mozgalma folyt. Ott végezzen őrszolgálatot és „kihágás” esetén az ide-oda csavargó legényeket tartóztassa le.

E közben a legények a szálláson és előtte oly nagy számban gyülekeztek össze, hogy a kíváncsi közönséggel és csöcseléssel együtt — több mint 500-an voltak — csaknem elzárták az utcát. Délután 1/2 órakor őrjáratból a városházára hívták Vittichet. Eichholz városkapitány kiadta a parancsot a rend helyreállítására úgy, hogy 40 gyalogos- és 4 lovasdarabontjával vonuljon a cipésszállás elé. Tiltsa meg a szállásgazdának a vándorkönyvek további kiszolgáltatását. Azoknak a legényeknek pedig, akik már megkapták a könyvüket, adja tudtukra, hogy 24 órán belül hagyják el a várost. A legényeket még egyszer intse rendre és szólítsa fel azonnali szétszálásra. Ha nem engedelmeskednek, kíméletesen szórja szét és ha csak lehet, tartóztassa le őket. Ekkor Vittich bevonta őrjárait. A darabontlegénységet felállította a terézvárosi bíróság épületében. A legszigorúbb parancsot adta ki arra nézve, hogy elkerülhetetlen beavatkozás esetén csak a legszükségesebb esetben használjanak fegyvert, szuronyt pedig legszigorúbb büntetés terhe mellett egyáltalán nem. Ezután a támogatásul adott katonaságot értesítve, 1 óra után parancsához híven, a szállás elé vonult és a jó eredmény biztos reményében mind a szállásgazdával, mind a legényekkel közölte említett parancsát. Nem mulasztotta el figyelmeztetni a nagyszámban összegyülekezett közönséget, hogy ne vegyüljön a cipészlegények közé, hogy közbelépés esetén ne kerüljön velük együtt szorult helyzetbe. Kísérlete eredménytelen maradt. A több mint 500 főnyi legénylömeg felemelte botját és így kiáltott: „Vándorkönyveinket akarjuk! Nem félünk ezektől a stígliektől (darabontoktól)!” Itt is, ott is kö- és sárdobás esett. „Ez a szemtelenség meggyőzőtt engem arról, hogy itt minden engedékenységet helytelen helyen pocskolnék” — szól Vittich jelentése. Ekkor parancsot adott darabontjainak a támadásra. Ezek benyomultak a szállás udvarába és 91 embert összefogtak, a többi szétszóródott. A hármassorokba állított foglyokat a városházára vitték. A katonaság nem avatkozott az akcióba. Néhány darabont szúrt sebet kapott a zűrzavarban, ami Vittich szerint arra mutat, hogy a legények fel voltak fegyverezve, másokat ködobás ért. Az elfogott legények között 10 sebesült volt, de kórházi kezelésre nem szorultak. Háromnapig közvetítő tevékenysége alatt Goldmann Károly volt a legényeknek a legénystület mellett kiálló szóvivője. Pfannhauser Antal, a legények irnoka, rendszerető embernek mutatkozott, aki csak eszköze volt a többieknek. Grüner Ádám, akit Napoleonnak hívtak, 25-én délután, a beavatkozás előtt, a legények és jogaik védőjeként lépett fel és Vittichhel tárgyalni akart a vándorkönyvek további kiszolgáltatásáról.

Február 29-én reggelig egy káplár és hat darabont őrizte a legényszálalást, hogy megakadályozza a legények összejövetelét. Este 6-tól reggel 3-ig gyalogos és lovas katonai őrjáratok járták a Terézvárost a nélkül, hogy éjszaka idején további csoportosulást észleltek volna.

26-án és 27-én megkeresték a korcsmákban időző legényeket, akik nem tértek vissza mesterükhöz és letartóztatták őket.

Orvosi bizonyítvány.⁸⁰

A Tekintetes Városi Kapitányi Hivatal a folyó 836-dik esztendei Február 25kén megsebesített Pesti Suszter legények sérelmeit egyenként följegyezni hivatalosan rendelvén, azt tisztem szerint itt e képen telyesitem:

Rádel János. — A koponyának bal oldali részén egy negyedrészt hosszúságú, nem egész csontig ható szurott seb.

Fábrí Márton. — Hasonló seb a koponyának jobboldali részen.

Geisz József. — A bal könyöknek külsően egy szurott seb, melynek hossza negyedrészt Czoll, mélyisége két vonat.

Galcsek János. — A koponyának hátsó részén egy szurott seb, melynek hossza fél czoll, mélyisége nem egészen a csontig ható.

Kohlmaier Ferencz. — Ugyan azon helyen egy hasonló seb, de csak egy negyedrészt hosszúságú.

Erner Josef. — A koponyának jobboldali részén egy vágott seb, melynek hossza két és fél czoll, mélyisége pedig csontig ható.

Reisner Ferencz. — Orr gyökerére kemény ütést kapván, az orr és szem körei a kiöntődött vértől kékesek.

Veisz János. — Hasonló okból és hasonló helyen csekélyebb vér-kiöntődés.

Griener Ádám. — Jobb karján több kékes fókák, melyek egybefolytak. A jobb elő-karon egy negyedrészt hosszúságú szurott seb. A mellére történt erőszakos ütéstől nehéz légvétel.

Mind ezen sérelmek, Ernert és Griener kivéve, könnyen gyógyulhatók: Ernert meg Griener a mi illeti, olly hamar ugyan meg nem gyógyulnak, mint a többiek, sérelmök azonban ezeknek se veszedelmes és 24—30 napok alatt nyilván dologba állhatnak, Griener még előbb is.

Költ Pesten Február 29kén 836.

Lóstainer Antal sk.

tiszteletbeli városi seborvos.

A mozgalomnak a szálláson történt felszámolása még a hadnagy és a városi seborvos erősen szépítő törekvéssel megírt jelentéséből kitetszően is igen durván folyt le. Ha azonban elolvassuk az elfogott legények vallomásait, sokkal kegyetlenebb kép tárul elénk.

Fábry Márton lőcsei származású legény előadása szerint a darabontok rögtön Vittich beszéde után az udvarban (t. i. a szállás udvarán) található legények ellen fordultak, azután a szobákban tartózkodókat is kikergették. „Így tartóztattak le engem is, miután két fejsebet kaptam“ — szól a vallomás. Kollmayer Ferenc, zólyom-megyei legény a szálláson a szobában tartózkodott, míg ki nem kergették. E közben kapott ütést a fejére. Galcsek János körmöcbányai legénynek letartóztatása alkalmával egyik rendőrbiztos, aki a szállásudvarban lévő kútnál állt, mikor Galcsek kalapjával kezében előjött a hátsó udvarból, bottal akkorát ütött a fejére, hogy tüstént összeesett. Sebeit azután a városházán kötözték be. Dietrich Jakab stájerországi legény így adta elő a rendőri beavatkozás lefolyását: Vittich felszólításának elhangzása után a darabontlegénység és a városi biztosok ütésekkel és puskatushasználattal összetertették és ellenállás nélkül hajtották be a legényeket a városházára.⁸¹

⁸⁰ Főv. Levéltár. U. ott. Eredeti tisztázata.

⁸¹ Tanúvallomások. Főv. Lt. Id. helyen.

A szálláson talált összes legényt letartóztatták, de összefogdosták az utcán, korcsmákban található cipészlegényeket is. A legények nagyrésze ugyanis a szálláson tartózkodó társaik összefogása után a korcsmákban gyülekezett és nem volt hajlandó visszatérni mesteréhez. Ekkor a tanács meghagyta Eichholz városkapitánynak, hogy aki este 9 óráig nem tér vissza szállására, azaz mesteréhez és másnap, 27-én elhagyja helyét, le kell tartóztatni. Ha a foglyok nem férnének el a városi börtönben, a kaszárnnyában kell őket elhelyezni. A legényeknek közvetlenül is, a céhek útján is, tudtul kell adni, hogy aki vonakodik a munkától és másnap mestere lakásán kívül tartózkodik, azt a mozgalom részeseként haladéktalanul letartóztatják. A rend fenntartására a korcsmák körül éjjel elégséges őrsegről gondoskodnak. A mozgalom kivizsgálására városi bizottságot küldenek ki — szólta a városi tanács február 26-i határozata.⁸²

Február 26 és 29 között folyt le az elfogott legények kihallgatása és a tanúvallomási jegyzőkönyvek felvétele. A foglyoknak azonos kérdésekre kellett válaszolniuk. A kérdésfeltevés is, a darabontok előző magatartása is olyan volt, hogy a megfélemlített legények a tanács és a céh szájaizének megfelelő vallomást tettek. Arra a kérdésre, hogy hajlandók-e tovább dolgozni, tekintet nélkül arra, hogy a legénytársulatot meghagyják-e vagy sem, néhány legény kivételével, valamennyi azt felelte, hogy csak a többiek határozata miatt és a veréstől való félelmében kérte ki vándorkönyvét. Egyébként esze ágában sincs elmenni Pestről, hanem egyetlen vágya, hogy tovább dolgozhasson mesterénél. A legénystület fenntartása a többséget — a vallomások szerint — nem érdekli. Azt sem tudja, mire való. Aki pedig nem volt hajlandó munkába állni, mind azzal érvelt, hogy vidéken lakó rokonaihoz akar menni. A hatósági erőszak tehát megtette hatását. Míg 21-én még többszázan határozták el önként és egyhangúan a sztrájkot a legénystület feloszlásának és a csomaghordás megszüntetésének terve miatt és tömegesen vettek részt a sztrájk megtartásának ellenőrzésében is, a mozgalom kíméletlen leverése után megtagadták határozatukat. Maga Grüner, Goldmann fővádoltak és a legények irtoka, Pfannhauser is ártatlanságukat hangoztatták és bizonygatták, hogy a többiek kívánságára vitték a szót a hivatalos személyekkel folytatott beszélgetésben, de nem bíztatták társaikat az ellenállásra. A legények vallomása alapján azonban a tanács, amely — hasonló kirobbanások elhárítására — mindenképen elrettentő példát akart mutatni, Grünert is (30 vallomás alapján), Goldmant is (15 vallomás és Vittich jelentése nyomán) az elfogatás napjától számított hatheti, hetenként kétszeri kenyéren és vizen való böjtnappal szigorított fogságra ítélte. Ezenkívül elhatározták még Goldmannak hazájába, Poroszországba való hazatoloncolását is.

⁸² O. L. Htt. Dep. Citt. Normale 68—2—1836.

Február 27-én egyébként Pistori Jakab tanácsnok céhgyűlésen hirdette ki a munkára való felhívást. Az ottlévő 78 legény hajlandónak mutatkozott visszatérni gazdájához és még aznap el is kezdte a munkát.

Március 6-án újabb céhgyűlésen Pistori Jakab városi tanácsnok a mesterek többségét rávette arra, hogy amennyiben a házi körülményeik megengedik és a legények követelnék, többé ne a padlón, hanem vagy a műhelyben, vagy más alkalmas helyen adjanak nekik fekvőhelyet és a holmik megőrzésére polcot vagy szekrényt. A legényeknek a mesterségben való kitanítását illetően a mesterek megígérték, hogy a céhszabályok előírásaihoz tartják magukat. Ez a rendkívül óvatos és a megfélemlített legények kívánságától függővé tett városi megoldás is mutatja, hogy a város nem mert ugyan szembeszállni a helytartótanáccsal és félt a legényektől is, de kecske is jóllakjék, káposzta is megmaradjon megoldást keresett. Iparkodott eleget tenni a kormányhatóság utasításainak és elejét venni újabb mozgalmaknak, úgy, hogy azért a mestereknek se okozzon megterhelést a parancs végrehajtása, illetve módjuk legyen semmit sem tenni.

A kényszeredettségek látszik az egész rendelkezésen és egyidejűleg újabb bizonyítékot kapunk a mester-legény, tanító-tanuló viszony régi tartalmának új és súlyosabb kizsákmányolást jelentő tartalommal való kicserélődésére abban a céhbiztosi kérésre tett ígéretben, hogy a mesterek a legények oktatását illetően a céhszabályokhoz tartják magukat. Nyilván nem lett volna szükség sem az 1813. évi céhrendeletre, sem erre az ígéretre, ha a régi, „patriarchális” kapcsolatban nem következett volna be jelentős változás. Hogy azonban a céhrendszer belső tartalmában és ezzel összefüggően a mester-legény viszonyban is változás következett be, azt a Vittich-féle tényvázlat és a legények vallomásai is mutatják. A legények továbbutazással fenyegetődöztek és hangoztatták, hogy kitarának követeléseik mellett, mert a mestereknek van inkább szükségük rájuk, mint nekik a mesterekre. A munkaerőhiány itt is a legények mozgalmának elősegítője. A legények nyilatkozatai viszont beszédesen bizonyítják a régi kapcsolat teljes megváltozását.

A józsefnapi vásár — tehát a legsürgősebb munkák elvégzése — után, március 20-án újabb céhgyűlésen a legények jelenlétében tárgyalták a legények ügyeit. Testi fenyték terhe alatt megtiltották a legénnyé avatásnál szokásos tallérpénzszedést, mert a legények a pénzt részesekedésre szokták fordítani. Kimondták, hogy a béreket a mesterek a legények ügyességéhez mérten állapítják meg. A negyedévenkénti 1 frt 6 kr W. W.⁸³ kórházdíjat háromhavonként 2 segéd és 2 mester jelenlétében fizetik be a legé-

⁸³ W. W. — Wiener Währung. Bécsi értékű forint, papírförint, váltóforint, ellentétben az ezüstpénzzel, vagy a vele egyenértékű Conventions Münze-vel, konvenciósi forinttal. Bécsi értékű váltóforint és ezüstforint, konvenciósi forint aránya: 1:2,5 volt.

nyek. A betegeket ezentúl nem a szállásgazda, hanem a céhelöljárók utalják a kórházba. A vándorkönyvet a szállásgazda őrzi, aki csak céhbeli mester lehet. Ő utalja ki a munkát is sorcédula alapján.⁸⁴

A határozatok között a legjelentősebb a bérek megállapítási módja. Újabb jele annak, hogy a legények teljesen ki voltak szolgáltatva mestereiknek. A mesterek a legényekre kedvezőtlen bér-megállapító határozatukat olyan időpontban hozták, amikor már a csökkenő munka miatt inkább a legényeknek volt szükségük rájuk, mint nekik a legényre. Ez a helyzet egyre jobban kiélezte az osztályharcot, a nélkül, hogy a legények teljesen meg tudtak vagy meg akartak volna szabadulni a céhrendszer maradványaitól. Négy hónappal a március 20-i céhgyűlés határozatai után, 1836 júliusában, a legények újra bevezették a tallérpénzszedés szokását. Három külföldi (egy cseh, egy osztrák, egy morva) öreglegényt, aki felújította a régi szokást, 6—8 napi — kétnaponként bőjtői szigorított — fogságra, a régi szokás szerint való legénnyé fogadást kérő öt külföldi legényt pedig 3—3 napra ítélték el.⁸⁵

A pesti cipészlegények mozgalma és annak utóhangja, az egész céhbeli munkásságra tipikus esetként mutatja, hogy a magyar céhbeli munkásság 1848 előtti sorsának javítását a céhrendszeren belül kívánta elérni. Törekvéseiben a „régí rend“ visszakívánása konzervatív vonás és a „patriarchális“ állapot, a mérsékelt kizsákmányolás után való vágyódásra mutat, amikor a mestert és legényét még tanító-tanuló viszonya kötötte össze. Ugyanakkor azonban a felmondási idő kölcsönös egyformaságának követelése, a bérekre, munkaidőkre, emberi ellátásra vonatkozó legénymegállapodások és követelések mutatják, hogy a régi időknek immár vége. A legények a fokozódó kizsákmányolás hatása alatt határozottabban, keményebben, a mesterekkel egyenrangú félként kezdenek fellépni mozgalmaikban.

A munkásmozgalmak a fejlődés következő fokára majd 1848—49-ben jutnak el.

MÉREI GYULA

⁸⁴ Pistori Jakab 1836. ápr. 4-i jelentése, Főv. Lt. Intimata a. n. F. 65. No. 5491.

⁸⁵ Pistori Jakab 1836. július 21-i jelentése, Főv. Lt. id. helyen.

PARASZTSÁGUNK ÉS AZ ELSŐ MAGYAR POLGÁRI FORRADALOM NEMESI VEZETÉSE

„Franciaországban az augusztus 4-iki éjen (1789) lemondott az aristocratia minden előjogáról... Miért? mert hirül jött hozzá Versaillesba, miszerint a nép a várakat megrohanta, s a földesurak ellen dühöng...

És nálunk?

Itt is megtörtént, aminek történni kellett.

Nemzetünk mozgalma egy órához hasonlított, mint egy barátom elméncen jegyzé meg.

Az óra kerekai Pozsonyban voltak az országgyűlésen, de nem igen akartak forogni...

Rugóra volt szükség, mely a kerekeket gyors mozgásba hozza. S e rugó volt a pesti forradalom.

Ekkor a kerekek gyorsan és sebesen kezdtek forogni...“

Így jellemzi negyvennyolc márciusának eseményeit a pesti forradalom egyik vezetője, Vasvári Pál.¹ S ez a jellemzés találóan mutat rá a negyvennyolcas magyar forradalom hibáinak, gyengeségeinek elsősorú okára, arra, hogy a forradalmat a közép- és kisbirtokos nemesség vezeti és hogy ez az osztály kezdettől fogva képtelen következetes forradalmi politikára s csak a népi tömegek meg-megújuló nyomása miatt hajlandó forradalmi tettekre.

A polgári átalakulás élharcosaként Magyarországon fellépő nemesség ingadozó, tehetetlen politikáját azok a sajátos körülmények határozzák meg, amelyek között a feudalizmus felbomlása és a kapitalizmus feltételeinek kialakulása hazánkban végbemegy. A negyvennyolcas forradalom kitörésekor a magyar népet nemcsak feudális, hanem gyarmati elnyomás is sújtja, s ez utóbbi sújtja parasztságunk feudális elnyomóit, a birtokosnemeseket is. Ez a nemesség, minél inkább belekapcsolódik az árutermelésbe, annál inkább érzi a piacok növelésének, pénztőkénk gyarapításának, a polgári átalakulásnak, független magyar polgári állam kivívásának szükségét. S, mivel független magyar polgári állam csak az osztrák gyarmatosítás felszámolása árán jöhet létre, ez a nemesség egyre erősödő nacionalista ideológiát alakít ki, mind harcosabban lép fel az osztrák gyarmatosítók ellen. Magyarország függetlenségének

¹ Vasvári Pál: A márciusi ifjúság, Életképek, 1848 jún. 4., *Fekete Sándor* (szerk.): Vasvári Pál válogatott politikai írásai, Új könyvtár 26, Bp, 1948, 71—72, 1.

kivívására azonban ez a nemesség mégsem képes, függetlenségi harcra kizsákmányoltjaitól, parasztságunktól való féltelme miatt nem vállalkozik. Attól tart ugyanis, hogy, ha harcba szállna a gyarmatosítókkal, azok fellázítanák ellene parasztságunkat, amint ezt 1846-ban Galiciában is tették.

A nemességnek ez az aggodalma indokolt. Parasztságunk a forradalom előtt nemhogy nem gyűlöli jobban a gyarmatosítókat, mint földesurait, hanem uraival szemben éppen tőlük, illetve a gyarmatosítókat tudatában elleplező, fetissé vált „király”-tól vár védelmet. Parasztságunk a forradalom előtt elnyomorodásának legfőbb okát az urai által tőle elsajátított feudális szolgáltatásokban látja s a csíráikban már megjelenő kapitalista termelési viszonyok eldologiasodottsága miatt nem ismeri fel, hogy elnyomorodásának főokai valójában a tőkék „eredeti” felhalmozása, amely az alapvető termelőeszköz, a föld birtokából való fokozódó kiszorulását, és az ország gyarmati helyzete, amely földnélkülivé vált többségének nagyarányú munkanélküliségét eredményezi. A magyar nemességnek tehát, ha harcba akar szállni az osztrák gyarmatosítókkal, előbb maga mellé kell állítania parasztságunkat, ki kell elégítenie parasztságunk elsődrendű osztálykövetelését, fel kell számolnia a kizsákmányolás feudális módját, fel kell szabadítani jobbágyait. Különben vállalnia kellene a két fronton folytatandó harc veszélyét, s ez — tudja jól — biztos vereségét eredményezné.

A nemesség azonban csak akkor volna képes felszabadítani a jobbágyokat, lemondani az ingyenes robotmunkáról, ha rendelkeznék elegendő pénzzel az elvesztett robotmennység bérmunkások munkaerejének megvásárlásával történő pótlására. Ilyen pénztőkékkel viszont a nemesség nem rendelkezik, s elsősorban éppen azért volna hajlandó harcba szállni az osztrák gyarmatosítók ellen, mert tudja, hogy az ország s ezen belül saját pénzhiányának oka a gyarmati elnyomásban és ennek következményeként iparunk és kereskedelmünk fejletlenségében keresendő. A nemzeti függetlenség kivívása lehetővé tenné a nemesség számára pénztőkéinek gyarapítását, ez pedig később lehetővé tenné számára a robotról való lemondást, a jobbágyok felszabadítását. A nemzeti függetlenséget azonban, mint láttuk, a nemesség csak akkor lehet képes kivívni, ha már előbb felszabadította volt a jobbágyokat.

A magyar nemesség így, mivel addig nem képes kivívni a nemzeti függetlenséget, amíg fel nem szabadította a jobbágyokat, s addig nem képes felszabadítani a jobbágyokat, amíg ki nem vonta a nemzeti függetlenséget, általa feloldhatatlan ellentmondásba keveredik. Ezt az ellentmondást negyvennyolc márciusában csak rajta kívül álló erők nyomása oldja fel. Az 1847-i gazdasági válság talaján² európaszerte kirobbanó forradalmak s nem utolsósorban a pesti forradalom mérhetetlenül felfokozzák a parasztforradalomtól benne

² Marx Károly: Osztályharcok Franciaországban 1848—1850 (ford.: Zsigmond László), A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 21—23, Bp, 1948, 34—35. l.

már régóta élő félelmet. Ekkor a kerekek gyorsan és sebesen kezdenek forogni... A Pozsonyban ülésező rendi országgyűlés félelmében maga is felszabadítja a jobbágyokat. Ezzel egyidőben pedig, mivel így már nem kell tartania parasztforradalomtól s mivel a februári és márciusi forradalmak nagymértékben meggyengítették a gyarmattartó osztrák államhatalmat s annak szövetségeseit, kiharcolja az ország függetlenségének törvényes biztosítékait, kiharcolja az Ausztriától független magyar kormány megalakítását.³

*

(A továbbiakban azt kell megvizsgálunk, hogyan alakul parasztságunknak és a polgári forradalom vezetőivé lett földesurainak viszonya a forradalom során. Az eddigi forráskutatások hiányos volta nem teszi lehetővé, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban teljes képet alkothassunk az ország egészének állapotáról. Ezért e sorok írója előző írásaihoz hasonlóan itt is csak az ország egy közigazgatási egységének, Pest megyének helyzetéről igyekszik képet adni, de arról teljes képet igyekszik adni a továbbiakban, kiegészítve ezt a képet már ismeretes országos érvényű vonásokkal.* Egy megye politikai viszonyainak az egész országra való általánosítása minden bizonnyal szűkebb hibaforrást nyit, mintha az ország egész területéről gyűjtött, de egymástól elszigetelt s ezért meg nem becsülhető jelentőségű eseményekből következtetünk általános törvényszerűségekre.)

*

³ Mindezekről bővebben: *Spira György: A tehetetlen kor, Valóság IV, Bp, 1948, 532—553. l.*

* A következőkben alkalmazott rövidítések jegyzéke:

AJ = Acta Judicialia	KÜV = Közügyvéd
APM = Acta Politica Miscellanea	MG = Magyar Gazda
AR = Archivum Regnicolare	MOIB = Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány
Állad. ügy. = Álladalmi ügyészség	MU = Munkások Ujsága
BM = Belügyminisztérium	NB = Nép Barátja
EJk = Elnöki jegyzőkönyv	OHB = Országos Honvédelmi Bizottmány
forr. = a forradalmi vármegye iratai	OL = Országos Levéltár
GL = Gazdasági Lapok	Országl. = Országlátszati osztály
HM = Hadügyminisztérium	PH = Pesti Hirlap
IM = Igazságügyminisztérium	PML = Pest-Pilis-Solt-Kiskún Vármegye Levéltára
(Jk) = a vármegye jegyzőkönyvébe kötött irat	Rend. = Rendőri osztály
KÁVJk = Közbátorsági Állandó Választmány jegyzőkönyve	SzIV = Szent-Iványi Vince iratai
KH = Kossuth Hirlapja	Ürb. = Ürbéri osztály
KJk = Kisgyűlési jegyzőkönyv	VA = Vörös Antal iratai
KN = Katholikus Néplap	VJk = Választmányi ülési jegyzőkönyv
KözyJk = Közgyűlési jegyzőkönyv	

E helyen kell megemlítenem, hogy az OL-ból idézendő iratok egy részének összegyűjtésében nagy segítségemre volt a PML dolgozói által készített, pestmegyei vonatkozású iratokat jelző jegyzék, amelyet *Fára József* vármegyei főlevéltárnok volt szíves rendelkezésemre bocsátani. — S. Gy.

Mi a nemesség első teendője március 15 után? Természetesen leválasztani a parasztságot a „király“ oldaláról s létrehozni benne azt a hamis tudatot, hogy „e’ nap óta nincs a’ hazában osztálykülönbség, mert minden fia a’ hazának egyenlő jogu polgára, és egyenlőn szabad“.⁴ Meg sem várva az országgyűlés által alkotott forradalmi törvények szentesítését, maguk a földesurak kezdik hirdetni jobbágyaiknak, hogy megszűnt a feudalizmus. Izsákon például, amint a Munkások Ujságát tudósítják, „Szily Ádám, egykor táblabíró zsarnok és ex-földes ur, ki hajdan jobbágyait és cselédjeit kutyákkal fogatta le..., nehogy kegyetlensége végett kérdőre vonassék, maga hirdette a népnek a szabadságot, és kezét fogva velők barátkozott“.⁵ A vármegye urai is elrendelik a forradalom másnapján, hogy „a’ fő és alsz[olga]bíró, nemkülönben eskütt urak — a’ közeledő közgyűlési időszaknak se kivételével — folytonosan kerületeikben legyenek, ’s a’ népet menyiben közle békétlenkedés jelei mutatkoznának, világosítsák fel a’ dolgoknak jelenlegi... állásáról... Elrendelték továbbá, hogy illető tisztviselő urak, ha tapasztalnék, miszerént a’ helységekben“ a saját állításaikkal „ellenkező állapotot terjesztgető, ’s netalán még lázító egyének is jelennének meg, azokat hivassák elő, őket maga a’ nép előtt a’ dolgok fekvéséről világosítsák fel, ’s ha azok a’ felvilágosítás után is rendetlenséget szándekoznának előidézni, őket a’ helységből illedelmesen ugyan, de hatályosan távolítsák el. Mindenesetre pedig a’ népet nyugtassák meg, miszerént az együtt ülő or[szá]ggyűlés a’ nép java, ’s mind szellemi mind anyagi érdekei előmozdítására folytonosan és buzgalommal működik, ’s működésnek [helyesen: működése — *A szerző*] a’ Király ö felsége hozzájárulása által az országnak legcélszerűbb és üdvösebb, a’ békes útoni átalakítását eredményezendi.“⁶

Ez a határozat nem is azért érdekes, mert bemutatja, hogyan appellálnak a „király“ ellen harcoló urak a nép megnyerése céljából éppen a nép királytiszteletére, hanem azért, mert benne Pest-megye először utasítja tisztviselőit arra, hogy bánjanak a néppel, sőt a „netalán még lázító egyénnel is“ *illedelmesen*. A mi uraink is elénekelhetnék a francia burzsoával:

*„Quand le peuple chante, j’ai peur,
Ce sentiment, par sa puissance,
Agit tellement sur mon coeur,
Que j’ai toujours, dans ma prudence,
Peur de n’avoir pas assez peur.“⁷*

⁴ Márczius 15-dike!, NB 1849, márc. 16. 9. sz. 139. l.

⁵ MU 1848. jún. 4. 10. sz. 158. l.

⁶ PML KJk 1848 : 1838.

⁷ La foire aux idées, Revue à succès de 1850. Idézi: Dautry, Jean: Histoire de la révolution de 1848 en France, Paris, 1948, 243. l.

A következő napon kelt, első körlevelében az új miniszterelnök is arra hívja fel a törvényhatóságok elnökeit, hogy minden módon, de az erőszakos eszközöket mellőzve, törekedjenek a közbéke fenntartására. „... Első és haladéktalan kötelességemnek tartom — írja *Batthyány* — a törvényhatóságok fejeit... megbizni, hogy a közbéke és nyugalom fentartására minden tekintélyöket, hatásukat, alárendeltjeiket 's eszközeiket erélyesen felhasználni 's az erőszakos és ingerlő eljárásokon kívül minden segédmódokat igénybe venni... siessenek...“⁸ E rendelet értelmében Pest megye másod-alispánja, *Nyáry Pál* március 19-én sürgősen hírdetményt küld szét a megye községeibe, amelyben a nyugalom megőrzését javallja s kiemeli a Pozsonyban összegyűlt Karoknak és Rendeknek a nép boldogítása terén szerzett érdemeit.⁹

A földesurak azonban nemcsak kisgyűlésekkel, nemcsak közigazgatási eszközökkel, hanem a kulturális agitáció módszereivel is megkísérlik saját oldalukra vonni a népet. Pest megye március 20-i gyűlésén „Hazafi-dal“-i faragnak, amellyel azt akarják a nép szájába rágni, hogy az elfeledte urainak régi bűneit:

„Ez az ország mindenikünk hazája,
Felszabadult, a ki volt is, árvája.
Hadd szakasszuk minden rosznak a végét,
Elfeledjük, elfeledjük a régít.“¹⁰

E széleskörű agitációs munkát látva, nem csodálkozhatunk, ha az alispán azt írja másnap a miniszterelnöknek, hogy a megyében mindenki „örömmel nyitá fel keblét a' bizalomnak, 's Megyém minden lakosa a' legnagyobb elégedettséggel néz elébe a' szép jövőnek. Ennél fogva Pest megyében valamint jelenleg semmi zavar nints, úgy jövőre is biztosíthatom Méltóságodat: hogy nem leend.“¹¹

És mégis leend. Nem azért, mintha az udvar jelentős agitációt fejtene ki a parasztok között, azt hirdetve, hogy nem a nemeseknek, hanem a királynak köszönhetik felszabadulásukat. Nem, az ilyen jellegű agitáció elég gyenge, az udvarnak a márciusi forradalmak nagyobb gondokat is okoznak, semhogy ráérjen foglalkozni az agitációs munka megszervezésével. S, ha jelentős volna is az aulikus agitáció, akkor sem érhetne el maradandó hatást, maradandó hatást csak olyan agitáció érhet el, amely az igazságon alapul. Paraszt-ságunk Mária Terézia uralkodása óta épít s a 18. század kilencvenes éveitől, teljesen indokolatlanul ugyan, de tovább épít a „király“-támogatására. A jobbágyfelszabadítás megtörténte után azonban

⁸ OL 1848—49-i nyomt. 1848. márc. 17. Idézi: *Ember Győző* is: Magyar parasztmozgalmak 1848-ban, Forradalom és szabadságharc 1848—1849, Bp, 1948, 253. l. A kiemelés tőlem — S. Gy.

⁹ U. o. 1848 márc. 19. Ezt az intézkedést két nappal utóbb jóváhagyja a megye közgyűlése is, PML KözgyJk 1848:1847.

¹⁰ *Erdélyi János*: Népdalok és mondák III, Pest, 1848, 333. l.

¹¹ OL MOIB 1848:19.

többé nincs mit várnia a „király“-tól, királytisztelete kezd összeomlani. Ha nem is teljes, de sok igazsággal állíthatja majd egy év múlva *Atádi* Vilmos, „hogy nincs ember már ez országban, a ki lelke mélyéből ne utálná a királyt, kit még alig egy esztendeje bálványozott, de kiről Isten maga tépte le, hatalmas kezeivel, azon fényt, melybe burkolva volt a király a nép szeme előtt, hogy annak belső undokságait ne pillanthassa meg“.¹²

Sokkal nagyobb kiterjedésű és lényegesen nagyobb hatású a nemesség agitációja, amely az udvari agitáció ellentétéként azzal az érveléssel igyekszik a parasztokat uraiknak oldalára állítani, hogy az urak harcolták ki az országgyűlésen kényszerítettetés nélkül, nagylelkűségből, önzetlen emberszeretetből a jobbágyszabadítást. A nemesség agitációs vonalát legtömörebben így foglalja össze az urak egyik legbecstelenebb lakája, *Vas Gereben*: „A' mi pedig a' birtokfelszabadítást illette, azt tette a' kaputos ur, a' kié volt a' föld; és midőn velünk megosztott a' teherben, isten és emberek előtt meghazudtolta az ámitók szavait, hogy csak a' király a' jó barát, az uri nép pedig ellenségünk.“¹³ Ennek az agitációnak van is hatása, hiszen, bár az országgyűlés az állítólag Rákos mezején táborozó parasztseregtől féltében szabadította fel a jobbagyokat, valójában a pesti forradalomban nem vettek részt parasztok, valójában sehol az országban nem készült parasztságunk felkelésre, az országgyűlési rendeket valójában nem a parasztság aktív forradalmisága, csak a parasztságban élő forradalmi feszültség és a pesti plebejus mozgalom félemlítette meg.

Ha a jobbágyszabadítást parasztmozgalmak előzték volna meg, aminthogy nem előzték meg, talán azt hinnék a parasztok, hogy felszabadulásukat önmaguknak köszönhetik. Ha a márciusi ifjaknak jó kapcsolataik volnának a paraszti tömegekkel, amint-hogy ilyen kapcsolataik nincsenek, talán felismernék a parasztok, hogy felszabadulásukat a pesti forradalomnak köszönhetik. Így azonban nem csodálatos, hogy a parasztok helyenkint teljes mértékben felülnek az úri agitációnak, elhiszik, hogy uraiknak köszönhetik a szabadságot, s még hálálkodnak is érte. Ez történik a jobbágyszabadítás kihirdetésekor például Bugyi községben, ahonnan az egyik úr következőképpen tudósít minket a felszabadítás hírének a nép körében kiváltott hatásáról:

Március „23-án történt meg nálunk a' még törvénné nem vált, de azért közzé tétetni jónak hitt közteherviselésről, úrbéri tartozások és papi dézmák megszüntetéséről szóló törvényjavaslatok kihirdetése. Helységünk lakosainak értelmességével összhangzásban volt azon tiszta örömi, melyet bennök állapotjoknak minden reményeiket meghaladó javulása támasztott. Örömiük következtében az előljárók nemzeti színű lobogókat vőnek kezeikbe, 's nagyszámu tömeg kíséretében, muzsikaszó mellett, de a' legszebb rendben járták végig az utcákat, tisztelegtek lel-

¹² *Atádi* Vilmos: Éljen a köztársaság!, NB 1849 máj. 21. 18. sz. 275. l.

¹³ *Vas Gereben*: Értsünk szót!, NB 1848 szept. 3. 14. sz. 214. l.

készeiknél, felkeresték eddigi földesuraik lakásaikat, éltetvén a' királyt, az őket boldogított törvényhozó testületet, volt földesuraikat 's azoknak tisztjeiket, hálás elismerésüket fejezvé ki a' felett, hogy ez utóbbiak az eddigi törvényekben megengedett szigorubb rendszabályokat ellenők soha gyakorlatba nem vették. Gyönyörű látvány volt e' századok óta elnyomott néposztályt szabadsága első perczeiben illy szép magamérséklettel látni...¹⁴

Ilyen látványban azonban nem sok helyen gyönyörködhetnek az urak. A nemesi agitáció, egyes ilyen kivételektől eltekintve, általában csak annyi hatást ér el, hogy bizonyos mértékben kiábrándítja a parasztokat a „király“-ból, de nem teszi őket egyszersmind a földesurak híveivé. Egy névtelen röpirat elpanaszolja, hogy „találkoztak jobbágy emberek, kik még jó formán szagát sem érezték meg a' robot és dézma alóli felszabadulásnak, még csak azt sem mondták földesuruknak, hogy eb' ura a' fakó! annál kevesebbé, hogy megköszönték volna a' robot és dézmának elengedését“.¹⁵ Egy klerikális bértollnok szerint „szomoruan tapasztalhatni itt ott, az úr teremtésének szidásával 's több illy félékkel illetni a' kaputos osztályt, a' nemességet; melly kalácsot adott!, 's mi követ hajigálunk rájuk“.¹⁶

Egy köztisztviselők számára készült agitációs vezérfonal problematikája is elárulja: parasztjaink elhiszik, hogy nem a király, de nem hiszik el, hogy az országgyűlés, s különösen azt nem, hogy az országgyűlés jószántából szabadította fel őket. A vezérfonal szerint a parasztok ilyen kérdéssel fordulhatnak a nemesi agitátorhoz: „Mégis kell valaminek lenni a' dologba: hogy bennünket ugy egyszerre megszabadítottak,“ — s erre az agitátornak ezt kell válaszolnia: „Először a' római pápa¹⁷ szabadította meg a' maga népét, ezután *ennek példájára* a' Magyar országgyűlés tikteteket is iparkodott megszabadítani.“ Ilyen felvilágosításra azonban minden bizonnyal csak a vezérfonal szerint felelik a parasztok azt, hogy „Isten áldja meg a' jó pápánkat! és az országgyűlést!,“¹⁸ — a valóságban nyilván szívesebben hallgatnak azokra az egyszerű néplánítókra, akik egyszerre szállnak szembe mind a „király“, mind az urak által történt jobbágyfelszabadítás propagandájával, s akik, mivel nem állíthatják, hogy a nép maga szabadította fel önmagát, s mivel nem tudják, hogy a nép felszabadítását a pesti forradalom vívta ki, parasztságunk vallásos ideológiájára támaszkodva azt hirdetik, hogy „az isten megszánt bennünket, megsokalta az urak által rajtunk tett hosszú uralkodást, nem nézhette már lábainkon

¹⁴ Simon Pál: Tudósítás, és jó szándéku nyilatkozat a' vidékről, MG 1848 ápr. 2. 29. sz. 311—312. l. A kiemelés tőlem — S. Gy.

¹⁵ A' király tanácsadója megmagyarázza a' népnek az új törvényeket, Buda, 1848, 17. l.

¹⁶ Matarits: Egy kis leczkel, KN 1848 okt. 19. 16. sz. 124. l.

¹⁷ IX. Pius.

¹⁸ Fügefy Ferencz: A' falusi notárius és jobbágy polgártársaink értekeznek a' szabadságról, Pest, 1848, 8. l. A kiemelés tőlem — S. Gy.

a' rabbilincseket, akarta, hogy azok lehulljanak és legott lehul-lának".¹⁹

Ez a „király“ és az urak nagylelkűségét egyformán kétségbevonó agitáció nagy hatást gyakorol a népre annak ellenére, hogy parasztságunk kisszámú vezetőinek legjobbika, *Táncsics Mihály* is iparkodik ekkor még igazolni a nemességet lapjában, a *Munkások Ujságában*. Egyhelyütt ezt írja *Táncsics*: „... Azt a' gyalázatos hírt is koholták, hogy a' király ráparancsolt az országgyűlésre, hogy a' nemesség a' robotot és dézmát törölje el, mit a' nemesség rosz néven vett, tehát majd országgyűlés után rajtunk állja boszuját; de ez ferelmes hazugság, ezt ne higyük el kendtek“. „Eddig sokan azt hitték közülünk, hogy mindent a' király tett, a' mi jó történt: ellenben minden roszt, mi az országnak ártott, mi az egész népnek terhére volt, a' nemességnek tulajdonították: de ez bal hiedelem, szörnyű csalódás volt; a' nemesek, a' mi testvéreink derekasan, sőt mondhatni, dicsően viselték magokat; éppen ezek, a' mi nemes testvéreink már régtől fogva törekedtek arra, hogy egyenlőség legyen köztünk.“²⁰

Vajjon köpönyeget fordított-e *Táncsics*, aki még 1846-ban azt írta, hogy a következő országgyűlés azért fogja felszabadítani a jobbágyokat, mert „a nemességnek saját haszna sürgeti ezt tenni; ha nem tenné, életét veszélyeztetné“?²¹ Nyilvánvalóan nem. De tisztában van azzal, hogy „a forradalom nem hogy bevégezve volna, de alkalmasint még csak ezután fog igazán kezdődni“,²² tisztában van azzal, hogy az ellenforradalom várható támadásával szemben a parasztságnak érdekében áll majd megvédenie a forradalom vívmányait, elsősorban éppen a jobbágyfelszabadítást, s tisztában van azzal is — mivel ekkor még azt hiszi, hogy a köznemesség hajlandó lesz szembeszállni az ellenforradalom támadásával —, hogy a parasztság csak akkor lesz kész a forradalom vívmányainak a *köznemesség oldalán* való megvédésére, ha tudatában is gyökeresen felszámolódik uraival szemben fennállott feudális jellegű osztályellentéte. Ilyen meggondolással hirdeti ő is, hogy a nép urainak köszönheti szabadságát. A parasztság széles tömegeire azonban még az ő agitációja sem hat jelentősen.

Mi ennek az oka? Végső soron az, hogy a jobbágyfelszabadítás földosztás nélkül történt meg, hogy tehát a jobbágyfelszabadítás lényegében semmit sem javított a földnélküli parasztok helyzetén. S ennek parasztságunk a márciusi forradalom öntudatosító hatására, mint látni fogjuk, hamarosan tudatára ébred. Ezért parasztságunkat a jobbágyfelszabadítás megtörténte leválasztja

¹⁹ *Domby* Ferencz nagyabonyi birtokos feljegyzése: Chaos, MG 1848 máj. 14. 43. sz. 487. l.

²⁰ *Kegyelem*, MU 1848 ápr. 16. 3. sz. 43—44. l.

²¹ *Táncsics Mihály*: Népkönyv, Bp, 1848, 55. l. A mű kézírata még 1846-ban készült.

²² *Katonaság*, MU 1848 máj. 21. 8. sz. 113. l.

ugyan a „király“ oldaláról, de nem állítja a nemesség mellé: semlegesíti. Az urak a nagy márciusi napokban még úgy láthatták, hogy az az ellentmondás, amely addig fennállott a nemzeti függetlenség kivívására való törekvésük és a parasztság forradalmi megmozdulásától, illetve a jobbágyszabadságától való félelmük között, feloldódott: jobbágaik felszabadításuk miatt érzett örömeikben ellenségeikből szövetségeseiké lettek, s, mivel kivívták az ország függetlenségét, nemsokára lesz pénzük is az elvesztett robotmunkának bér munkával történő pótlására. Rövidesen fel kell azonban ismerniök, hogy ez az ellentmondás feloldódott ugyan, de magasabb fokon újratermelődik. Először az lesz nyilvánvalóvá, hogy parasztságunk nem állt melléjük. Azután nyilvánvalóvá válik az is, hogy az ország függetlenségének kivívása nem ugrásszerűen, hanem majd csak a magyar ipar és kereskedelem lassú fellendülésének során növeli meg pénztökeiket.

Uraink tehát a jobbágyszabadsággal nem nyerték meg ugyan szövetségeseül a parasztságot, viszont elvesztették az ingyenes robotot s ugyanakkor a független magyar kormány megalakításával kiélezték a köztük és az osztrák burzsoázia között fennálló ellentétet, de még nem biztosítottak maguknak pénzt az elvesztett robot pótlására. Úgy igyekeznek ezért megszervezni gazdaságukat, ahogyan éppen lehet. Már az úrbéri szolgálatokat megszüntető 1848 : IX. t.-c. kimondja, hogy a földbirtokosoknak az elvesztett úrbériségek fejében kármentesítés jár, s az 1848 : XII. t.-c. a megszüntetett feudális javadalmakat államadóssággá változtatja át. De ugyanez a törvény az államadósság törlesztési tervének kidolgozását a következő országgyűlésre bízta. (Az utolsó rendi országgyűlés követői örülhetnek, hogy legalább az állami kármentesítés elvét sikerült törvénybe foglalniok.) A kármentesítés tehát — ez nyilvánvaló — nem fog gyorsan pénzt hozni az urak konyhájára.

A földesurak így legszívesebben addig halogatnák a robotról való végleges lemondást, amíg csak lehet. Vas Gereben gazdáit helyett arra igyekszik rábírní a parasztokat, hogy robotoljanak tovább, legalább Szent Mihály napjáig.²³ A miniszterelnök szerényebb: már említett első körlevelében csak arra utasítja a törvényhatóságok elnökeit, hogy az új törvények szentesítéséig járjanak el „a most még fenálló viszonyok netáni tapodói“-val szemben.²⁴ De — úgy látszik — a miniszterelnök sem elég szerény. Ezt mutatja az a tény, hogy Nyáry Pál egy nappal a miniszterelnöki körlevél kézhezvétele után kénytelen Pest megye birtokosaihoz a miniszterelnök utasításával ellenkező értelmű felszólítást intézni: „...Mi a' megye kebelében minden birtokosról reméljük, feltesszük és várjuk: miszerint nem várva az említett törvénycikknek az eddigi törvényes formások szerinti kihirdetését — melly különben is csak néhány

²³ Szeptember 29-ig. Vas Gereben: Öreg ABC vén emberek számára 2, Győr, 1848, 3. l.

²⁴ OL 1848—49-i nyomt. 1848 márc. 17. Idézi: Ember Győző is, i. h. 253. l.

hetekig haladhat — a' jobbágyoktól azon rövid idő alatt törvényszerűen még kívánható szolgálatokat 's úri fizetéseket, eme nagyszerű, 's a' békesen kivívott reformok még nagyobb és magasztosb emlékeül — nem csak nem követelendi, de csak igénybe se veendi.²⁵ A vármegye urai jobban ismerik a nép hangulatát, mint Batthyány, s jól tudják, hogy azt többé egy perczig sem lehet robotra szorítani. Nyáry felhívásának, a benne foglalt „morális kényszerítés“-nek²⁶ ezért a birtokosok általában, ha kedvetlenül is, de eleget tesznek.

Vannak azért, bár nem nagy számban, olyan birtokosok is, akik, hogy valamilyen módon mégis biztosítsanak a maguk számára ingyen munkaerőt, legalább volt jobbágyaiknak a forradalom előtt esedékessé vált, de még le nem szolgáltatott robotjait szeretnék behajtani. *Simon* Pál bugyi birtokos a Magyar Gazdában intéz „jósándékú“ felszólítást a parasztokhoz, s ebben kifejezi azon meggyőződését, hogy, ha van még jobbágy, akinek a felszabadító „törvény kihirdetéseig tartozott adóssága maradt volna fenn, annyi-
val szívesebben rovja le volt urának, mert szegyenlené bevárni az időt, hogy arra felszólíttassék, 's mert csak akkor fogja magát szabadnak tartani, ha le nem fizetett adóssága miatt pirulnia nem lesz kénytelen“.²⁷ *Poppel* Károlynak, Úri község jegyzőjének vallo-
mása szerint a község földesura, *Tahy* József királyi kamarás március 29-én „engem pénz, és föld adás ígérettel kívánt óda vezetni; miként én a' már szabaddá lett polgárokat — kik bennem bizalmokat helyezék — csaljam meg az által; hogy jelensem ki nekik, mikép újabb megyei határozat következtében a' múlt évekről felmaradt robot napokat leszolgálni tartoznak...“²⁸ Hasonlóképen „Ottlik Terézia Maglódi volt jobbágyai előadják: hogy az úrbéri viszonyok' megszűntével, helységük közbirtokosai jobbágyaiknak nem csak régiebb tartozásaikat, de az idei negyed évi illetőséget is elengedték, egyedül volt földesasszonyuk Ottlik Terezia követeli ezt, 's noha előljáróik, 's a' járásbeli fősz[olga]bíró tudtukra adták hogy ezzel törvényszerűleg tartoznak, még is minthogy többi lakostársaik az eféle szolgálattól mentek, annak eleget tenni vonakodnak...“²⁹

Vannak továbbá olyan esetek is, hogy egyes földesurak felszabadult jobbágyaikat törvénytelenül egyszerűen további robot-
szolgálatra kényszerítik. Májusban a „Tinnye helységben lakozó

²⁵ OL MOIB 1848 : 19/g és 1848—49-i nyomt. 1848 márc. 20.

²⁶ Simon, i. h. 313. l.

²⁷ *Simon* Pál: Jó szándékú szózat a' földmivelő néphez, MG 1848 ápr. 7. 31. sz. 336. l.

²⁸ OL IM Állad. ügy. 1849 : 2/50. Az irat teljes szövegét közli *Ember Győző* készülő forráskiadványában, s az irat eredetijét is ő volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Az általa rendelkezésemre bocsátott s forráskiadványában közlendő iratokat a továbbiakban is mindenütt nevének megjelölésével idézem. — S. Gy.

²⁹ PML KJK 1848 : 6382.

házas zsellérek... még most is úri szolgálatokra kényszerítettésüket panaszolják³⁰ s a gyóni zsellérek is „uriszolgálatra szoríttatásukat panaszolják...“³¹ Júniusban a tassi lakosok a „volt földes uraik által még folyvást követelt úrbéri tartozások teljesítésétől magokat felmentetni kérik...“³² Ilyen visszaélésről azonban csak erről a háromról van tudomásunk, a földesurak általában nyilván nem merik robotoltatással maguk ellen ingerelni a parasztságot.

Mivel a robotról, ha tetszik, ha nem, le kell mondaniok, legalább olcsó áron szeretnének bér munkásokhoz jutni. Ez viszont lehetetlenség. A napszámbérek a jobbágyfelszabadítás közeledtében szükségképen ugrásszerűen felemelkednek, hiszen Magyarország birtokosai egyik napról a másikra elveszíteneek évi 42,282.848 napi robotot³³ s e miatt a bér munka iránti kereslet hirtelen megnövekszik. A birtokosokon most sem segíthet más, csak régi fegyverük: a hamis tudat keltésére irányuló agitáció. A *Fügefű* Ferenc már idézett agitációs vezérfonalában szereplő minta-nótárius így próbálja hazafias szölamokkal becsapni a parasztokat: „Naponként olly fizetést kaptok — a' mint ezt kialkudjátok, csak arra kérlek benneteket, nagy munkabért ne követeljete, mert nagy munkabér miatt sokan földet nem művelnék, e' pedig csak a' hazának lenne kárára, — pedig minden ember köteles a' haza javát előmozdítani.“³⁴ Bezzeg másképp agitál a Munkások Ujsága: ez a lap egyenesen felszólítja a napszámosokat, követeljenek maguknak az addigiaknál magasabb béreket.³⁵ S a zselléreket nem is kell nagyon biztatni bérkövetelésekre. Nem lehet ritka az olyan beszélgetés, amelyet egy másik néplap örökít meg:

„Kasznár: Ugy-e jó uraságuk volt kendteknek az a' mi uraságunk?

Közpolgárok: Jó bizony: de már nem a' mi uraságunk; mi magunk urai vagyunk.

Kaszn. Az nem ide való beszéd, most akárki urasága: de ugye szereték kendtek azt a' jó uraságot?

Közpolg. Szerettük bizon.

Kaszn. Hát most szeretik-e kendtek?

Közpolg. Szeretjük bizon.

Kaszn. Nohát ha szeretik kendtek, eljönnek kendtek még neki szántani?

Közpolg. Azt már nem tesszük, mert aztán-ususba venné.

Kaszn. No de pénzért csak eljönnek?

Közpolg. Ugy már el, ha mindjárt fizet.

Kaszn. Mennyiért jönnek el kendtek?

Közpolg. Mit fizet?

Kaszn. Egy huszast egy napra.

Közpolg. De nem bankóba?

³⁰ U. o. 3708.

³¹ OL IM Urb. 1848 : 306/1 és PML KJk 1848 : 4663.

³² OL IM Urb. 1848 : 453/1 és PML KJk 1848 : 4550.

³³ Ez az összeg, amely gyalogos robotban és csak a szűkebb értelemben vett Magyarországra értendő, azokból az adatokból számítható ki, amelyeket Ember Győző gyűjtött egybe, i. h. 197—198. l.

³⁴ *Fügefű*, 4. l.

³⁵ *Vas Borona*: Szózat a munkásokhoz, MU 1848 júl. 30. 18. sz. 281—282. l.

Kaszn. Dehogyl ezüstbe.³⁶
Közpolg. Annyér nem menünk.
Kaszn. Hát mennyiért?
Közpolg. Egy forintér.
Kaszn. Bankóba?
Közpolg. Nem, ezüstbe.
Kaszn. Annyit nem ad.³⁷
Közpolg. No hát nem is menünk.
Kaszn. Hát isten kendtekkkel.
Közpolg. Jó hérével.³⁷

Ilyen követelésekkel persze nemcsak a pénzért dolgozó napszamosok, hanem a részesek is előállnak. *Prónay* Albert báró például „a' Tó-almási lakosok közt közhírré tette: hogv ugyan azon feltételek közt mint az elébbi években — miszerint t. i. két harmada az uraságé $\frac{1}{3}$ pedig a' le vágó lakosságé legyen — nád vágásra mindenki válalkozhat — erre azonban a' község oda nyilatkozott hogy felibe fogja vágni — ellenben más községbelit [értsd: bérletörököt — *A szerző*] bé nem bocsájtand...“³⁸ A napszamosok és a részesek munkabérének emelkedése természetesen maga után vonja az állandó urasági cselédek konvenciójának növekedését is. Ezért egyes földesurak — mint *Stéer* Márton tanár írja — „seregéstől bocsátják el tiszteiket és szolgálkat, mi által sok ezer ember kenyerétől fosztatik meg, s az elégedetlenség csirája táplálatik, melly e mozgalmas időkben a közbátorság szempontjából is figyelmet érdemel“.³⁹ S az elégedetlenség csiráját még jobban táplálják az olyan erőszakoskodások, amilyenekkel például a gödöllői *Grassalkovich*-uradalom él Mácsán, ahol a parasztokat az uradalom eltiltja a közlegelőül szolgáló erdő nagyrészének használatától s azután az „erdei legeltetésből kitiltott lakosságnak nyolczvan eke napszámért enged részén potló legeltetést...“⁴⁰ Az ilyen már-már az alig eltörölt feudális kizsákmányolási módok visszaállítását jelentő intézkedések egyfelől nem csökkentik, hanem növelik a parasztok úrgyűlöletét, másfelől pedig feltehetőleg mégsem elegendőek a földesurak munkaerőszükségletének kielégítésére, pénzsűkékjük csökkentésére.

A földbirtokosoknak, ha törik, ha szakad, pénzt kell szerezniök, s nem várhatnak a magyar ipar és kereskedelem fellendülésére: a pénzsűke körmükre ég. Ez a pénzsűke pedig igen nagy. *Korizmic*s László számítása szerint az úrbéri kárpótlás teljes összege (120—150 millió pengőforint) sem volna elég a földesurak birtokában maradt majorságok kapitalizálására, a szükséges munkaeszközöknek és kellő számú bér munkás munkaerejének megvásárlására.

³⁶ 1 ezüst (pengő) forint = 2,5 bankó (váltó) forint, 1 forint = 60 krajcár.

³⁷ Kasznár és közpolgárok, KÜV 1848 máj. 12. 4. sz. 33. l.

³⁸ PML KJk 1849 : 54.

³⁹ PH 1848 máj. 4. 47. sz. 398. l.

⁴⁰ PML KJk 1848 : 5455.

lására.⁴¹ A kármentesítésnél nagyobb pénzszerzési lehetőséget azonban nem látnak. A birtokosok ezért egyre hangosabban követelik a kármentesítés végrehajtását. *Mocsáry* Erzsébet pomázi közbirtokos szerényen így fordul például negyvennyolc decemberében, a legnagyobb veszély idején a Honvédelmi Bizottmányhoz: „... A' megmaradt néhány hóld szántó föld művelésére megszüntetett elegendő robot 's a' vólt jobbágy elvesztett kilenczedén felől, — a' további gazdalkodásra majorsági erő lévén szükséges, ezt a' megcsökkent jelen hitel crisis idejébe elő teremteni nem lehet, haszonbérliót pedig, ki az ország zavar körülményei között bizonytalan aratás fejében vetni magát felajánlaná, nem kaphatni. — És illy körülmények között mind a' mellett is, hogy a' törvényesített ha bár még egészben ki nem vívott általános szabadságot szívünk mély érzetéből üdvözljük is — 's tellyes kivíhatását lelkesen óhajtyuk is, — anyagi szükségünk fedezhetése végett azért folyamodunk illő tisztelettel, miszerint legalább jelenlegi súlyos körülményeinket tekintvén, — az allomány által úgy is elvileg már elfogadott kárpótlási összegből ezer ezüst forintokat előlegezni szíveskednék.”⁴² *Windischgrätz* már a kapuk előtt áll, s *Korizmic*s szerkesztő és miniszteri osztálytitoknak úr szerint „alig van a törvényhozásnak előkelőbb teendője, mint végrehajtani az urbéri kárpótlást, melyet a törvény a nemzeti becsület garantiája mellett kikötött, s melyet a becsületes magyar nemzet, meg vagyok győződve már életbe is léptetett volna, ha szegény hazánkra olly nehéz napok nem küldetnek.”⁴³

*Korizmic*s persze téved. A becsületes magyar nemzet akkor sem fizette volna meg 1848-ban az urbéri kárpótlást, ha nem tört volna ki a szabadságharc. Nem fizette volna meg, mert nem lett volna miből megfizetni az ország teljes pénzforgalmánál is jóval nagyobb összeget. Ezt maguk a kármentesítés kérdésével kapcsolatos országgyűlési tárgyalások is bizonyítják, amelyek, bár „előkelő” helyet foglalnak el a többségében *Korizmic*s úrral egyetértő országgyűlés napirendjén, attól eltekintve, hogy eredménytelenül megszakadnak, képtelenek megjelölni a fizetésre kötelezett államkincstár pénzforrásait.⁴⁴ Hogy az urak mennyire tisztában vannak a kármentesítés végrehajtásának nehézségeivel, jól mutatják azok az esetek, amikor magukat már régebben, saját költségükön megváltott parasztok, illetve községek kérik, hogy az államkincstár térítse meg most nekik örökváltságra költött pénzüket. *Kecskemét* városa például ilyen címen többet mint háromszázezer forintot követel az államtól. A városnak az országgyűléshez intézett folya-

⁴¹ *Korizmic*s [László]: Hazánk mezőgazdasági átalakulása, GL 1849 jan. 18. 2. sz. 18. l.

⁴² OL AR Lad. XX22, Fasc. 5B, No 4a.

⁴³ *Korizmic*s, i. h. 1849 jan. 1. 1. sz. 5. l.

⁴⁴ A kármentesítés kérdésének országgyűlési vitájáról részletesen: *Szabó* Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban, Bp, 1946, 300—332. l.

modványát a képviselők megtárgyalásra sem érdemesítik, hanem „mosollyal fogadják”.⁴⁵ Nevethetnek is azokon a naív kecskeméti polgárokon, akik azt remélik, hogy az országgyűlés urai hajlandóak lesznek osztozni velük a kármentesítés céljából rendelkezésre álló pénzösszezen, amely még saját étvágyukat sem elégíti ki. De nehogy azt higgyük, hogy az urak csak az ilyen többszázezer forintra rúgó összegek kifizetésétől fáznak. *Mészáros Károly* főszolgabíró például még annak a *Jánosits* Simon nevű bátyai parasztnak hasonló kérését is elutasítja, aki mindössze 750 váltóforintnyi általa lefizetett örökváltsági tőke visszatérítését kéri.⁴⁶

De bármilyen nehézségekbe kerül is a pénzhány miatt a kármentesítés végrehajtása, attól visszaborzadnak az urak, amit *Táncsics* javasol, hogy tudniillik „urbéri kárpótlás... csak olyanoknak adassék, kiknek az urbéri tartozás és szolgálat volt minden jövedelmük...”, s ha „nem volna elég biztos és czélszerű mód annak kitudására, hogy kinek van szükségkép méltányos joga a kárpótlást követelni: megállapíthatnék az, hogy a kinek például 2000 vagy nem bánom több, 3000 forintnyi évi jövedelme van, az ilyen semmi esetre kárpótlásra ne számítson”.⁴⁷ El kell utasítaniok *Táncsics* javaslatát, hiszen minél nagyobb arányban tért át valamelyikük negyvennyolc előtt az úrbéres gazdálkodásról majorsági gazdálkodásra, annál nagyobb szüksége van most birtokának kapitalizálásához pénzre, kármentesítésre.

A mezőgazdasági munkabérek emelkedése és a kármentesítés gyors végrehajtásának lehetetlensége hamar megtöri a nemesség forradalmi lendületét. Az a körülmény viszont, hogy a parasztságot a márciusi események nem állították mellé, csak semlegesítették, egyelőre közömbösen hagyja. Egyelőre ugyanis nemességünk még nem tudja, mert nem szeretné tudni azt, amit *Táncsics* már negyvennyolc májusában tud, hogy tudniillik „a forradalom nem hogy bevégezve volna, de alkalmasint még csak ezután fog igazán kezdődni”,⁴⁸ nem tudja, hogy a forradalom vívmányait meg kell még majd védeni az osztrákok, az ellenforradalom támadásával szemben, s így nem érzi szükségét annak, hogy a parasztsággal szoros szövetségre lépjen.

Világosan tükrözi ezt a helyzetet a nemességnek a nemzetőrség megszervezésével kapcsolatos politikája. A nemzetőrségben a márciusi radikálisok a forradalom védelmének fontos szervét látják, s ennek megfelelően Pest-megye Közbátorsági Állandó Választmánya, amely a márciusi ifjak irányítása alatt áll, mivel a forradalom letörésére „oly készülétek tétele mutatkozik, mellyek ellenében készületlenül maradni hon polgári kötelességnek mulasz-

⁴⁵ *Pap Dénes* (szerk.): A magyar nemzetgyűlés Pesten II, Pest, 1866, 163. l. V. ö.: OL SzIV 1849 szept. 18.

⁴⁶ PML KJk 1848 : 2621 és 5385.

⁴⁷ *Táncsics Mihál*: Forradalom, Bp, 1849, 55. l.

⁴⁸ L. 22. jegyzet.

tása“, már március 23-án „mind azoknak kik az alkotmányos rend fentartásában érdeklettek *általános* felvegyezzését [így!] látja szükségesnek...“⁴⁹ A választmány el is rendeli, hogy a büntetett előéletűeknek kívül „mindenki mást — ki bár mi csekély fekvő vagyonnal — vagy egyéb értékkel bir — ’s erkölcsi magaviselete által elég biztosságot nyújt hogy a’ nyerendett fegyverrel vissza élni nem fog — ... a’ nemzeti őrseregbe kötelezőleg sorozzák bé —“⁵⁰ A Pozsonyban jövőjük biztosításán fáradozó Karok és Rendek azonban máskép határoznak. Szerintük a nemzetőrség feladata „a személyes és *vagyonbátorság*, a közcsend és *belbéke* biztosítása“ s éppen ezért a nemzetőrségnek csak olyan parasztok lehetnek tagjai, akik legalább „féltelket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot kizáró tulajdonul bírnak, vagy ha illy birtokot nem bírnak is, de 100 pengő forint évenkénti tiszta jövedelmök van...“⁵¹ Az országgyűlés tehát magasabb cenzust szab a nemzetőröknek, mint az országgyűlési követek választóinak. (Választójoggal rendelkezik ugyanis minden paraszt, akinek legalább negyedteleknyi birtoka van.⁵²) A tekintetes Karok és Rendek szívesebben adnak a paraszt kezébe még választójogot is, mint fegyvert.

A belügyminiszter azután elrendeli április 21-én a nemzetőrség felállításáról szóló törvény végrehajtását, elrendeli, hogy a nemzetőrség „a’ vagyonosabb osztályból... szaporitassék, ’s annak tiszte és kötelessége megmagyaráztassék“.⁵³ Egy klerikális publicista, Szabó Imre meg is magyarázza, mire kell használniok a nemzetőröknek fegyverüket: „... A’ fegyvert csak felsőbb parancsolat szerint, törvényes, jó célokra, az ország ellenségei, a’ rendbontók, rablók, tolvajok ellen; a’ közbátorság, csendesség föntartására kell használni, de soha sem személyes bosszúságból vagy épen gonosz-ságból.“⁵⁴ Mi hozzátehetnők azt is, amit a főtisztelendő úr csupán a sorok között mondott el: sohasem az urak ellen. Az urak a nemzetőrségtől nem a forradalom vívmányainak, hanem osztályuralmuk alapjának, saját vagyonuknak védelmét várják, vagyonuk védelmét pedig nem bízzák azokra, akiknek leghőbb vágyuk a földesurak vagyonának csorbítása, akiket a jobbágyfelszabadítás, mint látni fogjuk, korántsem elégitelt ki. Az urak nem fegyverzik fel a parasztságot széles tömegeit, mert nem készülnek megvédeni az osztrákok ellenében a forradalom vívmányait, s azért nem készülnek megvédeni az osztrákok ellenében a forradalom vívmányait, mert ekkor még nem számítanak az ellenforradalom támadására. De a gondolatsort meg is fordíthatjuk: az urak azért nem készülnek a forradalom vívmányainak Ausztria ellenében való megvédésére, azért

⁴⁹ PML APM 1848:7946 KÁVJk márc. 23. A kiemelés tőlem — S. Gy.

⁵⁰ U. o. márc. 24.

⁵¹ 1848:XXII, t.-c. A kiemelések tőlem — S. Gy.

⁵² 1848:V. t.-c.

⁵³ PML KJk 1848:2915.

⁵⁴ Szabó Imre: Tanácsadó. A’ falusi nép’ számára, Pest, 1848, 21—22. l.

nem hajlandók számítani az ellenforradalom támadására, mert nem hajlandók felfegyverezni a parasztság széles tömegeit, mert nem hajlandók a jobbágyfelszabadításon kívül egyéb engedményeket is tenni a parasztságnak. Igazuk van a márciusi ifjaknak, amikor azt állapítják meg, hogy az uraknak a nemzetőrség megszervezésével kapcsolatos politikája „az eddig fen állt Castoknak szűk keblű megerősítésére vezet...”⁵⁵

S ugyanerre vezet az uraknak az a politikája is, amely a népi tömegeknek a törvényhozó- és végrehajtóhatalom alsó- és középfokú szerveitől való további távoltartására irányul. A Közbátorsági Állandó Választmány, amely a pesti forradalom nyomására alakult s amely a márciusi ifjak befolyása alatt áll, a forradalom radikális balszárnyának gyengesége miatt⁵⁶ csak az új kormány Pestre költözéséig marad fenn. A vármegye életének irányítását azután május 1-én a mulleli közgyűlés utóda, a vármegyei választmány veszi át. Ez annyiban különbözik a megszűnt közgyűléstől, hogy, míg az a vármegye urainak feudális, ez feudális maradványokban bővelkedő kapitalista jellegű osztályuralmát hivatott fenntartani. A március 21-i közgyűlés ugyan a néhány nappal előbb lezajlott forradalom hatására még határozatba veszi, hogy „a' Megye termében a' Megyének minden lakosa tanácskozási és szavazási joggal bír”,⁵⁷ ez a határozat azonban papíron marad. A megyei választmányt ugyanis a törvény⁵⁸ értelmében az utolsó közgyűlés alakítja meg s ez tetszése szerint jelöli ki azokat a választmányi tagokat, akik az egyes községeket fogják képviselni. Az utolsó közgyűlés alkalmával pedig minden bizonnyal nem jelenik meg a megye termében a megyének valamennyi nem-nemes lakója, — a közgyűlési jegyzőkönyv legalább is nem panaszkodik arról, hogy a megye terme szűk a megjelent parasztok befogadására. *Táncsics* viszont már májusban szóvá teszi, hogy „több helyről hallatszik az elégedetlenség, hogy a megyei képviselők nem a községnek választottai, hanem a táblabírák és szolgabírák kineveznek egy pár kaputos embert, kiket a község vagy nem is ismer, vagy ha ismer is, olyanok, kikben a lakosoknak kevés vagy semmi bizodalmuk sincs. Így történt, — hogy csak egyet legalább említsek — Izsákon is.”⁵⁹ Nézzük meg tehát példának okáért mi is, mi történt Izsákon.

Mielőtt azonban szemünket Izsák mezővárosára vetnők, jegyezzük meg, mivel ott nemcsak a várost képviselő választmányi tagok, hanem a helybeli előljárók ellen is emelkedett panasz, hogy a pozsonyi országgyűlés a községi előljáróknak újonnan való megválasztását a megyék ilyenértelmű határozatától teszi függővé.

⁵⁵ PML APM 1848 : 7946 KÁVJk márc. 23.

⁵⁶ Révai József: Marx és a magyar forradalom, Marxizmus és magyarság, Bp, 1946, 82 l.

⁵⁷ PML KözgyJk 1848 : 1843, 1844 és OL VA 1326/b.

⁵⁸ Az 1848 : XVI. t.-c.

⁵⁹ MU 1848 máj. 21. 8. sz. 126. l.

Pest-megye pedig például úgy határoz, hogy már megválasztott községi előljárárság „a szokásban lévő tisztújítás elérkeztéig — csupán hivatali véttség miatt ’s törvényes úton hozandó marasztalás következtében mozdítható el...“⁶⁰ Mindszentek napjáig tehát azok a községi előljárárok, akik eddig szolgálták földesuraikat, tovább szolgálhatják — őket... S, hogy mi lesz Mindszentek, a tisztújítás napja után, azt majd meglátjuk. Most nézzük csak, mi történt Izsákon.

A vármegyének május 3-án „Földvály Gábor fő szolgabiro jelenti miképp feljelentetvén nékie: hogy a mult Apr hó 27-én Izsákon Pajer Simon Dubecz János, Boha Nagy Sándor, Szlanka Josef Szabó Mihál Egyedi István és Fábián Josef megyei pusztázó a' vám házához mentek, s' ott az előljárok 's jegyző ellen számos vád pontokat felolvastván elhatározták hogy miután a bizodalom irántuk meg szűnt a következő vasárnap őket a város házából kiszorják, továbbá hogy c' cél elérésére Csemniczky Lajos felhívására estvénekent gyűléseket tartván a' lakosságot az előljárság ellen izgatták 's egyszersmind elhatározták különösen Csemniczky Sándor felhívására hogy ha katonaság megy a faluba annak bélélt ki kell hányni — tudósító fő szolgabiro ur a helyszínén azonnal meg jelent, 's vizsgálat után a tényt úgy találta mint feljelentve van azon meg jegyzéssel hogy az előljárok ellen elő adott vádak mind alaptalanok, 's a' fennebb nevezett lázítokhoz tartozik még fő szolgabiro Madarassy László ur ispánja is. Jelenti továbbá fő szolgabiro ur hogy a vizsgálat befejezte után, ne hogy ellen szegülés történjék egyebet annál nem tett minthogy Fábián Josef hadnagyot ki a lázítók főnöke volt a választmány jóvá hagyása reménye alatt hivatalától felfüggesztette.“⁶¹

Mit tesz mostmár a vármegye? Hallgassuk meg erről egy a főszolga-bíró úrtól eltérőleg a nép irányában kedvezően elfogult, vagyis elfogulatlan izsáki polgár beszámolóját:

„Az 1848-ik évi 16. t. cz. értelmében majus 1-én a megyét képező választmány megalakulásával örökre eltemettük volna a tekintetes károkat és rendeket, még pedig elevenen, s épp azért támadtak fel újra, mivel elevenen temettük el őket.

A feltámadt s közbizodalmat nem bíró egyénekből kinevezett — vagy akarám mondani megválasztott — megyei bizottmányt — városunkból két fekete lelkű egyén merészkedett jégre vezetni, s a nép érkeivel ellenkező tevékenységre ébreszteni.“⁶²

Ugyanis ezek a nagy tekintetű választmányhoz egy folyamodványt adtak be, telve roppant hazug, rágalmozó vádakkal városunk lakosai ellen, — hogy t. i. nálunk iszonyu lázadás van, — a tanácsbelieket ki akarják hányni, (igen mivel a nép bizodalmat nem bírják, mert választásuk akkor történt, mikor még a szolgabíró candidált, és a hajdu pálczával mellette proponált) — „még népgyűlést is mertünk tartani (borzasztó); de még mi több, merészkedtek a lakosok folyamodni, hogy mivel városunk résziről olly egyének nevezettek a választmányba, kik a nép bizalmát legkevésbé sem bírják, soroztatnék azok közé a nép által ajánl-

⁶⁰ 1848: XXIV. t.-c., ill. PML KJk 1848:3158.

⁶¹ PML, KJk 1848:3192.

⁶² Mondani sem kell talán, hogy e két „fekete lelkű egyén“ egyike éppen az a Szily Ádám nevű földesúr, aki március 15-én még félelmében maga hirdette a népnek a szabadságot. (L. 104. l.)

takból is egy pár egyén. — E miatt az igaz, folyamodtak Nyárihoz, de eredmény nélkül elutasítottak.⁶³

S mit mondott a választmány mind ezekre? megijedt mint egy insurgens (de hiába még ujoncz) s nevezett egy tejs deputatiót az ujjon elválasztott másod alispán⁶⁴ elnöklete alatt katonai karhatalommal felruházva, a feladott vádak szigorú megvizsgálására.

Előidézettvén ez által a nagy láрма, — mondatott, hogy már jön 300 katoná elfogdosni bennünket, lánczokra verni, sütni főzni s ki tudja talán fel is akasztani? S mind ezt miért? semmiért.

Es csakugyan be is rukkolt városunkba egy osztály a közelfekvő vasas ezredből, töltött fegyverekkel kézben s kivont kardokkal, egészen megrohanásra elkészülve, a trombitások pedig fújták a megtámadó jelt, — és találtak semmit, a levegőbe vagdoshattak volna; de el is szegyenlették magokat, s a kardot azonnal hüvelybe dugták, magok pedig egész alázattal egymást bámulva szétesztlottak.

Eljött végre a tejs deputatio is, s mit csinált? nagy képeket; — borzasztó dolgok elintézésére jöven, s hallott piaczi pletykákat, de azok felett valami eretnekségi nyomozásokat tartott, és ugyan mi sült ki? semmi — ez ezt mondta, a meg azt; ezt is mondta, azt is mondta. Midőn már a sok haszontalan kérdezősködésbe belefáradt, abba hagvta.

Iparkodott ugyan a lázítói billyegét egy pár egyénre rá süthetni, de felteszek a tejs deputatióról annyi gyöngédséget, hogy azokat csupán munkássága fáradságának jutalmául akará beszámítani.

Azokat pedig, kik oknélküli meggyaláztatások elkeseredésében a nagyságos deputatio előtt bátrabban nyilatkoztak, és talán nem osztogaták olly bőven a tekintetes czimet, elnök ur jól lehordotta s közülök egy polgártársat lánczra is veretett, de meggyőződven ártatlanságáról, azonnal szabadon bocsátotta.

A többi ártatlanul vádolt polgártársak is lepírongattatván, néhányan közülök az elnök által lázítói czimme! ajándékoztattak meg.

Ugy látszott, elnök ur egy kissé be akarta magát gyakorolni új állásába, s éppen olly embereken próbálta meg, kiknek ha joguk lett volna választásában, sohasem emelik arra a pólczra, melyről most letekintget a szegény emberre.⁶⁵

Egyszóval: a vármegye urai a törvényre hivatkozva megakadályozták a nekik kedves előljárárság leváltását. De, ha van talán valaki, aki azt hiszi, hogy Mindszentekkor, a következő tisztújítás alkalmával teljesül a város lakóinak akarata, az téved:

A pestmegyei választmány november 16-i ülésén „olvasztatott Földváry Gábor fősz[olga]bíró úr jelentése, melyben előadja, mikép Izsákon közelebb tartott bíróválasztás alkalmakor kihágások történnem csak tanácsbeliekül választattak olyyak, kik a' tavaszi lázongásban részt vettek, hanem bíról is, Fábján József t. i. ki azon kívül, a' megye által pusztázó hadnagyságból is kitétetett, Szabó József pedig, kibebiztosíték alig van [aki tehát nyiván nem zsírosparaszt — A szerző]

⁶³ Közbevetőleg: van rá eset, hogy a választmány ilyen kérést nem utasít el, akkor tudniillik, ha a választmányba felvétni kért paraszt a vármegyei urak megítélése szerint „értelmes és józan magaviseletű“, azaz úrtisztelő elem. L. pl.: Véniger József veresegyházi lakosnak a választmányba történt utólagos felvételét, PML VJk 1848 : 3978.

⁶⁴ Az időközben első-alispánná előrukkolt Nyáry Pál helyett választott Madarassy László.

⁶⁵ S amelyről januártól fogva a Pestre bevonult Windischgrätz legteljesebb egyetértésével fog továbbra is letekintgetni a szegény emberre. MU 1848 jún. 4. 10. sz. 156—157. l.

adószedőnek; minek k[övet]k[ezésé]ben tudósító fősz[olga]bíró őket sem meg nem erősítette, sem föl nem eskette.”⁶⁶

Az urak tehát szemmel láthatóan saját törvényeikhez is csak addig ragaszkodnak, amíg azok közvetlenül szolgálják érdekeiket. Amikor az izsáki parasztok már jogszerűen is megtarthatják a tiszt-újítást, akkor sem hajlandóak beiktatni a lakosok többsége által választott új előljárókat, mert azok sejtetőleg nem őket szolgálják. Táncsicsnak, aki mindent kész alárendelni az ellenforradalom elleni egységes kiállás érdekének s aki ennek megfelelően, mint láttuk, még a nemesi jobbágyszabadítás meséjét is hajlandó terjeszteni a nép között, Táncsicsnak kell tiltakoznia a Földváry Gáborok aljasságai ellen, mondván: „Kérem önöket, megyei tisztviselők, a haza üdvösségére kérem, önök műveltségöknél, meg hivatalos állásuknál fogva is, jobban tudhatják, mit kell törvényesen tenni, ne adjanak okot elégedetlenségre.”⁶⁷ Táncsics jól tudja, hogy az ilyen sérelmek nagyon alkalmasak az urak és a parasztok közötti szakadék elmélyítésére, nagyon alkalmasak tehát a forradalmi erők akkor, a nemesség balratolódása idején még valóban kíváncsatos egységének megbontására. A Földváry Gáborokat azonban a kérdésnek ilyen föltevése nem érdekli, a Földváry Gáborok nem hajlandóak alárendelni a haza üdvösségének osztályérdekeik száz százalékos védelmét. Földváry Gábor Táncsics tiltakozásának ellenére sem tartja tiszteletben az izsáki parasztok akaratát s meghagyja hivatalában a régi előljáróságot. E miatt Izsákon zavargások törnek ki, a lakosok meg akarják fosztani hivataluktól a régi előljárókat.⁶⁸ A zavargásoknak azután Windischgrätz támadása vet véget.

Alighanem már az eddigiekből is kitűnt, hogy az urak nemcsak a vármegyei választmányt, nemcsak a községi előljáróságokat tartják továbbra is birtokukban, hanem, amint a miniszteriális tisztviselők zöme is szolgálta már a multban a „király”-t, úgy a megyei tisztviselők is azok maradnak, akik a forradalom előtt voltak. Nem lehet meglepő tehát az a kép, amelyet *Kossuth*nak kell majd novemberkilenc áprilisában rajzolni a róluk:

„Köz botránkozást okozott a nemzetben s az ország kormányánál azon tapasztalás, hogy midőn Budapestről az akkori körülményekhez képest, épen a haza megmentésének érdekében az országgyűlésnek s kormánynak székhelye, Debreczenbe ideiglenesen áttétetett, Pestmegyeinek tisztikara hűtlenül a törvényhez, alkotmányhoz s Pestmegye régi dicsőségéhez, igen kevés kivételekkel (mellyek között Ács Károly sz[olga]bíró legkitűnőbb helyet foglal) nem csak hogy elmulasztotta, a megye erkölcsi személyességét a törvényhatóságot székhelyének más biztos helyre áttételével megmenteni, nem csak hogy a zsarnok ellenség első felhívására tömegestől sietett a haza ellenségeinek meghódolni, s a megyebeli községek előljáróit hasonló meghódolásokra kényszeríteni, hanem még ezen felül az ellenség honáruló biztosának Babarczy Antalnak, túl physical kényszerűség határain vak eszközévé is aljasult a haza, nem-

⁶⁶ PML VJk 1848 : 7139.

⁶⁷ MU 1848. dec. 22. 24. sz. 99. l.

⁶⁸ PML KJk 1848 : 7806.

zet és törvényes szabadság legyilkolására intézett még oly istentelen rendeleteit a legnagyobb megelőző készséggel teljesítette, s a lakosságot, s községi előjáróságokat azoknak teljesítésére kényszerítette, de sőt akadtak egyének, kik hazánk gyilkosainak kezéből, a nemzet elnyomására új hivatalokat s előléptetéseket elfogadtak, s a zsarnokság céljainak előmozdításában annyira vetemedtek, hogy még Pestmegye népét az ellenség számára ujonez állításra is kényszeríteni megkísérelték, s ekként a haza elleni fegyverfogásnak hivatalos tekintélyekkel előmozdítása által, a honárulás legmagasb nemének hazánk mint közös édes anyánk, s az országért véröket életüket áldozó testvéreink legyilkolásának orgazdáiává váltanak.⁶⁹

S, amint a tisztviselők nem változnak, ugyanúgy a birtokosoztlály képviselte marad az új, „népképviselési“ országgyűlés is. A Magyar Gazda már a márciusi nagy napokban nyíltan kifejezésre juttatja az uralkodóosztálynak azt a nézetét, hogy az új országgyűlésnek „a földbirtok illő képviselété“ nek kell lennie, amikor egyik vezércikkében a norvég alkotmányt állítja példaként a Pozsonyban a „népképviselési“ törvény megalkotásán buzgólkodó rendek elé. „A' norvégiai alkotmány sok eszmét nyújthat törvényhozóinknak a' népképviselés alkalmazásában — írják Magyar Gazdáék —; mi részünkről ezt különösen arra nézve óhajtanók, mi a' földbirtok illő képviselétét a' törvényhozásban biztosítani képes. — Ez különösen a' választási 's választatási képesség meghatározásában, 's a' felső tábla rendezésében igényel különös figyelmet, kíváncsatos levén, hogy a' historiánkban gyökerező aristocratiái suly 's nemzetiségi érdekek a' törvényhozónak *anyagi és erkölcsi függetlenségével*, az alsóházai képviselők számával, a' nemzeti közakarat nyilatkozhatása szabadságával, 's a' királyi thrón szilárdsága és becsülete biztosítékaival arányba és harmóniába hozva legyenek.“⁷⁰

Az utolsó rendi országgyűlés által megszült cenzusos választójogi törvény meg is felel ezeknek a kívánalmaknak. A törvény⁷¹ szerint választójoggal bírnak például a szűkebb Magyarországon a 617.521 főnyi nemesség összes felnőtt férfitagjai, a parasztok közül viszont csak az 582.262 legalább negyed teleknyi birtokkal rendelkező család fejei.⁷² De a választójoggal rendelkező parasztoknak is csak kis része élhet, illetve él választójogával. Cegléd városának huszonegyezer lakója közül például választói képessége van körülbelül három-négyezernek. Ezek közül a választói névjegyzékbe felvesznek 772-t, s emezek közül szavaz 248. (Már csak azért sem több, mert a választás „véletlenül“ a legnagyobb dologidőben van — s mint az az országban általános — hétköznapon.)⁷³ Elégge ismeretes, nem szükséges bővebben beszélnünk arról, hogy a szavazati jogokkal élő parasztokat is hogyan állítják erőszakkal, megfélemlítéssel,

⁶⁹ OL 1848—49-i nyomt. 1849 ápr. 9.

⁷⁰ Mit vehetnénk át Norvegiából a' magyar alkotmányba?, MG 1848 márc. 26. 25. sz. 269—270. l. A kiemelések a cikk eredeti szerzőjétől.

⁷¹ Az 1848: V. t.-c.

⁷² Ezeket az összegeket az Ember Győző által feljebb már idézett helyen (l. 33. jegyzet) közölt adatok felhasználásával számítottam ki. — S. Gy.

⁷³ OL AR Lad. XX22, Fasc. 2A, No 24b.

hazug demagógiával, vallási ellentétek szításával és a korteskedés ezer más fogásával az urak képviselői mögé. A júliusban összeülő országgyűlésnél kedvérevalóbbat a Magyar Gazda még Norvégiában sem találhatna.⁷⁴ Jogos keserőséggel jessz meg tagjairól *Táncsics*: azok „nem is tudják... úgy igazán, hogy ők a népnek képviselői. Csak úgy dolgoznak, mintha ők még most is csupán a kiváltságos nemesi osztály volnának...”⁷⁵ Azok is.

Egyszóval: a birtokososztály szorosan a maga kezében tartja a független magyar állam erőszakszerveit, hogy megvédje velük új-típusú, feudális maradványokkal át-meg-átszótt kapitalista osztályuralmát. De vajjon kik ellen akarja megvédeni ezt az osztályuralmat? Bármennyire nő is negyvennyolc tavaszán és nyarán az ellenforradalom támadásának veszélye: egyre kevésbé a gyarmati elnyomás visszaállítására törekvő osztrák burzsoázia ellen s egyre inkább a feudalizmus felszámolásának addigi eredményeivel elégedetlen magyar parasztság ellen. Mi ennek az oka? Márciusban még tétlen parasztságunk gyors aktivizálódása.

Mik parasztságunk aktivizálódásának jelei? Elsősorban azok a mozgalmak, amelyek a feudális viszonyok gyökeres felszámolására irányulnak. (Az anyag gazdagsága miatt nincs terünk ehelyütt e mozgalmak részletes ismertetésére — típusaikat különben is behatóan elemzi *Ember Győző* már többször idézett tanulmányában⁷⁶ —, s így meg kell elégednünk néhány összefoglaló adat közlésével.) A telkesjobbágyság mindenekelőtt a szorosabb értelemben vett úrbériségek mindegyikének megszüntetését követelik, illetve ténylegesen megszüntetik őket. A törvény⁷⁷ ugyanis, mint ismeretes, csak a robotot, a kilencedet és a füstpénzt törli el, de nem szünteti meg a kisebb királyi haszonvételeket, azokat a feudális jogokat, amelyeket a földesurak legkönnyebben válthatnak *pénzre*. Jobbágyságunk jelentős része viszont fütyül a törvényre és az urak engedélye nélkül is e földesúri jogok birtokába helyezi magát. Legnagyobb mértékben az uraságok korcsmáltatási jogát tulajdonítják el parasztjaink: Pest-megyének húszegynéhány helységében⁷⁸ nyitnak negyvennyolc tavaszán és nyarán kurta korcsmákat.⁷⁹ Ezen-

⁷⁴ V. ö.: Szabó Ervin 228. l.

⁷⁵ MU 1848 aug. 13. 21. sz. 313. l.

⁷⁶ I. h. 204—244. l.

⁷⁷ Az 1848: IX. t.-c.

⁷⁸ A vármegye területén 1848-ban összesen 187 helység van. PML VJK 1848: 5975.

⁷⁹ Acsa: PML KJK 1848: 2927; Akasztó: u. o. 5130; Dab: OL AR Lad. XX22, Fasc. 2A, No 235a; Farnos: PML KJK 1848: 2921; Gomba: u. o. 6878; Isaszeg: OL AR Lad. XX22, Fasc. 2A, No 699; Izsák: PML KJK 1848: 3192, VJK 1848: 3317, 7140, MU 1848 jún. 4. 10. sz. 156. l.; Kaláz: PML KJK 1848: 6192; Kiskőrös: u. o. 6373; Mende: PML APM 1848: 7946 (Ember); Monor: PML KJK 1848: 5009, 5447, KJK és APM 1848: 6207; Nagybony: PML KJK és APM 1848: 4501 (az utóbbi iratot közli: Ember 229. l.), KJK 1848: 5889; Nagykáta: PML KJK 1848: 2893, 2928 és VJK 1848: 3281; Ókéske: PML KJK és APM 1848: 4501 (az utóbbi iratot közli: Ember 229. l.); Páty: PML KJK

kívül néhány helységben az uraságok húsáruslási,⁸⁰ halászlási,⁸¹ vásártartási⁸² és malomállítási⁸³ jogának „bitorlását” is láthatjuk. Igen jelentősek azok a mozgalmak, amelyek során a gazdák telki állományuk multbeli igazságtalan rendezését iparkodnak jóvátenni. Tizenhárom helységben követelik, illetve hajtják végre a korábbi úrbéri regulációk revízióját,⁸⁴ tizenöt helyen indulnak harcba a sérelmes legelőelkülönözések megsemmisítéséért,⁸⁵ háromhelyütt pedig az urak által elfoglalt rétjeik visszaadását követelik.⁸⁶

A felszabadult jobbágyokon kívül megmozdulnak parasztsá-gunknak azok az elemei is, akik jogilag nem úrbéri, hanem szerződéses viszonyban voltak földesuraikkal, akiket azonban valójában szintén feudális módon zsákmányoltak ki s akiknek a helyzetén a „jobbágy”-okat felszabadító törvény mit sem változtatott. Ezek közül legtöbbször majorsági szőlőket, mások egyéb majorsági földeket, megint mások irtvány- és maradványföldeket „bérel”-tek uraiktól. Ezek a parasztok természetesen szintén résztvesznek a kisebb királyi haszonvételek ellen irányuló mozgalmakban. Ezenkívül a forradalom hatására most tizennyolc helyen megtagadják a szőlődézsma,⁸⁷ kilenc helyen a „haszonbér”⁸⁸ s néhány helyen az irt-

1848 : 6206; Péteri: PML KJk és APM 1848 : 2942 (az utóbbi: Ember), 2943, KJk 1848 : 3189 és APM 1848 : 7946 (Ember); Pomáz: PML KJk 1848 : 6192; Ráckeve: u. o. 2935; Soroksár: PML KJk 1848 : 6983, VJk 1848 : 7141, 7142; Váchartyán: PML KJk 1848 : 3221; Váckisszentmiklós: u. o. 6226; Visegrád: u. o. 5495; Visegrádi uradalom: u. o. 6264.

⁸⁰ Akasztó: PML KJk 1848 : 5130; Izsák: PML VJk 1848 : 3317, 7140, MU 1848 jún. 4. 10. sz. 156. l.; Ráckeve: PML KJk 1848 : 2935; Visegrádi uradalom: u. o. 6264.

⁸¹ Bogviszló: PML KJk 1848 : 3227, 6235, 6236; Dusnok: PML APM 1848 : 2941 (Ember); Fajsz: PML KJk 1848 : 3227; Izsák: u. o. 3192; Nagybony és Ókésce: PML KJk és APM 1848 : 4501 (az utóbbi iratot közli: Ember 229. l.).

⁸² Nagykáta: PML KJk 1848 : 2893.

⁸³ Akasztó: PML VJk 1848 : 4453; Tóalmás: PML KJk és APM 1848 : 2922, KJk 1849 : 53.

⁸⁴ Acsa: PML KJk 1848 : 1820, 1821, 2168, 2272, 2628, 3532, 3533; Bénye: PML VJk 1848 : 6115; Csömör: PML KJk 1848 : 2939; Dunapataj: OL IM Urb. 1848 : 641/1 és PML KJk 1848 : 5212; Káva: PML KJk 1848 : 5379; Nagykáta: u. o. 5139; Örkény: u. o. 2722 és 4185; Pánd: u. o. 3715; Szada: u. o. 5499, 5541 és 7378; Tápiósáp: u. o. 3782; Tápiószele: u. o. 4651 és MU dec. 22. 24. sz. 98. l.; Zsámbék: PML KJk 1848 : 3231; Zsámbok: u. o. 3710.

⁸⁵ Dab: OL AR Lad. XX22, Fasc. 2A, No 235a és PML KJk 1848 : 4744; Domony: PML KJk 1848 : 3817; Izsák: MU 1848 máj. 7. 6. sz. 92—93. l.; Kóka: PML KJk 1848 : 4740; Lak: PML VJk 1848 : 3282; Örkény: PML KJk 1848 : 2722, 4185; Pereg: u. o. 5214; Péteri: u. o. 4701; Solt: OL IM Urb. 1848 : 47/1; Tatárszentgyörgy: PML KJk 1848 : 4149; Tápiógyörgye: OL IM Urb. 1848 : 127/1; Tápiósáp: PML KJk 1848 : 3782; Tápiószele: MU 1848 dec. 22. 24. sz. 98. l.; Tök: PML KJk 1848 : 3156, 3157, 3286; Zsámbok: u. o. 3804.

⁸⁶ Dab: OL AR Lad. XX22, Fasc. 2A, No 235a; Tápiógyörgye: OL IM Urb. 1848 : 127/1; Zsidó: u. o. 119/1—2 és PML KJk 1848 : 3704, 4546, 4756.

⁸⁷ Csanád: OL IM Urb. 1848 : 760/1 és PML KJk 1848 : 5657; Dab: OL AR Lad. XX22, Fasc. 2A, No 235a; Farmos: OL IM Urb. 1848 : 219/1—2 és PML KJk 1848 : 6233; Hajós: mint Csanád; Miske: PML KJk 1848 : 5638; Nádudvar: mint Csanád; Ócsa: PML KJk 1848 : 6947; Pócsmegyer: u. o. 6174;

vány-⁸⁹ és maradványföldek⁹⁰ után követelhető terményrész beszolgáltatását. Mások, az úgynevezett kuriális zsellérek majorsági földeken telepedtek meg s most tizenegy helyen megtagadják az „úrberés” jobbágyokéihoz hasonló szolgálataik teljesítését.⁹¹ Az ilyen „bérlok”, „kurialisták” helyzete lényegében nem különbözvén a „jobbágyok”-étól s mivel jogi állásuk gyakran vitás is, érthető, hogy ugyanazokat a szabadságokat követelik maguknak, amelyekben a „jobbágyok” részesültek márciusban. Mozgalmaik sokszor nem is határolhatóak el élesen a „jobbágyok” mozgalmaitól.

Ilyenirányú mozgalmakkal a forradalom előtti évtizedekben is találkozhatunk, hiszen parasztságunk legfőbb harci célja már jóval a forradalom előtt a feudális kizsákmányolás felszámolása. Ezeknek a mozgalmaknak a történetében a forradalom csak nagy mennyiségi megnövekvést eredményez. Most azonban kirobbannak olyan mozgalmak is, amilyenekkel a forradalom előtt általában soha, sehol sem találkozhatunk, olyan mozgalmak, amelyek minőségileg különböznek a forradalom előttiektől, olyan mozgalmak, amelyek már nemcsak a feudális kizsákmányolás egyszerű felszámolására, hanem egyben földosztásra is irányulnak. Pest-megye területén negyvennyolcban nyolc helyen foglalnak el parasztjaink urasági legelőt,⁹² két helyen urasági rétet⁹³ s hét helyen osztanak fel vagy kísérelnek meg felosztani földesúri földet.⁹⁴

Promontórium: u. o. 4163, 6190, APM 1848 : 7946 (Ember) és u. o. KÁVJk ápr. 3. (Ember); Ráckeve: PML VJk 1848 : 3947, 6124; Solymár: PML KJk 1848 : 5437; Sükösd és Szentistván: mint Csanád; Tápiógyörgye: OL IM Urb. 1848 : 127/1; Tápiószéle: PML KJk 1848 : 4651; Tétény: u. o. 6190; Vörösvár: u. o. 5437; Zsámbék: u. o. 3231.

⁸⁸ Alsónémedi: PML KJk 1848 : 6656; Csíktarcsa: u. o. 5159, 5160; Dunavecse: OL IM Urb. 1848 : 37 (közli: Ember 222—223. l.), PML KJk 1848 : 2803, 3543 és APM 1848 : 3543 (Ember); Ráckeve: PML VJk 1848 : 6124, 6127; Solymár: PML KJk 1848 : 5437; Szada: u. o. 5353, 5499, 5541, 7378; Vecsés: u. o. 5439; Verseg: PML VJk 1848 : 4361; Vörösvár: PML KJk 1848 : 5437.

⁸⁹ Szada: PML KJk 1848 : 5499, 5541, 7378; Szilágy: OL IM Urb. 1848 : 795/1 és PML KJk 1848 : 4549, 5637.

⁹⁰ Óbudai uradalom: PML KJk 1848 : 4496; Tök: OL IM Urb. 1848 : 659/1 és PML KJk 1848 : 4876, 4881, 5622, 7415; Visegrádi uradalom: PML KJk 1848 : 4496; Zsámbék: u. o. 3231.

⁹¹ Dabas: PML KJk 1848 : 924, 4568, 5049; Gödöllő: u. o. 5027; Gyón: u. o. 4663, 7909; Irsa: u. o. 5096; Kakucs: u. o. 4883; Nagybony: u. o. 2622; Órkény: u. o. 4883, 5194, 6526; Rákoscaba: u. o. 2570, 3232 és APM 1848 : 7946 KÁVJk ápr. 8. (az utóbbi iratot közli: Ember 220. l.); Tápióbicske: PML VJk 1848 : 4433; Tinnye: PML KJk 1848 : 3708, 6912; Újpest: u. o. 5441.

⁹² Domony: PML KJk 1848 : 6984; Farnos: u. o. 2921 és 1849 : 52; Promontórium: u. o. 1848 : 2804, 5102; Solymár: u. o. 4780, 5003, 5437, 7788, 7934; Szentlőrincváta: u. o. 3167, 3186; Tass: u. o. 2889; Tápióbicske: u. o. 2910, 2919; Vörösvár: u. o. 5437.

⁹³ A gödöllői uradalom egyik meg nem nevezett helysége: PML KJk 1848 : 6551; Kóka: PML APM 1848 : 3877 (Ember).

⁹⁴ Dunavecse: OL IM Urb. 1848 : 321/1; Kecel: PML VJk 1848 : 4488 és KJk 1848 : 6885; Kóka: PML APM 1848 : 3877 (Ember); Péteri: u. o. 2942 (Ember) és KJk 1848 : 2942, 3189; Solt: PML KJk 1848 : 3859; Solymár: u. o. 5437; Törtel: u. o. 3859.

Kik vesznek részt ezekben a mozgalmakban? Erre a kérdésre forrásaink sokszor nem adnak határozott választ. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy legelő- és rétfoglalás (ha az elfoglalt területet nem alakítják át szántóföldre) csak olyan parasztoknak áll érdekében, akik állatokkal rendelkeznek, az ilyen mozgalmak harcosai tehát telkesgazdák kell hogy legyenek, bár résztvehetnek bennük jobb módú zsellérek is. A földosztás viszont általában mindig a szegénység, a zsellérek és a zsellérré süllyedés határán álló kisparasztok műve. A dolgok belső logikáján kívül különösen bizonyítja ezt Kiss Miklós szolgabírónak egy jelentése, amely szerint (március végén) kerületében „a' jobbágyságnak telekkel bíró része átaljában nyugodtan várja a' történendőket, — a' 'sellérek közt azomba... erős gyökeret vert a' földek felosztása iránt táplált balhiedelem...”⁹⁵ Határozottan elárulják forrásaink továbbá azt is, hogy Dunavescsén zsellérek követelnek földosztást⁹⁶ és hogy Kecelen egy Rózsa László nevű házas zsellér a földosztó mozgalom vezetője.⁹⁷ Kókán viszont — Bekényi Rudolf urasági ügyész jelentése szerint — a gazdák osztanak földet s „a' gazdák mind ezen jótéteményekből (?) a' zselléreket nem részesítették”, de ezt a jelenséget maga a jelentés írója is „különös”-nek tartja.⁹⁸ Érdekes végül, mennyire aktivizálódik szegényparasztágunk legjobban, kétszeresen elnyomott rétege is: Promontóriumon a zselléresszonyok verik ki a legelőről az urasági birkákat.⁹⁹

Vajjon miért robbannak ki ezek a mozgalmak? Az osztrákellenes urak, akik egyre kevésbé Béccsel s egyre inkább parasztágunkkal szemben akarják megvédeni a „forradalmat”, a bécsi reakció kezét szeretnék látni és láttatni bennük, hogy ezzel veszéjtsek el parasztágunk történetileg jogos harcának hitelét. Még Kosuth is mint „reactionális mozgalmacskákat”-ról emlékezik meg a képviselőházban róluk, „mikre nézve Pestmegyének érdemes alispánja s követe, ha speciálításokra ereszkedni kellene, hivatalos adatokat terjeszthetne elő”.¹⁰⁰ Csakhogy a valóságban Nyáry Pál mindenről terjeszthetne elő hivatalos adatokat, csupán arról nem, hogy ezeket a mozgalmakat Bécsből szervezik. Hogy ez az állításunk mennyire igaz, bizonyítja a nép butítására létesült kormánylapnak, a Nép Barátjának egy álhíre, amely szerint egy pestmegyei községben, Bogdányban a reakció nyergelte meg a zsellérek földosztó mozgalmát.¹⁰¹ A valóságban azonban Bogdányban sohasem volt földosztó mozgalom. Ami az udvar! illeti: parasztmozgalmak élesztése nem felel meg taktikai vonalának, amely lényeg-

⁹⁵ PML APM 1848 : 7946. Közli: Ember 205. l.

⁹⁶ OL IM Urb. 1848 : 321/1.

⁹⁷ PML VJk 1848 : 4488.

⁹⁸ PML APM 1848 : 3877. Közli: Ember 206. l. A kérdőjel Bekényitől.

⁹⁹ PML KJk 1848 : 2804, 5102.

¹⁰⁰ Pap, i. m. I, Pest, 1866. 84. l.

¹⁰¹ Boros Mihály: Késő bánat, eb gondolat, NB 1848 okt. 1. 18. sz. 281—286. l.

gében a magyar kormány felé barátságos kép mutatásából és ezenközben katonai intervencióra való felkészülésből áll.

Amilyen helytelen volna elhinni, hogy parasztságunk földosztó mozgalmait Bécs irányítja,¹⁰² ugyanolyan helytelen volna azt képzelni, hogy e mozgalmakat a magyar burzsoázia vagy a magyar proletariátus szervezi meg az urak ellen. Parasztságunk földosztó mozgalmai spontánul, helyi vezetők irányítása alatt s éppen ezért, bár az ország egész területén találkozunk velük, egymástól elszigetelten robbannak ki.¹⁰³ Kiváltójuk egyszerűen az a rettenetes nyomor, amelyben szegénységünk él. Ez a nyomor persze nem újkeletű, s így joggal felvethető, miért éppen most robbannak ki földosztó mozgalmak, noha korábban nemigen hallottunk ilyenekről. Azért, mert parasztságunk a forradalom előtt nem ismerte fel, hogy elnyomorodásának legfőbb oka a földhiány, viszont — *Táncsics* szavaival — „forradalom, sajtószabadság idején a nép egy hónap alatt nagyobb mérvben világosodik fel, mint egyébkor évtizedek alatt”.¹⁰⁴ Hogy is ne öntudatosuljanak a földosztás kérdésében zseléleink, amikor a márciusi napokban azt kell látniok, hogy az isten leverte a telkesjobbágyok lábáról a rabbilincseket,¹⁰⁵ az övékén viszont rajtahagyta. Hogy is ne törekedjenek segíteni magukon, amikor azt kell látniok, hogy a jobbágyokon segített az isten, rajtuk pedig nem.

De vajjon valóban nem adott semmit szegénységünknek Március? Erre a kérdésre nem válaszolhatunk *egyszerűen* nemmel. Március a jobbágyfelszabadítással, mint láttuk, megadta szegénységünknek a magasabb napszámberék lehetőségét. Csak éppen, mint ezt is láttuk, az uraknak nem adta meg a magasabb napszámberék megfizetésének lehetőségét. Ezért, ilyen összefüggésben mondhatjuk csupán, hogy Március nem adott szegénységünknek semmit. Így érthetjük csak meg, miért éppen most szükségserű az évtizedek óta esedékes földosztó mozgalmak kirobbanása.¹⁰⁶

Kik azok a vezetők, akik ezeknek a helyi jellegű mozgalmaknak az élére állanak? Helyenkint a szegénység legjobbjai, mint láthattuk Kecel példáján is, sokhelyütt azonban értelmiségiek.¹⁰⁷ *Szent-Iványi* Vince pesti kerületi császári-királyi főbiztos sze-

¹⁰² V. ö. : Ember 245. l.

¹⁰³ Ezt a körülményt Ember Győző mutatja ki, de helytelenül indokolja. I. h. 243—244. l.

¹⁰⁴ *Táncsics* Mihály: Életpályám, ³Bp, 1949, 246. l.

¹⁰⁵ L. 107—108. l.

¹⁰⁶ Negyvennyolc földosztó mozgalmainak időszerűségét hangsúlyoznunk kell *Szabó* Istvánnak azzal a helytelen állításával szemben, amely szerint 1848-ban a földosztás kérdésének „a kor síkján még sem nálunk, sem máshol nem jött el az ideje, a kor feladata a jobbágy-felszabadítás, a szabad birtok megteremtése volt...” s amelyből szükségképpen következnie kell a negyvenötös földosztás történetiellen túlbecsülésének. L.: *Szabó* István: A jobbágybirtok problémái 1848—49-ben, Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp, 1948, 393, 396. l.

¹⁰⁷ V. ö.: Ember 247—248. l.

rint „a’ falusi népség tév útra vezetésével a’ hivatásukat feledő nép jegyzők nem csekély hatású tényezőkül tűntek fel...“¹⁰⁸ De nemcsak a községi nótáriusok lehetnek megbízhatatlanok az urak számára, hanem az például nem kisebb hatalmasságnak, mint Nyáry Pál alispán úrnak az írnoke is, aki „több nevezett alispán urnál panaszt tevő lakosokat földes uraiknak agyon verésére biztatta“.¹⁰⁹ A promontórium-i zsellérek vezetője egy „mint mondják Törvényeket is végzett Ifju ember“,¹¹⁰ a dunavecseieké *Válka* János evangélikus lelkész.¹¹¹ Izsákon, mint láttuk, *Fábián* József, a megyei pusztázók hadnagya és Madarassy László úr ispánja is a „néplázítók“ között szerepel.¹¹² Sőt arra is van példa, hogy nemesúr áll a szegénység élére: „Csemniczky Lajos Izsáki közbirtokos az általa rendezett nép gyűléseken a zselléreket a’ határbeli földek felosztására izgatja“, nyilván ő tudja, miért.¹¹³

A falusi értelmiség java egészséges kapcsolatot tud kiépíteni a néppel, s ugyanez nem sikerül a pesti márciusi ifjaknak. A márciusi ifjak tragikus tévedése éppen abban áll, hogy, bár látják, mint válik a birtokosnemesség árulóvá, bár látják pesti tömegbázisuk gyengeségét s bár a hadiesemények miatt még ettől a gyenge tömegbázisuktól is elszigetelődnek, nem látják meg a parasztságban rejlő forradalmi erőt s a forradalmat a parasztság további aktivizálása nélkül akarják továbbfejleszteni.

A paraszti tömegek egyetlen hivatott vezetője, *Táncsics* pedig csak lassankint, lépésről lépésre teszi magáévá osztályának spontán programját. *Táncsics*nak, mint láttuk, kezdetben az a meggyőződése, hogy a forradalom győzelmét csak a parasztok és az urak egyetemes fellépése tudja biztosítani. Ezért a parasztokat is, az urakat is az ellentétek kiküszöbölésére, kölcsönös engedékenységre, egymás bizonyos követeléseinek kölcsönös elfogadására igyekszik rábírni. A Munkások Újsága a parasztokat a földosztó mozgalmak félbenhagyására és az úrbéres viszonyok ellen irányuló mozgalmaknak törvényes úton való folytatására, az urakat pedig az úrbéres viszonyoknak törvényhozásilag történő gyökeres felszámolására szólítja fel.

A parasztok felé így beszél a lap a törvények tiszteletben nem tartásáról:

„...Mire vezethet ez egyébre, mint fejtelenségre, zavarra; mellyet aztán a’ zavarosban halászni szeretők nem késendnek felhasználni szabadságtok’ rovására. Így halásztatott el a’ lengyel szabadság. Sok lengyel vér kiomlott azóta, de a’ hibát helyrehozni még maig sem tudák.“¹¹⁴

¹⁰⁸ PML EJk 1849:97.

¹⁰⁹ PML VJk és APM 1848: 4008.

¹¹⁰ PML APM 1848:7946.

¹¹¹ U. o. 3543.

¹¹² L. 117. l.

¹¹³ PML VJk 1848:3317.

¹¹⁴ 1846-ban ugyanis a galíciai lengyel szabadságharcot azért tudták leverní az osztrákok, mert a parasztokat sikerült szembefordítaniok uraikkal.

— Tiszteltjétek hát a' törvényeket, polgárok! — Ezt szabadságtok érdeke kívánja.¹¹⁵

Az urak felé pedig így képviseli Táncsics a nemzeti egység politikáját:

„A jövő és már küszöbön álló... országgyűlésnek egyik legfőbb, sőt teljes meggyőződésem szerint kimondva, legelső kötelessége gyanánt kell tekintenie minden urbéri tartozást tökéletesen megszüntetni, mert különben az illy földek örökös viszálykodásra szolgáltatnának okot, pedig az országnak semmire sincs olly nagy szüksége mint békére, egyetértésre. —

Hiszen a ki most azt indítványozná, hogy az illynemű földek és azoknak haszonvevői az eddigi állapotban maradjanak: az polgári háborút indítványozna; az az egyenlőséget lábbal taposná.¹¹⁶

Az országgyűlésre kerek programmal megy Táncsics: politikai hitvallásában követeli a bordézsmá eltörlését, a kisebb királyi haszonvételeknek a községekre ruházását, a jobbágyi viszonyokat leplező szerződések megsemmisítését, a földesurak régebbi szántó- és legelőfoglalásainak jóvátételét s, mint már említettük, hogy csak azok a földesurak részesüljenek kármentesítésben, akiknek évi jövedelme nem haladja meg a háromezer forintot. Sőt itt jelentkezik nála először az a követelés, „hogy bárhol és bármikor a haza ellen föltámadt pártütők földjei magyar zsöllereknek és önkéntes vitéz katonáknak adassanak...¹¹⁷ Táncsicsnak a földosztás kérdésében elfoglalt álláspontja ugyanis rendkívül gyorsan fejlődik a forradalom folyamán. A márciusi napokban még azt hiszi, hogy a béreknek a jobbágyfelszabadítással együttjáró emelkedése jelentősen javítani fog a zsöllerek helyzetén s elkerülhetővé teszi a földosztást, amely kétélű fegyver lehet: állítván az urakat a reakció oldalára, könnyen a forradalom bukását eredményezheti. Ekkor még így ír osztályos társaihoz:

„Az igazi munkás nem szorul más fáradságának gyümölcsére soha. A' valódi munkásnak becsülete nem engedi, hogy polgártársának még kérelemmel is terhére legyen, annál kevesbé engedi azt, hogy igaztalan uton módon annak keresményében akarjon részesülni.

Mi eddigi nyomasztó helyzetünkben sem nyújtottuk ki kezünket mások vagyona után, midőn munkálkodásunkban sokfélekép akadályozva voltunk: hát most tennők-e, midőn minden akadályok le vannak rontva? Hitványnak tekintjük ettől fogva azt, ki most szabadon munkálkodhatván mégis nyomorúságról panaszkodik, hacsak természeti hibája által nincs akadályozva.¹¹⁸

De hamarosan belátja, hogy a „szabadon munkálkodhatóság“ lényegében mit sem javít a zsöllerek helyzetén, — s nem volna olyan jó politikus, amilyen, ha erről nem éppen a paraszti tömegeknek azok a megmozdulásai győznék meg, amelyeket még májusban is

¹¹⁵ Hunyadi Károly: Szabadság és törvény, MU 1848 máj. 7. 6. sz. 84. l.

¹¹⁶ Urbér és még sem urbér, u. o. jún. 4. 10. sz. 153. l.

¹¹⁷ Politikai hitvallásom, u. o. júl. 9. 15. sz. 225—226. l.

¹¹⁸ Hazafiak!, u. o. ápr. 2. 1. sz. 13—14. l.

olyannyira helytelenít. Továbbra is helyteleneknek tartja az erőszakos földfoglalásokat, de már júliusban követeli, „hogy: a földön futó (proletárius) magyaroknak a status földet jelöljön ki, ha a veszedelmet megelőzni akarja”.¹¹⁹ S, mivel követelésének teljesítését az országgyűléstől várja, ezért javasolja kijelölni telepítésre csak a pártütők földjeit. Persze eredmény nélkül. Táncsics — úgy látszik — még nem tudja, hogy a földesurak mint földesurak egy osztály tagjai, hogy az egyes földesuraknak nemcsak az fájna, ha saját földjükről kellene lemondaniok, hanem az is, ha bármelyikük földjét vennék el a parasztok részére. Fájna, hogy mást ne említsünk, mert ez vérszemét kellene, s fájna, mert még magasabbra emelné a mezőgazdasági napszámbéreket.

De, ha már itt tartunk, nézzük meg, hogyan viszonyul az úri rend általában parasztságunk mozgalmaihoz. Úgy, hogy, miközben a fizikai és a szellemi erőszak minden eszközével igyekszik elfojtani őket, tőlük való félelmében mind jobbra tolódik. A parasztságunk ellen alkalmazott szellemi erőszak eszközei igen változatosak. Az első ilyen eszköz a parasztság egyetlen sajtóorgánumának, a Munkások Újságának elnémítása volna. Ezen ne csodálkozzunk egy percig se; igaz ugyan, hogy Táncsics helyteleníti az erőszakos népmegmozdulásokat, de az urak szemében már az is elég nagy számla, hogy lapjában hangot ad parasztságunk követeléseinek. A postamesterek, akiknél általában elő lehet fizetni a lapokra, ezért több helyen felsőbb parancsra hivatkozva megtagadják a Munkások Újságát illető előfizetési díjak átvételét,¹²⁰ más helyeken pedig nem kézbesítik az előfizetőknek a lapot.¹²¹ Ez azonban nem elég, a belügyminiszter ellen-néplapot alapít Nép Barátja címen. Ez az újság minden elképzelhető hivatalos támogatást megkap. A kultuszminiszter az ország hatszáz legszegényebb községének legszegényebb lakói részére ingyen küldet belőle egy-egy példányt.¹²² Pest-megye — az ország többi megyéjéhez hasonlóan — nem akar elmaradni áldozatkészségben a miniszter mögött: „Hogy a' mivelődés terjesztésére szükséges szellemi élvek a' köznéptől, melly azokat rendeltetési elfoglaltsága mellett alig szerezhetibe — el ne vonassanak, és mivel-tetvén a' nép a' törvényeknek nagyobb tisztelet a' köztársaságnak [értsd: a társadalomnak — A szerző] kellőbb támasz eszközöltessék, e' megye elhatározá hogy a' nép barát czimű hirlapra minden község nevében előfizetés történjék az előfizetési díj a' házi adó terhéül rovatvanfel.”¹²³

De, aki azt hiszi, hogy negyvennyolcas sajtónknak ez a szegényfoltja ilyen számára kedvező körülmények között jelentős hatást tud gyakorolni a népre, az téved. „Mert valamiképen hogy a vas-

¹¹⁹ Táncsics [Mihály]: Országgyűlés, u. o. júl. 16. 16. sz. 247. 1.

¹²⁰ U. o. júl. 2. 14. sz. 209. 1., Táncsics, Életpályám 249. 1.

¹²¹ Táncsics, Életpályám 247. 1.

¹²² NB 1848 júl. 16. 7. sz. 111—112. 1.

¹²³ PML VJk 1848 : 4285. A kiemelés tőlem — S. Gy.

gereben a kender közül kitepi a csepűt és pozdorját — írja szerkesztőjének, Vas Gerebennek egy megtévesztett paraszt-olvasója, *Kupi Tamás* —, azonképen akarná kigyelmed is a köznép közül kiirtani a tudatlanságot. Aztán volna is annak haszna, *csak olvasná a kigyelmed munkáját ez a köznép; de biz annak legnagyobb része azt sem tudja, micsoda fán terem*, mert nem szeret olvasni, aztán nem is tud no.¹²⁴ Bezzeg szeretik is, tudják is olvasni parasztjaink, még ha analfabéták is, a Munkások Ujságát. Olvasóköröket alakítanak, összegyűlve egyikük felolvassa a lapot, s azután megmagyarázzák egymásnak az egyes cikkeket. Táncsics lapját nem ingyen kapják, mégis csak a zsirosparasztok sajnálják ráköltetni pénzüket. „Szeszsiós embert egyetlen egyet sem tudok, még 6, 10 fertály földet sem, a ki e lapokat olvasná — írja *Kenézi Lajos* —, de szegény mesterembert, egy két fertályost, annál többet.”¹²⁵ S, ha valamelyiküknek nem telik rá, az sem baj. *Törteli Pál zsellér*, a tápiószentmártoni olvasókör tagja egymaga többet mint száz példányt vesz belőle s oszt szét társai között.¹²⁶ „Ön tán nem tudja — csodálkozik egy *Hetesy János* nevű tanító —, hogy Táncsics mennyire bírja a nép kedvét?! — Itéljen e nép ajkán csüggő idézett versből.

«Csak az az üdvösséges út
Mellyet tör Táncsics és Kossuth,
S ki ezeket nem követi
Az hazáját sem szereti.»¹²⁷

No de térjünk vissza az urakhoz. Milyen érvekkel iparkodnak rávenni parasztságunkat mozgalmainak felszámolására?

1. *Fügefű* Ferenc többször idézett minta-nótáriusa így agitál: „... Sok rossz akaratú ember van, ki szabadságtokat irigyli, és csak azért izgatnak benneteket, hogy a' földes uraságok földjeit támadjátok meg, — de ezt senki szavára ne tegyétek, mert illy megtámadások miatt azt mondanák, hogy ti a' szabadságra nem vagytok megérve, és azt követelnék, hogy a' drága szabadságtól foszszanak meg benneteket.”¹²⁸ — Ez az érv aligha kelthet különösebb aggodalmat parasztjainkban.

2. A Katholikus Néplap egyik munkatársa így prédikál: „... Legelőször nem por, jus, jószág után kapaszkodni, hanem Isten szent parancsolatit teljesíteni kell, tehát legelőször a' *szeretetnek* nagy parancsolatját kell teljesíteni, atyánkfiaival megférti, békében élni, atyafiságosan egyezkedni, és minden keresztény kötelességeinket teljesíteni; azután ne féljünk, hogy éhen veszünk, akkor

¹²⁴ NB 1849 jún. 10. 21. sz. 331. l. A kiemelés tőlem — *S. Gy.*

¹²⁵ MU 1848 dec. 15. 22. sz. 90. l.

¹²⁶ *Elefánt* Mihál levele, u. o. nov. 17. 15. sz. 64. l.

¹²⁷ U. o. okt 27. 9. sz. 39. l. — A NB-t a nép persze — helyesen — nem azonosítja Kossuthal.

¹²⁸ *Fügefű* 5. l.

a' mint Isten ígéretje tartja, a' többi szükséges megadatik nekünk.¹²⁹ — Zselléireink azonban valószínűleg mégis félnek, hogy, ha nagyon fogják szeretni uraikat, akkor éhen vesznek.

3. A Katholikus Néplap szerkesztője, Szabó Imre egy fokkal lejjebb ereszkedik az égből: „A' másét ne bántátok, ugy lesz a' titeken is Isten' áldása. Mindég csak Krisztus urunk' parancsolatját tartsátok szem előtt, a' mit magatoknak nem kívántok, másnak se tegyétek. Azt pedig tudom, egyitek sem szeretné, ha *jószágát más elvenné*.¹³⁰ — Bizony, bizony, zselléireink sem szeretnék, ha elvennék tőlük jószágaikat. Ha volnának jószágaik.

4. Az áruló Vas Gereben is kedveli a bibliát: „...Nem kell ám oda gondolni, hogy az urakkal osztozzunk, mert hát kinél kezdjük az osztozást? A' koldus annyit akarna, mint egy fertályhelyes, — ez meg annyit szeretne, a' mennyi földje van a' félhelyesnek, — ez ismét jobbnak gondolná, ha egészhelyes ember lehetne; de még itt sem lenne vége: a' bojtár a' gazdája sorsát szeretné, a' kis bíró az öreg bíróságra nyalná a' száját; a' hajdunak ispánságra fájna a' foga, — az ispán sem bánná, ha tisztartóvá tennék; az eskütt szolgabíró, ez meg viczeispány akarna lenni, — hát a' báró? a' bárót grófságért leli a' hideg, — ennek meg a' hercegi titula a nyavalyája, utóljára tudjuk a' bibliából, hogy Nabuchodonozor király ugy fel-fuvalkodott, hogy istennek mondatta magát, a' miért az igaz isten ugy megverte, hogy mint a' marha gyöpön élődött! Ilyen vége van az emberek telhetetlenségének!...¹³¹ — Hát ez valóban rémítő perspektíva. Bár zselléireink minden bizonnyal inkább tarthatnak attól, hogy akkor fognak gyöpön élödni, ha *nem* osztják fel uraik földjeit, mint, hogy akkor, ha felosztják azokat.

5. A kormány félhivatalosa, a Pesti Hirlap tudja, hogy legjobb agitáció a példamutatás: „Pestmegyebeli Tashelység előljárói és közönsége tudatják több földművelő testvéreikkel — írja —, hogy hibásan fogták fel többen közülök az egyenlőség elvét, mennyiben a legelőelkülönzést nem az uton sürgeték, melyet a törvény rendel, s vágy gerjedt bennök a földesur magán-birtokai elfoglalására is. Azonban felvilágosíttatván jelenleg arról, hogy az egyenlőség alatt csak a *jog*-, nem pedig egyszersmind a birtok-egyenlőség is értelik, az általuk földesurok irányában okozott kedvetlenségekért bocsánatot kérnek. Intik végre többi földművelő testvéreiket, hogy az ő példájukon okulva, a törvényeket helyesen érteni s azokat tiszteletben tartani iparkodjanak.¹³² — Még szerencse, hogy parasztjaink közül nem sokan olvassák a Pesti Hirlapot. Ha olvasnák, rádöbbenhetnének arra, hogy nem azért foglalják el uraik földjeit,

¹²⁹ Majer István: Eljen a' barátságos egyezés!, KN 1848 szept. 28. 13. sz. 99. 1. A kiemelés Majertől.

¹³⁰ Szabó Imre 27. 1. A kiemelés tőlem — S. Gy.

¹³¹ Vas Gereben: Az egyenlőségről, NB 1848 júl. 2. 5. sz. 72. 1.

¹³² PH 1848 ápr. 30. 43. sz. 385. 1.

mert jómaguknak nincs elegendő, hanem azért, mert tévesen értelmezik az egyenlőség elvét.

6. Egy Közügyvéd című másik „néplap” nézete szerint a jobbágyfelszabadítás „csak azért ütött ki oly szerencsésen, mivel a’ nemes urak egy értelemmel akarták hogy úgy legyen: de ha önök kezdték volna meg, nem jó lett volna vége. — Azért ne is halgassanak önök olyan emberre ki önöket az uraság földének elfoglalására csábítja.”¹³³ — Zselléreink viszont — úgy látszik — inkább a Közügyvédre nem hallgatnak. Bizonyára nincs türelmük addig várni, amíg a nemes urak egyet fognak érteni velük a földosztás kérdésében is.

7. És most tegyük félre a tréfát. A Magyar Gazda, az a lap, amelyben az urak általában legnyíltabban mutatják ki foguk fehérjét, maga sem tréfál: „A’ köznépet Pestmegyében is némelly aljas bujtoatók már több helyen birtokfoglalásokra vették rá; de a’ rosszul értett communismus rövid idő múlva erősen torkukra fog forni.”¹³⁴ — Ez az érv őszinte érv. Ez az érv az uraknak egyetlen őszinte érve. S, hogy papírra vetve ez az érv sem képes felszámolni népünk megmozdulásait, átültetik a gyakorlatba.

Az államhatalom, amelyet az urak — most már láthatjuk, miért — oly szilárdan igyekeztek kezükben megtartani, ha lehet, még csírájukban elfojtja a parasztmozgalmakat. Mivel e mozgalmak többnyire röpgyűléseken születnek, vármegyénk szigorúan ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy „népgyűlés az előjáróknak előleges bejelentés nélkül nem tartathatik, és hogy az illy népgyűlésekben a’ történhető rendzavarásért elsőben is az, a’ ki a’ gyűlést hirdette fog felelettel tartozni.”¹³⁵ Ha pedig valamelyik mozgalom már ki-robbant, akkor működésbe lép ellene az uralkodóosztály egész elnyomó gépezete. A vármegye urai legszívesebben katonaságot vagy nemzetőrséget vesznek igénybe a szegénység megrendszabályozására, mint azt már Izsák mezővárosában is tapasztalhattuk. Hogy most csak még egy kirívó példát említsünk: a földosztó kócaiak között egy század lovassággal teremtetnek „rend”-et.¹³⁶ S, hogy a parasztokon kétszeresen torolják meg a fennálló rend elleni lázadásukat, a belügyminiszter elrendeli, hogy a katonai kiszállások költségeit a „vétkesek” tartoznak viselni.¹³⁷ De a „vétkesek” nemcsak pénzzel fizetnek „vétkük”-ért. Ha valamelyikük kurta korcs-mát tartott, akkor első ízben bora elkoboztatik, visszaeséskor pedig vagy ennél nagyobb bűn elkövetésekor már első ízben is vasra veretik, a vármegye tömlöcébe vettetik s azután fenyítő törvényszék

¹³³ A’ parasztság állapotának történetéről, KÜV 1848 máj. 12. 4. sz. 31. l.

¹³⁴ MG 1848 máj. 2. 39. sz. 437. l.

¹³⁵ PML KJk 1848 : 2889.

¹³⁶ PML APM 1848 : 3877 (Ember), OL BM 1848 : 2120, BM Rend. 1848 : 1/309 (Ember), PML KJk 1848 : 4206, 4207.

¹³⁷ 1611/B. sz. OL 1848—49-i nyomt. 1848 máj. 20. Idézi: Ember is, 257—258. l. V. ö.: PML KJk 1848 : 3883.

elébe állíttatik.¹³⁸ Június 12-től kezdve végül „az ország békejének 's törvényes köz csendnek erőszakos meg háborítoji 's lázzítókra“ statárium vár.¹³⁹

A földesurak még akkor sem engednek, ha parasztjaink *jog-szerűen* követelnek valamit. Tudjuk például, hogy Corpus Iurisunk régi elve szerint egyszer jobbágnak kiadott telek többé nem csatolható vissza a földesúr majorságához s, ha gazdája elhagyja, ismét betelepítendő más jobbággyal. (Ezt az elvet Mária Terézia urbáriumuma is magáévá teszi, hogy megakadályozza az adóalap szűkülését.) Erre az elvre hivatkozva, negyvennyolcban is követelik néhány helyen parasztjaink, hogy a földesúr bocsássa rendelkezésükre az ilyen elhagyott telkeket. A vármegye urai azonban jól tudják, hogy, ha most átadnák a parasztoknak az ilyen telkeket, nem kaphatnának értük sem robotot, sem kilencedet, sem füstpénzt, s ezért kimondják, hogy „az újabb törvények rendelete szerént minden föld birtok adó alá esvén — az elhagyott telkek be népesítésének szüksége többé fenn nem forog“.¹⁴⁰

Egy kérdésben mégis engednek az urak: az ellenforradalom őszi támadásának idején az országgyűlés eltörli a szőlődézmát, amely — szüreti idő lévén — különösen alkalmas volna a köztük és parasztságunk közt lévő ellentét elmélyítésére. Hogy azonban a szőlősgazdák helyett az állam kármentesítse a birtokosokat, azt általában helytelenítik. „Minden esetre elég lesz nekünk a megszüntetett urbériségeknek státus általi kárpótlása — mondja *Korizmic* László —; s örülhetünk, ha azt magát becsülettel végrehajthatjuk.“¹⁴¹ Ez a megjegyzés is megvilágítja, mennyire kiélezik parasztságunk tavaszi és nyári megmozdulásai a nemesség politikai magatartásának pénzhiánya és a parasztsággal való szövetségre lépés lehetetlensége közti ellentmondását: ha az urak engednek parasztságunk követeléseinek, talán megnyerik maguknak szövetségesül a parasztságot, de még többet veszítenek anyagi javaikból, mint amennyit eddig veszítettek, ha pedig nem engednek parasztságunk követeléseinek, biztosan nem nyerik meg maguknak, sőt egyre inkább maguk ellen fordítják ismét a parasztságot, viszont talán nem veszítenek többet — feltéve, hogy Bécs nem támad ellenük.

Ezt az ellenmondást azután továbbélezi parasztságunknak a nemzetőrség felállítással kapcsolatos magatartása. Parasztságunk jelentős része ugyanis vonakodik nemzetőrnek menni; Pest-megye 187 községe közül nem kevesebb mint 55 szegül ellene a nemzet-

¹³⁸ Pl.: PML KJk 1848 : 2168, 2272, 2942, 3189, 7085 stb., stb.

¹³⁹ 3467/1848. sz. kir. rendelet. L.: PML KJk 1848 : 4269. Közli Ember 260—261. l.

¹⁴⁰ PML KJk 1848 : 3177. V. ö.: u. o. VJk 1848 : 3362.

¹⁴¹ *Korizmic* [László]: Az adók természetéről, GL 1849 jan. 24. 4. sz. 54. l. — Az országgyűlés ugyan kimondja szótöbbséggel az állami kármentesítés elvét, ezt a határozatot azonban sohasem hajtják végre.

örség felállításáról szóló törvény végrehajtásának.¹⁴² A magyar sorkatonaság felállítását azután még további nyolc község lakói tagadják meg.¹⁴³ Parasztságunk nagyrésze egyszerűen újabb megerősítésnek érzi a nemzetörséget, de sokan közülük ezenkívül nyilván fölöslegesnek is tartják a nemzeti függetlenség védelmét, amikor megmozdulásaik során ismét egyre inkább úgy látják, hogy legfőbb ellenségeik az urak, s a „király“ békében hagyja őket.

Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy, bár a márciusi forradalom csökkenti „király“-tisztetüket, az uraknak a nemzetörség felállítására irányuló törekvése újból megerősíti bennük ezt a hamis ideológiát. *Szeless József* szolgabíró közlése szerint a nemzetörségtől való „idegenkedés oka azon bal véleményben rejlik hogy a császár ezekről semmit sem tud...¹⁴⁴ *Vísnyei Mátyás* tápiógyörgyei nemzetőr is azért tagadja meg a szerbek elleni táborba szállást, mert „ezt a' Király nem kívánja töllök, 's erről nem is tud az talán sem[m]it, külömben ha az csakugyan akarná, adatna nekik fegyvert és mundurt is“.¹⁴⁵ A vörösváriak, solymáriak, szentivániak, perbáliak, jenőiek, telkiek, zsámbékiak és törökbálintiak pedig egyenesen „oda nyilatkoztak, hogy, ha a' Ráczok jönnek baráti poharat fognak vélők üritni“.¹⁴⁶ Vagyis parasztjaink közül sokan az urak ellen forduló nemzetiiségi parasztokban nem a nemzeti függetlenség, hanem csak az urak ellenségeit, önmaguknak tehát természetyszerű szövetségeseit látják.

Ezt a helyzetet azután a reakció is igyekszik kihasználni. Erre a célra legalkalmasabb eszközei a papok. „... Kókán a' R[ómai]

¹⁴² Aszód: PML KJk 1848:5593; Bottyán: PML VJk 1848:3430; Cinkota és Csömör: OL BM 1848:3409 (Ember); Dány: PML KJk 1848:5671; Ecser: mint Cinkota és PML KJk 1848:4817; Felsődabas: PML VJk 1848:3932 és APM 1848:7946 (Ember); Gomba: mint Ecser; Gyón: mint Felsődabas; Jenő: OL BM Rend, 1848:1/362 (Ember), 1/391, HM 1848:4399 és PML KJk 1848:5485; Kakucs: PML APM 1848:3702. Kistarcsa és Maglód: mint Cinkota; Örkény: OL AR Lad. XX22. Fasc. 2A, No 757c; Perbál: mint Jenő; Pesti járás: PML APM 1848:7946 KÁVJk ápr. 2.; Péteri: mint Ecser; Pilis: PML KJk 1848:2655 és APM 1848:7946; Pilisszántó: PML KJk 1848:2655; Rátót: PML VJk 1848:3430; Sári: PML KJk 1848:3160, 4161; Solymár és Szentiván: mint Jenő; Sződ: OL BM 1848:2986 (Ember), 3409 (Ember) és PML VJk 1848:3430, KJk 1848:5627, 6203, 6367; Tápiógyörgye: PML KJk és APM 1848:5492; Tápiószecső: PML KJk 1848:5490; Tápiószentmárton: PML APM 1848:7946 (közli: Ember 205, I.); Telki és Tinnye: mint Jenő; Tóalmás: mint Tápiószentmárton; Törökbálint: mint Jenő; Újhartyán: PML KJk 1848:3702; Üri: mint Cinkota; Vörösvár és Zsámbék: mint Jenő.

Az összehasonlítás kedvéért hadd említsük meg, hogy összesen három község lakói kérik önként a nemzetörségbe való felvételüket s ezek egyike is, Majosháza nemesi község. Majosháza: PML KJk 1848:4751; Monostor és Tótfalu: PML APM 1848:2655.

¹⁴³ Gödöllő: PML VJk 1848:6080; Jánoshida, Kóka, Nagykáta: u. o. 6084; Tápióhicske: PML KJk 1848:5887; Tápiógyörgye, Tápióság, Tápiószecső és Tápiószele: mint Jánoshida; Tököl: PML VJk 1848:6091.

¹⁴⁴ PML KJk 1848:3702.

¹⁴⁵ PML APM 1848:5492.

¹⁴⁶ PML KJk 1848:5485.

Catholicus lelkész azokért kik az alvidéki táborba mentenek halotti misét tartván, a' népet a' szőszékből a' táborozástól ijesztgette...¹⁴⁷ Egy nemzetőr panasza szerint *Schnell* Károly péteri evangélikus lelkész is „a nemzetörség kiállítása körül világos rosszakarátát több ízben tanusítá...¹⁴⁸ De megjelennek külön erre a célra kiküldött agitátorok is. Egy *Kmety* Ignác nevű ügyvéd, akit saját állítása szerint *Wirkner* Lajos császári uszályhordozó küldött kisebb falujáró körútra, Nagykátán „a' Város több részében úgy a' Város házánál is beszélgette, hogy ne féllyetek barátim néktek semmi bajotok sem lesz, jön a' Muszka de nem azért, hogy titeket bántson, hanem a' meg hizott kövér Urakat, akkor *azután* minden földeket egyenlően fogunk felosztani, ha jön Valami Vármegye tiszte, Verjétek ki, köpjétek a' szemébe mert azok titeket csak ámitanak...¹⁴⁹ Hogy az ilyen agitáció mennyire termékeny talajra lel parasztságunkban, mutatja az, hogy Nagykátán *azután* „több kísérlet után sem állítatott ujoncz söt általában... a katonáskodás eránti ellenszenv nyilvánult...¹⁵⁰

Mivel feltehető, hogy azok a nemzetőrök, akiket akaratauk ellenére soroznak be, fegyverüket majd az urak ellen fogják fordítani, a miniszterelnök már áprilisban elrendeli, hogy a vármegye „a' nemzeti őrseregbei összeírást azon helyeken, hol ellene ellenszenv nyilvánul, most egyelőre életbe ne léptesse, és csak olly helyeken eszközölje, hol *bátorságosan* lehet a' népet felfegyverezni...¹⁵¹ A nemzetiségi mozgalmak kirobbanásával azonban keveseknek mutatkoznak azok a nemzetőrök, akiket az urak „bátorságosan“ felfegyverezhettek, s újból működésbe lép az állam elnyomó gépezete. A gombaiak, péteriek és ecseriek vonakodtak összeírni magukat nemzetőröknek? „... Később katonai erő megjelentével *önként* beiratták magokat“, jelenti álszent módon a letörésükre kiküldött főszolgabíró úr.¹⁵² De így bánnak-e egy sor más községgel, többek között azokkal is, amelyeknek lakói a rácokkal baráti poharat készültek üríteni.¹⁵³ Hanem a szükséges nemzetőrök és katonák kiállítása így is csak nagy nehézségekkel történik meg.

Ezek a jelenségek is nyilvánvalóvá teszik az urak számára, hogy, ha az ellenforradalom megindítja támadását nemzeti függetlenségünk visszavételéért, nem számíthatnak majd a parasztok támogatására, tehát vereséget fognak szenvedni. Ha viszont győzni akarnak — ismét ez a probléma —, maguk mellé kell állítaniok

¹⁴⁷ U. o. 5497.

¹⁴⁸ U. o. 5577.

¹⁴⁹ OL IM Állad. ügy. 1849 : 17. Idézi: Ember 245. l. A kiemelés tőlem — S. Gy.

¹⁵⁰ PML VJk 1848 : 6084.

¹⁵¹ 15. sz. miniszterelnöki körlevél, OL 1848—49-i nyomt. 1848 ápr. 21. A kiemelés tőlem — S. Gy.

¹⁵² PML KJk 1848 : 4817. A kiemelés tőlem — S. Gy.

¹⁵³ OL BM 1848 : 2986 (Ember), PML KJk 1848 : 5485, OL BM Rend. 1848 : 1/362 (Ember), 1/391, HM 1848 : 4399.

a parasztokat, ennek feltétele pedig az, hogy eltöröljenek minden feudális szolgáltatást és földet osszanak. *Ha győzni akarnak: földet kell osztaniok, — ha viszont el akarják kerülni a földosztást: vereséget fognak szenvedni.* Uraink számára mindkét megoldás éppen elég rossz. Mit tesznek ebben az ellentmondásos helyzetben? Egyfelől minden eszközzel igyekeznek megakadályozni a feudális viszonyok gyökeres felszámolását, a földosztást, másfelől reménykednek abban, hogy az ellenforradalom nem fog nemzeti függetlenségünk ellen támadni. Egyebet semmit. Földosztásra még azok sem gondolnak közülük, akik nem leplezik el önmaguk előtt az ellenforradalom támadásának veszélyét.

S az ellenforradalom szeptemberben, összeszedvén erejét, megindítja nyílt támadását hazánk függetlensége ellen. Az ellentmondás végletekig kiéleződik: a nemességnek most döntenie kell. Még mielőtt azonban a nemesség parasztságunktól féltében meghódolhatna az ellenforradalom előtt, dönt helyette a pesti nép. Szeptember 28-án a Pestre küldött királyi biztost, *Lamberg* Ferenc tábornagy urat a pesti nép méltó helyére juttatja, majd október 8-án a *Táncsics* által megszervezett¹⁵⁴ tömegek kikényszerítik, hogy az országgyűlés a radikális többségű Honvédelmi Bizottmányt teljhatalommal ruházza fel s annak elnökévé *Kossuthot* válassza. A kocka el van vetve. A nemességnek vállalnia kell a harcot. A nemesség egyik része ugyan nyíltan átáll az ellenség táborába, zöme azonban a pesti plebejus tömegek nyomására balra tolódik.¹⁵⁵

S most újra, a márciusinál is nagyobb mértékben megindul a balratolódott nemesség küzdelme a parasztság megnyeréséért. Ez a küzdelem egy tettből és sok agitációból áll. Az egyetlen tett, mint már említettük, a szőlődézsma eltörlése. Főlösképpen sokat beszélnünk róla. Nézzük meg inkább, milyen a nemesség őszi agitációs kampányának vonala. Ezt a vonalat legtömörebben egy röplap foglalja össze ilyenképen:

„Miért jön Jellasics?

Azért jön, hogy az eddig úgy nevezett parasztság az adót és közterheket ismét csak maga viselje.

Azért jön, hogy a jobbágyság ismét fizessen dézsmát, tizedet, szolgáljon robotot.

Azért jön, hogy ujonczot ismét csak maga a jobbágyság' sorai-
ból fogdosson, és kiküldje idegen országba.

Azért jön, hogy a föld' népét megadóztassa, és azt 'katonáinak adja költség' fejében. —

Azért jön, hogy elfoglalja az ország fővárosát, és szétverje az országgyűlést, melly most *legujabban a szőlődézmát engedte el a föld népének* országszerte.

Szóval azért jön, hogy visszavegye minden szabadságunkat és állítsa helyre a régi szolgálást.

A ki akar szolga lenni, az maradjon ülte, tartsa lábát a vasnak, adja át vagyonát a rablónak.

¹⁵⁴ Táncsics, Életpályám 256. l.

¹⁵⁵ Révai 78—79. l.

A ki akar szabad lenni, az keljen fel, fogjon fegyvert; bot, kapa, ásó, csép, kasza mind jó, a mivel a szabadságot megvédeni lehet, megvédeni pedig lehet mindennel.

Keljünk fel tehát temérdek sokaságban...“ Sth., sth.¹⁵⁶

A nemesi agitáció minden megnyilatkozásában általában ugyanezeket a gondolatokat variálja. *Arany* János így egészíti ki őket:

„Az igaz, hogy vannak még némely maradványai a' jobbággyi állapotnak, melyeket el kell törölni: de az istenért! azt mondjuk-e, hogy míg azokat el nem törlik, mi a' hazát nem ótalmazzuk? —

Ne tegyünk úgy, mint a' gallicziai parasztok. Galliczia értelmesebb része, az urak, összeszövetkeztek, hogy kivíjják Lengyelország szabadságát, melyet a' muszka, Metternichel és a' burkus királylyal kezet fogva, eltaposott; azonban a' kormány felbujtogatta a' maga javát nem tudó köznépet, tiz pengő forintot ígért minden úri főért, 's az isten adta tudatlan népe legjobb barátjait maga irtotta ki. —

A' mi elnyomóink most amugy suttomban a' mi szabadítóink ellen fognak talán bennünket lázítani. —

De mi ne higyük azoknak. Ne higyük másnak, csak a' ki hazánk függetlenségét védelmezi. Ne legyünk mi ráczok és oláhok, ne keljünk fel bolondúl a' magunk szabadsága ellen.“¹⁵⁷

Ez a helyes agitáció tehát lényegében arra szólítja fel a *telkes-jobbággyokat*, hogy fogjanak össze az urakkal, mert, ha az ellenforradalom győz, akkor az meg fogja semmisíteni a jobbággyfelszabadítást. Ugyanennek a körnek szól, csak pontosan ellenkező jelszavakkal, az ellenforradalmi agitáció, amelynek vonalát legtömörebben maga a császár foglalja össze november 7-én Olmütz-ből „magyar koronája Országainak földmivelő lakosaihoz“ intézett kiáltványában:

„Hirdettetik nektek, hogy seregeim az ország elfoglalására, a' folyó év Szent-György havában nyert engedmények visszavételére, a' magyar nemzetiség elnyomására jelennek meg köztetek. —

Megcsalattatok, ne higyetek a' csábítók szavainak!

Az uri szolgálatok s dézsma megszűnése, melyet hajdani földesuraitoknak adandó méltányos, a' közállomány közbenjöttével történendő kárpótlás mellett nyertetek, teljes épségökben fenmaradandnak, kezeskedik ezért nektek a' törvény rendelete, kezeskedik királyi szavam szentsége.

A' rendet és békét akarom helyreállítani, mely nélkül nem élvezhetitek a' nektek adott engedmények gyümölcseit, mert a' nemzetiségi szolgálat túlfeszített kötelessége, az általános fölkelés, a' mindenhol mutatkozó nyugtalanság, erőtokeket felemészti. —

Bizzatok királytokban, ki a' magyar nemzetiséget mindig szeretete, és atyáilag ápolta, a' nélkül hogy más nemzetiségeket elnyomott vagy megsértett volna, — csatlakozzatok hadseregemhez, segítsétek azt a' rend helyreállításában, — a' többiben maradjatok nyugodtan, tiszteljétek mindenki jogait, mindenki tulajdonát, engedelmeskedjétek a' törvényes hatóságoknak, és azon rendeleteknek, melyeket a' haza javára kiadandók!“¹⁵⁸

¹⁵⁶ OL 1848—49-i nyomt. 1848 szept. Fényképmásolata: Forradalom és szabadságharc 72—73. l. A kiemelés a rölap szerzőjétől.

¹⁵⁷ *Arany* János: Mentsük meg a' hazát!, NB 1848 szept. 17. 16. sz. 251, 253—254. l.

¹⁵⁸ Ol 1848—49-i nyomt. 1848 nov. 7.

Amint láthattuk, eddig sem az urak, sem az udvar agitációjának nincs egy szava sem a *földtelen zsellérek* felé, mindkét fél csak a *telkesjobbágyok*hoz fordul. S a jobbágyoknak az egyik fél az ígéri, hogy meg fogja védeni, a másik, hogy nem fogja csorbítani a felszabadítást. Hogyan hatnak hát ezek a jelszavak a jobbágyokra? Egyik részük a királynak hisz és mellé áll, másik részük szintén hisz a királynak és semleges marad, harmadik részük az uraknak hisz és vállalkozik a forradalom védelmére.

Miért nem törekszik egyik fél sem a zsellérek megnyerésére? Azért, mert nincs olyan eszközük, amellyel megnyerhetnék a zselléreket. Tudják jól, hogy csak egyetlen ígérettel állíthatnák maguk mellé a földnélküli parasztokat: ha földet ígérnének nekik. Erre pedig egyik fél sem hajlandó. S azoknak a zselléreknek zöme, akik még egy-két hónappal korábban uraikban látták legnagyobb ellenségeiket, most a szeptemberi fordulat hatására mégis rendkívül gyorsan öntudatosodik a nemzeti függetlenség kérdésében, felismeri, hogy helye a forradalom oldalán van. A népmozgalmak általában megszűnnek, a nép töri magát a fegyverekért, megszerveződik a népfelkelés. Pest-megye Váci járásából például „Párniczky Ede fősz[olga]bíró a' közbátorságot illetőleg jelenti [november 30-án]: hogy kerületében a' *legjobb* rend és csend van, *politikai kihágások egy idő óta elő nem fordultak, sem nagyobb szerű lopások* [értsd: földfoglalások stb. — A szerző] *véghez nem vitetnek*, — egyébiránt az új bor szülte verekedések gyakoriak“.¹⁵⁹

Gózon Lajos, a dunamelléki mozgó nemzetőrség helyettes őrnagya novemberben jelenti Pest-megyének, „hogy a' Váczon alakított 1-ő zászló aljnak nagy része megunta a' szolgálatot 's haza kívánczik...“¹⁶⁰ (A nemzetőrök között, mint tudjuk, szegény-parasztok nincsenek.) Ugyanakkor Kossuth szeptember végén így számol be az országgyűlésnek toborzókörútjáról, amelyet legnagyobb *zsellérvárosainkban* tartott: „Három nap alatt néhány népesebb városokat, Czeglédet, Kőröst, Kecskemétet, Abonyt és Szolnokot személyesen megjártam, s mondhatom, hogy a magyar népet e hon megtartására s az alkotmányos szabadság biztosítására elannyira késznek találtam, hogy csak öt helyről is már részint kiindult, részint rendeltetése helyére ért, részint utban van, és 24 óra, az utolsó rész pedig legfőlebb 48 óra alatt odaér 12,000 ember körülbelől.“¹⁶¹ S néhány nappal később: „Alig voltam kilencz községben, s 50.000 ember áll azokból készen, s mennyiben e pillanatban nem volt rájuk szükség, otthon maradtak, s egy szavára a képviselőháznak talpon lesznek. A szomszéd vidékek szinte nehezteltek, hogy miért nem szólítottak fel, hogy küldenének ők is embereket ezerenként.“¹⁶²

¹⁵⁹ PML KJk 1848 : 7371. A kiemelések tőlem — S. Gy.

¹⁶⁰ U. o. 7322.

¹⁶¹ Pap II, 305. l.

¹⁶² U. o. 372. l.

Ugyanaz a Kecskemét állít ki most majd 8000 ember,¹⁶³ amelynek polgárai közül júliusban még csak 650 volt hajlandó önként táborba szállani.¹⁶⁴ Ugyanaz a Cegléd ad most 6000-nél több önkéntest,¹⁶⁵ amely augusztusban még csak azzal a feltétellel tudta kiállítani nemzetőreit, hogy azokat négyheti frontszolgálat után másokkal fogják felváltani.¹⁶⁶ Vajjon mi magyarázza meg azt, hogy parasztságunk legszegényebb rétegének szinte napok alatt ilyen döntő módon megváltozik a forradalomhoz, a forradalom nemesi vezetéséhez való viszonya? Történeiszneknek hosszú sora — *Szeremlei* Sámuelről *Haraszi* Sándorig — szereti ezt a kérdést elütni azzal a szólammal, hogy ezekben a válságos napokban felébred parasztságunkban (amelyet legtöbbször meg sem kísérelnek rétegeire bontani) az addig alvó nemzeti öntudat, hogy parasztságunk egyszerre belátja, alá kell rendelnie osztályérdekeit az egész nemzet érdekeinek.¹⁶⁷ Ezt az álláspontot azonban nem fogadhatjuk el.

Vajjon azért lesznek-e zselléreink a forradalomnak, a nemzeti függetlenség ügyének legjobb harcosai, mert hajlandóak felhagyni osztályérdekeik képviselésével? Éppenséggel nem azért. Zselléreink jelentős részét Szeptember ugyanúgy öntudatosítja a nemzeti függetlenség, ahogy Március öntudatosította a földosztás kérdésében. Zselléreink zöme éppen arról győződik meg szeptemberben, hogy osztályérdekeit csak akkor képviseli helyesen, ha helyesen képviseli a nemzeti függetlenség ügyét. Zselléreink értenek azokból a fuvola-hangokból, amelyeket öfelsége a birtokos urak felé hallat:

„Bár nem tapasztalhattam megütközés nélkül az egyes polgárok jogai ellen intézett azon megtámadásokat, melyek mint p[éldának] o[káért]... némely községek és egyének részéről elkövetett, a mások birtokát és jogát megtámadó bitorlásai, bizonyosságaul szolgáltak annak, mily ferdén értelmezik némelyek a szabadság fogalmát, kész voltam mégis azokat, nem annyira a viszonyok új alakításából keletkezett ingerültségnek, mint inkább bűnös ármánykodások eredményeként tekinteni, melyeket a kormány hatalma rövid idő alatt legyőzend.

Most mindazonáltal, midőn egy megújuló ingerültség mutatkozik, és hasonló események ismétlésével fenyeget [?], felhiva látom magamat, azoknak komoly kárhoztatására, és azon eltökélett szándékom kijelentésére, hogy a személyes és vagyonbeli bátorság akármely ürgy alatt történendő megsértése, a törvényes hatóságok útján komolyan megfenyitessék, mely hatóságokat hivatásuk teljesítésében királyi akaratom egész erejével támogatandom.”¹⁶⁸

¹⁶³ OL VA 1028.

¹⁶⁴ Névsora azon érdemes kecskeméti polgároknak, kik a' haza' oltalmára... önként táborba szállottak. OL 1848—49-i nyomt. 1848 júl. 17.

¹⁶⁵ OL VA 1067.

¹⁶⁶ PML KJk 1848 : 5496.

¹⁶⁷ L. pl.: *Szeremlei* Sámuel: Valláserkölcsei és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon, Bp, 1874, 23. l. és *Haraszi* Sándor: Paraszttozsgalmak 1848—1849-ben, Társadalmi Szemle III, Bp, 1948, 184—185. l.

¹⁶⁸ Királyi manifesztum, 1848 szept. 22., Schönbrunn. Közli: *Pap* Dénes (szerk.): Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez II, Pest, 1869, 39—40. l. A kiemelés tőlem — S. Gy.

Ezekből a szavakból zselléreink megértik, hogy nincs mit remélniök az ellenforradalom győzelmétől. S, hogy van mit remélniök a forradalom győzelmétől, azt megértik *Táncsicsnak és társainak* szavaiból s abból, amit a Munkások Ujságának sorai között olvashatnak:

„Az istenre és hazánk' szent nevére kérlek — írja Táncsics, önvédelmi harcunknak Petőfi mellett legkövetkezetesebb hirdetője —, hagyjatok fel avval is most, mi fölött többen civódnak, hogy: én ezt meg azt nem teszem, míg ezt meg azt el nem intézik. Barátaim *mindent egyszerre nem lehet, de egymásután majd igen*: hanem az ellenséget, a mi közös ellenségünket kell mindenek előtt megszegyenyíteni, csuffá tenni; mert ha most magunk közt viszálykodunk, a volt földesurak. és volt jobbágyok: ez közös ellenségünknek igen jó viz lenne malmára; hiszen ezt mesterségesen is, és pedig minden módon igyekszik előmozdítani... —

Azért polgártársok, félre *most* minden hajsza¹⁶⁹hasogatással, minden részletes követelésekkel, hanem közös ellenségünk ellen fogjunk *előbb* fegyvert.“

„Van most hely, ahol viaskodhatnak ketek a ráczokkal — írja hasonló szellemben lapjának egy másik munkatársa —; de oda meg nem igen tolják le ketek a poflit, oda is hadd menjen az ur, futom a roszt kinjára, mert annak sok hold földje van. Dejszen édes átyámfiai! ha az urak elvesztik jószágukat, keteknek is veszni kell akkor, s majd akkor is, kinek tele a zsebje, kiugrik idegen országba s kemeteket meg itt hagyják a Krisztus képénél. S végre még azt mondom, hogy ne legyenek kendtek olly tohonyák! fegyvert fogjanak, masírozzanak arra alá, s *mire győzelmesen vissza jutnak a háborúból, akkorra ollyan nagyokat tesznek megint azok a jó követ urak, hogy keteknek még a füle is kétfelé áll örömeikben*.“¹⁷⁰

Ezekből a szavakból megértik zselléreink, hogy előbb a nagyobb, a közös ellenséget kell megsemmisíteniök s azután majd rákényszeríthetik akaratukat az urakra. Aki nem hiszi, hogy ezekből a szavakból zselléreink valóban meg is értik, miért kell harcolniök, az olvassa el ezt a levelet, amelyet földmunkások intéznek Táncsicshoz:

„Kedves barátunk Táncsics! Annyi felszólítás érkezik hozzánk mindenfelől, hogy keljünk fel harczra falustul, hogy már nem győzzük olvasni; de bizony kendnek mint barátunknak csak megvalljuk, hogy eddig nem éreztünk magunkban valami nagy kedvet a fölkelésre. Kend is bocsátott egyet ujságában,¹⁷¹ azt is hideg vérrel elolvastuk, azután letettük; sőt ha maga Kossuth jönne is hozzánk ékes beszédével, bizony aligha birna közlünk annyit összeverbuválni, mint Czeglédén, Körösön, Kecskeméten. Erre azt mondják kendtek: érzéketlenek, rossz hazafiak vagyunk. Mi is megismerjük, hogy ugy van. Bizony mi még nem éreztük a szabadságnak jótékonyását, csak kóztoltuk valami részben, de még fogalmunk kevés van róla; jó hazafiak sem lehetünk még, mert hazánk eddig nem volt, noha magyarok voltunk, de nemzet nem voltunk; tudja kend, mi volt a mi nevünk? „Szegény adózó,

¹⁶⁹ Ki a mi ellenségünk?, MU 1848 szept. 14. 30. sz. 388—389. l. A kiemelések tőlem — S. Gy.

¹⁷⁰ Szenté Pál: Ajj! baj!, u. o. szept. 3. 27. sz. 364—365. l. A kiemelés tőlem — S. Gy.

¹⁷¹ L. u. o. szept. 21. 32. sz. 402—404. l.

tereh-hordó nép“, kik csak azért voltunk, hogy hat száz ezernek barmai legyünk. Hogy illy rögtön nem lehetünk jó hazafiak, csudálkozhatik-e valaki rajtunk!! hiszen, ez csak olyan volna, mint midőn valaki jól elverne valakit, azután békepohárral kínálván meg, azt kívánná, hogy neki barátja legyen. Nem megy ez olyan könnyen. Nem lehet a természet nyakát egyszerre kitekerni. Nehezen felejtí a kigyó farka' vágását; idő kell mindenre. A kecskemétiak, körösiek, czeplédiek elébb kezdték érezni a szabadságnak gyümölcsét, azok jobban is lelkesülhetnek, de mi kik olly borzasztó iga alatt voltunk, hogy földesuraságunknak, (lelkétől megválva) legutolsó kutyáját, erdősztét, hajduját, csöszét uralni kénytelenítettünk, kívánságát a világért megszegni nem bátorkodtunk, ha a bosszuállás keserű poharát inni nem akartuk, — hogy a felszólításokra nem lelkesülünk, éppen nem lehet rajta csudálkozni. A mély sebek még nem hegedtek be; a marczongló ebek még közöttünk vagynak, azoknak csak látása is felvakarja sebeinket. Osztan csak gondolja kend jól meg: ki a mi ellenségünk? kik ellen fel kellene kelniünk? Azt mondják kendtek, hogy a bécsi kormány, a királyi család, azok huszitják ellenünk a horvátokat, ráczókat, tótokat. Azt elhiszszük, hogy a magyar aranyat ezüstöt tovább is szeretnék zsebökbe folytatni ott Bécsben, de azt is elhiszszük ám, hogy bizony kevés van országunkban olyan földesur, ki a robotját, dézsmáját ne szeretné zsebébe folytatni. A ki mihez szokott, mibe' nőtt nevedett fel, nehéz neki attól egyszerre elszokni. Ha a bécsi kamarillát, mint kendtek szokták ott Pesten nevezni, a réginek visszaállításáért ellenségünknek tartatjuk, hát ezeket a köztünk levőket ne tartsuk?! Hiszen több ellenségünk van nekünk hazánkban, mint Bécsben. Tán a bécsi sem mert volna olly nagy mozgalmakat előidézni, ha országunkban levő ellenségeknek segítségére nem számolhatott volna. Most már azt mondják kendtek: keljünk fel harcra ellenségünk ellen. De hogy kelhessünk fel ellenségünk ellen, holott az nem áll velünk szembe, sőt nagy részt barátságot szinlel. Ezt a csorda horvát sereget nem tarthatjuk ellenségünknek, mert szegényt akasztófával kinszerítették a hozzánk jövőre; hogy rabol, azt kénytelen tenni, mert éhél elveszni nem akar. Ezt a szegény népet ugy nézhetjük, mint a barmot. Ha a barom, melyet a természeti ösztön kiszítel eledele keresésére, bejön kertünkbe, vagy rétünkre, azt kinozza-e okos ember vagy a gazdáján kíván inkább bosszút állani?! Hogy egyik része ellenségeinknek Bécsben van, az világos, s azok ellen legkisebb intézetek sem tétetnek; pedig mennyi jószáguk van azoknak Magyarországon is. A másik része ellenségeinknek, részint kiköltözött országunkból, részint bent van; a bent levők rosszabbak, mert ezek barátságának színe alatt tettel is működnek ellenünk. Így állván a dolgok, kik ellen keljünk fel? bizony nem tudjuk.

Azt is gondolóra vehetnék kendtek, hogy ellenségeinket hatalmas érdekek mozgatják. Bizony minden ember önhaszonleső. Minket, a mint feljebb mondánk, semmi nagy érdekekkel kendtek nem ingereltek. Minkünk csak azt mondják kendtek, hogy álljunk ki a síkra, ontsuk vérünket, de hogy miért? arról szó sincs. Hát azért ontsuk-e vérünket, hogy azok, kik most valóságos hazaárulók, akár kiköltöztek, akár bent vannak az országban, majd ha mi megtisztítjuk Isten segítségével az országot, és békesség lesz, akkor azok a szép madarak haza szállingozván azt mondhassák: de ez az enyim volt ám héj, az enyim is marad ezután is! Hát mi, kik ugyszólván talpalatnyil csak most kezdtünk birni, azoknak szerezzünk ismét száz ezernyi holdakat vérünk' kiöntésével, kik eddig is vérszopóink voltak? Ezt így maga a fölséges uristen sem kívánja.

Látják-e kendtek, hogy miért nem érezünk semmi buzgóságot a fölkelésre kendteknek eddigi felszólításaikra?! *Felkelünk igen is;* de nem a kendtek felszólításukra, hanem azért, hogy a magyar fajt csak ugyan

kiíratni nem engedjük; *de ha az Isten szerencsés végét engedi érni dolgunknak, akkor majd Kossuth szerint számolunk.*¹⁷²

Zselléreink tehát nem osztályérdekeik feladásával mennek a forradalmi háborúba, hanem éppen azért, hogy, ha a háború szerencsésen véget ér, majd számolhassanak uraikkal. Csak ez a meggyőződésük teszi érthetővé számunkra az olyan jelenségeket, mint hogy például Dunapatajról „65 ifju ment el... önkéntesen katonának és közöttök csak kettő volt földes ember gyermeke, a többi mind szegény gyalog polgárok gyermekei, és mi okozta, hogy ezek önkényt mentek? egyedül csak az, hogy át esmerék nyomoruságos helyzetünket, mert ha lóggón is, de ők is nyomták a jármot”.¹⁷³ Csak ez a meggyőződésük teszi érthetővé számunkra azt, hogy — mint *Táncsics* írja — „éppen a vagyonosabbak, kiképzettebbek közül aránylag legtöbben nem teljesítik a status iránti szent kötelességeket, holott a szegény legdrágább kincsét, életét kész áldozni; mert a szegény hazáját, a vagyonos pedig csak holmiját szereti”.¹⁷⁴

S csak ez a meggyőződésük teszi érthetővé számunkra azt, hogy az országgyűlés urai négy nappal a Jelačić fölött aratott sukorói győzelem után már a Dunántúl területére akarják korlátozni a Kossuth által felidézett népfelkelést. Ahogy a képviselőház elnöke, a három hónappal később hazáját eláruló *Pázmándy* Dénes mondja, „megfordulván a körülmények, a népfelkelést csak a dunántúli kerületben lehet ezentul meghagyni, hol az ellenség jelenleg van. Eddig az ország más vidékein szükséges volt a népfelkelést rendezni azért, mert azt hittük, hogy Pest körül egy handstreich lesz szükséges, melylyel az ellenséget tökéletesen tönkre lehessen tenni; de mint mondtam, megváltozván a körülmények, az ellenség elvonulván, alkalmasint hosszabb ideig fog a háboru tartani, s ekkor felzavarni oly vidékeket, hol ellenség nincsen, *sem czélszerű, sem hasznos, sőt káros lenne; s pedig azért, mert az ily néptömeg fegyverem nélkül levén, azon vidékeket pusztíthatnák.*”¹⁷⁵

Ettől félnek az urak akkor, amikor földosztásra, tulajdon elleni izgatással vádolva *Táncsicsot*,¹⁷⁶ kicsavarják kezéből és megfojtják lapját, a Munkások Ujságát, talán éppen azért, mert Jelačić támadásának idején „kénytelenek voltak elismerni — mint *Táncsics* írja —, hogy a veszedelmes időszak alatt bátor szavam, erőteljes

¹⁷² U. o. okt. 17. 6. sz. 27—28. l. A kiemelések tőlem — *S. Gy.* A levél szövegét közli Szabó Ervin is teljesen helytelen, önkényes, a levél befejezését figyelembe nem vevő magyarázattal. Szabó Ervin 280—282. l.

¹⁷³ *Tűzkű* Imre: Szegénynek, szerencséje is szegény!!!, u. o. szept. 24. 33. sz. 422. l.

¹⁷⁴ *Táncsics* Mihál: Új alkotmány-javaslat, Marczius 15-kének évnapi emlékeül, Debreczen, 1849, 15. l. V. ö.: *Podmaniczky* Frigyes: Naplótörödékek II, Bp, 1888, 280—281. l.

¹⁷⁵ Pap, A magyar nemzetgyűlés Pesten II, 338. l. A kiemelés tőlem — *S. Gy.*

¹⁷⁶ *Vas* Gereben: *Táncsicsról*, vagy ha tetszik, *Táncsicsnak*, KH 1848 dec. 28. 154. sz. 665—666. l.

írásmódorom a népsokaságnak buzdítására és bátorítására nagy befolyással van¹⁷⁷. S ettől félnek az urak akkor, amikor meggátolják a hadseregnek alulról való demokratizálását, amikor megakadályozzák, hogy a honvédsereg igazi néphadsereggé alakuljon át.¹⁷⁸

A tömegek azonban a hadseregen kívül is tevékenyen részt vesznek a forradalom védelmében. Amikor a forradalmi hadsereg kénytelen kiűriteni a Duna—Tisza-közét, az ellenség által még meg nem szállott Solti járás népe a vármegyei tisztviselők legtöbbszörét „honarulásra csábító vagy éppen kényszerítő eljárásukért elutasította, vagy érdemük szerint tetleg elűzte kebeléből“,¹⁷⁹ védelmi bizottmányt alakít s „Patajon felül mintegy 3,000-en, Kalocsán pedig 1,000-en táborba szállva várták a pillanatot, melyben a meghódításukra küldött nyomorúlt Szabadság-gyilkosokat eltörlendők lesznek a föld színéről“.¹⁸⁰ A szabadság-gyilkosok erőfölényének mégsem tudnak ellenállni, s az ellenforradalom zsoldosai március második felében megszállják a járás területét.¹⁸¹ Ekkor azonban az ellenséget ezerkétszáz guerilla támadja hátba s tartja nyugtalanságban *Fülöp* György vezetése alatt addig, amíg a felszabadító csapatok áprilisban vissza nem térnek.¹⁸²

Persze vigyáznunk kell, hogy azt a képet, amelyet az eddigiekben rajzoltunk, ne általánosítsuk erőszakoltan azokra is, akikre nem illik. Amíg a soltiak fegyverrel a kezükben fogadják az ellenséget, a kecskemétiak ellenállása már csak annyiból áll, hogy Windischgrätz plakátjai általuk „letépetnek, részint lepökdöstetnek...“¹⁸³ Vármegyénk egyéb területein pedig még ennyi ellenállással sem találkozunk. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a forradalom megvédésére nem aktivizálódik egész földnélküli parasztságunk, csak annak zöme, viszont jelentős számban aktivizálódnak telkesjobbágyok is; a telkesjobbágyok szegényebb része és a zsellérek között nincs éles határvonal. A szegénység a maga egészében csak akkor állna határozottan a forradalom mellé, ha a földosztás pusztá reménynél, célkitűzésnél több: befejezett tény volna. S még az sem bizonyítható, hogy az urak földjeinek a győ-

¹⁷⁷ Táncsics, Életpályám 257. l.

¹⁷⁸ *Mód* Aladár: Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben, Forradalom és szabadságharc, i. h., 129—130. l.

¹⁷⁹ Ács Károly szolgabíró jelentése az OHB-hoz, 1849 febr. 3. OL OHB 1849 : 1652.

¹⁸⁰ Ács Károlynak, a védelmi bizottmány elnökének jelentése az OHB-hoz, 1849 febr. 20. U. o. 2627.

¹⁸¹ *Szeles* Lajos kormánybiztos jelentése az OHB-hoz, 1849 márc. 25. U. o. 4191 és VA 1270.

¹⁸² *Batta* Sámuel kormánybiztos jelentése a kormányzóhoz, 1849 ápr. 27. OL BM Országgl. 1849 : 9/13. V. ö.: PML EJK 1849 : 142.

¹⁸³ *Zsiros* Lajos torontálmegyei esküdt jelentése az OHB-hoz, 1849 febr. 6. OL OHB 1849 : 1659 és VA 1252.

zelem után történendő felosztása valamennyi a forradalom oldalán aktivizálódott zsellérünknek s nem csak e zsellérek többségének tudatos programja.

Annál jobban tudatában vannak e program veszélyének az urak. Minél nagyobb győzelmeket arat a forradalmi hadsereg, többségük annál jobban fél a forradalom végső győzelmétől, annál jobbra tolódik ismét, annál inkább hajlandó arra, hogy az addigi győzelmek talaján számára viszonylag kedvező kompromisszumot kössön az ellenforradalommal.¹⁸⁴ Ez a törekvésük mutatkozik meg a forradalmi államhatalom vezetése körüli harcokban. A radikálisok tisztában vannak azzal, hogy a parasztaiktól félő s egyre jobban félő urak többsége egyre nagyobb mértékben kész a forradalom elárulására. Tisztában vannak tehát azzal, hogy a forradalmat csak a többségében megalkuvókból, békepártiakból álló országgyűlés szétkergetésével és forradalmi diktatúra bevezetésével lehet megmenteni. Még mindig nem bíznak azonban annyira a parasztság erejében, hogy parasztságunk élére állva, harcba mernének indulni a földosztás jelszavával a nemességnek a forradalom vezetéséből való teljes kiszorításáért.¹⁸⁵ Hiába fordul hozzájuk *Táncsics* már decemberben, mondván: „Kérjük kendteket városi és tudományos testvéreink, ne erőlködjenek magukat tőlünk elkülönözni, s köztünk valami magos falat huzni,”¹⁸⁶ — a forradalom következetes végigvitelében érdekelt magyar polgárság még igen gyenge, s a radikális csoport — végső soron azért, mert nem erős polgári osztályt, hanem lényegében csak egy születendő polgárságot képvisel¹⁸⁷ — nem képes teljesen szakítani a forradalom nemesi vezetésének gondolatával (ha a forradalom nemesi vezetését a diktátori hatalommal felruházott Kossuthra bízna is) és — önmaga szorul ki a hatalomból.

Parasztságunknak pedig még legöntudatosabb része is ugyanekkor csupán a földosztás távolabbi programjáig jut el s nem ébred annak tudatára, hogy a forradalom győzelmét csak akkor fogja tudni kivívni s az azt követő földosztást is csak akkor fogja tudni végrehajtani, ha előbb kiszorítja a hatalomból a békepártban tömörülő középbirtokosokat: politikáját nem képes a korlátozott gazdasági harc színvonaláról az államhatalom birtokáért folyó harc színvonalára emelni. Nem is lehet képes erre éppen azért, mert nem rendelkezik erős polgári (vagy proletár-) vezetéssel.

Egyetlen ember van az országban, aki egyszerre meri követelni a forradalmi diktatúrát is, a földosztást is: *Táncsics*. A márciusi forradalom első évfordulójára készített alkotmánytervezetének egyik

¹⁸⁴ Révai 90. l.

¹⁸⁵ V. ö.: Múd 139—141. l.

¹⁸⁶ Hányjunk meg jól mindent, s értsük meg egymást, MU 1848 dec. 19. 23. sz. 93. l.

¹⁸⁷ Révai 121. l.

legfontosabb pontja az, hogy „Kossuth Lajos főkormányzóul újra megválasztatik, kikiáltatik; neki a nemzet által *teljes* hatalom adatik, hogy a szabadság kivívásában, hazánk megmentésében *akadálytalanul* munkálkodhassék”.¹⁸⁸ Ugyane tervezet szerint „minden robotszolgalat, bárminemű földektől, mi még marcziusban fenmaradt, ... eltöröltetik; s a ki illy földek használatában volt, millyenek a kontraktualisták, censualisták, ha e szabadsági harczunkban részt vettek, mint a volt urbéresek, ezen földeikért az ország, aránylag azt a kárpótlást adja, mit egyéb urbéres földekért határozni fog, a föld mennyiségének arányában”. Továbbá „minden olly zsöllér, ki a szabadságharczban részt vett, de földje nincs: az árulók, s pártütöktől elfoglalandott földekből 20 hold földet kap örökös tulajdonul”.¹⁸⁹

Áprilisban—májusban még tovább megy: már nemcsak a hazaárulók, hanem az összes nagyobb birtokosok földjeinek felosztását követeli. Földje „a volt földesurnak csak egy helyen maradjon, tudnillik, hol lakása van, és pedig ekképen: a kinek birtokában bár milly nagy kiterjedésű földek voltak is; legfőlebb 2000 hold maradjon, a kiknek pedig éppen ennyi, vagy ennél kevesebb birtokuk vala, az nekik épségben meghagyassék”. „A jövőre nézve pedig mondassék ki törvényül, hogy senki 500 holdnyinál többet nem szerezhethet; ez a legtöbb, a maximum.” Telepítésre használtassanak fel „az ugynevezett kamarális földek, melyekhez számitassanak a főpapok kezén levő földek; nem különben mind azoké is, kik jelen szabadsági nagy harczunk ideje alatt honárulási bűnbe estek és pártot ütöttek, és ezen háromféle földek mind osztassanak ki olyan házatlan zsölléreknek, kiknek kézi mesterségük nincs; és pedig legalább akkora darabban, mennyin szorgalmas munka után megélhetnek; ekkora darab lenne például 10 hold; hol pedig a föld terméketlenebb 15 hold; és ezen földek olyan helyekről meghit zsölléreknek adassanak, hol nekik a maguk községe határában nem juthatna földrész...” „... A házas zsöllérek beérhetik 8 vagy 6 holddal is, mert nem az a cél, hogy mindenkinek egyenlően jusson, hanem hogy minél többeknek legalább valami jusson...”¹⁹⁰

Amint látjuk, ez a program, az agrárdemokrácia első tételes magyar programja, elsősorban szegénységünk legszegényebbjeire épít, ugyanakkor azonban igyekszik nem sérteni a 2000 holdnyinál kisebb birtokkal rendelkező urak érdekeit. Hogy ennek az urak felé tett gesztusnak indítékait megérthessük, szükséges megvizsgálnunk Táncsics taktikai programját is, szükséges megvizsgálnunk, hogyan akarja Táncsics keresztülvinni a földreformot. Táncsics először is felveti parasztforradalom lehetőségének a gondolatát:

¹⁸⁸ Táncsics, Új alkotmány-javaslat 8. 1. A kiemelések tőlem — S. Gy.

¹⁸⁹ U. o. 6. 1.

¹⁹⁰ Táncsics, Forradalom 63—64, 96. 1.

„Midőn az olyan nagy birtokosok — írja — erősen ragaszkodnak ahhoz, hogy a föld is tulajdon, s hogy e tulajdon szent és sérthetetlen, s abból csak egy talpalatnyit sem engednek el, de a hol csak lehet, még mindennemű csalárd fogások által, sőt egyenes erőszakkal is foglalgatnak el a községekéből, a hol mit lehet: ez iszonyú véres kitörését a forradalomnak fogja majd *egykor* maga után vonni.

Mert a népszám mind inkább szaporodik, s mindig több több lesz a földönfutó (proletarius), kiknek annyi helyök, földrészek sem lesz, mennyin árva fejeket lehajthatnák, annál kevésbé annyi helyök, melyen munkálkodhatnának s élelmüket beszerezhetnék; s kíváit midőn azon meggyőződésre is fejlődnek, miszerint tudni *fogják*, hogy a földnek valamely darab része éppen olly kevéssé lehet valakinek kizárólagos tulajdona, mint a levegőnek egy része: *akkor* mondom, ha a birtokban levők makacsan ragaszkodnak állítólagos földtulajdoni jogaikhoz, olly irtóztatóan fog a forradalom kitörni, hogy annak csak hallatára is elborzad az emberi szív.“

„Nagy birtoku polgártársaink... rettenetesen csalódnátok azt hívén, hogy a szegény sorsuak ezrei azért vitték életüket áldozatul, hogy ti otthon lepszeljete (tisztelet becsület a kivételeknek) s midőn a szent harcz bevégezve lesz, nektek napszámban robotoljanak az általok önkényleg megszabandott csekély napdíjért, melyen alig száraz kenyerüket vásárolhatják meg; s nektek napszámoskodjanak azon helyekért, melyen munkáik gyümölcséből élni természeti joguk van.“

Miután pedig lefestette az *egykor* kirobbanható parasztforradalom veszélyét, sietve közli Táncsics azt is, hogyan lehetne *elkerülni* a forradalmat:

„Hogy erős rázkódások a státusalkotványt alapjában meg ne ingassák, a rázkódásnak okait kell elhárítani; és ez nálunk csak két módon történhetik meg; vagy úgy, hogy minden szorgalmas munkás illő jutalmát, bérét vegye fáradságának, mit aztán természetesen azoknak kell viselniök, kik a sokaság élelmi módjának alapját, a földet kezökhöz ragadták, tehát a birtokosok; vagy úgy, hogy azon földbirtokok, miket magok nem győznek, s nem is akarnak saját gyöngye tenyerökkel bemunkálni, kiknek kezén vannak, de azok bemunkálásáért illő díjt sem adnak: tölük elfoglaltatnak.“

S azután gyorsan hozzáteszi :

„Természetesen ennek *törvényhozásilag* kell megtörténnie; s azért nem tartom fölöslegesnek újra megemlíteni, hogy én mindig *csak törvény által kívánom életbe léptettetni*, a mit jónak tartok.“¹⁹¹

Táncsics tehát felismeri, mit kell tenni a forradalom fejlődésének adott szakaszában, követeli a földosztást és a forradalmi diktatúrát, de követeléseinek teljesítését a földbirtokosoktól, a forradalom árulóitól várja, azoktól, akik *ellenében* kellene kiharcolni e követelések teljesítését. Táncsicsnál az elvi szilárdságot nem egészíti ki taktikai okosság.¹⁹² Mi ennek az oka? Táncsics maga írja: nem hiszi, hogy szava a Munkások Ujságának legyilkolása után eljut a parasztokig.¹⁹³ De ezen túlmenőleg Táncsics minden

¹⁹¹ U. o. 50, 73. l. A kiemelések tőlem — S. Gy.

¹⁹² A kérdés ilyen föltevésére: Révai 101. l.

¹⁹³ Táncsics, Forradalom 74. l.

bizonynal nem számít arra, hogy parasztságunk megszervezhető az urak elleni harcra, mert nem láthat maga mögött olyan erős társadalmi osztályt, amely parasztságunk megszervezésében érdekelt, amely parasztságunk megszervezésére képes. Táncsics taktikai programja tehát semmivel sem alkalmasabb elvi programjának megvalósítására, mint a radikálisoké, akiknek elvi programját az övé meghaladja, s éppen abból az okból következően nem alkalmas erre, amely ok miatt a radikálisok elvi programja elmarad az övé mögött. Első polgári forradalmunk minden gyengesége végső soron polgári fejlődésünk elmaradottságából fakad, abból, hogy 1848-ban Magyarországon nincs olyan társadalmi osztály, amely érdekelt volna a forradalom következetes végigvitelében s amely egyben képes is volna a parasztságra támaszkodva kivenni a forradalom vezetését a forradalom következetes végigvitelében nem érdekelt nemesség kezéből.

Táncsics negyvenkilences programja így programm marad s nem válik valósággá. Az uraknak a függetlenségünket formailag is tagadó Ferenc József is jobb megoldás, mint a földosztás, különösen, amikor őfelsége garantálja nekik az úrbéri kárpótlást,¹⁹⁴ amit a magyar kormány még, ha akarná, sem tudna teljesíteni. Mindent elkövetnek tehát, hogy államgépezetüket még szilárdabbá, még egységesebbé tegyék — nem az osztrákok, hanem parasztságunk ellen. Ezért szorítják ki teljesen a hatalomból a radikálisokat, ezért üdvözlük örömmel a *Szemere*-kormány megalakulását. Ebben a szellemben szervezik újjá a felszabadított területek igazgatását is. *Kossuth* felszólítja *Batta* Sámuel kormánybiztost, alakítsa újjá a pestmegyei választmányt, okulva a megyei tisztviselők árulásából, úgy, hogy Pest-megye „hazánk szabadságának olly erős oszlopa is legyen, minővé azt, központi helyzete, territorialis, és népességi nevezetessége, de különösen lakosságának általában, kiváltképen pedig a Solti járás dicső népének hazafiúi lelkes szelleme kijelölik“.¹⁹⁵ *Batta* úr újjá is alakítja a választmányt, tagjaivá kinevezve 75 nemesurat és 51 községi előljárót.¹⁹⁶ Májusban sor kerül az új tisztikar megválasztására is. A régi tisztviselők hazáárulása annyira nyilvánvaló, hogy *Nyáry* Pál alispán és *Ács* Károly szolgabíró kivételével nem maradhatnak helyükön.¹⁹⁷ De *Nyáry* úr mégis jónak látja kifejezni azon meggyőződését, hogy ők, „ha jelenleg hivatalt nem viselnek is, de köz anyánk az édes hon, különösen e' megye hű fiai lenni meg nem szüntek...“¹⁹⁸ Mindennek semmi köze nincs *Kossuth* utasításaihoz.

¹⁹⁴ Császári nyílt rendelet, 1849 júl. 7., Schönbrunn, OL 1848—49-i nyomt.

¹⁹⁵ OL 1848—49-i nyomt. 1849 ápr. 9.

¹⁹⁶ OL OHB 1849 : 5795.

¹⁹⁷ PML KözgyJk 1849 : 57.

¹⁹⁸ PML VJk 1849 : 72.

A békepárti urak azonban tudják, mit cselekednek, mikor össze-szűrik a levelet azokkal a társaikkal, akik már szeptemberben átállottak az ellenforradalom oldalára. Azért bocsátják áruba hazájukat, mert közös ellenségük, parasztságunk ellen keresnek közöttük szövetségeseket. Időszerű-e még a forradalom során oly sokat áldozott, oly sok vért vesztített parasztságunktól való félelmük? Most időszerű csak igazán! Szegénységünk, látva a forradalom tavaszi győzelmeit, úgy érzi, hogy végre elérheti, amiért harcolt. Mindenekelőtt az elmenekült hazaárulók vagyonát foglalják el parasztjaink, azokét a hazaárulókat, akiknek birtokát elsősorban követelte számukra Táncsics. *Barabás* Péter rendőri biztos jelenti áprilisban Monor és Üllő vidékéről, hogy „találkoznak itt olj Birtokok kiknek a tulajdonosai Pesten vannak¹⁹⁹ — és a nép mind hazaárulónak tekintenek mind hogy van is belőle valami igaz est a népnek és a katonasságnak egyes tagjai nemkülömbem Cselédeji jóságajit kit magoknak kit gazdájiknak szét hordani kesztek úgy mint Báro Nyári kinek Pilissen van birtoka kit bizonyit az egész helység hogy haza árulo... [így!!!]”²⁰⁰

Az urak nevében válaszol nekik a népnek egy méltóképen csak Vas Gerebenhez fogható „barátja“, *Atádi Vilmos*:

„Nagy megbotránkozásal hallok és olvasom az ujságokban is, hogy némelly polgártársaink elfeledkezve mindenről, mihelyt az ellenség vidékökből kiemelé lábát, azonnal hozzá láttak a legalábbvaló rabláshoz.

És még kit rabolnak meg? magyart és magyart! öltözetük különbsége miatt. —

Tán azt mondá valaki nektek, hogy azon föld, melyre sovárgva pillogattok, egy hazaárulóé, a ki azért elvesztette azt.

Honnan tudjátok, hogy hazaáruló, kinek birtoka után ásitoztok? Avagy ki hatalmazott föl benneteket, hogy biráskodjatok? —

És ha azon föld, melyre kezeiteket tevéték, hazaáruló birtoka volt volna is, — mi jognál fogva lett a tiétek?

Ki írta meg azt a törvényt, vagy ki látta, ki hallotta, hogy a hazának jósága közharács, hogy azé, a ki előbb éri?

Senki nem tud felmutatni ilyen törvényt.

Hanem igenis van törvény arra, hogy a hazaáruló javai a statust, az országot illetik.

Vagy tán ti vagytok az ország, a kik annak egy zugját lakjátok? Majd ehhez szólni fog a 15 millio főből álló nemzet kormányja.

Az meg fogja mondani, hogy a mi az egész nemzeté, az egyeseké nem lehet. És a mi az ország tulajdona, azt egyes embernek magához vonni annyi, mint egyenes hazaárulás.”²⁰¹

Zselléreinket azonban nem ijeszti meg Atádi úrék fenyegetőzése, nekimennek azok a zár alá vett koronauradalmaknak is. *Illyés* Dániel, az óbudai uradalom egyik gazdatisztje így siránkozik május végén: „A' vég pontig kényszerítve, kénytelenítetek panaszt emelni Pest megyében kebelezett Pilis-Szántói helység bírósága, és általjá-

¹⁹⁹ Pest akkor még nem szabadult fel.

²⁰⁰ OL OHB 1849 : 5585.

²⁰¹ *Atádi Vilmos*: Ne nyulj a máséhoz, NB 1849 jún. 3. 20. sz. 311—

ban egész lakossága ellen, miszerint azon idő alatt, mióta a' törvényes magyar kormány Buda-pestet elhagyta, sőt jelenleg is, fen nevezett községben a' communismus legnagyobb foka életbe lépett..." Vajjon miben áll a „communismus legnagyobb foka“ Illyés Dániel uram szerint? Abban, hogy a község lakói elcsapták a régi bírót és újat, kedvükre valót választottak. Abban, hogy „az egész község marháit az uraság 2. 3. 4. és 5 éves vágásaiba behajtván, ott temérdek kárt okoztak..." „Hogy pedig a' communismus világos jeleit kitüntessék találkoztak olyanok is, kik az uraság földjét minden engedelem nélkül saját maggal be vetették..."²⁰²

De nem kímélik parasztjaink a hercegek, bárók, de még a kis közbirtokosok magántulajdonát sem. Június elején *Eszterházy Pál* őhercegségének uradalmi főügyvédje, *Éliási István* panaszolja, „hogy a' Szecsői lakosság az uradalom terményeit elfoglalta, az uradalom pinczéjét feltörte, 's erdelyét még jelenleg is folyvást pusztítja..."²⁰³ „Báró Orczy György... előadja; miszerént Ujszászi haszonbérlei sem a' haszonbéri szerződésnek eleget tenni, sem a' haszonbéri földtért tulajdonosa kezére visszaszállítani, sem új szerződést kötni nem akarnak, 's a' tulajdonjognak megsértésével Ujszászi majorsági földjét haszonbér fizetés nélkül letartóztatják."²⁰⁴ Vácszentlászló lakói nem akarják leszolgálni földesuruknak az úgynevezett harmados földek után járó 465 napi robotot,²⁰⁵ a törteliek engedély nélkül bort és húst,²⁰⁶ a péceliek bort mérnek.²⁰⁷

Így, miközben a szokáshoz híven kiküldi fogdmegeit és megnyitja börtönét, megyénk „szomorúan“ állapítja meg, „hogy a' népnek azon része, melly a' régi rendszernél fogva aránytalanul 's a' legsúlyosabban terheltetett, értvén itt az eddigi adozó 's robotot szolgáló volt jobbágy népet, a' helyt hogy a volt kiváltságos tudniillik nemesi osztállyal minden tekintetben egyenlő jogokba vissza helyheztetésekért az újra alakított társadalmi rendnek biztos támaszai, az alkotmánynak rendfentartás és engedelmisség által érdekes polgárai igyekeznének lenni, volt földes uraik, jelenleg velők egy rangban és jogokban álló polgártársaik, vagyonait több helyen bitorolják, sok helyen pedig jogaikat sértegetik..."²⁰⁸ S az a vád, hogy szegénységünk nem biztos támasza az újjáalakított társadalmi rendnek, most már megállja a helyét. Szegénységünket a földbirtokos-osztály önző magatartása kezdi kiábrándítani a forradalomból.

Mikor június végén a kormány keresztshadjáratot hirdet a betörő cári csapatok ellen, felhívását általános részvétlenség

²⁰² PML APM 1849 : 353 forr. (Jk).

²⁰³ PML VJk 1849 : 181.

²⁰⁴ U. o. 184.

²⁰⁵ U. o. 260 és APM 1849 : 260 forr. (Jk).

²⁰⁶ PML VJk 1849 : 295 és AJ 1849 : 295 forr. (Jk).

²⁰⁷ PML VJk 1849 : 296 és APM 1849 : 296 forr. (Jk).

²⁰⁸ PML VJk 1849 : 238.

fogadja.²⁰⁹ Parasztságunk szemében ekkor már közömbös, hogy Nyáry Pál alispán úr vagy Madarassy László alispán úr küld-e ellene karhatalmat, ha fel meri emelni fejét. Mert a bagiak, hévízgyörkiek, mácsaiak, zsidóiak, solymáriak és a többiek még az ellenség bevonulása után is fel merik emelni fejüket, rá merik tenni kezüket uraik birtokára.²¹⁰ A felülkerekedett ellenforradalom azonban megvédi ellenükben uraik érdekeit, akár az ellenforradalom oldalán álltak azok már kezdetben is, akár a forradalomén.²¹¹

SPIRA GYÖRGY

²⁰⁹ Galgóczy Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája I, Bp, 1876, 231. l.

²¹⁰ PML EJK 1849 : 14, 86,

²¹¹ Ez a tanulmány, amelynek célja problémák felvetése s amely csak kísérlet e problémák megválaszolására, a negyvennyolcas forradalomnak egy kielégítően meg nem oldott kérdéskörével, a parasztkérdéssel, a parasztság és a földbirtokososztály szövetségének kérdésével foglalkozik. Ebből szükségképen következik, hogy inkább a forradalom hibáira, fogyatékoságaira, mint eredményeire mutat rá. Szerzője éppen ezért hangsúlyozni kívánja, hogy távol áll tőle minden történelmi pesszimizmus s hogy a forradalmat a maga teljességében — minden hibájának, fogyatékoságának ellenére — a magyar történet egyik legnagyobb eseményének, a magyar nemzet egyik legnemesebb hagyományának tartja, amint annak tartja egész dolgozó népünk. A hibák leleplezését, a fogyatékoságok feltárását éppen az igazi forradalmi hagyományok tisztelete teszi szükségessé.

A HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY

A magyar szabadság nagy évének, 1848-nak vívmányai közül a felelős és független magyar minisztérium alakításáról rendelkező III. tc. az állami önállóságot, a nemzeti függetlenséget volt hivatva biztosítani. A miniszteri kormányzatnak gyakorlatilag azzal az eredménnyel kellett volna járnia, a korábbi helyzettel szemben azt a változást kellett volna hoznia, hogy a minisztérium önállóan intézkedjék olyan ügyekben is, amelyek azelőtt ki voltak véve a magyar kormányhatóságok befolyása alól, mint a külügy és a hadügy, vagy pedig amelyekben az illetékes magyar hivatal korábban alá volt rendelve a monarchia bécsi központi kormányszerveinek, amilyen volt a pénzügy.

Hogy ezt az eredményt a minisztérium nem tudta elérni, annak oka kettős ellentétben rejlett. Egyrészt ellentét állott fenn a magyar és a bécsi kormány között, másrészt a magyar kormányon belül.

A bécsi kormány, a kamarilla — ahogy az egykorú magyarok a tehetetlen V. Ferdinánd tanácsosait és bécsi minisztériumát nevezték — 1848 tavaszán kénytelen-kelletlen hozzájárult az áprilisi törvények szentesítéséhez. Amikor azután helyzete megszilárdult, az osztrák-cseh tartományokban és Olaszországban biztosabban érezte magát, a Magyarországnak tett engedményeket vissza akarta vonni. Röviden szólva arra törekedett, hogy a külügy, hadügy és pénzügy, a kereskedelemüggyel együtt, közös ügyek legyenek, hogy a magyar kormány ezeket az ügyeket ne önállóan, a bécsi udvar befolyásától mentesen intézze.

A magyar kormány álláspontja nem volt egységes, következetes és szilárd. Két felfogás állott szemben egymással, az egyiket Kossuth, a másikat Batthyány személyesítette meg. Batthyány és vele a minisztériumnak megalkuvásra hajló többsége hajlandó lett volna engedményekre. Kossuth ezzel szemben szilárdan kitartott a közösügyes rendszerrel való teljes szakítás mellett. A miniszterek közül még leginkább Szemere osztotta Kossuth nézetét.

Az ellentét egyrészt a bécsi és a magyar kormány között, másrészt a magyar minisztériumon belül, 1848 szeptemberében éleződött ki a legerősebben. Az ellentétes erők küzdelme bővelkedett drámai fordulatokban. Ezekben az izgalmas napokban, a magyar és a bécsi kormány, továbbá Batthyány és Kossuth mérkőzésével szoros kapcsolatban, született meg a honvédelmi bizottmány.

Két politikai irányzat mérkőzött meg egymással 1848 szeptemberének eseményekben oly gazdag napjaiban: a radikális baloldal,

amely a teljes állami önállóság kivívását tűzte ki céljául, valamint a kiegyezésre hajló jobboldal, a későbbi békepárt. Kossuth ekkor következetesen és hajthatatlanul a baloldali irányzat mellé állott, sőt annak vezetője lett.

A baloldali irányzat győzelmének jegyében alakult meg a honvédelmi bizottmány. Amint az alábbiakban látni fogjuk, Kossuth hívta életre, s azt a szerepet szánta neki, hogy a megszűnt minisztérium örökébe lépve az ország kormányzatát kezébe vegye, s a fejlődést a radikális baloldali irányzat célkitűzésének megfelelően irányítsa.

A Batthyány-kormány szeptember 10-én lemondott. A nádorhelytartó az új kormány megalakításával Batthyányt bízta meg,¹ noha a nemzetgyűlés nagy részének bizalma Kossuth irányában nyilvánult meg.²

Batthyány a következő napokban megkezdte a tárgyalásokat egyrészt az új kormány megalakítására, amelyből Kossuthot természetesen kihagyta volna, másrészt a bécsi udvarral való megegyezésre.

Mialatt Batthyány tárgyalt és intézkedett, Kossuth is megkezdte az előkészületet arra az esetre, amit bizonyosnak tartott, hogy t. i. a bécsi udvarral nem lehet megegyezni, hogy Jellasich támadását csak fegyveresen lehet visszaverni. Olyan szervet kellett teremtenie, amely a kormányt kezébe tudja venni, ha uralkodó és nemzet között szakításra kerül a sor. Ezt a szervet sikerült is még Batthyány kudarca előtt életrehívnia, úgyhogy amikor a megbízott miniszterelnök véglegesen lemondott, a kormány fennakadás, sőt zökkenő nélkül ment át az új kezekbe. Ez a kormányiszerv, amely kezdettől fogva egészen megszüntéig a legszorosabban Kossuth személyéhez kapcsolódott, amelynek segítségével a szabadságharcot megszervezte és irányította, a honvédelmi bizottmány volt.

A honvédelmi bizottmány nem mint kormányhatóság alakult meg. A nemzetgyűlés szeptember 15-i ülésén Kossuth azt indítványozta, hogy a ház küldjön ki egy bizottságot, amely az ország ren-

¹ A megbízólevél közölve: Közlöny, 1848. 491. l. A megbízásra vonatkozó része így hangzik: „Nem oly állapotban van az ország, hogy a végrehajtóhatalmat egy percig is nélkülözhesse. Mi végből részemről nem késtem a ministeri hivataláról lemondott gróf Batthyány Lajost, mint a jövőendő ministerium elnökét, öfölsége jóváhagyása alá terjeszteni. Őt egyszersmind felhívtam, hogy lemondását ideiglenesen visszavévén, az időközben általam kiadandó rendeleteket ellenjegyezze, s mint ideiglenes felelős minister a többi ügyeket is vezesse.” — Batthyány tehát mint lemondását ideiglenesen visszavont miniszterelnök szerepelt ettől kezdve újbóli, immár végleges lemondásáig. A képviselőház nem bocsátkozott annak firtatásába, hogy alkotmányjogilag ez a szerep nem volt-e megalapozatlan? A minisztériumról szóló 1848. évi III. tc. megfogalmazásakor nem tisztázták a kormányváltozás kérdését, azt, hogy a kormány lemondása esetén hogyan történjék az új minisztérium kinevezése, s időközben a végrehajtóhatalmat hogyan gyakorolják.

² Közlöny, 1848. 494. l.

delkezésére álló katonai erő felől tájékozódják és így a képviselőket tájékoztathassa. Indítványát azzal indokolta, hogy nem tartja helyesnek, ha a ház a miniszterelnököt katonai kérdésekben nyilvánosan interpellálja. Másrészt tájékoztatásra a nemzetgyűlésnek fel-tétlenül szüksége van, hogy a kellő intézkedéseket megtehesse.³

Batthyány erre kijelentette, hogy kötelességének tartja felvilá-gosítással szolgálni akár az egész nemzetgyűlés, akár annak e célra kiküldött bizottsága előtt. Eleve tiltakozott azonban az ellen, hogy ez a bizottság intézkedési jogot is gyakoroljon. „Mi a végrehajtást illeti — mondotta — kérem, hogy míg állásomban maradok, szabad kezét engedjenek, mihez ha nem járul a ház, minden pillanatban kész vagyok hivatalomat letenni.”⁴

Kossuth nyomban igyekezett eloszlatni a miniszterelnök aggá-lyait, mondván: „Én a bizottmányt nem rendelkezés, hanem a had-erők állapotáról tudomásszerzés végett indítványoztam kiküldendő-nek, mely bizottmány a tapasztaltakról jelentést teend a háznak. S ezt annyiaval inkább szükségesnek vélném, mert őfensége (t. i. a nádor) is kijelentette, hogy az erőt (t. i. a katonait) csekélynek tartja s annak szaporítása iránti intézkedésre hívta fel a házat. E végett tájékozunk magunkat, a tájékozást pedig nem szeretem nyilvánosan tárgyalni.”⁵

A ház elnöke azután javasolta, hogy a bizottság hat tagból áll-jon és felszólította a képviselőket, hogy másnapra írásban szavaz-zanak, ki legyen ez a hat tag.⁶

Ez a honvédelmi bizottmány megalakulásának kezdete. Csírá-jában tehát nem végrehajtó szervnek, kormányhatóságnak indult, noha Batthyány gyanította, hogy a tájékozódáson és tájékoztatáson túlmenőleg más szerepet is fog játszani. És hogy e gyanu nem volt alaptalan, azt a további fejlemények igazolták. A kezdeményező továbbra is Kossuth maradt.

³ Meglehet — mondotta Kossuth —, hogy a ház részéről némely intéz-kedések lesznek szükségesek, de erre már a háznak a dislocált és disponibi-lis erőket egészen ismernie kell; mi nem olyan tárgy, melyet nyilvánosan tárgyalhassunk, s azért nagyon óhajtanám, miként minden hadimunkálatra vonatkozó interpellációk és felhívások aként intéztetnének, hogy abból valami baj ne következék. Úgy hasonlókép a ház intézkedései végett szükséges tájé-kozást bajosan találok a ház előtt tárgyalni, hanem, ha talán — ha jobb módot tud valaki, azt elfogadom —, talán méltóztatnának néhány tagból álló választmányt kinevezni, mely a disponibilis erőről, melyről miniszter-elnök úr intézkedhetik, magának tudomást szerezvén, ha intézkedésekre van szükség, a háznak javaslatot adhasson. Közlöny, 1848. 510. l. — Szeremlei Samu: A honvédelmi bizottmány keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban című munkájában (Pest, 1867) a szeptember 15-i ülésen történetekkel nem foglalkozott, pedig a bizottmány gondolata ekkor merült fel először, sőt a ház ekkor határozta el a bizottmány megalakítását.

⁴ Közlöny, 1848. 510. l.

⁵ U. o.

⁶ U. o.

A szavazás eredményét a nemzetgyűlés elnöke a ház szeptember 21-i ülésén hirdette ki.⁷ Eszerint Kossuth Lajos, Nyáry Pál, Zsembery Imre, Madarász László, Pálffy János és Patay József lett az a hat képviselő, akiket a ház a bizottságba kiküldött. Valamennyien az ellenzék harcos vezetői, lényegében Kossuthot is a Batthyány-kormány ellenzékéhez sorolhatjuk. Nyáryt kivéve mindannyian Kossuth személyes hívei és buzgó támogatói. Valószínűnek látszott, hogy ez a bizottság azt fogja tenni, amit Kossuth jónak lát. Egyelőre azonban szűkreszabott hatáskörével még tétlenségre volt kárhoztatva. Ezen akart elsősorban változtatni Kossuth.

A bizottmány megválasztását követő napon, szeptember 22-én a következő indítványt terjesztette a ház elé: „Az országnak körülményei elannyira súlyosak, miként megvallom, én nem hiszem, hogy a miniszterelnök, vagy akárki is azt mondhatná, hogy ilyen körülmények közt az ország kormányzatának, védelmének és megmentésének mindennemű ágát egymaga el bírja vinni. Ez lehetetlenség. A minisztérium iránt a felterjesztés már több napok óta megtörtént. Én óhajtanám tudni, vajjon hogyan áll e részben a dolog, van-e sanctionálva azon minisztérium, vagy nincs? S azon esetre, ha nem volna, szükségesnek látnám, hogy a miniszterelnök kérdezgetnék meg a ház részéről, miként állnak ezen dolgok? Más részről, vajjon a miniszterelnök nem érzi-e annak szükségét, hogy a képviselőház az ország védelmében és kormányzatában valamely rendkívüli segítséget nyújtson a miniszterelnöknek?”⁸

Kossuth ugyan nem mondotta ki, de nyilvánvaló volt, hogy a miniszterelnök mellé — immár nem tájékozódásra, hanem a végrehajtó hatalom gyakorlatában való részvételre, s nyilvánvalóan annak megakadályozására, hogy Batthyány a baloldal céljait meghiúsító vagy gátló intézkedéseket tegyen — szánt segítség az a bizottság lett volna, amelyet a nemzetgyűlés előző napon választott.

Batthyány ezúttal is a leghatározottabban visszautasította a képviselőháznak, illetve voltaképen Kossuthnak azt a szándékát, hogy a bizottmány — ekkor még nem nevezték honvédelminek — a miniszterelnököt munkájában támogassa, azaz hogy a végrehajtó hatalom gyakorlásában is résztvegyen. „Intézkedéseiről — mondotta — mindig számot adand és a háznak netalán nézeteit tartozó figyelembe kész venni s fogja is venni, de az állandó bizottmánynak kinevezését teljesen fölöslegesnek és a maga állásával megegyezhetőnek nem tartja.”⁹

⁷ Közlöny, 1848. 545. l. A ház naplója csak 5 tagot említ, de kétségtelen, hogy a hatodikat (Patayt) is ekkor választották meg. A választás részleteit nem ismerjük. Az a körülmény azonban, hogy a szeptember 15-én elhatározott szavazás eredményét csak szeptember 21-én hirdette ki az elnök, arra mutat, hogy a személyek körül viták folytak.

⁸ Közlöny, 1848. 547. l.

⁹ Közlöny, 1848. 550. l. — Kossuth indítványa értelmében a ház kérdését Kazinczy Gábor képviselő, a nemzetgyűlés egyik jegyzője terjesztette Batthyány elé. Ő számolt be a miniszterelnök válaszáról, azért szól a naplóbeli idézet harmadik személyben.

Kossuthnak tehát egyelőre nem sikerült, hogy a bizottmánynak befolyást biztosítson a végrehajtó hatalom gyakorlására. A miniszterelnök a bizottmány tagjait fogadta, tájékoztatta, véleményüket meghallgatta, de önállóan cselekedett.

A felsőház szeptember 25-én követte a képviselőház példáját és szintén kiküldött egy bizottságot, hasonló megbízatással, mint a nemzetgyűlés tette. Elegendőnek tartotta, hogy ennek a bizottságnak három tagja legyen: báró Perényi Zsigmond, Pázmándy Dénes és gróf Eszterházy Mihály. Batthyány a felsőházi bizottságot minden nap délután 6 órakor együtt fogadta a képviselőház kiküldöttjeivel, ami idővel arra vezetett, hogy a két bizottmány egybeolvadt.¹⁰

Kossuth és Batthyány küzdelmére, a közöttük fennálló éles politikai ellentétre, felette jellemzők a honvédelmi bizottmány alakulásával kapcsolatos első események. Batthyány Kossuthot és a kossuthi álláspontot képviselő honvédelmi bizottmányt a végrehajtó hatalom gyakorlásából ki akarta zárni. Kossuth viszont arra törekedett, hogy a bizottmány, s benne ő maga is, a passzivitásból aktivitásba mehessen át, a végrehajtó hatalom gyakorlásában is részt vegyen.

Az események azután úgy alakultak, hogy a honvédelmi bizottmány vagy választmány — így kezdték ugyanis nevezni — a végrehajtó hatalom gyakorlásába mégis bekapcsolódott, még Batthyány miniszterelnöksége idején.

Batthyány kormányalakítási kísérlete kudarcha fulladt. Már szeptember 16-án vissza akarta adni megbízatását, de a képviselőknek, köztük magának Kossuthnak kifejezett kívánságára tovább kísérletezett.¹¹ Minden eredmény nélkül. A nádor-helytartó szeptember 23-án Bécsbe távozott, ahonnan szeptember 25-én közölte Batthyányval egyrészt a maga lemondását, másrészt azt, hogy az uralkodó Batthyány feltételét, a már Buda-Pestet fenyegető Jella-sichnak a visszarendelését, nem hajlandó teljesíteni.¹²

Batthyány kísérletét tehát a bécsi kormánnyal szembeni ellentét hiúsította meg. Ez a tény is Kossuthot és a baloldalt igazolta, akik a miniszterelnök vállalkozását eleve reménytelennek látták. Politikai álláspontjukat alátámasztották a további fejlemények is.

A király szeptember 25-én Lamberget teljhatalmú királyi biztosként küldte ki Magyarországra és az országban állomásozó összes katonaságot, tehát Jellasichot is, parancsnoksága alá rendelte. Szeptember 26-án pedig Majláth Györgyöt helytartójává nevezte ki. Mindkét kinevezést Batthyáynak kellett volna ellenjegyeznie, akit

¹⁰ Közlöny, 1848. 562. l.

¹¹ Közlöny, 1848. 516—517. l.

¹² A nádornak szeptember 25-én kelt Batthyányhoz intézett két levelét kiadta Károlyi Árpád: Batthyány Lajos főbenjáró pöre. Budapest, 1932. II. k. 34—35. l.

a nádor még lemondása előtt megbízott az ideiglenes miniszterelnökséggel.¹³

Batthyány szeptember 27-én, amint Lamberg megbízatásáról értesült, azonnal kiment a táborba, azt hitte ugyanis, hogy ott fog vele találkozni. Lamberg azonban nem a táborba ment, hanem Budára, így elkerülték egymást.

Közben Kossuth, aki szeptember 24-én toborzó körútra ment az alföldi városokba, visszaérkezett Pestre. Kívánságára a ház elnöke szeptember 27-én éjjeli ülésre hívta össze a képviselőket. Az éjjeli ülésen Kossuth javaslatot terjesztett elő, amelyben azt indítványozta, hogy Lamberg megbízatását ne ismerjék el alkotmányszerűnek, minthogy kinevezőlevelén nincsen miniszteri ellenjegyzés. A ház a javaslatot elfogadta. Kossuth ezután azt javasolta, hogy a határozat végrehajtásával, azaz kinyomatásával és szétküldésével, minthogy a miniszterelnök nincsen jelen, a honvédelmi bizottmányt bízzák meg. A ház ehhez is hozzájárult.¹⁴ Ezzel a megbízatással a honvédelmi bizottmány — egyelőre még a felsőházi tagok nélkül — tájékoztató és tájékoztató szervből végrehajtó hatalmat gyakorló orgánummá alakult át.

Hatáskörét — ugyancsak ideiglenesen, a miniszterelnök távollétére hivatkozva — szeptember 28-án a ház kiterjesztette „minden oly intézkedéseknek sikeres megtételére, melyeket jelenleg az ország állapota megkíván”.¹⁵ A közvetlen indítékot erre az adta, hogy Lamberg aznap délből a felbőszült tömeg meggyilkolta. A feszült helyzetben a távollévő miniszterelnök helyett a nemzetgyűlés vette át a kormányzás feladatát és e feladattal a honvédelmi bizottmányt bízta meg.

A honvédelmi bizottmány új hatáskörében azonnal megkezdte működését, amelynek ideiglenességét kezdetben maga is hangsúlyozta.¹⁶ Ez az ideiglenesség azonban rövidesen megszűnt.

Batthyány, amint Lamberg meggyilkolásáról értesült, Bécsbe sietett, hogy végső kísérletet tegyen a fegyveres összeütközés elhárítására. Bécs azonban ekkor már véglegesen a fegyverek mellett döntött. Úgy határozott, hogy a magyar országgyűlést feloszlattja és teljhatalmú királyi biztosnak Lamberg utódául Jellasicsot nevezi ki. Új miniszterelnök kinevezését nem tartotta szükségesnek, mert szerinte Jellasics mint királyi biztos teljhatalommal rendelkezett. Jellasics ellen fegyverrel védekezett az ország. De mind a védelem megszervezésére, mind az államélet fenntartására szüksé-

¹³ Batthyányt a nádor szeptember 25-én bízta meg a kormány ideiglenes továbbvitelével. Károlyi Árpád i. m. II. k. 35. l. Lamberg és Majláth kinevezéséről szóló, szeptember 26-án kelt, Batthyányhoz és Jellasics-hoz intézett királyi kéziratokat l. u. o. II. k. 36—37. l.

¹⁴ Közlöny, 1848, 570—571. l.

¹⁵ Közlöny, 1848, 573. l.

¹⁶ A Közlönyben kiadott rendeleteinek egy részénél kezdetben az aláírások előtt a következő formula jelzi az ideiglenességet: a miniszterelnök távollétében. L. pl. Közlöny, 1848, 589. l.

ges volt, hogy kormánya legyen. A királyra nem számíthatva, nádor és helytartó nemlétében, minisztérium hiányában az országgyűlésnek kellett kormányról gondoskodnia. Hogy gondoskodni tudott, azt kizárólag Kossuthnak köszönhetette, aki Batthyány második miniszterelnökségének napjaiban, a miniszterelnök heves ellenkezése mellett is, életrehívta a nemzetgyűlésnek azt a szervét, a honvédelmi bizottmányt, amely most símán át tudta venni a kormány szerepét.

1848 októberének első napjaiban uralkodó és nemzet szakított, fegyverrel állottak egymással szemben. A király a nemzetet képviselő országgyűlést feloszlatta. Az országgyűlés nem tette meg azt a lépést, amely válasz lett volna a feloszlatásra, nem fosztotta meg az uralkodót a tróntól. De nem is oszlott fel. Tovább folytatta törvényhozó munkáját és továbbra is gyakorolta a végrehajtó hatalmat, immár nem miniszterek, hanem saját tagjai, a maga által választott honvédelmi bizottmány révén. Hogy a bizottmány ezt a feladatot megoldhassa, szervezetének kiépítése, hatáskörének kitágítása vált szükségessé. Mindkettő gyors ütemben történt.

Szeptember 28-án, amikor hatáskörét úgy állapította meg a ház, hogy az tulajdonképpen teljhatalomnak is felfogható volt, csak három tagja volt jelen,¹⁷ de rövidesen megjelent a másik három is, sőt csakhamar kibővült az eredeti hatos keret. Szeptember 29-én Kossuth indítványára a képviselőház elhatározta, hogy „minden statustitkár, mint különben is legalis auctoritás, csatlakozzék azon bizottmányhoz”.¹⁸ Ez azt jelentette, hogy az államtitkárok, akik a miniszterek lemondása óta a szakminisztériumokat ténylegesen vezették, tagjai lettek a honvédelmi bizottmánynak.¹⁹ Másrészt pedig azt eredményezte, hogy a honvédelmi bizottmány az állam-

¹⁷ Közlöny, 1848. 573. l.

¹⁸ Közlöny, 1848. 578. l.

¹⁹ Szemere Bertalan október 1-én a következő rendeletet fogalmazta meg a minisztériumokat vezető államtitkárokhoz, Gombos László alezredeshez (hadügy), báró Kemény Déneshez (belügy), Ghicz Kálmánhoz (igazságügy), Szász Károlyhoz (vallás- és közoktatásügy), Duschek Ferenchez (pénzügy) és Kovács Lajoshoz (közmunka- és közlekedésügy):

1. Naponként két ízben, t. i. reggeli 9-kor és délutáni 4-kor a bizottmányi ülésben jelenjenek meg.

2. Rendelkezzenek, hogy egy tanácsnok vagy titkár és egy fogalmazó és egy szolga egész napon ált a bizottmány körül foglalkozzék.

3. Minden ministerium azon leveleket, melyek a közrendre, csendre s a haza jelen veszélyére vonatkoznak, egyenesen ide terjessze, vagy ha már rögtön elvégeztettek volna, arról tudósítás teendő.

Ha mindez pontosan meg nem tartatik, a képviselőházat kellő szigorú és gyors rendelkezésre fogjuk felszólítani.

Országos Levéltár, O. H. B. 806/1848. sz.

Gombos alezredes, Korponay János őrnagy és Szabó Imre osztályfőnök már előzőleg utasítást kaptak, hogy a hadügyminisztérium képviselőjében a honvédelmi bizottmány ülésein jelenjenek meg. U. o. O. H. B. 796/1848. sz.

titkárokon keresztül közvetlen kapcsolatba került a minisztériumokkal, befolyást gyakorolhatott rájuk.

Kossuthnak ez az indítványa mutatja, hogy milyen szerepet szánt a honvédelmi bizottnánynak. A válság kezdete óta számított rá, hogy a szakítás király és országgyűlés között bekövetkezik, hogy a kormányt a minisztérium helyett, amely uralkodónak és nemzetgyűlésnek közös szerve volt, olyan szervnek kell átvennie, amely csak ez utóbbinak tartozik felelősséggel. Gyakorolja viszont mindazokat a jogokat, amelyek a minisztériumot, a minisztereket egyenként, valamint a minisztertanácsot és annak vezetőjét, a miniszterelnököt megillették.

E jogok közé tartozott a rendeletek kibocsátásáé, amely rendeleteknek az ország minden lakosa engedelmeskedni tartozott. Ezért indítványozta Kossuth szeptember 29-én egyben azt is, hogy „a két főváros hatóságának a ház nevében adattassék ki az, hogy tartozzék magát ezen bizottnány rendeleteihez alkalmazni”.²⁰ Október 1-i kelettel már az összes polgári és katonai hatóságokra kötelező rendeletet tett közzé a Közlönyben a bizottnány üléséből Pálffy János és Zsembery Imre.²¹

E napon két új tag került a bizottnányba. Az egyik Mészáros Lázár volt, aki akkor érkezett vissza az aldunai táborból, ahol a kormányválság egész ideje alatt tartózkodott. Az ő helyzete egészen különleges volt. Nem mondott le a hadügyminiszteri állásáról, miniszterségét nemcsak az országgyűlés, hanem egyideig az uralkodó is elismerte. Mint miniszter lett tagja a bizottnánynak. Szemere Bertalant, a volt belügyminisztert, mint képviselőt választotta meg a ház a bizottnány tagjai közé.²²

Október 3-án a felsőház is bekapcsolódott a bizottnány munkájába. A már korábban megválasztott három tagon, Perényin, Pázmándyn és Eszterházyon kívül még báró Jósika Miklóst és gróf Somsich Pongrácot küldte ki, ez utóbbi azonban a megbízást nem vállalta.²³

A bizottnányi tagok száma így — figyelmen kívül hagyva az államtitkárokat, akik hivatalból vettek részt az üléseken — 12-re emelkedett, nyolcan a nemzetgyűlést, négyen pedig a felsőházat képviselték benne. Kezdetben a képviselőház elnöke, ifj. Pázmándy Dénes is megjelent a tárgyalásokon és a ház október 2-i ülésén így jellemezte az első napok munkáját: „Ezen honvédelmi bizott-

²⁰ Közlöny, 1848. 578. l.

²¹ Közlöny, 1848. 582. l. — A bizottnány október 10-én rendelte el, hogy minden katonai személy tegyen esküt arra, hogy „kötelezik magokat a honvédelmi bizottnány, mint alkotmányos életünk hű őrének, minden határozatát s parancsolatját rögtön teljesíteni s végrehajtani”. Orsz. Lvt. O. H. B. 942/1848. sz.

²² Közlöny, 1848. 586. l.

²³ Közlöny, 1848. 594, 599. l. — Somsich lemondására abból lehet következtetni, hogy őt a képviselőház elnöke, amikor október 4-én a háznak a bizottnány felsőházi tagjait bejelentette, nem említette.

mány, melynek ez utóbbi napokban én is résztvevő tagja valék, magát nem tekintette sem provisorius rendes kormányának, sem olyannak, mely a ministeriumot tökéletesen pótolja. Hanem mi kötelességünknek tartottuk ezen ország kormányának elhagyott állapotában mindent elkövetni arra, hogy részint a tábor, részint Pest és Buda városa, részint az ország az anarchiától megóvassék. Ez volt kötelességünk.²⁴ Az október 6-i ülésen pedig azt mondotta, hogy a bizottmány „a csendnek és rendnek helyreállítására eddig soha semmit szeme elől nem vesztett, míg más részről mindent elkövet arra, hogy a hadsereg szaporíttassék”.²⁵

Ezek az óvatos nyilatkozatok mutatják, hogy a bizottmány ekkor még tájékozatlan volt jövőjét illetően, majdnem azt mondhatnók, hogy nem akart semmi olyat tenni, amivel az esetleges kiegyezést uralkodó és országgyűlés között megnehezítette volna. Ez a határozatlanság, óvatosság nem utolsó sorban annak tulajdonítható, hogy Kossuth éppen ezekben a napokban nem volt Pesten, hanem az alföldi városokban katonákat toborzott. Egyszerre megváltozott a helyzet, amint újra megjelent a házban és irányt szabott a fejleményeknek.

Október 8-án a következő javaslatot terjesztette a képviselők elé: „A honvédelmi bizottmány azon vélekedésben van, hogy a jelen körülmények között kormányzat nélkül a nemzet természetesen nem lehetvén, miután most ministerium nincs, ideiglenesen a honvédelmi bizottmányra kellene nemcsak azon szűkebb kört, mely az eddigi jegyzőkönyvben ki van számára jelezve, hanem ideiglenesen az országnak minden kormányzatát ruházni.” A ház az indítványt elfogadta és a következő határozatot hozta: „Végzése a képviselőháznak az, hogy a honvédelmi bizottmány addig, míg az ország normális állapotba jöven törvényes kormánya nem lesz, mindazon hatalommal, mellyel az ország kormányának bírnia kell, felruháztatik.”²⁶ — Ez a határozat azt jelentette, hogy a miniszterium örökébe a bizottmány lépett, ugyanolyan hatáskörrel, mint amilyennel a miniszterium rendelkezett, de jóval nagyobb önállósággal és így hatalommal, mert míg a miniszterium az országgyűlésen kívül a királytól és helytartójától is függött, addig a bizottmány csak az országgyűlésnek tartozott felelősséggel. Ez a felelősség csak formaszerinti volt, a gyakorlatban a ház a bizottmány intézkedéseit csak tudomásulvette és helyeselte.

A bizottmány szerepének eme alakulása megfelelt a politikai helyzetnek, amely ekkor Kossuth és a baloldal szövetségének és győzelmének jegyében állott. Batthyány kormányalakítási tervének kudarca a jobboldal vereségét jelentette. A honvédelmi bizottmány mint a baloldal kormánysszerve kezdte meg működését.

²⁴ Közlöny, 1848. 594. l.

²⁵ Közlöny, 1848. 605. l.

²⁶ Közlöny, 1848. 614. l.

De már a kezdeti napokban kitűnt az is, hogy az új kormány-szervnek Kossuth a lelke, az ő távollétében bizonytalanul, tétován kezdte meg működését. Ebből a tétovaságból következtetni lehetett egyben arra is, hogy a bizottnánynak nem minden egyes tagja vallja azt a radikális baloldali felfogást, amelynek jegyében Kossuth a bizottnányt életre keltette. Előre vetette árnyékát, hogy a bizottnány tagjai között politikai felfogás tekintetében ellentétek vannak, s hogy ezek fogják meghatározni további sorsát.

A bizottnány szervezetének és hatáskörének megállapításánál nem kevésbé volt fontos munkarendjének, elsősorban a szakminisztériumokhoz való viszonyának a szabályozása, ami azután szervezetében és hatáskörében is módosulásra vezetett.

A szakminisztériumok a bizottnány megalakulása után folytatták működésüket, amit a Batthyány-kormány lemondása után, tehát miniszterek nemlétében sem szakítottak meg. A miniszterelnökség volt kivétel, amely Batthyány végleges lemondásával megszűnt, illetve a honvédelmi bizottnányba olvadt, valamint a király személye körüli minisztérium, amely a szakítás után egyideig még működött, amíg vezető tisztviselőit Bécsből ki nem utasították.

A miniszterelnöki irodából a honvédelmi bizottnány elnöki irodája lett. A ház ugyanis október 8-án Kossuthot a bizottnány elnökévé, Nyáryt és Perényit pedig elnökhelyettesekké választotta meg.²⁷ Kossuth átvette a miniszterelnöki irodát, amelybe néhány emberét a pénzügyminisztérium elnöki osztályából magával vitte.

A tekintetben, hogy a szakminisztériumok hatásköre a honvédelmi bizottnány megalakulása után miként módosul, hogy milyen ügyeket intézhetnek önállóan és milyeneket tartoznak a bizottnány elé terjeszteni, a képviselőház nem rendelkezett. Ezt a kérdést a gyakorlat tisztázta. Elvben minden országos fontosságú ügyben, bármelyik tárca keretébe tartozott is tárgyánál fogva, csak a bizottnány határozhatott. Ezért lettek az államtitkárok a bizottnány tagjai, hogy szakkérdésekben felvilágosítással szolgáljanak. Rajtuk kívül még mindegyik minisztérium több-kevesebb fogalmazói, sőt irodai tisztviselőt is köteles volt a bizottnány rendelkezésére bocsátani, hogy a kiadványokat a bizottnányi határozatok értelmében megfogalmazzák és az irodai munka elvégzésében is segítségére legyenek az elnöki irodának. A minisztériumok tehát, ha nem is egészen, de egy-egy részükkel a bizottnányba olvadtak, tisztviselőik közül egyesek ott dolgoztak.²⁸

Maga a bizottnány minden nap reggel 9-től délután 2-ig, majd folytatólag 5-től este 10-ig ülésezett. Nem minden tag jelent meg az üléseken, amit a ház elnöke a november 16-i ülésen rosszalólag

²⁷ U. o.

²⁸ Minisztériumi tisztviselőknek a honvédelmi bizottnányhoz való berendelésére vonatkozólag I. Orsz. Lvt. O. H. B. 1099, 2986, 3126, 3300, 3313, 3322/1848, sz. iratokat.

meg is állapított, mondván: „vannak a honvédelmi bizottmánynak tagjai, kik ki vannak nevezve, de tetteles részt abban még nem vettek“.²⁹ Jegyzőkönyvet az ülésekről nem vezettek, így csak az iratokból, valamint a fejleményekből lehet következtetni, hogy a felsőházi tagokra célzott.

A megjelent tagok az elintézésre váró ügyeket együttesen tárgyalták meg, majd közösen, szótöbbséggel határoztak.³⁰ A határozatokat az elnöki iroda és a minisztériumok berendelt tisztviselői hajtották végre, ők készítették el a bizottmány nevében szóló és egy vagy több bizottmányi tag, többnyire azonban az elnök vagy valamelyik elnökhelyettes által aláírt kiadványok fogalmazatait és listázatait.³¹

A testületi, kollegiális ügyintézés a rendi korszak kormányhatóságainak gyakorlatához való visszatérést jelentett, ami az ügymenetet lassúvá tette. A bizottmánynak pedig gyorsan kellett intézkednie, hiszen az ország hadban állott. A munkarenden tehát változtatni kellett.

Kossuth erre vonatkozólag az október 8-i képviselőházi ülésen a következőket indítványozta: „Legyen egy elnök és két tag, kik hárman együtt, a honvédelmi bizottmányt értvén, ennek rendező, intéző részét alakítsák és vigyék saját felelősségük mellett, és pedig azon széles hatalommal, melyet a mostani körülmények megkívánnak, bírván ezen három tag, amennyire szükséges, azon hatósággal, hogy a honvédelmi bizottmánynak eddigi tagjait illetőleg kinek-kinek a végrehajtás körébeni teendőit jelelje ki.“³² — Kossuth tehát azt akarta, hogy a bizottmányra ruházott hatalmat ne az egész testület, hanem csak annak három tagja gyakorolja. Elgondolását azonban nem tudta megvalósítani, elsősorban azért, mert a bizottmánynak őtána legnagyobb tekintélyű tagja, Nyáry Pál, vonakodott a triumvirátusban résztvenni. A ház hosszas vita után Kossuthot elnökké választva úgy határozott, hogy „Kossuth Lajos úr mint a választmány elnöke fogja ezen végrehajtó hatalom személyei közt a teendőket, mint legjobbnak látja, elintézni“.³³

A háznak ezzel a határozatával Kossuth egyrészt többet kapott, mint amit kért, másrészt kevesebbet. Triumvirátus helyett egy-maga lett a bizottmány vezetője, ez több volt, mint amit akart. Ezzel szemben a ház a bizottmánynak adott hatalmat nem ruházta

²⁹ Közlöny, 1848. 771. l.

³⁰ Erre a képviselőházban a testületi ügyintézés ellen elhangzott nyilatkozatokból lehet következtetni. „A collegialis rendszer bilincseit mindenki ismeri, és a tapasztalás bizonyítja, hogy sok egészen másként történt volna, ha a collegialis rendszer megszüntetvén, úgy, mint már eszközésbe vétetik, egyes szakok egyes szakemberek által kezeltetnének“ — mondotta az egyik képviselő a november 17-i ülésen. Közlöny, 1848. 770. l.

³¹ Ez a bizottmány irataiból, fogalmazataiból és más hatóságokhoz intézett kiadványaiból állapítható meg.

³² Közlöny, 1848. 614. l.

³³ U. o.

át a vezetőségre, amint azt Kossuth szerette volna. Nem mondotta ki, hogy intézkedni csak az elnök és két tag jogosult, a többi tag pedig csupán végrehajtó orgánus. Etekintben tehát kevesebbet szavazott meg Kossuth kívánságánál. Azzal viszont, hogy megbízta a tagok teendőinek kijelölésével, olyan lehetőséget adott a kezébe, amelynek birtokában eredeti elgondolását mégis meg tudta valósítani, a ház intenciójának ellenére is.

A ház óhaja az volt, hogy a bizottmány ne kollégiálisan, azaz testületileg működjék, hanem szakszerűen, azaz a tagok a feladatokat egymás között oszták meg. Ez lényegében azt jelentette, hogy a rendi korszakban követett gyakorlattal szakítsanak és térjenek át a minisztériumoknál kialakult munkarendre. Más szóval, hogy Kossuth miniszteri kormányt alakítson. Hogy ezt minél könnyebben megtehesse, a november 20-i ülésen felhatalmazták, hogy a kormány tagjainak megválasztásánál ne szorítkozzék a honvédelmi bizottmány tagjaira.³⁴

Maguknak a bizottmányi tagoknak is ez volt a kívánságuk. Zsembery Imre november 20-án bejelentette a háznak, hogy „a bizottmány tagjai érzvén azon okokat, hogy egy egészen egybevágó kormányra van szükség, mely kormány alkotásában Kossuth Lajos ne csak a honvédelmi bizottmány tagjaira legyen szorítva, hanem alkothassa mindazok közül, kiket alkalmasoknak lát, etekintben akadályul nem szolgáltak s működéseiket ezen alakban befejezettnek is tekintették.”³⁵

Kossuth november közepe táján meg is kezdte az új kormány megalakítására vonatkozó tárgyalásait. E tárgyalások igen tanulságos részleteinek ismertetésére nem térek ki.³⁶ Csak utalok rá, hogy a kormányalakítás terve elsősorban a Kossuth—Nyáry ellenlétlen hiúsult meg, amit Szemere igyekezett kiegyenlíteni, továbbá Madarász László belügyministerségén, amihez Kossuth ragaszkodott, de amit Szemere is ellenzett.

Ezeknek a tárgyalásoknak során nyilvánvalóvá lett, hogy miként annak idején a Batthyány-kormányban, úgy a honvédelmi bizottmányon belül is éles ellentétek voltak a politikai felfogás tekintetében. Madarász képviselte a következetes baloldali álláspontot, Nyáry és Szemere megalkuvásra hajlott, vagy legalábbis húzódoztak a radikális megoldásoktól. Kossuth Madarász oldalán állott, de nem lépett fel kellő eréllyel, inkább kompromisszumos

³⁴ Halász Boldizsár képviselő következő indítványára történt a határozat: „Én a felelősség eszméjét a legnagyobb mértékben kívánom életbe léptetni, és ezen tekintetnél fogva nem szeretném, hogy a honvédelmi bizottmány elnöke a kormány tagjainak választásában a honvédelmi bizottmány tagjaira legyen szorítva. Ezt tehát kívánnám a ház által végzés által kimondatni.” Közlöny, 1848. 786. 1.

³⁵ U. o.

³⁶ Utal ezekre a tárgyalásokra Mód Aladár is Pártharcok és a kormány politikája 1848/49-ben című munkájában, a Forradalom és szabadságharc 1848—49 című kötet 83. lapján.

megoldást keresett és talált. Nem alakított kormányt, ellenben a honvédelmi bizottmány munkarendjét és a minisztériumokhoz való viszonyát változtatta meg gyökeresen.

A háztól még október 8-án kapott felhatalmazás alapján kijelölte a bizottmány egyes tagjainak hatáskörét.³⁷ Nyáry Pált a polgári közigazgatás, valamint a hadsereg élelmezési és felruházási ügyeinek vezetésével bízta meg, Szemere Bertalant az igazságszolgáltatással kapcsolatos ügyekével, Madarász László a rendőri és postai ügyek vezetője lett, Pulszky Ferenc pedig, a király személye körüli minisztérium volt államtitkára, az ipar, kereskedelem és közgazdaság ügyeinek irányítására kapott megbízást.³⁸ Mészáros továbbra is a hadügyminisztériumot vezette, Pálffy a pénzügyminisztériumnak volt államtitkára, az ő feladatuk nem szorult megállapításra. A négy felsőházi tag, az alsóháziak közül pedig Patay és Zsembery nem kapott beosztást.

A bizottmányi tagok hatáskörének pontosabb megállapításakor Kossuth egyben a munkarendet is újonnan szabályozta. A bizottmányt mentesítette a tisztán adminisztratív jellegű ügyek intézésétől. Az ilyen ügyeket a szakminisztériumokhoz utalta, ahova a bizottmány megalakulása előtt tartoztak, amelyeknek irányításával a bizottmány egy-egy tagját bízta meg. A minisztériumok és a bizottmány kapcsolatát a tárcák élére állított bizottmányi tagok révén biztosította, azonkívül a bizottmány elnöke, tehát saját maga részére fenntartotta — amin! mondotta — „a bizottmányi munkálatok összhangzása tekintetéből az egyes szakvitelek mikénti kezelésébe való betekintés szabadságát“.

A minisztériumok és a bizottmány viszonya ennek következtében megváltozott. Nem volt többé szükség arra, hogy minisztériumi tisztviselők — kivéve az államtitkárokat, akik továbbra is résztvettek a bizottmányi üléseken — a bizottmány mellett dolgozzanak. A minisztériumok kettőssége megszűnt, a bizottmányhoz átrendelt hivatalnokok — kivéve azokat, akiket Kossuth elnöki irodájához végleg átvettek — visszakérültek eredeti helyükre.

A bizottmányi üléseken a tagok ettől kezdve — Kossuth szavai szerint — csak „a politikai irányzatba vágó elvkérdéseket, melyek a specialitások körüli eljárásukat szabályozhatják“, tárgyalták, továbbá beszámoltak az általuk önállóan elintézett ügyekről.

Minthogy így a bizottmány az időtrábló adminisztrációs munkától mentesült, nem volt rá többé szükség, hogy szinte éjjelnappal üléseznek. Ezentúl csak minden héten egyszer, vasárnap

³⁷ A bizottmány egyes tagjai már korábban is kaptak megbízást bizonyos ügykörök intézésére. Így november 4-én Kovács Lajos államtitkárt a fegyverszerzés, Szemere Bertalant az ágyúfelszerelés és lőszerkészítés, Perényi Zsigmondot a budai, Zsembery Imrét pedig a pesti erődítési munkák felügyeletével bízta meg a bizottmány. Orsz. Lvt. O. H. B. 2290/1848.

³⁸ Nyáry, Szemere és Madarász megbízatása november 28-án kelt, Pulszkyé december 8-án. Orsz. Lvt. O. H. B. 3972/1848. sz.

délelőtt ült össze, hacsak valamelyik tag indítványára soron kívül nem kellett valamilyen fontos kérdésben döntenie.³⁹

A bizottmány működése így hasonlóbb lett a korábbi minisztériuméhoz. A tárcák vezetésével megbízott bizottmányi tagok minisztereknek feleltek meg, a heti bizottmányi ülések minisztertanácsoknak. Ennek ellenére Kossuth vonakodott a bizottmányt minisztériumnak, tagjait minisztereknek tekinteni. Ahhoz sem járult hozzá, hogy a tagok miniszteri fizetést kapjanak, csupán a miniszteri fizetésnek megfelelő napidíjakat vettek fel. Az elnök napidíját a miniszterelnöki fizetés arányában állapították meg.⁴⁰

Azokon a személyi nehézségeken kívül, amelyek minisztérium alakítását akadályozták, s amelyekre célozva a ház elnöke a december 19-i ülésen úgy nyilatkozott, hogy „ez olyan kérdés, melyből, míg Magyarország sorsa el nem dől, akármennyit vitatja is a képviselőház, sok jó ki nem kerül“,⁴¹ Kossuthnak egyéb oka is volt, amiért a bizottmányi kormányformához ragaszkodott. A szabadságharc megszervezését és irányítását csak olyan kormányra támaszkodva vállalhatta, amelynek minden tagja mindenben egyetértett az ő politikai elgondolásával. A novemberi kormányalakítási tárgyalások során meggyőződött róla, hogy ilyen kormányt alakítani nem tud. A miniszteri kormányforma keretében mindenegyes miniszter önállóan intézkedett, egyénileg volt felelős az országgyűlésnek. Ha tehát minisztériumot alakít olyan miniszterekkel, akiknek felfogása különböző, ezzel a kormányzat egységét, a szabadságharc sikerét kockáztatta volna. Ezt a veszélyt a bizottmányi kormányforma keretében ki tudta küszöbölni. A bizottmány tagjainak a politikai felfogása sem egyezett mindenben a kossuthi elgondolással. De a bizottmányi tagok sokkal inkább függtek tőle, mint ahogy miniszterelnökként a minisztereket irányíthatta volna. A képviselőház október 8-i határozata értelmében ugyanis a bizottmány tagjainak hatáskörét ő állapította meg. Megtehetette tehát, amint meg is tette, s a *novembervégi reform lényegét* ebben kell látnunk, hogy a bizottmányi tagokat a minisztériumok élére állítva a politikai szempontból kevésbbé kényes ügyek intézésével bízta meg őket, a legfontosabb ügyek intézését pedig a maga számára tartotta fenn, vagy pedig olyan bizottmányi tagra ruházta, akiben teljesen megbízott. Így lett a rendőri ügyek intézője Mada-rász László, az elnöki ügyeket pedig maga Kossuth intézte.

Atekintetben, hogy milyen ügy minősül elnökinek, sem a képviselőház, sem a bizottmány nem rendelkezett, ezt egyedül Kossuth döntötte el. Ő, valamint elnöki irodájának vezetője, Stuller Ferenc állapította meg, hogy a honvédelmi bizottmányhoz érkező beadványok közül melyek a „confidentialisok“ — ahogy

³⁹ U. o.

⁴⁰ Orsz. Lvt. O. H. B. 7025/1848. sz.

⁴¹ Közlöny, 1848. 912. l.

az irodának adott utasítás mondotta — és melyeket lehet elintézés végett a minisztériumokhoz átküldeni.

Az elnöki ügyek nem kerültek a hetenkint egyszer (sőt lehet, hogy még ritkábban) tartott bizottmányi ülésekben tárgyalásra. Sürgösségük sem engedte meg ezt a késedelmet. Ezeket az ügyeket Kossuth saját maga intézte el. Fogalmazatainak, sőt sajátkezűleg írt leveleinek egész erdeje tanúskodik e munka minden képzeletet meghaladó méreteiről. Segítségül a bizottmány elnöki irodáját vette igénybe, amit a miniszterelnökségtől örökölt, de sokkal nagyobb méretűvé fejlesztett ki, és amire azután mint kormányzó is támaszkodott.⁴²

Magának a bizottmánynak a jelentősége, noha megszakítás nélkül működött, az elnökkkel és az elnöki irodával szemben természetesen elhalványodott. 1849-ben, amikor a képviselőház és a kormány Debrecenbe költözött, a bizottmány nevében szinte kizá-

⁴² Ebben az emberfeletlinek mondható munkában az elnöki iroda volt a segítségére. Ezt az irodát a miniszterelnökségtől vette át és jelentékenyen kibővítette. A Közlöny 1848. december 12-i számában közzétett kimutatás szerint a „kormányelnöki hivatal”-nak a következő személyzete volt: 7 titoknok, 1 fogalmazósegéd, 1 irodaigazgató, 1 levéltárnok, 1 pénztárnok, 1 kiadó, 2 iktató, 2 lajstromozó, 13 írnök, 2 szolga, valamint lovas- és gyalogfutárok.

A fogalmazói munkát a titkárok (Stuller Ferenc, Rákóczy János, Térey Ignác, Csernátoni Lajos, Vahot Sándor, Szöllösi Nagy Ferenc és Kovács Károly) végezték.

Az iroda munkáját így szabályozta Kossuthnak egyik rendelete: „Minden hivatalos íromány, mi az elnök úrhoz és a honvédelmi bizottmányhoz címezve jő, kivétel nélkül elnöki titkár, Stuller Ferenc kezébe adandó. — A leveleket egyedül ő bontja fel. Felbontván osztályozza. A confidentialisokat sajátkezűleg megszámozván s a kivonatot rájuk írván, személyesen átadja az elnöknek. A tisztán közigazgatásiakat indukáltatja (iktatattja), a kivonatot ráírja vagy segédjével ráiratja. — A beiktatás után azokat, melyek a minisztériumokat illetik, comitiva (kísérő jegyzék) mellett saját aláírása alatt szétküldi. — A többieket számszerinti jegyzék mellett anteaktákkal instruáltatja (felszerelteti) s átadja Rákóczy János elnöki titkárnak. — Azokat, amelyek tüsténti elintéztést igényelnek, vagy hadi operatiókra vonatkozó jelentések, haladék nélkül, nem várva be a többiek rendbeszedését, adja be (nyilván Kossuthnak). — Rákóczy az elnöki titoknokok közt kiosztja (az iratokat). — A Stuller által beküldött jegyzékbeni szám után minden titoknok saját nevét odaírja, s átvevén az írományokat, előadás (referálás) alá betanulja. Amire gondolja, elkészíti a határozat proiectumát s referál. Referada után elkészíti a fogalmazást, azt az elnöknek bemutatja. S elnöki látomásozás után, mely nélkül semmit, de semmit tisztáztatni nem szabad, referált actáival együtt, számszerint, amint átvette, Rákóczy titkárnak ismét visszaadja. — Rákóczy ugyanazon jegyzék szerint, amelyet Stullertől kapott, a beadványokat a kész fogalmazásokkal egyetemben átadja az irodaigazgatónak és senki másnak. — Az irodaigazgató a leírandókat kiosztja az írnökök között. — Ezek leírván, visszaadják az irodaigazgatónak. — Ez az aláírni valókat beadja az elnöknek, aláírás után pedig a kiadónak. Átad egyszersmind a kiadónak az igazgató minden tárgyal, tudomásul, vagy levéltárba tételni rendelt iratokat, avégett, hogy a kiadó ismét azon jegyzék szerint, amely mellett Stuller az iratokat beadta, átadhassa a levéltárnoknak. — Ez a lajstromozókkal lajstromot készített s az írományokat kötetekben a levéltárba leteszi.” (Orsz. Lvt. Kossuth-Miscellen, 96. sz.)

rólág az elnök, Kossuth levelezett és rendelkezett. A bizottmány nevében, a ház által a bizottmánynak adott felhatalmazás birtokában, de voltaképen Kossuth maga kormányozta az országot a szabadságharc kezdetétől egészen annak végéig. A harc utolsó szakaszában azonban már nem mint a honvédelmi bizottmány elnöke irányította az ország sorsát.

A tavaszi hadjárat sikere arra az elhatározásra bírta, hogy a monarchiához való viszony végleges felszámolásával egyidőben, a függetlenségi nyilatkozatban a kormányzat kérdését is újból rendezze. Indítványára az országgyűlés április 14-én a végrehajtó hatalom gyakorlását a kormányzó elnökre és az általa kinevezendő minisztériumra ruházta. Kormányzó elnökké még az április 14-i ülésen Kossuthot választották meg. A honvédelmi bizottmány működése ezzel végetért.

Sorsa kezdettől fogva mindvégig a legszorosabban kapcsolódott Kossuth személyéhez. Kossuth hívta életre és szervezte meg a szabadságharc kormányává. Az állami önállóságért, a teljes függetlenségért vívott küzdelemnek lett Kossuth vezetésével irányítója, mint a magyar állam első kormánya, amely a végrehajtó hatalmat egyedül a nép által megválasztott nemzetgyűlés megbízásából gyakorolta.

A bizottmány megszűnése és az új Szemere-kormány megalakulása lényegében a radikális baloldali irányzat gyengülését jelentette, amit bizonyít az is, hogy Madarász, a bizottmány leg-radikálisabb tagja, a Szemere-kormányban nem kapott helyet. Kossuth, mint kormányzó, noha a legfontosabb ügyek intézését továbbra sem engedte ki a kezéből, az új kormánynak sokkal nagyobb befolyást volt kénytelen biztosítani az államkormányzatra, mint a bizottmány tagjainak. Az államkormányzat egységét és határozottságát így kevésbé tudta biztosítani, mint a bizottmány működésének idején. A szabadságharc bukásának okait kutatva ezt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagyni.

EMBER GYŐZŐ.

A VÁLASZTÓJOG KÉRDÉSE A BÁNYAVIDÉKEKEN 1848-BAN.

1848 forradalmának jellegét Nyugaton a fiatal proletariátus és burzsoázia első nagyobb fegyveres összecsapása határozza meg. Bár a magyar forradalom polgári jellegű, vezetőiben már felmerült a „proletariátus” megmozdulásától való félelem.¹ Természetes, hogy 1848-ban nálunk a fejletlen polgári osztályviszonyok következtében még nem lehetett szó ipari proletariátusról. A forrásokból is világosan kitűnik, hogy az uralkodó birtokos nemesség, még a forradalom vezetői is, a proletariátus alatt tulajdonképpen társadalmunk plebejus rétegeit érti. Azonban maga a félelem is fékezően hatott a magyar forradalom nemesi vezetőinek forradalmi lendületére. Ez a tény világosan megnyilvánul a választójog leszűkítésében, amely a nemesség országgyűlési többségének, tehát politikai vezetőszeropének biztosítására volt szükséges.

Hosszas vita után állapították csak meg a választóképeség feltételeit,² mégpedig úgy, hogy a „proletáriusnak” nevezett elemek lehetőleg ne nyerjenek befolyást a képviselők választására.

Az így létrejött 1848. V. tc. a választóképeség feltételei közé sorozza 1. legalább $\frac{1}{4}$ jobbágytelek birtokát (ezzel kizárták a választójogból a zselléreket és szegényparasztokat), 2. legalább egy segéderővel dolgozó üzemet vagy 300 Ft értékű ingatlant (amivel a kispolgárság jelentékeny része került kívül a választójogon), 3. 100 forint évi jövedelmet, melynél megállapították, hogy földbirtokból vagy tőkéből kell származnia (s így lehetőséget adtak

¹ Már az utolsó rendi országgyűlésen Kossuth Lajos „figyelmezteti a rendeket a társasági szerkezet veszélyes állapotára, mely abban rejlik, hogy fúrták-faragták az alkotmányokat, de a nagy néptömegekről évezredekben át megfeledkeztek. Ha szülő szava túlélne máttól holnapra az emlékezetet, meglátja Európa, hogy legfőbb veszély a proletárius tömegeknek ezen elmellőzésében fekszik; olyt vészes felleg ez, mely meg fogja rázkodtatni a világot”. A konzervatív Somssich Pál pedig kijelenti, hogy a „proletariátus döntötte meg Görögországot, Rómát, s jelenleg Damocles kardjaként függ az előregedett statsok felett”. Pesti Hírlap (PH.) 1848. 1044. sz. Az orsz. gy. II. 18. 111. 19-i ker. ülése.

² Ennek során már a felső táblán, majd a törvényeket szentesítő udvari konferencián felmerült a javaslat, hogy a cenzust $\frac{1}{2}$ telekig emeljék. Károlyi Á.: Az 1848-i pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp. 1936. 104—12. l. A radikálisok állásfoglalására: Szabó E.: Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban. Bp. é. n. 134. l.; részletesen: Márczius Tizenötödike 1848. 9. sz.

olyan magyarázatra, mely a fizetést élvező állami vagy magánalkalmazottakat, tehát a szegény értelmiséget zárja ki a választójogból). Végül pedig a census meghatározásánál már a bevezetésben nyomatékosan hangsúlyozott azon kitétel, hogy választó „sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom alatt” nem lehet, szintén a nemesség befolyását igyekezett biztosítani az új parlament megválasztásánál. Ezzel a kitéttel — többek között — az ipari munkás-ságnak még a censust esetleg elérő rétegét is kizárták a választójogból.

Megmaradt azonban továbbra is a bocskoros nemesség választójoga és kénytelenek voltak a rendek bevenni az alkotmány sáncai közé a nemnemes értelmiséget az ú. n. honoratorokat is. A birtokos nemesség számára — a deklaszálódott nemesi származású értelmiséggel együtt — kétségtelenül ezek a legveszedelmesebbek. Ez a forradalom plebejus szárnyának legaktívabb rétege, s főleg ott félelmetes, ahol — mint Pesten — könnyen forradalmasítható rétegek — zsellérek, ipari munkások — állnak mögötte.³ A választójogba szintén beengedett kispolgári rétegek már kevésbé veszélyesek; a parasztságnak választóképes rétege eltekintve attól, hogy maga is a falu módosabb rétegét képviselte, a volt földesúri hatalom, megyei közigazgatás, papi befolyás és nem utolsósorban csekély politikai öntudata révén aránylag könnyen kézben tartható volt.

A választójogi törvény azonban nem azt jelentette, hogy a birtokos nemesség az alkotmány sáncain most már belül került rétegeket szövetségeseinek tekinti. Ellenkezőleg, minden lehető alkalmat megragad arra, hogy e számára megbízhatatlan rétegeket — elsősorban az értelmiséget és kispolgárságot — a törvény végrehajtása során kiszorítsa a választójogból. A 48-as forradalom polgári természetéből következik viszont az, hogy éppen ezek a polgárosodó vagy máris polgárosult rétegek követelik most lehangosabban politikai jogaikat és szállnak szembe a birtokos nemesség jogfosztó törekvéseivel.

E törekvéseknek és az érdekelt rétegek védekezésének igen tanulságos példáját mutatják a bányavidékek. Itt u. i. egymás mellett találjuk az összes tényezőket: birtokos nemességet, városi patrícius polgárságot, értelmiséget, kistisztviselőket, kispolgárokat. (Amikor az alább közlendő, egykorú iratok a tisztviselők és bányaaaltisztek mellett bányászokat és bányásznépet emlegetnek, többnyire kispolgári jellegű, földdel-házzal rendelkező rétegről van szó.) És megtaláljuk végül — fenyegető háttérként — a bányamunkások rosszul fizetett, fokozottan kizsákmányolt és — mint a selmeci bányászok példája is mutatja — lázongásra hajlamos tömegeit is.

A legélesebb választójogi küzdelem a délmagyarországi bányavidéken keletkezett. Ennek megértéséhez azonban mindenekelőtt az előzményekkel kell tisztába jönnünk.

³ Révai J.: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1948. 86. l.

E területnek a török alól való felszabadítása után a bányászati az uralkodói jövedelmeket kezelő udvari kamara irányította. Később az eddig saját kezelésben tartott bányaművelést ú. n. „bányatársulat”-okba tömörült tőkés vállalkozóknak adta át. Fenntartották azonban az állam elővételi és ellenőrzési jogát. Közigazgatási tekintetben az egész bányavidék mint királyi birtok továbbra is a kamara irányítása, az oravicai bányaigazgatóság vezetése alatt maradt⁴ és így Krassó vármegye — melynek területén feküdt — nem gyakorolt felette joghatóságot. Ez a körülmény a hatáskörére féltékeny megye és a bányaigazgatóság között évtizedes ellentét alapjául szolgált.⁵

Ez a kivételes helyzet a lakosságot nagyban-egészben mentesítette ugyan a nemesi feudális kizsákmányolástól, de ugyanakkor fokozottan kiszolgáltatotta a bányaigazgatóság feudális elemekkel átszőtt, kapitalista jellegű kizsákmányolásának. Ez a teljes kiszolgáltatottság nyilvánul meg többek között az önkormányzat hiányában, abban a különleges állapotban, melyről az igazgatóság egy 1848 júniusában kelt jelentése érdekesen tájékoztat:

„Minden felsőbb rendeletek, helytartótanácsi intézmények közvetlenül a magyar királyi udvari kamara útján, az udvari kancelláriától eredtek pedig a bécsi udvari kamara útján érkezének az oravicai bányafőigazgatósághoz, egyszersmint kerületi bányatörvényszékekhez, mely aztán ezeket és a saját körében fekvő intézkedéseket a bányatisztségek, egyszersmint bányatörvényszéki helyettesek által — a mellyek rendezett tanácsi mineműségökben hivataloskodnak — végrehajtja. A megyével ... semmi érintkezésben nem volt (t. i. a bányakerület. V. K.).

A községi belügyek a helybeli bányatisztségek által a községi bizottmány kihallgatása mellett vezéreltetnek.

A bányahelyi lakosok személyét és vagyonát illető sommás perekben Oravicabányán a kerületi bányatörvényszéktől e végre megbízott két egyén — a többi helységekben pedig a bányamester, egyszersmint bányatörvényszéki helyettes és tollvivő által történt az eljárás.

⁴ A bánsági bányászat kialakulására: Böhm L.: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. Bp. 1867. II. k. 71—74., 113., 227—29., 392. ll.; Andeutungen über die Ursachen des gegenwärtigen Verfalles d. banat. Metall-Bergwerke Temeswarer Zeitung 1860. 217. sz.; Fülöpp S.—Marquard F.: Geschichte des gewerkschaftlichen Metallbergbaues im Banate.. Wien 1848. (március végén, Kossuthnak ajánlva); Konstantiny J.: Denkschrift über die Banater Bergwerke ... Temeswar, 1857., főleg 5—23. l.; Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 249—51. l., mely forrásai között kiadatlan utasításokra hivatkozik ugyan, de a kérdést mégis rendkívül szűkszavúan, néhány általánossággal intézi el; Hetilap, 1845. 38. sz. (termelési adatok); Asbóth L.: A bánáti bányavárosok nyers ércek és ipar tekintetében. Hazánk és a Külföld. 1865. 41., 44., 46., 47., 49. sz.

⁵ Pl. Krassó megyének egy, e tárgyban kelt hosszú elaborátuma. O. Lt. (Országos Levéltár), BüM. (Belügyminisztérium) 2708/3422. sz.; Selmechánya ugyanolyan ügyben: u. o. 1834/3422. sz.

...A rendőrség vitele szintén bányatisztségi, illetőleg bányatörvényszéki egyének által történt.⁶

Természetes, hogy a lakosság, főleg a nagyszámú értelmiség és a jómódú kispolgárság minden módon igyekezett megszabadulni ebből a függő és megkötött helyzetből, ahol — hasonlóan az úri Magyarország rosszemlékű ú. n. „eszmei községeihez“ — a községi belügyektől kezdve az igazságszolgáltatáson át egészen a rendőri ügyekig minden a bányaaigazgatóság tisztviselői intéztek.

... Köztudomású dolog — írják 48 tavaszán a Pesti Hírlapnak —, hogy a határőrvidéket kivéven Magyarországon nincsen helység, mely március 15-ig abnormisabb állapotban volt volna, egy bánsági bányahelységnél. Mindenki függő viszonyban volt itt a bécsi burocratia önkényétől, a magyar törvény tetszés szerint elmellőztetett, szóval nálunk a burocratia parancsai korlátlanul uralkodtak. Az igazgatóság akár-mellyik Lajthán-túli illyféle testület mellé bátran tétethetett. Krassó megyében alig van helység, hol olly nagy volna az értelmiség mint Oravicán,⁷ mégis ki hinné, hogy nem volt község mely nagyobb gyámság alatt tartatott volna a mienknél. A legszegényebb falunak azelőtt legalább annyi önállósága volt, hogy bíráját, esküttjét s jegyzőjét önmaga választotta. Bányahelysegeink még ezen silány joggal sem bírtak. Illyen körülmények közt nem csoda, ha az igazságszolgáltatás részrehajló.“ Megvesztegethető és korrupt volt a rendőrhatalóság is, mely „ahelyett, hogy a csalókat megbüntette volna, inkább azokkal szövetségben a közönség kizsákmányolására állott.“⁸

A levél mindennél jobban mutatja a bányakerület értelmiségi rétegének politikai jogfosztottsága miatti elkeseredését. S jellemző, hogy egy néhány héttel később írott levélben politikai jogaik követelését a bányamunkások nyomorúságos helyzetének leírásával kapcsolják össze, mintegy fenyegetően húzva alá a bányamunkások és tisztviselők esetleges szövetkezésének lehetőségét s hangsúlyozva a munkásokra gyakorolt nagy befolyásukat.

„A munkásosztály felett a bányabirtokosok terjedelmes javaikkal valódi aristocratiát képeznek, és a bányászok bérét a régi idők hagyományai után szabják ki jelenleg is. Innen a bánya és kohónyeremények, mellyek a birtokos családokat dús gazdagságra emelték, a munkabér javítására semmi befolyással

⁶ Gränzenstein G. bányaaigazgató — Krassó vm. alispánja. 1848. máj. 26. Közli Deák Imre: Adatok az 1848. év történetéhez Krassó vármegyében. Lugos, 1931. 31—32. l.

⁷ Éppen ezekben a napokban kér nyomdaalapítási engedélyt Oravicán Meszner Mátyás. „Bányahelységünk, hol az értelmiség már nagy méreteken létezik, igen alkalmas hely a szabadság, hazafiság, s értelmiség szent sugárinak szétterjesztésére“ — indokolja meg kérését. Azonkívül bizakodik még a bányahelységek kormánytámogatásában és az így keletkező konjunktúrában. O. Lt. BüM. 1848. 701. sz.

⁸ PII. 1848. ápr. 23. 38. sz.

nincsenek. Sokan az egy vagy más bánya után járó nyereményt beszedik, de a pótpénzeket, melyeket előleges költségül más bányákból vettek át évekig nem fizetik s azzal a bérfizetést feltartják. — Sokan a kamarai korcsmáltatást tartják egyed-
 áruságban, az italokat a bányászoknak felette drágán adják, de hitelbe is, miáltal túlságos ivásra és innen erkölcstelenedésre csábítatnak. Mások ismét a bányászok számára állított mag-
 táraikhoz nyereszkeskedő gabonaszállítást üznek, mi által a lefolyt drágaság alatt a bányászok drágábban fizették a gabonát mint volt a piaci ár. Mind ezen bajokon okvetlenül segíteni kell, mert a 20.000-nyi bányásznép nemcsak el van szegényedve, hanem el is van már keseredve és tetemesen felingerülve. A bánya és kohó nyereményekből, melyekhez a bányászoknak kétségtelen joguk van, a bért javítani kell... A pótlékpénzeket pedig fizessék rendesen, azok a birtokosok javára úgy is mások zsebeiből folyván ki, mert azok elmulasztásából a bér is elmarad és a szegény munkás osztály könnyen a végsőre viheti... Még két körülményt kell megemlítenem, melyek az elnyomott munkásosztály végelkeseredésére nagy befolyással lehetnek t. i. ha a pesti tanácskozmányba (ezt Kossuth mint pénzügy-
 miniszter áprilisban hívta össze „az országos jövedelmeknek a bányászati magánipar felvirágoztatásának kellékeivel összhangzásba hozatala“ és „az országos bányászatnak czélszerű javítása végett“. V. K.⁹) csupán a bányabirtokosok lennének képviselve, mert ez által a munkások érdekei mellőztetnének és az állami intézkedések egyoldalúvá fajulnának... A hivatalnokok igen régi idő óta majdnem kizárólag pártfogolják a munkások érdekeit a birtokosok ellenében, — csak az a baj, hogy a társulatok félhavi tanácskozmányaiban csupán véleményezési joggal bírnak és a határozatok végrehajtására rendeltetvék.“ E levélhez a Pesti Hírlap szerkesztősége a következő megjegyzést fűzi: „Éppen most vettünk hasonló tartalmú nyilatkozatot Felsőbányáról számos aláírással, melyben szükségesnek mondatik, hogy a május 15-re összehívott tanácskozmányban a természetű tisztviselőség is képviseltessék minden bányakerületből közbizalom által választandó legalább 2 egyén által.“¹⁰

Látjuk tehát, hogy az értelmiségi réteg nemcsak politikai jogokat akar, hanem a bányatársulatok vezetésébe is beleszólást kíván magának. És a Pesti Hírlap megjegyzése mutatja, hogy ez a törekvésük nem volt elszigetelt jelenség.

A délvidéki bányakerületnek azonban egyelőre még a bányai igazgatóság egyre terhesebbé váló gyámkodásával szemben sem volt hová fordulnia. A vármegye a bányai igazgatósággal ugyan a lehető legrosszabb viszonyban volt, de a lakosság — bár már 1840

⁹ U. o. ápr. 21. 36. sz.

¹⁰ U. o. máj. 10. 52. sz.

óta igyekezett valamilyen községi autonómiához jutni — mégsem fordult soha a megyéhez.¹¹ A bányászok u. i. úrbéri terheket nem viseltek, sőt községi kiadásait is részben a kormány fedezte. A megyei igazgatás viszont számukra — véleményük szerint — az úrbéres jobbágyság állapotába való süllyedéssel fenyegetett.

A megye iránti ellenszenvüket világosan mutatja a következő eset. 1848 tavaszán a lakosság kísérletet tesz az előzőkből már ismert korrupt rendőrhatalom átszervezésére. Ekkor azonban híre jár — nem lehetetlen, hogy maga a bányaigazgatóság terjesztette —, hogy az új rendőri szervezet a szolgabíró irányítása alatt alakulna meg. Mivel azonban „a gyűlölet a szolgabíró iránt oly mély gyökeret vert, hogy nincs emberi hatalom, mely azt leírhatná”,¹² s „a szolgabírói befolyás ellen a legnagyobb ellenszenv uralkodik”,¹³ a lakosság egyelőre inkább a régi rendszer mellett marad. Ugyanígy „miután a megyei törvénykezés iránt a bizodalmatlanság polgárfársaink között igen mély gyökeret vert”,¹⁴ esküdszék alakítását próbálják meg. Világosan megfogalmazva jelentkezik ez a bizodalmatlanság akkor, mikor a bányászok nem engedik meg a magyar nemzetiszínű zászló kitűzését, mert attól tartanak, hogy ezzel egyszerűsrimind a megye joghatóságát is elismerik „azon balhiedelem által vezéreltetvén, hogy ha ezen cserébe beleegyeznek... bányászai szabadalmait és kiváltságait fogja elveszíteni.”¹⁵

A kerület értelmiségi és kispolgári elemeinek a mozgalma — a bányamunkásság elégedetlenségére támaszkodva — elsősorban mégis csak a meglevő állapotok, tehát a bányaigazgatóság ellen irányult. Az pedig maga is érezvén helyzetének egyre bizonytalannabbá válását, a „jelen komoly körülmények között” régi ellenfelével, a megyével próbál összefogni. Ugyanakkor azonban kísérletet tesz arra is, hogy a szeleket a vitorlákból kifogva, a közigazgatás valamilyen látszólagos átszervezésével úgy elgátlja ki a megyét és a lakosságot, hogy a bányaigazgatóság régi irányító szerepét továbbra is megtarthassa.

Gräzenstein Gusztáv bányafőigazgató március 30-án ezt írja a kamarának:

„Nagyméltóságú Magyar Királyi Udvari Kincstár!

A közügyeknek újabb fordulata sürgetőleg igénylő, hogy a tekintetes megye és a bányahelyek közti viszonyokra nézve oly lépéseket tegyenek, melyek a jelen komoly körülmények között az őszinte egyetértést, és a gyors hivatalos kezelést lehetőleg előmozdítsák. Ennélfogva ugyanezen számmal költő elnöki levelemben Jakabffy Kristóf megyei alispán úrnak, ki a mi-

¹¹ Gräzenstein — BÜM. 1848. ápr. 20. Közli Deák: i. m. 137. l.

¹² Ld. 8. jegyz.

¹³ Gräzenstein — Jakabffy krassói alispán. 1848. ápr. 20. Közli Deák: i. m. 146—148. l.

¹⁴ Ld. 8. jegyz.

¹⁵ Gräzenstein — BÜM. 1848. ápr. 27. O. Lt. BÜM. 1848. 758. sz. Közli Deák: i. m. 160—162. l.

nisterelnök által az egész megye közrendéért felelőssé tétetett, további felsőbb rendelkezésig azon ajánlatomat jelentém ki, hogy kész vagyok tőle minden politikai rendelvényeket elfogadni és a bányahelyekre nézve végrehajtani; sőt késedelmet nem tűrő rendelvényeit a Lugoshoz közelebb fekvő bányahelyekbe, ú. m.: Boksán- Resicza- Gladno- és Dognácskabányára közvetlen intézni azon egyetlen hozzátétellel kérem, hogy engem a felől egyúttal mindenkor értesítsen.

A bánya helyek százados függetlenségüket a hajdani lugosi Kreisamt és az 1779 évben újra fölállított megye irányában föntartani igyekeztek. A bánsági bányaigazgatóság és kerületi törvényszék őket abban gyámolítani kötelességnek tartotta; mert ezen bányahelyek, ha minden megelőző intézmények nélkül a megye hatósága alá kerülnek, a falusi községek eddig nem irígylendő állapotához süllyednek, és minden befolyás nélkül választott, de érdekeiket nem ismerő tisztviselők kezére hagytak volna.

Most azonban a körülmények egészen változtak s az eddigi állapothoz való ragaszkodásra minden ok elenyészett...¹⁶

A megye azonban nem elégedett meg ennyivel, újabb kísérletet tesz a bányaigazgatósággal való ellentétének végleges rendezésére: „Krassó vm Alispánja az oravicai bányász-igazgatóság és a megye között a helyhatósági viszonyokra nézve számos évek óta létező surlódásokat czélszerű intézkedések által megszüntetni kéri.”¹⁷

Május legvégén Gränzenstein is felterjeszti saját javaslatait a bányahelységek rendezése, jogállásuknak meghatározása tárgyában. Összefoglalva a bányászközségek helyzetét, azt javasolja, hogy a 7 bányavárost alakítsák át rendezett tanácsú várossá, úgyhogy igazságszolgáltatási és közigazgatási szempontból egyaránt a megyéhez tartozzanak, de a közigazgatási szervezetük élén álló megyei tisztviselőt a bányászok válasszák és ők maguk fizessék. Így a megye képviselője — a bányaigazgató ki nem mondott gondolata szerint — függő viszonyba kerülne a bányászoktól. A bányaigazgatóság ezzel szemben továbbra is megtartaná befolyását, mert a rendezett tanácsú városok tanácsában a bányatisztek továbbra is beválaszthatók lennének. A bányatisztek városi hivatalnokoskodásuk alatt is változatlanul a bányaigazgatóságtól kapnák fizetésüket. Így a lakosság — hogy a tisztviselők fizetésének külön terhetől megszabaduljon — továbbra is a bányatisztviselőket választaná meg a tanácsok tagjaiul, azok pedig, mivel anyagilag nem a lakosságtól függenek — szemben a megyei kiküldötttel — továbbra is a bányaigazgatóságok utasításai szerint vinnék a városok ügyeit.¹⁸

¹⁶ O. Lt. Pénzügymin. 1848. Bányászati oszt. 2. kútf. 101. sz.

¹⁷ O. Lt. BüM. 1848. Beadványok jegyzőkönyve, 311. sz.

¹⁸ V. ö.: O. Lt. BüM. 1848., országl. oszt. 3. kútf. 5. sz.

Június közepén úgy áll a helyzet, hogy Grännenstein királyi biztosi megbízatást fog kapni az ügy rendezésére, melléje az adminisztráció átszervezésére Andreánszky miniszteri tanácsos menne le kormánybiztosként.¹⁹ Szemere és Kossuth el is készítették számukra a megbízóleveleket, a fogalmazatokat jóvá is hagyták, de magára a megbízatásra már nem került sor. Grännenstein megbízatását nyilván a megye tiltakozása hiúsította meg, hiszen teljes joggal volt várható, hogy ő működésében a bányaigazgatóság szempontjait fogja szem előtt tartani. Ki nem kézbesített megbízólevele azonban érdekesen mutatja a minisztérium szempontjait.

„A bányászat viszonyaiból felmerülő sajtószertű viszonyok a törvény korlátain belül kíméletet, a községi rendszer előkészületet igényel. Ennél fogva Önnek f. év Május 26 és 27ikén kelt emlékiratainak folytán a bánsági bányaközségek elrendezését, a pénzügyminister úr egyetértésével, elhatározni szándékozom; ez által a panaszra alkalmat nyújtott hatósági összeütközéseket is megelőzendő.

Hogy ez Krassó megye és a bányaigazgatóság lehető megnyugtatóval eszközöltessék, Önt biztosul kinevezem oly végre; hogy a mai napról kelt rendeletem tartalmában utasított Krassó megyének biztosával egyetértőleg a községek első bírósági hatóságuk életbe léptetése és rendezett tanácsok alakítása iránt végelhatározás végett, előmbe hova hamarább javaslatot terjesszenek.

Kívánom, hogy a javaslat rovatos kimutatással is felszereltessek, melyben e következők említessenek:

1. A népszám és határterület, községenként külön.
- 2or. A rendszerített név kívánt tisztviselők száma, minősége és évdíja.
- 3or. A község közbirtokának mennyisége és milyensége.
- 4er. Az évi jövedelmek és kiadások, szinte községenként.
- 5ör. A köz és alapítványi pénztárak jelen állapota és kezelésüknek biztosítása.
- 6or: Bemutatandó, ha létezik, a bányaavidéki térkép, a községek határainak kijelölésével.

7. Ha egyik vagy másik községre nézve, a helybeli körülmények (folytán — az eredetiben kimaradt V. K.) külön intézkedés szükségeltetnék, ez az észrevételekben felsorolandó.

Újabb rendeletileg a hatósági gyakorlat a panasz előtti állapotban lévén megtartandó, azon bányaközségek, hol az első bírósági hatóságot eddigelé a bányatörvényszék helyettesége gyakorolta, rendezett tanácsú községeknek tekintendők.

A bányatisztek és bányászok követválasztási képessége iránt a kellő utasítás Krassó megyének már megküldetvén, a

¹⁹ O. Lt. Pénzügymin. 1848., bányászati oszt. 3. kútf. 56. sz. Andreánszky megbízatására: Deák: i. m. 41—44. l. Közli a Kossuth által kiadott megbízólevelet is.

nemzetőrség tekintetében, mely időközben is minden buzgósággal alakítandó, a rendelet az illető minisztérium részéről legközelebb el fog bocsáttatni.

Óhajtván, hogy a bányaközségek az alkotmányosságban és a törvények kedvezéseiben mi előbb részesíttessenek, elvárom Önnek munkásságától, hogy a kívánt javaslatot mi előbb bemutatni igyekezzék.

Budapesten 1848 Június 17ikén.²⁰

A bányakerület közigazgatásának átszervezésére vonatkozó javaslatok közös vonása, hogy sem a megye, sem a bányaigazgatóság nem akarja a bányahelységek valódi önkormányzatát, hanem csupán saját befolyását akarja megerősíteni. Igen jellemző erre az a körülmény, hogy a minisztériumhoz küldött feliratokban a megye és a bányaigazgatóság egymást leplezi le: mindegyik kiemeli azokat a tényezőket, melyek a másik javaslatában a lakosság még teljesebb elnyomását célozzák.

Ilyen előzmények után jött el az országgyűlési képviselőválasztások ideje.

Krassó vármegye nemessége Fényes Elek állítása szerint kisszámú, de igen vagyonos volt.²¹ Az előzményekből joggal lehetett arra következtetni, hogy a bányakerület értelmisége és kispolgárai a községi autonómia miatt soha sem fognak közös alapra jutni a nemesi megyével. Viszont félő volt, hogy a képviselőválasztás esetén ezek a rétegek saját jelöltet fognak állítani és azt nagy számbeli többségük segítségével a bányakerületben meg is fogják választani.

A bányakerület értelmiségi és kispolgári rétegének követeléseit után nyilvánvalónak látszott, hogy a lakosság — ha az új országgyűlésen képviseletet nyer — minden erejével harcolni fog a községi autonómiaért: az elsőbírósági szervezet jogáért.

Az utolsó rendi országgyűlés azonban lehetővé tette, hogy a megyei nemesség a választásokat saját érdekeinek megfelelően folytassa le. A választások megszervezését a területileg illetékes megyékre — tehát továbbra is nemesi vezetés alatt álló szervekre bízták. Krassó vármegyében a választási beosztás szempontjából így megszűnt a területileg szétszórott bányahelységeket egyesítő bányakerület és a megye a helységeket négy különböző választókerületbe — túlnyomó többségben román lakosságú parasztközségek közé — szórta szét.²²

²⁰ Fogalmazta Szemere kézjegyével O. Lt. BüM. 1848., országl. 3. kútf. 5. sz. Közli Deák: i. m. 39—41. l.

²¹ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. II. 330. l. „A kevés nemesség igen vagyonos.”

²² O. Lt. BüM. 1848. 1170. sz. Legjellemzőbb az oláhaninai kerület esete. A 36.136 lakost számláló kerület központjává nem Oravicát, a bányakerület 3716 lakost számláló központját tették, — ahol, mint láttuk, erős értelmiségi réteg volt — hanem a csupán feleannyi lakosú Oláhaninát, Oravica, Resica, Szászka, Dognácska, Bogsán, az öt legnagyobb bányahely négy kerületbe osztódott el.

Ráadásul mivel — a kamarai igazgatás következtében — nem volt önálló városi tanácsuk, úrbéres jellegűnek minősítette őket és ezzel kizárta a választójog gyakorlásából a bányavidék értelmisége és kispolgárai közül azokat is, akik városi mértékkel megütötték volna a cenzust. (Városban u. i. kisebb föld mellett, nagyobb értékű ház is elég volt a választóképesseghöz, míg az úrbéres helységekben nagyobb földbirtokot követeltek. Ilyennel a bányavidék értelmisége és kispolgársága nem rendelkezett.)

És végül felhasználta a választási törvénynek azt a rendelkezését, mely az évi 100 forint jövedelmet csak akkor ismeri el választóképesseg alapjául, ha az földbirtokból vagy tőkepénzből származik. Így megtagadták a választójogot a bányatisztviselőktől, mint akik évi jövedelmüket nem a fent megjelölt forrásokból, hanem fizetés formájában nyerik.

A megye törekvései veszélyt jelentettek a bányagazgatóságra is, mert a választókerületi beosztás a bányavidék széttagolásával precedenst szolgáltatott a kerület közigazgatási különállásának megszüntetésére is. Ezért a bányagazgatóság ebben a kérdésben a bányatisztok — kispolgárok oldalára állt.

A támadást a megye indítja meg: június elején a vármegye központi választmánya az alábbi határozatot hozta:

„12ik szám. Felvétellett e' megyében létező bánya és kincstári tisztviselőknak, úgy mint bányamunkásoknak folyamodványa, melyben megemlítvén, miképp tudják, hogy vannak, kik a követválasztásról szolló törvényt akként magyarázzák, hogy a statustisztviselők és bányászok, mint ilyenek, választói képességgel nem bírnak, — előterjesztetik, hogy a választói képesség mindenekfölött az értelmiség, ezt pedig a tisztviselőktől megtagadni nem lehet; — másik képesség a 100 ftnyi biztos jövedelem, de a tisztviselő fizetése biztosabb jövedelem, mint a kézművesé; és azon körülmény, hogy a törvény parancsolja, miszerint a képességet adó 100 ftnyi jövedelem a tőke után vétessék, az állítást nem gyengíti, mert a tőke lehet anyagi és szellemi; és ezen utóbbi az elsőnél sokkal becsesebb; — és ebben sokkal nagyobb a biztosíték a szabadságra nézve, mint a kézművesben, vagy abban, kinek egy negyedteleknél semmi egyéb vagyona nincs. A függetlenség eszméjére térve át, előadják, hogy a kormányi tisztviselőket nem függetleneknek mondani nem lehet, mert a függetlenség szellemi tulajdon, és a lélek bilincsek között is tud szabad lenni, és ha a nyugpénzes független, és választó, ugyan ezt el kell mondani a tisztviselőről is, mert közöttük különbség nincs. — Végre azok véleményét, kik állítják, hogy a bányász munkások, habár házzal bírnak is, azért mert sem királyi városban, sem rendezett tanácsal ellátott községben, sem úrbéri helyen nem laknak, nem választók, — szükkeblűnek és rosszakaratúnak mond-

ják; — és mind ezeknél fogva mivel a tisztviselőknek és bányázmunkásoknak választásbóli kizárását se a törvény, se a méltányosság, sem az igazság nem kívánja; mivel az értelmiség és vagyonosság mellettük harczol, és közöttük és nyugdíjasok között semmi különbség nincs, esedeznek, hogy az 1848 : 5. t. cz. az értelemben magyaráltassék, és az az iránti határozat a lehető leggyorsabban kiadattassék,

Határozatolt

A választmány meggyőződve lévén arról, hogy alkotmányos jogok gyakorlára nézve értelmiség és vagyonosságban van a legfőbb biztosíték, ha saját akaratát, hajlamát és meggyőződését volna szabad követni, őszinte örömmel és szíves készséggel sietne teljesíteni a folyamodók kérelmét; de miután tudja, miszerint földata nem az, hogy jogokat adjon vagy elvegyen, vagy hogy a törvényt értelmezze, hanem az, hogy a törvény rendeleteit egész szigorúságában alkalmazza, a tisztviselők pedig, mint olyanok általjában tehát nemcsak a kincstáriak és bányászaiak, hanem megyei, uradalmiak és általában valamennyien, akár valóságos szolgálatban levők, akár nyugdíjasok legyenek, az 848. 5. t. cz. 2. §-ának d) pontjában, hol az értelmiségüknél fogva jogosítottak felsoroltatnak, meg nem említetnek; de a c) pont rendelete alá sem soroztatnak, mert épen azért, mivel a következő pontban azok, kik szellemi tőkék vagy is értelmiségük következtében választói joggal felruháztnak, egyenkint megnevezetnek, világos, hogy az azon pontban említett tőke alatt csak is anyagi tőkét, az az pénzt lehet és kell érteni, — ugyan azért a folyamodó tisztviselők elutasítatnak; — és nehogy az összeíró választmányok e részben kétségeskedésnek kitéve legyenek, arról, miszerint ezen választmány úgy van meggyőződve, hogy a törvény általjában a tisztviselőknek mint ilyeneknek, akár valóságos szolgálatban, akár nyugdíjazottak legyenek, választói képességet nem tulajdonít, tudományos alkalmazás végett értesíttetni rendeltetnek. — Mi a bányamunkásokat illeti: miután sem királyi városban, nem is rendezett tanácsal ellátott községekben laknak, ház utáni választó képességet nem követelhetnek ugyan, de magától értetik, hogy ha annyi földet bírnak, mennyi[t] úrbéres helyeken egy negyed telek tesz, töllök a választói képesség meg nem tagadható.

13ik szám. Azon kérdés hozatván föl, ha valljon azok, kik nem szabad királyi városban, nem is rendezett tanácsal ellátott községekben laknak, és eddig úrbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telket nem bírnak, hanem házuk van, melly 100 ft-ot vagy többet is jövedelmez, választóképességgel bírnak-e

Határoztatott!

A választmány föladata nem lévén hogy a törvény által kimutatott jogkört akár tágítsa, akár megszorítsa, hanem szoros kötelessége lévén egyedül szigorúan a törvény rendeleteihez alkalmazkodni; miután a törvény betűje jelesül az 1848. 5. t. cz. 2. §-ának c) pont alatti rendelete azt tartalmazná, hogy azon 100 ft-nyi biztos jövedelem ad választói képességet, mely földbirtokból vagy tőkéből ered, a házbérből eredő jövedelem pedig megemlítve nem volna, ugyanazért ezen választmány a törvényből merített azon meggyőződését nyilvánítja, hogy a választói képesség alapjául csak olyan 100 ft-nyi jövedelem szolgálhat, mely földbirtokból vagy tőkéből ered, és így házbérből eredő 100 ft-nyi jövedelem választói képességet nem ad.²³

A vármegyének ez a lépése nem jött váratlanul. Gräzenstein már május 29-én írt egyik jelentésében aggodalmát fejezi ki a megye várható magatartásával szemben.²⁴ Hiszen a már előzetesen közhírré tett választókerületi beosztás sejtetni engedte, hogy a megye nem fogja tűrni, hogy a bányavidék szava a törvényhozásban érvényesüljön.

Természetesen nem maradt el a tiltakozás sem. Az értelmiség elsőnek fordul tiltakozásával a belügyminisztériumhoz: „Mint hogy ezen határozat által nemcsak az uradalmi tisztek, de megyei több tisztviselők is, kik az oskolai tanítók és községi jegyzőknél (ezeknek a törvény minden megkötés nélkül, állásuk után megítélte a választójogot V. K.) biztosabb és magasabb állásban vannak, — és minden tekintetben több értelmiséggel bírnak, választói joguktól törvénytelenül elültetve lennének“, ügyük számára a miniszter támogatását kéri.²⁵

De tiltakoznak a szászkabányai jómódú — vagyoni helyzetük szerint már a kispolgári színvonalra eljutott — bányászok is:

„Tudvalévén, hogy a bányász lakházán és kertecskéjén kívül semmivel sem bír, hogy tehát az ¼ teleknyi birtok reá sehogysen applicálható, s alig is lesz egy-két eset a vagyó-

²³ A megye határozata O. Lt. BüM. 1848. 3189/3422, és országl. 2. kútf. 296. sz. Igen jellemző különben a vármegye választási ügyeit intéző központi választmány összetétele is. A választmánynak a törvény rendelkezése szerint a vármegye (tehát a nemesség) és az egyes falvak képviselőiből kellett össze tevődnie. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint azonban (nemcsak Krassóban, hanem máshol is) a községekből behívott bírák, jegyzők, — bár számszerint sokan voltak — mégis alig-alig jelentek meg a sűrűn tartott üléseken, s így a vezetés mégis csak a nemesség kezében maradt. A krassói választmányban magyar és szerb földesurak ülnek, román névvel alig találkozunk, pedig a megye lakossága túlnyomórésztben román volt. E földesurak soraiból kerültek ki a választókat összeíró, és a választást vezető bizottságok tagjai is. O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kfő. 358. sz.

²⁴ Hivatkozik rá: O. Lt. BüM. 1848. 3199/3422. sz.

²⁵ Ld. 23. jegyz.

nosabb iparüzőknél, kik tán ennyi terjedésű földbirtokkal el-
látva volnának; világos tehát, hogy a tisztelt választmánynak
fentemlített határozatával az itteni birtok tökéletesen kizá-
rik; bizonyos, hogy azon gyarmatokban 300—1000 pftos lak-
házak vannak; melyek tulajdonosai csak azért nem válasz-
thatnak, minthogy birtokuk olyan községben vagyon, melynek
rendezett tanácsa állítólag nincs.

A bánsági bányahelyek sem nem kir. városok, mert or-
szággyűlési szavazattal nem bírtak, sem úrbéri községek, mert
jobbágysai nem voltak, szükséges tehát, hogy a rendezett
tanátsal ellátottak közé soroztassanak, hacsak feltenni nem
akarjuk, hogy a törvény őket elfelejtvén, a birtokra nézve
végképen kizárta... Anyival inkább, mert mint említve, igen
sok háztulajdonos zárattnék ki a választásokból, kiknek ház
értéke az egész telkes gazdákat is sok esetben felülhaladja.²⁶
A bányaaigazgató is a belügyminisztériumhoz fordul panaszával:

„Sietek Minister Urat e felül oly alázatos kéressel értesí-
teni, miként fenemlített emlékiratomra a határozat most már
annyival sürgetőbbé vált, mivel a legkisebb késedelem esetében
számos hű érzelmű, értelmileg kiképzett hazafiak csak azért
esnének el a politikai jogok gyakorlásának egyik legfőbbikétől,
mivel egész életök idejét a hon szolgálatjának szentelték.“²⁷

Gräzenstein ugyanakkor óvást emel a pénzügyminisztérium-
ban is, mint a bányaadminisztráció legfőbb szervénél.

„Pénzügyminister úr! Hivatkozólág a folyó hó 4kén 131
szám alatti jelentésemre, alázatosan felterjesztem Krassó me-
gyei csak most kezemhez került végzéseket, melyek a követ-
választási képességet a bánsági bányavárosoktól elvonják.

Nem csak a tisztviselők, nem csak a háromszáz értékű
házak tulajdonosai, hanem egyáltalában minden háztulajdo-
nos, habár 1000 forintnyi jövedelme volna is, kivan rekesztve,
mert a megye azon szép distinctiot tette, hogy noha tőke
vagy földbirtok utáni 100 forintnyi jövedelem választói jogot
ad, a házak sem tőke sem földbirtok gyanánt nem tekinthetők.

Ezen gyönyörű értelmezés mellett, a bányavárosokat mes-
terségesen négy választó kerületbe sorozta, csak hogy a még
hátramaradt igen kevés választó egészen nullificáltassék.

Ehhez commentár szükségtelen, és a bányászati lakosság-
nak nem marad egyéb hátra, mint vagy minden politikai jo-
gokról lemondani, vagy az országgyűlésnél a négy kerületbeni
választás megsemmisítését szorgalmazni.

Oravicabányán Június 13kán 848.“²⁸

Krassó vármegye eljárása igen jellemzően mutatja azt a félel-
met, melyet a birtokos nemesség a forradalmi megmozdulásokra

²⁶ O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kútf. 39. sz.

²⁷ O. Lt. BüM. 1848., ad. 3199/3422. sz.

²⁸ O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kútf. 296. sz.

hajlamosnak tartott rétegekkel szemben érzett. A bányatisztviselőkkel szemben ezt a bizalmatlanságot nagyban fokozta az a körülmény, hogy olyan rétegről volt szó, mely eddig tőle semmi függésben nem volt és épp ezért további befolyásolására semmi kilátás sem lehetett. A jegyzők, akikre a bányatisztviselők hivatkoztak, ugyanakkor továbbra is a földesurak és gazdag parasztok jóindulatára lévén utalva, sokkal kevésbbé jelentettek számára veszélyt,²⁹ mint az eddig kizárólag a központi kormányservektől függő tisztviselőréteg. A megye első támadása azonban kudarcot vallott, mert a belügyminisztérium már június 2-án kelt rendeletében intézkedett a bányász helységek rendezett tanácsi jogáról. Június 18-án kelt leirata pedig utasítja Krassó vármegyét, hogy a tisztviselők választóképesességét ismerje el. „A választóképesesség független gyakorolhatására az idézett t. cikkben kitett 100 pft jövedelemnek állandósága szolgálván alapul, nem egyedül honnan, és így kizárólag földből vagy pénztökből származó, hanem általában annak valószínű és saját vagyoni béli biztos és állandó létezése lévén a kívántató kellék; mindazok, kik habár az említett § d) pontjába foglalva nincsenek is, de hitelesen felmutathatják, miként évi rendes fizetésük fejében 100 pft jövedelemmel bírnak, ezen tisztviselők képességük, mint kétségtelen tulajdonuk utáni jövedelmük szerint a választók jegyzékébe iktatandók.”³⁰

Krassó vármegye központi választmánya a követválasztást már legelső ülésén június 24-re tűzte ki. A minisztérium rendeletei azonban — nem tudjuk, igazat állít-e a megye felirata — csak június 22-én érkeztek meg Lugosra. Nyilvánvaló volt, hogy — bár a megye azonnal gondoskodott a rendeletek közzétételéről, igen sokan nem fogtak már tudomást szerezni választójoguk visszanyeréséről. S mint a petíciók mutatni fogják, álhírek is kezdtek terjedni a választások elhalasztásáról.

Jellemző módon a megye ugyanabban a jelentésében, melyben az új rendelkezés kihirdetéséről számol be, egyúttal tiltakozását is bejelenti a minisztérium illetékessége ellen.

„Minister Úr! Követválasztás tekintetében a bányászati kerületre vonatkozó folyó évi Június 2-án 2662 és 2912 sz. a. kelt, ide azonban csak Június 22-én érkezett ministeri rendelet teljesítés végett azonnal kiadatott; — azonban miután az e megye kebelében fekvő és a lakosság minden legkisebb befolyása nélkül kinevezett bányásztisztek által kormányzott bánya helyek, melyekben még csak községi bíró sincs, rendezett tanáccsal ellátott községeknek semmiképp sem tekinthetők, s így az 5. t. cz. 2. § a) pontjában megemlítettéknek nem tartathatnak; — miután tovább az állami tisztek fizetése

²⁹ A jegyzők helyzetéről egy kézirat tanulmányt használtam: Windisch Éva: Törekvések a jegyzők helyzetének javítására 1848-ban.

³⁰ Ld. 23. jegyzet.

mint sem földbirtokokból, sem tőkéből nem eredő biztos jövedelem választási kellékül az 5. t. cz. 2. § c) betűje szerint nem szolgálhat; — és miután általában a ministeri rendeletben az 1848. 5. t. cz. 2. §-ának a) és c) pontjai az azokban meg nem említett bányahelyek és álladalmi tisztek érdekében magyaráztatnak; — nem csak alkotmányos jogunknak sőt mulaszthatlan kötelességünknek ismerjük nyíltan mondani ki azon meggyőződésünket, hogy mivel a törvény magyarázata alkotmányos elvek szerint a minister köréhez nem tartozhatik, hanem egyedül csak a törvényhozást illeti, a fölhítt rendelet akkor, midőn a különben világos törvény magyarázatába ereszkedett a ministeri hatóságon, mely a hozott törvényeket tekintve — ezeknek szigorú végrehajtásában határozódik, túlterjeszkedett; — minek ellenében ezennel ünnepélyes óvást teszünk.³¹

Ilyen körülmények között került sor végre június 24-én délelőtt 10 órakor Krassó vármegye országgyűlési követének megválasztására. A nemesség a bányavidékiekkel szemben a parasztságot igyekezett kijátszani, akiket könnyebben kezelhetőeknek tartott. A parasztság túlnyomó részében román, kis részében szerb volt. A nemességnek a megyében most uralomra jutott liberálisabb szárnya úgy gondolta, hogy ezeknek megnyerésére a megfelelő embert Murgu Euthim liberális ügyvéd személyében találta meg, aki a régi ellenzék hívei közé tartozott, a magyar-román megbékélést hirdette s akit 48 márciusa ugyanúgy mint Táncsicsot, politikai okokból — parasztsók lázítása miatt — börtönben talált.³²

A nemesség Murgu rendkívüli népszerűségén keresztül akarta megnyergelni a román parasztságot. Számításában azonban keservesen csalódott. Murgu valóban mindenhol a magyar-román megbékélést hirdette választóinak, de ez számára nem a statusquo feltétlen elfogadását jelentette. A Lugoson június végén tartott népgyűlésen a románok számára nyelvi és vallási engedményeket is

³¹ O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kútf. 328. sz.

³² Murgu politikájáról igen szemléletes, bár természetesen erősen elfogult, képet ad Jakabffy Kristóf krassói alispán a belügyminiszterhez intézett jelentéseiben: „...világosan oda látszott irányozni minden törekvéseit, hogy a nép alsóbb osztályaiban minél számosb összeköttetést és barátokat szerezzen, és e tekintetben sok ügysséget fejtett ki, népszerűsége napról-napra nőtt;... e férfiú került a neveltebb osztálynak, a nem oláhoknak társaságát, került a város népesebb utcáit, de naponta fogadta a falusi nép küldötteit...” — Mikor azonban Murgu 48 tavaszán Pestről megjön, ő is kénytelen elismerni politikájának megváltozását: „a... népnek beszédet tartott, figyelmeztetve azt, hogy a szabadságot biztosító törvények a magyar nemesség lovagias küzdelmének gyümölcse, elő adta tovább, és hosszasan fejtegetve, miszerint az oláh népnek csak a magyarral szövetségben van jövője, hogy tehát mint testvéreknek egy úton kell járniok, ha a közös ellenség által eltiportatni nem akarnak.” Deák: i. m. 75—76., 80. l. — O. Lt. BüM. 1848. Elnöki iratok. 273., 434. sz.

követelt.³³ A választásokon pedig mind a hat kerületben románokat választatott meg. Ő maga is három helyen kapott közfelkiáltással mandátumot.³⁴

A nemesség tehát Rogerius mester halának példájára — mely a parázsból a jégtartóba ugrott — saját taktikájának hálójában akadt meg. A bányavidék értelmiségi és kispolgári rétegei valóban nem jutottak képviselőhöz, de a nemesség sem. Egyedül Oláhoravicán próbálkoznak meg az elnöki sátorban ülő „úri egyének” ellenjelölt — Balogh Sándor — jelölésével, de ők is megrémülnek a Murgu nevét kiáltozó román parasztoktól s visszavonják jelölt-jüket.³⁵

A választások kérdése azonban június 24-ével nem fejeződött be. A hat választásból hármat megpetícionáltak. Egyik az oláhorravici kerület volt, ahol a nemesség hiába kísérletezett Balogh Sándorral, a másik bogsáni választás, ahol nagy verekedés után a választást szabálytalanul folytatták le.³⁶ A harmadik petíciót azonban Szászkabánya lakosai adják be, akik már a megye végzése ellen is tiltakoztak. Már magán a választáson követelik annak elhalasztását, s mikor ez nem ér el eredményt, petíciót nyújtanak be a vármegye központi választmányához. A választás képe a választási jegyzőkönyvből és a szászkabányaiak petíciójából a következőképpen rekonstruálható:

„... az jelen volt Czankó Ede szászkabányai bíró úr a kerülethez tartozó Moldova, Padinamatyei, Karlsdorf, Szénlak és Maria Schneé bánya helyek lakosai, úgy a jelen volt és távoli bánya tisztek nevében a mai napon megtartandó követválasztás ellen óvást tett — leginkább azért, mivel a fent érintett ministeriális rendelet jöllehet, hogy Június 2án kelt, legelőször e pillanatban jutott tudtokra, s e végett a helyben lakó munkások sem, — annál kevésbé a fent nevezett távolabb helyek lakosai kiknek a voksolhatási jog Krassó megyei bizotmány határozata által elébb meglagadtatott, ez új rendelésről nem értesítettek s idő rövidsége miatt nem is értesíthetvén meg sem is jelenhelnek, — hozzája járul azon szomorú körülmény, hogy a fegyveres bányászok, mivel a szomszédos városokba tanyát ütött végvidéki lázongók és hozzájuk csatlakozott Szerb-Országi kalandorok abbeli izenetek következtében, hogy Moldovát és Szászkabányát meglátogatják — a közbátorság fentartására szükségeltetnek, — azon kívül hogy értésükre esett volna mikép ezen választás zavaros ez idők miatt elhalasztatott légyen, kérvén ennélfogva, hogy a követ-

³³ A lugosi népgyűlésről Vukovics levele. Kiadta Deák Imre: 1848. levelekben. Bp., 1942. 153. l.

³⁴ O. Lt. BűM. 1848., országl. 2. kútf. 358. sz.; Boros J.: Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében. Lugos, 1928. 46—52. l.

³⁵ Ld. 34. jegy.

³⁶ Boros: i. m. 47—48. l.

választás addig míg a voksolásra feljogosított bányász lakosok összeiratnak egy pár napra elhalasztassék, —

A választási bizottság azonban úgy döntött, hogy az idő rövidségére való tekintettel nem ad haladékot, viszont a megjelenő összes, — megfelelően kvalifikált — bányász szavazni engedi. Erre a kerületből „földművelő és egyházi osztálybéli választók” — java-részt román parasztok és pópák — Bozsinka Arzén nevét kezdték kiabálni. A bizottság ekkor felszólította a jelenlevő „bányász megyei és kincstári tiszturakat, úgy a kis számmal jelen levő bányász lakókat” esetleges követjelöltjük megnevezésére. Azok Szende Béla megyei főügyészt nevezték meg, de a szavazásba nem mentek bele. „... A jelen volt bányász tiszt urak ide tartozott bányahelyek nevében fennebb okoknál fogva mivel t. i. befolyhatóságuk tudva nem volt, — ovásuknak írásba való bemutatását ígérve... voksolni nem akartak.” Ilyen módon meg is választják Bozsinkát követnek, de a szászkabányaiak még aznap este formaszerint is tiltakoznak Krassó vármegye központi választmányához beadott petíciójukban. Ez az irat mindennél világosabban mondja el a megye rosszhiszemű eljárását:

„Tisztelt választmányi Elnök Úr! A mai napon végbevitél választás az alább írt község által törvénytelennek nyilvánítatván, ellene e következő okoknál fogva óvás tételik.

A választásnak határideje a mai napra kitűzve lévén, sokan az alább írt községbeliek közül a választásra elkészültek ugyan, de tegnap előtt hírül adatván, miszerint a veszélyes körülmények miatt a választás megtartása későbbre halasztatik — nagyobb része a bejegyzett választók közül meg nem jelent; s így részt benne nem vehettek.

A választók öszeírásával megbízott választmány a bánya helyekbeni birtokot úgy nem különben az értelmiség nagyobb részét kizárta. Folyamodtunk az ellen a magas Ministériumnál, s érkezett is kedvező válasz; de ennek hasznát nem vehettük, mert

a) az említett f. hó 2ról kelt magas rendelet csak a mai napon közöltetett velünk, s pedig délelőtti 10 órakor a választás megkezdése előtt;

b) óhajításunk mind a mellett a tisztelt választmány előtt kijelentett, hogy a pótlólagos öszeírás végbe vitessék, tekintettel lévén a fent említett birtok és értelmiségre. Ennek következtében megkérők a t. Elnök urat, szíveskednék a választási határ napot egy két nappal továbbra halasztani, mi alatt t. i. a pótolva történő öszeírás megtörténhessen. — Az Elnök Úr azonban arra magát feljogosítottnak nem hívén — azokat, kik közülünk találomosan jelen valánk, felszólítja a választásban részt venni, —

Előre látván miként a választásnál bányabéli érdekeink sehogy sem képviseltettek az ajánlathoz nem járulánk; any-

nyival inkább nem, minthogy nemcsak Moldovabánya, Steyerlak, Padina Matye, hanem az alol írott községek is az Ilyr csapatok miatt fegyver alatt örködni kénytelenítetvén, a választásnál ma különben csak igen csekély számmal befolyhattak volna; —

Érdekünk tehát jelenleg képviselve sehogy sincsen, noha a bekövetkezendő törvényhozás hihetőleg sorsunk felett határozandván, bánya törvényeket és a bánya helységek rendezését czélba veendi; — a pálcza el fog töretni a nélkül, hogy a tárgyhoz szólhassunk. — Az ipar a városokba, a földművelés a megyékbe, a nemesség a felső táblánál lelendi támaszát, csak a bányászat állandó gyámság alatt — avval megalégedni kénytelenítetvén, amit a beavatattlanok nagylelkűen nékie kiszabandnak. — Tudjuk ugyan, hogy a magas Ministerium ügyünket magasabb statusi szempontból hön pártolandja; de vallyon az egyenlőség elvénél fogva nincs e jogunk magunk dolgaink mellett saját küldöttünk által befolyhatni, vagy csupán csak pártfogásra legyünk e szorítkozva! — Szakértő egyén kevés van hazánkban, ki ügyünk mellett felléphessen, helyzetünket minden oldalról megvitatandó.

E mellett a nem tudni honnét származó ellenszenv, mellyel majd minden laj, ... [olvashatatlan szó V. K.] helyzetünk, irányunk, és jövődönk ellen viseltetik. Szomorú tehát mi reánk nézve, hogy akkor is midőn a magas ministerium befolyásunkat a törvény alapján a megyei választmány dacára elhatározta — attól elűtessünk.

És noha a többi választók által a kinevezett egyén ellen semmi ellenvetésünk nincsen, ösmervén a haza iránti lelkese-dését; mind amelletti kijelenteni kénytelenítettünk, hogy a mennyiben a törvény és a magas Ministerium útján adott befolyásolásunk és általa az öszves választók legalább egy harmada kizáratott, s így érdekünk képviselve nincsen, a választást törvényesnek el nem ösmerhetjük, ellene ezennel ünnepléses óvást mondván azon megjegyzéssel, miszerént e miatt az országgyűlési verificationalis választmány előtt sérelmünket előterjeszteni kénytelenek leszünk.

Kelt Szászkabányán Június 24én 848.

A Szászkabányai, Szénlaki, mariaschneei, karlsdorfi, Padinamatyei, és Moldovabányai közönségek nevében,
(53 név)

A tiltakozás aláírói között három mérnök, azután bányamester, Hultenmeister (altiszti rang volt), iktató, orvos, érckémlő szerepel, aláírta a plébános és káplánja is. A többiek feltehetőleg kispolgárok.³⁷

³⁷ O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kútf. 358. sz.

A petíciókhoz csatlakozik Gränzenstein levele is, melyet egy héttel a választás után intézett a megye központi választmányához.

„24. sz. Az elnök bemutatja Gränzenstein Gusztáv Oravicai bánya főigazgatónak f. é. Június 30án 177 sz: a. kelt levelét, mellyben előadja, miszerint hallotta, hogy a középponti választmány a bogsáni és még néhány kerületben rövid időn új választást készül rendelni; mivel azonban a Bogsáni, N. Zorlenczi, és Szászkaai választások ellen a bányavárosok lakossai egy petitiot nyújtanak be a képviselő táblához, czélszerűnek vélné, ha ennek eredménye beváratnék, mivel ha ennek következtében a mondott választások megsemmisíttetnek, a czélzott második választás is érvénytelen lenne.

Határoztatott

Alispán úr a levelező igazgatónak megírandja, miszerint a választások kérdése ma jövőn először kérdésbe, új választások további rendelésig nem határozattak, és hogy ennél fogva a hír, mellyre hivatkozik, telyesen alaptalan.³⁸

De ugyanaznap Gränzenstein a belügyminisztériumban is tiltakozik a választások ellen. Levele világosan megjelöli a teendőket: a választókerületek beosztásával a vármegye szétvágta a bányavidéket. Hiábavaló tehát minden petíciózás addig, míg az új választások is a régi kerületi beosztás alapján fognak lezajlani. A bányakerület érdekei ugyanúgy nem fognak szóhoz jutni, mint eddig.

„Minister Úr! A bánsági bányavárosok lakosainak petitioja a képviselő táblához ma indult el; ebben kéri, hogy az oravicabányai, szászkaabányai, nagy zorlenczi és oláh bogsáni választások megsemmisíttessenek, miután a bányavárosok mesterségesen ezen 4 kerületbe soroztatván szavazataik nullificáltattak, — különben is a megyei választmány a szavazatok összeírásában törvényellenesen járt el, — s a panaszokat orvosló Ministertanácsi rendelet pedig későn érkezett.

Mi alakban történnek megyénkben a választások, az ide mellékelt hivatalos jelentésekből kivehető. A bennök szóban forgó bogsáni választást hihetőleg a megyei választmány megsemmisítendi és újat rendelend.

Ez által azonban, ha petitionk folytán is érvénytelennek fognak ama négy kerületi választások a képviselő tábla által nyilváníttatni, azon baj fog bekövetkezni, hogy a célzott 2ik választás ismét elesik s harmadiknak kell történni. Ez a tömegre nézve a legkárosabb hatású lehetne, melly kétszeri választása után sem láthatná magát az igazgatásoktól nyugottnak.

Alázattal esedezem tehát, hogy a megyei központi választmány által netán czélzott új választásokat a megye ezen négy

³⁸ Ld. 37. jegyz.

kerületeiben a bánsági bányavárosok petíciójának tárgyalásáig felfüggeszteni a megye útján méltóztassék.

Oraviczabánya Június 30-án 1848.³⁹

A petíciók mindenesetre eredményt értek el. A minisztérium a képviselőház határozata alapján új választást rendelt el az oravicai, szászkabányai és a bogsáni választókerületben. Ezt július 31-én tartották meg, de a bányahelységek most sem találhatták meg képviselőjüket. A vármegye egyszerűen nem hajtotta végre a belügyminisztériumnak az új kerületezésre vonatkozó utasításait, a bányaközségek most is egymástól elszakítva szavaztak. Így élesednek ki újból a nemzetiségi ellentétek is.

„Pénzügyi Ministerium! A belügy Minister úr az Oravicza kerületi összes bányahelyek lakosainak leg forróbb óhajtását teljesíté akkor, a midőn elhatározni kegyeskedett, hogy a követválasztásba szavazataikkal tettelegesen befolyhassanak, a melly jogot tőle Krassó Megyének Központi választmánya a világos törvények félremagyarázata által megtagadott. Az Oravicza követválasztás más okoknál fogva is megsemmisítettén a mai napra új választás volt rendelve, a mellybe már a bányahelyeknek befolyás engedtetett. Az elein említett magas belügy ministeri meghagyásnak volt azonban egy záradéka, a mellyben a megyének meghagyatott, hogy a bányahelyeket lehetőleg 1 kerületbe sorozza, a melly rendelkezésnek világosan kimondott alapja azon méltánylat vala, hogy az itt vidéki országos fontossággal dicsekedhető bányászat képviselve legyen. Ezen utóbbi túlsúllyal hatandó intézkedést azonban Krassó megyének központi választmánya teljesíteni nem találta szükségesnek, ámbár arra a legkedvezőbb alkalom az által is kínálá magát, mivel egyúttal a szászkai és bogsáni követkerületi választások is megsemmisítették a mellyeknek mindegyikében nagy népességű bányahelyek lévén, az új választás semmi akadállyal nem lett volna összekötve.

Illy előzmények után következett be itten a választás, a mellyre a környéki oláh falukból csak néhány százan, a mi részünkről annyi számmal jelentek meg a választók, hogy a más pártiakat legalább két harmadával felülmúlták.

A mi részünkről Trangous Lajos osztály főnök úr vala osztatlan egy akarattal kitűzve jelöltül, a másik párt pedig Paszku Miksa g. n. e. iskolai igazgatót kíváná megválasztani, ez utóbbinak hívei annyira akarták a megválasztást erőltetni, hogy céljuknak elérésére erőszakhoz is folyamodtak úgy hogy a bányászok részéről csak a tiszteknek leghatályosabb fellépése által lehete sok ideig a fenyegető össze ütközést elmellőzni. A választási elnök illy körülmények között szavazatra bocsájtá a választást, a mellybe azonban Paszkunak pártja semmi

³⁹ O. Lt. BtM. 1848., országl. 2. kútf. 291. sz.

módon sem akart beleegyezni, azt kívánván hogy a választás holnapra halasztassék a midőn ők is össze fogják embereiket csődíteni. Az elnök ebbe bele nem egyezhetett és nemzetőröket parancsolá elő, a mellyek számra mint egy huszan vegyesen Bánya oraviczai és Oláh oraviczai lakókból összeállítva meg is jelentek, a mi az ellenfeleket annyira bösztíté, hogy vak indulatokban a nemzetőröket megtámadni nem átallozták. Ebből most már verekedés történt, a mellynek következése lett, hogy mind a két részről többen sebesítették meg...

... Ha ezen két elemet [t. i. bányászokat és román parasztokat — V. K.] össze forrasztani eddig nem sikerüle azt a mai esemény után sok időre teljes lehetetlenségnek tartom és ebből azt következtetem miként a Krassó megyei követválasztó kerületnek mostani felosztásánál vagy minden választás véres jele-
netekre fog alkalmat szolgálni, vagy a bányász népnek — a melly a törvénytelenséget nem szereti, — választásokbólí telyes kizárását eszközölné a melly utóbbinak annál bizonyosabban nézek elejébe, mivel a bányásznép már most is úgy okoskodik, miként ő ha nekie a megtámadtatás ellen sem engedtetik meg a védelem, inkább választójogának gyakorlatától kész elállani.

Mindezeknél fogva támaszkodva azon kegyelemre, a melylyet Minister ur a bányászat — mint hazánk legkitünőbb ipara irányában minden intézkedéseiben tanusítani méltóztatott, bátor vagyok kérni, kegyeskednék hatályosan közbenjárni miként Krassó megyének választókerületei egy csupán csak a bányahelységekből álló kerülettel szaporíttassanak, mi annál fogva is kivihető lenne, mivel az egész népesség számára úgy is hét követ esnék.

Ezen kiegyenlítés minden érdekeknek kedvezne és a legméltányosabb lenne.

Oraviczabányán 1848ik évi július 31 kén.⁴⁰

Ugyanilyen keserű következtetésekre jut a bányagazgató másnap, aug. 1-én írt levelében, melyben a szászkabányai választást írja le:

„Minister úr! A szászkai választókerületben tegnap történendett választás szinte zavargás által megghiúsult. Nem tudni ki hibájából, midőn a választópártok hevesebben kezdtek lármázni, sőt némelyek össze is kaptak egy dobos elkezdett dobolni, s az elősiető örök látására az oláh párt jelöltével Bozsinkával együtt megfutamodott. Lehetlen volt őket a választás helyszínére vissza bírni azon alap nélküli félelemből, miszerint a bányászok csak azért hivatják őket vissza, hogy mindnyájukat lekonzolhassák.

⁴⁰ O. Lt. BüM. 1948., országl. 2. kútf. 436. sz. — A nemzetiségi ellentét mélyebb társadalom-gazdasági oka egyelőre nehezen lenne megállapítható, s fejtegetése különben is túlmenne ezen adatközlés keretein.

Ezen szomorú esemény újabb bizonylata annak, mit tegnap 301. sz. a. jelentésemben kifejtettem, hogy az oláh földművelő, és bányász elemeit egybeforrasztani hosszabb ideig nem sikerülend. Az egyetértés végképeni felbomlása a bányahelyek végveszélyét is vonandja maga után, s azt megakadályozni csak azon egy út van fenn, hogy a bányahelyek külön választó kerületet alkotván érintkezésök a körülölközölő oláh tömeggel elmellőztetnék. Illy értelemben nyilatkoznak a köz oláhok is „Válasszatok, úgymond, ti a kit akartok, mi is választjuk a kit mi akarunk.“

Azon bányavárosokat, mellyek még a közelebbi napokban veendettek volna részt a képviselő választásban, ezen elvből oda utasítám, hogy a lakosságot a választásbani részvételtől visszatartsák, nehogy az eddigiekhez hasonló és következtéseiben kiszámíthatatlan káros jelenet idéztessék elő.“⁴¹

A bányatisztviselők és a kispolgárság mozgalma tehát kudarcra végződött. Elvben megkapták ugyan a választójogot, gyakorlatban azonban nem tudtak eredményt elérni. A minisztérium még egy választást nem volt hajlandó engedélyezni és Gräzenstein újabb feliratára a választási harcok méla epilógusaként a minisztériumban már csak ennyit jegyeznek fel: „A kerületezés körül teendő változásoknál adatul szolgáland.“⁴²

Az értelmiség és a kispolgárság még csatát veszített a nemesi vármegyével szemben, de a harcban a megye is — igaz, más ellenféllel szemben — vereséget szenvedett: mind a 6 mandátumát elvesztette. Az igazi győztes — bár az események folyamán egyszer sem szerepelt — a bányákat bérelő kapitalista bányapolgárság volt. A megye az ő számára is veszedelmessé válható bányatisztviselőket buktatta meg, a román vezetők viszont ugyancsak a bányapolgárság számára buktatták meg a megye hatalmi törekvéseit.

A délmagyarországi ügyet azzal a tanulsággal zárhatjuk le, hogy a táblabírák minden törekvése uralmuk konzerválására éppen ellenkező eredményt ér el.

A délmagyarországi módszerekhez hasonló eszközökkel kísérletezett a megyei nemesség a Felvidéken is, — bár sokkal kisebb méretekben, és elszórt esetekben. Az egyik ilyen maguk az érdekeltek, Dobsina városka lakói mondják el a belügyminisztériumhoz intézett panaszos beadványaikban:

„A megyék követválasztó kerületei s ezek főhelyei törvényszerint a népesség száma s a választók könnyebbége szerint lennének megállapítandók. És midőn a kisebb sz. k. városok főhelyekké különösen is kijelölvék, — ez a törvénynek egyetemes útmutatása arra, hogy népesebb városok, ha egyébiránt

⁴¹ O. Lt. BüM. 1848., orsz. 2. kútf. 437. sz.

⁴² O. Lt. BüM. 1848., orsz. 2. kútf. 436. sz.

kerületek lakossága elegendő, s ennek könnyebbsége is hozzájárul, kiválólag főhelyekké tétessenek.

Azért hitte Dobsina város azt, hogy Gömör megyének követválasztási egyik főhelyévé kijelöltetik, mert 30,000 lakosságú körülete, — a hegyek hajlása, — a jó utak s közelség által hozzá legtermészetesebben tartozik; — mert Dobsina város lakossága — gyártelepeivel együtt — számra második Gömörben, — erdő és gyáripár, bányászat és vasművelés, s így önerő s határabeli gazdagságra első, s átallyában oly nép lakja, melly eddig minden politikai jogokból kizárva, a határán kívüli polgári mozgalmakban soha részt nem vett, — s így leendő ezer választója, ha három órányi távolságra Rozsnyóra kellend mennie, a jogélvezetben nem részesül, és a megyében 1000 legcsendesebb, hangyamunkásságú s századok előtt kiváltságokkal ide behívott szász eredetű, — városa határában szabadság és egyenlőség józan gyakorlatához szokott magyar érzelmű választó szavazatától tetteleg megfosztatik ... s ezáltal — politikai jogok helybeli élvezete által nagyra emelkedendő városunkat, mellynek munkaszeretete s helyhez kötött gyári s ipar foglalkodása oly nagy tömegbeni $3\frac{1}{2}$ utat tenni nem enged, — erkölcsileg lesújtá, — akkor, midőn a józan érzelmű népet kebelében kellene inkább — e kívül szokatlan — joggyakorlathoz, a magyar érdekekhez csatolni.⁴³

Együttal térképet és kimutatást is csatolnak, melyben a vármegyének szerintük egyedül helyes választókerületi beosztását tüntetik fel: a jelentéktelen Kövi helysége helyett magukat jelölik választókerületi székhelynek. Ezt a tervezetet Szemere leküldi Gömör megyéhez azzal, hogy a benne foglaltakat tegyék megfontolás tárgyává. A megye azonban kitart az eredeti kerületi beosztás mellett, mely a megye járási beosztásának volt megfelelő. Ezzel szemben Dobsina ismételt tiltakozása hiábavaló volt:

„...s egyszersmind újólag fájdalommal s alázatosan érinteni (t. i. bátorzkodunk) azt, hogy ezeknél még többen lesznek követválasztó polgáraink, kik a $3\frac{1}{2}$ mérföld távolságú Rozsnyóra összeiratásuk s választás végett illy százanként tömegben meg nem jelenhetnek, mert sem gyári s bányai foglalkozásaikat tömegestül el nem hagyhatják, sem a több ezer munkásból álló várost nemzetőr, tanács s előljáróság nélkül oda nem hagyhatják, s illy polgártömegnek a rozsnyói gyepen nem is kellemes akkor, midőn városuk természetes kerülettel bírva csupán a megyei járáások fenntartása okából — a tör-

⁴³ O. Lt. BüM. 1848., orsz. 2. kútf. 58. sz. Dobsina lakosainak száma ekkor saját közlésük szerint 6116, ebből 1000-re tették a választók számát, de valójában csak 491-et írtak össze.

vény szelleme ellenére — jogigényeitől régi megyeileg⁴⁴ elmozdított, s így tetteleg követválasztási jogától 500 polgár.⁴⁵

A vármegye tehát ragaszkodott a régi járási beosztáshoz. Ha u. i. a szavazóhely Köviben van, a dobsinaiak nem tudnak ott teljes számban megjelenni s így a vidék parasztjainak könnyebben befolyásolható szavazataival meg lehet választani a nemesség jelöltjét. Ha azonban a szavazóhely Dobsina lenne, oda meg a parasztok nem mennének be mind s többségük tudata a dobsinai kispolgárokat esetleg önálló jelölt állítására és megválasztására biztatná. S a jelölt megválasztása ilyen körülmények között nem is lenne kétséges.

A másik sokkal furfangosabb megoldást éppen a legexponáltabb helyzetű Selmechánya patricius polgárai találták ki. Ezek, hogy a számukra esetleg veszedelmessé válható tisztviselőket és jobbmódú bányaaltiszteket és tiszteket, kiknek fizetése elérte a cenzusban megszabott évi 100 forintot, kizárták a választásból, a központi választmányban április 4-én nagy vitát rendeztek. E viták „abbali világos tanúságot adják, hogy a törvényben kifejezett tőke jövedelem alatt a közálladalmi tisztek fizetése is — melyek minden tőke kamatjainál biztosabbak, — mint biztos és állandó egyéni jövedelem érthetők, és ennél fogva ugyanis a tisztek mint követválasztók befogadhatók.“

A határozat végrehajtását azonban a belügyminisztérium jóváhagyásától akarták függővé tenni, de mivel sejlthették, hogy ez a bányatisztek javára fog dönteni, a minisztériumot csak május 30-án kérdezték meg keletes szavak kíséretében terjesztve fel határozatukat. Hozzá tették, hogy „minthogy a követválasztásra máris június hó 19ke ki van tűzve“ sürgős választást várnak. Nyilván nagyon jól tudták, hogy a válasz nem jöhet meg idejére, minthogy maga a jelentés is csak június 9-én ért fel Pestre. Innen a miniszter jóváhagyását 18-án expedálták.⁴⁶ De a választást 19-én lebonvóltják, mégpedig — a választói összeírások tanúsága szerint úgy, hogy az eredetileg oda felvett 100 forint fizetésű bányatiszteket és altiszteket a névsorból szép sorban kitörölték.⁴⁷ A dolog esetleges odiumát pedig így a belügyminiszterre háríthatták.

Hasonló eset fordulhatott elő Nagybányán is, de erről csak a minisztérium egyik leirata maradt ránk.

„Mivel a bányaérdekek kitűnő figyelmet és támogatást igényelnek, és az 1848 : V. t. cz. a követválasztási képességet szélesebb alapra fekteti, azon bányászok kik állandó keresetük vagy pedig keresetük és fekvő birtokuk után összevéve 100

⁴⁴ Jellemző a dobsinaiak jóhiszeműségére, mellyel a március előtti és utáni megyét megkülönböztették s most a szerintük „új“ megye „régí megyei“ eljárásán csodálkoznak.

⁴⁵ O. Lt. BüM. 1848., 3460. sz.

⁴⁶ O. Lt. BüM. 1848., 3422. sz.

⁴⁷ O. Lt. BüM. 1848., orsz 2 kútf. 159. sz.

pftnyi jövedelmet kimutatni képesek a követválasztók sorába iktatandók.”⁴⁸

De persze a minisztérium sem tudott minden esetben segíteni, gyakran tudomása sem volt a visszaélésekről. Eldugott pár sorból tudjuk meg, hogy Abaúj megye kizárja a Hollóháza hutaikat a választójogból, mert — bár 400 frt vagyonnal rendelkeznek — földjük nincs.⁴⁹ A szegény, zsellérségből még alig kiemelkedő gyári munkások, „a nyomorral küzködő s városunk lakóinak nagyobb részét tevő birtoktalan bányászati osztály”⁵⁰ egy-egy kis felvidéki városkában talán nem is tudták, hogy van még egy fórum, ahová a vármegye döntése ellen is apellálni lehet. Aminthogy csak a borsodmegyei központi választmány jegyzőkönyvéből tudjuk meg, hogy a választmány elé beterjesztenek egy névsort,

„Melly a tápolcsányi vasgyárban dolgozó s gyártulajdonos Latínák Márton által feljegyeztetni kívánt munkások neveit azon észrevétellel foglalja magában, miszerint a feljegyzések iránti kívánat azzal indokoltatott, mikép keresetők évenként 100 pftot meghalad, — miután feljegyzettek gazdai hatalom alá tartozván a törvény által kellőképp fellállított független önállással nem bírnak, miután az indokul felhozott jövedelem csak napszámul tekinthető ... a fennt érintett munkásoknak elmozdítása mind helyesen mind alaposan történt.”⁵¹

VÖRÖS KÁROLY.

⁴⁸ O. Lt. BüM. 1848., 2086/3422. sz.

⁴⁹ O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kút. 86. sz.

⁵⁰ PH. 1848. május 7. 50. sz., Gölnichánya.

⁵¹ O. Lt. BüM. 1848., országl. 2. kútf. 92. sz.

A „KOMMUNISTA KIÁLTVÁNY“ SZÁZÉVES ÉVFORDULÓJÁRA

Írta: V. Volgin. (Voproszi Isztorii, 1948. 3. sz. 3—15. old.)

Habent sua fata libelli. Vannak könyvek, amelyek történelmi jelentőségét a kortársak még nem látják egészen világosan, de az évtizedről-évtizedre mind nyilvánvalóbbá válik. Az ilyen könyvek nem avulnak el; minél inkább a múltba merülnek azok a történelmi események, amelyekből születtek, annál világosabb lesz örök, el nem múló, mindenkihez szóló mondanivalójuk. Az emberi szellem e nagyszerű alkotásai közt kimagasló helyen áll az a könyv, amelynek most ünnepeljük százéves évfordulóját.

A „Kommunista Párt Kiáltványa“ egy kevés tagot számláló nemzetközi szervezet, a „Kommunisták Szövetsége“ megbízásából, e szervezet alapokmányául készült. Most, száz év múlva mindenki elismeri, hogy a kiáltvány egyik legjelentősebb dokumentuma a világtörténelem legnagyobbmozdulásának, a kizsákmányolt tömegek mozgalmának, ami a tudományos kommunizmus zászlaja alatt indult, s a Szovjetunióban jutott el a világrengető győzelméhez. Ma, száz év múltán egyik legfontosabb okmánya az emberi társadalommal, a társadalomfejlődés történetével foglalkozó tudománynak. „A Kommunista Párt kiáltványa“ megjelenésével határt von a tudományos és az utópikus kommunizmus közé s egy új, haladottabb korszakot nyit meg az osztályöntudat fejlődésében és a proletariátus osztályharcának történetében. E mellett — és éppen ezért — új korszakot jelent az emberiség fejlődésében, jelzi, hogy végéhez közeledik az emberiség „előtörténete“ és kezdődik „igazi története“.

„A Kommunista Kiáltvány“ ezen történelmi jelentőségű momentumai, a proletariátus osztályharca szempontjából való és általános emberi jelentősége egymással szoros kapcsolatban vannak s egymást kölcsönösen feltételezik. Mert csupán a proletariátus képes végérvényesen megsemmisíteni azt a társadalmi rendet, amely embernek ember által való kizsákmányolásán és az osztályellentétén alapszik, csak ő rakhatja le egy új rend, az osztály nélküli társadalom alapját, amely aztán tudatosan és tervszerűen építi új életét. Mert a proletariátus csak akkor tud felszabadulni, ha előbb megszünteti az osztálytársadalmat, az ember ember által való kizsákmányolásának minden formáját és kizárja minden lehetőségét annak, hogy feltámadjon a kizsákmányolás.

Egy osztályokra tagolt társadalomban az osztályellentét feltétlenül meghatározza a társadalom tagjainak egész világnézetét, és különösen a társadalmi élet jelenségeiről alkotott fogalmaikat. Bármily nagyjelentőségűek is magukban az antagonikus formációk egyes tudományos eredményei, az osztályérdek mindig rájuk nyomja bélyegét. A feudális társadalom uralkodó osztályának ideológiájában, főleg vallásos tanok formájában, az egész világnézetben a fennálló rend megtartásának érdeke dominál. Ezek a tanok irányították és szabályozták a tudás egyes ágainak fejlődését. A polgárság a feudális rend ellen vívott harca idején súlyos csapásokat mért a feudális ideológiára. Legkiválóbb, leghaladóbb képviselői megsemmisítő kritikával illették a feudális társadalmat szentesítő vallási rendszert s megszabadították az emberi gondolkodást a feudális világnézet bilincseitől. A hatalomért küzdő burzsoázia felszabadító szerepét annak a vezető pozíciónak köszönhetette, amelyet a közelgő szociális forradalom előkészítése közben magának kivívott, s amely nemcsak a polgárság, hanem az egész társadalom érdekeit szolgálta.

„A polgári társadalom egyetlen osztálya sem vállalhatja el ezt a szerepet, ha magában és a tömegekben egy pillanatra fel nem ébresztette a lelkesedést. Ez az a pillanat, midőn testvériséget fogad és összeforr az egész társadalommal, feloldódik benne, élvezi szeretetét és *általános képviselőjévé válik*. Ez az a pillanat, midőn saját igényei és jogai valóban a társadalom igényeivé és jogaivá lesznek, midőn valóban a társadalom fejét és a társadalom szívét jelenti.”¹

A polgárság azonban még a polgári társadalmi gondolat legmagasabb fokán, a XVIII. századi francia forradalom előestéjén sem tudta végigvinni ezt a felszabadító munkát. Midőn az egész nép képviselőjeként fellépett a feudális rendszer ellen, olyan rendet akart felállítani, amely lehetetlenné teszi ugyan a feudális kizsákmányolást, de nem volt, minthogy osztályjellegénél fogva nem is lehetett szándékában olyan rend megalkotása, amely lehetetlenné tesz *mindenfajta* kizsákmányolást, így a burzsoázia részéről történt is. A forradalomnak, amely felé a társadalmat vezette, csupán az egyik osztály, a feudális osztály kezéből a másik osztály, a polgárság kezébe kellett adnia a hatalmat, de nem kellett megszüntetnie a társadalom osztálytagozódását és az osztályok egymás feletti uralmának elvét. A polgárságot ez a helyzetben rejlő ellentmondás akadályozta meg abban, hogy valódi társadalomtudományt alkosson, és felismerje a történelmi folyamatban rejlő törvényszerűségeket. A XVIII. század nagy polgári felvilágosultjai és materialistái előtt ismeretes a társadalom osztálytagozódása és az a körülmény, hogy a társadalmat „érdekek” igazgatják. Társadalomfilozófiájuk azonban idealista marad. Inkább racionális, mint történelmi érveket hoznak fel a mellett, hogy a feudális rendszert a polgári rendszernek kell felváltania. Érzik, hogy a társadalmi rendszerek történelmi váltako-

¹ Marx K. és Engels F. Munkái (oroszul) I. köt. 409. o.

zásának eszméje nemcsak azt a rendszert rendítheti meg, amit le akarnak dönteni, hanem azt is, amelyet fel akarnak építeni. Az utóbbi feltétlen szükségességét és célszerűségét ezért nem a történelem törvényeivel, hanem az emberi természet, értelem, előre látás „örök“ törvényeivel bizonyítják, saját társadalmi ideáljukat ruházván fel ilymódon „örökös“ jelleggel.

A polgárság ezekből az „örök“ törvényekből kiindulva észszerűtlennek és előítéletekre alapozottnak nyilvánított minden korábbi társadalmi és államformát. A helyükre lépő rendszert az értelem birodalmának kiáltotta ki, ahol az emberi kapcsolatokban az „emberi természet“-nek megfelelő igazság és egyenlőség fog uralkodni. „Ma már tudjuk — mondja Engels —, hogy az értelemnek ez az állama semmi mást nem jelentett, mint a burzsoázia idealizált államát, hogy az örök igazság a polgári justitiában valósult meg, az egyenlőség a törvényelőtti polgári egyenlőséghez vezetett s az ember egyik leglényegesebb jogának a polgári tulajdonra való joogt kiáltották ki. Az ész állama . . . a gyakorlatban csak a polgári demokratikus köztársaságot jelentette és jelenthette.“²

A társadalmi élet jelenségeinek tanulmányozásából, ami természetesen a rabszolga- és feudális társadalomban is megvolt, csak akkor alakulhatott ki társadalomtudomány, midőn a társadalomban olyan osztály jelent meg, amelynek érdeke túlnőtt az osztálytársadalom határain. Olyan osztály, amely nem arra törekedett, hogy uralkodóosztállyá váljék és uralmát örökkössé tegye, hanem arra, hogy uralmát az egész dolgozó emberiség érdekében, a társadalom osztálytagozódásának megszüntetésére használja fel. Az ilyen osztály félelem nélkül nézhet szembe a történelmi igazsággal, mert meggyőződése, hogy a történelmi igazság az ő igazsága, mert nem ismeri azt a félelmet, hogy győzelme után a történelmi fejlődés menete új erőt hozhat létre, amely elvenni törekszik majd ennek a győzelmek gyümölcseit, — nem ismeri azt a félelmet, amely rányomja bélyegét a polgárság képviselőinek tudományos elképzeléseire. Ez az osztály a proletariátus.

*

A proletariátus, mint osztály, csak az ipari forradalom után, a tőkés gépi ipar fejlődése folyamán alakult ki. Marx kifejezése szerint a társadalmi termelésben elfoglalt helyzete, életviszonyainak és érdekeinek közelsége folytán önmagában való osztály. A proletariátus azonban csak hosszas és bonyolult történelmi fejlődés útján jut el az osztályöntudat fokára s válik önmagában való osztályból önmagáért való osztállyá.

A kialakuló szolidaritás és a forradalmi hangulat első megnyilvánulásai már igen korán jelentkeznek a munkástömegekben, jóval az ipari forradalom előtt.

² Marx K. Válogatott munkái két kötetben (oroszul) I. köt. 176. o. Moszkva, 1940.

„Bár a burzsoázia általában és egészbenvéve *a nemességgel vívott harcban* joggal nevezhette magát kora különböző dolgozó osztályai képviselőjének — mondja Engels —, mindazonáltal minden nagyobb burzsoá megmozdulásban feltör azon osztály önálló mozgalma, amely a mai proletariátus többé-kevésbé fejlett elődje volt.”³ A proletalizált néptömegek érdekeit és törekvéseit tükröző ilyen megmozdulásra a legjobb példa a francia polgári forradalom idején fellépő úgynevezett Babeuf-féle összeesküvés.

A forradalom elején még nem látták egészen világosan azt a határt, amely elválasztja a forradalmi tömegek élére álló polgárság érdekeitől általában a dolgozók, különösképpen pedig a munkásság politikai érdekeit. A francia munkásság a nélkül vett részt a forradalomban, hogy felismerte volna saját külön társadalmi osztályjellegét. De a forradalom idején fokozott mértékben folyó osztályharcnak feltétlenül nyomot kellett hagynia önmagában. A forradalom első időszakában a munkásság a kispolgári néprétegekkel vállalva, a nélkül, hogy politikailag elhatárolta volna magát tőlük, a régi rend azon maradványainak eltörléséért küzdött, amit az alkotmányozó nemzetgyűlésen túlsúlyban levő nagytőkések érdekeinek képviselői igyekeztek megőrizni. A munkásság élénk részt vett a párizsi népnek a monarchia ellen vívott harcában, amely az 1792. aug. 10-i fordulattal ért véget. Midőn elkövetkezett a jakobinus diktatúra, a munkástömegek ezt eleinte valószínűleg a „saját” uralmuknak tartották. A valóságban azonban a jakobinus klubnak még legradikálisabb képviselői is csupán a kispolgárság ideológusai voltak, s megvolt bennük a kispolgári ideológia minden felemássága a szociális kérdéseket illetően. A munkásoknak a jakobinus diktatúra nem adott, s nem is adhatott semmit. Szociális törekvéseik még igen határozatlanok voltak. Az a felismerés azonban, hogy a jakobinus kormány nem elégítette ki ezeket a szociális igényeket, elégedetlenséget és forradalmi hangulatot keltett, ami a „megszállottak” mozgalmában és abban a támogatásban jutott kifejezésre, amit a munkásság a fellépő „baloldali” jakobinusoknak nyújtott.

Ha a munkásság thermidor 9-e, az álcázatlan polgári diktatúra felállítása után végigtekintett a forradalom eddigi útján, feltétlenül mélyen kellett csalódnia mindazon receptekben, amelyeket a forradalom folyamán a hatalomban egymást váltogató politikai csoportok a szociális bajok megszüntetésére ajánlottak. Az 1789—1794-es évek osztályharcának tapasztalata alapján az előproletariátus ideológiailag kezdett elkülönülni attól a plebejusi tömegtől, amelynek hite szerint eddig része volt. A munkásság körében mind erősebbé vált az a tudat, hogy a politikai rendszer ilyen vagy olyan irányú megváltozása távolról sem biztosítja helyzetük javulását. Fokozott elméleti munkával igyekeztek új utakat találni a szociális problémák megoldására. Mind erősebbé vált az a meg-

³ Marx Károly Válogatott munkái (oroszul) I. köt. 177. o.

győződésük, hogy útjukon nem várhatnak segítséget azoktól a társadalmi erőktől, amelyek kezébe a forradalom a hatalmat adta. E korszak francia munkásai még nem tudtak következetes osztályvilágnézetet kialakítani, de elemeiben, csírájában már megvolt az a világnézet.

A Babeuf-féle mozgalom a francia forradalomnak éppen azzal a momentumával áll összefüggésben, midőn a munkások (főleg a párizsiak) körében lángrollobbannak az osztályöntudat első szikrái. Babeuf hívei megpróbálták határozott formába önteni a francia munkások szociális törekvéseit, igyekeztek megfelelni az önálló politikai létre ébredő új társadalmi réteg igényeinek. Magától értetődik, hogy ennek az első próbálkozásnak tökéletlenül kellett sikerülnie. Sok eleme világosan mutatja az osztályviszonyok éretlenségét, sőt a proletariátus éretlenségét is. Mindazonáltal a Babeuf-féle mozgalomnak fontos szerepet kell játszania a kommunizmus és a proletár osztályöntudat fejlődésének előtörténetében.

Babeuf követőinek célja egy kommunizmus nevében történő forradalmi fordulat megvalósítása volt. Hitték, hogy az általuk alapított titkos szervezet megmozgathatja Párizs plebejus tömegeit, s egy sikeres felkelés eredményeképpen forradalmi diktatúrát hozhat létre, amely megvalósítja a társadalom kommunista elvek szerint történő átalakítását. Az egész eddigi történelmet a „plebejusok és patriciusok“, szegények és gazdagok közti szakadatlan harcnak tekintették. Szerintük a társadalmi intézmények csak arra jók, hogy minden gazdagságot egyesek kezébe adjanak, másoktól pedig elvegyenek. Természetes, hogy az előbbieknak fennmaradásuk, az utóbbiaknak pusztulásuk áll érdekükben. Babeuf hívei szerint a francia forradalom csupán egy epizódja a patriciusok és plebejusok közt folyó örök harcnak, de nem hozta meg a szegények végleges győzelmét. Az egész csak annyit jelentett, hogy „a zsarnokok egy csoportja kivette a hatalmat egy másik csoport kezéből“. A forradalom „nem jutott el a végkifejléshez, minthogy semmi sem történt a nép boldogságának biztosítására“. Tehát a forradalmat tovább kell vinni, míg csak népi forradalommá nem válik.

„A Babeuf-féle összeesküvés — mondja Engels —, az egyenlőség nevében levonta a végső konzekvenciákat a 93-as év demokratikus eszméiből, *amennyire e konzekvenciák levonása lehetséges volt.*“⁴ (V. Volgin kiemelése.) Babeuf követőinek azon tanítása, hogy a történelem a gazdagok és szegények harca, hogy a forradalmi fordulat föltétlenül szükséges a kommunizmus megvalósításához, jelentős lépés volt előre a XVIII. századi felvilágosodás természetjogi felfogásához képest. Ez azonban még igen primitív elképzelés. Babeuf hívei beállításában a történelem folyamata igen egyhangú, nem látjuk benne a formációk váltakozását, nem látjuk a társadalom szociális összetételében és az egyes osztá-

⁴ Marx K. és Engels F. Munkái (oroszul) V. köt. 28. o.

lyok jellegében beállott változásokat. Jellemző, hogy Babeuf hívet az „osztály“ kifejezést nem is használják ebben a viszonylatban. A „szegénység“ számukra egy tagozatlan fogalom. A felkelés előkészítése közben a Babeuf-csoport nagy gonddal ápolta kapcsolatait a munkássággal. De nem voltak képesek arra, hogy megértsék a proletariátus, mint különleges társadalmi osztály jelentőségét. Várták az új, népi forradalmat, a plebs forradalmát.

Babeuf követőinek történetiszemlélete még igen távol állt a történelmi folyamat tudományos felfogásától. E történetfelfogás természetesen nem lehetett alapja a jövő kommunizmusnak. Babeuf hívei valóban nem történelmi, hanem racionális érveket hoznak fel a kommunizmus szükségyszerűsége mellett. Felhasználják a XVIII. századi felvilágosodástól örökölt természetjog-teóriát, annak „örökérvényű“ tételeit, az ember „elidegeníthetetlen“ jogait. A természetjog egyik ilyen örökérvényű tétele szemükben az egyenlőség. A természet minden embernek egyenlő jogokat adott, hogy éljen javaival, egyenlő jogokat adott a boldogulásra. A pozitív jogban azonban nem a természetjog valósult meg. Mindenütt az egyenlőtlenség uralkodik, forrása pedig a magántulajdon. A kommunista rendszer, amelynek megvalósítását Babeuf hívei célul kitűzték, számukra a természetes, észszerű és az ember természetes tulajdonságainak megfelelő rendszer.

*

A tömegek proletarizálódása, a bér munkásság létrejötte és szenvedései képezik előzményét annak a számos elméletnek, amit közös névvel „utópista szocializmus“-nak neveznek. E társadalomelméleti irány képviselői őszintén együttéreznek a kizsákmányoltakkal és őszintén keresik azt a módot, amellyel meg lehet valósítani a kizsákmányolást lehetetlenné tevő társadalmi rendet. „Tudatában vannak annak, hogy terveikkel főként a munkásosztály, a legtöbbet szenvedő osztály érdekeit védelmezik.“⁵ De mint Marx megállapította, az utópisták szociális koncepciói „fantasztikus“ jellegűek, minthogy abból a korból származnak, mikor a proletariátus osztályharca még nagyon alacsony fokon állott. Az utópisták látják az osztályérdekek ellentétességét, de úgy érzik, hogy ők felette állnak ezen ellentéteknek. Hiszik, hogy az általuk felfedezett szociális tanok meg fogják szüntetni az ellentmondásokat, egyben pedig a társadalmi bajokat is.

Az utópista szocializmus nem tárhatta fel a szükségszerűen az új, kizsákmányolástól mentes társadalmi rend felé vezető történelmi fejlődés törvényszerűségeit, nem láthatta a proletariátus nagy történelmi hivatását. A forradalom előtti legnagyobb utópista, Morelli, a Babeuf-csoport közvetlen tanítója, teljesen racionalista elveket vallott. Számára a fennálló rendszer „észellenes“ és természetelle-

⁵ Marx Károly Válogatott munkái (csozul) I. köt. 165. o.

nes, s a tudatlan törvényhozók „hibája“ következtében vált ilyenné. A társadalom a felvilágosodás sikerei következtében halad a kommunizmus felé. A XIX. század eleji nagy utópisták lényegesen mélyebben értik meg a szociális folyamatokat és sokkal tágabb látókörűek. Sok tekintetben ugyan még mindig a XVIII. század fiai, de elméleti meggondolásaikba már beleveszik a XVIII. századvégi kolosszális eltolódásokat — a kezdődő ipari átalakulást és a polgári forradalmat. Látják, hogy az a polgári társadalom, amit ezek az eltolódások létrehoztak, tele van belső ellentmondásokkal. Látják, hogy a régi társadalmi osztályok bomlásnak indultak, és a proletariátus képében új osztály alakul ki. Társadalom — és társadalomfejlődési elméletük lényegesen bonyolultabb, mint XVI—XVIII. századi elődjeiké volt.

Saint-Simon számára a történelem folyamata törvényszerű folyamat. Véleménye szerint a történelem törvényeinek megértése betekintést ad a jövőbe. Történetfilozófiájában megvannak a dialektika elemei. A történelemben a rendszerek következetes váltakozását látja. Az emberiség mindegyiken belül fejlődik, míg csak az illető rendszer a fejlődés egy formájából a fejlődés akadályává nem válik. Akkor felbomlik és új formának ad helyet, amely megfelel az emberiség akkori fejlődési fokának, s biztosítja további fejlődését. Minden rendszerre jellemző az osztályok — kizsákmányolók és kizsákmányoltak — meghatározott viszonya. Saint-Simon az európai társadalmak történetét a XV. századtól a XIX-ik századik az új, feltörekvő osztályoknak, — gyárosok és tudósok, — a régi társadalom uralkodóosztályai, — a feudális és papi uralkodó réteg — ellen vezetett harcaként ábrázolja. Tanítványai úgy jellemzik a társadalom fejlődését, mint az egymást felváltó kizsákmányolási formák váltakozását.

Saint-Simon és tanítványainak koncepciója azonban általánosságban még mindig idealista, noha egyes momentumaiiban materialista és dialektikus. A történelmi fejlődés motorja náluk az értelem, vagy a morális érzések fejlődése. Minden társadalmi rendszer alapja a vallásos- filozófiai világnézet. Saint-Simonnak kora társadalmáról adott osztályanalízise szemmel láthatólag tökéletlen és belső ellentmondásokkal teli. Az iparral foglalkozókat egyetlen osztályba sorolja, amelybe vállalkozók és munkások egyaránt beletartoznak. Bár utolsó munkájában az „Új kereszténység“-ben a társadalmi átalakulás céljául a *proletariátus*, mint legszegényebb osztály jólétének emelését tűzi ki, a vállalkozók és munkások közti ellentét forrásának itt is a meg nem értést tartja. Az ipar megszervezőinek érdekei egybeesnek a tömegekével, a vállalkozó a dolgok természeténél fogva a munkásság vezetője. Saint-Simon fél attól, hogy tana a munkásokat a gazdagok és a kormány ellen erőszakos cselekedetekre ragadja. Felszólítja a *nagyiparosokat* és a Szent Szövetség *kormányait*, hogy léptessenek életbe olyan intézkedéseket, amelyek a szegénység szociális jólétét növelik. Az a mód, ahogy Saint-Simon

tanítványai a társadalmi átalakulás útjait elképzelik, szintén nem több naív ábrándozásnál. Az átalakuláshoz a mozgatóerőt a valóságos elragadtatástól, az elrendeltetésük tudatára ébredt emberek egységes, békés fellépésétől várják. A Saint-Simon által hirdetett új kereszténységnek tanításuk szerint békés úton kell átmennie az életbe.

Fourier sok újat vitt bele a történelmi folyamat és a kapitalizmus társadalmi viszonyainak értelmezésébe. Engels kiemeli, hogy tanának az emberiség történelmi sorsát érintő része dialektikus jellegű és a történelmi fejlődés egyes fokozatait bemutató sémájának nagy tudományos jelentősége van. E fokozatok szerint a vadság, barbárság, patriarchatus és civilizáció. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Fourier az emberi haladás legfőbb mozgatójának azt látja, hogy a környező természetben található készletek nem felelnek meg az ember szükségleteinek, a történelmi korszakokat pedig termelési ismérvek alapján választja el egymástól. A kapitalista társadalom ellentmondásainak egészen finom, az utópista irodalomban egyedülálló kritikai analízisét adja. Látja, hogy a termelés a központosítás felé halad és észreveszi azt is, hogy a kistulajdonosok menthetetlenül proletarizálódnak. Felfogása szerint a kapitalizmus viszonyai közepette a haladás csupán illúzió s a társadalmi gazdagság növekedésével a dolgozók helyzete mind rosszabbá válik. Fourier, aki helyesen mérte fel a társadalmi ellentmondások közti feszültséget, előre látta, hogy forradalmi megrázkódtatással lehet számolni. E jövőendő forradalomban azonban nem látott olyan erőt, amely a társadalmi krízist megoldhatja. Saját rendszere tehát szerinte a forradalmi katasztrófa elhárítására, az ellentmondások kiegyenlítésére szolgáló eszköz.

Fourier hitte, hogy a szabad emberi értelem beavatkozhat az események történelmi menetébe és rájuk hatással lehet. Másrészt viszont hitte azt is, hogy van valami isteni eredetű társadalmi rend, ami megfelel az emberi természetnek, az emberi szenvedélyeknek. Az a társadalmi kódex, amit Fourier, mint saját felfedezést nyújt át az emberiségnek, olyan kódex, amit Isten adott az ember kezébe, mert alapját az emberi természet helyes felfogása képezi. Valójában újból csak a természetjog új, sajátos variánsával van dolgunk, aminek hitelét e mellett még vallási szankció is növeli. Míg a társadalmi kódexet fel nem fedezik, lehetetlen a fennálló káoszról kiutat találni. Miután pedig Fourier ezt felfedezte, az emberi szenvedélyeknek megfelelő rendszernek sürgősen és harc nélkül meg kell valósulnia. E rendszer minden osztály érdekének megfelel, a kapitalistákénak éppen úgy, mint a munkásokénak. Ismeretes, hogy Fourier napról-napra, bizonyos megjelölt órákban várta a kapitalisták érkezését, akiknek pénzt kellett volna hozniuk egy kísérleti társaság felállításához.

Owen Saint-Simonnal és Fourier-val ellentétben tekintélyes nagyiparos, egy nagy ipari vállalat vezetője volt. Később több éven

át kapcsolatban állt az angol proletariátus szövetkezeti és szakszervezeti mozgalmával. Igen világosan látta a modern proletariátus kialakulása és az ipari forradalom közt fennálló kapcsolatot, személyesen figyelte és nagyraértékelte a munkáosztyály öntudatának és kultúrájának fejlődését. E mellett azonban, szinte a legkövetkezősebb racionalista a XIX. század utópistái közül. Látja, hogy a nép hangulata mind forradalmibbá válik, sejti, hogy kirobbanásra kerülhet sor, de ő is, mint Fourier, feladatának e kirobbanás megelőzését tartja és az osztályharc ellen foglal állást még akkor is, mikor legközelebb áll a munkásmozgalomhoz. Véleménye szerint az embe-
reket „rosszul értelmezett“ érdekeik választják el egymástól. A valódi érdeke mindenkinek egyforma, gazdagnak és szegénynek, kormányzóknak és kormányzottaknak. Az észszerű bizonyítékok mindenkit meggyőzhetnek. Ezért Owen hol az angol parlamentet, hol Viktória királynőt, hol — akárcsak Sain-Simon — a Szent Szövetségben résztvevő uralkodókat akarta meggyőzni terveinek észszerűségéről. Az észszerű átalakulás szempontjából a politikai harcot teljesen haszontalannak tartotta.

*

Az utópista rendszerek közül egyik sem felelt meg a proletariátus növekvő osztályöntudatának, osztályharcához egyik sem nyúthatott elméleti alapot. E mellett pedig a proletariátus osztálymozgalma mennyiségi és minőségi tekintetben évtizedről-évtizedre új lépcsőfokra emelkedett. Angliában, amely a többi országoknál korábban esett át az ipari forradalmon, már régen befejeződtek a géprombolással kísért, ösztönös munkásforrongások. Létrejött a munkásszövetkezeti mozgalom, megalakultak a szakszervezetek. Már egy általános angol munkásszövetség életrehívására is megtörtént az első próbálkozás, s magasra csaptak a chartizmus hullámai, ami a proletariátus első, tömeges politikai megmozdulása volt. Franciaországban a lyoni munkásság lázadásai világosan mutatták a proletariátus forradalmi hangulatát és harci erejét. A 30-as években a francia munkások igen tévékenyen résztvettek a republikánus titkos társaságokban, amelyek olyan arányban, amint bennük a munkásság befolyása erősödött, mind határozottabban szociális követelésekkel kezdtek fellépni, s a 40-es években már kezdték megalakítani saját forradalmi sejtjeiket. Végül pedig az akkor elmaradottnak számító Németországban a sziléziai szövömmunkások nagy megmozdulása játszódott le.

A proletariátus harcckészségének ezen fokozódó megnyilvánulásai komoly nyugtalanságot keltettek az uralkodóosztályok körében. E jelenségek azt mutatták, hogy a történeti színpadra új erő még távolról sem tudja, mik is végzetes céljai s milyen eszközökhöz lép. E jelenségek azonban arról is bizonytságot tettek, hogy ez az erő még távolról sem tudja, mik is végleges céljai s milyen eszközökhöz kell folyamodnia, hogy ezeket elérje. Az angol munkásság körében jelentős, bár rövid életű sikere volt az olyan kispolgári elméleteknek,

mint pl. O'Brien földbirtok államosítási terve, a munkásságot földmagántulajdonnal ellátni akaró O'Connor-féle tervezet, s az Owen és Bray-féle utópiák, amelyek szerint a társadalmat békés úton át lehet alakítani, ha a munkások szakmai alapon álló szervezetei termelőközösségé alakulnak. Franciaországban tovább élt a babeuf-i hagyomány és a leghaladóbb munkások „kommunisták”-nak nevezték magukat. Ez azonban primitív, összeesküvés-szerű kommunizmus volt, amely nem tudott kapcsolatokat találni a széles munkástömegekkel és ezek közvetlen érdekeivel. A Babeuf-féle „forradalmi kommunizmus” mellett voltak hívei Cabet „békés kommunizmus”-ának is, amely a kommunista szervezet hagyományos formáit sajátos módon a kispolgári ízléshez alakította és lemondott a harc forradalmi módszereiről.

A proletariátus osztályharcának további fejlődése új elméletet követelt. Ennek az elméletnek tudományosan meg kellett állapítania a proletariátus helyét, s harcának történelmi hivatását az emberiség történetében. Az „örök” kezdetekből, az ember természetes jogaiból, a gyakorlati észből, vagy a méltányosságból kiinduló elavult utópista rendszerek ezt már nem tudták nyújtani, annál inkább, minthogy a legtöbb utópista a kezdeteket megállapító „istenség”-et is bevette rendszerébe. De nem végezte, nem végezhetette el ezt a feladatot a polgári történettudomány sem, bár egyes művelői (pl. a restauráció korának francia történészei) nem álltak értetlenül az osztályharc történelmi szerepével szemben. Hogy a proletariátus osztályharca tudományos alapot nyerhessen, ahhoz előbb el kellett vetni a régi eklektikus vagy idealista sémákat, amelyek a történelmet a nemesség és polgárság osztályérdekeinek megfelelően, elferdített formában mutatták be. Létre kellett hozni a valóban objektív, azaz materialista történettudományt. Ezt azonban csak az tudta megtenni, aki a proletariátus álláspontjára helyezkedett, mert ennek az osztálynak helyzeténél fogva nem volt szüksége a történelmi valóság semminemű elferdítésére.

A kommunizmus tudományos elmélete nem születhetett meg magában a munkásosztályban, annak ösztönös mozgalmából. Ahhoz, hogy valaki ezt a nehéz feladatot megoldhassa, nem volt elég, ha szívvel-lélekkel a proletariátus ügye mellé állott, s hitt ennek erejében. Sok lelkes ember volt a munkásmozgalom soraiban, de ezek nem tudtak kialakítani olyan elméletet, amely tudományosan megvilágította volna a mozgalom perspektíváit. Ehhez kritikailag át kellett érkelni mindazt, amit a polgári tudományos gondolkodás a társadalmi jelenségek megértésében létrehozott, ki kellett hámozni fantasztikus burkából mindazt az értéket, ami az utópista rendszerekben rejtett. Ehhez tanulmányozni kellett a munkásosztály valóságos harcának tapasztalatait. De maga ez a hatalmas munka is, az új elmélethez csupán anyagot adhatott. Ahhoz, hogy az elmélet valóban megszülethessék, olyan valóban tudományos módszert kellett felfedezni, amely biztosítja, hogy az elméleti fejte-

getések teljesen megfelelnek a reális történelmi valóságnak. Meg kellett alkotni a dialektikus materializmus módszerét. *Marx lángeszére volt szükség.*

Valóban kolosszális és hatalmas történelmi jelentőségű volt a Marxra és Engelsre váró előzetes munka és ezt ők elvégezték, mielőtt eredményeiket tömören és csodálatos világossággal „A Kommunista Párt Kiáltványá”-ban formába öntötték. Marxnak a Rheinische Zeitung-ban megjelent cikkeitől a „Kiáltvány”-ig — a forradalmi demokratizmustól a kommunizmusig és dialektikus materializmusig — vezető utat olyan mérföld-kövek jelzik, mint „Hegel jogfilozófiájának kritikájához”, „A szent család”, „A munkásság helyzete Angliában”, „A német ideológia”, „A filozófia nyomora”, című kitűnő munkái. „A Kommunista Párt Kiáltványa” mintegy összegezi az egész előző munkásságát, s eredményeit a „Kommunisták Szövetségé”-n keresztül a munkásosztály rendelkezésére bocsátja, mint megbízható fegyvert az elkövetkezendő hosszú és nehéz harcban.

„A Kommunista Kiáltvány” az új eszmék valóságos kincsesháza. Újszerűen veti fel és oldja meg a munkásmozgalom és a szocializmus legfontosabb problémáit, újszerűen veti fel és oldja meg az emberi társadalom tudományának alapvető problémáit is. Az egésztest minden sokoldalúsága mellett is egységes, központi gondolat világítja meg, ami Engels szavai szerint (a Kiáltvány 1883-as német kiadásának előszava) vörös fonálként húzódik végig az egész Kiáltványon. E gondolat abban áll, hogy „a gazdasági termelés és minden történelmi korszak ebből szükségképpen fakadó társadalmi tagozódása az alapja e korszak politikai és szellemi történetének: hogy ennek következtében (az ősi közös földtulajdon felbomlása óta) az egész történelem osztályharcok története volt, osztályharcoké kizsákmányoltak és kizsákmányolók, elnyomott és elnyomó osztályok között a társadalmi fejlődés különféle fokain; hogy ez a harc azonban most olyan fokot ért el, amelyen a kizsákmányolt és elnyomott osztály (a proletaritátus) nem szabadíthatja már fel magát az őt kizsákmányoló és elnyomó osztálytól (a burzsoáziától) a nélkül, hogy egyúttal egyszer és mindenkorra meg ne szabadítsa az egész társadalmat a kizsákmányolástól, az elnyomástól és osztályharcától”.⁶

A „Kiáltvány” első fejezetének kezdő sorai, mint ismeretes, minden eddigi társadalom történetét mint az osztályharcok történetét jellemzik. „Szabad és rabszolga, patricius és plebejus, nemes és jobbágy, céhmester és mesterlegény, röviden: elnyomó és elnyomott, folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, majd lappangó, majd nyílt harcot folytattak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával, vagy a harcban álló osztályok együttes pusztulásával végződött.”⁷

⁶ Marx Károly Válogatott munkái (oroszul) I. köt. 134. o.

⁷ U. o. I. 139. o.

A „Kiáltvány“ azonban politikai jellegű okmány. Ezért nem szabad benne a társadalmi viszonyok és az osztályharc részletes analízisét keresnünk a társadalmi fejlődés valamennyi korábbi fokán. A továbbiakban Marx és Engels a kapitalista társadalomra összpontosítja figyelmét. Bemutatják, hogyan fejlődtek a termelő és csereeszközök a feudális társadalomban, hogy következett a céhrendszerre a manufaktura s hogy váltotta fel később a manufaktúrát a mai nagyipar. Elmondják, mint nőtt és fejlődött az ipar és kereskedelem növekedésével párhuzamosan a burzsoázia, s hogyan szorította ki a középkorból fennmaradt régi társadalmi osztályokat. Vázolják a burzsoázia politikai sikereit, amelyek gazdasági megerősödésével párhuzamban mind jelentékenyebbek lesznek, míg nem kiharcolja magának a kizárólagos politikai uralmat, s az államhatalmat átváltoztatja „az egész burzsoá osztály közös ügyeit intéző bizottság“-gá. A polgárságnak a régi osztályok ellen vívott harca ily módon „a társadalom épületének teljes átalakításával“ végződik. A polgárság győzelmének legfőbb oka az, hogy a feudális társadalomban kialakult termelő és csereeszközök fejlődésének egy bizonyos fokán a feudális tulajdonviszonyok többé „nem feleltek meg a már kifejlett termelőerőknek. Gátolták a termelést, a helyett, hogy előmozdították volna. Csupa bilincse váltak. Szét kellett zúzni, szét is zúzták őket.“

„A Kommunista Kiáltvány“ szabatosan, éles vonalakkal vázolja a burzsoá rendszer negatív káros hatását a társadalom szellemi és erkölcsi fejlődésére: a „készpénz“ uralkodik, minden megvásárolható, a burzsoázia nyíltan és szemérmetlenül üzi a kizsákmányolást. Másrészt bemutatja, milyen óriásit fejlődtek a termelőerők a burzsoá rendszerben, bemutatja a termelésben szakadatlanul folyó átalakulást, a civilizáció, s vele együtt a polgárság hatalmának kiterjedését az egész világra. „A burzsoázia alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint minden letűnt nemzedék együttléve. Természeti erők leigázása, gépek, a vegyészet alkalmazása az iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek művelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, a földből előteremtett népesség: — melyik korábbi század sejtette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak?“⁸

Azonban éppen a termelőerők ilyen arányú megnövekedése hordja magában a polgári rendszer bukását. „A polgári termelési és csereviszonyok, a polgári tulajdonviszonyok, a modern polgári társadalom, mely oly hatalmas termelési és csereeszközöket varázsolt elő, hasonlít a boszorkánymesterhez, aki nem ura többé a földalatti erőknek, melyeket felidézett“ — mondja a „Kiáltvány“. A mai termelőerők lázadoznak a polgári tulajdonviszo-

⁸ Marx K. és Engels F. a „Kommunista párt kiáltványa“ (oroszul). 53. o. Moszkva, 1948.

nyok ellen. E lázadás világos jelei azok a kereskedelmi válságok, amelyek időnként megrázzák a burzsoá társadalmat, visszavetik fejlődésében, s nemcsak a létrehozott termékek, hanem a termelőerők pusztulásához is vezetnek. A polgári viszonyokhoz mérten a termelőerők túlságosan megnövekedtek, a polgári viszonyok tehát éppen úgy gátolják fejlődésüket, mint régen a feudális viszonyok tették. A termelőerők és a polgári tulajdonviszonyok között fennálló ellentmondás az utóbbiakat létükben fenyegeti. „A fegyverek, amelyekkel a burzsoázia a feudalizmust leterítette, most maga a burzsoázia ellen fordulnak.“

„De a burzsoázia nemcsak a fegyvereket kovácsolta, melyek halálát okozzák; megszülte azokat a férfiakat is, akik a fegyvereket forgatni fogják — a modern munkásokat, a „proletárokat.“ A polgári társadalom nem szüntette meg az osztályellentéteket, a kizsákmányolásnak és az osztályharcnak csupán új formáit hozta létre. A proletariátus minden néposztályból rekrutálódik és a termelőerők növekedésével párhuzamosan nő. „Harcra (a proletariátusé. — V. V.) a burzsoázia ellen létével kezdődik.“ A nagyipar fejlődésével a munkások nagy tömegei egy helyen tömörülnek és tudatára ébrednek saját erejüknek. A munkások gazdasági érdekeik jelszavával egyesülnek a harcra, s ezek az egyesülések mind szélesebb alapokon nyugszanak. Végül is a helyi mozgalmak nemzeti és osztálymozgalmakká válnak. De minden osztályharc egyben politikai harc is. Így szerveződik a proletariátus osztállyá és egyben politikai párttá.

Mindazon osztályok közül, amelyek a polgársággal harcban állanak, csak a proletariátus következetesen forradalmi osztály. Alapjában különbözik minden más uralomért küzdő osztálytól. A többi osztályok, mielőtt uralomra jutottak, igyekeztek megszilárdítani az életben megszerzett pozíciójukat. A proletároknak nincs semmiük, amit megőrizniök, biztosítaniök kellene; meg kell semmisíteniök mindent, ami korábban a magántulajdon megőrzésének szolgálatában állott. A proletariátus mozgalma az óriási többség mozgalma az óriási többség érdekében. Ez föltétlenül nyílt forradalomban teljesedik ki, amelyben a proletariátus a burzsoázia erőszakos megdöntésével megteremti a maga uralmát. A polgárság a nagyipar létrehozásával elősegíti a munkásság forradalmi egyesülését. Ilymódon létrehozza saját sírásóit. Pusztulása és a proletariátus győzelme egyaránt elkerülhetetlen.

A munkáosztály e hatalmas harcában a kommunisták semmilyen különleges, szektáriánus elveket nem hangoztatnak, mondják a „Kiáltvány“ szerzői. Elméleti tételeik szemeink előtt valóságban lejátszódó osztályharc kifejezői, nem pedig kigondolt valamik. A kommunisták abban különböznek a proletárok többi részétől, hogy világosan látják a proletár mozgalom körülményeit, menétét és föltétlenül elkövetkező végeredményét. A mozgalom egészének

érdekeit képviselik. Céljuk a proletariátus osztállyá alakítása, a burzsoázia megdöntése és a politikai hatalom kiharcolása a proletariátus által. A kommunisták harcolnak a munkásosztály legközelebbi céljaiért és érdekeiért, de ugyanakkor a mai mozgalomban a mozgalom jövőjét is védik. Mindenütt a forradalmi mozgalmat támogatják a fennálló társadalmi és politikai rendszer ellenében.

Minek érdekében használja fel a proletariátus kiharcolt politikai uralmát? A kommunista forradalom végérvényesen meg fogja szüntetni a régi tulajdonviszonyokat. A proletariátusnak lépésről-lépésre kell majd kiragadnia a tőkét a polgárság kezéből, s valamennyi termelési eszközt az állam, azaz az uralkodó osztállyá szerveződött proletariátus kezében kell összpontosítania. Tehát a forradalomnak a legyőzött burzsoázia kisajátításához s az új kommunista társadalom felépítéséhez kell vezetnie.

A továbbiakban, az osztálykülönbségek eltűnése után felesleges lesz a politikai hatalom, egy osztály szervezett erőszaka egy másik felett. A proletariátus azért, hogy megszünteti a régi termelési viszonyokat, megsemmisíti az osztályok fennállásának feltételeit, ezáltal saját magának, mint osztálynak, uralmát is. „A nemzetben belül fennálló osztályok ellentétének megszűnésével együtt megszűnik a nemzetek egymás közti ellenségeskedése is.“

Amint megszűnt annak lehetősége, hogy egyik ember kizsákmányolja a másikat, föltétlenül megszűnik az is, hogy egyik nemzet a másikat kizsákmányolja. Így körvonalazza a „Kiáltvány“ az osztály nélküli társadalom ragyogó jövőjét.

*

„A Kommunista Kiáltvány“ kitűnő mintája annak, hogy hogyan lehet alkalmazni a materialista dialektikát a társadalmi jelenségek vizsgálatánál. A „Kiáltvány“ nem „örök igazságok“-ból, erkölcsi alapelvekből, vagy a természetjogból indul ki. A polgári társadalom „létezik“, gazdasági életének tudományos elemzéséből indul ki s e társadalmat fejlődésében nézi. A proletariátus osztályharcáról, a proletár forradalom elkerülhetetlenségéről, s e forradalom föltétlen kommunista jellegéről szóló tanát a materialista analízis szilárd alapjain építi fel. Ezzel olyan problémát old meg, amit az utópista szocializmus nem tudott megoldani: a szocializmus és a munkásmozgalom egyesítésének problémáját. Egyszersmindenkorra megállapítja azt az igazságot, hogy a kommunizmus az egész korábbi történeti fejlődés történetileg föltétlenül szükséges eredménye. „E munkában — írja Lenin „A Kommunista Kiáltvány“-ról — genális világossággal és élességgel bontakozik ki az új világ nézet, a társadalmi élet területét is meghódító, következetes materializmus, a dialektika, mint a fejlődésről szóló legsokoldalúbb és legmélyebb tan, az osztályharc elmélete és az új, kommunista tár-

sadalmat megteremtő proletariátus világtörténelmi, forradalmi szerepének elmélete.⁹ „A Kommunista Kiáltvány“ elméleti alapjait kitűnően jellemezte Sztálin. „Ezen elmélet szerint — mondja, Anarchizmus vagy szocializmus“ című munkájában — a társadalmi élet fejlődését teljesen a termelőerők fejlődése határozza meg. Hogy a földesúri-jobbágy rendszerre a burzsoá rendszer következett, annak oka az volt, hogy a termelőerők fejlődése elkerülhetetlenné tette a burzsoá rendszer létrejöttét. Továbbá: hogy a mai burzsoá rendszert föltétlenül a szocialista rendszer követi, ez azért van, mert a mai termelőerők fejlettsége ezt követeli. Ezért történelmileg szükségzerű a kapitalizmus bukása és a szocializmus megvalósulása.“¹⁰

A tudományos kommunizmus fejlődése természetesen nem zárul le a „Kommunista Kiáltvány“-nyal. Marx és Engels további munkásságuk során még sok kiegészítő és kiigazító jellegű változtatást eszközöltek a kommunista elméleten. Pl. „az uralkodó osztállyá szerveződő proletariátus“ helyett a pontosabb „a proletariátus diktatúrája“ kifejezést vezették be, az államhatalomnak a proletariátus által való meghódításáról szóló résznél pedig pótlólag rámutattak arra, hogy a proletariátusnak feltétlenül szét kell törnie a polgárság régi államgépezetét. A marxizmus gazdasági elmélete a saját korára nézve kimerítő megalapozást nyert a „Tőké“-ben. A tudományos kommunizmus filozófiájának megalapozásához nagyban hozzájárult Engels „Anti-Dührig“ és „A természet dialektikája“ című műve. A tudományos kommunizmus tételeit Lenin és Sztálin fejlesztették tovább s alkalmazták az imperializmus és a proletárforradalmak korára. Lenin alkotta meg az imperializmus elméletét, ő és Sztálin tisztázták a párt vezető szerepét a proletárforradalomban, a proletariátus és parasztság viszonyát a forradalmi harc és szocialista építés különböző korszakaiban, s a szocializmus győzelmének lehetőségét egy országban. Sztálin a kommunizmus felépítésének útjairól, a kapitalista környezetben lévő szocialista ország államhatalmáról szóló tanításával, stb. tette gazdagabbá a tudományos kommunizmus elméletét.

De mindaz, amit Marx, Engels, Lenin és Sztálin újólág tettek hozzá a tudományos kommunizmus elméletéhez, nem áll semmiféle ellentmondásban „A Kommunista Kiáltvány“ alaptételeivel. E tételek máig sem inogtak meg, s ma is mutatják a proletárok millióinak történelmi harcuk útját. „E kicsiny könyvecske egész kötetekkel felér: szelleme ma is élte és mozgatja a civilizált világ szervezett és harcoss proletariátusát.“¹¹ E szavak, amelyeket Lenin több mint 50 évvel ezelőtt írt le, mind a mai napig nem veszítették érvényükből.

„A Kommunista Kiáltvány“ sorsa a legszorosabban összefügg a proletariátus forradalmi mozgalmának sorsával. Az 1848-as forradalom előestéjén tették közzé. A benne formát öltött tudományos

⁹ V. I. Lenin Munkái (oroszul) XVIII. köt. 6. o.

¹⁰ I. V. Sztálin Munkái (oroszul) I. köt. 352—353. o. Moszkva, 1946.

¹¹ V. I. Lenin Munkái (oroszul) VI. köt. 413. o.

kommunizmuson kívül ezidőben különböző „szocialista“ és „kommunista“ áramlatok tartottak igényt a munkásság és haladó értelmiség érdeklődésére, amelyek a szocializmus fejlődésének túlhaladt fokát tükrözték. „Az 1848-as forradalom — mondja Lenin — halálos csapást mér a Marx előtti szocializmus e zajos, kiáltó formáira.“ „Kiderül, hogy minden tan, amely osztálytól *független* szocializmust, osztálytól *független* politikát hirdet, merő ostobaság.“¹² Ennek ellenére a reakció támadása idején „A Kommunista Kiáltvány“ eszméi nem váltak széles körben népszerűvé, csak az I. Internationalé idején kezdtek a tömegek körében hódítani, s jöttek számításba reális társadalmi erőként. A XIX. század 70-es éveitől kezdve új és új győzelmeket aratnak az európai országok munkásmozgalmaiban. „Marx tanítása — írja Lenin e korszakról — *széltében elterjed.*“

A XIX. század végén fellépő opportunizmus elárulja a „Kiáltvány“ eszméit azáltal, hogy lemond az osztályharcról, a proletárforradalom eszméjéről és a proletariátus diktatúrájáról. Az opportunisták, akik a „társadalmi békét“, a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés belenövését hirdetik, s a marxizmus forradalmi páthoszáat filiszteri, nyárspolgári reformizmussal helyettesítik, szakítanak „A Kommunista Kiáltvány“ hagyományaival. A II. Internationalé forradalmi szárnyának harca az opportunisták ellen nem más, mint harc „A Kommunista Kiáltvány“ eszméiért.

Dicső kommunista pártunk léte egész folyamán azalatt a zászló alatt haladt, amit Marx és Engels bontott ki „A Kommunista Kiáltvány“-nyal.

E zászló alá gyűjtötte Lenin és Sztálin a volt cári birodalomban a munkásosztály erőit, e zászló alatt vezette 1905-ben a munkástömegeket rohamra az önkényuralom ellen, e zászló jegyében folyt az 1917-es harc, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal végződött. „A Kommunista Kiáltvány“ hagyományaival függ össze Lenin és Sztálin zseniális tanítása a szocializmus országunkban való fejlődéséről. Elméleti és gyakorlati munkánkat az a filozófiai és történelmi tan határozza meg, amelynek alapjait „A Kommunista Kiáltvány“ fektette le. A „Kiáltvány“ eszméi lelkesítenek a kommunizmus teljes győzelméért vívott harcunkban.

„A Kommunista Kiáltvány“ alaptételei az emberi társadalmak multjának beható vizsgálatából bontakoznak ki. A „Kiáltvány“-t akkor írták, mikor a kapitalista rendszer még nem érte el tetőpontját, de a kapitalizmusnak a „Kiáltvány“-ban található csodálatos analízisét a kapitalista fejlődés elkövetkező százéves története mindenben alátámasztotta. Azoknak az óriási különbségeknek ellenére, amelyek a mai és az 1848-as gazdasági és politikai viszonyok közt fennállnak, a „Kiáltvány“ nemcsak nagy általánosságban, hanem számos részletében is, mintha a kapitalista országok

¹² V. I. Lenin Munkái (oroszul) XVI. köt. 331—332. o.

mai valóságát ábrázolná. Vajjon a mai imperialista országok kül- és belpolitikája nem példázza-e meggyőzően, hogy a burzsoá állam nem más, mint az egész burzsoá osztály közös ügyeit intéző bizottság? Vajjon az a mód, ahogy az imperialista államok a gyarmati és félgyarmati népeket leigázzák, nem emlékeztet-e arra a jellemzésre, hogy a burzsoázia olyan erő, amely a pusztulástól való félelmében minden nemzetet a polgári termelési mód átvételére kényszerít, s *a saját képére és hasonlatosságára* igyekszik magának világot teremteni? Vajjon a dollárkultusz propagandája nem fényes illusztráció-e a „Kiáltvány“ ama lapjához, ahol a „készpénz“-ről, az ember személyes méltóságának csereértékké változtatásáról s valamennyi szabadságnak egyetlen szabadság, a kereskedelem lelkiismeretlen szabadsága által való helyettesítéséről van szó?

Napjainkban, midőn az új demokrácia országai rátérnek a szocialista építés útjára, midőn az imperialista országok reakciói, a Wall Street spekulánsaitól a szocializmust szemérmetlenül eláruló úgynevezett „jobbboldali szocialisták“-ig a kommunizmus elleni harc jelszavát harsogja, ugyanolyan időszerűen hangzik „A Kommunista Kiáltvány“-t bezáró nagyszerű felhívás, mint az 1848-as forradalom előestéjén:

„Világ proletárjai egyesüljetek!“

A SZLOVÁK NEMZETI MOZGALOM A FORRADALOM ELŐTT

(1845—48.)

A forradalmat megelőző három esztendő szlovák története eseményekben gazdag. A szlovák polgári átalakulásért folytatott küzdelem fontos időszaka ez. Nem célunk azonban ezeknek az eseményeknek aprólékos bemutatása. Feladatunk csupán a szlovák polgári fejlődés rövid áttekintése és beállítása Kelet-Európa nemzeti mozgalmaiba. Ezek a mozgalmak a feudalizmus válságával indulnak meg, a kapitalista fejlődés hozza magával a nemzetek kialakulását. A nyugati országokban a burzsoázia érdekei következményeképpen létrejönnek a nemzeti államok. A polgárság érdeke, hogy a különböző tartományokat egységes országgá szervezze, hogy a különböző vámterületekből egységes országot teremtsen.¹ Érdeke, hogy országból, a polgári nemzetállamból kiszorítsa a más nemzetiségű polgárságot, érdeke, hogy az országban uralkodóvá váljon. „A fiatal burzsoázia számára az alapvető kérdés a piac. Célja: elhelyezni áruit és győztesen kikerülni a más nemzetiségű burzsoáziával való versenyből. Innen ered az a kívánsága, hogy biztosítsa a maga számára „saját”, „hazai” piacát. A piac az az első iskola, ahol a burzsoázia nacionalizmust tanul.”² Ez a gazdasági fejlődés teremti meg az alapját a nemzeti kultúrának, a nemzeti nyelvnek, nemzeti irodalomnak, művészeteknek, tudományoknak. Nyugaton a polgárság forradalmának eredményeképpen, megbukik a feudalizmus, létrejönnek a nemzeti államok, hatalmas fejlődésnek indul a nemzeti kultúra. Kelet-Európában a fejlődés később következik be és más képet mutat. Itt ugyanis még a feudalizmus korszakában központosított államok alakulnak ki, hogy eredményesebben védekezhessenek Kelet-Európa népei, a folytonosan fenyegető török és tatár népekkel szemben. Ezekben a központosított államokban egy nemzet uralma alatt több nemzetiség élt. Ezeknek a nemzeteknek egy államban való megszervezése csak a feudalizmus korszakában volt lehetséges. E nemzeteknek ekkor természetesen nem volt polgárságuk, mely megindíthatta volna a nemzeti fejlődést, nemzetállam megalakítását. A kapitalista fejlődés azonban megindul ezeknél a népeknél is, öntudatra ébrednek ezek a népek is,

¹ Marx—Engels: Kommunista kiáltvány, 14. o. Népszava-kiadás (év nélkül).

² Sztálin: A marxizmus és a nemzeti kérdés. (1913) Idegennyelvű irodalmi kiadó, Moszkva, 1945, 13. o.

„de most már nem egyesülnek független nemzeti államokká: útjukat állja már régen az állam élére került uralkodó nemzetek vezető rétegeinek legerélyesebb ellenállása. Elkéstek!”³

A nemzeti fejlődés ezekben az országokban a XVIII. század végén, illetőleg a XIX. század elején indult meg. Schol sincs azonban erős polgárság, amely képes lett volna teljesen felszámolni a feudalizmust és megteremteni a polgári nemzetállamot. A polgári fejlődést ezekben az országokban erős polgárság híján más társadalmi osztály, vagy egyéb polgárosodó réteg képviseli. Magyar- és Lengyelországban a birtokát kapitalizálni akaró középnemesség, Szerbiában, Szlovákiában (Magyarország északnyugati szlováklakta megyéiben) a kispolgárságon kívül a polgári értelmiség.⁴ Ez a tény speciális jelleget kölcsönöz ezeknek a mozgalmaknak. E fejletlen társadalmi viszonyok azt is megmagyarázzák, hogy Kelet-Európa nemzeteinek haladó erői miért álltak egymással szemben, a helyett, hogy összefogtak volna a mindnyájukat egyformán fenyegető osztrák és orosz reakció ellen. A középnemesség úgy Magyarországon, mint Lengyelországban bár érdekelve volt az ország polgári átalakulásában, tehát a gyarmatosító elleni küzdelemben, azt eredményesen végigvinni nem tudta, mert a parasztságot — éppen osztálykorlátainál fogva — nem szabadította fel, nem osztotta fel a földet a zsellérek között. A fejlett polgárságot nélkülöző, csupán polgárosodó rétegek (kereskedők, iparosok, falusi molnárok stb.) Szerbiában, Romániában és Szlovákiában nem voltak közvetlenül érdekelve az iparosításban (bár követelték azt!), ezért ingadoztak a reakció és a haladó erők között, ami azután lehetőséget adott arra, hogy a reakcióval kompromisszumot kössenek bizonyos engedmények, autonómia fejében.

Tekintsük át ezeket a XIX. századi szlovák társadalmat, a felvidéki társadalom különböző osztályait, hogy viszonylanak ezek egymáshoz, a magyar és szlovák nemzeti mozgalomhoz.

II.

Természetesen a szlovák társadalom döntő többségét a parasztság alkotta. Helyzete magánviselte a bomló feudalizmus jellegzetességeit. A majorsági termelés kialakulásával a jobbágy mindinkább elveszti termelőeszközét, a földet, földtelen zsellérré változik. A földnélküli lakosság a felvidéki megyék nagy többségében nem tudja munkaerejét áruba bocsátani, mert az ipar fejletlen és fejlődésének útjába a feudális és gyarmati viszonyok ezernyi akadályt állítanak. A munkaerő-kínálat óriási, míg a munkaerő-

³ Ugyanott, 13. o.

⁴ V. ö. ezzel kapcsolatban Révai József: Marx és a magyar forradalom (Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, 1948. c. kötetben), Hanák Péter: A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei (Forradalom és szabadságharc 1848—49, Szikra, 1948. c. kötetben) tanulmányait és Arnošt Klima: Rok 1848 v Čechách. Svoboda, 1948. c. munkáját.

kereslet minimális, a birtokát kapitalizálni akaró középnemességnek nincs pénze ahhoz, hogy bér munkást fogadjon. A zsellérsereg, amely nem kap földet, sem az iparban, sem a mezőgazdaságban nem tud elhelyezkedni. Mindezt az alábbi táblázat szemlélteti.⁵

Megyék	Össz-lakosság	Ebből szlovák	Jobbágy 1828-ban	Jobbágy 1840-es években	Zsellér 1828-ban	Zsellér 1840-es években	Egész jobbágytelkek száma
Árva	84.156	81.438	13.237	10.230	1.077	8.659	4.474
Liptó	76.548	74.310	5.390	4.977	2.057	7.318	1.636
Nyitra	364.351	268.333	17.803	21.926	23.051	26.353	8.405
Trencsén	280.324	268.074	21.595	18.657	10.272	22.395	6.672
Turóc	44.213	40.300	2.522	3.105	918	5.278	1.234
Zólyom	88.130	87.930	3.339	6.122	4.500	7.833	2.537
Szepes	191.523	98.951	7.711	10.666	8.406	13.254	3.512
Bars	130.248	76.664	6.001	7.068	8.026	9.110	2.868
Sáros	197.878	117.324	9.572	16.448	7.487	17.981	4.937
Gömör	186.388	89.750	8.014	11.778	7.046	18.130	4.128
Hont	110.128	52.220	5.771	5.885	5.896	7.953	4.176
Pozsony	295.048	124.864	11.320	11.639	23.086	13.649	6.443
Nógrád	192.128	62.078	8.476	10.500	10.623	22.315	4.926
Zemplén	297.039	72.931	11.556	15.272	9.601	12.543	7.540
Ung	119.997	13.153	4.927	4.418	3.745	10.203	1.745
Abaúj	175.050	33.246	4.789	4.527	6.455	10.181	2.264
Összesen	2.840.149	1.553.566	140.023	163.068	138.291	213.155	67.497

Egyébként az a fejlődés, amelyet a szlovákiai megyék adatai mutatnak, megegyezik az ország többi részében tapasztalható proletarizálódással, a feudalizmus válsága teljes egészében kibontakozik: kell az iparosítás, szükség van a tőkés fejlődés útjában álló ezernyi akadály elhárítására. Ez azonban csak a gyarmatosító ellen folytatott sikeres harc útján valósítható meg, ehhez szükség van az egész nemzetre, az elnyomott parasztságra, a földnélküli zsellérseregére. Ezeket a problémákat azonban a középnemesség nem tudta megoldani, nem tette meg a döntő lépést, nem hajtotta végre a parasztság teljes felszabadítását.⁶

⁵ A táblázat adatait Fényes Elek: Magyarország leírása, Pest, 1847 és Tagányi: Az 1828-i országos összeírás végleges eredményei (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1896) munkái alapján állítottuk össze. Az egykorú statisztikában természetesen nincs külön társadalmi osztályokként a szlovákság száma. Ezt áthidalandó, adjuk meg az összlakosságot és mellé a szlovák lakosság számát megyénként. Két megye, Nyitra és Pozsony, kivételével a zsellérek száma rohamosan nő. E két megyében az iparosodás következtében a falusi földnélküli lakosság egy része elhelyezkedhet a gyárakban. — A táblázat ezenkívül a majorsági gazdálkodással járó jobbágytelek-aprózódást is mutatja. A feudalizmus e válságával Spira György foglalkozik „A szunnyadó láva”. A bomló feudalizmus munkaerőválságáról c. tanulmányában.

⁶ V. ö. ezzel kapcsolatban Révai József említett tanulmányát.

Milyen szerepet töltött be a szlovák megyék nemessége? Mint uralkodó osztály természetesen magyarnak vallotta magát, osztály-érdekei a magyar nemzeti mozgalom mellé állították a nemességet. Ilyenformán szlovák nemességről nem is beszélhetünk. Ezek a nemesek tehát a szlovák nemzeti mozgalommal szemben ellenséges álláspontot foglaltak el.⁷

Igen érdekes megfigyelnünk a szlovák kisnemesség viselkedését a szlovák, illetőleg a magyar nemzeti mozgalommal szemben, hogyan ingadoznak, nemzeti hovatartozásukat milyen mértékben befolyásolja osztályérdekük. A XIX. század elején, egészen a negyvenes évek közepéig a szlovák kisnemesség támogatja a szlovák mozgalmat, ettől várják nemesi privilégiumaik megőrzését a reformokért harcoló középnemességgel szemben. Ez a tény egyébként világosan kitűnik egy egykorú megnyilatkozásból. A Slovenskje Národňje Novinit, a szlovák nemzeti mozgalom lapjának megindulását támogatja a kisnemesség, de kíváncsisággal várja, hogy konzervatív, vagy liberális programmal lép-e majd fel a lap. „Ha mint liberális lép fel“ — számol be az egykorú levél —, „akkor a turóci kisnemesség, mint hallom, támogatását megtagadja, mert az ő szlavizmusuk csak akadály kíván lenni a magyar liberalizmus útjában, lelkükbe a szláv gondolat nem hatolt be.“⁸ Ez az utóbbi adat kétségtelenül bizonyítja, hogy a szlovák kisnemesség osztályérdekeinek megfelelően választja meg nemzetiségét, nemzeti öntudata osztályérdekeinek függvénye. Ugyancsak ezt bizonyítja, hogy a szlovák mozgalom új irányvonalát képviselő Slovenskje Národňje Novini megjelenésével megszűnnek úgy ennek, mint a szlovák mozgalomnak támogatói lenni. Hogy mennyire osztályszempontok döntenek el a kisnemesség nemzeti hovatartozását, arra vonatkozóan érdekes adalék Hodža Milán Miloslav beszámolója 1848 tavaszáról.⁹ A lipcsei kisnemesség a márciusi eseményeket szörnyű felháborodással fogadja, így beszélnek: „Ördög, Hungarus, Magyar, Szlovák, nekem minden mindegy, ha nemesi jogaim elvesztem. Az orosz cár lehet mindnyájunk reménysége, akik nem akarunk

⁷ Štur Lajos Václav Staněkhez írt levelében beszámol az árvai, lipcsei és turóci nemességről, „nemességünkötől semmi jót nem várhatunk“, mert szembenállanak a szlovák nemzeti mozgalommal. A levél dátuma: 1841. szept. 22. Literární Archiv Národního Múzea, Praha (Nemzeti Múzeum Irodalmi Levéltára, Prága), a továbbiakban L. A. N. M. — V. ö. még Fejérfataky Gáspár Amerlinghez írt levelét (1844. márc. 12. L. A. N. M., Praha). Daniel Šloboda Šemberához írt levelében (1845. febr. 22. L. A. N. M., Praha) a szlovák nemesség elpártolásán kívül a nemesség életmódjának súlyos kritikáját is adja: „Jól ismerem a szlovák közép- és kisnemeseiket: állhatatlanok mindenben, lusták a művelődésben, megmagyarosodtak szokásaikban és csak abba fognak bele, ami könnyű nekik. Lármától hangos a szájuk, de nem cselekszenek. Vitam et sanguinem pro patria; csak pénzt ne kérjetek tőlük, csak semmi pénzt.“

⁸ Čipkay Škultéty Horiszlavnak 1845. febr. 28. Archiv Slovenského Národného Múzea. (A. S. N. M.) Turč. Sv. Martin, Škultéty-hagyaték, II. fasc.

⁹ Steier: A tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben. I. k., idézet Hodža M. M. Der Slowak c. munkájából.

lemondani csakúgy minden további nélkül tulajdonunkról és rendi előjogainkról...“ „Mit érdekel engem a magyarizmus — mondja egy másik —, ha most már a néptől a nyelv tekintetében sem különbözhetem. Hiszen az arisztokrácia és magyarizmus szinonim fogalmak, legalább is a mi szlovák alsó néprétegeink számára. Nagyön elszámította magát az ostobán buzgolkodó Kossuth, ha nálunk ilyen körülmények között nemzeti érzésre számít. Az átkozott magyarizmusért mi mindent megtettünk és ezt kaptuk szolgálatunk jutalmául.“

A szlovák mozgalomhoz tehát nemesség nem csatlakozik. A középnemességet osztályérdekei teljesen szembeállítják a szlovák mozgalommal, a kisenemesség pedig ingadozik, hol szlováknak, hol magyarnak vallja magát, a szerint, ahogy ezt osztályérdekei megkívánják.

Vessünk egy pillantást a szlovák polgárságra. Itt természetesen nyugati értelemben vett polgárságról nem beszélhetünk. A nagyobb magyarországi városok, német, zsidó vagy magyar polgárságát sem hasonlíthatjuk a szlovák polgársághoz. A szlovák polgársággal kapcsolatban csak polgárosodó rétegekről beszélhetünk. Ezek azonban a polgárság funkcióit töltik be, ők a támaszai a szlovák polgári nemzeti mozgalomnak. Kiket számíthatunk tehát e polgári osztályba? Ide tartoznak a szlovák falu és város polgárosodó gazdái, hérlői, molnárai, vendéglősei, egyéb iparosai és kereskedői. Nem utolsósorban ehhez az osztályhoz tartoznak az értelmiségiek, papok és tanítók, akik e fejletlen polgári osztály érdekeinek megfogalmazói.

Daniel Lichard Domová Pokladnica¹⁰ című kalendáriuma, amely szlovák polgári nemzeti érdekekért harcol, közli a kalendárium alapító-előfizetőinek névsorát foglalkozásukkal együtt. A több mint ezer név hű tükrét adja ezeknek a polgárosodó rétegeknek. Az előfizetők nagy többsége értelmiségi (pap, tanár, tanító, tisztviselő). De mellettük szép számmal találunk iparosokat (vendéglős, mészáros, asztalos, csizmadiamester stb.). Számuk kb. 50. Gazdák, hérlők és molnárok neveivel is találkozunk. Számuk meghaladja a húszat. Gyakran jelentkezik a nevek mellett a polgár megjelölés. Hogy ez a megjelölés a fentiekhez hasonló polgárosodó réteget takar, bizonyítja többek között az, hogy viszonylag nagyobb városok lakosait jelöli így a kalendárium. Beszterce, Selmec, Breznóbánya, Rózsáhegy Szakolca, Privigye, Hibbe stb. városok polgáraitól van szó. Körülbelül 150 ilyen polgár megjelölésű névvel találkozunk. A kereskedők száma e névsorban meghaladja a 30 főt.

A fejletlen gazdasági és társadalmi viszonyok magyarázzák a szlovák polgárságnak fenti összetételét. A polgárság összetétele pedig megérteti velünk a szlovák polgári nemzeti mozgalom hiányosságait és azt, hogy a gyarmatosító osztrák hatalomra támaszkodva szállt szembe az egyébként haladó szlovák polgári nemzeti

¹⁰ Domová Pokladnica kalendár na rok prjestupní 1848... Skalica.

mozgalom a magyar szabadságharccal. A Felvidéken, a viszonylag nagyobb tőkével rendelkező polgárság nagy többsége magyar, német és zsidó nemzetiségű. Ha akad közöttük szlovák, osztály-érdekei, a többivel együtt, az osztrák gyarmatosító ellen a közép-nemesség mellé állítják. Jellemző esetként foghatjuk fel, hogy csaknem teljesen szlovák lakosságú Trencsén városában, szlovák polgári érdekekért harcoló Slovenskje Národňje Novininek csak egyetlen előfizetője van.¹¹ A nagyobb tőkével rendelkező polgárság álláspontjára jellemző a forradalom alatti szereplése. Erről többek között Lewartowsky számol be a hadügyminiszterhez írott jelentésében. E szerint a szlovák kerületekben nem kell félni osztrákellenes népfelkeléstől, bár a kisnemesség és az értelmiség nagy része, a zsidók, „a csődbejutott polgárok” erőteljesen támogatják a felkelőket.¹² Mi más érthető csődbejutott polgár alatt, mint az a kis réteg, amelynek életformája kiemelkedik a polgárság többi rétegének életformájából és egyedül nevezhető polgárinak. Itt nem esik szó arról, hogy a polgárok milyen nyelven beszéltek, miután szlovák nyelvterületről volt szó, akadt közöttük szlovák polgár is. Ezeket a polgárokat azonban, miután szembe állottak a szlovák nemzeti mozgalommal nem soroljuk a szlovák polgárság közé. A továbbiakban a szlovák polgárságon a fentebb körvonala-zott rétegeket értjük.

Ezekután tekintsük végig a szlovák nemzeti mozgalom fejlődését.

A szlovák nemzeti mozgalom a XVIII. század végén indul meg. Ebben a korszakban, a feudalizmus korában ez a nemzeti mozgalom csupán szellemi síkon folyt és a nép nyelvének irodalmivá emelésében, a nemzeti kultúra, elsősorban a nemzeti irodalom megindításában és művelésében merült ki. (Bernolák és iskolája, Tablic és Palkovič.)

Ehhez hasonló jelenséget tapasztalhatunk a magyar fejlődésben is. A francia forradalom, amely megteremtette a polgári társadalmat, nagy visszhangot váltott ki olyan elmaradt országban is, mint Magyarország. Miután azonban a feudális Magyarországon polgárság nem volt, a költők és írók az irodalomban, a nemzeti nyelv megteremtésében valósították meg a polgári világot. „A magyar nyelvért való harc tehát *kiindulópontja* volt a feudalizmus elleni küzdelemnek, *kezdeti formája* volt a nemzet polgári egységéért a nemesség és jobbágyság feudális rendi „elkülönözés”-e ellen folytatott harcának.”¹³ Bernolák Antal, Fándli György, Tablic Palkovič a polgári fejlődés megindítói voltak, előfutárai a harmincas és negyvenes évek szlovák polgári értelmiségének. A húszas, har-

¹¹ SNN. (Slovenskje Národňje Novini) 1848. 254. sz. 1016. o.

¹² Lewartowsky báró, a szlovák szabadságsereg parancsnoka jelentése a bécsi hadügyminisztériumnak Steier i. m. II. k. 523. o.

¹³ Révai József: Kölcsény Ferenc c. tanulmánya, megjelent az említett gyűjteményben, 13. o.

mincas és negyvenes évek szlovák mozgalmában is dominált ez az irodalmi jellegű polgári nacionalizmus. Megindulnak azonban már a politikai harcok is, elsősorban az evangélikus egyház keretén belül, ahol nagyfokú magyarosítás folyt. A magyar közép-nemesség tudniillik, amely a polgári magyar nemzetállam vezető harcosa volt és ennek az államnak megteremtéséért politikai harcot is folytatott, a nemzetiségek beolvasztására törekedett. A szlovák nemzeti mozgalom egy kicsit „megkésett“, ezt kívánta behozni, a magyar pedig ennek rovására a magyar polgári állam megvalósítására törekedett. Ez az ellentét két osztály ellentéte: a magyar közép-nemességé és a szlovák polgárságé. Ez a két, egyébként polgári célkitűzésekért harcoló osztály ellentétét kimélyíti és fokozza az osztályharc. Ez az osztályharc az uralkodó közép-nemesség és a szlovák polgárság között áll fenn és éppúgy, mint a polgári ellentét, két különböző nemzet ellentétéként jelentkezik. A két mozgalom, illetőleg a két mozgalmat vezető osztály közötti ellentétnek két összetevője van, amely mindig együttesen jelenik meg és egymástól el nem választható: a polgári ellentét és az osztályharc. A szlovák mozgalomban mutatkozó döntő kulturális szín nemcsak a szlovák polgárság gyengeségére, fejletlen gazdasági és társadalmi helyzetére mutat, hanem arra is, hogy elfordul a „közvetlen politikai tömegselekvéstől“,¹⁴ megelégszik a nemzeti kultúra fejlesztésével, nem szervezi meg a tömegeket a szlovák mozgalom céljainak megvalósítására. A szlovák mozgalomnak ez az első fázisa a XVIII. század vége és a XIX. század eleje. (Bernolák, Fándli, Palkovič, Tablic, a különböző kulturális társaságok stb.) Fokozatosan belevegyül azután a szlovák mozgalomba a politikai küzdelem is, de a döntő eszköz — és a küzdelem területe — a kulturális élet. A húszas és harmincas években már észrevehető, hogy a szlovák mozgalom társadalmi bázist keres. És a szlovák mozgalomnak ebben a második fázisában a szlovák polgárságot az osztrák birodalom fejlettebb szláv népei polgári osztályának (főképpen a cseh polgárságnak) tartozékaként foghatjuk fel, illetőleg a szlovák polgárság társadalmi bázisát a szláv népek polgári osztályaiban kell keresnünk. Ezt a kapcsolatot bizonyítja a pánszlávizmus ideológiája.¹⁵ Nem véletlen az, hogy épp a gazdasági és társadalmi fejlődésben leginkább elmaradt szláv nép vezető osztálya a szlovák pol-

¹⁴ Révai József: Kölcsény Ferenc 12. o.

¹⁵ Ezt az ideológiát a történelem, nyelvészet és irodalom területein Šafarik és Kollár dolgozták ki. E szerint a szláv népek egy nemzet, illetőleg nép, különböző törzsei önálló irodalommal, önálló kultúrával. Irodalmuk és kultúrájuk segítségével a törzseket szoros kapcsolatba kell hozni. Az egykorú levelezésekben persze igen gyakran találkozunk a pánszláv gondolatlaltal. V. ö. Hurban levele (ismeretlenhez) 1842. jan. 31. Archiv Maticy Slovenskej Turč. Sv. Martin (Szlovák Matica Levéltára, A. M. S.) 425. sz. alatt. A pozsonyi líceum hallgatói a szláv kölcsönösség ápolására utazási társaságot is alapítanak. V. ö. Hodža-hagyaték 944/41. Archiv Mesta Bratislavy (Pozsony városi Levéltár, A. M. B.).

gárság konstruálja meg ezt az ideológiát, amely kétségtelenül mutatja azt, hogy őmaga gyenge, céljának elérésében feltétlenül szüksége van más, fejlettebb szláv népek polgárságának támogatására. Ez az ideológia döntő módon kulturális jellegű — és ebben a formájában kapcsolódik a szlovák mozgalom első fázisához —, mégis nyilvánvalóan látszik politikai vonala: a szláv népekkel való szövetség. A szlovák nemzeti mozgalom fejlődésének ebben a második fázisában a szlovák parasztságot, a szlovák tömegeket nem szervezi meg, nem kíván a parasztságra támaszkodni, a nemzetállam megvalósítása érdekében. Ilyenformán a feudalizmus elleni küzdelem háttérbe szorul.¹⁶

A szlovák mozgalom e második fázisának kulturális követelése (ezek már részben politikai küzdelmeknek foghatók fel) teljesen eredménytelenek voltak. Ez bizonyosfokú tisztulást, de egyben szakadást hozott létre a szlovák polgárság soraiban. Voltak olyanok, akik a megkezdett úton akartak továbbhaladni. A nemességre és a konzervatív szláv polgárságra kívántak támaszkodni célkitűzéseik megvalósítása érdekében. Ez a csoport tehát nem a feudalizmus ellen, hanem csak a magyar középnemesség polgári nemzetállam törekvése ellen harcolt úgy, hogy az osztrákbarát nemességre és a konzervatív, ugyancsak osztrákbarát szláv polgárságra támaszkodott. A szlovák nép, a szlovák parasztság érdekeit nem iktatták be célkitűzéseik közé. Kollár János állott a konzervatív szlovák polgárság élén. Kollár Seberini superintendenshez írott levelében, a pozsonyi csehszlovák katedra érdekében indított akciójával kapcsolatban mondja, hogy személyesen látogatott meg néhány főnemest, akik adakozni fognak a csehszlovák katedra részére. Mindez azt mutatja, hogy Kollár a nemesség támogatását veszi igénybe, nemzeti-polgári célkitűzéseinek megvalósítása érdekében. A feudalizmus elleni harc ilyenformán szóba sem kerülhet.

Štúr, Hurban és Hodža, polgári célokért folytatott küzdelmében a szlovák parasztság adta volna a társadalmi háttérét. (Hogy nem sikerült a szlovák parasztság megnyerése, az különböző okokkal magyarázható, mindenesetre törekvésük a parasztság megnyerésére helyes politikai felismerést jelentett.) Ennek kapcsán a pán-

¹⁶ Ebben a korszakban a szlovák polgárság több beadvánnyal fordult az uralkodóhoz, illetőleg az országgyűléshez. Ezek a petíciók már politikai küzdelem megnyilvánulásának foghatók fel, de tartalmuk mutatja, hogy a szlovák polgárság a fejletlen gazdasági és társadalmi viszonyok következményeképpen — polgári-nemzeti célkitűzéseit még csak a kultúra területén kívánja megvalósítani, a nélkül, hogy a szlovák nép tömegeinek megszervezéséhez fogna. Az uralkodóhoz benyújtott szlovák petíció például a panaszok elsorolása után többek között szlovák cenzor kinevezését kéri Budára és Pozsonyba, kéri a pozsonyi csehszlovák katedra és alapítvány megerősítését és hasonló tanszékek létesítését oly intézetekben, ahol csehszlovák tanszék nincs. Ugyancsak kérnek csehszlovák katedrát a pesti egyetemre. E korszakkal részletesen foglalkozik Rapant Daniel Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. c. két-kötetes munkájában. E követelésekről I. k. 107. oldalán emlékezik meg.

szláv ideológia vesztett számukra a jelentőségéből, sőt szakítottak a cseh irodalmi nyelvvel, ezzel is dokumentálva a cseh polgárságtól való függetlenségüket. A szlovák polgárság ilyenformán egy haladó és egy konzervatív csoportra szakadt szét. Eltől az időponttól számíthatjuk a szlovák mozgalom harmadik és döntő fázisát, amikor Štúrnek vezetésével a mozgalom a haladás irányába fejlődött. A szlovák polgárságnak ez a haladó csoportja felismeri, hogy céljainak elérése érdekében mozgósítani kell az egész nemzetet. Elveti, a többi szláv népre való kizárólagos támaszkodást, saját népében, a szlovák parasztságban találta meg a szükséges társadalmi bázist. A szlovák nép nemzetté válásának nagy munkáját vállalja, melyhez eszközeit helyesen választja meg. Megteremti a szlovák irodalmi nyelvet, megindítja politikai lapját, de ezenkívül az országgyűlésen is hallatni kívánja hangját. Mérsékletességi egyesületeket szerveznek az iszákosság leküzdésére, gazdasági egyesületeket, takarékpénztárakat, tanító-egyesületeket, stb. Megteremtik a szlovák irodalmat, a szlovák tudományokat, elsősorban a nyelvészetet, történelmet, pedagógiát. Megvetik az alapját a szlovák irodalomnak, irodalmi lapokat adnak ki. A tudományok és irodalom emelésére egyesületet alapítanak. De nem hanyagolják el a nép gazdasági felvilágosítását, tanítását sem. Mindezek alapvető pillérei a polgári nemzetállamnak.

Ezzel a korszakkal kissé bővebben kívánunk foglalkozni.

III.

Štúrnek csoportjának első döntő lépése volt a középszlovák nyelvjárás irodalmi nyelvvé emelése. Azzal, hogy a nép nyelvét emelték fel irodalmi fokra, a polgári nemzetállam egyik döntő célkitűzését valósították meg. Ez a lépés ezenkívül kifejezte azt is, hogy a szlovák nemzeti mozgalomban a parasztság is szerepet kapott, érdekelt figyelembe veszik, a feudalizmus ellen is felveszi a harcot a szlovák polgárság. Ilyen összefüggésben válik érthetővé a két polgári csoportnak, a haladóknak és a konzervatívoknak, Štúrnek és Kollárnek a harca. Ez a küzdelem a nyelvkérdés területén folyt. Štúrnek a szlovák nyelv. Kollárnek pedig a králici biblia cseh nyelve mellett foglaltak állást.¹⁷ A haladó szlovák pol-

¹⁷ Az egykorú sajtóban és a levelezésekben evvel a vitával igen gyakran találkozunk, ami mutatja azt, hogy a szlovák polgárság körében ez döntő fontosságú volt, állást kellett foglalni ebben a kérdésben. Egy-két adatot említünk csak meg. A sajtóban Kwěty, 1845 78, 79, 81, 111, 1846 52 1847 75, 123, 140, Wětšsy a zwlásstnegssj Nowy a Stary Kalendář na rok Páne 1846, és 1847, évfolyamaiban. E fentiek a cseh nyelv mellett foglaltak állást. A szlovák nyelv mellett: Domová Pokladnica, 1847 Bohuslav Nosák Slovenčina c. cikke és az Orol Tatranski, (a SNN. melléklapja) 1845 6—7 35—36, 39—40, 41—42. stb., cikkeiben. A magánlevelezések közül külön ki kell emelni Kollár és Šembera levelezését, amely a cseh nyelv mellett foglalt állást (megtalálható L. A. N. M., Praha, 1844., 1845. és 1846. évekből). Ugyancsak a cseh nyelv mellett foglalt állást Šembera és Dániel Sloboda levelezése is,

gárság egykorú megnyilatkozásai arról számolnak be, hogy ebben tudatos polgári célkitűzés vezette őket. Erősen és általánosan hatni a népre — írja Štúr — csak nyelvjárásán keresztül lehet, ez kulcs szívéhez és gondolataihoz.¹⁸ Ugyancsak Štúr írja, hogy a nép sokat panaszkodott, mert nem érti a könyveket, amelyeket csehül írtak. A szlovák értelmiség kötelessége szlovákul írni, és nem tekinteni azt, amire egyesek hivatkoznak, hogy a szlovákul írt könyveket Csehországban majd nem vásárolják. Szégyen üzletre gondolni akkor, amikor a nép elmaradott viszonyok között él.¹⁹

A szlovák nyelv irodalmi nyelvvé emelése a szlovák polgárság önállóságát is jelentette. A szlovák polgárság elszakad a cseh polgárságtól, ön maga kívánja megszervezni a szlovák parasztságot, mint a szlovák nemzeti mozgalomnak vezetője. „Ha a néppel őszintén együttgondolkodunk és minden lehető megteszünk érte, akkor megismer bennünket népünk és meglátja, kik vagyunk és oly őszintén ölel majd magához, ahogyan mi öleljük át őt. Meglátja, hogy érte élünk, javát minden erővel elősegítjük és a nép, miután látja ezt, nehéz helyzete ellenére segítséget nyújt további munkánkhoz és biztosak lehetünk munkánkban, a romlás nem ér el bennünket; de nemcsak ez lesz az eredmény, hanem munkánkat kiszélesíthetjük és befejezhetjük”²⁰ „Ismerve tehát szerencsétlenségünket” — írja Hurban egy szlovák nyelvet védő cikkében — „bátrak voltunk egyszer felébreszteni, életre keltetni a szlovákságot, hogy legalább maga magának ura legyen és maga magát mentse meg.”²¹

A cseh polgárság, de a szlovák polgárság egy része is szembenáll ezzel az önálló szlovák nemzeti mozgalommal. Támadásaik centrumában a szlovák nyelv állott. A szlovák nyelv elleni támadást a prágai Cseh Nemzeti Múzeum által kiadott munka nyitotta meg, amelyben közli azoknak a személyeknek a nyilatkozatát, akik a szlovák nyelv ellen a cseh nyelv mellett álltak ki.²² Nézzünk meg egy-két megnyilatkozást. Palacký a cseh polgári törekvéseknek megfelelően tagadja, hogy a szlovákság független nemzet. „A szlovák nemzet, mint nemzet, semmiféle politikai jogokkal nem rendel-

ugyancsak 1844., 1845. és 1846. évekből (megtalálható L. A. N. M., Praha). A szlovák nyelv hívei részéről külön ki kell emelnünk Štúr és Hroboň levelezését, publikálva a Sborník Matice Slovenskej (ShMS) V. és VI. évfolyamában.

¹⁸ L. Štúr Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí (továbbiakban Nárečie) Kompas Turč. Sv. Martin Heinrich Bartek kiadása. 1943. 73—74. o. — Arról, hogy a cseh nyelvet sokan nem értik, beszámol még többek között Fejérpataky Amerlinghez írt levelében 1834. dec. 7-én. L. A. N. M., Praha.

¹⁹ Nárečie 91. o.

²⁰ Nárečie 92. o.

²¹ Slovenskje Pohľadi, 1846. Djel. I. Svázok 1. 35—67 (Hurban válasza a Hlasovára).

²² E munka címe Hlasové o potřebe jednoty spisovného jazyka pre Čechy, Moravany a Slováky. Praha, 1846.

kezik, ha ellenfelei, rovására hoznak törvényeket, ezek ellen még fel sem emelheti szavát.²³ Ez természetesen igaz, ezt Štúrék éppúgy tudták, sőt harcolnak is jogaikért, de parasztságukra kívánnak támaszkodni és nem a cseh polgárságra, nemességre. Éppen ezért folyik a harc, hogy kinek segítségével valósítsák meg a polgári-nemzeti átalakulást. Štúrék felismerik a helyes utat és éppen ezért indul meg közöttük és a cseh polgárság között a küzdelem, amelynek egyik és legsúlyosabb harci területe volt a nyelvviita.

„Legdöntőbb egy irodalom felvirágozására az olvasóközönség nagysága — írja Kollár —, olvasó azonban csak ott van, ahol *nagy terület* van és sok ember. Már pedig Magyarországon kevés szlovák él, nekik írni és könyvet nyomtatni *nem éri meg a fáradságot*.”²⁴ Ezzel lényegében azt mondja Kollár, hogy a szlovák néppel nem érdemes foglalkozni. A fenti nyelvvitában, bár csak a kultúra területén, de kétségtelenül tükröződnek a polgári haladás kérdései. És hogy döntő módon a kultúra területén folytak ezek a harcok, az ismét a fejletlen viszonyokkal magyarázható. Ehhez hasonló jelenséggel találkozunk a magyar fejlődésben Kazinczyék nyelvújítási harcaiban.²⁵

A két csoport közötti harc azonban nemcsak a nyelv kérdésében folyt. Több egykorú megnyilatkozás számol be arról, hogy a konzervatívok a polgári nemzetállam egyéb célkitűzéseivel is szembenállnak. Kollár pl. nem engedi meg a neki alárendelt tanítónak, hogy résztvegyen a vasárnapi iskolák és ezzel a szlovák mozgalomnak szervezésében és munkájában. Egy más alkalommal önkényesen, a rendelkezések ellenére, betiltotta a vasárnapi iskola működését és amikor rámutattak arra, hogy ez jogtalan cselekedet volt, más módokat keresett Štúrék működéseinek megakadályozására.²⁶

A haladó szlovák polgárság körében tudatos a szlovák nyelv és a polgári-nemzeti átalakulás közötti összefüggés, világosan látja Kollárék szerepét, konzervativizmusukat és világosan áll előtte az a feladat, amit el kell végeznie. „Kollár és hívei nemcsak a *szlovák nyelv* ellenfelei, hanem a *mértéktelenségi egyesületeknek*, a *vasárnapi iskoláknak* és az összes újításoknak is — írja Hurban —, mely újításokkal mindenki foglalkozik, aki jót akar tenni a szlovák néppel, s ezek mind egyúttal a szlovák nyelv mellett állnak.” „Meg-

²³ Hlasové... (Hurban bírálatából átvéve.)

²⁴ Hlasové... (Hurban bírálatából átvéve.) V. ö. ezzel kapcsolatban Štúr levelét Hroboňhoz, amelyben élesen szembeszáll Kollár álláspontjával „tele van hazugsággal és vádaskodással”. 1846. jún. 20. SbMS. V. 146.

²⁵ Révai József: Kölcsény Ferenc 11. o.: „...a nyelvújítás és irodalmi újjászületés harcaiban — ha irodalmi viták formájában is — valóban tükröződtek a polgári haladás problémái és azok az ellentétek, melyeket a polgári haladás követelményei egy mérhetetlenül elmaradt országban kiváltottak.”

²⁶ Daxner két levele. Škultéty Horislavhoz, 1847. febr. 15. és 1846. aug. Škultéty-hagyaték II. fasc. A. S. N. M., Turč. Sv. Martin. Ugyancsak Kollár és Štúrék ellentétéről számol be Daxner egy harmadik, Škultétyhez írt, levelében 1846. jún. 8-án (megtalálható ugyanott).

láthatja majd — folytatja tovább Hurban — a szerkesztésem alatt álló Slovenskje Pohladi-ban, hogy mi mire fordítjuk figyelmünket és hogy csak arra tekintünk, ami a nemzeti élet kialakulását segíti elő. Írásaink nem a Slávy Dcéra, Szláv Régiségek és Jungmann szótáraihoz és Presl írásaihoz stb. hasonlóak, így senki közülünk nem írt, hanem munkáink olyan könyvek és könyvecskék, cikkek és cikkecskék, amelyek időszerűek és az élet számára is íródtak.²⁷

A konzervatív és haladó polgárság között a küzdelem nemcsak a sajtóban folyik. Kollárék az evangélikus egyházban nagy akciót indítanak Štúrék ellen. És az akció természetesen túlhaladja az egyház kompetenciáját, politikai síkra tér át. Az egyházi tanács eltiltja Štúrék sajtókiadványainak olvasását. Ezt azzal indokolja, hogy Štúrék a középszlovák nyelvet használják kiadványaikban. E könyvek eltiltásának valódi oka azonban nem a szlovák nyelv használata volt, hanem elsősorban az a politika, amely haladó szempontjainál fogva nem tetszett a konzervatív Kolláréknak.²⁸ Sokan állástfoglalnak a szlovák irodalmi nyelv ellen, de azért a szlovák nyelv csak terjed országszerte. „A szlovák nyelv mindig erőteljesebben emeli fel hangját, már nemcsak az ifjúság irodalmi termékeiben szólal meg, hanem szlovákul beszélnek a mérsékletességi egyesületek, gazdasági egyesületek nyilvános gyűlésein, a vasárnapi iskolákban, a sok reményt keltő tudós társaságban, a Tatrinban, de megszólal a lobbanékony ifjúság lelkes beszédében is.”²⁹ „Olvasóközönségünk nagy — három évvel ezelőtt senki nem gondolhatott volna nagyobb, mint 400—500 példányszámú könyvkiadásra, most legalább ezer példányt kell kiadni. Nitra almanach 800, Slovo o spolku mjeŕnosti, Nedelnje školy 800—800 példányban jelennek meg. A többi kiadvány általában majdnem ezer, vagy több, mint ezer példányban jelenik meg. A Domova Pokladnicának 1000 előfizetője van, 1.500 példányban nyomják, de Lichard állítólag sajnálja, hogy nem nyomtatott legalább kétezret, mert több megrendelést kap, mint amennyire számított... ezekből nyilvánvaló, hogy nem fizetünk rá kiadványainkra.” Így ír Hurban a prágai Kwěty szerkesztőjének, Pospíšilnek.³⁰

²⁷ Hurban levele Pospíšilnek 1846. máj. 29. L. A. N. M., Praha. — A fenti munkák, amelyekre Hurban hivatkozik, a cseh polgári nacionalizmus klasszikus és tudományos alkotásai, amelyek azonban igen távol vannak a néptől és a nép számára alkalmas stílustól és tartalomtól.

²⁸ „Az 1846. évi augusztus 11. utáni következő napokban Pesten tartott kerületi paptanakodás naplója.” Hurbanovský Archív (H. A.) Turč. Sv. Martin (Hurban levéltár a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeumban.) XX. fasc. 69. sz.

²⁹ Hurban: L. Štúr IV. kötet Turč. Sv. Martin II. k. 254. o. Ugyancsak a szlovák nyelv terjedéséről számol be többek között Štúr Hroboňnak írt levelében 1844. szept. 4. SbMS. V. 130. o.

³⁰ Hurban levele Pospíšilhez 1846. máj. 29. L. A. N. M., Praha. Azok a kiadványok, amelyekről Hurban fentebb megemlékezik, a haladó szlovák polgárság kiadványai a mérsékletességi egyesületekről, vasárnapi iskolákról. A Nitra almanach Hurban kiadványa volt, amely évenként jelent meg.

A két csoport között a küzdelem 1848/49 fegyveres küzdelmeiben enyhül, de a Štúr és Kollár által képviselt különböző politikai vonal megmarad. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a szabadságharc végén az osztrákok mellőzik Štúrékat, Kollárral és híveivel veszik körül magukat, Kollár bécsi egyetemi tanár is lesz. Kollár konzervatív politikája megfelelt az osztrákoknak, Štúrék burzsoá nacionalizmusa, amely a szlovák népre kívánt támaszkodni, veszélyt jelentett Ausztria és az abszolutizmus számára.

IV.

A szlovák nyelv meglegeremtése csak az első lépése volt annak a harcnak, amely a szlovák polgári állam megvalósítását tűzte ki végső célul.³¹ Ennek megvalósításáért politikai harcot is kellett folytatni. A politikai harc alapvető eszköze a sajtó. Ezért harcoltak oly kitartással a szlovák lap, a Slovenskje Národňje Novini megjelenéséért.

A Slovenskje Národňje Novini megjelenése nagy lelkesedést és optimizmust keltett Štúrék táborában. A lap fenntartása azonban nagy nehézségekbe ütközött. Az a törekvés, amit az előfizetőkért folytattak, mutatja, hogy fejletlen társadalommal van dolgunk, ahol gyenge a polgárság. Štúr Bohdan Hroboňnak írt leveleiben őszintén feltárja az újság szerkesztésével kapcsolatos nehézségeket. Az előfizetési felhívás megjelenése után közvetlenül így ír Štúr Hroboňnak: Az idő döntő és ha nem sikerül annyi előfizetőt szerezni, amennyivel fenntarthatják a lapot, szörnyű, az eddiginél súlyosabb szerencsétlenség érheti a szlovák mozgalmat. Kéri Hroboňt, hogy szerezzen előfizetőket. Ha nem lesz Liptóban 110 előfizető — írja Štúr —, akkor nagyon rosszul áll a szlovák ügy.³² Az előfizetők hiánya azzal is magyarázható, hogy a lap mérsékelte, de polgári fejlődésért harcoló irányvonala nem tetszett sem a konzervatív, sem a forradalmi elemeknek.³³

A szlovák polgárság politikája, ahogy ezt az új lap mutatja, kezdetben nem volt elég határozott. Voltak tényezők, amelyek arra mutattak, hogy a szlovák polgárság nem szakított teljes mértékben régebbi konzervatív politikájával. A szlovák nép, a szlovák parasztság szükségleteinek és az iparosodás fontosságának hang-

³¹ Itt külön meg kell emlékeznünk arról, hogy a polgári nemzetállam célkitűzéséhez tartozik az is, ha a szlovák polgárság autonómiát kíván Magyarországon belül. A szlovák polgárság célkitűzéseiben nem is szerepelt önálló szlovák polgári nemzetállam, csupán egy föderatív állam keretében az autonóm Szlovákia. Ez természetes is, ha figyelembe vesszük a fejletlen gazdasági és társadalmi viszonyokat.

³² Štúr levele Hroboňhoz 1845. jún. 25. SbMS. V. 134. o. Az előfizetőkkel kapcsolatban v. ö. még Čipkay Škultétyhez. 1845. máj. 4. Škultéty-hagyaték 11. fasc. A. S. N. M. Turč. Sv. Martin.

³³ Štúr Hroboňhoz. 1845. szept. 6. SbMS. V. 136. Vannak, akik a lap irányában a konzervativizmust kifogásolják — írja Štúr —, másoknak megéppenséggel nem elég konzervatív.

súlyozása azonban már jelezték az új polgári nemzetállam irányvonalát. Ilyenformán a lap nem volt elég konzervatív sem a szlovák nemesség, sem Kollárék számára, viszont a haladók sem tartották Štúrék politikáját eléggé szabadelvű és progresszív politikának. Egyszerre nem lehetett két úrnak szolgálni. Štúrék politikája fokozatosan kezd átmenni a polgári haladás irányába, ennek ellenére egy súlyos ellentmondást tartalmaz: a kormány felé fenntartják az őszinte kapcsolatot, sőt támaszkodnak is a kormányra a magyar középnemességgel folytatott harcukban, de ugyanakkor belpolitikájuk haladó: harcolnak a szlovák parasztság felszabadításáért és a polgári átalakulásért. A szlovák polgárság politikájának ezt az ellentmondását tömören és érthetően fejezi ki Štúr egy Hroboňnak írt levelében. Vannak, akik akarják, hogy „a liberálisokkal tartsunk a nélkül, hogy tudnák, hogy erre a pártra csak a felfuvalkodott arisztokratizmus és a makacs magyarizmus jellemző. Különbösen lapunk tanítása és álláspontja miatt, mint hallom a liberalista urak fenyegetőznek, mert jól tudják, hogy mi a népért, a szlovák népért dolgozunk.“ „Mit akarnak tehát azok — kérdezi tovább Štúr —, akik bennünket a liberalistákkal egy táborba akarnak vinni? Vajjon azok nem tudják, hogy a kormánytól kaptuk a lapengedélyt, hogy nekünk a kormány kedvez, a Tatrín egyesületet megerősíti és katedrát engedélyez Pesten? Tán ellene írjunk? Ha szembeszállunk a kormánnyal, mindent elveszíthetünk és talán ezek a liberálisok majd kiharcolják? De nem foglalkozom olyan emberek felfogásával, akik helyzetünket egyáltalán nem ismerik.“³⁴ A szlovák polgárság politikájának ezt az ellentmondását a fejletlen gazdasági és társadalmi viszonyokkal magyarázhatjuk. Magyarországon a polgári haladást a magyar középnemesség képviseli, melyet osztályhelyezete gátol a polgári követelések következetes keresztülvitelében. A parasztság teljes felszabadításáig a magyar középnemesség nem juthat el. A szlovák polgárságnak viszont érdeke a szlovák parasztság felszabadítása. Miután azonban a szlovák polgárság fejletlen, csak polgárosodó rétegekből áll, az osztrák gyarmatosítóval szembeni ellentéte elhomályosul és egyedül döntő ellentétté lesz a szlovák polgárság és a magyar középnemesség ellentéte. Ezen közvetlen és aktuális ellentét annyira elhomályosítja az osztrákok gyarmatosító és feudális célkitűzéseit, hogy a magyar középnemességgel folytatott harcában a szlovák polgárság a rá nagyobb veszélyt jelentő osztrákokra támaszkodott. Ez természetesen a magyar szabadságharc leverése után meghozta a maga gyümölcsét: Štúrék mellőzését.³⁵ A fenti magyarázat semmiképpen sem keres mentséget, hogy utólag enyhítse a szlovák polgárság helytelen politikáját. A reakciós osztrák udvarra való támaszkodást súlyosan el kell ítélnünk, annál is inkább, mert a szlovákság haladó vezetői, Štúr

³⁴ Štúr Hroboňhoz, 1846. febr. 8 SbMS. V. 143.

³⁵ Štúrt. Hurbant és Hodžát rendőri felügyelet alá helyezték. Steier i. m. I. k., 629. o.

és még többen Prágában 1848-ban az osztrákelles cseh felkelésben a haladó cseh polgársággal és munkássággal együtt harcoltak.³⁶ Politikájuk csak 1849 nyarán változik át fegyveres harccá a haladó küzdelmet folytató magyarsággal szemben.

Tekintsük át Štúrék, a haladó szlovák polgárság politikáját, amelyet a Slovenskje Národňje Novini képviselt. Elsősorban nézzük meg a szlovák polgárság parasztpolitikáját. Az első években a lojalitás ezen a területen is megnyilvánul. Parasztpolitikájuk a törvényes keretek között mozog. A jobbágyság helyzetének a megfigyeléséből indulnak ki. Helyes látásukat nemnemes származásuk és műveltségük biztosítja. Világosan látják és helytelenítik azt, hogy a földnek kisebb része van a jobbágyság kezén és a terheket egyedül a jobbágyság viseli. „Amerre az ember néz, szerte az országban szemébe ötlük a nyomor és az ínség, a nép elhanyagolt állapota és műveletlensége.“ Örömmel üdvözlük az önkéntes örökválság törvényét, mint olyat, amely a jobbágyság helyzetén javítani akar.³⁷ Beszámolnak eddigi eredményekről, buzdítják a népet, hogy váltsa meg úrbéri terheit. Erre különböző módokat ajánlanak.³⁸ Bár politikájuk alkalmazkodik az érvényben lévő törvényekhez, mégis felismerik azt, hogy a nép saját erejére hagyva jobbágysorsán segíteni nem tud: „Az ország hivatalos közbelépése nélkül ez az ügy kevéssé fog előrehaladni. A jobbágyság útjába százszoros akadályok gördülnek és az örökválság ügye, amelynek megvalósulása országunk számára igen fontos — csak döcögni fog és ez az ország számára csak rossz következményekkel járhat.“³⁹

Az idézetnek ez a második fele átvezet a jobbágykérdés egy magasabb szemléleti módjába: a mezőgazdaság elmaradottsága akadályozza a termelés növekedését, az ipar és a kereskedelem kifejlődését, melyre az adott viszonyok között igen nagy szükség van. „Ma már sok példa kétségtelenül erősíti azt a tényt, hogy az ipar felvirágozásához szabad föld szükséges.“ A mezőgazdaság e formája egyaránt kárára van a földesúrnak is és a jobbágnak. „Az úrbéri viszonyok mellett a föld értéke nem emelkedik, termelőereje nem növekedik, a nép munkája nem tökéletesedik, a föld hozadéka nem szaporodik és így a mezőgazdasági birtok felemelkedése meg-

³⁶ Štúrék prágai szereplésére vonatkozóan v. ö. Steier i. m. I. k. 171. o. II. k. 69. o. (Thuránszky vallomása.) Thuránszky vizsgálati iratai: Archiv Ministerstva Vnitra Praha A. M. V. k. V. 52. fasc. Ezekben a vizsgálati iratokban több adat van a szlovák értelmiség forradalmi szerepéről. — A prágai forradalomról részletesen beszámol feleségéhez írt levelében Hodža M. M. 1848. jún. 19. Univerzitná knižnica Bratislava, U. K. feleségéhez írt levelek. 21. sz.

³⁷ SNN, 1846 50—53. sz. Hostinskí Pohladi na naš národňje hospodárstvo (továbbiakban Pohladi).

³⁸ SNN, 1846 71—72. sz. Příklad urbárskeho odkúpeňja; Spuosobi urbárskeho odkúpeňja 78—83. Mindkét cikket Hostinskí írta.

³⁹ SNN, 1847. 162—170. sz. Náradi k zleplešnu stavu našej krajini (Štúr cikke.) Továbbiakban Náradi.

reked.⁴⁰ Ezen a ponton a szlovák polgárság azonos álláspontot képvisel a magyar liberális középnemességgel. Ezt több alkalommal kifejezésre is juttatja a Pesti Hírlap a Slovenskje Národňje Novinit bíráló cikkeiben. „Ezután a tót újság főcikkei közt egy nevezetes tünemény (114—115) következik, mely eddigi irányát vagy megcáfolni, vagy megváltoztatni akarja s több korszerű eszmék fejtegetésével foglalkozik. Mi, akik minden javulásnak baráti és pártolói vagyunk, csak örvendeni tudunk a tót újság ezen megtérésének.“ Itt „megtérés“-ről azért beszél a cikkíró, mert már hónapok óta elkeseredett vitákat folytattak egymással, persze nemzeti és nyelvi kérdésekben. Azonos felfogásukat egy alkalommal a Pesti Hírlap a közös munka jó alapjának tartotta. „A pozsonyi tót lap írói okosabban cselekszenek, ha azon káros nemzetgazdasági viszonyok megszüntetésére velünk kezefogva közreműködnek és a népet ekép valódiilag emelni törekcszenek.“⁴¹ Ezek az azonos célkitűzések érthetők, hisz azonos jelenségről van szó, bár két különböző formában: polgári nacionalizmusról.

A szlovák polgárság tehát meglátja a parasztság súlyos helyzetét, felismeri fontosságát a nemzet életében és segíteni is akar rajta. Mindezek ellenére megtartja a törvényes kereteket. A parasztság felszabadítása érdekében forradalmi eszközöket nem akarnak igénybe venni. Erre csak 1848 tavaszán és nyarán kerül sor.

A parasztság gazdasági felemelésével szorosan összefügg a parasztság szellemi felemelése. Ez a célkitűzés is szorosan kapcsolódik a polgári nemzetállam felépítéséhez. A parasztság lényeges része a nemzetnek, fejletlen, szüksége van arra, hogy öntudatra ébredjen, fontos tehát, hogy a szlovák polgársághoz tartozó értelmiségi réteg figyelmét a népre irányítsa és „cserébe a nép fizikai munkájáért“ művelje az elmaradt szlovák népet. Ilyen okoskodással jut el a szlovák polgárság a népiskolák fontosságáig, amelyek igen rossz állapotban vannak ebben az időben. Világosan látják az iskolák hiányosságait: keveset járnak a gyerekek az iskolába, mert szükség van rájuk otthon, nincsenek tankönyvek, nem megfelelőek a tantárgyak sem, stb. A nép szellemi felemelése céljából szervezik a „vasárnapi iskolákat“ is, melyek a felnőttek számára pótolnák a népiskola hiányait, és az iparosok szakműveltségét szélesítének. A népoktatás felemelését szolgálták a tanítóegyesületek is és a pedagógia és iskolaszervezeti kérdések gyakori taglalása a Slovenskje Národňje Novini hasábjain. Az oktatásnak természetesen anyanyelven kell folynia, hisz a parasztság csak anyanyelvén ért és beszél. A szlovák polgárság tehát meg akarja teremteni a szlovák népoktatást: egyre terebélyesedik a szlovák pedagógiai irodalom.

⁴⁰ Pohladí II, SNN, 1846 60—62.; 64—66.

⁴¹ A két idézet Pesti Hírlap, 1846 745. és 728. sz. — PH, SNN, vitái: PH, 626—SNN, 63.; PH, 639—SNN, 79.; PH, 692—SNN, 97. Mindkét újság 1846-os évfolyamában.

Mindez a szlovák polgári nemzetállam felé vezető út egyik fontos állomása.⁴²

A szlovák polgárság fentebb ismertetett, mérsékelt parasztpolitikája is sokakban ellenérzést váltott ki. A szlovák nyelvért folytatott harc, kapcsán ismertettük Kollárék szembenállását a vasárnapi iskolákkal. A szlovák konzervatívokon kívül a magyar nemesség sem nézi szívesen a szlovák polgárságnak ezt a tevékenységét. Liptó vármegye törvényszéke 1847. IX. hó 3-án panaszt emel a Slovenskje Národňje Novini egy cikke ellen és kéri a „népet a földesuraság ellen zúdító tudósítás közlőjének megfenyítés végetti kipuhatolását.”⁴³ A szlovák polgárság parasztpolitikája tehát rosszalást váltott ki a nemesség körében, bár ez a politika még a törvényes keretek között mozgott. A fentebbi vád bizonyos fokig eltúlozta a szlovák polgárság radikalizmusát. Parasztpolitikájuk csak 1848 tavaszán válik radikálissá. Ez a radikalizmus, természetesen őszinte, nem a magyar forradalom taktikai hátbatámadása. Nem hasonlítható a reakció mesterkedéseéhez, mely a nemesség-vezette s így sokban fogyatékos progresszív mozgalommal szemben, annak hiányosságait kihasználva, a jobbágyságot próbálja mozgósítani, hogy a forradalom leverése után annál kíméletlenebbül nyomhassa el a parasztságot és a nemzet minden rétegét. A szlovák értelmiség haladó parasztpolitikáját a helyzet érlelte meg. Ha végigtekintünk a szlovák lap cikkein, kétségtelenül megállapíthatjuk ezt. A lap megindulását már a szlovák értelmiség változott politikája jellemezte. Évről-évre halfelé tolódott ez a politika, amely a parasztságban kívánta megtalálni azt a társadalmi bázist, amelynek segítségével megvalósíthatja a szlovák polgári nemzetállamot.

Nézzük meg miben állt a szlovák polgárság radikalizmusa. Majthényi László, Hont megye alispánja jelenti a miniszterelnöknek, hogy Rotarides János pribeli jegyző, amikor a márciusi törvényeket kihirdették, a népnek azt mondta, „hogy a földesuraság félelemtől ösztönöztetve, nem tiszta szándékból, de kényszerítve adá az engedményeket“, mellyel már évszázadokkal előbb tartozott. Továbbá a népet azzal „izgatta“, hogy házhely után kívánják az „erdőilletőségüket“ és ugyancsak mentessék fel magukat a

⁴² Vasárnapi iskolákkal foglalkozik a SNN, Neďelnje školi c. cikk 1845 5—6. sz., továbbá 72., 73., 101., 104. sz. O príčinách zaostatja našich slov. škol. (Felelet az Orol Tatranski 73. sz.-ban megjelent cikkekre.) SNN, 1848, 249—250. sz. A szlovák gyermekek számára tankönyveket adnak ki, ilyen például a Zornička, Zábavník pre djetki. (A. H. Skultéty, J. Čipkay.) Levoča 1847, Čítanka pre malje djetki. (J. Kadavý) Budín, 1845. Egy-két cikk a szlovák pedagógiai irodalomból: Škola deďinská alebo spušob lahkého uvedeňja škol deďinských. (Š. Závodník) B. Bistrica, 1846. Národní školy a jejich stav y posobení. (T. Hroš) Skalica, 1847. Štúrek pedagógiai munkásságának feldolgozása Paučo J. Ľudovýchova u Štúrovcov, Turč. Sv. Martin, Matica Slovenská 1843.

⁴³ Helytartótanács, Revisio Librorum 1847—11—102 (Országos Levéltár, Budapest, O. L.). V. ő, ezzel kapcsolatban Fejérpataky beszámolóját a Kwěty 1847, 121. számában. Fejérpataky alaptalannak tartja e vádat.

„szőlődezszmától“. A majorsági földekre telepített zsellérek nevében pedig kijelentette — folytatja tovább a jelentés —, „hogya azok minden legkisebb terhelés nélkül náluk nem hagyatnak, meg nem nyugszanak, mire a felzaklatott nép közül többen azt adták hozzá, hogy vérbefürödés nélkül a dolog nem végződhetik.“ Továbbiakban pedig kijelentette, hogy „kötelezte magát a földesuraság, miszerint nemzeti tót nyelvöket használni fogják“, ezek után „lázító tót verseket“ énekeltek, majd elégették az úrbéri törvényeket és a nemesek udvarába belőttek és más falu fellázítására indultak. Miután ez nem az első esete Rotaridesnek, „ily cégéres merényt“ elnézni már csak azért sem lehet, mert akkor „hasonló irányú emberek vérszemet“ kapnának ilyen dolgok elkövetésére, ezért Rotaridest lefogatta és segítséget kért a megyében lévő dragonyos század parancsnokától.⁴⁴ Ez a jelentés azért fontos, *mert a szlovák nyelvi követelés és a radikális parasztpolitika kapcsolódik össze benne.* Ezzel szembeütően mutatja a szlovák polgárság politikájának irányvonalát, amely a parasztságot megszervezi a szlovák nemzeti-polgári célok érdekében. Ugyancsak ezt mutatja Hostinský-Kellner egy vezércikke a Slovenskje Národňje Noviniben. Hostinský visszapillant a lap szellemére, amely mindig az elnyomott jogtalan, elhagyott szlovák nép érdekeiért harcolt. A szlovák népet akarta felemelni gazdaságilag, szellemileg. Bizony — írja Hostinský-Kellner — ez sokaknak szemet is szúrt. A szlovákságnak nem volt nemessége és polgársága. „Ezek elidegenedtek, elhagyták fajtájukat, az arisztokrácia magyar volt, a polgárságban pedig a német elem volt túlsúlyban: és mi maradt nekünk szlovákoknak? A nép és azok, akik az előbbiekhöz nem tartoztak. A nemességnek és polgárságnak voltak jogaik, előnyeik és privilégiumaik: a népnek mostanáig nem volt semmiféle joga; az előbbiek képviselőik útján beleszólhattak a törvényhozás ügyeibe: a nép csak meghallgatta, amit előterjesztettek, amikor kihirdették a törvényeket; a nemesség és polgárság a multba nézett, a mi szemünk előtt a jövő lebegett és hittünk a nép fejlődésében és meg voltunk róla győződve, hogy eljön a nép napja is — kérdem én, nem isten által kijelölt feladatunk volt, hogy mi szlovákok a népet pártfogásunkba vet-

⁴⁴ Rapant: Slovenské povstanie roku 1848—49, Slovenská jar 1848 I. 2 50. o. Ugyanezt közli, de nem teljes egészében Steier is i. m.-ban, a II. k.-ben a 13—14. o.-on. — Több ilyen „lázító tót“ verssel találkozunk nyomtatásban 1848-ban. A mosóci egyház jegyzőkönyve (A. M. S. Turč. S. Martin) megemlíkezik néhány énekről, amelyet a nép énekelt a szabadság alkalmából: Tri vrsski és Krajinská pjesen (megjelentek egykorú nyomtatásban). Ezekről megjegyzi a jegyzőkönyv (306. o.), hogy az urak féltek a lázadástól és ezért betiltották a dalok éneklését és vizsgálatot is indítottak ezzel kapcsolatban. E dalokat kiadta K. Golán: Niekoľko politických pesničiek z r. 1848, Kalendár Slovenskej Ligy 1940. — Ilyen „lázító dal“ még: Pjesen za slobodu, Megjelent Prágában 1848-ban. (A. M. V. Praha.) Közli: Odlížilik SbMS, III. 146. o

tük?"⁴⁵ Ezekben a sorokban Hostinský-Kellner nyílt szavakkal kifejezésre juttatja, hogy a szlovák polgárság a parasztságra támaszkodott a magyar középnemesség ellen folytatott harcában. A polgárságot — helytelenül — a reakciós osztályok közé sorozta, ugyancsak nem veszi észre a liberális nemesség haladó politikáját, mely kétségtelenül összes hibáival együtt mégis a haladást képviselte. A magyar nemességgel együtt menetelő polgárság éppen, mert érdekei az osztrák gyarmatosítóval állítják szembe, nem szervezi meg a parasztságot a magyar középnemesség ellen, a szlovák polgárság pedig, miután osztálybázisa szűk, a parasztságban látja osztálybázisát, amelynek érdekeiért harcolva megteremtheti a szlovák polgári nemzetállam alapjait. Ezért jelentkezik a szlovák polgárság követeléseiben a nemzeti-polgári követelésekkel együtt a radikális paraszti követelés.

Ugyancsak szlovák nemzeti követelések radikális parasztkövetelésekkel együtt jelentkeznek a brezovai április 28-i és a líptószentmiklósi május 10-i népgyűlések határozataiban. „Követeljük a falvakban, mezővárosokban és irtványokon lakó polgártársaink megnyugtatóására, akiket hosszú esztendőök óta különböző módon, különböző emberek nyomtak el, csaltak meg, akiktől érdeiket, legelőiket, mezőiket, irtványaikat, vagy egyéb vagyonukat elrabolták, ezen megrövidített polgárok megnyugtatóására azonnal olyan intézkedéseket hozzanak, hogy előbbi ingatlan vagyonaikat, tehát irtványaikat, legelőiket, érdejüket, stb. kapják vissza s úgy ök, mint utódaik minden korlátozás nélkül jog szerint bírassák azokat. Követeljük továbbá, hogy oly szellemben és oly módon, ahogy a jobbágyság felszabadultak úrbéri kötelezettségeik alól, az allodiális jobbágyságot is (akiket különböző helyeken szabadosoknak, kurialistáknak, taxistáknak, kastélyosoknak, komornyikoknak neveznek), a jobbági munka és kötelezettségek alól szabadítsák fel, főleg pedig azokat, akik 36 év óta robotolnak az uraságnak. A regalia beneficiát pedig a község javára fordítsák.“ Ugyancsak követelik Rotarides jegyző és Král János költő szabadonbocsátását.⁴⁶ A szlovák polgárság fentebbi követeléseiben a márciusi törvények hiányosságait egészítik ki, radikális paraszti célkitűzéseivel. Ezt a magyar középnemesség által vezetett forradalom éppen osztálykorlátainál fogva nem tudta megvalósítani.

A szlovák polgárság természetesen harcol a városok jogaiért és a polgárság minden rétegének részvételéért a városok életében. A szlovák lap helytelennek tartja azt, hogy a városoknak csak egy szavazatuk van az országgyűlésen: azelőtt minden városnak meg-

⁴⁵ P. Z. Hostinský: Všetko za lud slovenskí, 1848 SNN, 278. sz. Ebben a cikkében Hostinský a polgárságnak arra a gazdagabb rétegére gondol, amelynek éppen ezért az osztrák gyarmatosítók elleni küzdelem a célja. Ezért „idegenedtek el fajtájuktól“ — ahogy ő mondja és csatlakoztak a magyar mozgalomhoz, a szlovák nemzeti mozgalom helyett.

⁴⁶ Rapant, i. m. I. 2. 205. o. Ugyancsak Steier, i. m. 75—78. magyar fordításban.

volt a szavazati joga, csak a nemesség térhódításával szorultak háttérbe — írja Štúr egyik cikkében. Kifogásolja azt is, hogy a polgárság alsóbb része nem hallatja szavát a városok ügyeinek intézésében. Hogy a városok elfoglalhassák az őket megillető helyet az ország vezetésében, igazgatásukat új alapokra kell fektetni. Ennek érdekében javaslatot is terjesztenek elő.⁴⁷ Az átrendezés megvalósításához természetesen szükség van arra, hogy a polgárság alsóbb rétege is megerősödjék. Szigorúan bírálják a céhek munkáját, melyek nem törekszenek szakműveltségük kiszélesítésére. Sokan a szükséges vándorútra sem mennek el tapasztalat szerzése céljából. Gyakori az az eset, hogy teljesen tudatlan ifjú csak azért került be a céhbe, mert apja ugyanott mester. Természetesen ilyesminek súlyos következményei lesznek.⁴⁸ Egy másik alkalommal azt hibáztatják, hogy az iparosok nem érzik, hogy a szlovák nemzet keretében tartoznak. „Legtöbb ha egyházi éneket, imádságot, vagy vasárnapi prédikációt hallgatnak, azonban ez nem elegendő, szükséges lenne, hogy iparosaink is érdeklődnének és törődnének a nemzet közösségét érintő ügyekkel.”⁴⁹ A szlovák polgárság hibáinak hangoztatása mellett, gazdasági egyesületek, takarékpénztárak alapításával kívánja a szlovák polgárság elősegíteni önmaga felemelkedését. A gazdasági egyesületek célja a pénz összegyűjtése és annak kikölcsönzése tagjai részére. A takarékpénztáraknak a Slovenskje Národňje Novini szerint csupán a nép érdekeit kell szolgálniuk. Nem akarják, hogy a takarékpénztárakból bankok fejlődjenek ki. Ez is mutatja, hogy a szlovák polgárság fejletlen, nem nagy tőkével rendelkező polgársággal, csak polgárosodó elemekkel van dolgunk. Az első gazdasági egyesületet Jurkovics Sámuel és Hurban alapították. Önszegélyző, biztosító egyesületeket, továbbá gyümölcstermelő és fanemesítő egyesületeket is alapítottak.⁵⁰ Ezek az egyesületek is magukon viselik a fejletlen szlovák polgárság arculatát.

A szlovák polgárság a szlovák nemzet vezető osztálya kívánt lenni. Ebben többek között a nemesség kizárólagos hivatalviselési joga akadályozta meg. A Slovenskje Národňje Noviniben többször esik szó a nemnemes hivatalviseléséről. Panaszkodnak, hogy a nemnemes, ha nem akart iparos lenni, akkor papnak, vagy tanítónak ment, tehát a zömében papi-tanítói értelmiség, amely a szlovák polgárság egy szerves részét alkotja, kezdettől fogva pályázik a közhivatalok elnyerésére. „A nemnemesek kizárása az ország hivatalaiból igazságtalan, ahogy ezt már mondtuk és igen káros a közös-

⁴⁷ L. Štúr: Náradí ku zlepšenu stavu našej krajini SNN. 1847 162—170. és Slovo za dobrobit mjest SNN. 1848 249. sz.

⁴⁸ Dobrá rada našim prjemislěnikom SNN. 1846 116. sz.

⁴⁹ Pohľadi na náš život SSN. 1846 47—51. sz.

⁵⁰ Takarékpénztárakkal foglalkozó cikkek: Dobročinnje ústavi SNN. 1845 17—22. sz., továbbá SSN. 1845. 50., 66., 69. számokban. V. ö. még Rapant i. m. I. k. 157—159. o.

ségre is.“ A születés még nem jelent jó képességet; ha valaki nemes, az még nem ok arra, hogy hivatalt is viseljen. Az 1844. V. tc. megengedi a hivatalviselést a nemnemeseknek is. Mivel csak nemesek rendelkeznek szavazati joggal, érthető, hogy azok csak nemeseket választanak és nem értelmiségit. Így szorulnak háttérbe a nem-nemesek, kik hivatalra pályáznak. Ezért „...kötelességünk minden eszközzel azon dolgozni, hogy az igazságos törvény (1844. V. tc.) meg is valósuljon“. A cél tehát, „hogy az országos ügyekben való részvételt nemcsak a mostani rendeknek, hanem a többieknek is törvényileg engedjék meg.“⁵¹ Ez utóbbi idézet kapcsán meg kell emlékeznünk a pozsonyi hírlapbíráló jelentésével, amelyet a Könyvbíráló Főhivatalnak küld a Slovenskje Národňje Noviniból kicenzúrázott „Rozšířenja učasti v zákonodarstve“ (A törvényhozásban való részvétel kiszélesítéséért) c. cikkről. „... A Prázké Noviny 22 novb. f. évi 97-ik szám 377-ik lapon Co jest Obec? című tárgyalás nyomán (hol az adófizetőknek a belkormányzás és kincstári kérdésekre befolyási joga igen széles alapokra állíttatik) jelen cikk is hazánkban az adózó népnek a törvényhozási részvét megadását indítványozza mostan közvetve úgy, hogy a mezővárosok és helységek küldöttjei a vármegyék gyűlésein követválasztási és utasítási vokсот nyervén, ez által az országgyűlésen befolyással legyenek olly törvényalkotásra, melly azután a nem nemes adófizetőknek egyes törvényhozási működésre utat nyithasson.“ A továbbiakban a bíráló megjegyzi, hogy a cikk bár „megkívántató kímélettel van szerkesztve“, még sem közölhető le, „minthogy Slovenskje Národňje Novini programája világosan csak jus privatumhoz tartozó elmélkedéseket jelentené felveendőknék, jelen iromány pedig szorosan juris publici kérdést támasztana s utána szélesen terjedhető hírlapi viták támadhatnának.“⁵² A szlovák polgárság tehát harcol a nemesi privilégiumok megszüntetéséért. A szlovák polgárság tudatában van annak, hogy tagjai a törvényhozásban a szlovák nép érdekeit képviselnék. Ezt fejezi ki a szlovák lap egy másik cikkében is. „A lakosság könnyen megtalálná képviselőit és szónokait; aki emiatt“ — hogy a népnek nincsenek megfelelő képviselői — „nehézségekről beszél, az nem híve az igazi fejlődésnek, mert a nép megtalálhatja képviselőit a műveltek és tanultak körében; ilyenek nálunk is vannak, számuk napról-napra nő. Ezek közül könnyű kiválasztani azokat, akik értenek a politikához és rászolgáltak a nép bizalmára.“⁵³

⁵¹ Nežemánja v úradoch krajinskich SNN. 1846 129—32. V. ö. még ezzei kapcsolatban SNN. 1847 162—70. sz.

⁵² Helytt. Könyvbíráló Főhivatal 1231. sz. 247. l. (O. L. Budapest.) A pozsonyi cenzor felterjeszti a Könyvb. Főhivatalnak a fentebbi cikket. A hivatal jóváhagyja a felterjesztést, mely szerint a cikk nem közölhető. Egyben értesíti a cenzort, hogy a cikket adja vissza a szerkesztőnek. (Azért nem ismerjük ezt a kicenzúrázott cikket, mert a SNN. szerkesztőségének iratai nem maradtak fenn.)

⁵³ Štúr. Náradí... SNN. 1847 162—170. sz.

A szlovák polgárság fentebb megrajzolt küzdelme a parasztság társadalmi bázisát felhasználva: osztályharc. A szlovák polgárság azonban nemcsak osztályharcot folytatott a magyar középnemességgel, hanem vele polgári ellentéte is volt. A szlovák polgárság a szlovák nemzet vezetőosztálya kívánt lenni. Ez nem jelentette egy független Szlovákia megteremtésére irányuló célkitűzést, csupán autonómiát a magyar állam keretében. Ezt mutatják az összes követelések és benyújtott petíciók 1848 tavaszán.⁵⁴

E kettős ellentét legtöbbször szorosan együvé tartozik és alig választható szét. Hogy az ellentétnek meg van ez a két összetevője, az azzal magyarázható, hogy a szlovák társadalom szervesen együtt élt a magyarral. Ebből az következett, hogy polgári osztályharcot vívott a magyar nemességgel. (Ezt az osztályharcot egyébként erőteljesen kiélezte a nemzeti különbség.) Hogy önálló nemzetként kívánt élni a szlovákság, az pedig magával hozta a polgári, nemzeti ellentétet.

A szlovák polgárság céljainak elérése érdekében mozgósítani kívánja az egész szlovák társadalmat, ezért nemzeti öntudatot olt a szlovákságba. Itt az ideje — írja a Slovenskje Národňje Novini — hogy gondoskodjunk önmagunkról, mint nemzetről, mint közösségről. „...ha az összesség győz, mindnyájan győzünk, ha az összesség boldogabb lesz, mindnyájan boldogok leszünk, ha a nemzet felemelkedik, mindnyájan felemelkedünk ... eddig, mint egyes emberekről tudtunk egymásról, de mint nemzetről nem, amely közösségbe mindnyájan tartozunk.“ „Nyomorult az a nemzet, amelynek tagjai nem segítik előre a közös ügyet, egyesült erővel.“⁵⁵ A nemzeti közösség kialakításának fontos eszközei voltak az egyesületek. Egyesületeken kívül szórakozások, bálók, színielőadások, különböző ünnepélyek álltak a nemzeti öntudatosítás szolgálatában.⁵⁶ A Slovenskje Národňje Noviniban Mikuláš Ferjenčík ír a társadalmi, közösségi életéről. Nem az egyének dicsősége a fontos, hanem a nemzeté, a közösségé. „A társadalmi közösségi élet, az együttérzés, a baráti kapcsolat, a szeretet, az egységes célkitűzések melegágya. Az egyesülés az igazi élet törvénye és szüksége“, „az emberi boldogság alapja“. Aki nem ismeri a közösségi életet, az nem ismeri az önfeláldozást sem. A szlovákok nem szeretik a társadalmi életet. Eddig úgy éltek, mint egyének, egyik a másikat nem ismerte, de a világ sem ismerte a szlovákokat. Közös fellépés nélkül nincs felemelkedés. Már a szlovákok is — folytatja tovább Ferjenčík — kezdik megteremteni a társadalmi élet alapját. A társadalmi élet elősegítésének legmegfelelőbb eszközeiként jelöli meg

⁵⁴ I. Liptószentmiklósi március 28-i követeléseket (SNN. 1848 275. sz. breznói petíció SNN. 1848 V. 10. 286. sz.; árvai petíció SNN. 1848 237. sz.

⁵⁵ Slovo ku krajanom slovenskim SNN. 1846 45—46. Slovo verejnosti (P. Hostinskí) SNN. 1846 121—124.

⁵⁶ Kwěty 1845 48. sz.; a szlovák társadalmi élet kialakítására irányuló törekvésekről Rapant i m. I. 1. 162—164 o

a „nemzeti szórakozásokat“ és az irodalmat. Ezeknek fontos szerepet szán a nemzeti megmozdulásokban.⁵⁷ A szlovák polgárság tehát a szlovák társadalmi élet tudatos megteremtésével a polgári nemzetállam egy újabb alapját rakja le.

A szlovák polgárság célkitűzéseinek és politikájának egyik fontos részét alkotja az iparosítás. Látja a zsellérsereg nyomorát, munkanélküliségét. Tudja, hogy az ipar felszívja ezt a munkanélküli, nyomorgó tömeget. Ugyancsak tudja azt is, hogy az ipar fejlődése, a polgári társadalom kialakulása növeli a lehetőségeket. Mindez elegendő volt ahhoz, hogy a szlovák polgárság a polgári átalakulás és iparosítás híve legyen. Ezekkel a pozitív hangokkal szemben itt-ott hallhatók az iparosítást gátló, mellőző hangok is. Ennek magyarázata a fejletlen gazdasági és társadalmi viszonyokban rejlik, közelebbről abban, hogy a szlovák polgárság, bár a polgári nemzetállam megvalósítására törekedett, közvetlenül nem volt érdekelve az iparosításban, hisz csak polgárosodó kis egzisztenciákból állott, akiknek számottevő tőkéjük nem volt.

Tekintsük át a szlovák polgárság politikáját az iparosítással kapcsolatban. A bécsi politechnikumban tanuló Ján Čipka honfitársait felszólítja, foglalkozzanak Szlovákia iparosításának kérdésével. Két szempont teszi ezt szükségessé. Először a szlovák föld alkalmas arra, hogy rajta ipar fejlődjön ki, másodsor: a föld terméketlensége nem tudja eltartani a szlovák népet. Népünknek — írja — nem szabad ezentúl Szlavóniába és Bánátba mennie élelmiszerért: „Nem olyan a mi területünk, hogy innen a népnek idegenbe kell költöznie, módunkban áll és módunkban lesz több lelket eltartani, csak az iparnak kell fellendülnie.“ „Így tehát részben az iparnak fejlesztése maga magától kínálkozik, részben pedig szent kötelességünk az ipar kiépítése, hogy különböző ágainak virágzásával jobb helyzetet teremtsünk önmagunknak.“⁵⁸

A Slovenskje Národňje Novini több más helyén is találkozunk hasonló iparosítási követelésekkel.⁵⁹ Külön ki kell emelni Štúr egy cikkét, amely sürgeti a váltótörvények megteremtését. A hitelélet megteremtése igen fontos volt a kapitalista fejlődés szempontjából. A feudális viszonyok lehetetlenné tették a hitelélet kifejlődését Magyarországon. „Különböző veszélyek vártak arra a pénzre, amely a kölcsönzés útjára került: egyrészt veszélyeztették az adók fortélyai, másrészt a jog bizonytalansága és nehézkessége, a bírók elnéző bíraskodása, különféle jogokkal rendelkezők: a nemeség és nemnemességhez való tartozás és az előbbieknél előnye az utóbbiak felett, az utóbbiak elnyomottsága és jogtalansága.“ A váltó-

⁵⁷ M. Ferjenčík: Společenský život SNN, 1848, 275. sz.

⁵⁸ Ohlas k rodákóm z Vjedňe (J. Čipka) SNN, 1845 32. sz.

⁵⁹ Štúr: Náradi SNN, 1847 162—70. sz.; Důležitost' voleňja rozličného stavu pre nás SNN, 1846 94—96. sz.; Pohľadi (Hosťinskí) IV, SNN, 1846 112—115. sz. V. ö. az iparosítással kapcsolatban Ján Čipka levelét Škultétyhez 1844. júl. 19. Skultéty-hagyaték, II. fasc. A. S. N. M. Turč. Sv. Martin.

törvények megalkotása, amely külön bíróságot és gyorsított eljárást tesz lehetővé, „nagy jólétemény lenne az országra, a kereskedelmi életben, főképp a nagyobb városokban.” Itt azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy a váltótörvények megalkotásával még nem lesz pénztőke Magyarországon. A hitelélet megindulásához elsősorban pénztőkére van szükség.⁶⁰

A fentebbi megnyilatkozások a szlovák polgárság tudatos iparosítási törekvéseiről számolnak be. Nézzük meg azokat a cikkeket is, amelyek nem szállnak síkra az iparosításért, más eszközt kívánnak felhasználni a nyomor enyhítésére, vagy megelégednek a paraszti életformával. (Persze nem annak feudális formáival.) Egy cikkben Štefan Homolka azzal a határozott kéréssel fordul a horvátokhoz és a szerbekhez, hogy a rossz termés következtében éhínséggel fenyegető Felvidékről jövő szlovákságot fogadják be. Erre a Pesti Hírlap szlovák szemléjében meg is jegyzi, hogy „gyárak alapítása, munka által is lehetne a szegénységen segíteni.” Egy más alkalommal Hostinský-Kellner meghatódottan szemléli a szlovák mezőgazdaságot, a szlovák házat és megjegyzi, hogy a szlovák nép a mezőgazdaságban érzi jól magát, abban él, nem az iparban, a gyárakban, vagy a műhelyekben. És Hostinský-Kellner ezt helyesnek is tartja.⁶¹

Ezek után rátérhetünk a szlovák értelmiség forradalom előtti aktív politikai munkájára. A legjelentősebb ebből a szempontból Štúr szereplése az utolsó rendi országgyűlésen. Štúr Lajost Zólyom városa megválasztotta követének. Konzervatív programmal indult, de ez nem jelentette azt, hogy a Slovenskje Národňje Noviniban hangoztatott célkitűzéseit mérsékelte volna. Ha összehasonlítjuk a szlovák értelmiség programadását a vele egyidőben megjelent konzervatív programmal, azt tapasztalhatjuk, hogy azt döntő módon túlhaladja. A liberális programmal, az Ellenzéki nyilatkozattal való összevetés pedig azt mutatja, hogy gazdasági és társadalmi célkitűzéseikben több azonos pont található.⁶²

Az eddig követett politika folytatása ez. A program első részében általános gazdasági és társadalmi követelések vannak, amelyek magyarország polgári átalakulását tűzték ki célul. A program második része a szlovákság nemzeti, speciális követeléseit tartalmazta. Ebben sem lépi túl eddigi nemzeti követeléseit. Míg a konzervatív párt és az ellenzék programjaikban nagyrészt egymással folytatott közjogi harcuk vitás kérdéseiről szólnak, addig

⁶⁰ Štúr: Zmenkovje zákoni SNN. 1847. 189—191. sz.

⁶¹ Š. Homolka: Prosba k bratom Horvátom a Slavonsím Srbom SNN. 1846. 136—38. Pesti Hírlap 1846. 792. sz. Pohľadi (Hostinskí) III. 101—09. V. ö. még ezzel kapcsolatban ugyancsak Hostinskí: Všetko za ľud slovenskí SNN. 1848. 278. sz.

⁶² A konzervatív párt programja és az Ellenzéki nyilatkozat Horváth M.: Huszenöt év Magyarország történetéből. Pest, 1868. III. k. 184—94.; 231—39. A szlovák program: Naše nádeje a žjadosti k nastávajúcemu smenu, SNN. 1847. 22—32. számokban, megjelent még Rapant i. m. I. 2. 12—21. o.

a szlovák polgárság programadásában a speciális nemzeti szemponton túl a másik két programhoz képest nagy területet szentel a gazdasági és társadalmi reformkérdéseknek. Mindezek ellenére nem megy túl az Ellenzéki Nyilatkozat gazdasági, társadalmi célkitűzésein. Ennek magyarázata ismét abban van, hogy a szlovák polgárság nem eléggé fejlett. Ha a parasztkérdés területén — ahogy azt fentebb láttuk — 1848 tavaszán túlmegy e programokon, ezt a magyar nemesség és a szlovák polgárság osztályellentéte magyarázza.

Štúr országgyűlési szereplése sem tért el a fenti programtól. A jobbágyság érdekében mondott beszéde nagy tetszést aratott a haladó szelleműek körében.⁶³ Beszédében válaszol azoknak, akik szerint a nép szabad, mert megvan a költözködési szabadsága. Majd vázolja a nép borzasztó helyzetét. Műveltség terjesztése, az ipar fejlesztése ilyen körülmények között lehetetlen. „Könnyű annak hazaszeretetről beszélni — mondja —, kinek számára és gyönyörködtetésére az országban minden készen áll; ki terjedelmes birtokain legelteti szemét; kinek szolgálatára egész csomó szolga áll készen; ki semmit sem ad, csak gyűjt — ki semmit sem szenved, csak élvez; ez valóban szeretheti honát, mert honszeretetében szereti csak önmagát.” Ezzel szemben az az ember, akinek nincs sajátja és csak másnak robotol „viseltetik-e szeretettel a hon iránt?”⁶⁴ A megváltás módjáról keveset beszél, de megnyilatkozásának lényege nem is ez, mert mindezek ismertek, a szlovák lap cikkeiből. A jobbágyság felszabadítása érdekében előadott érvelése Štúrt az országgyűlés leghaladottabb elemei közé emeli.

Egy másik felszólalásában a népiskolák tanítási nyelvével kapcsolatban az anyanyelv fontosságát hangsúlyozta. Ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet a népművelés fontosságára, rámutat a szlovák nép kétségbeejtő helyzetére, melyen csak rontana, ha a népiskolákban a gyermekeket nem az anyanyelvükön tanítják. „Ezen nép az országban az eddig fennálló feudális viszonyok és terhek által leginkább sújtott és súllyesztett alá, mert földje silány, az arisztokrácia pedig hazánk felső vidékeiben aránylag sokkal több, mint az Alföldön, s ennél fogva benyomása is a népre sokkal súlyosabb, mint ott. Elszegényült ez a nép, mint fr népe, sokat vesződik és sínylődik az éhséggel; sok helyen az arisztokrácia pálinkaházai által csaknem egészen tönkre jutott, arca elhalványodott, bebukolt — mint ama nép — silány öltözetébe, s ha még az iskolai tanítást sem kapná anyanyelvén, valóban egészen elmerülne

⁶³ Štúr beszédeivel kapcsolatban a pozsonyi jurátusok azt mondták Štúrról „okos ember — csak hogy tót”. Janko Štúr: Rozpomienky SbMS, 42. o. V. ö. ezzel kapcsolatban alább Kossuth megnyilatkozását és a főurak felháborodását, Frič J. V. Paměty, Praha, 1891, II. k. 377. o.

⁶⁴ Magyarország 1847—48. közgyűlésének naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél, 77—79. o. Štúr beszéde megjelent szlovákul is SNN, 1848. 252—55. sz.

a butaságban és mind szellemi, mind anyagi elhanyagoltsága bekövetkeznék.”⁶⁵

A fenti megnyilatkozások és küzdelmek Štúrékat bizonyos fokig közelebb hozták a liberális nemességhez, de az együttthaladásnak súlyos akadályai voltak. A közeledésről J. V. Frič cseh radikális demokrata számol be emlékiratában. Amikor Štúrnak a jobbság érdekében mondott beszéde a főurak körében nagy felhőrdülést váltott ki, Kossuth azt mondotta neki, ne hagyja magát elrémiteni, „sőt segítsen céljainkat keresztülvinni, szétverni az önző főurak ellenállását és meggyőződhet róla, hogy nekünk is van forró szívünk, mely érzi népünk és az Ön népének szenvedését, amin csak úgy könnyíthetünk, ha kéz a kézben haladunk.” Frič beszámol ugyancsak arról is, hogy Štúr sok esetben figyelmeztetett „a magyar hazafiak fényes tulajdonságaira, nevezetesen Kossuth sokéves demokratikus agitációjára.”⁶⁶ Mindez azonban csak hangulati enyhülés volt, az együttműködés akadályai tovább fennálltak, erről fentebb részletesebben szólottunk.

Végül ki kell térnünk — egész röviden — arra a küzdelemre, amelyet a szlovák polgárság folytatott az evangélikus egyház kerebében. Ez a harc is a polgári nemzeti célokért folyik. Itt csak egy vizsgálatra utalok, amelyet Hurban ellen vezettek 1846—47-ben. A vizsgálat az únió (kálvinisták és luteránusok egyesülése) körüli sajtóharc miatt folyt, Hurban ellen „vádképpen felhozott: hogy kikelvén a tervezett egyházi únió ellen theologikus irataiban a középkor szülte elfogultságért harcolt... hogy az ágostai vallású terület egyházi s világi tagjai közt választófalat felemelni a kölcsönös megértés gyöngé kötelekeit felbontani szándékozik..., hogy panslavistikus ábrándokkal foglalkozik..., hogy országunk törvényeinek ellenszegül, a magyar diplomatikai nyelvet itt-amott gúnylágává lealacsonyítani igyekszik.”⁶⁷

Mindentől összevetve megállapíthatjuk, hogy bár a fejletlen szlovák osztályviszonyok korlátai között, de megteremtődtek a szlovák polgári átalakulás előfeltételei. Az átalakulásért folytatott küzdelem élén álló szlovák polgárosodó rétegek, különösen a szlovák értelmiség az ellentmondásos helyzetben, a kettős elnyomás következtében 1848-ban és 49-ben helytelen útra léptek. A Štúr—Hodža—Hurban által vezetett szlovák nemzeti mozgalom nem a főellenség, a gyarmatosító Habsburg-abszolutizmus ellen támadt, hanem a közvetlenebb elnyomó, a magyar birtokososztály ellen. Nyilvánvaló — és erre tanítanak bennünket a marxista klasz-

⁶⁵ Rapant i. m. I. 2. 37—38. o.

⁶⁶ Frič i. m. II. k. 376—377 o.

⁶⁷ A vizsgálat jegyzőkönyve Lichard hagyatékában III. fasc. A. S. N. M. Turč. Sv. Martin. — E harccal kapcsolatban v. ö. Štúr levelét Zoch-nak 1847. jún. 1. II. fasc. 6/t H. A. Turč. Sv. Martin; Hodža levelét feleségének, Hodža-hagyaték. Feleségéhez írt levelek 17. sz. U. K. Bratislava. Az únióval kapcsolatos sajtóharcban több önálló brosúra jelent meg mindkét részről.

szikusok —, hogy mint a többi nemzetiségek, a szlovákságnak Štúrék által vezetett része is helytelenül járt el, amikor megfordította a sorrendet és először akart megszabadulni a nemzetiségi elnyomás alól, a helyett, hogy a főellenség, a feudális és abszolutista Habsburg-állam ellen fordult volna.

Mindennek ellenére a szlovák polgári átalakulásért folytatott harc évei 1845-től 1848-ig előrelendítették a szlovák fejlődést. A Štúrék által vezetett szlovák nemzeti mozgalom antifeudális jellegű volt és a szlovák parasztságra támaszkodva fordult a magyar birtokososztály ellen. Ez a hároméves periódus hozzásegítette a feudális gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok felszámolását, létrehozta a szlovák burzsoáziát, amely később, az imperializmus korában, a szlovák dolgozó osztályok támogatásával már sikeres harcot folytathatott a feudál-kapitalista Magyarország ellen.

Az első imperialista világháborút követően kiderült, hogy a szlovák dolgozók számára a polgári demokratikus Csehszlovákia sem jelentette az elnyomás és kizsákmányolás alól való felszabadulást. A szlovák dolgozók a Szlovák Kommunista Párt vezetésével — akár mi magyarok — elsősorban a szovjet hadsereg győzelmének és saját harcuknak a segítségével rázták le a magyar nagybirtokos és tőkés uralkodó osztály után a cseh és szlovák burzsoázia uralmát és teremtték meg a népi demokratikus államrendszerüket.

ARATÓ ENDRE

A PRÁGAI SZLÁV KONGRESSZUS CENTENÁRIUMÁRA

Az 1848-as európai polgári forradalmakkal és nemzeti mozgalmakkal kapcsolatban jelentős esemény volt a prágai szláv kongresszus, amely 1848 június első harmadában tartotta üléseit, mindaddig, amíg a prágai forradalom leverése kapcsán Windischgrätz szét nem kergette. A Habsburg birodalom szláv népeinek e történelmi jelentőségű tanácskozásait a magyar és külföldi polgári történeti irodalom hamis megvilágításba helyezte. A magyar történeti munkák támadó jellegű pánszláv szervezkedést láttak benne (ugyanígy a német történészek), míg a szláv polgári történeti irodalomban úgy szerepelt a kongresszus, mintha a szlávok felszabadító harcának lett volna a szervezője és irányítója. Mivel a polgári történészekkel szemben Marx és Engels nemcsak a társadalmi és a nemzeti szabadság között fennálló elvitathatatlan összefüggést állapították meg, hanem feltárták ennek az összefüggésnek belső dinamikáját is, ezért a prágai szláv kongresszus helyes marxista elemzését is csak akkor végezhetjük el, ha tekintettel vagyunk a szláv népek életében a feudalizmus felbomlásakor végbemenő jelenségekre és a kongresszus osztályerőviszonyaira.

A keleteurópai fejlődés egyik jellegzetessége, hogy a nemzeti öntudatraébredés az oroszok kívül egyetlen szláv népet sem ért saját országában, mert a szláv népek idegen elnyomás alatt éltek. Poroszország, a Habsburg-monarchia, Törökország (és maga Oroszország) a szláv népek börtönei voltak. Ezekben az országokban a szláv népek az uralkodó nemzetek javára mind nagyobb tért vesztek (csehek, lengyelek, szlovákok, szerbek, bolgárok) és a beolvadás veszélye fenyegette őket. Voltak olyan szláv törzsek is (kaszbok, luzsikai szerbek, szlovének egy része), amelyek teljesen, vagy egyrészt már beolvadtak az uralkodó nemzetbe. Ugyanakkor viszont, amikor a szlávok egy részét az asszimiláció fenyegette, az egyetlen önálló állami életet élő legnagyobb szláv nép, az orosz, állandóan növelte birtokállományát és Franciaország leverésével Oroszország lett Európa legjelentősebb kontinentális nagyhatalma. A feudalizmus általános válsága nemcsak Oroszországban, hanem a többi szláv területen is kérdésessé tette a régi viszonyokat és a felbomló gazdasági talajon megindult a társadalmi osztályok differenciálódása, kulturális és politikai mozgalmak kibontakozása.

A szláv nemzeti mozgalmak kialakulásával kapcsolatban a polgári történetírás valósággal fetisizálta Schlözer és Herder személyét, akiknek kizárólagos szerepet tulajdonított a szláv ébredés létrejöttében. A burzsoá-történetírás leegyszerűsítette a szláv népek és

társadalmak életében végbement változásokat arra a pusztán szellemi folyamatra, amelyre kétségtelenül nagy mértékben hatott a nagytudományú Schlözer és a romantikus hevületű Herder. Ez a történetírás hallgatott, vagy nem tudott azokról a mélyben végbemenő gazdasági és társadalmi változásokról, amelyek a szlávok gazdasági és társadalmi struktúráját is alapvetően megváltoztatták. A feudalizmus általános válsága a szlávoknál is megteremtette a polgári fejlődés előfeltételeit, létrehozta, illetőleg aktivizálta azokat a társadalmi osztályokat és rétegeket, amelyeknek érdekében állt a feudalizmus megdöntése. Ez a fejlődés természetesen nem volt egyforma az egyes szláv népeknél, minthogy mind Ausztriában, mind másutt az egyes szláv társadalmak fejlődésük foka és jellege szerint valóban különböztek egymástól.¹ Amikor a keleteurópai szláv népek szellemi vezetői a bomló feudalizmus talaján — Schlözer és Herder ösztönzései nyomán — a nemzeti múlt és kultúra feltárással felfedezték a szláv népek nyelvi összetartozását és alapot adtak vele a későbbi, szláv politikai mozgalmaknak, ezzel a feudalizmus ellen kezdték mozgósítani a szláv népeket. Nem véletlen, hogy a szláv ébredés szellemi vezéralakjai nem az uralkodó osztály tagjai, hanem zömükben a felbomlóban levő feudális társadalom nem feudális elemei. A szellemi, kulturális élet vezetőalakjai polgári értelmiségi, kispapi rétegekből, a városi polgárság és a nemesség polgárosodó részéből kerültek ki és a marxi dialektika értelmében a régi társadalomban az új, keletkező társadalom osztályait képviselték.

E társadalmi talajból kinövő szláv ébresztők azzal, hogy a jelenből, a feudalizmus válságából kivezető nemzeti mozgalmak élére álltak, vétettek a feudális uralkodóosztály gazdasági érdekei ellen. A szlávok fokozottabb érvényesülése a monarchián belül csakis a többségében nem szláv feudális uralkodóosztály gazdasági, társadalmi és politikai kiváltságainak a rovására volt elképzelhető.

A polgári történetírással szemben határozottan le kell szögeznünk, hogy a szlávok nemzeti mozgalmainak jellege lényegében semmiben sem különbözik a nem szlávok nemzeti mozgalmaitól.

A nemzeti kérdés fejlődésének általános törvényszerűségei mellett Kelet-Európában a nyugati fejlődéstől eltérő sajátosságokkal találkozunk. A fejlődés keleteurópai sajátosságaira először Sztálin mutatott rá „Marxizmus és a nemzeti kérdés“ című művében. Itt hangsúlyozza Sztálin, hogy míg nyugaton a nemzetek nemzeti államot tudtak alkotni, addig keleten nemzetiségi államok alakultak. Ilyenek Ausztria, Magyarország, Oroszország, amely országokban az osztrákok, magyarok és nagyoroszok voltak politikailag a legfejlettebbek és vállalták a nemzetiségek egyesítőinek a szerepét. Ez a folyamat csak keleten volt lehetséges — teszi hozzá

¹ (Nyikitin: A szláv népek az 1848-as forradalomban, Voproszii isztorii, 1948, 7. sz. 28. l.)

Sztálin —, ahol a kapitalizmus még gyengén volt kifejlődve, ahol a háttérbeszorított nemzetiségeknek még nem sikerült egységes nemzetté kovácsolódniok. A feudalizmus felbomlási folyamata itt is megindult és a háttérbeszorított nemzetek, nemzetiségek itt is öntudatra ébredtek ugyan, de függetlenségi törekvéseiknek útját állja az állam élére került uralkodó nemzetek vezető rétegeinek legerélyesebb ellenállása. Elkéstek! Így formálódtak nemzetté — írja Sztálin — a csehek, a lengyelek stb. Ausztriában; a horvátok és más nemzetek Magyarországon; a lettek, litvánok, ukránok, grúzok, örmények és mások Oroszországban. Így következett be az ellentétek harc formájában történő kiéleződése az uralkodó nemzetek vezetőrétegei és a háttérbeszorított nemzetek uralkodó osztályai között.²

A keleteurópai fejlődés ezen általános képe érvényes volt mind a szláv, mind a nem szláv népekre. Így a nemzeti kérdés történetének Lenin szerinti első szakaszában, amelyre a nemzeti élet és a nemzeti mozgalmak ébredése, valamint a nemzeti elnyomás elleni harc esik,³ a nemzeti fejlődés a szláv és a nem szláv népeknél nagyjában és egészében azonos.

A gazdasági alapszerkezet bomlása és válsága, valamint a gyarmati és osztályelnyomás (Ausztriában) elleni harc hatalmas kulturális és politikai mozgalmak kibontakozásával járt. A nemzeti mozgalmak első periódusában a nemzeti nyelv elterjesztése a központi kérdés. A népnyelv irodalmi nyelvvé való emelése érdekében írók, költők, tudósok fejtik ki tevékenységüket. Az írók, költők, tudósok az irodalmi nyelv megteremtésével és ápolásával a polgári átalakulás egyik lényeges előfeltételét teremtik meg. Gondoljunk itt a sztálini nemzetfogalomra: „A nemzet a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki sajátosságoknak történelmileg kialakult tartós közössége”.⁴

És gondoljunk a nyelv kérdésével kapcsolatban a lenini megfogalmazásra a nemzetállami fejlődés gazdasági alapját illetően: „E mozgalmak gazdasági alapja az, hogy az árutermelés teljes győzelme érdekében a burzsoáziának meg kell hódítania a belső piacot, egy államban kell összeforrasztania azokat a területeket, amelyeknek a lakossága egy nyelvet beszél; el kell hárítani mindazokat a különböző akadályokat, amelyek a nyelv fejlődését és irodalmi megrögzítését akadályozzák. A nyelv az emberi érintkezés legfontosabb eszköze; a nyelv egysége és akadálytalan fejlődése egyik legfontosabb előfeltétele a valóban szabad és széles kiterjedésű, a modern kapitalizmusnak megfelelő áruforgalomnak, a népesség osztályainak szabad és széleskörű csoportosulásának, végül előfeltétele annak, hogy a piac szoros kapcsolatban legyen minden egyes

² Sztálin, Marxizmus és a nemzeti kérdés, Moszkva 1945, 12—13 l.

³ Lenin, A nemzetek önrendelkezési jogáról, Moszkva 1945, 8, l.

⁴ Sztálin id. m. 7. l.

gazdasági egyeddel, naggyal és kicsinnyel, eladóval és vásárlóval”.⁵ Ezért mondhatjuk el Révaival nemcsak a magyar viszonyokra alkalmazva: „A magyar nyelvért való harc tehát kiindulópontja volt a feudalizmus elleni küzdelemnek, kezdeti formája volt a nemzet polgári egységéért, a nemesség és jobbágyság feudális rendi „elkülönözése” ellen folytatott harcának”. (Révai József Kölcséstanulmánya, Marxizmus, népiesség, magyarság, 15. l., Szikra, 1948.) A nyelvi harc, az irodalmi nyelv megteremtése, valamennyi kelet-európai népnek, nemzetiségnek, szlávnak és nem szlávnak egyaránt kiindulópontja volt a feudalizmus elleni küzdelemben.

A polgári nacionalizmus és sovinizmus szemléletében íródott német és magyar történeti munkák⁶ a szlávok iránti elfogultságukban és gyűlöletükben az elnyomott szláv népek öntudatra ébredésében nem látták, vagy nem akarták meglátni azokat a lényegbevágó hasonlatosságokat, amelyek a többi, nem szláv népnél fellelhetők és a szlávok ébredésében az egész európai civilizációt fenyegető veszedelemet vélték felfedezni. Ezek a munkák nem a német egységmozgalomtól, nem is a porosz militarizmustól és a pángermán törekvésektől féltették a magyarság jövőjét, hanem a szláv veszedelemről. Történelmünk utolsó száz éve idején a magyar feudális és tőkés uralkodóosztályok jóvoltából sikerült a magyar népet a germán uralmi célok szolgálatába állítani és csatlós szerepre kárhoztatni a Habsburg- és porosz imperializmus, valamint a náci fasizmus oldalán. A magyar uralkodóosztályoknak a behódolása a német imperializmus előtt — egyebek között — szlávellenes politikájuknak volt a következménye. Ez a szlávellenesség az 1840-es években kezdődik, a pángermán burzsoázia Frankfurt előtti és frankfurti fellépésének a hatására.

A forradalom előtt a magyar nemzeti mozgalmak vezetői sem látták helyesen a szláv kérdést. Helytelen állásfoglalásuk kialakítására nagy befolyást gyakorolt az a jelentős szláv vonatkozású politikai röpirat-irodalom, amelynek szülőhelye főként Németország volt (Lipcse!). Wesselényi Szózata és a többi magyar és nem magyar szerzőtől eredő broszúra híven kifejezték a magyar és német nemzeti mozgalmak hangadóinak, valamint a mozgalmak vezető osztályainak az álláspontját ebben a kérdésben. Sajátos módon a magyar nemzeti mozgalmak vezetői, a magyar nacionalizmus képviselői ugyanazokat a tendenciákat kifogásolták a szláv mozgalmakban, amelyek fellelhetők voltak a magyar mozgalmakban. Meg akarták tagadni más népektől azt, amit maguknál természetesnek találtak. A nemzeti nyelv és kultúra ápolása a szlávoknál — nem is beszélve politikai törekvésekről — a magyar és német nacionalisták szemében egyenlő volt a pánszlávizmussal.

⁵ Lenin: A nemzetek önrendelkezési jogáról, i. m. 4. l.

⁶ Magyar vonatkozásban csak a legjellegzetesebb munkákat említve: a Hóman-Szekfü megfelelő kötete, a Szekfü által szerkesztett Magyarok és szlávok, Rátz Kálmán, A pánszlávizmus története, Gogolák Lajos, Pánszlávizmus.

Ha eperjesi szlovák diákok szlovákul akartak tanulni, ha a zágrábi horvát értelmiség nemzeti érzelmeinek adott kifejezést, ha a lengyelek Poznanban nemzeti létükért küzdöttek, vagy ha a cseh hazafiak Prágát vissza akarták csehesíteni, akkor ez a német és magyar nacionalisták szemében veszedelmes pánszláv cselekedetnek számított. Magyar viszonylatban az a körülmény motiválta a magyar uralkodó körök szláv félelmét, hogy rádöbbenek arra a tényre, hogy a szlávok a monarchián belül abszolút többségben vannak a többi nemzetekhez képest. A szlávellenes indulatnak olyan szélsőséges következményeivel találkozunk, mint Zay Károly erőszakos protestáns úniós kísérlete az evangélikus és református egyházak között, hogy így a szlovákság evangélikus részét erőszakosan beolvassza a magyar református többségbe. Nem véletlen, hogy éppen Zay Károly látott minden szláv jelenségben pánszláv veszélyt. A politikailag legreakciósabb elemek, a legszélsőségesebb nacionalisták voltak a leghangosabb hirdetői a pánszláv veszélynek. A Pesti Hirlapban is felfedezhetjük azokat a cikkeket, amelyek szláv iszonyt terjesztnek, „kozák veszély“-re utaltak és amelyek a szláv népek nemzeti mozgalmaiban az „Allgemeine Zeitung“ és a német nacionalisták hatására olyan pánszláv jellegű mozgalmat sejtenek, amely mögött a végtelen orosz cári birodalom áll. Általában ekkor vette kezdetét az a német területről jövő politikai agitáció, amely a pángermán törekvéseknek megfelelően, állandóan pánszláv veszélyről beszélt és közben alattomban, vagy nyíltan a német hódítás számára készítette elő a talajt. A magyar uralkodóosztálynak az utolsó év folyamán a pánszláv veszély elleni hadakozás jó ürügy volt a nemzetiségi elnyomás leplezésére.

Még Kossuth 40-es évek elején írt hírlapi cikkeiben is megfigyelhető a szláv kérdés német felfogásának a hatása. „Erdély és Únió, egység a magyarnak“ című 1841-ben írt cikkében a német és a szláv egység kérdésével is foglalkozik és megállapítja, hogy a szlávokat és a németeket hatalmi érdekeik szembeállítják egymással. Angliát gazdasági érdekei arra készítetik, hogy a németek mellé álljon. Magyarországnak is a németek mellett kell kivennie részét a harcból. A „nyugat bástyája“ szerepének a felújítása olvasható ki a sorokból, amikor Kossuth arról ír, hogy Magyarország és Erdély egyesülése erősítené hazánkat az eljövendő szerep betöltésében. Egy további cikkében, melynek címe „Vámszövetségi kacsintgatások“,⁷ miközben a német vámszövetséghez való csatlakozás ellen hadakozik, nem mulasztja el hangoztatni németbarátságunkat a szlávokkal szembeni harc esetére. Wesselényi levelére hivatkozik, melyben a nem szláv nemzetek erejének összesítését ajánlja a szlávok ellen s a magyarságot a „német törzsohhoz“ való csatlakozásra buzdítja. A „Vámszövetségi kilátások“-ban⁸ Kossuth

⁷ P. H. 1842., 178. sz.

⁸ P. H. 1842., 179. sz.

hasznó hangnemben ír: Soha nem látott veszély fenyegeti a magyarságot (t. i. a szláv veszély). Nem kétséges, hová állunk a szláv-német összeecsapás esetén. — Kossuth belpolitikai vonatkozásban is szlávellenes politikát vall. A nyelvi kérdésben igyekszik az összkormányt megnyerni. Azzal érvel, hogy az összkormánynak helyes érdekei is megkívánják, hogy a nemzetiségekkel szemben a szlávellenes magyarságot támogassa.⁹ A forradalom küszöbén, 1848 elején „Az illyr pártüzés“ c. cikkben „Kossuth Hirlapja“¹⁰ a magyar nemzetet ajánlja az uralkodóház támaszául a forradalmi zűrzavarban (!), mert „a pánszláv elem az ausztriai háznak nem ad jövőndőt“.

De nemcsak Kossuthnál, hanem a magyar nemzeti mozgalom és forradalom többi vezetőjénél is határozott szlávellenes magatartással találkozunk, ami részben abból a tényből táplálkozott, hogy a szláv népek nagy része nemzeti mozgalmában mindinkább reakciós erők felé igyekszik orientálódni és a cári Oroszországtól, valamint a bécsi udvartól, tehát Európa legreakciósabb hatalmaságaitól reméli nemzeti céljainak a megvalósítását. Cikkünk nem engedi meg, hogy erre a kérdésre bővebben kitérjünk, azonban meg kell jegyeznünk, hogy Kossuth 1848 után revízió alá vette korábbi szlávellenes nézeteit. Különösen az emigrációban látta világosan, hogy a magyar függetlenség elválaszthatatlan a szomszéd népek, tehát a szlávok függetlenségétől. Mind a konföderációs koncepciójában, mind egyéb politikai törekvéseiben központi tételeként szerepelt a magyar és szláv népek függetlensége és ennek előfeltétele: harc a német szolgaság és a cári zsarnokság ellen.

Felmerül a kérdés: a szlávok nemzeti mozgalmainak a kialakítására milyen döntő befolyást gyakoroltak a gazdasági alapszerkezetben végbemenő változások és a társadalmi átrétegeződés folyamata? A szláv lakta területeken a kapitalizmus a különleges viszonyoknak megfelelően fejlődött s a polgárság sem úgy alakult ki, mint Európa más országaiban, vagy Ausztria más tartományaiban. Kelet-Európában — ahogy Marx megfogalmazta — egy „elpolgárosodó feudalizmus“ keletkezett. Annak következtében, hogy Amerika felfedezésével a Földközi-tenger medencéje elvesztette korábbi jelentőségét és a kapitalista fejlődés megindult az Atlanti-óceánmenti országokban, Kelet-Európa — a török behatolás következtében is — visszamaradt a gazdasági és társadalmi fejlődésben. A feudalizmusnak ezen sajátos keleteurópai talaján jött létre a Habsburg-abszolutizmus — ahogy arra Sztálin rámutatott 1921-ben a SZUK(b) Pártjának központi bizottságában a nemzetiségi kérdésről tartott beszámolójában.¹¹ Ez a visszamaradás a városok és a városi polgárság elsorvadásában, elsatnyulásában, valamint abban nyilvánult meg, hogy a nemesség, azon kívül, hogy földet

⁹ „Igénytelen nézetek“, P. H. 1842., 184. sz.

¹⁰ 1848., 2. sz.

¹¹ Sztálin, művei, V. k. 34. l. oroszul.

rabolt, kereskedett is, üzleti tevékenységet is folytatott, tehát a burzsoázia funkcióit gyakorolta. Erről írta Engels: „A feudális földbirtokosok mindinkább gabona-, gypjú- és marhanagykereskedőkké alakulnak át, szereplésük az országgyűlésen következetesen burzsoá jellegű”.¹² Mindezek következtében a keleteurópai fejlődés a kapitalizmus küszöbén sok sajátosságot mutat. Sőt, az egyes társadalmakon belül is jelentős különbségeket észlelhetünk. A nemzetiségileg bonyolult területek bonyolult osztályviszonyokat hoztak létre. Így pl. a kapitalizmus fejlődésének helyi különbségei az árukereskedelemre áttérő nemesség helyzetén is megmutatkoztak. A szláv polgárság és nemesség a piacon a más nemzetiségű polgárság és nemesség konkurrenciájával, az államban pedig ennek uralmával találta magát szemben. Ezért a szlávok harca nem irányulhatott csupán a feudális német, vagy magyar állam ellen, hanem egyidejűleg az idegen nemesség és polgárság elleni harcban is megmutatkozott. A szláv polgárság igyekezett magának biztosítani „saját”, hazai piacát. Ezért álltak szemben ellenségesen egymással Ausztria különböző nemzetiségű területei. Ezért különböznek egymástól azok a feladatok, amelyeket a forradalom a szláv polgárság és más népek polgársága elé állított. A német polgárság legfontosabb nemzeti feladata a nemzeti egység megeremtése volt, a szláv polgárságé a más nemzet elnyomása alóli felszabadulás, ami egyben a saját nemzeti piac kérdését is megoldotta volna.¹³ Különösen bonyolult volt a helyzet olyan területeken, ahol a szláv népekre kettős elnyomás nehezedett. Így pl. a szlováklakta Felvidéken érvényesült az osztrák abszolutizmus gyarmati elnyomása és ugyanakkor a magyar feudális uralkodóosztály kizsákmányolása. Ez a körülmény döntő befolyást gyakorolt a szlovák nemzeti mozgalom irányára. A szlovák nemzeti mozgalom élén polgári értelmiségi rétegek állottak. A fejletlen szlovák osztályviszonyok következtében hiányzott a nemzeti burzsoázia, sőt még nemzeti érzelmű szlovák nemesség is, úgy hogy ez a tanítói-papi értelmiségi réteg nem elsősorban a gyarmati kizsákmányolást érezte, hanem a magyar feudális uralkodóosztály kizsákmányolását a szlovák nép felett, valamint ugyanennek az uralkodóosztálynak a nemzetiségi elnyomását, amikor a magyar nacionalista vezetőréteg fellépett azok ellen a szlovák kulturális és politikai célkitűzések ellen, amelyek a szlovák nemzeti mozgalom gerincét jelentették. A magyar földesúr elnyomása közvetlenül a szlovák paraszt ellen, a magyar politikai vezetőréteg nemzetiségellenes politikája a szlovák polgári értelmiség ellen irányult. Ez volt a nyilvánvaló és közvetlen sérelem, amelynek következtében a szlovák nemzeti mozgalom vezetőosztálya a többi szláv nép nemzeti mozgalmával együtt a főellen-ség, az abszolutista gyarmati elnyomó hatalom oldalára sodródott és ott ellenforradalmi zsoldos-szerepet vállalt a magyar szabadság-

¹² Marx és Engels munkái, V. k. 247. l., oroszul.

¹³ Nyikitin, id. m., Voproszii isztorii, 1948. 7. sz., 31—32. l.

harc és általában az ausztriai forradalmak ellen. Nem véletlen, hogy a leggyengébb szláv nép, a szlovák adta a pánszlávizmus ideológusait, Kollárt és Safarikot. A szlovák viszonyok fejletlensége, a szlovák nemzeti mozgalom nehézsége készítette arra a szlovák nacionalista vezetőket, hogy gyengeségükben megpróbáljanak a többi szláv nép nemzeti mozgalmaira támaszkodni és azoktól segítséget kapni. Ez a gyengeségtudat a legjobban a szlovákokat hatotta át, de felfedezhető a többi szláv népnél is. Így különösen a szerbeknél, valamint horvátoknál és szlovéneknél.¹⁴

A viszonylag legfejlettebb szláv társadalmon, a csehen belül a nemzeti burzsoáziáé volt a vezetőszerp. Ez a burzsoázia — leszámítva ennek balszárnyát, a radikális forradalmi demokratákat —, amikor Csehországban a forradalomig élesedett a helyzet, jellemző módon nem a saját proletariátusára és parasztságára próbált támaszkodni nemzeti törekvéseinek kiharcolása érdekében, Bécs ellenében, hanem szintén a monarchiabeli szláv nemzeti mozgalmakkal keresett kapcsolatot. Ennek során a cseh burzsoázia, mint a legjelentékenyebb, legfejlettebb, legképzettebb vezetőosztálya a szláv nemzeti mozgalmaknak, élére állott a szláv politikai mozgalmaknak. A 48 előtti nemzetiségi viszonyok elmérgesedése és a nemzetiségi harc váltottak ki különböző próbálkozásokat olyan közös politikai alap megteremtésére, amelynek síkján megtárgyalásra kerülhetnek a nemzeti és politikai jellegű kérdések. Ezek a törekvések nem mindenütt nyilvánultak meg egyformán és azonos időben. Míg egyes helyeken a politikai eszmék fejlődése meglehetősen magas színvonalat ért el és olyan tételek kialakításához vezetett, amelyeket még 1848-ban is hangoztattak (Horvátországban a nemzeti-politikai autonómia eszméjét kifejlesztő Kukuljevics-féle program, Csehországban a politikai röpiratok és az ausztrioszlávizmus tételeinek kialakítása, a lengyel állam helyreállításának a terve), másutt 48 küszöbén a politikai fellendülés az irodalmi romantikában, a szláv törzsi egység, a szláv kölcsönösség eszméjének a kifejtésében nyilvánult meg (a Vajdaságban Szvetozár Miletics köre, szlovák területen Štúr mozgalma). Az is döntő jelentőségű volt e nemzeti mozgalmak menetére, hogy e mozgalmak vezetőosztályainak zöme csak másodlagosan érezte magán a bécsi abszolutizmus gyarmati kizsákmányolását, főprobléma a nemzeti elnyomás volt és az ezzel kapcsolatos nemzeti, politikai harc kérdései.

A párizsi februári forradalom hatalmas lökést adott a monarchiabeli nemzeti mozgalmaknak is. Prága utcáin már március 8-án megjelentek a népet általános fegyverkezésre szólító, a cenzúra eltörlését, stb. követelő röpiratok. A március 11-én tartott népgyűlésen megalakult a Svetovaclavi Bizottság nevű politikai szerv, melynek tagjai a cseh és német polgárság, értelmiség és nemesség soraiból kerültek ki. E tények világosan bizonyítják, hogy a szláv

¹⁴ Nyikitin, id. m. Voproszii isztorii, 1948, 7. sz. 39. 1.

vok politikai küzdelme önálló utakon fejlődött és hogy a csehek az élen jártak e politikai harcokban. A szlávok mozgalma, függetlenül attól, hogy a bécsi és pesti küzdelem megindulása előtt, vagy után kezdődött, ebben az első szakaszban több közös vonást árul el. A forradalom tavaszán a különböző szláv népek nemzeti mozgalmi mindenütt eljutottak a nemzeti követeléseknek petíciók és népgyűlések útján való megfogalmazásáig. Mégis, a köztük fennálló szociális-gazdasági különbségek következtében nemzeti mozgalmi forradalmi megnyilvánulásai is különböztek egymástól. Míg a cseheknél és a vajdasági szerbeknél fontos és hatalmas tényezőnek számított a városi lakosság megmozdulása 48 márciusában, Horvátországban és más helyeken (pl. szlovák területen) kisebb volt a jelentősége. A cseh mozgalom központja, Prága, teljesen a kapitalista kor bonyolult osztályviszonyokkal és fejlett gazdasági élettel rendelkező városa volt és lényegesen különbözött a délmagyarországi szerb városoktól, amelyek nagyrészt csupán mezőgazdasági vidékek közigazgatási központjai voltak. Ezért volt a prágai mozgalom döntően városi jellegű s ezért volt a Vajdaság városi mozgalma kapcsolatban a paraszti tömegekkel, különösen olyan helyeken, mint Nagykikinda.¹⁵

A szláv mozgalmaknak a belső, helyi viszonyoktól függő jellege, a szlávok nemzeti elnyomása a Monarchián belül, nagyrésztüknek a lemaradása az általános európai fejlődéstől (gondoljunk itt a sztálini megállapításra az *elkésést* illetően), valamint a közös származás, a szláv tudat nem lebecsülendő tényezője már indokolhatná a különböző szláv nemzeti mozgalmak összehangolását és az együttes fellépés megkísérlését. Ha ehhez hozzávesszük a német egységmozgalom nagyjelentőségű eseményeinek a kihatását a szláv mozgalmakra, akkor méginkább érthető a prágai szláv kongresszus megrendezése. A frankfurti birodalmi gyűlés azon kívánsága, hogy Csehországot be kell kebelezni a germán birodalomba, kihívás volt nemcsak a csehek, hanem a többi szlávok felé is. A cseh burzsoázia vezetőjének, Palacký Ferencnek „Levél Frankfurtba” című műve volt a felelet erre a kihívásra és arra a meghívásra, hogy a csehek vegyenek részt a frankfurti bizottság munkájában. Palacký ebben a levélben megfogalmazta az ausztroszlavizmus programját, amely, ha reformált és föderatív formában is, Ausztriát fenn akarta tartani. A Habsburg-monarchia megtartásának a vágya világosan mutatja, hogy az ausztroszlavizmus programjában már a kezdet kezdetén voltak reakciós eszmék. Még jobban érvényre jutottak ezek a reakciós eszmék később annak a támogatásnak a formájában, ahogy a liberális cseh burzsoázia és a többi szláv népek nacionalista vezetőosztályai a bécsi feudális abszolutizmus segítségére

¹⁵ Nyikitin i. m., Voproszii isztorii, 1948. 7. sz. 33. l. V. Bogdanov, A dunamenti szláv népek szerepe 1848–49-ben, a szovjet történetírók új kutatásainak a megvilágításában, Historijski Sbornik, Zagreb, 1948. I. évf. 1–4. sz. 50. l.

siettek a bécsi forradalom és a magyar szabadságharc leverésére. Azonban a pángermán propaganda Frankfurtban, amit a német polgári és kispolgári demokraták is átvettek, igen sokban hozzájárult ahhoz, hogy a szláv nemzeti mozgalmak reakciós irányba fordultak és elvesztették kezdeti progresszív, haladó tendenciájukat. Marx írta a *Neue Rheinische Zeitung*-ban a prágai eseményekkel kapcsolatban: „A forradalmi Németországnak, különösen a szomszéd népekkel szemben, meg kellett volna tagadnia egész multját. A saját szabadsága mellett ki kellett volna kiáltania azon népek szabadságát, amelyeket eddig ő tartott elnyomás alatt. De mit tett a forradalmi Németország? Tökéletes mértékben helyeselte és szentesítette Olaszország, Lengyelország, majd Csehországnak a német katonaság segítségével történő elnyomását”.¹⁶

A német és szláv nemzeti mozgalmak dialektikus kölcsönhatásban voltak egymással. A német proletariátus gyengesége, a német polgárság forradalomellenessége és árulása, a német kispolgári demokrácia gyengesége és gyávasága, a pángermán célok hangsúlyozása hozzájárultak ahhoz, hogy a szláv mozgalmak a belső és a nemzetközi reakció uszályába kerültek. Viszont a szláv mozgalmak vezető osztályai egy részének állandó paktálása a bécsi reakcióval, valamint egyes szláv körök politikai és kulturális orientálódása a cári Oroszország felé, a szláv tudat, fajiság feltűnő hangsúlyozása és a forradalmi, demokratikus szárnyak gyengesége az egyes szláv nemzeti mozgalmakon belül a német (és tegyük hozzá: a magyar) nemzeti mozgalmakra hatott taszítólag. Így a német és szláv nemzeti mozgalmak kölcsönösen gyengítették egymást és forradalmi energiájuk jelentős részét elvonták a főfronttól, a feudális abszolutizmus elleni küzdelemtől, Németországban éppúgy, mint Ausztriában.

A szláv nemzeti mozgalmak 1848 tavaszán beleütköztek az uralkodó nemzetek mind agresszívebb ellenállásába, ami a helyett, hogy kiszélesítette volna e mozgalmak társadalmi bázisát, az uralkodó és alávetett nemzetek közötti belső ellentétek és a frankfurti germán kardcsörtetés következtében, az osztályelnyomást ellepezve, háttérbe szorítva, a nemzeti elnyomást hozta előtérbe. Mivel a monarchiabeli szlávok 1848 áprilisában—májusában a nyílt összeütközés határán álltak elnyomóikkal szemben, a frankfurti parlament következtében is egymásnál kerestek támogatást és így megteremtődtek a szláv kongresszus összehívásának az előfeltételei.

A cseh burzsoáziának az a törekvése, hogy a német burzsoáziával való szakítás után szövetségeseiket keresen magának és az ausztriai szláv népek nemzeti mozgalmaira támaszkodjék, hogy egységbe fogja és élére álljon ezeknek a mozgalmaknak, ez 1848 júniusában jutott kifejezésre a Prágában tartott szláv kongresszuson. A cseh burzsoázia, amely a kongresszus megszervezőjeként

¹⁶ Marx-Engels Munkái, oroszul, VI. k. 184—186. l.

szerepelt, többek között úgy számított, hogy az ausztriai szlávok élére állva, akik közt a csehek gazdaságilag kétségtelenül a legfejlettebbek voltak, sikerül majd kiszorítania a német burzsoáziát a belső piacról és kiharcolnia az uralmat az ország gazdasági és politikai életében. Ezért nem véletlen, hogy a csehek voltak az ausztrioszláv ideológia meghirdetői.¹⁷ Azonban a szláv kongresszus összehívásának az eszméje nemcsak a csehektől indult ki, hanem a többi szláv népek vezetőosztályai a már említett okoknál fogva, a nemzeti elnyomás elleni sikeresebb harc érdekében, hasonló módon keresték az ausztriai szlávok szövetségét.

A kongresszus összehívásának a terve először április 20-án jelent meg nyomtatásban a horvát Ivan Kukuljevičnek a zágrábi „Nemzeti Hírek”-ben közölt cikkében. Május végén a kongresszus résztvevőinek nagyrésze Prágába utazott. Június másodikán történt a kongresszus ünnepélyes megnyitása. Elnöknek Palackýt választották. A vezető szónokok minden módon hangsúlyozták a résztvevők békés szándékait és lojalitását a birodalommal szemben. A gyakorlati munka tekintetében a kongresszuson résztvevő delegátusok három szekcióra oszlottak: cseh-morva-szlávok, lengyel-ukrán és délszláv szekcióra. A célkitűzések csak a kongresszus folyamán alakultak ki: 1. a szláv népek szövetségének a létrehozása, 2. az Ausztriában élő szlávok és egyéb népek viszonya (a föderáció kérdése), 3. az ausztriai és Ausztrián kívüli szlávok viszonya, kulturális közeledésük mértéke, 4. a szlávok és az európai nem szláv népek közti viszony, valamint állásfoglalás a frankfurti parlamenttel szemben.

A delegátusok a szlávokhoz intézett felhívás mellett a Habsburg-birodalom nem-szláv népei előtt is megokolják a kongresszus összehívását: 1. hűségükről biztosítják az uralkodóházat, hangsúlyozzák az osztrák birodalom sérthetetlenségét és szuverénitását, tiltakoznak a szeparatizmus, pánszlávizmus, russizmus vádjá ellen, 2. nem céljuk a nem-szláv nemzetek elnyomása, csak az osztrák birodalom valamennyi nemzetének egyenjogúságát akarják megvalósítani, 3. a fentiek szellemében nemzetüknek megfelelő jogokat követelnek a nemzeti és állami élet területén.

A túlságosan elméleti síkon mozgó kongresszus nehezen találta meg az utat a gyakorlati feladatokhoz. A szekciókban és a bizottságokon belül a kongresszus kiküldöttei közötti komoly elvi nézeteltérések merültek fel. E véleménykülönbségek általában két tábor véleményét tükrözték. A cseh szekció többsége, élén Palackýval és Šafarikkal, valamint a delegátusok túlnyomó többsége minden radikalizmus és forradalmiság ellenzői voltak és a bécsi feudális abszolutizmussal szemben a békés kompromisszum, a megalkuvás politikáját hirdették. A kongresszuson kisebbségben volt a forradalmi

¹⁷ Udaljev, Az 1848. évi csehországi forradalmi mozgalmak kérdéséhez, Voproszii isztorii, 1947. 5. sz., 34. l. és Z. Tobolka, Slovanský sjezd v Praze roku 1848. 45. l.

demokraták, a radikálisok csoportja, akikhez tartozott a csehek közül — többek között — Frič, Sabina, Podlipský, Sladkovský, a lengyelek közül Libelt, az oroszok közül Bakunyin és mások. A kongresszusi többség a Palacký—Šafarik-féle ausztrószlávizmus álláspontjára helyezkedik és általában osztrák ügyekkel foglalkozik, a radikális kisebbség, melynek Libelt a látható feje, szükségesnek tartja az egyes szláv problémák általános megvitatását.

A kongresszus Palackýt bízza meg „Európa népeihez“ című kiáltványtervezet megfogalmazásával. Azonban a forradalom és az erőt mozgósító ellenforradalom ekkor már a konkrét feladatok megoldását tették volna szükségessé.¹⁸ A lengyelek önálló államuk helyreállítását, a csehek Cseh- és Morvaország egyesítését követelték, ehhez a morvák is csatlakoztak, de hangsúlyozták Morvaország különállását. A galíciai lengyel-ukrán ellentéteket a belkormányzat és az iskolaügy rendezésével akarták megszüntetni. A magyarországi szlovákok és ruszinok a magyar kulturális elnyomás ellen tiltakoztak, a horvátok önálló „horvát-szlovén-dalmát“ királyság biztosítását követelték, a magyarországi szerbek a magyar királyságon belül megelégedtek a szerb patriarchátus és vajdaság felállításával. A szlovének „szlovén királyság“-hoz ragaszkodnak. A kongresszus ezekkel a konkrét politikai követelésekkel szemben tehetetlennek bizonyult.

Három okmány közzétételét határozták el: 1. kiáltvány Európa népeihez, 2. petíció az osztrák kormánysszervekhez az ausztriai szlávok helyzete ügyében, 3. valamennyi szláv nép szövetségének támogatása. A két utóbbi a kongresszus feloszlása miatt nem került megszövegezésre.

A kongresszus főként azért volt tehetetlen, mert az absztrakt szláv közösségre, nem pedig a szlávoknak a közös ellenség ellen vívott harcára épült.¹⁹ A közös ellenség, a Habsburg feudális abszolutizmus ellen a kongresszus megalkuvó többsége nem mert fellépni. A szláv kongresszus jelentőségét az adta volna meg, ha a szláv népek küldöttei a feudális abszolutizmus megdöntése, a polgári fejlődés, a demokrácia érdekében emeltek volna szót. E helyett a küldöttek nagyrésze elkendőzte az osztrák reakció részéről fenyegető veszélyt és a reakció, valamint a haladás közti választút elé kerülve, valamiféle harmadik utat próbált járni: ezek a megalkuvó küldöttek elítélték a forradalmi módszereket, a legalitást hirdették és „legális“ úton kívánták elérni nemzeti céljaikat. Ez a harmadik út szükségszerűen a reakció karjai közé vezetett és kiderült, hogy a reakció, a Habsburg-abszolutizmus, mihelyst elmúlt a veszély a feje felett, nem ismert feltételeket, kompromisszumot és ugyanúgy helyreállította a maga abszolutista hatalmát a „legalitás“ útján a

¹⁸ Trajnin, Nemzeti ellentétek az Osztrák-Magyar monarchiában s a monarchia felbomlása, Moszkva, 1947., 62. l.

¹⁹ Trajnin id. m. 63. l.

zsoldos-szerepig süllyedő szláv népek felett, mint „lázadó“ népei felett.

A kongresszus idejében a prágai demokratikus mozgalom fel lendülőben volt. A mozgalom élén a polgárság radikális, forradalmi demokrata szárnya állott. Feszítőerejét a munkásság s a különböző értelmiségi (főként diákok) csoportok, valamint kispolgári rétegek képezték.²⁰ Windischgrätz csapatainak provokációjára június 12-én zavargások törnek ki. Az osztrák katonaság lövésekkel oszlatja szét a munkások és diákok tüntetését. Erre feleletül a prágai nép: munkások, diákok, kispolgárok barrikádokat emelve, hősies harcba kezdenek a császári katonaság ellen. Windischgrätz a prágai forradalmat nagyszámú katonaságával háromnapos véres harc árán leverte. A német reakció s a frankfurti parlament a „német ügy“ védelmezőjét látta Windischgrätzben. A kongresszust feloszlatták és így több tárgyszerozati pont nem is kerül megvitatásra. A kongresszus balszárnya ellen, amely vezetőszerpet játszott a prágai forradalomban, nagy hajtóvadászat indult. A kongresszusi többség viszont siet hűségnyilatkozatokat tenni a Habsburg-háznak és fel ajánlja szolgálatait a bécsi udvarnak.

Midőn a prágai felkelést leverték, Marx ezeket írta: „Új poz nani vérfürdőt rendeztek Csehországban. Az osztrák katonaság cseh vérbe fojtotta a csehek és németek békés együttélésének lehetőségét“. A prágai felkelés leverése, amely majdnem összeesett a párizsi proletariátus júniusi forradalmának elfojtásával, új szakaszt nyit meg a Habsburg-birodalom szláv népeinek nemzeti mozgalmában. A szláv mozgalmak addig lényegében progresszív szakaszt felváltja a reakciós szakasz, amikor a szlávok többsége mind nagyobb mértékben az európai reakció legsötétebb erőinek (az osztrák császárnak és az orosz cárnak) zsoldos csapatává zülrik. Arról a szakasról van szó, amikor Rajasics, Palacký, Rieger, Jellačić állanak a szlávok élére, amikor a szerbek, horvátok és a forradalmi Magyarország között kitör a háború és a szlávok — a lengyeleket kivéve — Bécs mellé, az ellenforradalom oldalára állanak.

Ezzel kapcsolatban írta Marx 1949. február 15-én a Neue Rheinische Zeitungban: „Az 1848-as forradalom arra kényszerítette az összes európai nemzeteket, hogy vagy mellette, vagy ellene foglaljanak állást. Egy hónap alatt az összes forradalomra éretl nemzetek végrehajtották a forradalmat és az összes forradalomra nem éretl nemzetek a forradalom ellen szövetkeztek. Ekkor meg kellett oldani Kelet-Európa nemzeteinek minden összevisszaságát. Arról volt szó, mely nemzet értékeli a forradalmi iniciatívát, melyik fejt ki a legnagyobb forradalmi energiát s biztosítja így jövőjét. A szlávok nem jelentkeztek, a németek és magyarok hűen eddigi történelmi hivatásukhoz, előtérbe léptek és ezzel a szlávok teljesen az ellenforradalom karjaiba dobták magukat“.

²⁰ Udaljcov id. m. 38, 1.

Mivel Marx a szerint értékelte a nemzeteket, hogyan viszonylanak a forradalomhoz, ezért ítélte el a frankfurti parlament és a prágai kongresszus tanácskozásait. „Súlyos tapasztalat arra a meggyőződésre vezetett, hogy az „európai nemzetek egyesítését” nem lehet megvalósítani frázisokkal és ájtatos kívánságokkal, hanem csak következetes forradalom és véres harc útján.”²¹

Maga a szláv kongresszus radikális forradalmi demokratikus balszárnya is élesen elítélte Palacký, Jellačić, Rajasics, Hurban és a többi szláv vezető politikáját, amivel kiszolgáltatták a szlávtságot az európai reakciónak. A prágai kongresszus balszárnyának egyik vezére, Bakunin így írt erről Štúrnak: „Testvéreim! Mit csináltok? Hiszen tönkre teszitek a szlávtságot! Elfelejtettétek, hogy ezzel lemondotok a szláv ügyről! A császár és az osztrák arisztokrácia szolgálatába álltok? Azt hiszitek, hogy a diplomácia megment benneteket? Pedig ez tönkre tesz benneteket. Forradalmi harccal jelentkeztetek és a reakciót szolgáltátok. Szerencsétlenséget hoztok a szlávtságra”.²²

Engels egyik cikkében, amelyben az 1849-es év forradalmi küzdelmeinek az eredményeit mérlegeli, arra a kérdésre is megadja a választ, hogy milyen jutalmat kaptak a szlávok a reakciótól ellenforradalmi zsoldos-szerepükért: „Az, hogy az ellenforradalom félrevezette őket — írja Engels —, hogy a „szláv Ausztriára” nem gondoltak, sem „az egyenjogú nemzetek federatív államára” (a szláv kongresszus egyik sokat hangoztatott tétele. Megj. tölem, V. K.), legkevésbé pedig az ausztriai szlávok demokratikus intézményeire, mindez ezen árulással végre nyilvánvalóvá vált. A „Szláv Lipa” nevű egyesületek ismét mindenütt a kormány mellett állanak és naponként újabb és újabb fájdalmas kelepcébe hagyták magukat becsalni. De most már késő a saját otthonban, a saját szoldateszka ellen, hatalom nélkül küzdeni, kitalálva a németek és magyarok által kiket elárultak, eltaszítva Európától és el kell viselniök ugyanazt a katonai despotizmust, melyet segítettek rázúdítani Bécsre és a magyarokra...”

Ez valóban kemény igazság. A monarchiabeli szlávtság segített leverni a forradalmat és mint utóbb kiderült, önmagát verte le. A Habsburg feudális abszolutizmus nemcsak a forradalmi harcok színhelyein, hanem egész Ausztriában, tehát a szláv területeken is helyreállította az uralmát. Az olasz, bécsi és magyar forradalmak leverése után az osztrák reakció félredobta a szlávokat, nem tartotta be a nekik tett ígéreteket és azokkal a szláv vezetőkkel szemben, akik számonkérték az ígéret bevéltását, ellenségesen bánt, rendőrségi megfigyelés alá helyezte őket, stb.

A legalításra való törekvés az ausztriai szláv nemzeti mozgalmakban, azaz a harmadik út a forradalom és ellenforradalom között, szükségszerűen és végzetesen az ellenforradalom karjaiba

²¹ Laco Novomeský, Marx és a szlovák nemzet, Pozsony, 1933, 31. 1

²² Laco Novomeský id. m. u. o.

kergette az ausztriai szlávokat. De nemcsak ez történt. A Habsburg-birodalmon belüli forradalmak leverésével, amelyhez a szlávok aktív segítséget adtak, a bécsi feudális abszolutizmus meghosszabbította az életét és így kitolódott a feudalizmus teljes felszámolásának az ideje Ausztriában. A nemzeti mozgalmak és forradalmak felszámolása egyben azt jelentette, hogy a polgári fejlődés nehezebb és kedvezőtlenebb körülmények között ment végbe a monarchiában. A gyarmati jellegű bécsi abszolutizmus helyreállította az uralmát és így a kapitalizmus Ausztria nem-osztrák területein sajátos, gyarmati korlátok között fejlődhetett. Így a nem-osztrák népeket az osztrák tőkésosztály kizsákmányolta és akadályozta saját, tőkés gazdálkodásának a kiépítésében. Összefoglalva: a szlávok ellenforradalmi szerepe a prágai forradalom leverése után jelentékeny mértékben kihatott az ausztriai forradalmi mozgalmak és a magyar szabadságharc leverésére. A reakció győzelme Ausztriában a szláv és nem-szláv népek számára egyaránt a gyarmati viszonyok és feudális maradványok továbbélését jelentette. Így a szlávok ellenforradalmi cselekedete végső soron hozzájárult ahhoz, hogy a levert forradalmak után a Habsburg-birodalomban (a nem-osztrák területeken) a kapitalizmus gyarmati korlátok között fejlődött.

A prágai szláv kongresszus utolsó, kedvező lehetőséget nyújtott a szláv vezetők számára abban a tekintetben, hogy a szláv nemzeti mozgalmak megtalálhassák az egyedül helyes utat nemzeti céljaik megvalósítása érdekében. A prágai forradalom kedvező légkört és környezetet teremtett a kongresszusi küldötteknek ahhoz, hogy forradalmi cselekvésre határozzák el magukat a főellenség, a Habsburg feudális abszolutizmus ellen. A kiküldöttek többsége nem élt ezzel a kedvező lehetőséggel, elvetette a forradalmi harc módszereit és csak a kongresszus kisebbsége sietett a prágai forradalom segítségére és vette ki a részét a továbbiakban is a forradalmi mozgalmakból. Mindazonáltal a kongresszus történelmi jelentősége abban áll, hogy siettette a szláv nemzetek öntudatraébredését. Ha az antifeudális és nemzeti mozgalmak során kialakult szláv öntudatot 1848-ban és 49-ben nacionalista vezetők nagyrésze rossz irányba is terelte, ez az erősödő öntudat hozzájárult a későbbiek során ahhoz, hogy a 67-es osztrák-magyar kiegyezés alapjait támadva, a szlávok hosszú, szívós és sikeres küzdelmet folytassanak és vívjanak meg a nemzetiségi elnyomás ellen, az Osztrák-Magyar Monarchia megdöntéséért.

A szláv burzsoázia és nemesség által vezetett nemzeti mozgalmak — a lengyelt kivéve — a prágai forradalom leverése és a szláv kongresszus szétkergetése után elveszítették haladó, antifeudális jellegüket és 1848 második felében, valamint 1849-ben az európai reakció uszályába sodródtak. Így, ha elkészítjük 1848 mérlegét a szláv mozgalmakról, tekintettel kell lennünk azok mind progresszív, mind reakciós szakaszára.

A marxizmus megalapítói is így értékelték az 1848-as szláv mozgalmakat. Marx és Engels, mint 1848 harcainak a résztvevői, a szlávok nemzeti mozgalmait a küzdő szemével nézték és azt vizsgálták, hogy milyen hatást gyakorolnak a szlávok mozgalmai az európai forradalom általános menetére. A marxizmus klasszikusai rámutattak arra, hogy a forradalom ellenségei Oroszországban és Ausztria szláv tartományaiban gyűltek össze²³ s világosan érezték, micsoda veszélyt jelent a szlávoknak a cári Oroszországgal kínáló szövetése. A pánszláv egyesülés lehetősége a prágai szláv kongresszussal kapcsolatban azt a veszélyt rejtette magában, hogy a szláv nemzeti mozgalmak forradalmi, szociális jellegét felváltja a szlávok közti nyelvi alapon létrejövő szövetség, a pánszláv nacionalizmus. Ebben Marx és Engels egy „fantasztikus általános szláv nemzetiség“-et²⁴ láttak, amely mögött ott állhat „az orosz birodalom borzalmas valósága“.²⁵

Nem csoda, ha Marx és Engels nézeteit ezek a körülmények — és ezek között a cári Oroszország beavatkozása a magyar szabadságharcba — nagymértékben befolyásolták. E mellett kiemelték a lengyelek forradalmiságát, a prágai forradalom jelentőségét, a német burzsoázia helytelen szlávellenes politikáját. — Lenin rámutatott arra, hogy Marx legnagyobb gondja a szlávokra vonatkozóan is „a polgári demokratikus forradalom kiterjesztése“ volt „plebejus“ forradalomná.²⁶

Maga Engels, aki — egyebek között — a „Forradalom és ellenforradalom 1848-ban“ című munkájában a forradalmár hevével olyan élesen elítéli a szlávok ellenforradalmi szerepét, ezt írja: „Ha a szlávok elnyomatásuk valamelyik korszakában forradalmi történelmet kezdenének, ezzel megmutatnák életrevalóságukat“.²⁷

Valóban, a szlávok — de különösen az oroszok — a XIX. sz. vége felé és a XX. sz. elején egyre inkább „forradalmi történelmet“ kezdtek el. A 48-as forradalom erősen hatott Oroszországban a forradalmi eszme fejlődésére (N. G. Csernyüevszkij és mások), ami viszont visszahatott a szlávokra és már a 60-as, 70-es években hozzájárult Luben Karavelov, Christo Botev, Szvetozár Markovics, majd Blagojev és mások forradalmi nézeteinek a kialakításához.²⁸ A feudál-kapitalista gazdasági és társadalmi rendszer sajátos kelet-európai viszonyai között az osztályelnyomás és a nemzetiségi elnyomás sokkal nagyobb méreteket öltött, mint a nyugati kapitalista államokban. Ezen a talajon — főként szlávoklakta területeken — a dolgok természetéből következett, hogy az osztályharc és a nem-

²³ K. Marx és F. Engels, művei, oroszul, VII. k. 274. l. és Nyikitin id. cikke a Voproszii isztorii 1948. 7. sz., 43. l.

²⁴ U. o.

²⁵ K. Marx és F. Engels, művei, oroszul, VI. k. 61. l.

²⁶ Lenin, művei, XVIII. k., 110. l. oroszul és Nyikitin id. c., Voproszii isztorii, 42. l.

²⁷ K. Marx és F. Engels, művei, oroszul, VII. k. 213. l.

²⁸ Nyikitin, id. c., 44. l.

zetiségek szabadságküzdelse sokkal hevesebb és nagyobb arányú volt, mint Nyugaton. A Habsburg-birodalomban a nemzetiségi kérdés kiéleződésére a századfordulón, majd a monarchia felbomlására az első világháború után, a szláv nemzetek szabadságmozgalmai hatottak döntő módon.

A XX. sz. elején a forradalmi munkásmozgalom súlypontja Nyugatról Keletre, Oroszországra, a legnagyobb szláv országra tolódott át. Az 1905-ös forradalom már sejtette ezt a tényt és ráirányította a világ figyelmét az orosz munkások és parasztok elnyomott millióira, az orosz proletariátusra, amelyből roppant forradalmi energiák szabadultak fel. A világtörténelem legnagyobb jelentőségű forradalma, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 1917-ben azután megnyitotta a proletárforradalmak korszakát és az orosz proletariátus vezetésével megkezdődött a világ elnyomott népeinek a harca mindenfajta kizsákmányolás megszüntetéséért. Ez a harc a második imperialista világháború után, amelyben a Szovjetunió történelmi jelentőségű győzelmet aratott a nemzetközi fasizmus felett, még nagyobb arányokban folyik és napjainkban tanúi vagyunk a Szovjetunió vezette béketábor sorozatos győzelmeinek, melyeknek végcélja a kapitalizmus megdöntése és a népek szabadságának a kivívása az egész világon.

VIGH KÁROLY

A MAGYAR-ROMÁN SZÖVETSÉG KÉRDÉSE 1848-BAN

Az európai forradalmak nagy évében kitört fergetegben egyedül állt a magyar. Magára maradása nem volt szükségképpen tény. A szabadságra törekvő népek sorában a román nép volt az, mellyel a szövetség elméletileg és gyakorlatilag kiváltképpen indokolt lett volna. Mint Szemere Bertalan emlékirataiban megjegyezte, „a magyarság mint politikai s nemzeti elemmel leginkább az oláhval volt hajlandó szövetkezni.”¹

A valóban nagy mértékben egymásrautalt két nép legjobb fiai 1849-ben többrendbeli kísérletet tettek a szövetség megvalósítására. Igen kevesen tudnak azonban róla, hogy ezeket a sikertelen és késői erőfeszítéseket már 1848-ban más, szintén eredménytelen próbálkozások előzték meg. A magyar elszigeteltségből, melynek súlyos voltával a kortársak teljesen tisztában voltak, egyetlen szélesebb ösvény vezetett kifelé, s ez a magyar-román szövetség, illetve konföderáció útja volt.

A megvalósítására irányuló törekvések bemutatása e tanulmány célja.

1. *Bălcescu Miklós szerepe.*

A magyar köztudat Bălcescu Miklósról úgyszólván csak annyit tud, hogy 1849-ben békítő szerepet játszott a magyar szabadságharcosok és a hazai román felkelők közt. A magyar-román kibékülés körüli fáradozásai azonban már 1848 tavaszán elkezdődtek. Ezt az eddig ismeretlen tényt sajátosképpen nem valamely levéltár mélyére elásott akta, vagy valamilyen ismeretlen kéziratos forrás árulta el. Az újnak tetsző értesülés egy közel 40 év óta kinyomtatott és általánosan ismert román aktapublikáció egyik kötetében rejtőzik. Azt sem állíthatjuk, hogy teljesen ismeretlen lett volna, de felhasználása annyira sommásan és annyira téves szemlélet alapján történt, hogy új értelmezésére és kibontására szükség van. A polgári nacionalista-sovinista szemlélet a magyar-román baráti közeledést a régmúlt időkre nézve sajnálatos eltévelyedésnek minősítette, tehát lehetőleg hallgatott róla. Ezért vállalkozunk most Bălcescu 1848-as magyar-vonatkozású szerepének tisztázására.²

Bălcescu Miklós a havaselvei és egyben az egyetemes románság egyik leghaladóbb és legnemesebb egyénisége. 1848 román forra-

¹ Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai... Bp., 1941. 69.

² E fejezet külön nem jelzett adatainak forrásait sajtóra kész munkámban adom meg: *Bălcescu Miklós élete 1819—1852.*

dalmi alakjai közül az egy Iancu Ábrahám léphet csak bizonyos szempontból közelébe. Iancu, a népvész a tömegek szívében él és havasai magaslatáról még életében a legenda ködébe emelkedik. Bălcescu nem regionális hős, mint Iancu, hanem az egyetemes románság vágyainak kifejezője. Európajárt, modern ember, súlyos szellemiség, akinek szemhatára nemzetének közvetlen kérdéseivel jóval túlterjed és érintkezik a kor összes jelentős kérdéseivel. Bălcescu a román 48-nak vitán felül legjelentékenyebb szereplője. A magyar forradalom férfiai közül leginkább Kossuthtal rokon jelenség. Ha nem is volt olyan jelentős államférfi, mint Kossuth, ha történelmi prózája jelentőségében el is marad egy Petőfi világértéke mögött, s ha polgári adottságai Táncsics radikálizmusáig nem engedték előrehaladni, a kor haladó eszméi világánál nála előrébb román földön senki sem lépett. Hazája forradalmi problémáit nála világosabban senki sem ismerte fel, életét Petőfihez hasonlóan senki sem vetette oly fenntartás nélkül kockára, a csata veszedelmét keresve, s a román parasztért gyakorlati lépéseket Havaselvén úgyszólván csak ő tett. Ha nem is a csatában, de a hazáért folytatott hősi küzdelemben fogyott el élete szüntelen égésben, mint a világító gyertya lángja. Harminchárom éves korában tüdővész ragadta el az emigráció kietlen elhagyatottságában.

A román ancien régime őt is szoborrá merevítette, csak annyi életet engedélyezett neki, amennyi kedvének és érdekének megfelelt. Mint történetíró, nacionalistát és a politikai egységtörekvés apostolát ismerte mindenki, de a nép fájdalmát csontja velejéig átérző radikális forradalmárt, a kora fejlődési fokát tekintve haladó szociológust, az elnyomott, végsőkéig sanyargatott román paraszt halhatatlan érdemű védőjét, a kizsákmányoló és felfuvalkodott bojártság nagy ellenfelét elkerülte a gondosan kiválogatott kötelező iskolai olvasmány. Nem csoda, ha a szabadságukért küzdő nemzetek összefogásának bátor hirdetőjét is legjobb esetben az a néhány tudós ismerte közletről, aki rászánta magát írásainak figyelmes olvasására.

Bălcescu korán eljegyezte magát a haladó eszmékkel. Huszonegy éves korában börtönt ül az önkényuralom ellen szőtt összeesküvés miatt, s mint ő maga mondja — „Prison oblige, comme noblesse!“ — Ő az egyik alapítója a Dreptate — Frăție (Igazság — Testvériség) nevű titkos politikai társaságnak, az 1848-i havaselvei forradalom megszervezőjének. Ő alapítja meg az első jelentős román történelmi folyóiratot, a Magazin Istoric pentru Dacia (Dácia Történelmi Tára) és ő írja meg az első nagy román történelmi életrajz hatalmas torzóját, a román történelmi próza klasszikus monumentumát Mihály vajdáról. Elszegényedett középbójári család művelt sarja, aki osztályhelyzetét a polgáriasulás irányában értelmiségi pályán és a parasztnép fölemelésén keresztül igyekszik tágitani. A hazai társadalmi valóság és a történelmi múlt ismeretében, korához képest feltűnően érett fővel jutott ki 1846-ban Párizsba, a

tanulni és mulatnivágyó havaselvei román ifjúság álmainak városába. „Franciaország maga a szabadság” — kiált fel lelkesedve a Szajna partján, ahová történelmi kutatásokat végezni érkezett. Párizs — Victor Hugo szavai szerint — a föld alatt szétágazó forradalmi mozgalmak krátere. Gyűjtőmedence, melyben a mindenünnen egybegyűlő emberek és szellemi termékek, mint valami hatalmas szellemi laboratóriumban formálják a készülő új világ terveit, elképesztő utópiákat és józan, életrevaló építményeket egyaránt.

A párizsi szellemi szinkrétizmus erős hatása alá került Bălcescu is. Közelebbről Michelet, Quinet, Mickiewicz, de kivált Lamennais, azután Proudhon és általában a kispolgári szocialisták hatása ismerhető fel szellemi fejlődésén. A februári forradalom Párizsban érte. A légkör már régóta forradalmi töltéssel terhes. A polgárok és proletárok egyaránt a világ megváltását várják a forradalom sikerétől. Bălcescu és haladó diáktársai is hittek egy világmegváltó, egy végső forradalomban. Franciák, lengyelek, olaszok, németek, amerikaiak és magyarok mellett a román ifjak is a barrikádokra rohantak. Bălcescu egyik barátja, Brătianu Demeter, így emlékezett meg a nagy eseményről: „Mily szép volt február 24-ének napja: az öregek megfiatalodtak, az asszonyok olyan erősek lettek, mint a legbátrabb harcosok, a férfiak gyöngédek, akár a nők. És valamennyien rohantak a diadalra, a gyermekek készségével, gondatlanságával és tisztaságával... Azt hitte volna az ember, az angyalok szálltak le a földre az égből az Úr dicsőségét énekelni, aki akkor Franciaország földjén ott volt és hogy hirdessék a világnak az emberi szellem megváltását.” Maga Bălcescu a tömeggel behatol a Tuilleriesbe. Lajos Fülöp trónusából letép egy darabot és elküldi barátjának „a köztársaság első napjáról” keltezett levelében. „Csodálatos forradalom, mely megváltoztatja a föld képét!” — kiált fel átszellemülten.

Alig hogy a Hôtel de Villeben kikiáltották a köztársaságot, a mámorban úszó román ifjak java része hazájába siet, hogy a megváltó igék birtokában otthon is terjesztője legyen a csodás forradalomnak. Mielőtt szétszélednének, nemzeti zászlójuk alatt felvonulnak a párizsi városháza elé. Üdvözlésüket Buchez helyettes polgármester megleghangú beszédben viszonzza. „Eljön az idő — mondta —, amikor a szabad Európa Romániát is felszabadítja zsarnokai alól.” Március 8-án nagy tüntetés volt a Collège de France tanárainak tiszteletére, melyen valószínűleg Bălcescu is részt vett.

A fiataloknak jó kapcsolataik voltak az ideiglenes kormány tagjaival, Ledru-Rollinnel, és Lamartinenal, aki egyébként a párizsi román diákegyesület védnöke volt. Lamartine nyilatkozatai azt a meggyőződést keltették bennük, hogy ténylegesen számíthatnak Franciaország támogatására. Lamartinenal volt is valamilyen meggyezésük.

Március 11-én Bălcescu még Párizsban volt, de hamarosan útnak indult és 29-én Hannoverben találkozott a lengyel Bystrzo-

nowski gróffal. Azután Drezdán és Bécsen át utitársával, A. G. Golesecuval együtt Havaselve felé vette útját. A forradalmi Bécsből gőzhajón utazott Havaselve felé. Minthogy Bukarestbe április 20-a körül érkezett meg, Pestet érintenie kellett, itt is a forradalmi hangulat közepebe került. Találkozása a magyar élettel tehát a forradalom jegyében történt. Valószínű, hogy valamelyes időt is töltött Pesten, ahol Nyáry Pál és társai ezekben a napokban szabadították ki Murgu Eftimiet fogságából, hasonló ünnepélyességgel, mint Tánácsot pár héttel korábban. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy találkozott pesti románokkal, talán Murguval, régi tanítójával is. A magyarországi román értelmiség mindenféle lelkes örömmel fogadta a márciusi eseményeket és az áprilisi törvényeket. Mindenféle magyar-román barátkozás folyt. A magyarországi románság és a magyarság közt sohasem volt ilyen meleg és bizalomteljes hangulat, mint ebben az időben. Ez a hangulat is csak táplálhatta tervét a magyar-román szövetségről, melynek távolabbi gyökereire később mutatunk rá.

A forradalom tavasza természetesen a román fejedelemségeket sem hagyta érintetlenül. 1848 három román forradalmi eseménye Moldvában, Havaslevén és Erdélyben, szerves folyománya és része a nagy európai eseménysorozatnak. Európa felfigyelt rájuk, mert sorsuk érdekeit érintette. A három forradalom belső jellegében és jelentőségében meglehetősen különbözött egymástól. Egyeztek abban, hogy a főprobléma mindenütt a feudálizmus felszámolása volt. Mindhárom tartományban egy feltörekvő, sokrétű, kevésbé fejlett polgári és polgárosodó nemesi réteg és értelmiség kereste helyét a nap alatt. Mindhárom tartományban a társadalom mélyén ott forrongott, mint kirobbanásra kész láva, az embertelen elnyomást és kizsákmányolást szenvedő paraszti nép. A forradalmak sorsát belülről a szélesen értelmezett polgárság és a parasztság viszonyulása volt hivatott eldönteni, kívülről a forradalom és a reakció erői közül folyó, akkor még eldöntetlen harc kimenetele volt az elhatározó.

A polgárság önmagában gyöngé, fejletlen, elégtelen volt a forradalmi feladat sikeres keresztülvitelére. A moldvai mozgalom tulajdonképpen el sem jutott a forradalomig. Szervezetlenül, fogatékos célkitűzéssel, forradalmi akarat és a parasztság szervezett szövetsége nélkül, a mozgalom sorsa gyors és kikerülhetetlen bukás volt.

Erdélyben a társadalmi kérdést — a parasztság 80%-a román jobbágysággal és szellemmel — a nemzetiségi kérdés bonyolította. Az úr és paraszti ellentétét a magyar úr-román paraszti nemzetiségi viszonyulása mérhetetlenül elsúlyosította. Erdély egyesítésének kérdése Magyarországgal megosztotta az erdélyi román értelmiséget unionistákra és antiunionistákra. A magyar forradalom kínáló szövetségese, a román parasztság ott állt a maga társadalmi posztulátumaival, szabadság- és földigénylésével. De az erdélyi román középosztály nagyrésze — bár a paraszti szövetséges jelen-

lőségét felismerte — a „jó császár“ legendájának vonalán maradva, érvényesülését egy magyar polgári rendben kevésbé tudta elképzelni, mint az egyenjogúságot ígérgető osztrák uralomban. A külön Erdélyben élvezni remélt többségi helyzetét az únióban jelentéktelen kisebbségi helyzet váltotta fel. Ezért — és a magyar nacionalizmus türelmetlensége miatt, mely nem akart hallani a román-ság nemzeti egyenjogúságáról — lett elsősorban antiunionistává, ezért hullott a bécsi reakció leselkedő karmai közé, magával sodorva a hazug bécsi ígéretek segítségével meglovagolt román parasztságot is, végül ezért hagyta magát eszközként felhasználni a kor egyik leghaladóbb és legszervezettebb ereje, a magyar szabadságharc ellen.

Amikor Bălcescu Bukarestbe érkezett, Havaselvén már javában folyt a forradalmi szervezkedés. Kétség nem fér hozzá, ebben a tartományban rejtőzött aránylag a legtöbb polgári forradalmi energia és a paraszti tartáléksereg talán seholsem élt nagyobb nyomás és kizsákmányolás alatt, mint itt. De a polgárság itt is fejletlen, vékony réteg, melynek a nép felé alig van kapcsolata. A konok, cárbarát nagybojárság makacsul ragaszkodik feudális alkotmányához. A kisbojárság az agrárkapitalizálódás következtében mindinkább a polgárisodás útját járja, harcban áll a nagybojársággal és szerepet követel az állam vezetésében. Életformájában, külsőségekben ez a réteg nyugatias, franciás modorú, sőt részben beszédű is. Ideológiája az 1830—40-es évek párizsi szinkrétizmusának zürzavarából táplálkozik. A haladó kisbojárság szövetségesei az értelmiség, a kishivatalnoki rend, a tisztikar egy része, a jobb módú parasztság, a városi kereskedő és iparos társadalom. Végül a vidék végtelen nagybirtokain ott sinylődik a parasztság hatalmas forradalmi tömege.

Havaselve politikailag forma szerint Törökország autonóm állama volt, melyet a valóságban a cár Bukarestben székelő konzulai kormányoztattak a hatalom nélküli fejedelem által. A haladó rétegek politikai álma egy önálló román állam volt, melyet a régi Dácia feltámasztásával három nagyhatalom uralma alatti területekből szerettek volna összeötvözni, de egyelőre, taktikai okokból megelégedtek volna legalább az egyesíteni remélt Havaselve és Moldva felszabadításával és függetlenítésével is, az orosz és török gyámkodás alól.

Amikor Bălcescu hazaérkezett, az ország az általános forrongás tüzeiben égett. Duhamel orosz kiküldött és Talaat Effendi török biztos felszólították Bibescu fejedelmet, hogy erélyes kézzel teremtsen rendet. Mi sem természetesebb, ha a forradalmárok a hánykolódó, vajúdjó Európa hátán szövetségesek után néztek, hogy tényleges erőtlenségükön segítsenek. A belpolitikai program, mellyel most részletesebben nem foglalkozhatunk, a szokásos liberális polgári kívánságokból állt. A külpolitikai program, mely nélkül az adott esetben a belső is béna, elsősorban Franciaország támogatására épített, azután a Czartoryski Ádám herceg vezette lengyel emigráció

terveibe kapcsolódott bele és ezzel összefüggésben felvetette a szomszéd szabadságra törekvő népekkel való összefogás gondolatát is.

Az ideiglenes francia kormány külügyminiszterének, Lamartine-nak fellengős kijelentései a szabadságra törekvő népek megsegítéséről, mint ismeretes, üres szavaknak bizonyultak. Biztatásain fölhevülve, a bukaresti forradalmi bizottmány, melynek Bălcescu is tagja volt, hűsvétra tervezte a forradalom kirobbantását. Ekkor érkezett meg Lamartine levele, melyben arra kérte a forradalmárokat, hogy külön küldöttje, a pesti születésű Mandl Lajos doktor megérkezéséig függesszék fel tervük végrehajtását. Mandl meg is érkezett május első felében Lamartine sajátkezű levelével, melyben a mozgalom megindítása előtt a megegyezést ajánlotta figyelmükbe a Portával és följáránlotta konstantinápolyi követének, Aupick tábornoknak közvetítését. Ennek megfelelően június közepe táján Ghica János elindult tárgyalni Konstantinápolyba. Lamartine aggódásának oka a várható cári intervenció volt, melynek fenyegető árnyéka március óta ott lebegett Kelet-Európa térségei felett. Mandl jó reménységgel eltelve indult vissza Párizs felé, de mire megérkezett, Lamartine már nem volt külügyminiszter. A június 23-án kitört havaselvei forradalom többé nem számíthatott az egyre reakciósabbá váló francia polgári kormányzat támogatására.

Ezzel a havaselvei forradalomnak az a külföldi támaszpillére dőlt ki, amelyre a románok leginkább építettek. A „Fiatal Romániának” ekkor már igen régi kapcsolatai voltak a méreteiben szinte nagyhatalmi politikát folytató lengyel emigrációval. Mint ismeretes, az 1830—31-i sikertelen lengyel fölkelés bukása után a lengyel emigrációnak egy demokratikus-köztársasági és egy arisztokratikus-monarhikus szárnya alakult ki, utóbbi Czartoryski herceg vezetése alatt. Mindkettő már a harmincas évek óta törekedett az Oroszországgal szomszédos fejedelemségek politikai felhasználására. Mindkét párt állandó ügynököket tartott fenn ott, de míg a demokratapárt helyi, népi erőkre építette fel elképzeléseit, a Czartoryski-féle emigráció külpolitikai szövetségeseikkel kívánta tervei megvalósítását elérni. Az öreg Czartoryski herceg és konstantinápolyi követe, Czaika-Czaikowski Mihály gróf kezdettől fogva nagy súlyt helyeztek a fejedelemségek beszerzésére. A harmincas évek vége felé az ő kezdeményezésük adott lendületet az összes románok politikai egyesülése tervének, egy Nagy-Románia ugyanis sokkal erősebb szövetségestársa lehetett volna Lengyelországnak egy oroszellenes akcióban, mint a külön-külön gyöngye és megosztott fejedelemségek. Czartoryski sok változaton átment tervei a románokon kívül a bolgárookra, szerbekre és görögökre is számítottak. Ezeknek területét ágensei sűrűn átszőtték. A lengyel propagandának igen komoly része volt abban, hogy az ismeretlen román probléma fokozatosan belekerült az európai politika érdeklődési körébe.³

³ T. Holban: *Emigrația polonă în anii 1831—1848 și influența ei asupra mișcărilor de independență ale Românilor*, Revista Istorică 1934. 325—344.

A haladó román ifjúság már a harmincas évek közepétől kezdve barátságos viszonyba lépett a Czartoryski-féle emigrációval, így Bălcescu legjobb barátja, Ghica János a lengyelekkel egyetértésben kezdte el 1836-ban a párizsi sajtópropagandát az egyetemes román-ság érdekében. A havaselvei és moldvai ifjak Párizsban rendszeres kapcsolatot tartottak fenn a Hôtel Lambert-rel, Czartoryski főhadiszállásával. Kiterjedt, közös tervezetéseikről nem sokat tudunk, de a herceg érdeklődését eléggé kifejezi az a tény, hogy 1846-ban titkos megbízottaként kiküldte Kelet-Európába Hippolyte Desprez újságíró és közíró,⁴ aki Horvátország után Magyarországot, Erdélyt és Havaselvét is beutazta, megfigyeléseiről pedig az *Illustration* és a *Revue des Deux Mondes* hasábjain között nagy feltűnést keltő, elég alapos írásokat. Czartoryski 1846-ban a két román fejedelemség egyesítését ajánlotta a Portának, sőt 1847-ben Dáko-Románia felállítását is.⁵ Ugyanezen év végén Párizsban Czaikowski, Woronicz, Zwierkowski és Bystrzonowski közös lengyel munkatervet dolgoztak ki A. G. Golescuval és tekintettel voltak a román területi igényekre is.⁶

Minderről Golescu kebelbarátjának, Bălcescu-nak természetesen tudnia kellett. Ebben az időben a forradalom határozottan a levegőben lógott, ezek a tervezetek is a közeli forradalomra voltak beállítva. A februári forradalom után hazautaztukban Bălcescu és Golescu találkoztak Hannoverben Bystrzonowski gróffal,⁷ aki nem-sokára a délszláv-magyar kiegyezési kísérletek körül kapott fontos szerepet.

Nem kétséges, hogy Bălcescu lengyel kapcsolatai ösztönzőleg hatottak egy magyar-román szövetségi gondolat kialakulása irányában. A lengyel hangulat 1848 elejéig, a magyarországi szláv nemzeti-ségek iránti rokonszenv miatt, általában inkább magyarelles volt. De mihelyt a magyarság Béccsel közvetlen összeütközésbe került, a lengyel restaurációs politika érdekeinek megfelelően, az ellenszenv merevsége a magyarok iránt határozottan engedett. Ugyanez a mozzanat teszi reményteljesebbé egy magyar-román közeledés lehetőségét is. A lengyel elképzelés szerint az osztrák birodalom örökébe most már nem tiszta szláv, hanem szláv-magyar konföderációs államalakulat kerül. Ahogy a magyar sikerek nőnek, ez a terv oda fejlődik, hogy Ausztria örökségét egyelőre egy független Magyarország foglalja el, melyben a szláv népek autonómiával rendelkeznének. A magyar mozgalom súlyát a lengyelek szemében az olasz fölkelés miatt kíváncsian nyomás Bécs ellen Magyarország irányából csak növelte. Ezért Czartoryski hangsúlyozta, hogy „el kell kerülni minden összecsapást a magyarok és szlávok közt, minden erőt az osztrák birodalom megsemmisítésére kell latba vetni.”

⁴ *Revue d'Histoire Comparée* 1948. 3. sz.

⁵ *Revista Istorică* 1934. 92.

⁶ *Uo.* 1934. 339.

⁷ *Anul 1848 în Principatele Române*. I. 347—8.

Az Ausztriából kiszakított magyarokat és szlávokat egy, vagy több új állammá kell megszervezni, „amelyek jelenleg Magyarországgal, később a moldvai és havaselvei fejedelemséggel és egyéb szomszéd országokkal együtt a németekétől különböző konföderációt képezhetnének“ dunai konföderáció néven.⁸

Bălcescu és Golescu e terv ismeretében érkeztek haza Párizsból és megnyerték számára a bukaresti forradalmi bizottmány tagjait. A Magyarországon tapasztalt forró forradalmi hangulat alkalmas volt arra, hogy a lengyel tervek életrevalóságába vetett hitük növekedjék. Bălcescu még május vége felé levelet intézett volt szerkesztőtársának, A. Tr. Laurian-nak Bécsbe, — aki ezidőtájt a balázsfalvi gyűlés küldöttségének tagjaként járt ott fenn — és felszólította, hogy lépjen érintkezésbe a magyar kormánnyal egy szövetség megvalósítása érdekében. Bălcescu levelét sajnos nem ismerjük, csak Laurian válaszait. Laurian egyike volt azoknak az erdélyi értelmiségi elemeknek, akik a hegyeken túl keresték és találták meg a szülőföldjükön alig remélhető érvényesülést. Ezek az elemek, jobbra tanárok, a „szabad“ román fejedelemségekben jelentős kulturális nevelőszerepet játszottak és 48 forradalmi megmozdulásaiban alkalmat láttak a nemzeti egyesülés politikai megvalósítására, vagy ennek legalább előkészítésére. Laurian és sok más társa Erdélybe sietett és megkísérelte az ottani értelmiséget dákoromán útra terelni. Laurian részt vett a balázsfalvi nagygyűlésen, mint annak egyik jegyzője és jelentős szerepet vitt a szebeni román comité irányításában. A balázsfalvi gyűlés által a császárhoz kiküldött deputációnak Laurian is tagja volt. A deputáció május 26-án érkezett fel Bécsbe és a császár június 7-én Innsbruckban fogadta. Bălcescu levelét Laurian visszatérőben Bécsben, a postán találta meg. Bălcescu pénzt is küldött neki a forradalmi bizottmány nevében a megbízatás költségeire, amelyre levelében megkérte, de ez a küldemény már nem találta Bécsben Lauriant. „Pesten átutaztamban — írja Bălcescunak válaszolva — elmentem azokhoz, akik Magyarország ügyeinek élén állnak, amint megparancsoltad nekem. A magyarok gyengék, sőt még gyengébbek, mint ahogy elképzelhetnéd, azonban olyan bátorságot és erőt színlelnek, amilyennel nem rendelkeznek. Azonkívül a magyar nyelvet ki akarják terjeszteni az összes többi nemzetiségre, azt akarják, hogy az övék legyen a diplomatikai [hivatalos] nyelv, amint ők nevezik és másról nem akarnak tudni. A magyarok csak 4 millió, körülvéve 10 millió nem-magyarral és észrevettem, hogy ők erősen érzik ezt a dolgot és ezért nem is igen akarnának idegen elemeket keblükbe fogadni. Svájci típusú konföderációt nem akarnak. Hajlandóbbaknak látszanak egy véd- és dacsövetséget elfogadni. De akkor a helyett, hogy ők adhatnának segítséget, kénytelenek éppen ők kérni segítséget tőlünk, különösen a horvátok, szerbek és cseh-szlávok ellen, akik azon a ponton van-

⁸ Hanák P.: *A magyar szabadságharc és a Habsburg monarchia elnyomott népei. (Forradalom és szabadságharc. Bp. 1948.)* 434—5.

nak, hogy összezúzzák őket. Nekünk azon kívül arra is igen ügyelnünk kell, hogy mi nem kezdhetünk háborút az ellenünk semmi rosszat nem tevő népekkel a magyarok érdekében, akik nem akarnak elismerni a magukén kívül egyetlen nemzetiséget sem. Asszimilálni, a magyarba beolvasztani akarják az összes nemzetiségeket. Még a konföderált államok általános diétáján (ha létrejön) sem akarnak tudni más nyelvről a magyaron kívül. Az ördög ismeri el az efféle felsőbbiséget! Annyit tudnod kell, hogy ők gyengék és gögősek az elviselhetetlenségig; segítséget nem várhatsz tőlük, de haráti, kereskedelmi, stb. szövetségbe léphetsz velük. Fontoljátok meg jól ezt a dolgot, nehogy hibát kövessetek el és még rosszabb helyzetbe bonyolódjatok, mint amilyenben eddig voltatok!”⁹

Laurian idézett soraiból — melyekben a Bălcescu által adott megbízatásáról számol be — kitetszik, hogy Bălcescu szándéka Magyarország és Havaselve szoros kapcsolatának megteremtése volt egy dunai konföderáció keretei közt, melyben a magyar állam területe sértetlenül megmaradt volna és a keretei közt lakó románoknak jogai pontosan nem voltak körvonalazva. Leglényegesebb pontja ajánlatának azonban fegyveres segítség kérése volt egy esetleges cári intervenció esetére. Az unió megvalósulásának hetei nem voltak alkalmas időpont arra, hogy egyfelől az unió miatt elkecseregett Laurian, másfelől a diadalmámborban élő, asszimilációról és szupremációról álmodozó magyarok közt megértő légkör alakuljon ki. De még ha kedvezőbb is lett volna a légkör, sem sikerülhetett volna a megegyezés, mert ez ellene látszott szólni az erdélyi román értelmiség társadalmi és politikai érdekeinek, ugyanis számára fontos volt, hogy a polgári forradalom után megszabaduljon nemcsak az arisztokrácia vezetőszerépétől, hanem azon kívül a magyar polgári rétegek versenytől is.

A Bălcescu—Laurian levelezés sajnos nem sokat árul el a magyar-román szövetség tervéről. De tágabb háttere, a Czartoryski-féle dunai koncepció ebben a vonatkozásban széles — eléggé eltorzult — hullámgyűrűket vert fel Európaszerte. A brassói *Gazeta Transilvaniei* bukaresti levelezője június 17-én¹⁰ és a párizsi *le Constitutionnel* június 18-án¹¹ — tehát még a havaselvei forradalom kitörése előtt! — hasonló tervekről írnak. A párizsi lap szerint egy cári beavatkozás végetvetne ama román tervnek, mely egyesítené Havaselvét, Moldvát, Beszarábiát, Bukovinát és Erdély egy részét és az így létesített államot „Magyarország protektorátusa alá és az osztrák korona felsőbbisége alá helyezné”. Megjegyzendő, hogy a párizsi *le Siècle* április 17-i számában bukaresti hírek alapján arról számol be, hogy a románok, a cár újabb beavatkozásától való félelmükben Magyarországhoz akarnak csatlakozni.¹² Lherbette

⁹ *Anul 1848*, I. 637, 638—40, 693—5. (Jún. 29, júl. 2.)

¹⁰ *I. m.*, I. 483—4.

¹¹ *I. m.*, I. 484.

¹² Horváth Jenő: *Magyar diplomácia...* Bp. 1928., 56.

képviselő a francia képviselőházban július 5-én felszólalt a román fejedelemségek érdekében, sőt egy konföderációról is beszélt, mégpedig Mandl doktor szerint „túlságosan pozitív“ formában. „Uraim — mondotta Lherbette —, egy nagy mozgalom van folyamatban Oroszországban, Törökországban, Ausztriában és szomszédos tartományokban. Ott a mostani nemzetiségek [recte: államalakulatok] felborulnak és a régi nemzetiségek újjáalakulnak. E nagy mű élén a két fejedelemség, Moldva és Havaselve áll. . .“¹³

A román forradalmárokat, a közvéleményt, sőt az orosz diplomáciát is komolyan foglalkoztatta egy a magyarok által a havaselveieknek adandó fegyveres segítség kérdése. A cári politika szerette volna a fejedelemségeket távoltartani a forradalom „pestisétől“. Kisselev tábornok május 4-én óva inti Bibescu fejedelmet a magyarok propagandájától, melyet a legveszedelmesebbnek ítél.¹⁴ Június 30-án Kotzebue orosz konzul levelet intéz Neofit bukaresti metropolitához, melyben szintén óvja a románokat a magyar segítség igénybevételétől, mert akkor „Havaselve egyetlen nagy csatátérre változik.“¹⁵ A beavatatlan, reakciós Neofit válaszában (július 5.) nem tartja valószínűnek a magyar segítség tervét.¹⁶ Július 8-án Timoni osztrák konzul alaptalannak minősíti a feltevést, miszerint a román forradalmárok magyar segítségre számítanának.¹⁷ De ugyanekkor Moldvában és Erdélyben is felszínen van a magyar-román szövetség gondolata. A iasi porosz és osztrák követek már áprilisban beszélnek a fejedelemségek Magyarország-hoz csatolása felől, melyhez — mint vélik — eredetileg tartoztak. A francia konzul szerint ez a vélemény nagyon elterjedt.¹⁸ Szöllősy Nagy Ferenc, Szemere küldötte a dunai fejedelemségekben, Iasiból jelenti június végéről, hogy az ottani hiedelem szerint a magyar határszázen 30.000 kalona csak azt várja, hogy a román fejedelemségek segítségére siethessen.¹⁹ Pap Zsigmond június 28-án Brassóból jelenti Szemerének: „Az itt számos Boerek úgy nyilatkoznak, hogy ők magyar honnal és a francziákkal akarnak szövetségre lépni.“²⁰

Ugyanaz az ok, amely a cári diplomáciát arra indította, hogy elszigetelje a román fejedelemségeket az európai és közelebből a magyar forradalmi mozgalomtól, a román haladó elemeket éppen ellenkezőleg arra készítette, hogy fölvegyék a kapcsolatot a magyarokkal és segítségükre támaszkodjanak abban a törekvésükben, mely végső formájában a nemzeti egyesülést jelentette volna. A megvalósítás formájául a lengyel emigráció által a köztudatba dobott konföderációs elképzelés kínálkozott, mely maga sem ren-

¹³ *Anul 1848.* II. 298—9.

¹⁴ *I. m.* I. 345.

¹⁵ *I. m.* I. 657.

¹⁶ *I. m.* II. 42.

¹⁷ Horváth J.: *Törökország semlegessége 1848—49.* Tört. Szemle 1930. 53.

¹⁸ *Anul 1848.* II. 256—7. Vö. 281.

¹⁹ Szöllősy Nagy F. jelentése (júl. 6.): *OL Belügy eln.* 610 : 1848.

²⁰ *OL Belügy eln.* 578 : 1848.

delkezett világosan és egyértelműen megrajzolt arculattal. Innen az a heterogén és szétfolyó kép, amelynek tükröződését, a különféle érdekeknek megfelelően, a felsorolt adatokban tapasztalhatjuk. Havaselvei szempontból a lényeg a magyarokra való támaszkodás és a magyar, illetve erdélyi-bánsági román fegyveres segítség volt, a lengyel hadvezetés bekapcsolásával. Bystrzowski gróf május 4-én jelzi Bălcescunak, hogy Czartoryski herceg Zabłocki ezredest küldi ki Bukarestbe,²¹ aki később meg is érkezett és a havaselvei seregben nyert magasrangú alkalmazást.²²

Hogy a román kormány nem vette félvállról a magyar-román összefogás tervét, bizonyítja Brătianu Demeter pesti kiküldetése június folyamán. A tervbe vett konföderációról közelebbi adatok híján nem sokat mondhatunk, de igen valószínűnek látszik, hogy a magyarság egyelőre előnyös helyzetet foglalt volna el benne. Mikor 1849. május 29-én Kossuth szemére veti Bălcescunak a dákoromán terveket, ez válaszában azt mondja: „ahelyett, hogy el akartuk volna választani Erdélyt Magyarországtól, mi még jobban egyesíteni akartuk vele, sőt, még többet is akartunk tenni Magyarországgért”,²³ célozva az 1848 tavaszi konföderációs tervre magyar vezetés alatt. Egy ilyen konföderációnak 1848 júliusában Magyarországon a polgárság körében és az országgyűlési képviselők közt is voltak hívei.²⁴

A magyar-román szövetségből 1848 tavaszán semmi sem lett. A megegyezés nem jöhetett létre, mert a magyar kormány nem tett semmilyen komoly lépést a nemzetiségi kérdés rendezésére, nem ismerte el a nemzetiségek egyenjogúságát és kitarlott a kizárólagos magyar hivatalos nyelv mellett, mert Bécs — egyrészt kihasználva a magyar és kivált erdélyi arisztokrácia magatartását, másrészt hazug ígéreteket téve — magyarellenos álláspontra csábította az erdélyi román értelmiség nagyobb részét; végül, mert az erdélyi román értelmiség Havaselvére emigrált töredéke ilyen körülmények közt nem lehetett alkalmas közvetítő Budapest és Bukarest közt.

A magyar-román összefogásra irányuló erőfeszítések azonban korántsem értek véget.

2. Brătianu Demeter pesti küldetése.

Még mielőtt Bălcescuék tudomást szereztek volna Laurian pesti viselt dolgairól, a havaselvei forradalmi bizottmány széleskörű diplomáciai akcióba fogott a fenti, homályosan körvonalazott konföderációs terv érdekében. Egyfelől a töröknél igyekezett hátát (Lamartine tanácsára) biztosítani, ezért június közepe táján Ghica

²¹ *Anul 1848*, I, 347—8.

²² P. P. Panaitescu: *Emigrația polonă și revoluția română dela 1848*. București 1929.

²³ I. Ghica: *Amintiri din pribegia după 1848*. București 1889. 274—5.

²⁴ *Anul 1848*, VI, 24—5, Vö. 266, 1.

Jánost hűségnyilatkozat tevésére Konstantinápolyba indította, másfelől Brătianu Demetert küldte ki titkos megbízatással Pestre és Bécsbe, az ottani forradalmi kormányok mellé, a konföderációt építendő az orosz cári reakció elleni védekezésül. Brătianunak egyúttal az volt a feladata, hogy lépjen érintkezésbe az erdélyi románsággal és esetleg onnan szerezzen katonai segítséget.²⁵ Külön kiemelendő, hogy mindezt 8—10 nappal a forradalom kitörése előtt határozták el.

Brătianu útja Szebenben keresztül vezetett, ahol a román comitének — mely már ekkor teljesen az osztrák reakció hatása alatt állt — befolyása alá került.

Közben a havaselvei forradalom gyors győzelmet aratott és az ideiglenes kormány első dolgai közé tartozott Brătianu diplomáciai ügynöki megbízólevelének kiállítása. A forradalom első napjáról, június 23-ról keltezett levél, mely Bălcescu külügyminiszter tollából származik, kiemeli, hogy az új alkotmány „testvériesül az összes népekkel, amelyek az üdv útjára léptek” és nemcsak a magyar, hanem a forradalmi osztrák kormányt is kéri Brătianu ügynöki akkreditálására.²⁶

Sajnos Brătianu ügynöki tevékenységéről alig tudunk valamit. Annyi bizonyos, hogy Bécsben a forradalmi ifjúsággal lépett érintkezésbe, s mint maga írja, nagy lelkesedéssel fogadták és az egyetemi hallgatók az első jelre készeknek mutatkoztak, hogy légiót állítsanak a románok megsegítésére.²⁷ Egyáltalán nem valószínű, hogy az osztrák minisztériummal kapcsolatokat vehetett volna fel. Pesten állítólag Batthyány Lajos miniszterelnökkel folytatott bizalmas eszmecsere, Kossuthal azonban nem találkozott.²⁸

Az 1848-as magyar kormány levéltáiraiban nyoma sincs Brătianu küldetésének. A román kormány egyik minisztere, Eliade, az emigrációban valósággal kétségbe vonta, hogy az ügynök valamit is tett volna Pesten megbízatása érdekében és nyilatkozatra szólította fel e tekintetben Brătianut²⁹ és a magyar kormányférfiakat, mert ennek a körülménynek súlyos következményei lettek mind a román, mind a magyar népre. Sem Brătianu, sem a magyar kormányférfiak, az egy Kossuthot kivéve, nem tettek erre vonatkozó nyilatkozatot. Brătianu hátrahagyott nagyértékű irományainak két kötetében is hiába lapozunk utána. Kossuth azonban 1850. szeptember 18-án, Eliade román emigráns hozzáírt levélére reflektálva ezeket írta Brătianu küldetésével kapcsolatban: „Itt nagy tévedés van, mellyet az által világosítok fel, hogy 1848 Martiustól

²⁵ C. A. Rosetti: *Scriseri din junete*, 2. kiad. București 1885. II. 45.; Heliade: *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris 1851. 55.

²⁶ *Anul 1848*, I. 515.

²⁷ Levele A. G. Golescuhoz, Pest, júl. 11. *Anul 1848*, II. 187—8.

²⁸ C. Colescu-Vartic: *1848, Zile revoluționare*, București 1898. 136—7.; Al. Cretzianu: *Din arhiva lui Dumitru Brătianu. Acte și scrisori din perivada 1840—1870*, I. București 1934. 24.

²⁹ Heliade: *Mémoires...* 55—6.

1849 Augustusig — csak mint egy két hét volt olyan (1848 Sept.), midőn én nem voltam a kormányban; nekem tehát oláh követség-ről, ha valaki mint olyan megjelent volna, tudnom kellene; — de én most H[eliade] úr leveléből hallok először életemben, hogy ők hozzánk követet küldöttek. — Nem tudom, hova lett, de nálunk sohasem jelentette magát — én soha sem láttam.“³⁰ Július 21-én a szebeni románok még semmi hírt sem kaptak Brătianu pesti szerepléséről.³¹

Miként Bécsben, úgy Pesten sem lehetett sok remény arra, hogy a havaselvei kormány ügynökét hivatalosan elfogadják. Az első magyar független minisztérium sajátos helyzete folytán a magyar külügyminisztérium a gyakorlatban egyszerű függeléke volt a császári és királyi külügyminisztériumnak, s ezen a téren egyenes folytatása volt a régi királyi kancelláriának, összekötő szolgálatot teljesítve Bécs és Pest közt. Követküldési és elfogadási joga egyedül az uralkodónak lévén, Batthyánnak nem volt módjában diplomáciai megbízottat hivatalosan fogadni, még kevésbé elfogadni. Ettől függetlenül joggal feltételezhető, hogy miniszterelnök és kormánya és a magyar közvélemény rokonszenvezett a havaselvei forradalommal.

Az erdélyi román comité elkerülhetetlen hatása Brătianu hangulatát az ügy szempontjából kedvezőtlenül befolyásolta, ugyanis éppen Laurian az, akinek a hatásával feltétlenül számolnunk kell. Brătianu maga sem erőltette túlságosan a pesti egyezkedést. Abban az ellentmondásban, amely egyfelől a szabadságra törekvő népek összefogását sürgette az abszolutizmus ellen, másfelől a nemzeti egységesülés kérdését állította az előtérbe és ezzel eltávolította a népeket egymástól, Brătianu az utóbbi mellett döntött.³² Egyébként elég nehéz helyzete volt, mert a román kormány nem látta el kellő információkkal az otthoni helyzet felől³³ és tájékozatlanságában nem is foglalhatott határozott álláspontot. Bár tervbe vett egy párizsi utat is, erről lemondott és hazautaztában augusztus 1-én Szebenben Lauriannal megegyeztek abban, hogy „a magyarokkal nincs mit kezdeni, vagy Bécsben, vagy Frankfurtban kell szerencsét próbálni!“³⁴

A magyar-román összefogásnak Pesten megvoltak a kedvező hangulati elemei is, kedvezőbbek a szabadság vonalán, mint Bécsben, ahol a forradalom Pillersdorf bukásával (július 8.) és Doblfhof miniszterelnöki kinevezésével (július 19.) a teljes halódás stádiumába került. Nem kevésbé reménytelen volt a helyzet Frankfurt-

³⁰ OL *Kossuth-iratok* 459. sz. és közölve Deák Imrénél: *Magyar Kisebbség*, 1932. 606.

³¹ *Anul* 1848. II. 375.

³² Vö. I. Ghica: *Amintiri*... 634.

³³ *Anul* 1848. III. 152.

³⁴ *I. m.* 646.

ban és Párizsban, ahol a fejlődés határozottan visszafelé fordult, míg a magyar kormányférfiak, Kossuth és Szemere még csak ezután tették meg legszebb nyilatkozataikat a magyar-román érdek-közösség mellett.

A kérdés lényegére élesen rávilágít a kormányhoz közelálló Kossuth Hirlapja cikke a konföderációról Brätianu kiküldetése idejében. Két tényező dönti el a magyar és a havaselvei román nép sorsát. Az egyik a cári előrenyomulás, a másik a dákoromán terv, mely utóbbi egyetértésüket megzavarja. A magyar-román konföderáció — a cikkíró véleménye szerint — mindkettőt megoldaná.³⁵

A Kossuth Hirlapja továbbra is felszínen tartja a havaselvei forradalom ügyét s míg egyfelől elszigetelni óhajtáná a Kárpátok két oldalán élő románságot, másfelől kijelenti, hogy „szomszédainkért megteendjük mindazt, mit diplomatai úton tenni lehet, hogy az orosz [cári] beavatkozástól őket megőrizzük...”³⁶

Még határozottabb románbarát hangot üt meg a radikális Népelem hasábjain Oroszhegyi Józsa cikke. „Oláh szomszédaink lerázták a nyűgöt, mely nemzeti életüket folytogatá... Itt kettős combinatio merül fel a magyar nemzet előtt; miként viselendjük magunkat felébredt szomszédaink irányában, kikkel ügyes tapintattal szerencsés szövetségre léphetnénk? Mit teendenek a havasalföldi népnek magyarországi vérrokonai ez újabb viszonyokban?... ”

Ők a küzdőtéren magokra hagyatva meg nem állhatnak. Nekik segedelemre van szükségök...

...Ha Oláhország bukik, nemzeti létünk végerőfeszítésbe kerülend. Akkor hiába futkározunk Inspruckba, hiába kiabálunk a Camarilla fondorlatai ellen, — Árpád ivadékának romlatlanul megőrzött erején kívül az úristen sem segít.”³⁷

Ezek szerint a magyar-román szövetség talaja Brätianu pesti tartózkodása idején tehát bizonyos mértékben elő volt készítve a sajtó által. Nem vált volna hátrányára az ügynek, ha a bukaresti kormány megbízottja ekkor érintkezésbe lép a kormánnyal. Kossuth Lajos emlékezetes július 11-i parlamenti beszédét — mely 200.000 katona megajánlására vezetett — a Március Tizenötödike megróttá, mert nem számol az olaszokkal, mint lehető szövetségeseikkel, a németek, angolok, franciák mellett.³⁸

Brätianu fellépése esetén Kossuth talán a havaselveiekről sem hallgatót volna. Mindenki érezte, amit Kemény Zsigmond így fejezett ki: „azon harcra, mely nemzetiségünk fönrtarthatásáért előbb-utóbb ki fog vívatni, szövetségeseiket kell keresnünk”, különben „az aranjuezi szép napoknak [márciustól kezdve] vége van”.

³⁵ Magyar-, Orosz- s Oláh-ügy. Júl. 6. sz. Átvette a *Pester Zeitung* is, júl. 8. sz. és visszhangozza a *Radicallap* júl. 8. sz. is: *Oláh-orosz ügy*.

³⁶ Júl. 9. sz. — „Az oláhoknak legjobb bizodalmuk van a magyarhoz, mert nekik — mondják — nincs természetesebb szövetségeseök e föld hátán...
Uo. aug. 1. sz.

³⁷ Júl. 22. sz.

³⁸ Júl. 12. sz.

Ha igaza is volt Kemény Zsigmondnak, aki a moldvai és havaselvei mozgalmak életképességében kételkedett, nem utolsó eredmény lett volna még sikertelenség esetén is a jövőre nézve a magyar-román viszony alapvetően összeforrt jellege, ami pedig a történetek és nem utolsó sorban a meg nem történtek miatti egészen másként alakult.

A kormánypárthoz és a radikális ellenzékhez hasonlóan vélekedett a főváros polgársága is. A *Pester Zeitung* egyik júliusi cikkében örömmel üdvözli Havaselvét, mely „szabad és annak is kell maradnia. Jogunk van követelni — folytatja a cikkíró —, hogy egy magyar, egy német folyam torkolata körül szabad nép lakjék..., mellyel szívünk szerint közlekedhetünk..., mert csak igazán szabad népek őszinte testvérek és jó szomszédok.“ „Az új Havaselve számára, akármilyen nevet is viseljen, nem marad más hátra, mint a baráti szomszéd Magyarországhoz való hozzákapcsolódás és a baráti kapcsolat elérése Németországgal... Ezért minél hamarább, annál jobb lesz Predeálon keresztül Havaselvére és Ojtozon keresztül Moldvába jó utakat építeni... Minél hozzáférhetőbbek a galaci és brailai kikötők a magyarok és a németek számára, annál nagyobb a haszna a két dunai államnak, melyek most már valószínűleg egybeolvadnak és annál gyorsabb az őszinte testvériesülés.“ A magyar kormány érje el, hogy az osztrák külképviseleti személyeket váltsák le magyarul, németül és románul beszélő személyekkel, az angol és a francia nyelv számukra úgysem fontos, „legyenek inkább jogászok és kereskedők, mint diplomaták.“³⁹

A konföderációs tervek támogatói közt tehát ott találjuk a polgárságot is, kivált a kereskedőréteget, mely gazdasági érdekeinek szabad érvényesülési teret remél a szabad Dunán, nem gátolva vámhatároktól és melynek figyelő szemei előtt feltűnnek a versenytárs angol és francia tőkések, akik a tenger és a folyam torkolat vidékén komolyan veszélyeztetik a német-osztrák-magyar kapitalizmus érdekeit. Ez a réteg rokonszenvvel figyeli a magyar kormány később tárgyalandó erőfeszítéseit a külön magyar külképviseletek felállítására Törökországban és a dunai fejedelemségekben és támogatja az érdekeit szolgáló magyar-román konföderáció eszméjét.⁴⁰

A kapitalizálódás folyamata azonban polarizálja a magyar és a román nemzetiségi különbséget és akadályává válik az

³⁹ Ein Siebenbürger: *Die freie Walachei und das frei Ungarn*. 1848 júl. 16. sz.

⁴⁰ „Die Philosophie der Constellationen flüstert dem tiefen denkenden Politiker unsere eigene Frage ins Ohr, die nichts anderes als die Frage der ungarisch-walachischen Conföderation ist. Graf Stephan Széchenyi hat diese Frage auf dem Schauplatze selbst schon zu einer Zeit erörtert, als die Unabhängigkeit des ungarischen und walachischen Bodens nur wie im Hoffungsschimmer aus der Ferne leuchtete von dem man nicht bestimmt sagen konnte, ob er blau oder grün sei. — Damals war kein Walache im Stande das erwünschte Verhältniss der Conföderation aufzufassen. Heute steht vielleicht die Sache anders.“ *Pester Zeitung* 1848. júl. 8. sz.

abszolutizmus elleni egységfront kiépíthetésének. A nemzetiség elnyomja a szabadság vágyát és egyfelől megakadályozza a népek haladó összefogását, másfelől a feudális abszolutizmus prédájául dobja oda őket. Ezen a téren a magyar és a román államférfiak — mutatis mutandis — nem sok jogos szemrehányást tehettek egymásnak.

3. Szemere Bertalan szerepe.

A magyar-román szövetségi terv történetének első fázisa a román kezdeményezés jegyében zajlott le. Ennek az az oka, hogy a magyar forradalom jellegzetesen belpolitikai vonalon, helyesebben a monarchia keretei közt, eleve kiépített háttér nélkül bonyolódott le. A feladat mindenek előtt az osztrák gyarmati kizsákmányolás megszüntetése, illetve a nemzeti függetlenség kivívása volt gazdasági és politikai téren egyaránt, amit a forradalmárok a nemzeti erők latbavetésével igyekeztek elérni. A mozgalom nemzetközi kihatásaira való komolyabb figyelem, a nemzetközi erők szövetségbe vonásának gondolata a márciustól májusig terjedő időszakban inkább csak nyugatra tekintett. Csak amikor az udvar kétszínű, színlelt és kényszerű visszavonulása teljes világossággal taktikai játéknak bizonyult, ismerte fel a magyar forradalom a keleten lakó, egyéredű nemzetek összefogásának hatalmas fontosságát. A magyarországi nemzetiségek leszakadása a magyar forradalomról és a forradalomnak kezdettől fogva nyilvánvaló elszigeteltsége az osztrák és a cári hatalom blokádja által — azután napról világosabban felfedte a nemzetközi háttér megteremtésének sorsdöntő szükségességét. A magyaroknál ez idő után a szövetség iránti érdeklődés fokozódik, a románoknál csökken. Ennek az az oka, hogy a havaselvei forradalom mindinkább jobbfelé tolódott el. Ennélfogva a kezdeményezés lassankint a magyar részre megy át. A magyar-román szövetség gondolata a forradalom külpolitikájának mindvégig határozott elvi sarkpontja.

A magyar-román barátság politikája a magyar kormány számára kétágú kérdés volt. Egyfelől államközi viszonylatban Magyarország és Havaselve érdekeit érintette, másfelől a magyarországi románságra, mint nemzetiségre vonatkozott. Amennyire kardinális követelménynak tekintette a magyar politika a terület sértetlenségének elvét, annyira világosan látta a határokon innen és túl élő román nemzetiség népi egységét és szoros összefüggését politikai szempontból is. A területi integritás megőrzése és a dákoromán havaselvei románsággal való összefüggés ellentmondását a személyi állampolgári jogoknak a magyarországi és erdélyi románokra való kiterjesztésében remélte feloldhatni. A feladat tehát kettős volt: megnyerni a magyarországi románságot és szövetségre lépni a fejedelemségi románokkal. Az erdélyi románok kielégítése nagymértékben előfeltétele volt a magyar-román szövetségnek. A kormány május havától kezdve foglalkozik komolyabb formában a magyarországi

és erdélyi románság, éspedig elsősorban a politikailag szerinte legfontosabb értelmiség megnyerésével. A román parasztság mindenekelőtt papjára hallgat. Szemere ezért már május 28-án elhatározza, hogy ezek megnyerésére helyezi a fősúlyt és a szegénysorsú papoknak közpénztárból nyújt segítséget.⁴¹ Br. Perényi Zsigmond ugocsai főispánnak, a kolozsvári úniós országgyűlésen a kormány biztosának adott utasításában írja: „De csaknem legtöbb gondot, kíméletet, ápolást igényel az oláh nép. Ezt meg kell nyernünk. Most szendereg, nem mondhatjuk a mienknek, a fölébredés pillanatára vigyázzunk. Ezt kell magunknak biztosítanunk. Ha még e népfajjal is küzdenünk kell, fennmaradásunk még kétségesb.

Papjait kivált és előkelőit — ezek kevés számban vannak —, meg kell nyernünk. A jogos érdekeket, ha áldozattal is, ki kell elégítenünk. Addig is, amíg oláh lapot mi indíthatnánk, a meglévővel szövetségre kell lépünk. A nemzetiség kérdése lehetőleg illetlenül hagyassék, sőt biztosítani kell azon egy fentartás mellett, hogy az országlát a nyelvtarkaság által lehetetlenné ne tétessék.

Különös figyelmet érdemel az oláhok gravitációja Oláhország és azon alsó fejedelemségek felé. Ettől meg kellene óvni a mi oláhainkat. Ha itt szabadság és jóllét várakozik rájuk, felénk fordulnak, hozzánk szítanak, különben nem. Késő[n] ha járunk, mindent elvesztettünk.

Szükséges a kitűnő elméket megnyerni és a népszerű férfiakat. Közvetlen ismeretséget kell velök kötni. Most még van a szövetségnek alapja, ha mindent e nélkül megnyertek, föltételeket többé nem fogunk szabhatni.

Erdélyből talán könnyebb lesz megismernie az oláhországi viszonyokat is. Szükség, hogy az aldunai tartományok ügyeibe befolyásunk legyen. A kormány alkalmasint küld ki oda egyént, ki megszerezze a hely színén a viszonyok kellő ismerését. Nem ellenzi azonban [ez a körülmény], hogy Ön is odáig terjessze munkásságát, és különösen tudást szerezzen a csángó magyarokról, kik a Bánátban kincstári birtokon megtelepíthetnének. Természetesen ezen kiköltözés az illető fejedelem megegyezése nélkül nem fogna mehetni.⁴²

„Az oláhokat meg kell nyernünk . . írja újra Perényinek június 2-án — ben a hazában és kün, e szövetségben erős támaszunkat lelendjük.”⁴³

Mikor, különösen Wesselényi sürgetésére, a kormány br. Vay Miklóst küldi ki Erdélybe teljhatalmú kormánybiztosnak, Szemere június 21-én így körvonalazza felfogását a román kérdésben: „Hozzájuk járul az oláhok ébredése. Külön nemzetiséget, külön képviselőt, talán külön országot akarnak. Hatalmas számra nézve,

⁴¹ *Századok*, 1915, 255—7.

⁴² OL *Belügy. eln.* 36 : 1848.

⁴³ *Uo.* 212 : 1848.

és ha a szerb-szláv elemmel csatlakoznék, maga nem nyerne, de nekünk ártana sokat.

A határszélen van Havasalföld és Oláhország [recte: Moldva]. Ez érintkezési pont veszedelmes, Erdély egy részét magához szakíthatja. Ha ama két fejedelemség szabad szövetségeseink nem leend, mindig veszélyben forog Erdély...

Az orosz nem bírja a két fejedelemséget, de politikájának szabad tért talál benne. Mint tűzpontbul izgathat az oláh és rác, horvát, sláv fajban, mely gyűrűkint futja körül hazánkat. Már magában fontos oldal, mely argusi szemek figyelmét és erejét kívánja...

A Havasalfölddel és Oláhországgal [Moldvával] szövetségi viszonyt kötni. Külön fejedelemség, de több mint szomszédi viszony. Egykor függésben leend a töröktől, de nem előbb mint az orosz függés ellen biztosíttatik. Ez is ok arra, hogy velünk frigyre készüljön.

Az oláh népet Erdélyben lecsillapítani és kielégíteni kell. Püspökeik sokat tehetnek, papjaik még többet. Amazokkal értekezni, ezeket meg kell nyerni. A kormány előzőleges segedelemnyújtással sorsukat javítani kész. A vezérek is megnyerendők és a hírlap.⁴⁴

Szemere politikáját a románság iránt — s ez azonos a kormányával — így foglalhatjuk össze:

I. A magyarországi románság irányában: 1. Minthogy az abszolutizmus és a nemzetiségek gyűrűjéből a románságon keresztül vezet az egyetlen kiút, ennek rokonszenvét meg kell nyerni olyan formán, hogy a) nemzetiségét érintetlenül kell hagyni és addig a mértékig jogokkal ellátni, amíg az ország területi egységét nem veszélyezteti, de b) a magyar nyelv „diplomatikai” szerepe feltétel marad. 2. A románság megnyerésének kulcsa az értelmiség, de különösen a papság, melynek vonzódását anyagi támogatással kell elérni.

II. A fejedelemségi románság irányában: 1. Magyar befolyást biztosítani Havaselvén és Moldvában külön magyar külképviselet által három okból: a) Biztosítékul a cári politika helyi befolyása ellen. b) Megfosztani előbbi agitációs tűzpontjától, ahonnan a magyarországi és erdélyi románságot és a sláv népeket a magyarság ellen izgathatja. c) A dákorománizmus lefékezése céljából. 2. Külön román fejedelemség biztosítása, mellyel kellő előkészítés után konföderációra kell lépni („több mint szomszédi viszony”).

Ilyenformán a románság a magyar küzdelem erős támaszává válnék az abszolutizmus és a nemzetiségek elleni kettős harcban. Más módon a túlerő legyőzi a magyar mozgalmat.

Szemere és a magyar kormány nemzetiségi politikájának alapvető hibája, hogy nem volt képes a nemzetiségek egyenjogúságának álláspontjára helyezkedni és nem szánta rá magát, hogy a nemzetiségek jogait törvény által biztosítsa. Továbbá, osztálykorlátozott-sága miatt a magyarországi és erdélyi románságban nem ott

⁴⁴ Uo. 405 : 1848.

kereste a szövetségest, ahol az inkább található lett volna: a parasztságban, az agrárkérdés megoldásának feltétele alatt, hanem abban az értelmiségben, amelyet a konok magyarországi és erdélyi arisztokrácia taszító és a mesterkedő Bécs ígéretekkel vonzó ereje máris ellérített a magyar forradalommal kötendő szövetség útjáról. A kormány havaselvei külpolitikája barátság és szövetség formájában két célt követett. Az egyik: ellensúlyozni a reakciós cárizmust, a másik: leszerelni a magyar területi integritást fenyegető román nemzeti egységtörekvéseket, melyek végső fokon haladó mozgalmaknak tekintendők. Ez a külpolitika tehát szintén világosan tükrözi a magyar forradalmi vezetőrétegek polgári nacionalista ellentmondásosságát.

Első pillantásra különösnek tűnik fel, hogy a magyar-román szövetségi ügy gondja a belügyminiszteré. Ennek több oka is van. A külügyminiszterhez, Esterházy Pál herceghez nem túlsok bizalma lehetett a kormánynak, azonkívül tárcája nem rendelkezett megfelelő hatáskörrel. A román ügy közelebbről belügy volt, távolabbról külügy, azonban az előbbinek rendezése feltétele utóbbi sikerének.

Az elmondottakból kifolyólag érthető, hogy Szemere belügyminiszter küldte ki a románok megnyerésére a Bánságba Murgu Eftimiet, a Partiumba és Erdélybe Pap Zsigmondot, akik mindketten románok voltak, végül Belgrádba, Erdélybe, Moldvába és Havaselveire Szöllőssy Nagy Ferencet.⁴⁵

Szemere küldötteinek munkájával ez alkalommal nem foglalkozhatunk részletesen, jelentősebb eredményt nem is igen értek el. A hazai küldöttek munkájának sikertelenségét a kormány téves nemzetiségi politikája okozta, amennyiben ez kizárólag az értelmiségre volt irányozva, már pedig ez Erdélyben már kisiklott a magyar politika kezéből. A leglényegesebb kérdést, a parasztság széles tömegeinek földhözjuttatását nem vette fel, ugyanis mint elsősorban a köznemesség képviselője gátszakadástól, osztályuralmának elsodrásától tartott. Az erdélyi arisztokrácia, annak volt ellenzéki liberális része is, a birtokososztály vezetőszerepének védelmében görcsös erőfeszítéseket tett éppen ezekben az időkben az országgyűlési választások demokratikus jellegének megszükitésére, ami külön erdélyi választási rendszer alkalmazásával sikerült is, úgyhogy egész Erdélyben összesen csak hat mérsékelt irányzatú román képviselő ment be a budapesti parlamentbe. Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, Weér Farkas és mások elkeseredetten ostromolták leveleikben Szemerét, Kossuthot és Deákot a magyar uralkodóosztály megőrzése érdekében,⁴⁶ de csak annyit értek el, hogy a román értelmiség még jobban eltávolodott az unió gondolatától és egyáltalán a magyarsággal való megegyezéstől.

⁴⁵ *Uo.* 169 : 1848. és közölve Deák Imre: *Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében*, Lugos, 1931, 60—2. és *Háborús Felelősség* I. 1929, 268.

⁴⁶ *Uo.* május—június, passim.

Szöllősy Nagy Ferenc Belgrádon és Temesváron át Kolozsvárra ment, ahol találkozott Perényi Zsigmonddal, Kemény Dénessel, Bethlen Jánossal és Pap Zsigmonddal, majd Borgótián át június 26-án megérkezett Moldva fővárosába, Iaşiba. Moldvában, bizonyos halvány magyarbarát hangulaton kívül, a szövetség lehetőségének árnyéka sem volt meg. Ebből a szempontból egyedül Havaselve jöhetett számításba. A moldvai kitérő célja minden bizonnyal a cári hadiszándékok és csapatmozdulatok kipuhatolása volt. Tekintélyes idővesztés után Szöllősy Bukarestbe csak július második felében érkezett meg, amikor az ottani forradalom radikális jellegét már úgyszólván teljesen elvesztette. Szöllősy minden politikai megbízatás nélkül tevékenykedett Bukarestben, felelős kormánytényezőkkel alig érintkezett. Az egyetlen kiemelkedő radikális havaselvei politikust, Bălcescu Miklóst a békepárt erre az időre már majdnem teljesen megfosztotta befolyásától. Egyébként Szöllősy maga sem volt komoly diplomáciai feladat megoldására alkalmas felfogású egyéniség. Jelentéseiben a Bălcescuval szemben álló párt opportunista magatartását helyeselte. A fejedelemségek-ből július 1-e és szeptember 13-a közt küldött 13 jelentése⁴⁷ semmilyen komoly reményre nem jogosíthatta fel Szemerét. Közben a drága idő eltelt, szeptember 23-án pedig a török hadsereg bevonulása Bukarestbe véget vetett a havaselvei forradalmi mozgalomnak és vele a magyar-román szövetség lehetőségének.

A magyar-román szövetség létrehozásának akadályai közt majdnem mindig ott találjuk az erdélyi román kérdést. A Havaslevén tartózkodó erdélyi értelmiségieknek ezen a téren döntő befolyásuk volt a havaselvei forradalom vezéreire. Szöllősy jelentése szerint a forradalmi szellem terjesztésére rendeltetett úgynevezett comisarak közt 13 Erdélyből érkezett fiatalember volt.⁴⁸ A fejedelemségek élénken reagáltak az Erdélyből érkező hírekre. Russo Sándor moldvai emigráns Erdélyből Bălcescuhoz írt levelében a magyar-román összefogás ellen szólt. Laurian szebeni elfogatása⁴⁹ igen rossz hatást tett Bukarestben, amint erről Szöllősy is beszámol. Betetőzte a rossz hangulatot Maiorescu Jánosnak, a román kormány frankfurti küldöttének pesti letartóztatása, amit Voinescu János román külügyminiszter Batthyányhoz eljuttatott tiltakozásában barátságtalan gesztusként könyvelt el.⁵⁰ Az elfogottakat a kormány igen hamar szabadon bocsátotta, de a már megromlott légkört többé nem lehetett megváltoztatni. Mindehhez

⁴⁷ OL *Bel. eln.* 428, 511, 610, 643, 699, 737, 739, 749; 784; 801; 884; 904; 924; 1848, A 610. sz. a *Vörös Antal gyűjt.*-beli másolat alapján közölve: *Háb. Fel.* I, 271.

⁴⁸ *Bel. eln.* 884 : 1848. (aug. 22.)

⁴⁹ OL *Orsz. Honv. Biz.* 448, 521, 549 : 1848; *Bel. eln.* 880 : 1848.

⁵⁰ OHB 751 : 1848.

hozzájárult az is, hogy különféle jelentések folytonosan a Kárpátokon inneni és túli románok dákoromán érzelmeiről számoltak be, amit Szemere és a kormány komolyan vettek.⁵¹ Maga Szemere is mintha megingott volna kissé meggyőződésében, nem tudta eldönteni, a dákoromán tervet, vagy a cári előretörést tekintse nagyobb és közvetlenebb veszedelemnek a magyar államra nézve. „Furtsa dolog, hogy Oláhország forradalmát a török elismerte — vélte az érkező híreket tévesen értelmezve a Vay kormánybiztoshoz augusztus 7-én írt levelében —, hogy az orosz visszavonult. Talán rossz a mi érdekeinkre nézve. Ez neveli az oláh befolyást Erdélyben. S még bizonytalan, ellenség lesz-e vagy sem.“ De erősebb érv volt az, hogy „barátokra szükségünk van“. Sürgeti tehát egy elfogott jelentéktelenebb forradalmár szabadonbocsátását, ki tudja, mikor lesz az ilyenből otthon miniszter? Maiorescu elfogatásának napján, a kezébe jutott Golescu-levelek hatása alatt — ezekre még visszatérünk — Mikó Imrének írva újból részletesen kitér a román ügyre. „Megjegyzem általánosan, miképen az oláh kormánnyal békére törekedjünk. Különben a sláv, szerb, horvát, tót, lengyel, oláh faj, *köröskörül*, fölemészt. És barátok leszünk, ha egymás érdekeit világosan megértjük.“⁵²

A bukaresti kormány közben diplomáciai megbízatással küldte Golescu Sándort Magyarországon keresztül Bécsbe, Frankfurtba és Párizsba. Golescu nem vett fel kapcsolatot a magyar kormánnyal és így működése a magyar-román szövetség ügyével összefüggésben nem lehetett pozitív hatású.⁵³ A román kormány egy másik küldötte, az erdélyi származású Maiorescu János Erdélyben június 27-én találkozott Vay Miklós erdélyi kormánybiztossal, de megegyezésre nem került sor.⁵⁴ Mikor a magyar kormány elfogta Golescu Sándornak Laurianhoz és Maiorescuhoz

⁵¹ OHB 456, 549:1848 és S. Dragomir: *Studii și documente privitoare la revoluția Româniilor din Transilvania în anii 1848—49*. II. k. Sibiu 1944. 9—11. Ugyanezen dilemma felett töpreng Wesselényi M.: „Nemzetiségünk veszélyére akarnak az elámítottak nem többé a nagy magyarhon szabad polgárai, hanem mint tőlünk elkülönözött nemzet létezni. A moldvai s oláhországi újabb forrongás szelleme reájok is nagyrészből hatott, s kitöréstől szintúgy lehet tartani, mint a milly fenyegető, hogy azon szomszéd országba mind több meg több orosz seregek jönnek, felénk közeledve.“ *Kossuth Hírlapja* 1848. júl. 26. sz. — A radikális *Reform* cikkírója is aggódik, hogy ha az erdélyi románok egyesülnek a havaselveiekkel és együtt harcolnak az oroszok ellen, „nem fog-e az északi óriás ürügyöt találni belénk kapaszkodni? minden áron kellene megakadályozni a mozgalmat“. Júl. 14. sz.

⁵² OL *Bel. eln.* 705, 797:1848. (aug. 7, 24.)

⁵³ A vonatkozó forrásanyagot ld. N. Bănescu—V. Mihăilescu: *Ioan Maiorescu. Sciere comemorative cu prilejul centenarului nașterii lui 1811—1911*. București, 1912. 167. kk.; *Anul 1848*. II. 646—8, 518—9, 373, 375, 732, 614—5.; E. v. Friedenfelds: *Joseph Bedeus v. Scharberg*. II. k. Wien, 1877. 62—3.; G. Fotino: *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*. II. k. București, 1939. 190.; Károlyi Á.: I. m. II. 518.

⁵⁴ Bănescu—Mihăilescu 167—8.

intézett két magyarelles hangú levelét, Maiorescut a kormány Pesten két napra háziőrizetbe vette. Ez idő alatt Szemere és Kossuth találkoztak Maiorescuval⁵⁵ és beszélgetéseik hatása alatt Szemere az országgyűlésen augusztus 26-án igen meleg hangú beszédben nyilatkozott meg a magyar-román barátság és szövetség mellett.

„Kötelességemnek tartom azon meggyőződésemet kimondani, hogy Magyarországnak nem magyarajkú népei között különösen a román faj az, melynek a magyar irányában és a magyarnak az ő irányában a legigazabb és legtermészetesebb rokonszenvű összeköttetését magában a helyzetben és viszonyokban látom gyökerezettnek lenni. Én azt hiszem, hazánknak egyik súlyos bűne az, hogy nem volt már régen elegendő figyelemmel azon természetes szimpátiára, melyre a magyar ajkú és a román ajkú nép egymás iránt hivatva van, állásuk, viszonyuk és jövődjük által.“ Majd külön a román képviselők felé fordulva így folytatta: „Önöktől függ a nép jótevőinek, megváltóinak lenni, önöktől függ továbbá, hogy azon népet vezéreljék azon szabadság ösvényére, mely a népet egyedül boldogítja. Hazánknak és az álladalomnak pedig nagy szolgálatot tesznek, ha mikor a nép szabaddá lett, benne egyszerűsmind testvériség érzetét fogják felébreszteni. (Helyeslés.) Magyarázzák meg tehát a népnek azt, hogy az abszolút kormánynak bűneit a nemzeti kormány — mi és utódaink — kívánjuk jóvá tenni. Magyarázzák meg, hogy kik Magyarország határain belül laknak, azokat mi polgártársainknak, testvéreinknek tartjuk vallás és nyelv különbség nélkül. Mi nem szerzünk jogot, melyet velük meg ne osztanánk, nem szerzünk boldogságot, melyet velük közössé ne tennénk (általános helyeslés), sőt mi azon oláhokat is, kik Magyarország határain kívül laknak, testvéreinknek és természetes szövetségeseinknek tartjuk. (Helyeslés.) Ezt szükségesnek látom kimondani azért, mert úgy látszik, hogy az isteni gondviselés a két népet azért tette szomszédná, hogy egymást támogassák... Én legalább azon erős meggyőződésben vagyok, hogy ezen két népnek az Isten nem adott más hivatást, mint hogy egyesüljön, egyesüljön azért, hogy alkotmányát, függetlenségét, nemzetiségét, önállóságát megtarthassa. Mert ha a magyar és oláh nép ezen hivatását nem fogta fel, melyre a gondviselésnek isteni ujja által vezéreltetik, mind egyik, mind másik nemzet: lételinek és virágzó fennmaradásának eszközeitől foszlotta meg magát.“^{55a}

Hogy a magyar-román viszony alakulását megérthessük, egy kis kitekintést kell tennünk a magyar kormány magatartására a cári intervencióval kapcsolatban 1848 nyarán és meg kell vizsgálnunk a szövetségi ügy további eseményeit.

⁵⁵ *Anul 1848.* II. 671—2.; *Bănescu—Mihăilescu 188.*; *Gazeta Transilvaniei* 1848. szept. 6. sz.

^{55a} *Közlöny 1848.* 80. sz.

4. A magyar kormány és a cári intervenciós politika.

Különösen amióta Wesselényi Szózatában (1843) az osztrák abszolutizmus mellett új támadó erőként egy másik abszolutizmus, a pánszláv jelszavakkal takarózó cári reakció veszedelmét minden eddiginél elhíhetőbb formában mutatta be, az „éjszaki kolosszustól” való félelem erősen tudatossá vált és ott élt az egész magyar forradalmi nemzedék aggodalmában. Ebben a félelemben osztozott az egész liberális Európa és az a rokonszenv, amelyet a magyar forradalom Európától várhatott, éppen ebből a beállítottságból származott. A lengyelországi események 1846-ban és az orosz befolyás túlnyomósága a két román fejedelemségben a tehetetlen Törökország szemeláttára, indokolni látszottak az aggodalmakat. Duhamel tábornok, cári küldött megjelenése az első román forradalmi megmozdulások hírére, előbb áprilisban Moldvában, majd májusban Havaselvén, magát az osztrák politikát is óvatosságra intette. Ponsonby angol követ március 28-án megjósolta a múlhatatlanul bekövetkezendő cári intervenciót Magyarországon is.⁵⁶

A magyar függetlenség ügyét ebben az időben nyugatról és keletről egyaránt joggal lehetett félteni annál is inkább, mert a magyar állam nem rendelkezett megfelelő külképviselettel. Az első felelős magyar minisztériumnak volt ugyan külügyminisztériuma és külügyminisztere Esterházy Pál herceg személyében, aki azonban egy korabeli író szavai szerint „nem a külügyek minisztere, mint némely idióták hiszik, hanem az 1847/48-diki törvények III. cikke 13-dik §-sa szerint Magyarhon s az örökös tartományokkali viszonyok képviselőjére s közbenjáróvá kivetett egyéniség, a felség személye körül.”⁵⁷ Az ú. n. magyar külügyminisztérium nem rendelkezett külön hatáskörrel, nem érintkezett hivatalosan és közvetlenül az idegen államok képviselőivel, csupán az osztrák minisztérium mellé rendelt szerv volt. A régi külügyi berendezésen az új helyzet semmi lényegeset nem változtatott, az első bécsi forradalom azonban lazított valamit rajta, úgyhogy a magyar kormányférfiakban a függetlenség némi illúzióját kelthette. Így történhetett meg, hogy Pillersdorf miniszterelnök és István nádor beleegyezett abba, hogy az országgyűlés Szalay Lászlót és Pázmándy Dénest kiküldje a frankfurti parlament mellé, holott ez az összmonarchia érdekeivel nem volt teljesen összeegyeztethető. Kossuth, Batthyány és Szemere ezt a látszatönállóságot felhasználva folytatták erőfeszítéseiket magyar érdekű külképviselések megszervezésére. Így ment ki például Teleki László, részben a román kérdéssel kapcsolatban Párisba, ahol egyik főcélja A. G. Golescu ottani magyarellenes működésének

⁵⁶ Horváth Jenő: *Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikái összeköttetései a bécsi végzésektől a kettős monarchia felbomlásáig. 1815—1918.* Bp. 1928. 38.

⁵⁷ Mészáros Károly: *A magyar szabadságharc előjátéka 1848-dik évben.* Ungvár, 1862. 41.

ellensúlyozása volt.⁵⁸ Az önálló magyar lépéseket az osztrák kormány szorultabb helyzetében lenyelte, de lesve-leste az alkalmat, hogy ennek a helyzetnek véget vessen.

Minthogy sűrűn érkeztek hírek a cári hadsereg szándékolt átkeléséről a Pruton, Moldva határfolyóján, a magyar minisztertanács is foglalkozott az ügyvel és határozatot hozott, melyet Esterházy június 5-én közölt az osztrák külügyminiszterrel.⁵⁹ Június 19-én Szemere belügyminiszter kérte Esterházyt, lépjen személyes érintkezésbe Medem Pál orosz követtel és lehetőség szerint írásbeli jegyzéket is adjon át neki, felvilágosítást kérve a cári csapatmozdulatokkal kapcsolatban, amelyek országhatáraink felé közelítenek, „kijelentvén egyrészről, hogy miképen a magyar föld nem nyújt helyet seregnek, mely a szomszéd fejedelemségekben fenálló rend ellen törjön, úgy másrészről minden lépést, mely efféle képzelt veszély ellen történik, alaptalan ürügynek tekint arra, hogy idegen hadi erő független ország területén nyugtalanítólag és küljebb terjesztessék felénk.” Utasítja továbbá, tegyen lépéseket a török követnél is, „arról biztosítván, hogy a magyarnál senki sem kívánja jobban a török birodalom sértetlenül tartását.”⁶⁰

Ugyanaznap ad utasításokat az újonnan kinevezett erdélyi teljhatalmú kormánybiztosnak, br. Vay Miklósnak is. „A Havasalföldi és Oláhországi [moldvai] szomszédság annál fontosb tekintet, mennél inkább kell óhajtánunk, hogy lakosaival egyetértő s békés s bizodalmas viszonyban élhessünk, s őket közös érdekek alapján szövetségeseinkké tehessük.”⁶¹

Medem felvilágosításai alapján Esterházy július 3-án közli Szemerével, hogy Duhamel és az orosz hadsereg megjelenése Moldvában Oroszországnak a drinápolyi békében a fejedelemségek rendjének fenntartására vállalt kötelezettségéből folyik és „mindaddig, míg a magyar föld nem nyújt helyet olly seregnek, mely a szomszéd fejedelemségekben fenálló rend ellen törjön, Oroszország részéről sem — mely a közös barátsági viszonyok további fentartását kívánja — az ilyen megindulás nem következend.”⁶²

Ez a megnyugtató, mely egyúttal fenyegetésszámba is megy, összefüggésben van azokkal a keringő hírekkel, melyek szerint a havaselvei forradalmi megmozdulás Magyarország katonai segítségére számít. A havaselvei mozgalom — amint láttuk — többé-kevésbbé valóban számított ilyenre, de alkalmasint nem annyira a magyarok, mint inkább az erdélyi és bánági román határőrezredek részéről. Tudott dolog, hogy ilyet a Havaselvére emigrált

⁵⁸ Károlyi Árpád: *Németújváry gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*, II. Bp. 1932. 460, 518.

⁵⁹ OL *Külügy eln.* 132 : 1848.

⁶⁰ OL *Bel. eln.* 363 : 1848.

⁶¹ *Uo.* 366 : 1848.

⁶² *Uo.* 547 : 1848. Vö. *Márczius Tizenötödike* 1848. júl. 11. sz.

románok már áprilisban követeltek és Murgu később valóban ígért,⁶³ de teljesítése soha komolyan számításba nem jöhetett. A cári diplomácia természetesen sietett ezt a lehetőséget katonai lépései igazolására felhasználni. Amikor a iasi osztrák konzul jelentette, hogy az orosz sereg július 6-án átlépte a Prutot, Batthyány Esterházy útján újabb, írásbeli felvilágosítást kért Medemtől az ügy felől (július 15).⁶⁴ Esterházy óvatosan nem közvetlenül, hanem az osztrák külügyminiszteren keresztül tett az utasításnak eleget. Pulszky külügyi államtitkár azután közölte a kormánnyal Medem bizalmas válaszát, mely az orosz-osztrák-magyar közös érdeket hangsúlyozta ki a Havaselnén közben június 23-án hatalomra került forradalmi kormány „pánromán” terveivel szemben. Az egyesült független Románia ugyanis csak Törökország és Ausztria integritásának rovására létesülhet. Az orosz lépés mindenek előtt magyar érdek — érvel az orosz követ Esterházyhoz intézett kísérőlevelében. „Az ország, mely legelső sorban kívánhat magának szerencsét, az — kedves hercegem — az ön Magyarországa, melynek ebben az időben annyi belső zavarral kell megküzdnie. Számára fontos dolog biztosítotttnak látni azon szomszédos tartományok nyugalma, melyeket ugyanazon eredetű népesség lakja, mint Délmagyarország egy részét. Nekünk ugyanazon megvédeni való érdekeink vannak. Egyesítsük hát erőfeszítéseinket, hogy erőnktől telhetően megelőzzünk mindent, ami felbátoríthatná a rossz szenvedélyeket és még inkább bonyolítaná az általános helyzetet...”⁶⁵ Nesselrode orosz külügyminiszter július 31-ről keltezett híres manifestuma hasonló módon indokolta meg a román fejedelemségek ellen tett katonai lépéseket Európa színe előtt.⁶⁶

Így használta ki a cári diplomácia Ausztria konzervativizmusát és a magyar kormány területi integritást védő magatartását a magyar-román összefogás akadályozására.

5. Magyar külképviselet terve a román fejedelemségekben.

A függetlenségre törekvő magyar kormányt Medem orosz követ „megnyugtatósa” egy esetleges intervenció kérdésében a dolog természetéből kifolyólag nem hogy elriasztotta volna, sőt inkább megerősítette a magyar-román szabadság közös érdekének tudatában. A külön magyar külképviseletek kérdése Délkelet-Európában mindinkább előtérbe toluló követelmény lett, felállításuk azután júniusban minisztertanácsilag határozatba is ment.

A körvonalak még májusban kialakultak, Szemere e hó 28-án Szöllősy Nagy Ferencnek adott utasításaiban jelzi, hogy a kormány

⁶³ *Anul* 1848, II, 614, Hasonlóról már 1840-ben is szó esett! G. Bogdan-Duică: *Eftimie Murgu*, București 1937, 102.

⁶⁴ *OL Kül. eln.* 608 : 1848.

⁶⁵ *OHB* 561 : 1848.

⁶⁶ *Anul* 1848, II, 609—14.

konzulokat kíván küldeni a dunai fejedelemségekbe.⁶⁷ Egyébként éppen Szemere az, aki ez ügyek intézésében a főszerepet játsza. A megszervezésben rajta kívül Kossuth pénzügyminiszternek és Trefort földművelési, iparügyi és kereskedelmi miniszternek voltak tennivalói. Trefort a személyzet összeállítása körül tett kezdő lépéseket.⁶⁸ Mikor Kossuth a költségvetés elkészítésére készülve javaslatot kért Esterházytól, ez — nyilván az osztrák minisztériumtól nyert felvilágosítás alapján — azt válaszolta, hogy „a külföldön felállítandó ügynökségek költségei, minthogy azok száma és fizetése az összes minisztériumtól függ, a [külügyminisztériumi] költségvetésbe be nem foglaltathattak.”⁶⁹ Más szóval kifejezve, ez a feladat nem tartozik a magyar minisztériumra.

A tervbe vett magyar konzulnak a gazdasági érdekek megszkott képviselőtén túl — a kormány szövetségre irányuló szándékának megfelelően — politikai missziója is lett volna. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a reális szükségletek sugallatára hallgatva, a szövetség gondolatát a kormány még Laurian és Brătianu pesti szereplése előtt fölvetette. A havaselvei kezdeményezés tehát előkészített talajra talált. A sajtó is foglalkozott a külön magyar külképviseletek felállításának kérdésével Délkelet-Európa államaiban. Így a Pester Zeitung és a Márczius Tizenötödike konstantinápolyi magyar követ és a fejedelemségekben magyar konzulok kinevezését sürgette.⁷⁰ Az osztrák minisztérium nevezze ki a magyar kormány jelöltjét. A Pester Zeitung cikkírója a délkeleteurópai külképviseletektől a magyarországi polgárság gazdasági érdekeinek előmozdítását reméli.⁷¹ A konstantinápolyi magyarok is külön magyar követséget követeltek a török fővárosban.⁷²

Batthyány miniszterelnök június 27-én felszólította Esterházyt, hogy a felállítandó konstantinápolyi, bukaresti, iasi és belgrádi magyar konzulátusok részére az illető államok részéről a diplomáciai elismerést haladéktalanul eszközölje ki. Esterházy az osztrák külügyminiszterhez továbbította az ügyet (július 1.) és különösen a kereskedelmi, dunahajózási és az erdélyi alattvalók fejedelemségekbeli pásztorkodásának érdekeit emelte ki.⁷³

⁶⁷ *Háborús Felelősség* I. 1929. 268.

⁶⁸ Erre vonatkozó kérdéseit (jún. 24.) Esterházy külügyminiszterhez és ennek válaszát (júl. 4.) ld. *OL Kül. eln.* 361 és 422 : 1848; Földműv. Ipari és keresk. min. Keresk. o. 1848. 5. kútfő 3. tétel; Szemere jún. 19-én Chernel Ferenc hírlapíróat ajánlotta Pulszky Ferenc külügyi államtitkárnak a bukaresti konzuli állásra. *OL Bel. eln.* 363 : 1848.

⁶⁹ *OL Kül. eln.* 258 : 1848.

⁷⁰ 1848. júl. 8. sz.; aug. 23. sz. — Timoni bukaresti osztrák konzult bírálva, a *Magyar Gazda* júl. 9-én így írt: „De a magyarnak is már régen kellett volna lépést tenni, hogy a szomszédoknál érdekei saját emberei által képviseltesse nek.” 1848. II. 2. sz.

⁷¹ A lap szerkesztője konstantinápolyi követül gr. Zichy Jenőt ajánlja.

⁷² *OL Kül. eln.* 94 : 1848 és *Márcz. Tiz.* i. h.

⁷³ *Uo.* 346 : 1848; *OHB* 352 : 1848.

Július 12-én Esterházy újra az osztrák külügyminiszterhez fordult. (Ezúttal egy galaci ügynökségről is szó esett.) A jelenlegi osztrák ügynökségek alkalmatlanságát a magyar érdekek szempontjából, a magyar minisztérium adatgyűjtésére támaszkodva, határozottan megállapította. Ezért vagy gyökeres személyi változtatásokat, vagy külön magyar ágensek kineveztetését kéri. Az öszmonarhia érdekében azt a javaslatot teszi a cs. és k. külügyminisztériumnak, hogy a fenti konzulokat, akik a közvélemény és a sokévi tapasztalat tanúsága szerint a legkevésbé kielégítő módon képviselik az aldunai tartományokban az osztrák és a magyar érdekeket, bocsássák el és helyükbe újakat nevezzenek ki, „akiket a magyar minisztériummal egyetértésben hozzanak javaslatba és közösen javadalmazzanak.” Magyarország szomszédos fekvése és az ottani viszonyok alaposabb ismerete indokolja ezt az eljárást. Amennyiben a cs. és k. külügyminisztérium kitartana a jelenlegi konzulok személye mellett, megismétli a külön magyar konzulok kinevezésére vonatkozó korábbi (július 1.) kérését.⁷⁴

Az osztrák külügyminisztérium elutasító válaszát Esterházy július 31-én küldte meg Batthyáynak.⁷⁵ A külön magyar konzulküldés kérdése fölvetette a magyar kormány és közelebből a külügyminisztérium hatásköri problémáját, amit osztrák részről egyoldalúan úgy oldottak meg (július 29.), hogy a magyar külügyminisztériumot a magánjogi és a közgazdasági ügyekre korlátozta.⁷⁶

Jablanczy hírszerző egy jelentésében már előbb megjegyezte, a konzulküldés „veszett ügy bizonynyal, de cselekvényt igénylő”.⁷⁷ Esterházy említett sürgető levelében (augusztus 24.) kérte Batthyánytól azon alapelvek megjelölését, melyekre az osztrák külügyminisztériumnak adandó válaszát alapozhassa.⁷⁸ Befutottak-e az utasítások, nem tudjuk, mert a vonatkozó utolsó aktát Pulszky Ferenc államtitkár teljes egészében visszaadta Batthyáynak.⁷⁹ Lehetséges, hogy Batthyány bécsi tartózkodása alatt elkérte az aktát Pulszkytól.⁸⁰ Főbenjáró pörében az aldunai konzulátusok ügyéről a vád nem is tudott részleteket közölni. Az ügy inkább Szemere rovására íródott, aki Pulszkyt a dunai fejedelemségek dolgában a francia, angol és török udvarokkal való érintkezés fölvetelére utasította.⁸¹

⁷⁴ OL *Kül. eln.* 552 : 1848.

⁷⁵ *Uo.* 763 : 1848. A cs. és kir. külügyminiszter átiratát Esterházy visszakérőleg küldte meg Batthyáynak, akitől azonban sokáig sürgetés (1052 : 1848. aug. 24.) ellenére sem érkezett vissza. Az átirat az OHB lt.-ában nem található meg.

⁷⁶ Horváth Jenő: *Magyar diplomácia*, Bp. 1928. 28.

⁷⁷ OHB, 456 : 1848.

⁷⁸ OL *Kül. eln.* 1052 : 1848., aug. 24. — Batthyány egy nappal hamarabb Szöllősy Nagy Ferencet ajánlotta Pulszkynek a bukaresti cs. és k. ügynök mellé magyar konzulnak, OHB 526 : 1848.

⁷⁹ OL *Kül. eln.* 1233 : 1848.

⁸⁰ Pestre szept. 10-én érkezett vissza Pulszky F.: *Életem és korom*, II. k. Bp. 1880, 128, 136.

⁸¹ Károlyi Á.: *i. m.* II. 517

Bár a konzulátusokra vonatkozó aktákat Esterházy írta alá, a valóságban az ügy lebonyolítása nem az ő, hanem Pulszky államtitkár kezébe volt letéve. Az öreg herceg, 'Metternich nagymultú diplomatája, csekély kedvvel vállalta el tárcáját, valójában maga sem tudta, hová húzzon inkább, a magyar, vagy az osztrák minisztériumhoz. Saját bevallása szerint a 48-as törvények neki 6—7 millió forint kárt okoztak.⁸² A hét nagyrészt vidéken töltötte, csak egy-egy napra jött elő az aktákat aláírni. Az ügyvitel tehát majdnem minden ügyben Pulszkyra maradt. Nem az ő hibája, hogy a külképviseletek dolga nem haladt előre. Az ügy végső fázisában Esterházy már lemondott volt tárcájáról, ekkor azonban a konzulküldés már teljesen „veszett ügy“ volt.

Szeptember forró napokat hozott ebben az esztendőben Pestre és Bukarestre. De míg az elsőből a forradalom kiteljesedve bontakozott ki, a havaselvei fővárosban végleg hamvába hullt. Béccsel egyetértésben nem lehetett többé külképviseletet létesíteni. Az első felelős minisztériumot követő Országos Honvédelmi Bizottmány most már határozottabban rátérhetett arra az útra, amelyre részben már a Szalaynak és Pázmándynak adott bizalmas utasításokban és főként Teleki László párizsi kiküldetésével a minisztérium már előzőleg rátért, vagyis a teljesen önálló külképviselet létesítésére. A cári megszállás alatt álló Moldvára és Havaselvére azonban természetesen hosszú ideig nem volt mód külképviselet küldésére gondolni.⁸³

*

A magyar-román szövetség ügyét 1848-ban lényegében a következő feltételek határozták meg:

Mind a magyar állam, mind pedig a románság államalakulatai, Havaselve és Moldva politikailag híjával voltak a nemzeti függetlenségnek és gazdaságilag a feudális abszolutizmus gyarmati kizsákmányolása alatt állottak. 1848 forradalmi mozgalmái ennek az állapotnak megszüntetését tűzték ki célul. Mindkét esetben a polgárság, illetve ennek fejletlensége következtében a polgári szerepbe belenövő középnemesi réteg volt a forradalom vezető társadalmi osztálya. Magyarország a márciusi forradalom, illetve az áprilisi törvények révén félfüggetlenséget vívott ki magának, míg a román fejedelemségek közül csak Havaselvének sikerült a júniusi forradalommal olyan állapotot teremtenie, ami pillanatnyilag a cári abszolutizmus kiküszöbölését és a törökkel szemben a félfüggetlenség elérését jelentette.

Ez az általános képlet magában hordta a magyar-román érdek-közösség és érdekellentét forrását.

⁸² I. m. I. 194

⁸³ Felvetődött John Paget angol író kiküldetésének terve Havaselvére, ez ennek megbetegedése miatt lekerült a napirendről. Vay jelentése Kossuthhoz, szept. 30. OL Kossuth Pz jelz. iratok 133. sz.

Közös érdek volt mindkét államban a feudalizmus megdöntése és a polgári társadalmi rendre való forradalmi áttérés, aminek előfeltétele azonban a gyarmati kizsákmányolás kiküszöbölése volt. Magyar-román érdek volt tehát közös erővel fölvenni a harcot az egymással szövetkezett abszolutista hatalmak ellen, amelyek Magyarországot osztrák részről közvetlenül, orosz részről közvetve, Havas- elvét viszont orosz részről közvetlenül, osztrák részről pedig közvetve fenyegették. Az abszolutizmusok szolidaritása közös szorítógyűrűt vont a magyarság és a románság köré. Ezért kellett román és magyar részről egyidejűleg fölismerni az összefogás szükségességét.

Érdekellentét mutatkozott azonban a teljes függetlenségüket kivívni szándékozó államok közt a polgári nemzetállam területét illetően. Magyar részről a történeti jog alapján akarták a meglévő birtokállományt megőrizni; román részről az etnikai elv alapján, részben a magyar történelmi államból kihasítandó területen, csak ezután óhajtották az egységes nemzetállamot létrehozni. Az államterület és az etnikai terület összeszővődöttsége érdeköszeütközést létesített a magyar és a román vezetőrétegek közt. Magyarország és Havaselve közt az összefogás kilátásai, a területi status quo fenntartása mellett, kedvezőknek mutatkoztak; ámde a magyar-román viszonyulás kérdése nem a meglévő államterületi alapokon, hanem — elsősorban az erdélyi románság nemzeti öntudatú vezetőrétegének hatására — etnikai alapokon merült fel. Így a magyar kormány elé a román kérdés két arculata: az erdélyi és a havas- elvei, egyetlen összekapcsolt, egymástól feltételezett és a nemzetiségi kérdés egész súlyával megterhelő problémát állított. Az erdélyi románság szempontjából tekintve a magyar-román viszony társadalmi ellentétet is jelentett: az uralkodó magyar birtokososztály és az elnyomott román parasztság és értelmiség ellentétét. Az egyetemesen fölvefett magyar-román viszony kedvezőtlen alakulásának ez az alapvető ellentét volt meghatározó tényezője. Míg a havas- elvei forradalmi (polgári és bojári) rétegek megelégedtek volna a fejlődésüket biztosító polgári átalakulással, addig az erdélyi román értelmiség és parasztság ennyivel nem elégedhetett meg, mert ez továbbra is hátrányos helyzetben tartotta volna meg a formailag egyenlő feltételekkel, de a valóságban mérhetetlen előnyökkel induló magyar vezetőrétegekkel szemben. Az erdélyi román értelmiség fölismernte a társadalmi forradalom szükségességét és ebből a szempontból lényegesen haladóbb volt a havas- elvei forradalmárok elsodró többségénél, mely a földkérdést lényegében elejtette. De az említett nemzetiségi és osztályellentét miatt az erdélyi román értelmiség, haladó vonásai ellenére is visszautasította az összefogást a magyar forradalommal és a nemzetiséget, helyesebben a maga osztályuralmának reményét a szabadság fölé helyezve, az osztrák abszolutizmusnak áldozatává lett. Szerepe volt ebben a „jó csá-

szár“ legendájának és elősegítette az a hiú reménység, hogy az új, forradalmi bécsi kormányzat a tartós haladás útjára fog lépni.

Míg az Erdély sajátságos helyzetével összefüggő társadalmi és nemzetiségi ellentét nem állt a magyar-román szövetség kérdésének gyújtópontjában, az összefogás kilátásai kedvezőek voltak. Így indult el, lengyel ösztönzéstől is támogatva, Bălcescu akciója és ilyen csillagzat alatt indult el missziójára Brătianu is. De már az első magyar-román érintkezések az erdélyi román értelmiség beiktatásával jöttek létre. Laurian és a szebeni román comité hátrálltak a közeledési kísérleteket és rendre befolyásuk alá vonták az összes havaselvei kiküldötteket, Brătianut és Golescut, nem is szólva Maiorescuról, aki mint emigráns erdélyi tanár osztályadottságban és sorsalakulásban egy volt Lauriannal.

De a magyar kormány is hasonlóan súlyos politikai hibákat követett el. A magyar-román szövetség sorsa természetesen a magyar kormány nemzetiségi politikájának is függvénye volt. Ennek a politikának a tengelye a területi integritás védelme volt. Míg az erdélyi unió a magyar függetlenség ügyét tekintve a haladás tényezője volt, azon kívül a magyar forradalom vívmányait Erdélyre, ennek román lakóira is kiterjesztette, ugyanakkor azonban a kormány erdélyi politikája különleges rendelkezésekkel (külön választói törvény, kormánybiztos, az úrbéri szolgáltatások ideiglenes fenntartása, ostromállapot) a magyar birtokososztály vezetőszerpét igyekezett biztosítani. Bár a magyar-román szövetség feltétele az erdélyi románság kérdéseinek rendezése volt — egyelőre a status quo alapján —, a kormány mégis elmulasztotta a román nemzetiség elismerését és a nemzetiségi törvény megalkotását. Nem ismerte fel a román nemzeti mozgalom társadalmi alapjait, rúgót és jellegét, felületi megoldásokkal kísérletezett (az értelmiség lekenyerezése) és késlekedett. Ezalatt egyfelől az erdélyi értelmiség — melyet a jobbágykérdés radikális rendezése és a nemzetiség elismerése esetleg megnyerhetett volna —, végleg kisiklott a kezéből és a bécsi reakció hálójába került; másfelől a havaselvei forradalmi kormány — mely a magyar középnemesi kormányhoz hasonlóan visszariadt a parasztforradalomtól — végnapjai felé közeledett. Az erdélyi értelmiség hatása alatt álló havaselvei politikai kiküldöttek így azután reménytelennek látták a pesti kísérletezést és inkább Béccsel, az erőtlen Frankfurttal és a reakciós Párizssal kerestek érintkezést. Maiorescu a konföderációs megoldás helyett az ausztró-dákorománizmust tolta előtérbe, Golescu pedig a reakciós Jellačić-csal akart szövetkezni a magyar forradalom ellen. Ezalatt a magyar kormány szép nyilatkozatokat tett az erdélyi és a fejedelemségi románság felé és továbbra is abban a hitben ringatta magát, hogy a nemzetiségeket az egyéni polgári szabadságjogok a magyarság mellé fogják állítani. A kormány álláspontja Bécs felé sokáig ingadozó volt, mert tudta, hogy a teljes szakítás csak a parasztforradalom erejével sikerülhet; ingadozó és késlekedő volt

Bukarest felé, mert a román nemzeti egységtörekvés a magyar vezetőrétegek nemzetiségi és osztályhelyzetét fenyegette. Azokban a napokban, amikor Jellačić támadása nyomán a szakítás Béccsel megtörtént és a magyar forradalom kiéleződött stádiumába érkezett el, Bukarestben végleg lehanyatlott a forradalom bágvadt csillaga, az erdélyi román vezetőréteg pedig már régen az ellentáborban sorakozott fel.

A magyar és a román részről elkövetett hibák közös súlya alatt a magyar-román szövetség kérdése éppen akkor került le a napirendről, amikor megvalósítására a legnagyobb szükség lett volna. A magyar-román szövetség kérdése azonban ezzel nem került le végleg a napirendről, 1849 tavaszán Bălcescu Miklós és a magyar kormány tárgyalásai vetik fel újra a szabadságukért harcoló népek összefogásának nagy gondolatát.

I. TÓTH ZOLTÁN

AZ 1849-ES ÉS 1868-AS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY ÖSSZEHASONLÍTÁSA A TÖRTÉNELEM HALADÓ ERŐINEK SZEMPONTJÁBÓL

Az 1849-i szegedi országgyűlés utolsó jelentőségteljes törvényhozói munkája a nemzetiségi törvény elfogadása volt, július 21-én. A törvényt az országgyűlés 1849. július 28-án szentesítette is. Ez tehát olyan időpontban lépett életbe, amikor lehanyatló szabadságharcunk kimenetelére magának a törvénynek gyakorlati következményei már nem lehettek. Ha történelmi jelentőségét ki akarjuk értékelni, úgy elsősorban létrejöttének előzményei azok, melyek a figyelmet magukra irányítják. Ezek az előzmények pedig lényegükben nem mások, mint a nemzetiségi kérdés megoldásának kísérletei, különösen azok az erőfeszítések, melyek a 49-es esztendőben mind jelentékenyebbé váltak a testvérharc megszüntetésére és a közeledés útjának egyengetésére a függetlenségéért harcoló magyar nemzet és az akkori Magyarország területén élő és szintén nemzeti függetlenségük megoldását kereső nemzetiségek között.

Előre jutni csak a közös harc útján lehetett. Azonban az 1868-as nemzetiségi törvény nem a harc, hanem a kiegyezés szülte volt. A két törvénycikk párhuzamba állítása, történelmi kiértékelésük szükségessége éppen most, a 49-es nemzetiségi törvény 100 éves évfordulója alkalmából, kézenfekvő.

Ehhez azonban mindennekelőtt fel kell vetnünk a kérdést: egyik vagy másik a két törvénycikk közül megfelelt-e, legalább bizonyos fokig, azoknak a feladatoknak, melyek megoldását a társadalom anyagi életének fejlődése napirendre tűzte. Más szóval, egyik vagy másik alkalmas volt-e arra, hogy segítse a társadalom haladó erőinek, haladó osztályainak kibontakozását, könnyítse vagy fékezze ezek harcát a társadalom túlélte, hanyatló erőivel szemben.

Azonban az sem elégséges, ha a kérdéshez izoláltan, csak Magyarország belső fejlődésének szempontjából nyúlunk hozzá, hiszen ez szorosan összefüggött a születőben lévő szomszéd nemzetek fejlődésével is. De még ebben a keretben sem értékelhetnénk ki helyesen, ha mindennekelőtt nem vennénk tekintetbe Európa demokratikus erői fejlődésének szemszögéből.

A magyar forradalom és szabadságharc, mint ismeretes, 1848—49-ben európai viszonylatban pozitív szerepet játszott, tehát a nemzetiségekkel való megegyezés kísérletét is ebből a szempontból kell elsősorban értékelni.

Továbbá, ami az 1868-as nemzetiségi törvényt illeti, azt kell vizsgálnunk, milyen szerepet töltött be a kiegyezés utáni Magyar-

ország Európában. Demokratikus erők támaszpontja volt-e, avagy imperialista csoportok kialakulását, megerősödését készítette elő?

Az 1848—49-es évek Európájának több országában a társadalom haladó erői birkóztak gyors, polgári demokratikus fejlődésük útjáért a feudális és félf feudális viszonyokat fenntartó reakciós erők ellen. Független, egységes nemzeti államok alakulása volt napirenden, — nemcsak Olaszországé, Németországé, de Lengyelországé is és ugyancsak ez a tendencia mutatkozott a Habsburg-monarchia, sőt Törökország területén élő nemzeteknél és nemzeti-ségeknél. Feudális és félf feudális viszonyok, ezeknek kedvező területi széttagoltság és az abszolút monarchiák béklyója, — ez volt az az önmagát túlélt, de magától kimúlni nem akaró, megmerevedett régi lim-lom, melyet a forradalom erőinek szét kellett törniök, hogy tovább ne akadályozhassák a termelőerők fejlődését, új társadalmi osztályok teljes kialakulását, — végső fokon a burzsoázia és proletáriátus harcának kibontakozását. Ugyanakkor azonban Európa két legfejlettebb nemzeti államában a munkásosztály már nyílt harcban állott a burzsoáziával, — Angliában a chartisták, Franciaországban az 1848-as júniusi felkelés barikádharcos párizsi proletáriátusa.

Ebben a helyzetben döntő jelentőségű volt, hogy a soknemzetiségű Habsburg-monarchia továbbra is megmarad-e annak a hírhedt „egyensúlynak“ szerepében, amely a maga terjeszkedési törekvéseit a cárizmuséval oly módon állította szembe, hogy mindannyiszor kompromisszumot köthessenek egymással monarchák és kormányaik. Kompromisszumot, hol Anglia, hol Franciaország, hol mindkettő uralkodó osztályának érdekeit szem előtt tartva, de mindannyiszor a balkáni népek, Lengyelország, sőt az olasz nép kárára. A kérdés tehát az volt: megmarad-e az összes népelnyomó nagyhatalmak érdekében a reakciónak ez a fellegvára, avagy egészen új jellegű egyensúly, — függetlenségüket kivívott szabad nemzetek államai foglalják-e el a helyét. Olyan államok, amelyeknek társadalmi és politikai szerkezete alkalmas a gyors kapitalista fejlődés megindulására és arra, hogy a demokrácia paraszti, plebejus szárnya mellett már jelentkező munkásosztály mindjobban kibontakozzék, osztályharcait megvívja és a történelmet gyorsan előre hajtsa.

A magyar szabadságharc európai jelentősége mindenekelőtt éppen abban állott, hogy amikor az európai reakció főfészkének, a Habsburg-monarchiának épületét rombolta pörölycapásaival, — szoros összefüggésbe került Európa jövőjének alakulásával, az európai forradalom kimenetelének kérdésével. Másodszor az volt a jelentősége, hogy 1848 ősze óta — amikor Európában a reakció már felülkerekedett ugyan, de a demokrácia erői harcra képesek voltak még — a szabadságharcos Magyarország volt az a döntő támaszpont, ahonnan újabb forradalmi hullám kiindulását remélhették a szabadságukért küzdő népek, nemzetek.

Marx és Engels elsősorban így, az európai forradalom és haladás szempontjából értékelték nagyra szabadságharcunkat: a társadalom haladó erőinek harcát támasztotta alá, a reakció erőivel szemben.

Ugyanakkor azt is le kell szögeznünk, hogy forradalmi és függetlenségi harcunk éppen azért, mert az abszolutizmust és feudálizmust a független magyar állam megteremtésével akarta felszámolni, belső tendenciájánál fogva is összhangban volt az összdemokratikus fejlődéssel.

A szabadságharc győzelmének vagy bukásának kérdése azonban szorosan összefonódott a magyar nemzet és az akkori Magyarország területén élő nemzetiségek egymáshoz való viszonyával s ezen keresztül a Balkán nemzeti függetlenségre törekvő népeinek sorsával.

A történelem két perspektívát nyitott számukra: megmaradnak-e továbbra is egymástól elzárkozó, egymással torzszalkodó nemzetiségekként a közös ellenség, a Habsburg-monarchia járma alatt, avagy — magyarok és szlovákok, románok, szerbek és horvátok közös szabadságharcra szövetkeznek-e függetlenségük kivívása érdekében. Ennek megfelelően két tendencia jelentkezett már 1848-ban. Azonban a testvérharc felszámolásának, a közeledésnek és szövetkezésnek tendenciája jelentőségre csak az 1849-es esztendő folyamán tett szert. Akkor, amikor a történelmi tapasztalat a közös veszély előtt álló nemzetek leghaladóbb politikusainak már megmutatta azokat a belső összefüggéseket, melyek mélyebben fekvettek minden nemzetiségi ellentétnél — azt, hogy közös szerencsétlenségüknek, gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésük elmaradottságának és ebből folyó viszállyaiknak is, elsősorban az Ausztriától való függés a közös alapja.

Mivel pedig a kérdés így állt, tehát mivel elsősorban európai viszonylatban, továbbá a Habsburg-monarchia összes nemzetei és nemzetiségei és a szomszédos balkáni népek jövője miatt fontos volt az 1849-i megegyezési kísérlet, — a szegedi nemzetiségi törvény előzményeit is ebből a szempontból kell kiértékelni. Alábbiakban röviden összefoglaljuk ezeknek az igen bonyolult, szerteágazó tárgyalásokba bogozódó megegyezési kísérleteknek néhány kiemelkedő és döntő mozzanatát, melyek azután az 1849-es nemzetiségi törvény megalkotásához vezettek.

*

A megegyezési kísérletek két első jelentékenyebb állomása még az 1848-as esztendőre esik. Egyikük a Magyar Országgyűlés mellett működő Unió Bizottság által kidolgozott „Törvénytervezet az erdélyi románokról”. Ez azonban mindössze nyelvi engedményeket akart csak nyújtani, olymódon, hogy a hivatalos magyar nyelv mellett, ott, ahol a törvényhatósági tanácskozásokon románok „feles számban vesznek részt”, a román nyelv használatát és román nyelví

jegyzőkönyvi kivonatok készítését tette volna lehetővé. A tanítás nyelvére vonatkozóan is tett ez a törvénytervezet bizonyos engedményeket, azonban a döntő kérdésekben — melyeket az 1848. május 16-i balázsfalvi pontok, lényegében mint a *nemzeti egyenjogúság, területi autonómia és önrendelkezési jog* követelését vetettek fel —, az Unió Bizottság munkája még semmiféle eredményt sem hozott.

A balázsfalvi határozatok 16 pontja közül fentiek értelmében különösen az első és az utolsó kettő nagyjelentőségű. Közel egy évszázad hivatalos történetírása, mely elutasító álláspontot foglalt el ezekkel a jogos kívánságokkal szemben, azt hozta fel ürügyül, hogy ez nem lett volna más, mint az 1791-i „Supplex libellus valachorum” negyedik rendi nemzetének követelése akkor, amikor éppen a rendiség eltörléséről volt szó. Itt különösen szerettek Wesselényi Miklóstra hivatkozni, aki az erdélyi országgyűlés 1848. május 29-i ülésén azzal érvelt, hogy az Unió alapján az új alkotmány úgysis egyéni jogegyenlőséget hoz minden polgár számára, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül, és ezért kimondásához nem szükséges negyedik, törvényes nemzetté nyilvánítani a románokat. Csakhogy:

Először is, a „Supplex libellus” negyedik nemzetével szemben, mely a román jobbágyságot a politikai és polgári jogokból kirekesztette, tehát tényleg rendi-nemzet követelése volt, *a balázsfalvi 15. és 16. pont nem más, mint a nemzeti egyenjogúságnak és teljes önrendelkezésnek az összes osztályokat felölelő burzsoá demokratikus kifejezése.*

Másodszor, Wesselényi állásfoglalása a 48-as forradalom egész vezető osztályának, a liberális nemességnek kettős osztályjellegéből folyó (erre később még rátérünk) elfogultságából származik, mely az egész nemzetiségi kérdésben akkor megnyilatkozott. A későbbi hivatalos magyar történetírás, a kapitalizmus porosz útján haladó magyar uralkodóosztály szolgálatában ezeket az érveket egész tudatosan már arra használta fel, hogy liberális frázisokba burkolja maga és gazdái sovinizmusát. Ezzel szemben sorakoztassuk fel magukat a tényeket; egyrészt a balázsfalvi 15. és 16. pontot, másrészt a balázsfalvi gyűlés lényegében paraszti demokratikus jellegét.

„15. A román nemzet kívánja, hogy Erdélyre nézve az erdélyi nemzetek alkotmányos gyűlése által egy új alkotmány készíttessék, mely alkotmány alapuljon az igazság, szabadság, egyenlőség és testvériség elvein, új törvénykezési, büntető, kereskedési, stb. rendszer dolgoztassék ki mind azon elvek szerint.

16. A román nemzet kéri, hogy az illető nemzetek semmiképen vitatás alá ne vegyék az unió ügyét Magyarországgal, míg a román nemzet nem lesz mint alkotmányos nemzet tanácskozási és elhatározási szavazattal az országgyűlésen képviseltetve, ellenkező esetben, ha csakugyan Erdély országgyűlése az unió tárgyalásába

nálunk nélkül (de nobis sine nobis) beleereszkednék, akkor az oláh nemzet ünnepélyes óvást teszen.“¹

Itt éppen az a döntő, hogy ezt a határozatot óriási többségében jobbaggyokból álló hatalmas tömeggyűlés hozta meg. Küldötteinek — még ha ezek túlnyomórészt értelmiségiek voltak is — megjeleneése a három rendi nemzet 1848-i erdélyi országgyűlésén azt jelentette volna, hogy a népképviselőt benyomul ebbe az exkluzív gyűlésbe. És a Kolozsvárott tanácskozó rendek éppen ezt akarták megakadályozni. A román nép önrendelkezési jogával szemben elfoglalt álláspontjukat, annak osztályjellegét még inkább megvilágítjuk, ha hozzáfűzzük, hogy ezen az utolsó erdélyi országgyűlésen, melyet májusban, tehát jóval a márciusi törvények után, hívtak egybe, a magyar és a székely paraszt szintén népképviselőt nélkül maradt, — ez még valódi rendi országgyűlés volt.

A balászfalvi határozatok paraszti demokratikus jellegét nagyszerűen kidomborítja különösen ezeknek 3. és 11. pontja. Ezek az úrbéri viszonyok kárpótlás nélküli felszámolását követelték, továbbá azoknak a földeknek, havasoknak a visszaadását, amelyeket a kiváltságos szász városok raboltak el a román parasztoktól.

Nemzeti egyenjogúság, területi autonómia, valamint ezzel kapcsolatban a jobbagyfelszabadítás és a földkérdés megoldása, ezek voltak azok a követelések, amelyek 48 tavaszán a nemzetiségi gyűléseken általában, a nyelvhasználat szabadságával együtt, mint a nemzetiség mozgalmak demokratikus szárnyának programpontjai jelentkeztek. Ezeknek teljesítése a nemzetiségi mozgalmak demokratikus irányzatát tehetné volna erőssé és tömegeiket felsorakoztathatta volna a minden ígérető Bécs helyett, a magyar szabadságharc oldalán. Azonban a forradalmi burzsoázia szerepében fellépő liberális nemesség, sőt a jórészt nemesi származású radikális értelmiség sem tudta megérteni osztályhelyzeténél fogva ezeket a kérdéseket és álláspontjukat a következő év folyamán legjobb képviselői is csak lassan kezdték megváltoztatni. Ennek oka egyrészt az, hogy az agrár- és parasztkérdés radikális megoldására az árutermelésbe bekapcsolódó és ezért polgári viszonyok kialakulásában bizonyos fokig érdekelt, de ugyanakkor földbirtokos liberális nemesség képtelen volt. A nemzetiségi kérdés pedig általában, az adott esetben pedig különösen szorosan összefonódott a parasztkérdéssel. Másrészt, éppen árutermelő mivolta miatt ez a liberális nemesség az ország függetlenségével együtt egységes nyelvvel rendelkező egységes gazdasági területet akart biztosítani a maga számára és ezért mereven szembehelyezkedett a területi autonómia követelésével. Ideológiájában ez a kettős osztályhelyzet, osztályérdekeinek ez az együttal burzsoá és rendi jellege sajátosságosan tükröződött. A régi rendi nemzetfogalom rabjai bizonyos fokig, amelynek felfogása szerint a nemesség egyedül alkotja a magyar nemzetet; nézeteiket olymódon

¹ Papp Dénes: Okmánytár, Magyarország függetlenségi harcának történetéhez, Pest, 1868. I. 121. old.

egyeztették a francia nemzetállam liberális eszméivel, hogy „beveszik az alkotmány sáncaiba“ az ország minden lakosát bizonyos jogegyenlőséget biztosítva nekik nyelvre és vallásra való tekintet nélkül. *Rendi elfogultságuk párosult a burzsoá nacionalizmus türelmetlenségével.* Ezért nem látták, vagy jó ideig nem akarták látni, hogy soknemzetiségű államban élnek, ahol a magyar nemzet határai nem esnek egybe az országhatárokkal, következésképp elégtelen az egyéni jogegyenlőség biztosítása a nemzeti egyenjogúság teljes és cselekvő elismerése nélkül.

A dolgok megértése irányában bizonyos lépést jelentett előre a Honvédelmi Bizottmánynak 1848. november 23-ról kelt béketergyalási alaptervezete, melyet Beöthy kormánybiztos Rajacsicshoz — és, sajnos, nem a szerb mozgalom demokratikus szárnyához — juttatott el. Ez a tervezet a szerb parasztságnak határőri szolgálatot teljesítő részét külön pontban és ismételten biztosította, hogy földjének szabad birtokosa lesz. Ha ezt a követelést 1848 tavaszán teljesítik, a határőrök nem a földjük szabad birtoklását akadályozó osztrák Főhadparancsnokság és bécsi Főhadtanács, hanem a magyar forradalom és kormánya mellé állottak volna. Fontos momentuma Beöthy küldetésének, hogy a kormány utasítást adott neki, szükség esetén, a tárgyalások folyamán, a következő engedményt teheti: „A szerb nép kívánságait tekintetbevéve, a kormány és az országgyűlés beleegyezik, hogy Szlavonia és a szlavoniai határőrvidék bánt válasszon saját köréből, olyan hatáskörrel, amilyennel a horvát bán rendelkezik...²

A területi autonómia követelésének ezen részleges kielégítésére irányuló kísérlete, mint ismeretes, tárgyalásra nem kerülhetett Rajacsics elutasító magatartása miatt.

A békekísérletek és a megegyezést célzó tárgyalások igazán csak 1849 tavaszán tettek szert jelentőségre. Minthogy az 1849-i nemzetiségi törvényhez a román-magyar tárgyalások kapcsolódnak a legszorosabban, itt mindenekelőtt értenünk kell a „projet de pacification“ néven ismert tervezetet, amelyet Batthyány Kázmér készített el, a Kossuth—Dragos—Bălcescu—Avram Jancu-tárgyalások eredményeként. Ez a béketervezet, mely időrendben nem sokkal előzte meg az 1849-i nemzetiségi törvényt, s ahhoz szorosan kapcsolódik, lényegében utóbbit jelentősen túl is haladta.

A béketervezet születésének előzményei röviden a következők: A havaselvei forradalom leveretése után annak Erdélybe menekült demokratikus vezérei, élükön Nicolae Bălcescu-val, a román és magyar nép kibékítésén munkálkodtak. Ugyancsak ebben az ügynében fáradoztak a magyar országgyűlés román képviselői, így Dragos János is, akinek bec sületes ajánlatát Kossuth el is fogadta és megbízta, hogy közvetítőként Avram Jancuhoz utazzék. Kossuth 1849. április 26-án levelet intézett Dragos képviselőhöz, mely kiinduló-

² Thim József: A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története. III. 212. oldal.

pontul szolgált a Jancuval felveendő tárgyalásokhoz. Kossuth ebben a levélben a magyar kormány nevében az addigiaknál messzebbmenő nyelvi engedményeket helyezett kilátásba, azonban a területi autonómia kérdéséről, mely szerinte az ország feldarabolását jelentette volna, még mindig hallani sem akart. A levélben igen jelentős annak befejező mondata, amely élet-halál kérdésének nyilvánítja mindkét nép számára a közös szabadságharcot:

„Fegyvereink diadalmasan haladnak előre, a hitszegő zsarnok zsoldosai verve, a főváros a nemzet hatalmában van, óhajtom, hogy az oláh batalionokat nem kényszerített ujoncok, hanem önkéntesek gyanánt lássam mihamarébb a vitéz magyar hadsereg soraiban, a közös szabadságért küzdeni, e pályán minden hű bajnokra, a hazának áldása, dicsőség és szabadság vár; amott, ahol most küzdenek, nem lehet más kilátás, mint vagy dicsőségtelen halál, vagy miután eszközül használtattak, szomorú szolgaság, melyet maradékainak átka követend századiziglen.”³

Dragos missziójának története közismert, ezért így csak a teljesség kedvéért foglaljuk össze röviden az eseményeket: 1849. május 4-én Dragos már Abrudbányán tárgyalt Avram Jancuval, másnap pedig Topánfalván a móc nép hatalmas népgyűlésen hallgatta meg Kossuth román nyelvre lefordított levelének felolvasását. A fegyveres román parasztok örömmel fogadták a feléjük nyújtott békejobbot és a magyarokkal való megegyezés mellett foglaltak állást. Közben azonban Hatvani guerilla-őrnagy, kétesjellemű és törtető egyéniség, csapatával Abrudbánya ellen indult, ahol Dragos és Jancuék a tárgyalásokat továbbfolytatták. Jancu azt hitte, Hatvani közeledésének hírére, hogy Dragos elárulta, ezért elhagyta Abrudbányát s csapatait összevonta a havasokban. Hatvani csapatai berontanak Abrudbányára, provokálják a román lakosságot és többeket kivégeznek. Május 8-án Jancu megtámadja a várost és felbőszült katonái megölik az árulónak vélt Dragost.

A megszakított tárgyalások fonalát azonban nem más, mint a nagy román demokrata, Bălcescu veszi most kezébe és május közepén összeköttetésbe lép Bammel, majd az ő tanácsára magával Kossuthtal keres kapcsolatot és elutazik Debrecenbe. Innen kelt már az a levél, amelyet 1849. május 29-én intézett Jon Ghicához.

A levélben többek közt a következőket írja:

„Három nap óta itt vagyok. Érkezésem utáni napon két órás tanácskozásom volt Kossuth L. elnökkel. Nagyon meg voltam elégedve vele és fogadtatásommal. Nemcsak felvilágosult és kiváló embernek látszik, hanem homme de bien-nek is (becsületes embernek). Nem tudom elmesélni neked aprólékosan, mit beszélünk, mert nincs időm. Elég az, hogy ami minket illet, belemegy teljesen

³ 1848—49. évi iratok a nemzetiségi megőrkülésről, Bp., 1948, 168. oldal. (Jellemző hogy Jancsó Benedek: „A román nemzetiségi törekvések története” c. munkájának III. kötetében (731—732. old.) közli ugyan a levél nagy részét, de gondosan hagyja belőle az utolsó mondatot.)

a konföderáció gondolatába és örömmel vette a légió alakítását.“ „Ügylátszik, hogy a kormány elég jóindulatú az erdélyi románok irányában. Kielégítő módon nyújt nekik javakat és jogokat. Csak azt akarja, és ez ellen, azt hiszem, a románok sohasem tiltakoztak, hogy az ország diplomáciai nyelve a magyar legyen, de a vidékek, valamint a vallás ügyeiben minden nemzet a maga nyelvét használja.“⁴

A konföderáció kérdése itt nemcsak Kossuth jövő elgondolásának előfutára, hanem Bălcescu kezdeményezésében bizonyítja azt is, hogy azonnali szövetség megkötését tervezték a magyarok és azon szomszéd népek közt, melyek akkor a Magyarországon lakó nemzetiségekkel lényegében egy néphez tartoztak. Bălcescu megjegyzése a nyelvkérdésről már ennek bizonyos területi autonómiával párosuló megoldását jelzi és így a „projet de pacification“ megszületésének közvetlen előzményeihez tartozik.

Bălcescu június 3-áról kelt levele azt bizonyítja, hogy a demokrácia következetes megvalósításában látta a népek testvéri együttműködésének útját és ennek megteremtését konföderációs alapon képzelte el:

„Itt nagyon elterjedt az az eszme — írta Debrecenből —, hogy Magyarország csak az erdélyi románokkal és szlávokkal való konföderáció révén élhet. A kormány azonban még nem akarja ezt, de sokszor mondja, hogy konföderációt fog csinálni Nagy-Oláhhországgal, Kis-Oláhhországgal, Moldovával és Szerbiával. Sokat beszélt nekem erről Kossuth, Batthyány és Szemere s ígérvén, hogy engedményeket és biztosítékot adnak, valamennyi nemzetiségre vonatkozólag. Itt a méltányosak mind azt mondják, hogy a románoknak nagy igazságuk van, de rosszul tették, hogy ügyüket Ausztriával egyesítették.“ „Kértem a képviselőket, mutassák meg nekem, mit kértek a románok. Ezt a javaslatot adták, amit másolatban is mellékelek; azt mondják, hogy ezzel a kevéssel megelégednek a románok. Tegnap Batthyánnak adtam át. Neki azt mondtam, látja, hogy a románok elfogadják Önöktől mind a két elvet, amit akarnak: az ország integritását és az Önök diplomáciai nyelvét, a többit adják meg nekik. Látja hát, a kérés a románok részéről nem nagy. Pesten fog az elválni, ahova a kormány és én holnap megyünk. Ezek a kölcsönös követelözések előttem pusztá zaklatásnak tűnnek fel, mert demokráciával a magyar országgyűlés többsége román és szláv lesz és a kölcsönös nehézségek valamennyit rákényszerítik, hogy elfogadják a konföderációban való élest. Most az a tennivaló, hogy valamiként kibékítsük a magyarokat a románokkal...“⁵

A levél a továbbiakban arról tanúskodik, hogy Bălcescu világosan látja, hogy a szabadságharc győzelme, vagy bukása a nemzetiségekkel való megegyezéstől függ elsősorban.

⁴ 1848—1849. évi iratok, 175—176. oldal, Bălcescu levele J. Ghicához Debrecen, 1849. máj. 29.

⁵ U. o. 177. oldal, Bălcescu levele J. Ghicához, Debrecen, 1849. június 3.

Következő levelében rendkívüli éleslátással jegyzi meg, hogy Magyarország jövője sajátságosan alakul majd a nemzetiségi kérdés miatt:

„Azt hiszem, hogy a jövőben a pártok itt nemzetiségek szerint alakulnak meg, ami ennek az országnak sajátos jelleget ad. *Nem osztályharc lesz, hanem az egyes nemzetek harca egymással*, míg a konföderációhoz el nem érkeznek, bár kétes, vajjon egyáltalán lehetséges-e ez. Nagyon is elterjedtek már azok a vágyak, melyek a románokat és a szlávokat a török birodalomban élő testvéreik felé hajtják, hogy velük együtt teremtsék meg nemzeti egységüket. Ámde mind szellemi, mind anyagi téren semmi ugrásszerűen nem történhet. A nemzeteknek előbb közösen kellene kivívniok felszabadulásukat, s azután foglalkozni a maguk részleges felszabadulásával.“⁶

A marxizmus-leninizmus a nemzetiségi kérdés megoldását azért is tartja döntő fontosságúnak a munkásosztály szempontjából, mert az osztályok szétválását egyazon nemzeten belül, az osztályharc megvívását a nemzeti és nemzetiségi burzsoáziával szemben az egész proletáriátus részéről, — a közös nemzetiségi sérelmek, vagy az uralkodó nemzet burzsoáziája által közös érdekként feltüntetett nemzeti szuppresszió, hihetetlenül megnehezítik. Bálcescu, a következetes demokrata igen világosan látott bele a jövőbe. A ki-egyezés utáni Magyarországon az uralkodó osztály a nemzetiségi kérdés napirenden tartásával, a nemzetiségi kisebbségek elnyomásával igyekezett a magyar dolgozó tömegek figyelmét az osztályharc kérdéséről elterelni, s bennük azt a hitet kelteni, hogy vele nemzeti érdekközösségben vannak a nemzetiségekkel szemben. A történelem által felvetett két utat Bálcescu felismerte. Ez volt az egyik lehetőség (és sajnos ez valósult meg). De Bálcescu meglátta a történelem által nyújtott legkedvezőbb perspektívát is: közösen kivívott felszabadulás után önálló nemzeti államok keletkezése, amelyek egymással azután önszántukból szövetségre lépnek. Ezt pedig, éppen a nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldásával független nemzeti államok keretében, ahol a termelőerők gyors fejlődésével az ipari proletáriátus megszületik s a proletár nemzetköziség eszméjének kifejlődése a burzsoá nacionalizmusnak gátat vet, megkönnyíthette volna a proletár forradalmak elkövetkező időszakában. *Végeredményben Bálcescu állásfoglalásának megvalósulásából, a következetesen véghezvitt polgári demokratikus forradalomból a proletáriátus osztályharcának kedvező feltételei születhettek volna. Ez pedig a nemzetek haladó erőinek együttműködéséhez vezet.*

A szövetekezés gondolata a szabadságharcos Magyarország és a jüggellen Romániáért küzdő román nép között már-már testet öltött a felállítandó román légio ügyének előrehaladásával. Bálcescu ismét Debrecenből ír június 22-én J. Ghicának s elmondja, hogy a légióra

⁶ U. o. 181. oldal, Bálcescu levele J. Ghicához, Pest, 1849. jún. 6,

vonatkozó javaslatait a magyar kormány elfogadta és „megerősíti ezzel az iratával az alább felsorolt feltételek mellett, amelyeknek egyszersmind a végrehajtását is biztosítja“. A levélből megtudjuk, hogy:

„A légio hűséget esküszik Romániának (Moldvának és Havasalföldnek), valamint Magyarországnak s kötelezi magát, hogy a szabadságért harcol, de soha Magyarország ellen. Amennyiben hazája veszélyben forog, a légio a magyar kormány engedélyével — amely azt tőle nem fogja megtagadni — hazája segítségére siet fegyverrel, lőszerez, tüzéséggel és lovassággal, s a magyar kormány ígéri, hogy támogatja Romániát abban a mértékben, amint ezt a két kormány kölcsönös érdeke megkívánja“. Ennek a közös szabadságharcnak előfeltételét alkotta egyúttal az a megegyezés, melyet a Magyarország területén élő románok és a magyar kormány között Bálcescu közvetíteni igyekezett. Erre vonatkozólag ugyanebben a levelében azt írja, hogy: „A románok biztosak lehetnek a felől, hogy a nemes és nagylelkű magyar nemzet egyedül a szabadság ügyéért fog küzdeni s nem valamely nemzetiség elnyomásáért, hiszen a magyar kormány célja éppen az, hogy a jövőben Magyarország valamennyi nemzetisége számára nyíljék meg a szabad és egyenlő fejlődés útja. Következésképp *a magyar kormány biztosítja a magyarországi románok számára azt, hogy őket nemzetiségként elismeri. A román légio viszont Magyarország ellenségei ellen fog küzdeni, mivel ezek egyszersmind a szabadság ellenségei*“.⁷

Ezen az úton jutottak el a tárgyalások a „*projet de pacification*“ szövegének megszületéséhez, 1849. július 14-én.

Ennek leglényegesebb pontjai a területi autonómia egy bizonyos formájának biztosítására vonatkoznak:

„1. Az oláhok külön nemzetiséget képezvén, jövőre a köziratokban román név alatt lesznek említendőek.

2. A magyar kormány minden Magyarországon létező nemzetiségnek szabad fejlődést óhajtván, a románoknak a következő nemzetiségi garanciákat adja:

3. Minthogy a magyar nyelv diplomatikai használata csak a törvényhozásra, a közügyek igazgatására és a kormányzásra kell, hogy kiterjedjen és csak annyiban, amennyiben feltétlenül szükséges magyar állam egységének fenntartására, következőleg *a megyei igazgatás nyelve az lesz, amelyet a lakosság többsége beszél*.“

Az a tény, hogy a megyei igazgatás nyelvül a megyei lakosság többségének nyelvét fogadja el a béketervezet, egyszersmind azt jelenti, hogy *a nemzetiségi megyék területi önkormányzat-hoz jutnak*. Ezt az önkormányzatot alátámasztotta az 5. és 14. pont:

„5. Minden iskolában, úgy azokban, amelyek már fennállanak, mint amelyeket az állam a jövőben fog a románok részére alapítani, a tanyelv a román.“

⁷ U. o. 194—195. oldal. Bálcescu J. Ghicához, Debrecen, 1849. június 22.

„14. Azon megyékben, hol a román nyelv túlnyomó, a nemzeti gárda vezényszava a román.“⁸

A béketervezet megszövegezésének napján Bălcescu reménytől sugárzó levelet küld I. Ghicához, melyben többek közt ezeket írja:

„Képzelheted öröömöm, amikor Kossuth azt javasolta, hogy menjek Jancuhoz és egész seregével együtt vezessem Nagy-Oláhországba!

Az összes erdélyi és bánsági románoknak, mondta Kossuth, a fejedelemségek megmentésére kell indulniok, hiszen ott van a román nemzet alapja. Így tehát Bemmellel együtt rövidesen Nagy-Oláhországba indulok, hatalmas katonai erővel.“

„Nem hittem, hogy még az álmok is valóra válhatnak. Most várom Batthyány üzenetét a románoknak nyújtandó engedmények tárgyában.“⁹

Fentiekből világos, hogy a „*projet de pacification*“ előkészítő munkálatai a Magyarország területén élő románokkal a megegyezést úgy hozták létre, hogy a magyar kormány ugyanakkor szövetséget kötött közös szabadságharcra, a határokon túl élő román néppel. A Kossuth–Bălcescu-koncepcióban a magyar és román nemzet teljes egészében egy közös szabadságharcos frontban tömörül, hogy kivívhassák a maguk független állami létét. A béketervezet elgondolásából nyilvánvaló, hogy hasonlóan akartak megegyezni a többi nemzetiségekkel is. Ekkor már a délszlávokkal kötendő megegyezés és szövetség kérdésében is előrehaladott tárgyalások voltak, s ha mindez valamivel hamarább sikerül, úgy 1849-ben a testvérnépeknek ez a szövetsége tényleg új forradalmi hullámot indít Európa felé.

Későn volt. Bălcescu missziójával már csak akkor érkezett Avram Jancuhoz, amikor a magyar szabadságharc csapatai a világos katasztrófa előtt állottak.

Pedig Jancu az abrudbányai eset után is a megegyezés mellett volt. A „*projet de pacification*“-nal szinte egyidőben s ettől teljesen függetlenül július 15-ről kelt levele éppen ezt bizonyítja.

Itt közöljük azt a néhány részletet belőle, mely 1947-ben „*Români și Unguri*“ c. brosurában jelent meg:

„Magyar testvérek — írta Avram Jancu — higgyétek el... hogy ebben a két testvérhazában a jelenről és jövőről nem beszélhet sem a magyar a románok nélkül, sem a román a magyarok nélkül.“

„Bennünket felkelésbe vitt az, hogy nem ismertek el politikai nemzetként, az, hogy az erdélyi magyar konzervatívok és arisztokraták zsarnokok és barbárok, ezt a mi korunkban a nép tovább tűrni nem tudta s ez mélyen megsértette értelmiségünket.“

„... röviden: Ha hiszték Istenben az égben és hazában a földön, bánjatok velünk másként s legyetek teljesen meggyőződve

⁸ U. o. 199. old.

⁹ U. o. 201–202. old. Bălcescu J. Ghicához Szeged, 1849. július 14.

arról, hogy *köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek.*¹⁰ (Ford. tőlem, G. F. E.)

*

Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény a fentiekben vázolt tárgyalások eredményeihez képest bizonyos visszaesést mutat a „projet de pacification“-nal szemben. Mert bár elismeri első pontjában, hogy „A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőekben ezennel szabadon biztosítottatik“; — 3. pontjában csak a községi közigazgatás részére ismeri el a nemzetiségi többség nyelvét és 6. pontjában ugyancsak a községre korlátozza a nemzetőrök vezénylésének nyelvét a lakosság többségének megfelelően. Azaz a „projet de pacification“ 3. és 14. pontjával szemben, az ott lényegében elismert, a megye területére kiterjedő közigazgatási autonómiát a nemzetiségek számára a községre korlátozza. A visszaesés oka kiderül Szemerének Kossuthhoz intézett leveléből, július 25-éről. Itt beszámol arról, milyen természetűek voltak azok a nehézségek, amelyek a törvényjavaslatot előkészítő tanácskozásokban felléptek:

„Az valami szörnyű, a Háznak rövidlátása, politikai vaksága. A radikálpárt bajnokai odanyilatkoztak, mint 1832-ben, midőn a magyar volt minden, a rác, oláh, cseh nép. Jól szólt Batthyány és én majd egy órai válaszomban élesen voltam kénytelen fellépni, melyben kimondám, hogy azon általánosságok, azon még mindig arisztokratikus-magyar-felfogása a demokráciában más népiségek követeléseinek elveszti a Nemzetet és én kezemet mosom e politikától. Remélem, nem szóltam siker nélkül, s a véleményeken jó nagyot csavarintottam. E Ház gyámság alá való.“¹¹

Mint Szemere idézett soraiából kiderül, a nemzetiségi kérdés megoldását ekkor már döntő jelentőségűnek tartotta, azonban azt már nem ismerte fel, hogy a radikálisokat nemcsak, vagy nem is annyira a reformkorszak „arisztokratikus-magyar felfogása“, mint inkább burzsoá nacionalizmusuk akadályozta abban, hogy tisztán lássanak. Tényleg csak Kossuth és Szemere és rajtuk kívül már nagyon kevesen voltak azok, akik 1849-ben osztályuk korlátolt látókörén képesek voltak túlelni.

Nem is annyira maga a törvéycikk betűje a fontos itt, hanem az előzetes tárgyalások eredményei és az a felfogás, amely Szemere beszédében, melyet a nemzetiségi törvény elfogadása napján tartott meg, kifejezésre jut. Itt Szemere kifejtette:

„A mi forradalmunknak három alapeszméi vannak, melyeken mindmégannyi oszlopon, nyugszik.

Az első eszme: a kormányformának megigazítása.

¹⁰ Dr. Victor Cheresesiu: *Români și Unguri*. Editura de stat, 1947. 42—43. old., idézi: Ion Lupas: Avram Jancu. *Studiu publicat in Anuarul Institutului de Istorie Natională*, vol. III, Cluj, 1926. P. 52—55.

¹¹ 1848—1849. évi iratok, 203. old.

Eddig az ország kormányzati tekintetben gyámság alatt volt. Tehát be kellett hozni a parlamenti kormányformát, hogy a nép maga igazgassa magát, a nemzet maga intézkedjen sorsa felett.

Második eszme volt: az egyéni jogok biztosítása. El kellett törölni királyságokat, ki kellett mondani a jog és kötelességbeii egyenlőséget, hogy azon elv kimondatván, tekintessék az érdem és ne a név és cím, jutalmaztassék a képesség és ne az ősök hosszú sora, vesztse el koronáját a nemes gróf és herceg, hogy mindenek, kik az országban laknak, megnyerjék, azon egyenlő koronát, mely ezen szóban rejlik: Szabad polgár és szabad ember.

A harmadik nagy alapeszme a nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődése.

*Engedtettsék meg minden népeknek a nemzet szabad kifejlődése. A nemzetiség nem cél, hanem eszköze a szabadságnak, mint a szabadság sem cél, hanem eszköze az emberi és polgári tökéletesedésnek!*¹²

„Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg, mi értjük az új történet új forradalmait és hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is.”¹²

Szemere beszéde kétségtől igen progresszív korának viszonyai közt és burzsoá-demokratikus eszmék összefoglalása. Benne különösen jelentőségteljes az, hogy *leszögezte a nemzetek egyenjogúságának elvét*, — ha a demokrata burzsoá gondolkodásának korlátait nem is léphette túl ennél. Mi több, nemcsak a törvény, de a beszéd sem terjed ki az agrárkérdés megoldására, mint ahogy a magyar parasztság számára sem voltak képesek azt a burzsoá-demokratikus követelményeknek megfelelően következetesen megoldani. Mint az a beszédéből szintén kitűnik, Szemere a törvényt csak ideiglenesnek tekintette és a kidolgozandó alkotmánytól várta, hogy messzebb elmehessen, illetve a „projet de pacification“ álláspontjáig legalább is visszajusson. Ha összevetjük ezt a beszédet fent idézett, Kossuthhoz intézett levelével, ez a felfogás nyilvánvalóvá válik.

Az 1849-i szegedi nemzetiségi törvény jelentősége tehát főleg abban állott, hogy a megegyezés, a szövetkezés, a közös szabadságharc szükségességét felismerve, a megvalósítására irányuló, reális tárgyalások alapján jött létre. Születésének előzményei a társadalom haladó erőinek kibontakozását könnyítették meg, s ezért minden hiányossága ellenére is alkalmas volt arra, hogy az egymásra találó nemzetek közös harcát készítse elő a társadalom hanyatló erőivel szemben.

*

¹² U. o. 207—8. old.

Az 1848—49-es forradalmakat követő évtizedekben éppen a forradalmak befejezetlensége, a polgári átalakulás hiányosságai miatt, Európa egy egész sor országában nem kerültek le napirendről a fellökrekvő burzsoázia (vagy az azt képviselő osztályoknak) fellépései a feudális maradványok ellen. Ez a két évtized ezért lényegében az 1789—1871-ig terjedő történelmi periódushoz tartozik, amelyet Lenin a következőképpen jellemez: „Az első periódus, a nagy francia forradalomtól a francia-porosz háborúig, a burzsoázia előretörésének, teljes győzelmének periódusa. Ez — a burzsoázia emelkedő vonala, a burzsoá-demokratikus mozgalmak periódusa általában, burzsoá-nemzeti mozgalmaké különösképpen, a magukat túlélt feudális abszolutisztikus intézmények gyors megtörésének periódusa.”¹³

A múlt század 50-es éveiben még nem dőlt el, hogy népforradalmak, avagy a fellökrekvő kapitalizmus nevében fellépő államok háborúi teremtik-e meg a további fejlődés előfeltételeit, azaz az osztályerőviszonyok alakulásán múltott, hogy a forradalmat *alulról* vagy *„felülről”* fejezik-e be. Így Lenin Németország egyesítésének kérdésével kapcsolatban megállapítja: „Ez befejeződhetett az akkori osztályviszonyok közt kétféleképp: vagy forradalom útján, melyet a proletariátus vezet, s ez az össznémet köztársaságot hozza létre, vagy Poroszország dinasztikus háborúi útján, mely a porosz földesurak hegemoniáját erősíti meg az egyesült Németországban.”¹⁴

Magyarország befejezetlen és elbukott polgári forradalma az agrárkérdést felülről, nem parasztháború eredményeként s éppen ezért csak félig, — a kapitalista fejlődéshez szükséges másik alapvető tényezőnek, a független államnak a kérdéséül pedig egyáltalán nem oldotta meg. Ezért a magyarság és vele együtt a habsburgi abszolutizmus közös járma alatt sínylődő nemzetiségek függetlenségi mozgalmai a haladás erőiként léphettek fel. A kérdés az volt, milyen lesz ezeknek a nemzeti fellépéseknek jellege, azaz van-e osztály, amely következetesen demokratikus programra és széles néptömegek mozgalmaira támaszkodva nemcsak nemzeti, de egyúttal — a testvér-népek összefogásának megvalósításával — nemzetközi jellegű forradalmi, felszabadító harc vezetésére képes.

Itt tehát meg kell világítanunk, milyenek voltak az osztályerőviszonyok Magyarországon az 50—60-as években. Ez adja meg a kulcsát annak, miért nem volt folytatása az 1849-i román-magyar megegyezés döntő tartalmát képező szabadságharcos szövetkezésnek, miért voltak eredménytelenek ebből a szempontból Kossuth tárgyalásai a határon túl élő románság vezetőivel, s a magyar földbirtokososztály, 1867-től az országon belül a politikai hatalom birtokosa, miért „oldotta meg” a nemzetiségi kérdést az *1868-i nemzetiségi törvénnyel, a nemzetiségi elnyomatás törvényével*.

¹³ Lenin összes művei (oroszul), XVIII. köt., 108. old. „Idegen zászló alatt”.

¹⁴ U. o. XVI. köt., 547. old. „August Bebel”.

Itt néhány szóval vissza kell nyúlnunk azonban az 1848—49-i magyar forradalom osztályerőviszonyainak kérdéséhez. Az ország gyarmati függésének és ebből következően a polgári viszonyok fejletlenségének nemcsak az volt az eredménye, hogy a forradalom vezetőosztálya a középbirtokos nemességből került ki, hanem az is, hogy a város plebejus rétegei nagyon keskeny alapot képeztek igazi jakobinus szárny kialakításához. Ezért nem valósult meg szoros szövetség a parasztsággal, ezért volt képtelen a forradalom a feudális intézmények radikális elsöprésére és ezért nem tudta a nemzetiségi kérdést sem megoldani. Ezért jött létre később a román-magyar megegyezés. Innen származik az ellentmondás is a nemzetiségi törvény létrejöttének útja és a törvény szövege közt. Ugyanakkor, amikor az utóbbi a nemzetiségi kérdés szempontjából egyszerre juttatott kifejezésre polgári és nemesi korlátoltságot és az agrárkérdéssel egyáltalán nem foglalkozott *magának a megegyezésnek objektív osztálytartalmát* a parasztsággal — elsősorban a román parasztsággal — való szoros szövetség képezi. Bálcescu mögött Jancu állott, Jancu pedig fegyveres paraszthadak vezére, már 1848 tavaszán a parasztdemokrácia jelszavát hirdette: „Örökváltság ingyen, vagy halál!” Ezek a paraszttömegek voltak azok, amelyek az 1848. május 15—16-i Balázsfalvi gyűlés határozataira, minden Sagunák és Barnuțiuak dacára, parasztdemokratikus követeléseiknek bélyegét rányomták.

A magyar szabadságharc osztályerőviszonyaiból származó nemzetiségi és osztályellentéteket a bécsi kamarillának sikerült arra felhasználnia, hogy a parasztháború harcrakész csapatait, így a román parasztságot is, eltépje a forradalomtól. Ez is egyik ellentmondása szabadságharcunknak — a parasztháború erői csak közvetlenül bukása előtt jelentkeznek egyesülésre — amikor már késő.

A további kérdés az, jelentkezik-e a szabadságharc utáni években tendencia ennek a késésnek a behozására, azaz van-e olyan változás az osztályerőviszonyokban, amely újabb forradalom és szabadságharc kitörését lehetővé teszi?

Ami az ország területén élő nemzetiségeket illeti, ezekben a Habsburg reakció évei alatt kétségtelen mindjohban felgyülemlett az elégedetlenség. Bécs nyelvszabadságot, önkormányzattal bíró koronafartományokra épített federatív államot, teljes egyenjogúságot ígért a nemzetiségeknek 1848-ban, — ehelyett a centralizált államhatalom katonai és bürokratikus apparátusának elnyomatása alá kerültek. A nemzetiségek nyakára „csak a gleiche Beknechtigung, akarom mondani a gleiche Berechtigung alapján a német nyelv tolatott”,¹⁵ jellemezte találóan a helyzetet Wlad Alajos román képviselő az 1861-i magyar országgyűlésen.

Közös az ellenség, a Habsburg abszolutizmus, az osztrák állam személyében. Ennek felismerése a nemzetiségek — és köztük a

¹⁵ Idézi „Háborús Felelősség”, 1929. június 1. vol. no. 3. (az 1861-i egy. XXXIV. ülésének naplójából).

magyarság — részéről, melyeket a kapitalista fejlődés életrehívott ugyan, de nemzetté fejlődésüket a feudális maradványok továbbra is akadályozták, függetlenségi harc kiindulási pontjául szolgálhatott, akkor, amikor Ausztriát külpolitikai téren Európa kapitalista erőinek növekvése tépázza meg, 1859-ben Olaszország, 1866-ban pedig Németország nemzeti állammá egyesítése nevében. Engels 1860-ban a Habsburg-birodalom megrendült helyzetét, az előző év híres csatavesztései után (Magenta és Solferino) a következőképpen jellemzi: „Pénzügyei, melyeket a háború előtt akartak rendezni, évtizedekre felborultak, az államigazgatás egész belső szisztémája szétzúzva, uralma Olaszországban megsemmisült, területe megcsonkítva, csapatai demoralizáltak és elvesztették bizalmukat vezéreikben; magyarok, szlávok, és velenceiek nemzeti mozgalmakat annyira felerősítették, hogy nyíltan kifejezett céljukká lett az elszakadás Ausztriától”.¹⁶

Igaz, az olasz függetlenségi harcot saját hódító céljaira használta ki III. Napoleon, igaz, Németország egyesítését dinasztikus háborúk útján vitte keresztül Bismarck, mégis e háborúk megindulásakor átváltoztatásukra nemzeti felszabadító háborúkká még lehetőség kínálkozott, mert „a történelmi jelenségek objektív, alapvető tartalmát — írja Lenin — nemcsak az 1855., 1859., 1864., 1866., 1870., de az 1877. évi (orosz-török) és az 1896—97. évi (Törökország háborúja Görögországgal és az örmény lázadások) háború idején is burzsoá felszabadító mozgalmak képezték, vagyis a feudalizmus különböző formái alól felszabaduló burzsoá társadalom »vájúdásai«”.¹⁷ „A legfőbb osztály, amely akkor ezeknek a háborúknak az idején és résztvéve ezekben a háborúkban, felfelémelő vonalon mozgott és amely egyedül tudott fellépni döntő erővel a feudális-abszolutisztikus intézmények ellen, a burzsoázia volt. A különböző országokban a tulajdonos árutermelők különböző rétegei képviselték ezt a burzsoáziát, mely különböző fokig haladó volt, néha még (így az olasz burzsoázia egy része 1859-ben) forradalmi is, de a korszak általános vonása a burzsoázia haladó jellege volt, azaz a *feudalizmus elleni harcának eldöntetlensége, befejezetlensége*.”¹⁸

A harcnak éppen ez az eldöntetlensége tette lehetővé, hogy annak befejezéséhez *objektíve még két út* álljon nyitva: egyrészt a burzsoá-demokratikus forradalomnak, másrészt a nemzeti burzsoáziák vetélkedéséből származó háborús konfliktusoknak az útja.

Lenin fentidézett cikkében kifejti, hogy Marx a nemzetközi konfliktusok alkalmával a plebejus tömegek, különösen a parasztság fellépésére vett irányt, azaz Marx a feudalizmus elleni harcnak

¹⁶ Engels: „Savoya, Nizza és Rajna“, idézve Engels „Válogatott katonai művek“ című gyűjteményből, megjelent oroszul Moszkvában, 1941-ben I. 139. old.

¹⁷ Lenin összes művei, II. orosz kiadás, XVIII. köt., 109. old. „Idegen lobogó alatt“.

¹⁸ U. o. 109. old. (Kiemelés a cíkkírótól. G. F. E.)

burzsoá-demokratikus forradalommal való befejezésére s a proletár-forradalom gyors előkészítésére lehetőséget látott. Láttuk: Németország esetében, a proletariátus forradalmi fellépésétől 1848-ban megrémült s magát a reakció karjaiba vető német burzsoázia helyett Lenin, a 60-as évekre vonatkozóan, a burzsoá-demokratikus forradalom lehetséges vezetőosztályaként már határozottan a proletariátust jelöli meg. Németország forradalmi egyesítéséhez azonban — állapítja meg Lenin, — Bebel álláspontjával egyetértésben — „nem voltak eléggé öntudatos és a forradalmi feladatokat megértő vezető elemek (azaz nem volt forradalmi szociáldemokrata párt, amely a hegemonia feladatait megértette volna), nem volt erős szervezet s a forradalmi hangulat »kárba veszett«.”¹⁹

Magyarországon, a 60-as évek küszöbén a „tulajdonos áruter-melők különböző rétegei“, azaz az árutermelő földbirtok és a fejlődésnek induló burzsoázia képviselői objektíve még szintén haladók, annyiban, amennyiben érdekeltek a gyarmati függés felszámolásában, az ország gazdasági és politikai önállóságának megteremtésében és így szembekerülnek a Habsburg abszolutizmussal. Ugyanakkor azonban, éppen a földkérdés megoldatlansága miatt, ez a földbirtokos nemesség a parasztsággal már annyi együttműködésre sem képes, mint 1848-ban, amikor a jobbgáyi viszonyok felszámolásában bizonyos mértékben maga is érdekelt volt. Mint láttuk, 1848—49-ben ennek az osztálynak kettős jellege miatt a nemzetiségekkel (és ezzel együtt, objektíve a nemzetiségi paraszttömegekkel is) való együttműködési kísérlet csak későn jött létre. Természetesen ez az osztály nem folytathatta ott, ahol az 1849-i román magyar megegyezés objektív tendenciája jelentkezett — a parasztháború szövetségében — s annál kevésbbé, mert a mezőgazdaságban a kapitalizmus fejlődése már a porosz úton haladt. Ha az elnyomatás éveiben elkeseredetten áll is szemben Béccsel, mert a politikai hatalom hiányában sem gazdasági érdekei nincsenek biztosítva, sem pedig az ország politikai és közigazgatási apparátusában nem foglalhatja el helyét, megoldást a maga számára a „haladás“ mérsékelt formái közt kereshet csak. Elégedetlen, sőt nem egyszer rebellis ez az osztály és vele együtt bizonyos fokig, az ország függése miatt kereskedelmi és ipari tevékenységében akadályozott polgárság is, de — semmiesetre sem forradalmi. Ismeretes, ezek az osztályok bizonyos gazdasági és politikai önállóság biztosítása mellett a Habsburg birodalmon belül igyekeztek maguknak megfelelő helyet kivívni, annak hitelszerveire, piacára és nagyhatalmi állására akartak támaszkodni. Sem nemzeti egységfrontot, sem, ezzel kapcsolatban, nemzetiségekkel való összefogást — közös szabadságharc megindításához — nem voltak már képesek létrehozni!

A földkérdés megoldatlansága, valamint a súlyos osztrák adók és a katonáskodás terhei miatt zúgolódó parasztságra — nemzeti függetlenségi harc megindításához — csak olyan osztály támasz-

¹⁹ U. o. XV. köt., 213. old. „Reformizmus az orosz szociáldemokráciában.“

kodhatott volna, amely radikális agrárreformmal siet a szétporló kisparaszti birtok és a milliónyi földtelen zsellér segítségére. Azonban az az osztály, amely erre egyedül képes a 48-as forradalmak bukása után, az ipari proletariátus, ebben a periódusban Magyarországon még alig volt születőben. A cári hatalommal szemben is csak olyan nemzet gondolhatott függetlenségének védelmére, amely széles paraszti-plebejus tömegek — magyarok és nem magyarok — közös szabadságharcára támaszkodik. A magyar földbirtokosság és burzsoázia azonban éppen azért, mert fél a tömegmozgalomtól, fél a Habsburg-birodalomtól való elszakadástól is. Útja kompromisszumhoz vezet, a forradalom „felülről” való befejezéséhez, a kiegyezéshez. S nemzetközi konfliktusok forradalmi kihasználása helyett, a konfliktusokban résztvevő egyik nagyhatalom — Ausztria — nehézségeit használja ki ügyesen és ugyanakkor szolgálatába lép. Lényegében hasonlóan, kompromisszum útján oldják meg, Havasclve és Moldova „tulajdonos árutermelő osztályai” a két fejedelemiség egyesülését és az önálló Román állam megeremtését, az 50—60-as évek folyamán. Pedig a Dunai Fejedelemségekben a jobbágyi terhektől még fel nem szabadult parasztság hatalmas forradalmi hajtóerőként jelentkezhetett a 60-as évek fordulóján. De ezek az osztályok már éppen a parasztháborútól féltek. Így céljaik elérésére az európai nagyhatalmak csoportjainak vetélkedését s átcsoportosulásait használták ki és végeredményben ezek uszályába kerültek. Elsősorban az osztályerőviszonyok okozták, hogy Kossuth az 50—60-as években igazán visszhangra nem talált Magyarországon. Többek közt ezért vált ulópiakussá Duna-konföderációs terve, nemcsak Magyarországgal, de a tervezett szövetségesek, a születő szomszéd államokkal kapcsolatban is. „Ez a terv — írja Révai József — ellenezte a 48-as forradalmak örökségének *felülről* való végrehajtását, a nélkül, hogy *lefelé* a népre valóságos forradalmi nemzeti mozgalmakra, mert és tudott volna appellálni.”²⁰

Kossuth az emigrációban továbbfejleszti az 1849-i szövetkezési tervet, s ezzel kapcsolatban a nemzetiségi kérdésnek az országon belüli mind messzebbmenő megoldásához jut el. Olyannyira, hogy az 1862-es tervváltozat már a nemzeti önrendelkezési jognak az elszakadásig való elismerését is tartalmazza (bár bizonyos fenntartással Erdély kérdésében). Azonban nem tudja sem a magyar, sem a szomszéd népek függetlenségi harcának kérdését a parasztdemokrácia követeléseivel következetesen összekötni. Ez a subjektív tendencia Kossuth emigrációs terveiben, végeredményben annak a nagyon is objektív ténynek a visszatükröződése, hogy úgy a magyar, mint pedig a havasclvi és a moldvai árutermelő rétegek képtelenné váltak forradalmi mozgalom vezetésére. Kossuth sem tudott ezeknek a rétegeknek a korlátain túljutni. Innen, hogy Kossuth kiküldöttei Magyarországon a nemesi rétegek körében szó-

²⁰ Révai József: „Marxizmus és magyarság.” Budapest, 1946, 181. old. „Birodalom” és „hivatástudat”.

nek összeesküvéseket, innen, hogy Duna-konföderációs terveinél a tárgyalásokat felülről folytatja, azaz Cuza és Obrenovics fejedelmek a partnerei. 1859-ben Kossuth és Cuza közös frontja III. Napoleonnal sajtóságot juttatja kifejezésre, hogy egyikük sem tud az öt nagyhatalommal szemben arra támaszkodni, amelyet Engels Európa hatodik hatalmasságának nevezett, — a forradalomra.

És Kossuth, bár felfigyel az orosz demokráciára és hallja a „Kolokol”²¹ hangjának zúgását is, nem tudja megfelelően kiértékelni azt a hatalmas erőt, amely a magyar nép és a szomszéd népek nemzeti függetlenségi harca esetén a cárizmus kezét megbéníthatta volna, — Oroszország demokratikus erőinek a 60-as évek fordulóján feltörő megmozdulását.

Marx 1859. december 13-án Engelshez intézett levelében többek közt azt írja: „Oroszországban a mozgalom jobban halad, mint egész Európában.” „A legközelebbi forradalomnál Oroszország szépen együtt fog menni a forradalommal.”²² Engels pedig 1860-ban (fent idézett cikkében) leszögezi: „Időközben szövetségesre lettünk az orosz jobbágyban.”²³ A továbbiakban kifejti, hogy a cárizmus külpolitikáját az ország belső politikai fejlődése és az osztályharcnak ebből folyó fellobbanása máris aláásta.

A 60-as évek fordulóján, amikor Európa több országában ismét érlelődnek a forradalom előfeltételei, Oroszország először jelenik meg a polgári-demokratikus forradalom erőivel terhesen. Lenin az 1861-i helyzettel kapcsolatban, a demokratikus megmozdulások, különösen a parasztfelkelések erőinek kiértékelésénél, a forradalmi kirobbanás lehetőségeiről beszél.²⁴ De a forrongásból akkor nem született forradalom. Lenin rámutatott, hogy a jobbágyfelszabadítás, az 1861-i, felülről, feudálisok által végrehajtott felemás „parasztreformban” valósult meg „azoknak a társadalmi erőknek rendkívüli gyengesége, öntudatlansága és szétforgácsoltága miatt, amelyeknek érdekei követelték az átalakulást”.²⁵ Mert „nem volt még forradalmi osztály az elnyomott tömegek között”.²⁶ — A reform utáni évtizedekben megszületett ipari proletariátus vált azután Oroszországban a forradalom vezetőosztályává.

Az 50—60-as évekre vonatkozóan azonban, Magyarország és Románia (Havaselve és Moldva) esetében szintén az volt a helyzet, hogy „nem volt még forradalmi osztály, az elnyomott tömegek közt”. Akár Kossuth, akár Cuza, még ha próbáltak volna is következetesen parasztmozgalomra támaszkodni, az osztályerőviszonyok

²¹ „Kolokol” („Harang”) az orosz demokrata forradalmár, Herzen, lapja.

²² Marx—Engels: „Ausgewählte Briefe”, Moszkva—Leningrád, 1934, 102. old.

²³ Engels: „Savoya, Nizza és Rajna.” (Idézve Engels: „Válogatott katonai művek” című gyűjteményből, megjelent oroszul Moszkvában, 1941. old.)

²⁴ Lenin összes művei oroszul, II. kiadás, IV. köt., 126. old.

²⁵ Lenin: u. o. XV. köt., 97. old. „Jubileum alkalmából.”

²⁶ U. o. 143. old. „Parasztreform» és proletár-paraszt forradalom.” (Kiemelés cikkírótól.)

alakulásán végeredményben hajótörést szenvedtek volna, mert nem volt osztály, amely a forradalmat még, vagy már vezetni tudta volna. Így történt az is, hogy „1858-ban, 1866-ban objektív forradalmi helyzet volt újra Európában és ez a helyzet csak azért múlt el kihasználatlanul, mert a demokratikus nemzeti erők nem léptek fel önálló tényezőkként, hanem a reakció uszályában.”²⁷ Nemcsak a magyar uralkodóosztály volt kompromisszumos, de Kossuth koncepciójába is ezért vegyültek kompromisszumos elemek, melyek a nagyhatalmakkal való tárgyalgatások politikájában jutottak kifejezésre. Ezért volt az, hogy az ő Dunakonföderációja nem irányult egyenesen Anglia ellen. Ezért volt az, hogy nem képes az orosz forradalomra sem számítani, mint forradalmi függetlenségi harc lehetséges szövetségesére. Ezért próbálta Anglia semlegességét megnyerni terveivel, bár tisztában volt azzal, hogy a magyar függetlenségnek a hivatalos angol körök ellenségei. Végeredményben a reakciós hatalmak közt választja ki, Anglia és a cári Oroszország közt azt, amelyiket a „kisebbit” rosszsnak tart, csakúgy, mint a III. Napóleonnal és Bismarckkal való tárgyalásai esetében. Ezzel függ össze, hogy 1862. június 23-án Türr Istvánhoz intézett levelében a Dunakonföderációs tervvel kapcsolatban azt írja: „Köztudomású dolog, hogy az angol diplomaták a korhadtt Ausztria támogatását e kérdéssel szokták indokolni: „mit lehetne tenni Ausztria helyzetébe súlyul az európai egyensúly mérlegébe?” Sok falláció fekszik e kérdés fenekén, de mert a kérdés megvan s mert Anglia kétségtelenül sokat nyom az európai politikában, nem csekély érdemül tudjuk be az ismeretes konföderationális javaslatnak, hogy a felvett kérdésre oly feleletet ad, mely az európai súlyegyen mérlegében sokkal biztosabb súlyt ígérkezik vetni, mint az osztrák dynastia vetni képes volna...”²⁸

Kossuth, aki nem tudott megszabadulni a cári hatalom mindenhatóságának ígézetétől, elsősorban a cárizmus ellen keresett támpontot, mégpedig nem az európai forradalom, hanem egyedül a magyar függetlenség kérdéséből kiindulva. Még hozzá olyan történelmi periódusban, amikor még Európa több országában nem számolták fel a feudális erőket. Bár Kossuth különbséget tesz „az orosz nemzet és az orosz hatalom” közt — a cárizmus ellen küzdő orosz nép személyében még nem láthatja meg Magyarország és a Balkán népeinek eljövendő felszabadítóját és nagy szövetségesét. De ismételjük, ez más történelmi periódus volt, mint a mai. Kossuth koncepciója az imperializmus előtti, nem-monopolisztikus kapitalizmus korszakában született meg, amikor a forradalom súlypontja még nem került át nyugatról Oroszországba. Angliával kapcsolatban, bár élesen szembefordult Palmerstonnal és elítélte a kormánykörök politikáját, Kossuthnak még mindig liberális illúziói voltak.

²⁷ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Budapest, 1948. 148. old. „Kossuth Lajos.”

²⁸ Kossuth Lajos iratai. Budapest, 1898. VI. köt., 5. old.

Ezek a tényezők magyarázzák meg következetlenségét, amikor az új „egyensúly” megszületését nem tudja az európai forradalom perspektívájával összekapcsolni, hanem azt államrendszerén belül gondolja megteremteni. Ez az elgondolás tehát irreális. Abból az illúzióból indul ki, hogy egyik vagy másik hódító nagyhatalmat a szabadságukat védelmező kis népek semlegesíteni tudják lavírozásukkal és így megmenekülnek a beavatkozástól.

Ugyanakkor azonban Kossuth tervezetének, mely a nemzetiségi kérdés messzemenően demokratikus elgondolásával kapcsolódott egybe, nagy érdeme a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának elismerése.

Révai József Kossuth Lajosról írt munkájában és „Birodalom és hivatástudat” c. cikkében rámutatott arra, hogy a Dunakonföderációs terv emlegetésével Horthy Magyarországon az uralkodó osztályok és pártjaik egy része szovjetellenes és külön magyar imperializmusra törekvő politikájukat akarták igazolni: „Németellenes látszat mögött a Szovjetunió-ellenes célzat rejtőzött”. „Ezzel a reakciós dugáruval főleg a magyar demokratikus pártok kereskedtek, de nem volt ellene kifogása a magyar reakció ama szárnyának sem, mely látva Hitler-Németország vereségét, a német imperializmussal való „sorsközösség” gyakorlatát a „kis népek szolidaritásának” elméletével igyekezett felváltani.”²⁹

És Révai leszögezi, hogy „Kossuth Dunakonföderációja nem általában a kis népek szövetségét hirdette, általában a nagyhatalmak ellen, hanem a függetlenségükért küzdő kis népek szövetségét, a reakciós hódító nagyhatalmak ellen”. „De hogyan lehet az 1858-as Kossuthra hivatkozva 1944-ben hirdetni, hogy a dunai népeknek minden nagyhatalom, tehát Oroszország ellen is szövetkeznie kell, az ellen az Oroszország ellen, amely a dunavölgyi népek védelmezője és felszabadítója a német imperializmus igája alól.”³⁰

Ehhez pedig az események legújabb fejlődésével kapcsolatban hozzá kell fűznünk, hogy *Kossuth Dunakonföderációs tervének éppen így semmi köze nincs az imperialista nagyhatalmak által sugalt Titó-féle Balkánföderációs tervhez, amely szovjetellenes, reakciós élével egyúttal a nagy Felszabadítóra, a szocialista országra támaszkodó népi demokratikus országok szabadságának és függetlenségének megfojtását célozza.* Ma a haldokló kapitalizmus és a diadalmas szocializmus korszakában ezzel a Titó sovíniszta politikájától áthatott Balkánföderációs tervvel a reakciós nyugati hatalmak mindenekelőtt el akarták érni a szocializmust építő népi demokratikus országok egészséges hazafiságának a megölését, a kozmopolitizmus mételyének terjesztését. Így képzeltek előkészíteni Titó és annak Magyarországon leplezett cinkosai az imperialista hatalmak előtti behódolását, így képzeltek kitépni a népi demokratikus országokat a Szovjetunió szövetségéből. *Ebből azonban világos,*

²⁹ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. 151—152. old.

³⁰ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. 151—152. old.

hogy az úgynevezett „Balkánfederációnak“ semmi köze sincs ahhoz a kossuthi koncepcióhoz, amely a „függetlenségükért küzdő kis népek szövetségét hirdette a reakciós hódító nagyhatalmak ellen“, a nemzetek egyenjogúságának elismerésével pedig lényegében a sovinizmus ellen vette fel a harcot. Ellenben Kossuth elgondolásának a mai viszonyok közt igenis megfelel, hogy Magyarország, a többi népi demokratikus országokkal egyetemben, a szabadságszerető népek függetlenségét védelmező szocialista Szovjetunió barátságához és szövetségéhez ragaszkodjék a hódító imperialista hatalmak ellen.

Ami Kossuth tervezetében magának a nemzetiségi kérdésnek megoldását illeti, ez magán viseli az 1849-i nemzetiségi törvény, illetve az ezt megelőző „projet de pacification“ elgondolásait, amikor elismeri:

a) Minden község maga határoz hivatalos nyelve fölött. E nyelven fognak folyni szóbeli tanácskozásai, készülni jelentései és levelei a megyefőnökhöz, kérvényei a kormányzóhoz és diétához. Minden község maga szabja meg azt is, hogy iskoláiban melyik legyen a tananyelv?

b) Minden megye szótöbbséggel dönti el, hogy a közigazgatásában melyik nyelv használtassék? E nyelven fognak folyni a szóbeli tárgyalások, szerkesztetni a jegyzőkönyvek. „... A következőkben Kossuth már tovább is megy, mint a „projet de pacification“, mert itt leszögezi, hogy ugyanezen a nyelven fognak folyni a levelezések a kormánnyal. A kormány viszont e nyelven válaszol s fogalmazza minden rendeletét.

c) A parlamenti tárgyalásoknál minden képviselő tetszés szerint használhatja az országban dívó nyelvek bármelyikét.

Tehát Kossuth túljutott úgy a 49-es nemzetiségi törvény, mint a „projet de pacification“ azon kikötésén, hogy az ország diplomatikai nyelv a magyar legyen. *Itt a nyelvhasználat teljes szabadságára alapított közigazgatási autonómia egy bizonyos formája jelentkezik.* Ez ugyan nem következetes elgondolása a területi önkormányzatnak, de mindenesetre jelentős lépés előre ebben az irányban.

Meg kell azonban mondanunk, hogy Kossuth az ú. n. „kulturális autonómiának“ egy formájával is átszötte a nemzetiségi kérdés megoldását:

„e) Az ország lakói szabadon egyesülhetnek, nemzetiségük érdekében nagy nemzeti egyletekké (consortii), szervezkedhetnek kényük-kedvük szerint, s tarthatnak kisebb-nagyobb gyűléseket, időhöz kötött értekezleteket vallási ügyeik elintézése végett. Egyszermind választhatnak maguknak nemzetiségi főnököt, akit vojvodának, hospodárnak vagy más effélének nevezhetnek.

f) Templomaik és iskoláik fölött intézkedést a nemzetiségi egyletekre bízhatják, szabadon választva főpapjaikat, címezve ezeket patriarchának, metropolitának vagy más effélének.

g) Statumokat hozhatnak nemzetiségi és vallási érdekeikre vonatkozólag.³¹

Az e), f), g) pontok nyilvánvalóan ellentmondanak az előbb idézetteknek és tendenciában azt a veszélyt rejtik magukban, hogy a nemzetiségekhez tartozó egyéneknek ez a területen kívüli egyesítése az osztályok szétválását akadályozza. Elősegíti, hogy nemcsak a parasztság, de a proletariátus is a nemzetiségi burzsoázia és egyházának uszályába kerüljön. Lenin és Sztálin a „kulturális-nacionális autonómia“ burzsoá-nacionalista jellegét leleplezik egész sor, a nemzetiségi kérdést tárgyaló munkájukban. Így Lenin „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéshez“ c. művében a következőket mondja:

„A nemzetek és a nyelvek teljes egyenjogúságának hirdetése minden nemzetben a legkövetkezetesebben demokratikus elemeket választja ki, azaz csak a proletárokat és egyesíti őket nemzeti-ség szerint, hanem abban a törekvésben, hogy az egész állam általános szerkezetét mélységesen és komolyan megjavítsák. Ellenkezőleg, a „kulturális nemzeti autonómia“ hirdetése, tekintet nélkül egyes személyek vagy csoportok jóhiszemű kívánságára elválasztja a nemzeteket és ténylegesen egyazon nemzet munkáit a saját burzsoáziájához közelíti.“³²

Mindazáltal Kossuthnál a nemzetiségi kérdésnek ez az ellentmondásos elgondolása egész programjának demokratizmusa mellett távol sem rejtette magában annyira a kulturális autonómiával járó veszélyeket, mint az 1868-as IX. és LXIV. tc.-ek, melyekre az alábbiakban szó kerül, s amelyek a magyar uralkodóosztály gyakorlati nemzetiségi politikájának törvényes alátámasztásával úgy a magyar nemzetben, mint a többi nemzetiségekben a burzsoá-nacionalizmus, a sovinizmus kifejlődését segítették elő.

Ez a sovinizmus már mély gyökereket vert a magyar uralkodóosztályban a kiegyezéséhez vezető útján s így jutott el nemzeti szupremációjának teljes biztosítására az 1868-as törvényekhez.

Ausztriának az 1859-i vereségéből előállott nehéz helyzetét a magyar földbirtokos osztály hamarosan engedmények megszerzésére igyekezett felhasználni. Nemzeti függetlenségi harc helyett, ennek az osztálynak a nevében passzív ellenállást hirdetett Deák Ferenc, majd a viszonylagos önállóság megszerzése végett 1861 elején már tárgyalásokba is bocsátkozott Ferenc József császárral. A nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja kitűnik abból a levélből is, melyben tárgyalásairól beszámol, s ahol többek közt a következőket írja: „Harmadik nehéz kérdés a nem magyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh, mindegyik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni, oly igényekkel áll elő, minek teljesítése az országot feldarabolná, Magyar-

³¹ Kossuth Lajos iratai, VI. köt., 11. old.

³² Lenin összes művei oroszul, II. kiad. XVIII. köt., 151. old. „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéshez.“

országot megszüntetné, s legfeljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben a magyar faj az ország közepén természetes, védhető határok nélkül, csak töredéket képezne“.³³

Bécs természetesen csak az erők megosztása végett helyezett kilátásba bizonyos szűk autonómiát a nemzetiségeknek. Az 1860-as októberi diploma és az 1861-es februári patens után összeülő magyar országgyűlésre akarta ellennyomásként kihasználni a nemzetiségeket. A magyar vezetésosztályoknak a Habsburg-birodalom érdekein túlmenő önállósági törekvéseit igyekeztek ezzel bénítani. Előbb azonban Bécs a magyar vezetésosztályok felé tett lépést, és 1861. január 5-én megszüntette és Magyarországhoz csatolta a Vajdaságot, az ausztrioszláv törekvésekben elképzelt önálló koronartományoknak ezt az 1849 óta bécsi katonai uralom alatt tengődő karikatúráját.

Bécs felvonultatja a „Reichsrath“ ellen duzzogó, de kiegyezésre kész sovíniszta vezetésosztályokkal szemben azok sovíniszta ellenlábasait, a Sagunákat és Rajacsicsokat, a kamarilla 1848/49-es intrikáinak hű eszközeit. Ezek személy szerint jelennek meg újra a színen és látszólag előveszik a régi nemzeti követeléseket, azonban gondosan őrködnek azon, hogy ezek a 48-as paraszti követelésekkel össze ne fonódjanak. 1861. április 2-án, Rajacsics elnöklete alatt, Karlócán összeült a szerb nemzeti kongresszus és vissza akarta állítani a Vajdaságot. Ezúttal az októberi diploma által már vissza is állított, 1848 előtti magyar kancellária égiske alatt. Rajacsicsnak ugyanakkor esze-ágában sem volt szóvá tenni a szerb határőrök követeléseit, pedig ezek változatlanul még mindig osztrák katonai igazgatás alatt kinlódtak. Mindössze feltételesan került határozatba, hogy „ha a határőrvidék katonai szervezete eltöröltetnék, úgy az idetartozó területek is képviselőket küldenek a területi gyűlésbe“.³⁴

Rajacsics igazi arculatát jól megmutatja a demokrata Ignjatovics Jákónak az 1861. o. gy. első ülésén tartott beszéde, melyben leleplezte a határőrvidékek feudális-militarista rendszerét. A lakosság itt „csaknem rabszolgákként éli napjait . . . , mit az ország itten 11 év alatt szenvedett, azt szenvedti a határőrség másfélszázad óta . . . A katonai hatóságok basailag uralkodnak, a községeknek politikai és nemzetiségi lendület nem engedtetik meg, a katonai hatalom szigor a lelkeket letörpíti, a birtokviszony szatírája a birtoktulajdonnak, a katonai feudalizmus a csirázó jólétet elfojtja“.³⁵

Az 1861. január 13—16-án Szebenben ülésező román nemzeti kongresszus, mely Saguna és Suluțiu püspökök befolyása alatt állott, választójogi törvénytervezetet készített. Ez a tervezet a *választójogot vagyoni cenzushoz*, vagy értelmiségi pályához kötötte és külön

³³ Idézi: „A magyar nemzet története“, X. köt., 570. old.

³⁴ Kemény G. Gábor: „A magyar nemzetiségi kérdés története.“ Budapest, 1946. I. rész, 63. old.

³⁵ Idézi: „Háborús felelősség“, 1929. január 1. vol. no. 3. 207. old. (az 1861-i egy. naplójából, XXXIV. ülés).

kiemelte a papi testület összes tagjai számára a politikai jogok biztosítását. Hol van ez már a Balázsfalvi határozatok 1. pontjának demokráciájától, mely egyszerűen csak azt kívánta, hogy a román nemzet számának megfelelő arányban nyerjen az országgyűlésen képviselőket. Az a határozat, melyet Szebenben elfogadtak és melyet azután a gyulafehérvári értekezlet választási törvény alapjául szavazott meg, kizárta a politikai jogokból a román dolgozó nép jórészét, a kisemmizett zsellérek tömegét.

Suluțiu javaslata alapján az 1861. februári gyulafehérvári erdélyi értekezlet követelte a románságnak „negyedik” törvényes nemzetté nyilvánítását. Az adott körülmények közt, ha ez már nem is jelenti teljesen a „Supplex libellus Valachorum” negyedik rendi nemzetét, mindenesetre visszaesés Balázsfalva demokratikus nemzeti egyenjogúsági követeléseivel szemben. Mérsékelt liberális felfogás és rendi reminiscenciák sajátságos keveréke jut kifejezésre ezekben a határozatokban, melyek *a képviselői jogot a közteherviselésben való részvétel arányára akarják korlátozni*, ugyanakkor pedig a rendi autonómiák még meglévő maradványaira építik a román népnek a nyelv szabadság jogos követelésére alapított közigazgatási részvételt.

Az 1863—64-i erdélyi országgyűlésen nyilvánvalóvá vált, mit akart Bécs elérni, mikor egyenjogúságot ígért Erdély nemzetiségeinek. „A három országos nyelv használatáról” 1863. szeptember 13-án elfogadott törvény 1. pontjában kimondja ugyan, hogy „a három országos nyelv, úgymint a magyar, német és román nyelv a közhivatali közlekedésben egyenjogú”,³⁶ 15. pontjában azonban kibúvik a szög a zsákból: „A Cs. Kir. katonai hatóságokkal való érintkezésben a községek saját nyelvüket, a törvényhatóságok s ezek hivatalai lehetőség szerint *a német nyelvet használják*”.³⁷

Tehát az osztrák jogar alatt, „a gleiche Beknechtigung” újabb kiadásáról van szó.

Itt is nyilvánvaló, hogy az egész látszólagos egyenjogúsítás Bécs kezében csak eszköz a magyar vezetőosztállyal szemben, hogy az azután szóserint engedjen a negyvennyolcból. 1867-ben pedig Ausztria kiszolgáltatta a magyar uralkodóosztály kénye-kedvére a „negyedik egyenjogú nemzetet”.

Az 1861. országgyűlésen már erősen megmutatkozott a magyar vezetőosztálynak az a törekvése, hogy saját nemzeti önállóságát nem a többi nemzetiségekkel összefogva, nem Ausztriával szemben, hanem éppen a többiek rovására és ezért cserébe Magyarország függetlenségének jórészét áruba bocsátva, — viszonylagos önállóságát a kiegyezés alapján szerezze meg. Az 1861-i országgyűlés

³⁶ Idézi Kemény G. Gábor: „A magyar nemzeti kérdés története.” I. rész, 61. old.

³⁷ U. o. 61. old. (Kiemelés cikkfőiről.)

által kiküldött „nemzetiségi bizottmány“ a magyar nemzet kiváltságos helyzetét igyekezett már leszögezni, és így előfutára volt az 1868-i nemzetiségi törvény elkészítőinek, amikor kimondotta: ... „Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik“.³⁸

Már ezen az országgyűlésen jelentkezett a nemzetiségi politikusok egy csoportja, amely bizonyos fokig a magyar vezetőosztály politikájának keretein belül igyekezett a kérdést megoldani. Ez is kompromisszumos tendencia végeredményben, hiszen a forradalomhoz való viszonya ugyanaz, mint a magyar földbirtokosságé. Tömegmozgalom nélkül, közös szabadságharc nélkül, ezzel az osztállyal való megegyezés útján keres megoldást a maga számára a nemzetiségi burzsoázia és földbirtokosság képviselőiben fellépő nemzetiségi értelmiség. Mindazáltal annyi pozitívum van ebben a törekvésben, hogy a nemzetiségi megbékélés egy lehetőségét keresve objektíve az osztályok szétválasztását segítheti elő. Ez még inkább mutatkozik, amikor 1867 februárjában a román és a szerb képviselők egy csoportja tudomásul véve a kész helyzetet, a küszöbön álló kiegyezést, a magyar állam keretein belül nemzetiségi közeledést célzó törvényjavaslatot dolgoz ki. Az 1868-i nemzetiségi törvényt előkészítő bizottság többsége azonban ezt a javaslatot nem vette tekintetbe és az egész kérdés megoldását álló esztendőn keresztül halogatta. Érthető! A magyar uralkodóosztálynak a kiegyezés befejezett tényére volt szüksége, hogy azután, mint a politikai hatalom birtokosa, rákényszeríthesse a nemzetiségekre a maga nemzetiségi törvényrendszerét. Mert az 1868 : IX. tc. „a görögkeleti vallásúak ügyében“ az 1868 : XXX. tc. „A Magyarország és Horvát-Szlavon és Dalmát országok közt fennforgó közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről“ és az 1868 : XLIII. tc. „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról“ — egy szisztémát alkot az 1868-i XLIV. tc.-el „A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában“. *Azaz ezek a törvények a nemzetiségi elnyomás egységes szövevényét képezik.* Az 1868 : XXX. tc. és az 1868 : XLIII. tc. annexiók jellege nyilvánvaló, ellenben az 1868 : IX. tc., mely látszólag méltányos és úgy tűnik, mintha a vallásszabadság biztosítását célozná, s melyet nemzetiségi részről is mint ilyen értékeltek, — *éppen ez a tc. volt az, amely magával a nemzetiségi törvénnyel egyetemben alkalmas volt arra, hogy a nemzetiségek dolgozó tömegeit nemcsak a nemzeti burzsoáziának, de a klerikális reakciónak is karjaiba dobja.* Ez a tc., miután 2. §-ában a görögkeleti vallású románok és szerbek részére külön metropolia felállítását rendeli el, 3. §-ában kimondja: „... a fentnevezett két metropolianak hívei jogosítva vannak egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket az ország törvényeinek korlátai között külön-külön és az illető metropolia által Ő Felső-

gének teendő előleges bejelentés mellett időszakonként egybehívandó *egyházi gyülekezeteikben (kongresszusaikban) önállóan intézni*, rendezni és ezen kongresszusokban alkotandó és Ő Felsége által jóváhagyandó szabályok értelmében saját közegeik útján *önállóan kezelni és igazgatni*“.³⁹ Ha ezt a paragrafust összeolvassuk az 1868-as XLIV. tc-kel „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában“, illetve annak 26. §-ával, — a magyar uralkodóosztály szándéka nyilvánvaló. Itt ezt olvassuk: „Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak éppen úgy, mint a közösségeknek, *egyházaknak, egyházközségeknek*: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján *alsó, közép és felső tanodákat felállítani*. E végből a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak és összeállván, szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek és azt ugyan az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik“.⁴⁰

Ezek az úgynevezett nemzetiségi „szabadságjogok“ a kiegészítés után bekövetkezett féktelen nemzetiségi elnyomatás közepette a „kulturális nemzeti autonómia“ legreakciósabb formájának kedveztek. *A nemzetiségi iskolákat az egyház kezébe szolgáltatták ki ezek a törvények, s így igen alkalmasak voltak arra, hogy a nemzetiségek elnyomott osztályait az osztályharctól visszatartsák.* „Kétségtelen, hogy „a nemzeti kultúra“ ennek a szónak közönséges értelmében — írja Lenin — t. i. az iskola stb., jelenleg a klerikálisok és burzsoá sovíniszták túlnyomó befolyása alatt áll a világ összes országaiiban“.⁴¹ Fent idézett paragrafusokra ez annál inkább találó, mert a következő évtizedek magyar iskolapolitikája, éspedig az 1879-es népoktatási, 1883-as középiskolai, 1893-as községi és felekezeti népiskolai törvények ugyanakkor, amikor az egyház kezében meghagyták a nemzetiségi iskolákat, fokozatosan megszorították ezekben a nemzetiségi nyelv tanítását és a magyar nyelvet kényszerítették rájuk. Minderre az 1907-es ú. n. Lex Apponyi tette fel a koronát. A magyar uralkodóosztály ezekkel az intézkedéseivel nemcsak a magyar nyelv erőszakos terjesztését tűzte napirendre, de tette ezt olymódon, hogy a nyelvszabadságukért küzdő nemzetiségeket az egyház karjaiba kergette, a szociális követelések teréről elvonta és ellenállásukat felekezeti színezetűvé tette. Így könnyebb volt megszítani a dolgozó tömegeket és megakadályozni, hogy a kizsákmányolás és a jogfosztottság ellen a magyar és a nemzetiségi dolgozók tömegei közös demokratikus frontban egyesül-

³⁹ Magyarország hatályos törvényei. Budapest, 1943. 133. old. (Kiemelés cikkfórtól.)

⁴⁰ U. o. 165. old.

⁴¹ Lenin összes művei, oroszul, II. kiad. XVII. köt., 146—147. old. „Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéshez.“

jenek. „Az összes nemzetek burzsoáziái — írja Lenin —, így Ausztriában és Oroszországban, a ‚nemzeti kultúra‘ jelszava alatt *ténylegesen* a munkások megosztását viszik keresztül, a demokrácia meggyöngyöztetését és a feudálisokkal üzleteket kötnek a népjogok és a népszabadságok eladására.”⁴²

Lenin és Sztálin művei nem egyszer hívják fel a figyelmet arra, hogy „nemzeti békére” van szükség, éppen azért, hogy az osztályharc kibontakozzék, ezzel szemben a burzsoázia „osztálybékét” hirdet a nemzeti egység ürügye alatt. Éppen a nemzeti béke miatt fontos a nemzetek egyenjogúságát és önrendelkezésüket, az elszakadás jogát is beleértve, elismerni, a nemzetiségek nyelvének szabad fejlődése pedig egyenesen érdeke a proletariátusnak. „Egyetlen demokrata és még inkább egyetlen marxista sem fogja tagadni — írja Lenin — a nyelvek egyenjogúságát, avagy annak a szükségét, hogy anyanyelven polemizáljanak a ‚hazai‘ burzsoáziával és propagáljanak a ‚hazai‘ parasztság és kispolgárság előtt antiklerikális és burzsoáellenes eszméket.”⁴³

Sztálin pedig ezzel a kérdéssel kapcsolatban, „Marxizmus és a nemzeti kérdés” c. munkájában következőket mondja: „A mozgásszabadság korlátozása, választójogtól való megfosztás, a nyelv kizsorítása, iskolák megszüntetése és hasonló repressziók nem kevesebb, sőt nagyobb mértékben érintik a proletariátust, mint a burzsoáziát. Ilyen helyzet csak fékezheti az elnyomott nemzetek proletariátusa szellemi erőinek a fejlődését.”⁴⁴

A magyar uralkodóosztály egész elnyomó politikájára a nemzetiségi elnyomatás törvényeinek fentemlített rendszerében, természetesen az 1868-as LXIV. tc. a legjellemzőbb. A kiegyezés alapján a magyar uralkodóosztály szabad kezet kapott úgy a magyar parasztság, és már születőben lévő munkásosztály, mint pedig a nemzetiségek dolgozó tömegeinek kizsákmányolására és politikai elnyomatására általában, a nemzetiségek elnyomatására pedig különösen. „Ez különleges tiszta osztrák szisztéma — mondja Sztálin —, kikülönítenek néhány nemzetiséget és kiváltságokat adnak neki, hogy azután elbánjanak a többiekkel.”⁴⁵

Az osztrák kézből kapott kiváltságokra támaszkodott már a magyar uralkodóosztály, mikor 1868-ban az országgyűlés befejezte a nemzetiségi kérdés vitáját. Ez év november 24-i nagy beszédben Deák Ferenc kijelentette, hogy: „Magyarországban egy politikai nemzet létezik, az egységes oszthatatlan magyar nemzet, amelynek a hon minden polgára, bármily nemzetiségekhez tartozzék, egyenjogú tagja.”⁴⁶ Ennek az „egyenjogúságnak” a hirdetése a magyar-

⁴² U. o. 135. old.

⁴³ U. o. 137. old.

⁴⁴ Sztálin összes művei, oroszul, I. köt., 308. old.

⁴⁵ Sztálin összes művei, oroszul, V. köt., 255. old.

⁴⁶ Idézi: „Háborús felelősség”, 1929 április—július, I. vol. no. 4—5. 383—85. old. (idézet az 1865—68. országgyűlés naplójából, II. köt. CCCXXIII.).

ajkú dolgozók felé, a kizsákmányolás, politikai jogfosztottság lepezésére szolgált. A nemzetiségekre vonatkozóan azonban ez a kijelentés nem más, mint a magyar szupremácia és a nemzetiségek elnyomásának nyílt és tudatos proklamálása.

Az országgyűlés elvetette a nemzetiségi képviselők által szerkesztett törvényjavaslatot, mely nemzeti egyenjogúságon, a területi autonómiának egy bizonyos formáján és egyszersmind központi kormányzaton és egységes törvényhozáson és közigazgatáson alapult. December 5-én pedig az országgyűlés megszavazta „A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában“ hangzatos elnevezést viselő hihedt törvénycikket, hogy azután mindjárt elvi bevezetésének első mondatában törvényen kívül helyezze ugyanezt az egyenjogúságot. Ez előbb siet kijelenteni: „Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenjogú tagja“⁴⁷ és azután a következő „minthogy“ az „országba divatozó többféle nyelvek használatára“ szögezi le elveit, *magukról a nemzetiségekről ez a bevezetés még csak említést sem tesz.* Ezzel szemben a szegedi nemzetiségi törvény elvi bevezetése (az összehasonlítás végett idézzük még egyszer) kimondja: „A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése, a következőkben ezennel biztosítottak“. A visszaesés nyilvánvaló.

Ha 1848 előtt, majd a forradalom és a szabadságharc alatt is, Kossuth jóideig azt hitte, hogy az egyéni jogegyenlőség egyedül elég arra, hogy az ország minden lakosa a magyar nemzet tagjának érezze magát, ezért nincs szükség külön nemzetiségi jogokra, — ez történelmi tapasztalat hiányán, tehát jóhiszemű tévedésen alapult még. Ilyen jóhiszeműségről azonban szó sem lehetett az 1868-as országgyűlésen. Kossuthnál éppen az a lényeges, hogy régi álláspontját még a szabadságharc alatt bizonyos fokig revidálta és még inkább igyekezett ettől a jogi fikciótól megszabadulni az emigrációs periódusban kidolgozott tervezetével. Ezzel szemben az 1868-as országgyűlés egyenesen hátatfordított azoknak a tanulságoknak, amelyeket a szabadságharc után a nemzetiségi kérdésben már le lehetett vonni. Kossuth kétségtelenül előre ment, a nemzetiségi képviselők által beterjesztett javaslat szintén egy bizonyos haladást jelentett, végeredményben a történelem mozgató erőinek irányvonalaiba igazodtak bele. A magyar uralkodóosztály azonban sovíniszta politikájával a történelem haladó erőt próbálta feltartani. Ebben a kérdésben is reakcióssá vált. Ha 1848-ban politikai hiba volt magyar részről a nemzetiségi kérdés jelentőségének fel nem ismerése s az 1849-es nemzetiségi törvény minden hiányossága dacára már haladást is jelentett, — 1868-ban a kérdés megoldásának tudatos félredobása már nem hiba volt, hanem politikai bűnbeesés.

⁴⁷ Magyarország hatályos törvényei, 156. old,

Az 1868-as törvények után bekövetkező s mindjobban erősödő nemzetiségi elnyomatás a belpolitikában a kizsákmányolás biztosítását, a külpolitikában pedig a német imperializmus uszályába szegődő osztrák-magyar imperializmus balkáni terjeszkedési törekvéseit szolgálta. Ezért 1868-at csak úgy elvetjük, mint 1867-et. Ugyanakkor leszögezzük, hogy a népi demokratikus Magyarország, melyet a Szovjetunió szabadított fel az imperialista járom alól, amikor immár másodszor törte keresztül az imperializmus frontját és hozta el ezzel a szabadságot a szomszédos testvérnépeknek is, — ez az új, szocializmust építő Magyarország 1848/49 legjobb, leghaladóbb hagyományait igyekszik folytatni. Éppen ezért a szomszéd nemzetekkel kapcsolatban *1849 igazi öröksége nem a testvérharc, mint azt a dualizmus és a Horthy-korszak hivatalos történetírása elhíttetni igyekezett, hanem azok a megegyezésre, összefogásra irányuló törekvések*, amelyek ugyanakkor objektíve, annak a korszaknak megfelelően, a forradalom igazi demokratikus hajtóerőinek a jelentkezését tüntették fel.

Magyarország bekapcsolódása a szabadságszerető népek táborába, oda, ahol a béke frontjának legerősebb fellelegvára, a szocialista Szovjetunió körül az összes népi demokráciák fölsorakoztak, — azt jelenti, hogy Magyarország 1848/49 legjobb tradícióit nemcsak a belpolitikában, hanem külpolitikájában is átvette és tovább fejlesztette, s elérkezett 1849 megegyezési, szövetkezési törekvéseitől, 1948 és 1949 testvéri szövetségeinek kiépítéséhez.

GERÓNÉ FAZEKAS ERZSÉBET

K Ö Z L E M É N Y E K

HÁM JÁNOS HERCEGPRÍMÁS HONÁRULÓVÁ NYILVÁNÍTÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI.

A magyar katolikus egyház fejének, Hám János esztergomi érseknek és hercegprímásnak 1849-ben a nemzeti kormány részéről történt honárulóvá nyilvánításáról — a magyar szabadságharcnak az akkori osztály- és pártviszonyokra éles világot vető eme fontos mozzanatáról — még inkább ennek konkrét körülményeiről mind-
eddig nem sok anyag került nyilvánosságra. Mindenekelőtt annak következtében, hogy hivatalos történetírásunk igyekezett gondosan elkerülni ezt a „kényes“ kérdést. Maga Hám János egyébként elég bőbeszédű emlékirataiban ugyancsak meglepően szűkszavúan emlékezik meg arról, hogy *mi* készítette közvetlenül a szabadságharc kormányát a honárulóvá nyilvánítás súlyos, mondhatni végső eszközének igénybevételére legmagasabb egyházi méltóságot betöltő személyével szemben. Hám alapvető beállítottságának megfelelően igyekszik a dolgot általában „Kossuthék“ szerinte nyilvánvaló „egyház-ellenségére“ visszavezetni. Közvetlen kiváltó okul pedig azt a körülményt tünteti fel, hogy a magyar püspöki karnak 1849 január 20-án kelt ominozus pásztorlevelén, amely a katolikus papságot és a hívőket Windischgrätz támogatására szólította fel, aláíróként — szerencsétlenségre — az ő neve szerepelt.

„...Az aláírás miatt nagy baj ért — olvassuk emlékirataiban. — Ugyanis... néhány példány az én aláírással ellátva a magyarok (!) kezébe került és azért hazaárulónak nyilvánítottak...¹

Már egy előző munkánkban² rámutattunk a szabadságharc korabeli főpapi reakció nagyarányú megnyilvánulásaira, tervszerű, szívós jellegére, és ennek keretei között Hám János, akkori magyar hercegprímás szerepére. Ez a szerep jóval nagyobb volt, mint amilyenről Hám János emlékirataiban szükségesnek tart megemlékezni. Újabb kutatások, nevezetesen a Magyar Országos Levéltárban lévő 1849-es Honvédelmi Bizottmányi, „álladalmi ügyészégi“, valamint Windischgrätz levéltárából és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium archivumából származó iratok között számos olyan okmányt fedtek fel, amelyek ezt a megállapítást újabb konkrét adatokkal támasztják alá.

Az Országos Levéltárban őrzött 1849-es államügyészégi (igazságügyminisztériumi) iratok között szerepel Hám Jánosnak 1849

¹ Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848—49-ből, Bp. 1928, 64. o.

² Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848—49-ben, Bp. 1949,

január—április közötti időszakból származó négy, eddig ismeretlen körlevele. Ezek közül három³ közvetlen utasításokat tartalmaz arra vonatkozólag, hogy a katolikus klérus és a hívők kötelesek az uralkodó házat és a császári csapatokat a magyar szabadság elleni harcukban minél hathatóabban támogatni. Így az 1849 januárjában kelt „Valamennyi főpásztorhoz s káptalani helynökökhöz” címzett körirat tulajdonképpen kísérő levél az alkalommal, hogy a hercegprimás megküldte az egyházmegyei hatóságoknak a császár, úgyszintén Windischgrätz által kibocsátott ellenséges proklamációkat, hogy azoknak tartalmát a hívek előtt ismertessék.⁴ Az 1849 febr. 19-én kelt körlevél a magyar püspöki kar hazaáruló pásztorlevelét indokolja és — amint a szövegből kitűnik, — annak több példányával együtt lett az esztergomi érsek helytartónak továbbítva tudomásulvétel és további terjesztés céljából.⁵

Ez a két primási körlevél a nemzeti függetlenségi harc ellen irányuló egyházi propaganda szervezete és elágazása szempontjából nyújt konkrét anyagot. Jóval nagyobb érdeklődésre tarthat számot az 1849 március 19-i körlevél, amennyiben ez sok tekintetben új, az addigiaknál túlmenő utasításokat tartalmaz „a felséges osztrák ház” támogatására. Ebben az utóbbiban a hercegprimás elégedetlenségének ad kifejezést, azzal a körülménnyel, hogy a lakosság a katolikus egyházfők hazaáruló felhívásának többszöri figyelmeztetés, buzdítás, sőt utasítás ellenére sem tett a megkívánt mértékben eleget.

„Súlyos fájdalommal lehet megfigyelni, — olvassuk a primási körlevélben — hogy több község, miután a császárnak hűséget fogadott, a császári hadsereg visszavonultával hűségét megszegve visszaesett a régi hűtlenségbe.”⁶

A hercegprimás szükségesnek tartja az esztergomi káptalani főhelytartót nyomatékosan figyelmeztetni arra az érdekközösségre és nagymértékű lekötöttségre, amelyet a katolikus klérusnak a Habsburg-dinasztiával szemben éreznie kell.

„...Mind a magyar egyháznak, mind a hazának jóllétét és boldogulását csak úgy lehet remélni és megszilárdítani, ha ő Szent Felségének szerencsés fegyverei legyőzik azt a gonosz lázadást, amely az országban tombol... Ő Szent Felségének és hősi hadserege vitéz vezéreinek... a törvényes rend helyreállításáért örökre le vagyunk nagy mértékben kötelezve... Kötelességünk Ő Szent Felségének... legmagasabb szándékaival erőnk megfeszítésével együttműködni és a császári hadsereg szerencsés előrehaladását hatáskörünkön belül teljes igyekezetünkkel elősegíteni és előmozdítani.”

³ Az egyik primási körlevél — 1849. március 1-én keltezett — a római pápa javára rendel el nyilvános könyörgéseket és alamizsnagyűjtést azzal az indokolással, hogy a pápa, minthogy kincstárát „a lázadók lefoglalták és birtokukban tartják — nemcsak az egyház igazgatásának, hanem állása díszéhez méltó életének fenntartására is segélyre szorul rá”. (Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi ügyészégi 1367/1849. Latinnyelvű ered. okm.)

⁴ Lásd: Függelék. 1. sz.

⁵ Lásd: Függelék. 2. sz.

⁶ Lásd: Függelék. 3. sz.

Habár a hercegprímás leszögezi: semmiképpen sem kételkedik abban, hogy címzett „ebben a tekintetben semmit sem hagyott figyelmen kívül“, mégis szükségesnek tart egész sor erélyes és konkrét utasítást adni arra vonatkozólag, hogy a továbbiakban hogyan igyekezzék ezen a téren az eddigieknél nagyobb eredményt elérni. A hangjában az előzőknél jóval türelmetlenebb pásztorlevél az ellenforradalmi maffia szellemében utasítja a papságot, mind nyilvános, mind titkos (ma azt mondanánk, hogy „suttogó“) propaganda folytatására a magyar nemzeti kormány ellen. A primási körlevél nem riad vissza attól sem, hogy fenyegetés, megrémítés, sőt erőszak eszközöit ajánlja az alsó papságnak azokkal a katolikus hívőkkel szemben, akik nemzeti érzésükhöz, a szabadságharc és forradalom ügyéhez hűek maradtak.

„...Szíveskedjék a kerületi espereseket és lelkészeket a községek körülményeihez alkalmazandó pásztorlevél kiadásával figyelmeztetni és felhívni, hogy szent beszédekben híveiket az ország Fejedelmének tartozó szeretetre alkalmasan és *erőszakosan* visszatéríteni és *vádloottságuk súlyosságára*, amelybe hűségük megszégésével jutnak nyilvános, valamint magánfelvilágosítás útján emlékeztetni.“⁷

Mint új, az eddig ismert pásztorlevelek tartalmán továbbmenő mozzanatra kell rámutatnunk az itt tárgyalt körirat azon utasítására is, hogy a katolikus papság teremtsen kapcsolatot és működ-jék együtt azokkal az osztrákok által kinevezett „királyi biztosokkal“ — többnyire hazaáruló főurakkal, — akiknek a tulajdonképpeni feladata a lakosság fékentartása, a hazafias elemek felkutatása és kiszolgáltatása, katonai kémkedés, az egyes helységekre kivetett hadisareok behajtása, erőszakos toborzások, stb. végrehajtása volt, azaz a császári csapatok Magyarország elleni hadjáratának minden eszközzel való feltétlen támogatása.

„Szükséges lesz a királyi biztosokkal, akikre vármegyék politikai igazgatását Legmagasabb parancsra rábízta, tanácskozásokat tartani és mindabban, ami a lázadás elhárítására és az áldásos béke helyreállítására és megszilárdítására megvalósítandónak látszik; készséges együttműködésüket felajánlani és teljesíteni.“

Új mozzanatként kell elkönyvelnünk ugyancsak, hogy a hercegprímás ebben a körlevélben Windischgrätz csapatainak készpénzzel való támogatására is felszólítja az alája rendelt püspököket és főpapokat. Elmondja, hogy

„Magyarország egyházi elöljárói és főpapjai, akik jelenleg Pesten tartózkodnak... Főmagasságú Windischgrätz Alfréd hercegnél, a császári hadsereg főparancsnokánál a haza fenntartó szükségletének fedezésére, abból, amit maguktól elvonhatnak, ajánlataikat készpénzben egyenként megteszik. Ezt azért sietek Méltóságodnak tudomására adni, mivel alkalmam volt

⁷ Aláhúzás tőlem, A. E.

megtudni, mit óhajtanak és várnak a kormányzat részéről a többi magyar püspöktől és főpaptól is.“

Hám János hercegprímásnak ezek a bazaáruló pásztorlevelei azonban csak a legfelsőbb utasítást tartalmazták. Ezeket az utasításokat, mint az *esztergomi érseki levéltárban* még 1849 folyamán előkerült okmányok bizonyítják, pontosan végre is hajtották azok, akikhez az utasítások intézve voltak. A primási körlevelekre rávezetett egykorú, nyilvánvalóan a főkáptalani hivataltól származó feljegyzések felvilágosítanak bennünket e körlevelek további sorsára vonatkozólag. „A következő napon kiküldve“ — olvassuk Hám János januári körlevelének hátlapján. „Kiadatott 1849. febr. 15-én — Köröztetett ugyanazonnap és főhelytartói megerősítéssel megegyező hatás céljából kihirdettetett“ — áll a következőn. „Kiadott 1849 március 22-én“ — olvassuk a március 19-ről kelt Hám-levélen a feljegyzést.⁸

Azoknak a körleveleknek az eredeti fogalmazványai is ott vannak az esztergomi érseki levéltárban megtalált irományok között, amelyekben az esztergomi érseki helynök, Kunszt József a hercegprímás utasításait szószerint, vagy jelentéktelen változtatásokkal továbbküldte „az összes működő archidiakónushoz, plébánoshoz és a plébánia adminisztrátoraihoz“, máskor „az összes működő alpapokhoz körözés vegett“. Így pl. az 1849 március 19-én keltezett és fentebb már részletesen tárgyalt hercegprímási körlevélhez az esztergomi érseki helynök⁹ az összes alatta működő alsópapsághoz címezve a következőket fűzte:

„Még az esztergomi fő-egyházmegyében is több egyház-község a királynak adott hűségnyilatkozat ellenére a katonaság kivonulása után a régi hűtlenségbe visszaesik... A választott hercegprímástól eddig kapott utasítást követve címzett uraságokkal kötelességszerűen közlöm, hogy mind a gyűlések előtt elmondandó szent beszédekben, mind bármilyen más alkalommal, amely a lelkipásztorok számára *mindennap kínálkozik*, híveiteket *minden eszközzel* a földi uralkodó iránti köteles hűségre térítések vissza, továbbá, hogy a bűnnek, melyet hitszegésükkel elkövetnek, nagyságára és a *súlyos következményekre*... figyelmeztetések és fáradhatatlanul intések, hogy a lázadó kártekonny és veszélyes mesterkedéseit erejükhöz képest hiúsítsák meg.“¹⁰

Ugyanitt megtaláljuk a nyomát annak is, hogy az esztergomi érseki helynök nemcsak saját egyházmegyéjében köröztette a hercegprímás hazaáruló körleveleit, hanem más egyházmegye vezetőjéhez, nevezetesen a nagyszombati érseki helynökhöz is elküldte ugyanabból a célból.¹¹

⁸ Lásd: Függelék, 1—3. sz.

⁹ Kunszt József esztergomi érseki helynök a császáriaknak Esztergomból való kivonulásakor nem várta meg a honvédhadsereget, hanem az ellenséggel együtt elmenekült. A szabadságharc bukása után pedig azok között a nem kis számú katolikus főpapok között volt, aki hálaadó istentisztelettel ünnepelte a császári csapatok győzelmét, a szabadságharc vereségét. (Religio, 1849. okt. 4. — Közölve: Az egyházi reakció 1848—49-ben, 146. o.)

¹⁰ Lásd: Függelék, 6. sz. Aláhúzás tőlem, A. E.

¹¹ Lásd: Függelék, 4. sz.

Az esztergomi érseki levéltárban 1849 tavaszán a nemzeti kormány szervei által megtalált eme okmányok fellebbentik a fátylat arról a messze elágazó, az egyházi szerveken keresztül a hívők száz-ezreit behálózó összeesküvésről az ország függetlensége és szabadsága ellen, amelynek élén katolikus főpapok, mindenekelőtt a hercegprímás állott. Az ellenségnek ezek a főpapi palástot viselő ügynökei az egyházi apparátuson keresztül roppant erkölcsi — és nem is mindig, csak erkölcsi — nyomást gyakoroltak a katolikus tömegekre, hogy őket a nemzeti szabadság ügyével szemben hűtlenné, a zsarnoki ellenséggel szemben szolgálatkészsé tegyék. Igazi „ötödik hadosztály” volt ez a maga idejében, amelyet Hámon keresztül Windischgrätz közvetlen utasításai mozgattak, helyi méretekben pedig — mint fentebb láttuk, — a „királyi biztosokon” keresztül, végeredményben ugyancsak a császári haderőknek volt köteles mindenütt rendelkezésére állani. Nem hiába volt 1848—49-ben a honárulás olyan gyakori éppen a katolikus klérus tagjai között. Nem hiába volt kénytelen a nemzeti kormány egész sor esetben katolikus egyházi személyekkel szemben, mint az ellenség ügyének szószólóival, sokszor mint az ellenség kémeivel szemben fellépni. Hiszen a hazaárulást a katolikus egyház legfőbb vezetői, az alájuk rendelt papságnak kötelességévé tették, arra egész sor pásztorlevélben felhívták. Nem az ő igyekezetükön múlt, hogy parancsaik az alsópapság körében távolról sem találtak százszázalékos meghallgatásra.

Hám János hercegprímásnak, mint ennek az ellenforradalmi összeküvés fejének a honárulóvá nyilvánítását csupán a fenti iratoknak a birtokának határozta el a nemzeti kormány.

Kétségtelen, hogy a Debrecenben székelő kormánysszerveknek már előbb is tudomásuk volt arról, hogy a magyar hercegprímás a nyílt árulás útjára lépett. Hiszen a magyar püspöki kar 1849 január 20-i hazaáruló pásztorlevele már február közepén a nemzeti kormány kezébe került. 1849 február 13-án jelentette a 12. honvédhadosztály első dandárjának parancsnoka, Bangya őrnagy, majd február 14-én maga a hadosztály parancsnoka, Asbóth alezredes, Repetzky Ferenc kormánybiztosnak, hogy a hadosztály huszárjai Mezökövesden egy elfogott osztrák futárnál,¹² gróf Esbach századosnál, „sok példányban” megtalálták „Hám János hirdetményeit.”¹³

Annak ellenére, hogy a nemzeti kormány Hám János hazaárulásáról ilyenformán igen gyorsan tudomást szerzett és hogy a tavaszi hónapok folyamán, amikor a császári csapatok által addig megszállt területek egymásután felszabadultak, a nemzeti kormány hatóságainak kétségtelenül más helyeken is találkozniok kellett a fenti pásztorlevél példányaival, ismételjük, mindennek ellenére a debreceni kormány nem sietett megtorló intézkedéseket foganatosítani. Több, mint két hónappal később, jelent meg a hivatalos Közlönyben Horváth Mihály esanádi püspök és közoktatásügyi miniszter ismert cikke, amelyben a szerző, aki nyilvánvalóan a kormány álláspontját képviselte, annak a meggyőződésének adott kifejezést,

¹² Hám maga mondja emlékirataiban, hogy a honáruló püspöki körlevelet a császári csapatok százával terjesztették. (Hám János emlékiratai, 63—64. o.)

¹³ Orsz. Lvt. Honv. Biz. és Min. Eln. 2115/1849. Ered. okmányok.

hogy „a püspöki kar, melynek legszentebb hivatása hirdetni az igazságot, s hirdetni azt még akkor is, ha pallos függne feje fölött... e nyomorult, szerkezetileg hitvány, tartalmára hazugságokkal, ámtásokkal teljes iratot nem készíthette.”¹⁴

Talán ezzel függ össze, de mindenesetre a nemzeti kormányzatnak a katolikus klérussal szemben általában tanúsított rendkívül türelmes magatartását bizonyítja az a körülmény, hogy ennek a januári püspöki pástorlevélnek a nyomán, noha az a hazaárulás tényálladékát kimerítette, Kossuthék még semmi megtorló intézkedést nem foganatosítottak. Erre csak később, május közepén került sor, minekután a nemzeti kormány kezébe újabb, immár cáfolhatatlan bizonyítékok kerültek, amelyek kétségbevonhatatlanná tették a magyar hercegprímásnak és a katolikus magas klérusnak az ellenség támogatására irányuló, messzeágazó, rendszeres áruló tevékenységét. Ezeket a bizonyítékokat a már fentebb idézett és a kormányhatóságok által 1849 tavaszán az esztergomi érseki levéltárban felfedezett okmányok szolgáltatták.

Palkovits Károly esztergomi kormánybiztos küldte be az érseki levéltárban talált okmányokat 1849 máj. 8-án Kossuth Lajos kormányzónak az úgról tett jelentésével együtt. A hercegprímás hazaáruló tevékenységét bizonyító anyagot Kossuth tétette át további intézkedések megtétele végett az államügyészséghez. Erről tanúskodik a kormányzó titkárának, Stuller Ferencnek május 15-ről keltezett és a *kormányzó megbízásából* az igazságügyminisztériumnak megküldött átirata, amelyhez az esztergomi érseki levéltárban talált bizonyító okmányok is csatolva voltak, összesen 48 darab melléklet. Az átirat ezövege a következő:

„Palkovits Károly esztergomi kormánybiztos f. év május 8-ról Kormányzó Úrhoz küldött jelentésében megküldvén a Hám János volt érseknek honárulására vonatkozó iratokat és leveleket, valamint az utóbbiak nyomán Kunszt József egyházi helytartó által kibocsátott rendeletek részleteit, úgy, mint azok a levéltárban megtaláltak. ezen iratok az Igazságügyi minisztériumokhoz a Kormányzó Úr maghagyásából ezennel áttétetnek.

Debreczen, május 15.-én, 1849.*

A Kormányzó Úr meghagyásából

Stuller Ferenc

korm. titkár¹⁵

A kormányzótól átküldött iratok alapján rendelte el az igazságügyi minisztérium Hám Jánosnak honárulóvá nyilvánítását és javainak zár alá vételét. Az erre vonatkozó igazságügyi minisztériumi rendelkezés azonban a hercegprímáson kívül még egész sor más katolikus főpappal szemben is foganatosította ugyanezeket a megtorló intézkedéseket, mint olyanokkal szemben, akiknek „honárulási vétsége is hivatalosan tudtul” adatott az illetékes hatóságoknak.

¹⁴ Közlöny, 1849. ápr. 17. Aláhúzás tölem, A. E.

¹⁵ Orsz. Lvt. Ig. Min. Álladalmi ügyészségi 1367/1849. Ered. okm.

Az igazságügyi minisztériumi rendelkezés szövege a következő.

„Az ide terjesztett iratok Hám János volt esztergomi érseknek honárulás vétségét nyilvánosan tanúsítván — ez alkalommal egyszersmind Scitovszky János volt pécsi püspök, Körmöczy és Fogarassy nagyvárad, Liptay esztergomi, Bezerédy veszprémi, Kunszt érseki helyettes és Pribila esztergomi kanonokok honárulási vétségei is hitelesen tudtul adatván — ugyanezeknek lehető minden javaik zár alá veendőknék kimondatnak, s erről a pénzügyminisztérium is az összeírás és kezelés iránti intézkedés végett értesítendő és pedig: Hám János és Scitovszky javainak zár alá vételére az illető hatósági elnökök nyílt rendelettel lesznek utasítandók a Közlönyben — Körmöczy és Fogarassy kanonokok iránt Bihar megye, Bezerédy kanonokra nézve Hunkár Antal veszprémi főispán és kormánybiztos — Kunszt esztergomi vicarius, Liptay, Pribila s egy harmadik esztergomi kanonok iránt Palkovits Károly kormánybiztos utasítandó; Nagy s. k.“¹⁶

Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a fenti igazságügyi minisztériumi rendelkezés, noha az összes felsorolt katolikus egyházi vezetők honárulását bebizonyítotttnak tekinti, *csak Hámnak és Scitovszkynak a nevét* rendeli el a hivatalos lapban nyilvánosságra hozni. Ennek megfelelően a Közlönyben 1849 máj. 20-án Vukovits Sebő igazságügyminiszter aláírásával a következő szövegű rendelet jelent meg:

„Honárulás büntetével terhelt Hám János esztergomi érsek és Scitovszky János pécsi püspök javainak elfoglalása az álladalom részére megrendeltetvén, az illető hatósági elnökök és kormánybiztosok oda utasíttatnak, hogy hatóságuk kebelében e honárulók minden javainak zárlati biztosítása iránt, addig is, míg a pénzügyminisztérium az összeírásra és kezelésre nézve a teendőik iránt rendelkeznek, haladék nélkül kellőleg intézkedjenek“.

Ebből nyilvánvaló, hogy a nemzeti kormány nemesak, hogy nem igyekezett a vezető katolikus egyházi személyek bűneit nagytani, vagy egyházellenes hangulatkeltésre felhasználni, hanem ellenkezőleg, az ország védelme érdekében elkerülhetetlen ellenintézkedéseket igyekezett a minimumra korlátozni.

Nagyon jellemző ebből a szempontból, hogy Kossuth szükségesnek tartotta Palkovits Károly kormánybiztosnak jelentéséből éppen a következő, az esztergomi főkáptalan nyilvánvalóan nagy elnézéssel kezelő részletet ez utóbbinak felettes hatóságával, a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal közölni.

„Az esztergomi főkáptalan szellem nem igen dicséretes. — Miután azonban az egyházi megye kormányzatában az összes káptalan be nem folyik, az ellenségnek pedig pénzbeli, vagy

¹⁶ U. o. Ered. okm. Körmöczy Imre nagyvárad kanonokról, a pesti egyetem teológia tanáráról Hám János megemlékezik emlékirataiban, mint olyanról, aki közte és Windischgrätz között „hírnökül“ szolgált. (Hám János Emlék-iratai, 67. o.)

egyéb jóakaratúbuli segílyt nem adott — nyugtatói pedig bizonyítanak, miként a magyar álladalomnak mult évben önkéntes ajándékot nyújtott, *Hám János árulásában nyilvános részesnek a káptalant nem bélyegezhetem.*¹⁷

Pedig aligha férhetett kétség ahhoz, hogy a katolikus klérus, főképp a főpapság köréből nem kevesen voltak, akik a hazaáruló hercegprímással egy húron pendültek, annak bűnös tevékenységét támogatták vagy legalább is rokonszenvvel kísérték. Így pl. magas egyházi személyek részéről kísérlet történt, hogy a nemzeti kormányzatnak Hám János hercegprímással szemben alkalmazott megtorló intézkedéseit, amennyiben módjukban áll, megghiúsítsák. Szatmárnémeti polgármestere, Laki Sándor, május 20-án közli az igazságügyi miniszterrel, hogy Hám Jánosnak honárulásában való elmarasztalásával kapcsolatban náluk „nagyon rebesgettetett, hogy a városban lévő ingóságait az azok körül forgók rejtegetik.”¹⁸

A szatmármegyei káptalan tényleg megkísérelte bizonyítgatni, hogy „Hám Jánosnak... semmije sincs... birtoktalan” és ezért javainak összeírásával hagyjanak fel az illetékes hatóságok.¹⁹ Linczi József nagyprepostnak a szatmármegyei káptalan megbízásából tett ilyen megkeresésével kapcsolatban joggal jelentette a szatmárnémeti polgármester, hogy abban, „a honárulás bűnével terhelt Hám János javainak eltítkolási szándékát” látja rejleni, mivel Hám Jánosnak a kirendelt bizottság által „már eddig is több javai találtattak.”²⁰

*

Összegezve a fentieket, meg kell állapítanunk, hogy a Magyar Országos Levéltárban őrzött, Hám János ügyére vonatkozó iratok fontos újabb adatokkal bővítik a szabadságharc-korabeli főpapi reakcióról eddig bírt ismereteinket.

Ezek az okmányok három kérdést tisztáznak:

Először: egész sor eddig ismeretlen körülmény feltárásával az eddiginél sokkal részletesebb és konkrétabb képet nyújtanak Hám János akkori magyar hercegprímásnak a szabadságharc és a forradalom megbuktatására irányuló tevékenységéről.

Másodszor: tisztázzák, hogy mikor és hogyan jutott a Debrecenben székelő kormánynak tudomására, hogy a császári csapatok által megszállt területen maradt püspökök és maga a hercegprímás az ellenséghez csatlakozott; milyen bizonyítékok birtokában szánta rá magát megtorló intézkedések foganatosítására.

Harmadszor: nyilvánvalóvá válik Kossuth Lajos kormányzónak közvetlen kezdeményező szerepe abban, hogy a nemzeti kormány nem hagyta megtorlás nélkül Hám János hercegprímásnak

¹⁷ Orsz. Lvt. Honv. Biz. és Min. Eln. 6892/1949. Ered. fogalm. (Aláhúzás tölem, A. E.)

¹⁸ Orsz. Lev. Ig. Min. Büntető-osztály, 1849—1—312 (1686). Ered. okm.

¹⁹ Linczi József nagyprepost levele Laki Sándor polgármesterhez, 1849. május 23. Orsz. Lvt. Ig. Min. Büntető-osztály, 1849—1—319 (1728). Ered. másol.

²⁰ Laki Sándor szatmárnémeti polgármester 1849. május 24-én kelt levele az igazságügyminiszterhez. Orsz. Lvt. Ig. Min. Büntető-osztály, 1849—1—319 (1728). Ered. okm.

és a többi nemzetellenes egyházfőnek nyilvánvaló hazaárulását, hanem őket a nemzet színe előtt megbélyegezte és erélyes büntető intézkedéseket foganatosított velük szemben. Ez utóbbi tény szervesen beilleszkedik ennek a nagy magyar államférfiúnak a politikai arcképébe, akinek ezidőben kifejtett fáradhatatlan tevékenysége és erélye döntő szerepet játszott a magyar szabadságharc 1849 tavaszán elért nagy sikereinek előidézésében. Ugyanakkor megadja a kulcsát annak a gyűlöletnek, amelyet a hivatalos klérus száz év óta nem szünt meg irányában táplálni és amit többnyire nem tudott, sőt nem is mindig igyekezett leplezni,

ANDICS ERZSÉBET

Függelék:

Hám János körlevelei a katolikus papsághoz a császári csapatok minél hathatósabb támogatása tárgyában.

1.

Valamennyi Főpásztorokhoz 's Káptalani Helynökökhöz. Az itt tartózkodó főpásztorok Herczeg Vindischgrätz a cs. kir. hadseregek főparancsnoka; 's teljes hatalmu kir. biztos ur Ő főméltósága által fellévén szólítva; miszerint a törvényes rend visszatérését a közbéke és csendesség helyreállítását azon szelid uton, mellyel a népre mint saját hiveikre hatni hivatvák elősegíteni törekedjenek; szükségesnek lássák a megyéjökbeli papsághoz körlevelet intézni 's mellékletben a még köztudomásra nem juthatott legfelsőbb manifestumokat 's némely proclamatiokat nekik megküldeni. Melly ebbeli körlevélnek több példányait tudomás és tetszés szerinti használás végett szerencsém van Méltóságodnak ezennel közölni. Hám János s. k. Szathmári Püspök.

No. 106. Exhibit die 25^a Jan. 1849. *Celsiss. b. n. Primas* fine revehendi legalis in Patria nostra ordinis, pacis item restabiliendae proclamationes a Principe Windischgraez communicatas cum circularibus Praesulum Pestini congregatorum pro Currentatione transponit.

Currentatae die sequenti.

Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi Ügyézsége: 1367/1849. Ered. okm.

2.

L. J. C.

Illustrissime Domine Episcopo, Vicarie Gen. Capitularis, Domine et Frater in Xto colendissime.

In praesentibus temporum adjunctis ut Clerus aequae ac populus de situ rerum modernarum genuine ampliusque informetur, animi tranquillitentur, et ad legalem obedientiam efficacius disponantur; — e re, salutarisque effectus futurum judicatum est, si nomine Chori Episcoporum literae pastorales dimittantur: quarum exemplaria in adjacente involuero pro konkruo usu praesentibus Illustritati Vestrae transmittendi honorem habeo.

Qui in reliquo pretiosissimis fraternis affectibus et piis precibus commendatus distincto cum cultu persisto Illustritatis Vestrae Pestini 19ª Februarii 849.

humillimus Servus et Frater in
Christo

Joannes Hám Epus Szathmar.

Illustrissimo Dno Vicario Strigoniensi.

Nr. 279.

Exhibit die 15to Febr. 1849.

Hám Joannes b. n. Primas pastorales Chori Epporum litteras scopo informandorum fidelium & tranquillandorum animorum pro currentativae submittit.

Currentatae die eodem et cum VGráli Tyrnaviensi communicatae pro congruo effectu.

Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi Ügyészsege: 1367/Ig. 1849. ered. okm.

3.

L. J. C.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcopo, Vicarie Generalis Capitalaris, Domine et Frater in Christo singulariter colendissime!

Desideratam prout Ecclesiae Hungaricae, ita et Patriae Salutem ac prosperitatem, non nisi profligata, felicibus Suae Majestatis Sacratissimae armis, nefasta, quae per Regnum grassatur rebellione; sperari, et stabiliri posse, ea quae per decursum unius infausti anni, in gremio Regni, coram oculis nostris gesta et acta sunt; nos ne momento quidem dubitare sinunt, ita ut Suae Majestati Sacratissimae, et fortissimis heroici Eius exercitus Ductoribus omnes, qui rempublicam Hungaricam sinceris votis salvam esse cupiunt, — cumprimis vero nos, qui et pietatis in Ecclesiam Augustissimae Domus Austriae testes fuimus, — et infesta sacris Catholicis rebellantium molimina novimus, — pro reducto legali ordine plurimum, et in perpetuum obstrictos nos esse, non possumus non agnoscere, et profiteri! Ast simul nec illud ignorare nobis licet, quantopere in his adjunctis, partium nostrarum sit, irremissa virium contentione, Altissimis Suae Majestatis Sacratissimae intentionibus, cooperari, — et Caesarei exercitus felicem progressum, intra sphaeram nostri muneris, omni conatu adjuvare, et promovere. Eapropter licet nullus dubitem Illustritatem Vestram hoc in merito nulla, — quae adjuncta svaserunt media — intentata relictas fuisse, — sumpta tamen ex eo occasione, — quod cum gravissimo dolore observare liceat, plures Communitates post datam Caesari fidem recedentibus armis Caesareis, in pristinam, fracta inique fide — relabantur infidelitatem, — sicque gravissimi coram Deo etiam se peccati reas faciant, — juvaret novitus districtuales Vice-Archi-Diaconos, et animarum Curatores, datis pastoralibus literis, adjunctis communitatum accomodandis attentos reddere et provocare, ut in sacris sermonibus

fideles suos ad pietatem terrae Principi debitam, opportune et importune reflectere, — et de gravitate reatus, quem fracta fide incurrunt, — publica aequae ac privatae institutione admonere, et indefessa opera instruere satagerent; — necessarium item erit cum Regiis Commissariis, qui politicam Comitatum administrationem, Altissimo jussu sibi creditam habent, consilia conferre, et in omnibus, quae ad propulsandam rebellionem, et stabiliendam ac revehendam aliam pacem conducere videbuntur, promptissimam cooperationem offerre, — et praestare. Sane si dimanatura ex reducto legali ordine, in populum patriamque emolumenta pensemus, sacrificia item illa, — quae patres nostri Ecclesiarum Hungaricarum Antistites olim et Praelati, dum similibus politicorum tumultuum fluctibus patria jactabatur, prompte fuerunt, paulo attentius consideremus, — non possumus non ad eorum exempla, — in quantum prostratarum iniquitate temporum facultatumstrarum reliquiae admittunt, — imitanda accendi, et inflammari. — Hinc Praesulus, et Praelati Ecclesiae Hungaricae, qui nunc pro tempore Pestini commorantur, dum magna, more praeceptorum suorum Antecessorum sacrificia ferre amplius non valent, — ut suam saltem periclitanti Patriae succurrendi promptam contestentur, et palam faciant voluntatem, — apud Celsissimum Principem Alfredum a Vindischgrätz, Summum armorum Caesarum Praefectum pro tegendis subversantibus Patriae indigentibus, — oblata in aere parato singulatim — ex eo, quod sibi subtrahere possunt, — faciunt.

Quod Illustritati Vestrae ideo in notitiam perferre praesumo, quia cognoscendi occasionem habui, — quid ex parte Regiminis — hoc in nexu a caeteris etiam Hunga. Episcopis, et Praelatis desideretur, et exspectetur, — Pretiosissimis in reliquo fraternis affectibus commendatus, distincto cum cultu persisto.

Illustritatis Vestrae

Pestini, 19ª Mart., 1849.

humillimus Servus et frater
in Xto

Joannes Hám Epus Szathmar.

Illmo Do Vicario A Diocesis Strigoniensis.

No. 471. Exhibitum die 22ª Martii, 1849.

Celsissimus b. n. Primas sumta ex eo occasione, quod plures Communitates post datam Casari fidem, recedentibus Caesaris armis ad pristinam infidelitatem relabantur, S. Curciones, quo ad pietatem terrae Principi debitam, cooperationem Commissariis ejusdem praestandam, aliamque pacem revehendam populum excitent, novitus provocandos censet oblataque pro tegentibus subversantibus Patriae indigentibus ab Eppis & Praelatis Hungariae pro posse promptissime fieri Scopo sequendi hujus exempli significat. Tenoribus litterarum harum apprimae Conformes circulares ad Clerum Curatum dimisso et cum VGTirnaviensi in paribus quo conformi effectu Communicatae die eodem.

Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi ügyészsége: 1367/Ig. 1849. Ered. okm.

Kunszt József esztergomi érseki helynök levelezéséből.

4.

Rssd Generali Vicario Tyrnaviensi. ddto 15^a Febr. 1849.

Pastorales Praesulum Hungariae ad Clerum & populum directas litteras in advolutis et ulterioribus per successivos adhuc cursores publicos transponendis sub exemplaribus, una cum copia litterarum Celsissimi Principis Primatis Regni b. n. in comitiva illarum ad me exaratarum. circularibus item meis. ope quarum easdem in Vicariali Districtu Strigoniensi publicavi, RssDVestrae pro simili usu fraterna cum officiositate submitto etc.

N. V. S.

Ad N.V.S. 279/1849.

Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi ügyészségi: 1367/1849. Ered. fogalm.

5.

V. ADiaconis, parochis et parochiarum administratoribus

ddto 15to Februarii 1849.

Ut Clerus aequae ac populus de praesentibus regni adjunctis genuine ampliusque informetur, animi tranquillentur, atque ad legalem obedientiam efficacius disponentur, Presules Hungariae directis ddto 20-mai Januarii a. c. ad Clerum populumque pastoralibus literis providere voluerunt, quas praetis DDVestris eo fine hisce transpono, ut illas, in parochiis, quarum fideles linguam hungaricam non intelligunt, precise in linguam populi vertendas, proximo die Dominici e Sambone populo fideli praelegant, ac ubi opus esse existimaverint, etiam explicant.

Cum vero nihil sit, quod fideles ad explenda boni Patriae Civis Officia magis instruat, quam exemplum pastorum, ideo praedictae DDVestrae studeant in fidelitate ac obedientia Regi legitimo praestanda forma gregis fieri ex animo nec intermittant quum data opportunitate fidelibus inculcare praeceptum Domini per quem reges regnunt et legum conditores iusta decernunt (Prov. 8. 15.) esse ut reddentes Caesari quae sunt Caesaris. (Matth. 22. 21) Subjecti simus omnes humane creature propter Deum, sive regi, quasi precellenti, sive ducibus tamquam ab eo missis in vindictam malorum, laudem vero bonorum (Petri 2. 13. qui.) Sic enim tantum sperare nobis licet, ut Deus miseretur calamitatum nostrarum largiatur nobis illam, quam mundus dare non potest pacem, et sublata hostium formidine tempora nobis concedat tranquilla.

Ad N.V.S. 279/1849.

Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi ügyészségi 1367/1849. Ered. fogalm.

6.

CS omnes fungentes VitDiaconos — circulandum.

Ddto. 22^{ae} Martii, 1849.

... Eapropter licet nullus dubitem Praet, DDVestras fidelitatis qua legitimo Regi Apostolico devincti sunt sensu impulsos, nexuve acceptarum abhinc etiam sub 26^a Jan. et 15^a Febr. a. c. ordinum hoc in merito nil quod ad exoptatum hunc finem procurandum condu-

cere potest neglexisse, nil intentatum reliquisse, sumpta tamen ex ea occasione, quod cum gravissimo dolore observare liceat, plures in ArchiDiocesi etiam Strigoniensi Communitates post datam Regi fidem recedente milite in pristinam fracta inique fide relabi infidelitatem, sic que gravissimi coram Deo etiam se peccati reas facere, — in sequelam insuper acceptae eatenus a Cels. Electo Principe Primate inviationis, — Praett DD Vestris officiose committendum duxi, ut tum in Sacris Sermonibus ad contionem dicendis, tum quavis alia, quae pastoribus animarum quotidie se offert, occasione fideles suos ad fidelitatem terrae Principi debitam opportune et importune reflectere; de gravitate reatus, quem fracta fide incurrun, de tristibus sequelis quas sibi suis citra dubium tali actu confiscunt admonere, et indefessa opera instruere, malitiosas summeque perniciosas factiosorum machinationes pro viribus frustrari, sparsa inter populum per malevolos dementatum mendacia refellere, praejudicia tollere omni cum prudentia, adhibitisque necessariis cautelis pro virili satagant...

Ad N.V.S. 471/1849.

Orsz. Lvt. Ig. Min. Alladalmi ügyészégi: 1367/1849. Ered. fogalm.

TÁNCICS MIHÁLY IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

Könyvei, röpiratai és a szerkesztésében megjelent hetilapok részletes könyvészeti leírása.

Táncsics Mihály születésének 150. évfordulója emlékéül.

Táncsics Mihály írói álnevei:
Andorlaki Máté;
Teszéri;
Tüskevári.

I.

KÖNYVEK ÉS RÖPIRATOK.

1831

A magyar nyelv. Jutalom értekezlet. Írta **Stancsics Mihál**. [Mottó]:

Ha nagyok akarunk lenni a jőzan észt, ha törpék kívánunk maradni, a szokást kövessük.

Nagyságos és Fő Tisztelendő *Villax Ferdinánd* Zirczi Apát urnak, a Magyar Tudományok virágzását óhajítóknak tiszteletül ajánlja *Stancsics Mihál*, Pesten 1831. Nyomatott Beimel József betűivel. 6, 71, 1 l. 8-r.

1833

Magyar és német beszélgetések 's nyelvgyakorlások e' két nyelv hirtelen megtanulására, különös tekintettel a' magyar nyelvbeli ragasztályokra, a' határozott 's határozatlan igék helyes használására, és sok saját beszédmódra. Írta **Stancsics Mihál**. — Ungarische und deutsche Gespräche und Sprech-Übungen, um schnell in diesen Sprachen eine Fertigkeit im Sprechen zu erlangen, mit besondere Berücksichtigung der im Ungarischen gebräuchlichen Anhang-Syßen <Suffixen>, der richtigen

Anwendung des bestimmten und unbestimmten Zeitwortes, und vieler eigenthümlicher Redensarten. Von **M. Stancsics**. Budapest 1833. Wigand könyvkereskedésének sajátja. 4, 128 l. 8-r.

Nyelvészet. Némely a' magyar tudós Társaság különös használatára készült, „Magyar Helyesírás“-ra tett észrevételekkel. Írta **Stancsics Mihál**. [Mottó]:

Nyelv tesz nemzetté, nemzet teszi a' hazát, ki az elsőt nem tudja, nem tagja a' másodiknak, következőleg nem fia az utolsónak. Pesten 1833. Esztergami K. Nyom. Beimel József betűivel. XXVI, 111, 1 l. 8-r.

1835

Kritikai értekezletek különös tekintettel a' M.[agyar] T.[udós] T.[ársaság] munkálataira. Írta **Stancsics Mihál**. Első kötet. Pesten 1835. Trattner—Károlyi nyomtatása. VI, 173, 1 l. 16-r.

Kritikai értekezletek különös tekintettel a' M.[agyar] T.[udós] T.[ársaság] munkálataira. Írta **Stancsics Mihál**. Második kötet. Kolozsváron 1835. Az Ev. Reform. Kollégium Betűivel nyomtatta Barra Gábor. 4, 155, 1 l. 16-r.

[E] Rény képek. Írta **Stancsics Mihál**. Első kötet. A' gazdagság egyedül boldoggá nem tehet. — Nina Dezsőnek. — A' napszámos.

Nemes és Nemzetes Boldizs Jánosné aszsonyságnak született nemes Babitz Zsuzsánnának háladásbul ajánlja a' szerző. Pesten 1835. Trattner—Károlyi nyomtatása. 2, 148 l. 12-r.

[E]Rényképek. Írta **Stancsics Mihál**. Második kötet. Czeli. [Nevelési irányregény.] Kolozsváron 1835. A' Ref. Kollégium' betűivel nyomtatta Barra Gábor. 159, 1 l. 12-r.

[E]Rényképek. Írta **Stancsics Mihál**. Harmadik kötet. Laura. [Nevelési irányregény.] [Mottó]:

Strives to make thy fellow creatures happy, thought only for an instant. Nagyságos Mikes Erzsébet Született Grófnő Csillag Keresztes Dámának, a' haza' mívelt lelkű Lányának. Méltóságos Gróf Teleki János Hitvesének Hálatiszteléből ajánlja a' Szerző. Kolozsváron 1835. A Királyi Lyceum Betűivel. 204 l. 12-r.

1836

Pazardi. Írta. **Stancsics Mihál**. [Mottó]:

A' honi ipar és nemzeti dicsőség régi oklevelekkel legsikeresebben létesíthetők.

[Ajánlás]: Joggalanul üldözött 's ok nélkül gyűlölt zsidó vallású Embertársainak tiszta morálvi szeretetből ajánlja a' szerző. Kolozsváron 1836. A' Ref. Kollégium' betűivel nyomtatta Barra Gábor. 209, 7 l. 8-r.

1837

Válasz a' Magyar Akademia dráma-bíráló küldöttsége' helybeli tagjainak felszólítására. Költ. Pesten nyárutó 26-án 1837. *Munkácsy János*. *Stancsics Mihály*. *Kunoss Endre*. *Kovácsóczy Mihály*. *Frankenburg Adolf*. [Pesten 1837. Landerer betűivel. 4 [kéthasábos] l.] 4-r.

1840

Magyar nyelvtudomány. Írta **Stancsics Mihál**, kisdetek' számára. Pesten 1840. Kiadja Heckenast Gusztáv. 48 l. 8-r.

Magyar nyelvtudomány kérdések és feleletekben nagyobb tanulók' számára. <Hangmértékkel.> Írta **Stancsics Mihál**. [Mottó]:

Nyelv tesz nemzetté, nemzet teszi a' hazát, ki az elsőt nem tudja, nem tagja a' másodiknak; következőleg nem fia az utolsónak.

Pesten 1840. Kiadta Heckenast Gusztáv. 96 l. 8-r.

Magyar nyelvtudomány. <Magyar-német nyelven.> Írta **Stancsics Mihál**, kezdők számára. Második kiadás. — Ungarische Sprachlehre <ungarisch-deutsch.> Von **Michael Stancsics** für Anfänger. Zweite Ausgabe. Budán 1840. A' m. kir. egyetem' betűivel. 72 l. 8-r.

Magyar nyelvtudomány kérdések és feleletekben. Magyar és német nyelven írta **Stancsics Mihál**. Első osztály, kezdők' számára. — Ungarische Sprachlehre in Fragen und Antworten. <Ungarisch und deutsch.> Von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Budán. 1840. A' m. kir. egyetem' betűivel. 72 l. 8-r.

1841

Általános földleírás és Magyarartományok leírása. Kérdésekben és feleletekben az ifjúság számára írta **Stancsics Mihál**. Budán 1841. A' magy. kir. egyetem betűivel. 2, 46 l. 8-r.

Általános világtörténet az ifjúság számára. Írta **Stancsics Mihál**. Budán 1841. Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel. 4, 79, 1 l. 8-r.

Magyarok története kérdések és feleletekben az ifjúság számára. Írta **Stancsics Mihál**. Budán 1841. A' magyar kir. egyetem' betűivel. 2, 40 l. 8-r.

Minden alkalmi köszöntések és szavalati 's emlékkönyvi költemények; próbatételi beszédek. Minden viszonyi levelek, 's különféle írásbeli föltevények: nyugtatványok, térítvények, kötelezvények 's a' t. az ifjúság számára. Írta 's részint gyűjté és módosítá **Stancsics Mihál**. Pesten 1841. Eggenberger József és fia m. akadémiai könyvtárosok tulajdona. Nyomt. Trattner—Károlyi. XII, 120 l. 12-r.

Ungarische Sprachlehre in Fragen und Antworten. Ungarisch und deutsch bearbeitet von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Dritte verbesserte Auflage. — Magyar nyelvtudomány kérdésekben és felele-

tekben. Magyar és német nyelven írta **Stancsics Mihál**. Első osztály kezdők számára. Harmadik javított kiadás. Pressburg 1841. Druck und Verlag von Carl Friedrich Wigand. 72 l. 8-r.

1842

Általános földleírás és Magyartartományok leírása. Kérdések és feleletekben az ifjúság számára írta **Stancsics Mihál**. Második bővített és javított kiadás. Pozsonyban 1842. Wigand Károly Friderik költségén 's betűivel. 55, 1 l. 8-r.

Földművelési ipar ébresztésének egyetlen módja. Írta **Stancsics Mihál**. Pesten 1842. A' szerző tulajdona. Geibel Károly bizományában. 2, IV, 49, 1 l. 8-r.

Latin nyelvtudomány kezdők számára. Írta **Sztancsics Mihál**. Pozsonyban 1842. Wigand Károly Friderik költségén 's betűivel. 8, 135, 1 l. 8-r.

Lényismeret, azaz természethistoria. Az ifjúság számára írta **Stancsics Mihál**. Egy színezett táblával. Pozsonyban 1842. Kiadta 's nyomtatta Wigand Károly Friderik. XII, 229, 1 l. 1 t. 8-r.

Magyar nyelvtudomány hangmértékkel. Kérdésekben és feleletekben. Írta **Stancsics Mihál**. Második osztály, idősbek számára. [Mottó]:

Nyelv tesz nemzetté, nemzet teszi a' hazát, ki az elsőt nem tudja, nem tagja a' másodiknak; következésképp nem fia az utolsónak.

Második kiadás. Pozsonyban 1842. Wigand Károly Friderik költségén 's betűivel. 6, 90 l. 8-r.

Magyarok története kérdések- és feleletekben, az ifjúság számára. Írta **Stancsics Mihál**. Második újradowgozott 's bővített kiadás. Pozsonyban 1842. Kiadta 's nyomtatta Wigand Károly Friderik. 96 l. 8-r.

Népkönyv. Írta és kiadja **Stancsics Mihál**. Első füzet. Pest 1842. Nyomatott Trattner—Károlyinál. 85, 1 l. 16-r.

Népkönyv. Írta és kiadja **Stancsics Mihál**. Második füzet. Pest 1842. Nyomatott Trattner—Károlyinál. 4, 64 l. 16-r.

matott Trattner—Károlyinál. 4, 64 l. 16-r.

Népkönyv. Írta és kiadja **Stancsics Mihál**. Harmadik füzet. Pesten 1842. Emich Gusztáv bizományja. Nyomatott Gyurián és Bagónál. 108 l. 16-r.

Ungarische Sprachlehre in Fragen und Antworten. Ungarisch und deutsch bearbeitet von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Vierte Auflage. Pressburg 1842. Druck und Verlag von Carl Friedrich Wigand. 78, 2 l. 8-r.

1843

Általános világtörténet az ifjúság' számára. Írta **Stancsics Mihál**. Második javított kiadás. Pesten 1843. Emich Gusztáv' nyomtatványa. 8, 79, 1 l. 8-r.

Magyar nyelvtan. Első osztály. Kezdők számára. Írta **Stancsics Mihál**. Második bővített és javított kiadás. Pesten 1843. Emich Gusztáv sajátja. 4, 60 l. 8-r.

1844

Magyar nyelvtan. Írta **Stancsics Mihál**. Első osztály. Kezdők számára. Harmadik bővített és javított kiadás. Pesten 1844. Emich Gusztáv sajátja. 64 l. 8-r.

Magyar nyelvtudomány hangmértékkel. Kérdésekben és feleletekben. Írta **Stancsics Mihál**. Második osztály. Idősbek' számára. [Mottó]:

Nyelv tesz nemzetté, nemzet teszi a' hazát, ki az elsőt nem tudja, nem tagja a' másodiknak; következésképp nem fia az utolsónak.

Harmadik kiadás. Pesten 1844. Emich Gusztáv' tulajdona. 62 l. 8-r.

Magyarok története kérdések- és feleletekben az ifjúság számára. Írta **Stancsics Mihál**. Harmadik javított kiadás. Pesten 1844. Emich Gusztáv tulajdona. 2, 96 l. 8-r.

Sajtószabadságról nézetei. Egy rabnak. Párisban [Lipcse] 1844. Amyotnál. 2, 83, 1 l. 8-r.

Széchenyi István [!] gróf Két garasára nyilatkozat. Írta **Stancsics Mihál**. Lipcsében 1844. Tauchnitz Bernatnál [!]. 24 l. 8-r.

Ungarische Sprachlehre in Fragen und Antworten. Ungarisch und deutsch bearbeitet von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Fünfte verbesserte Auflage. — Magyar nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben. Magyar és német nyelven írta **Stancsics Mihál**. Első osztály kezdők számára. Ötödik javított kiadás. Pressburg 1844. Druck und Verlag von Carl Friedrich Wigand. 76 l. 8-r.

1845

Alkalmi köszöntések, próbatételi beszédek, levelek, 's írásbeli fölfeleletek; az ifjúság számára. Írta 's részint gyűjté és módosítá **Stancsics Mihály**. Második bővített kiadás. Pesten 1845. Eggenberger József és Fia M. Acad. könyvtárosoknál. Nyomatott Kecskeméten Szilády Károlynál. 150, 2 l. 8-r.

Általános földleírás és Magyarország' leírása. Kérdések. 's feleletekben az ifjúság' számára. Írta **Stancsics Mihál**. Harmadik bővített és javított kiadás. Budapesten 1845. Emich Gusztáv' tulajdona. Nyomt. Budán a' m. kir. egyetem' betűivel. 56 l. 1 térk. [Magyarország és Erdély földabroszával.] 8-r.

Latin nyelvtudomány. Nagybobbak' számára. I. rész: Szónyomozás. <Etymologia>. Írta **Stancsics Mihál**. Pesten 1845. Emich Gusztáv' sajátja. Nyomatott Trattner—Károlynál. IV, 4, 155, 1 l. 8-r.

Sajtószabadságról nézetei. Egy rabnak. Második kiadás. London [Hamburg] 1845. Paternoster Row. 72 l. 8-r. [Szerző tudta nélkül kiadott lenyomat. Kalózkidadás.]

1846

Franczia nyelvtan. Írta **Stancsics Mihál**. Budapesten 1846. Emich Gusztáv. VIII, 103 l. 8-r.

Latin nyelvtudomány. Nagybobbak' számára. II. rész. Szókötés [!].

<Syntaxis.> Írta **Stancsics Mihál**. Pesten 1846. Emich Gusztáv' sajátján. Nyom. Budán, a magyar kir. egyetem betűivel. 12, 171, 1 l. 8-r.

Magyar nyelvtan. Írta **Stancsics Mihál**. Első osztály. Kezdők számára. Negyedik javított kiadás. Pesten 1846. Emich Gusztáv' sajátja. Nyomatott Budán, Gyurián és Bagó betűivel. 64 l. 8-r.

Népkönyv. A' fenséges nádorispány félszázadig viselt hivatalának [!] emlékére. Írta **Stancsics Mihál**. Lipcsében 1846. Keil Ernest és társai-nál. Nyomat Haszfeld Károly Henrik-től. 178, 2 l. 8-r.

Raff György' természethistóriája gyermekek' számára. A Kor' kívánatához alkalmazva kijavította **Stancsics Mihál**. Harmadik, kitisztázott kiadás. Tizennégy színezett táblával 's egy czimképpel. Pesten 1846. Emich Gusztáv' sajátja. XI, 1, 444 l. 8-r.

1847

Hunnia' függetlensége. Írta **Stancsics Mihál**. [Mottó]:

Tartsuk meg a törvényt, mert a' társaság által hozott leghíányosabb törvények is inkább üdvöztetnek, mint a' legjobb fejedelemnek önkénye. [Ajánlás]: Batthyány Kázmérnak 's az Alkotmányosság' és Törvényesség' Minden barátainak. Jena 1847. Schreiber Georg és társánál. XLI, 1. 302 l. 9-r.

Magyar nyelvtan. Írta **Stancsics Mihál**. Első osztály. Kezdők' számára. Ötödik javított kiadás. Pesten 1847. Emich Gusztáv' sajátja. Nyomatott Budán, Gyurián és Bagó betűivel. 64 l. 8-r.

Magyarok története kérdések. és feleletekben. az ifjúság számára. Írta **Stancsics Mihál**. Negyedik javított kiadás. Pesten 1847. Emich Gusztáv' tulajdona. Nyomatott Bittermann Károly betűivel. Szabadkán. 2, 96 l. 8-r.

Volksbuch von **Michael Stancsics**. Aus dem Ungarischen übersetzt. [Ajánlás]:

Allen Freunden des Volkes und der Freiheit!

Leipzig 1847. Volksbücher-Verlag. Druck von Alexander Wiede. 2, 334 l. 8-r.

1848

A' kiszabadított polgárnak börtönben írt éneke Augusztus 1-jén 1847. Kiszabadítása emlékeül közli **Táncsics Mihál** 1848, mart. 15. A' sajtószabadság diadalmnapján. Buda-Pesten [1848]. Nyomatott Beimelnél, Kapható Lukács Lászlónál a' piaristák épületében a' Beimel-féle nyomdában. 3, 7, 1 l. 8-r.

Az 1848-dik évi legújabb törvények magyarázata. Írta **Táncsics Mihál**. [Budapest 1848.] Nyomatott a szerzőnél. [Táncsics Mihály nyomdájában.] 16 l. 8-r.

Gyásznapok' emléke levelekben, melyeket feleségének írt **Táncsics Mihál**. [Mottó]:

Annál szerencsétlenebb valaki, minél többen sajnálkodhatnak fölötté.

[Ajánlás]: *Kállaynének* született *Blaskovich* asszonyságnak. Budapest 1848. Magyar Mihály könyvtárusnál. A' magyar k. egyetemi nyomda' betűivel. 186, 4 l. 8-r.

Hunnia függetlensége. Írta. **Táncsics Mihál**. [Mottó]:

Tartsuk meg a törvényt, mert a társaság által hozott leghiányosabb törvények is inkább üdvözlendők, mint a legjobb fejedelemnek önkénye.

Budán 1848. A magyar kir. egyetem betűivel. XXVI, 205, 1 l. 8-r.

Józanész. Írta **Táncsics Mihál**. [Mottó]:

Ha nem igazak állításaim, czáfoltjátok meg; ha nem elég honszerelmet tanúsítok e munkámban. forróbban szeretni tanítsatok; ha vallástalanságot találtok benne, erkölcsi jobb példát mutassatok! [!]

Budapest 1848. Nyomatott. Kozma Vazul betűivel. 8, 122 l. 8-r.

Józanész, mely három részből áll: status, vallás és nevelés. Írta **Táncsics Mihál**. [Mottó]:

Ha nem igazak állításaim, czáfoltjátok meg; ha nem elég honszerelmet tanúsítok e munkámban. forróbban szeretni tanítsatok; ha vallástalanságot találtok benne, erkölcsi jobb példát mutassatok követéssel.

Budapest 1848. Nyomatott Kozma Vazul betűivel. 6, 382, 4 l. 8-r.

Magyar nyelvtan. Írta **Stancsics Mihál**. Első osztály. Kezdek számára [!]. Hatodik javított kiadás. Pesten [1848]. Emich Gusztáv' sajátja, nyomatott Eisenfels betűivel. 64 l. 8-r.

Magyar nyelvtan hangmértékkel. Írta **Stancsics Mihál**. Második osztály. Idősbek' számára. [Mottó]:

Nyelv tesz nemzetté, nemzet teszi a' hazát, ki az elsőt nem tudja, nem tagja a másodiknak; következőleg nem fia az utolsónak.

Ötödik kiadás. Pesten 1848. Emich Gusztáv' tulajdona. Beimel betűivel. 95, 1 l. 8-r.

Magyar nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben. Magyar és német nyelven írta **Stancsics Mihál**. Első osztály, kezdők számára. Hatodik javított kiadás. — Ungarische Sprachlehre in Fragen und Antworten. Ungarisch und deutsch bearbeitet von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Sechste verbesserte Auflage. Pesten 1848. Emich Gusztáv, 64 l. 8-r.

Magyarország térképe beosztva 46 kerületre. [Tervezte és készítette] **Táncsics Mihál**. Pest [1848] Walzel. 1 l. 2-r.

Nép szava, isten szava. Írta **Táncsics Mihál**. *Kossuth Lajosnak*. <„E kis könyvet neked ajánlom.“> Budapest 1848. Nyomatott a szerzőnél [Táncsics Mihály nyomdájában]. 68 l. 8-r.

Népkönyv. (Polgári katekizmus a nép számára.) Írta **Táncsics Mihál**. A felséges nádorispány félszázadig viselt hivatalának emlékére. Harmadik javított kiadás. Budapest 1848. Nyom. **Táncsics** nyomdájában. 92, 1 l. 8-r.

Táncsics, Michael: Ansichten eines Gefangenen über Pressfreiheit. Aus dem Magyarischen von **Ernő Magos**. Pest 1848. C. A. Hartleben, 79 l. 8-r.

Politikai igazgatás [„Körös, Varasd és Zágráb megyéinkben“]. Kézli **Táncsics Mihály**. [Pest 1848.] 4 l. 4-r.

Vasárnapi egyesület, vagy segítségünk egymáson. Írta **Táncsics Mihály**. Budapest 1848. Müller Adolf tulajdona. Nyomatott Budán, Bagónál. 152 l. 8-r.

1849

Általános világtörténet az ifjúság számára. Írta **Stancsics Mihály**. Harmadik javított és bővített kiadás. Budapest 1849. Emich Gusztáv nyomtatványa. Nyomatott Pesten, Lukács és társánál. 96 l. 8-r.

Új alkotmány-javaslat, Marczius 15-kének évnapi emlékeül. Írta **Táncsics Mihály**. Debreczenben 1849. nyomatott a város könyvnyomdájában. 20 l. 8-r.

1850

Ungrische Sprachlehre in Fragen und Antworten. Ungarisch und deutsch bearbeitet von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Achte Auflage. — Magyar nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben. Magyar és német nyelven írta **Stancsics Mihály**. Első osztály, kezdők számára. Nyolczadik kiadás. Pressburg 1850. Druck und Verlag von Carl Friedrich Wigand. 76 l. 8-r.

1852

Magyar nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben. Magyar és német nyelven írta **Stancsics Mihály**. Első osztály, kezdők számára. Kilenczedik kiadás. — Ungrische Sprachlehre in Fragen und Antworten. Ungarisch und deutsch bearbeitet von **Michael Stancsics**. Erster Cursus, für Anfänger. Neunte Auflage. Pozsonyban 1852. Nyomatatta 's kiadta Wigand Károly Frídrik. 76 l. 8-r.

1858

Bordács Elek, a gyalog-árendás. [Irányregény.] Írta **Táncsics Mihály**. Pesten 1858. Nyomatott Emich Gusztáv könyvnyomdájában. 247, 1 l. 8-r.

1859

Első rész. Világkrónika. Írta **Andorlaki Maté** [!]. Pest 1859. Oszterlamm Károly bizománya [!]. Emich Gusztáv kny. XVI, 148, 4 l. 8-r.

1860

Világkrónika. Írta **Andorlaki Maté**. Pest 1860. Kiadja Oszterlamm Károly. Emich Gusztáv kny. XVI, 148, 4 l. 8-r.

1861

Magyar krónika. Írta **Andorlaki Maté**. Pest 1861. Oszterlamm Károly. Emich Gusztáv kny. 192, 8 l. 8-r.

1867

Fővárosunk. Írta **Táncsics Mihály**. [Mottó]:

A mily mértékben teremtik a fővárost nagyszerűvé: oly mértékben válik a hon hatalmassá, dicsővé.

Pest 1867. A szerző tulajdona. Nyomatott Bartalits Imrénél. 88 l. 8-r.

Magyar nyelvtanítási kézikönyvecske kezdők számára. I. Magyar-német rész. — Handbüchlein zum ungarischen Sprachunterricht für Anfänger. Írta **Táncsics Mihály**. Pesten 1867. Stolp K. O. könyvkereskedésében. Nyom. Bartalits Imrénél. VIII, 135, 1 l. 8-r.

1868

Magyar-német szótárca a német községbeli iskolák első osztálya számára. Írta **Táncsics Mihály**. Pest 1868. Stolpa Károly biz., Bartalits Imre kny. 40 l. 8-r.

Magyar-német szótárca a német községbeli iskolák második osztálya számára. Írta **Táncsics Mihály**. Pest 1868. Stolpa Károly biz., Bartalits Imre kny. 58 l. 8-r.

1869

Templom Imre, Borzasztó történet. Írta **Táncsics Mihály**. Pest 1869. No. séda Gy. kny. 32 l. 8-r.

1871

Kiáltó szó a kormányhoz és a népnevelőkhez az elnemetesedés tárgyában. Írta **Táncsics Mihály**. Tekintetes *Guthy Benő* ügyvéd úrnak, a művelődés terjesztőjének, a nemzeti irodalom pártolójának, Tasnád kerületi elnizéki képviselőtársának és barátjának ajánlja a szerző. Pest 1871. Nyomatatta idősb Poldini Ede. 72 l. 8-r.

Táncsics Mihálynak a képviselőház folyó 1871. évi febr. hóban benyújtott indítványa <illetőleg javaslata> a közoktatás és köznevelés tárgyában. Pest 1871. Bartalits Imre ny. 27 l. 8-r.

1872

Márczius 15-ki emlék. Az Osztrákországgal 1867-ben tíz évre kötött egyezmény korszakának közepe. Pesten, 1872-ben, a rám nézve végzett márczius 15-én. **Táncsics Mihály**, ez időszert országos képviselő. Pest 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál, 4 l. 8-r.

Nemzetiségi izgatók. Miletics Svetozár és pártfeleinek komoly megfontolás végett ajánlva. Írta **Táncsics Mihály**. Első füzet. Második kiadás. Pest 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál, 72 l. 8-r.

Táncsics Mihály: Magyarázó nyilatkozat Vámosi István és Német Károly ev. ref. lelkész urakhoz intézve az 1872. évi febr. 29-én a képviselőházi gyűlésen mondott beszédem végén tett indítványomhoz. Bp. 1872. Nyomatott a „Magyar Nyomda“ betűivel, [4] l. [8 hasáb], 4-r.

1873

Táncsics Mihály művei. 1. kötet. Bordács Elek, a gyalog-árendás. Megjelent 1858-ban. Második kiadás. [— Erényképek szerelmes levelekben. Megjelent 1836-ban. Második módosított s javított kiadás. — Géczi és Mezősi mint erényhősök. Megjelent 1835—6-ban. Második módosított s javított kiadás. — A hontalan leánv. Igaz költemény.] Pest 1873. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Nyomatott Heckenast Gusztávnál, 274, 2 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 2. kötet. Pazardi, Megjelent 1836. Kolozsváron s elkoboztatott. Második kiadás. [Mottó]:

A honi ipar és nemzeti dicsőség régi oklevelekkel legsikeresebben létesíthető.

[— Bogdán unokája Laura. Megjelent 1836-ban. Kolozsvárott. — Erős hit. Írta **Táncsics Mihály** 1864. Budán a börtönben. — A napszámos. Megjelent 1835-ben Pesten. — Úti rajzok.] Pest 1873. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Nyomatott Buschmann Ferencznél, 254, 2 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 3. kötet. Tordai Endre és az oklevelek. Készült 1836-ban. [— Tanító és tanítványának beszélgetése. — Férfiúi szépség. — Gyöngeségek. — Bár csak pap lenne. — Repülő sültgalambok.] Pest 1873. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Nyomatott Buschmann Ferencznél, 235, 1 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 4. kötet. Életpályám vagy emlék-iratok. Első kötet. Íratott 1851—4-ben; 8 évig tartott rejtelkedésem idején. Pest 1873. Eggenberger-féle akadémiai könyvkereskedés. Nyomatott Heckenast Gusztávnál. 1 t. [Táncsics Mihályné könyomatú arcképe. Ny. Grand V. Budapest.] 222, 2 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 8. kötet. Hit, papok, pápák. Első kötet. Ezen kötet *Baldácsy Antal* báró úr ő méltósága, szélső baloldali képviselő költéségén nyomatott. Budapest 1873. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Nyomatott Buschmann Ferencznél, 255 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 11. kötet. Nép szava Isten szava. Íratott 1846—47-ben menekülésem alatt s idején Bródban. Második kiadás. — [Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. Megjelent Párisban 1844-ben, Londonban 1845. Mindkét ízben elkoboztatott. — Mi a vallásosság? Második javított és bővített kiadás. Megjelent először 1869-ben „Arany Trombita“ című hetilapom hasábjain.] *Majoros István*, 48-as országos képviselő, e kötet nyomtatási költséget magára vállalta. Budapest 1873. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Nyomatott Vodianer F.-nél, 198, 2 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 12. kötet. Hunnia függetlensége. Megjelent 1846. Haalában, 1848. Budán, mindkét ízben eltitlatott. [Mottó]:

Tartsuk meg a törvényt, mert a társaság által hozott leghiányosabb törvények is inkább üdvöztetnek, mint a legjobb fejedelmek önkénye. Harmadik kiadás. — [Nyilatkozat gróf Széchenyi István „Két garas” című tervére. <Megjelent 1844. Lipcsében.> Második kiadás. Buda-Pest 1873. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Nyomatott Kocsi Sándor saját könyvnyomdájában. 235 l. 8-r.

1874

Nyílt levél Müller Miksa tanárhoz, „Legrégibb nyelv a magyar” című munkám bevezetéseül. Írta **Táncsics Mihály**.

Ha érveim nem alaposak: czáfoljátok meg.
Budapest 1874. Nyomatott Kocsi Sándornál. 44 l. 8-r.

1885

Táncsics Mihály művei. 5. kötet. Életpályám. Második kötet. Módosítva, bővítve, javítva és sajátkezűleg letisztázva az író által 1876-ban. Kiadta a „Központi Táncsics-bizottság”. Budapest 1885. Nyomatott Müller K. <ezelőtt Münster K.> könyvnyomdájában. 6, 155, 1 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 6. kötet. Életpályám. Harmadik kötet. Módosítva, bővítve, javítva és sajátkezűleg letisztázva az író által 1876-ban. Sajtó alá rendezte *Clair Vilmos*. Kiadta a „Központi Táncsics-bizottság”. Budapest 1885. Nyomatott Müller K. <ezelőtt Münster K.> könyvnyomdájában. 6, 188, 2 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 7. kötet. Életpályám. Negyedik kötet. Módosítva, bővítve, javítva és sajátkezűleg letisztázva az író által 1876-ban. Sajtó alá rendezte *Clair Vilmos*. Kiadta a „Központi Táncsics-bizottság”. Budapest 1885. Nyomatott Müller K. <ezelőtt Münster K.> könyvnyomdájában. 6, 199, 2 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 9. kötet. I. Mi a szocializmus és mi a kom-

munizmus? — II. Mik a vörös republikánusok és mit akarnak? Kiadta a „Központi Táncsics-bizottság”. Budapest 1885. Nyomatott Müller K. <ezelőtt Münster K.> könyvnyomdájában. 12, 69, 4, 72 l. 8-r.

Táncsics Mihály művei. 10. kötet. I. Királyista és republikánus. [<Beszélgetések.> A munkásnép számára írta *Táncsics Mihály*.] II. A forradalomról általában. [A munkásnép számára írta *Táncsics Mihály*.] III. A koczka fordul. [A munkásnép számára írta *Táncsics Mihály*.] Kiadja a „Központi Táncsics-bizottság”. Budapest 1885. Nyomatott Müller K. <ezelőtt Münster K.> könyvnyomdájában. 10, 112, 2, 4, 34, 4, 19, 1 l. 8-r.

1942

Hazai utazók Erdélyben. Csokonai, Kisfaludy S., Teleki Domokos, Kazinczy, Battyáni Vince, Bethlen Elek, Széchenyi, Déryné, Bolyai Farkas, Szentiváni Mihály, Kemény Zs., **Táncsics**, Kövály László, Erdélyi János, Szilágyi Sándor, Petőfi, Jósika, Gyulai, Mocsári Lajos, Jókai, Orbán Balázs, Eötvös József és mások erdélyi útirajzai *Molter Károly* előszavával. Készült az 1942. évi Kolozsvári Művészeti Hetekre. Összeállította *Szeremlei László*. [Mottó]:

Patriam illustrare, cum possis, nolle scelus est.
Kolozsvár 1942. Lepage Lajos könyvkereskedés. Fraternitas Rt. nyomása. 201, 5 l. 8-r.

1943

Táncsics Mihály: Életpályám. (Táncsics Mihály önéletrajzát kevésbé bővebbre vette, a helyenkint széles fejezetek lényeges mondanivalóit kiemelte, vagyis e méltatlanul elfeledett munkát hű figyelemmel újra olvasta *Szeremlei László*.) Kolozsvár [1943.] Lepage Lajos könyvkereskedése, András László kny. 266, 4 l. 8-r.

1947

Táncsics Mihály: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. *Supka Géza* tanulmányával. [A gondolat szabadság mártírja Magyarországon.] [Bp.

1947.] Új Idők Irodalmi Intézet R. T. <Singer és Wolfner> kiadása. 20, 2, 72 l. 8-r.

1948

Táncsics summárium. [Idézetek Táncsics Mihály műveiből, hírlapi cikkeiből.] Az ember, a gondolkodó, a politikus. Szerk. Szemző Piroska. Bp. [1948], Rózsavölgyi és Társa kiad., Athenaeum ny. 126 l. 12-r.

1949

Táncsics Mihály: Életpályám. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Czibor János. Budapest 1949, Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat, Révai irodalmi Intézet nyomdája, 463 l. 8-r.

II.

Táncsics Mihály szerkesztésében megjelent hetilapok.

Természet. Szerkeszti 's kiadja Kunoss [Endre]. Társszerk. és főmunkatárs [Táncsics Mihály]. Indult tavasz-hó 3-ikán. 1838. Megjelenik kedd s' pénteken. Megszűnt Nyárhó 3-ikán 1838. Nyom. a' magyar kir. egyetem betűivel. 4-r. Egy szám terj. 4 l.

1838. Tavasz-hó 3—Nyárhó 3. 1—27. sz. 108 l.

Közlemények az Élet és Tudományok Köréből. [„Dívat-, arc-, táj- 's életképekkel.”] Kiadja 's szerkeszti Kovács M[ihály]. Szerkesztő társ 1841. tavasz-é 30-ig Táncsics M[ihály]. Budapest. Szerkesztőség: Hatvani-utca 578. sz. 1-ső emelet. Indult 1841. tél-hó 1-én. Megjelenik vasárnap, kedden, csütörtökön, pénteken. Nyom. Budán, a' magyar kir. egyetem' betűivel. 4-r. Egy szám terjedelme 4 [kéthasábos] l. Előfizetési ár félévre 5 frt. Melléklet: Literatura: Lapok. — Jelentő.

1841. I. évf. tél-hó 1—tavasz-é 30. 1—51. sz. 204 l.

Munkások Ujsága. [Mottó:]

„A kormány az országért van, tehát fölötte a nemzet mindenkor intézkedhetik.”

Felelős szerkesztő Táncsics Mihály. Budapest. Szerkesztőség 1848. máj. 21-től: a Párizsi-utczában, vagy üveg-házban az 5—6. számú boltok közt. Hochenberger boltja felett az emeleten; aug. 10-től: az országúton, a múzeum irányában, Bertha Sándor 3 emeletes új házában 565. szám alatt [Táncsics Mihály lakásán]. Kiadóhivatal [Magyar Mihály könyvkereskedésében, Ferencziek-tere]. Indult 1848. ápr. 2-án. Megjelenik minden vasárnap reggel, 1848. aug. 10-től: hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön, szept. 29-től: minden kedden és pénteken. Megszűnt 1848. dec. 29-én. [Madarász László rendőrniszter betiltotta.] Kiadó[-tulajdonos] Táncsics Mihály 1848. dec. 1-ig [felüntetve]. A biztosíték letételéig a szükséges kezességet Magyar Mihály könyvtáros vállalta el. Nyomatik az egyetemen, 1848. máj. 21-től [Táncsics Mihály nyomdájában] saját betűivel, júl. 16-tól nyomtatja Kozma Vazul, dec. 1-től Lukács és Társnál. Ára ez újságnak három évnegyedre postán küldve 3 ezüst frt, Budapesten 2 frt. Egy-egy számnak ára egy ezüst garas, 1848. ápr. 30-tól 4 ezüst kr. Forma: 8-r., 1848. szept. 29-től 4-r. Egy szám terjedelme 16 l., 1848. aug. 10-től 8 [egyhasábos] l., szept. 29-től 4 [kéthasábos] l. Egyes számai 6000 pld.-ban jelentek meg. Előfizetők száma 800—900. A lap fő grafikus képe 1848. ápr. 16-tól, máj. 21-től, szept. 29-től megváltozott.

1848. I. évf. ápr. 2—szept. 24. 1—33. sz. 424 l.

1848. [Új folyam.] sep. 24—decz. 29. 1—26. sz. 108 l.

Melléklet a' Munkások ujsága 3. számához. Magyarhon' Átalakulása iránti eszmék. [Írta] Keresztszeghy Antal. [2] l. 2-r.

Forradalom. Magyarázza és fejtegeti Táncsics Mihály. Első f. [Debreczen 1849. ápr.] [Nyomatott a város könyvnyomdájában.] 8-r. 16 l. Előfizethetni Csáthy és Telegdi könyvtársoknál. Egyenként minden f. 6 ezüst kr.

Második f. Debreczenben 1849 [ápr.?.] Nyomatott a város könyvnyomdájában. [17]—32. l.

Harmadik f. Budapesten 1849 [máj.]. Nyomatott Lukács és társ. féle nyomdában. [33]—48. l.

Negyedik ív. Budapesten 1849. Ny. u. o. [49]—64. l.

Ötödik ív. Budapesten 1849. Ny. u. o. [65]—80. l.

Hatodik ív. Budapesten 1849. Ny. u. o. [81]—96. l.

Hetedik ív. Budapesten, június 28-kán 1849. Nyomatott Lukács és Társa féle nyomdában. [97]—112 l.

Nyolcadik ív. Nyomatott Lukácsnál. [113]—128. l.

Debreczeni Vásárfia. Kedveskedésül adja *Táncsics Mihál*, 1-ső iskátula. Debreczen [1849]. Nyom. Debreczen város könyvnyomdájában. [4] l. 4-r. Ára egy egy iskátulának négy váltó krajczár.

Kalauz. Ismeretterjesztő és szépirodalmi hetilap. Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos *Magyar Mihál*. Szerkesztő és főmunkatárs 1859. jan. 15-től júl. 30[?]-ig [*Táncsics Mihály*]. Pest. Szerkesztő és kiadó iroda Egyetem-utca 1. sz. Ind. 1857. júl. 4-én. Megjelenik hetenkint szombaton. 4-r. Egy szám terjedelme 16 [kéthasábos] l. Nyomatott Gyurián József könyvnyomdájában.

1859. 3-ik évi folyam. jan. 15—júl. 30. 3—31. sz. 33—496 l.

Arany Trombita. Politikai, ipar- és gazdasági hetilap a munkás nagy közönség számára. 1869. júl. 3-tól; Munkások újsága. Fel. szerk. *Táncsics Mihály*, 1869. jan. 30-tól *Sassy Árpád*, nov. 13-tól *Borsodi László*. Társszerk. 1869. jan. 27-ig *Sassy Árpád*. 1869. júl. 3-tól az Általános Munkás Egylettől kiküldött „munkás bizottmány”: *Kretovics József*, *Szmolényi Nándor*, *Ihrlinger Antal*. Pest. Szerkesztési iroda a kiadóhivatallal együtt: Józsefváros, Zerge-utca 13. sz., 1869. okt. 30-tól: Mészáros-utca 2., I. 17. sz. Indult 1869. jan. 2. Megjelenik minden szombaton. Márc. 6—27. közt szünetelt. Megszűnt 1869. dec. 21-én. Laptulajdonos: *Táncsics Mihály*. Nyomt. Noséda Gyula. Előfizetési díj egész évre 6 frt, félévre 3 frt, egyes pld. ára 10 kr. Forma: 2-r. Egy szám terjedelme 8 [kéthasábos], 1869. okt. 16-tól 4 [kéthasábos] l. A lapfő grafikus képe 1869. jún. 5-től megváltozott. — Rovatok: Megyei és községi élet, Külföld, Hirlapi szemle, Politikai ujdonságok, Tárca, Tudomány és ismeretek, Szabad sajtó, Nemzet és népgazdaság, Ipar.

1869. I. évf. jan. 2—dec. 21. 1—49. sz. 384 l. .

I S M E R T E T É S E K

1848 CENTENÁRIUMÁNAK MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALMA*

A negyvennyolcas magyar forradalom századik évfordulójának méltó megünneplését ugyanúgy a Párt kezdeményezte és vezette, ahogy a Párt indít el és támogat minket, felszabadult magyar dolgozókat minden tettünkben. Útmutatónk, *Rákosi Mátyás* világított rá azokra a szempontokra, amelyeknek figyelembentartása nélkül hűtlenek lennénk a negyvennyolcas forradalom szelleméhez, s az ő tanításait *Révai József* fejtette ki részletesebben a demokratikus magyar közvélemény előtt. Mi az oka annak, hogy száz év múltán éppen a magyar kommunisták tartják ébren legkövetkeztesebben a negyvennyolcas forradalom szellemét? Az, hogy ma a magyar kommunisták vezetik s egyedül a magyar kommunisták képesek vezetni a negyvennyolcas forradalom örökségének megvalósításáért, a népünk szabadságáért és nemzeti függetlenségéért folyó harcot.

Mert a negyvennyolcas forradalom legdöntőbb sajátossága — tanítja Rákosi Mátyás — a népszabadság és a nemzeti függetlenség ügyének összefonódottsága volt. „A nemzeti és társadalmi céloknak ez az egybeesése erősítette a magyarság összefogását, ez adott a szabadságharcnak olyan lendületet és egységet, amelyet a többi országok forradalmában hiába keresünk.” (Építjük a nép országát, Bp., 1949, 106—107. l.) Mindenekelőtt a haladó erők összefogásának területén járnak tehát élen a magyar kommunisták negyvennyolc örökségének valórváltásában. Tudják, hogy csak a haladó erők egysége teheti elérhetővé az újabb és újabb sikereket, aminthogy 1848-ban is „ez tette lehetővé azokat a győzelmes harcokat, melyekre méltán büszke ma is a magyarság, s amelyeknek csak a két reakciós nagyhatalom összefogása tudott végetvetni” (u. o.).

Rákosi Mátyás nem véletlenül hangsúlyozza, hogy a negyvennyolcas forradalom vereségét „főleg idegen, reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére”, nem véletlenül hangsúlyozza, hogy „nem elsősorban a saját belső gyengéi, hanem a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le” a magyar forradalmat (474—475. l.). Ezzel is arra figyelmeztet minket: hiába építjük fel Magyarországon a nép országát, ha nem készülünk fel éberén az imperialisták támadó kísérleteinek elutasítására, visszaverésére. Ugyanakkor azonban negyvennyolc példájával arra is figyelmeztet, hogy e mellett mégsem szabad elhanyagolnunk a saját hibáink, saját belső gyengéink elleni harcot sem: „A forradalom elbukásához nemcsak a cár és az osztrák császár együttes erőfölénye, de az akkori nemzeti összefogás belső gyengesége is hozzájárult” (107. l.). Ezért, amennyiben valóra kell váltanunk negyvennyolc örökségét, annyiban meg is kell haladnunk ezt az örökséget: nemcsak a haladó erők összefogásáért kell harcolnunk negyvennyolc mintájára, hanem azért is, hogy ennek az összefogásnak az élen a legkövetkeztesebb forradalmi erő, a munkáosztály álljon, az az erős magyar munkásság, amely száz évvel ezelőtt még osztályá sem szerveződött, leggyengébb csoportját alkotta az akkori magyar társadalomnak.

Ezeket a tanításokat fejtegeti tovább Révai József, aki már az ellenforradalmi korszak nehéz éveiben írott tanulmányaiban magadta a negyven-

* Ez a bírálát Balázs Tibor, Balázs Tiborné, Hanák Péter, S. Sándor Pál és Spira György közös munkája.

nyolcas forradalom megértésének kulcsát. Ezekre a tanulmányaira támaszkodva Rákosi Mátyás útmutatásainak szellemében fogalmazza meg most a centenárium megünneplésének irányelveit. „Legyünk méltók 48 szelleméhez, tanuljunk 48-ból, kerüljük el 48 hibáit, folytassuk és tetőzzük be 48 művét; ezeknek a jel-szavaknak a jegyében kell megünnepelni a centenáriumot”, írja (48 útján, Bp., 1948. 64 l.). Milyen legyen hát a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc történeti értékelése? Mutassa meg, hogy 1848-ban egyszerre folyt a harc mind a feudális, mind a gyarmati elnyomás felszámolásáért. Mutassa meg, hogy a magyar haladásért folytatott harc 1848-ban először lett része a haladásért európai méretekben folytatott harcnak. Mutassa meg, hogy a magyar szabadságharc központi alakja Kossuth volt, aki szüntelenül küzdött a nemzeti egység megteremtéséért s a megalkuvók félreállításáért, de ugyanakkor érdemükhöz mértén méltassa a forradalom balszárnyának nagy vezetőit is. S az elismerés mellett szólaljon meg a bíráló hangja is a forradalom hibáival szemben, elsősorban a parasztkérdés, a nemzetiségi kérdés és a külpolitikai kérdések terén. A negyvennyolcas forradalom történeti értékelése végezetül leplezze le a nagybirtokos arisztokrácia nemzetárulását, mint a forradalom bukásának egyik jelentős okát.

Ezeknek a most csak igen vázlatosan ismertetett szempontoknak kellett irányítaniok a negyvennyolcas forradalom minden megemlékezését. Különösen áll ez a történetírók munkájára, amelynek elsősorban kellett és kell szolgálnia forradalmi hagyományaink felelevenítésének és ébrentartásának ügyét. Vizsgáljuk meg tehát, teljesítették-e a magyar történészek az eléjük tűzött feladatokat, méltóképpen kivették-e részüket a forradalom és szabadságharc megünnepléséből, ismertetéséből és népszerűsítéséből. S mutassuk meg azt is, hol furakodtak be soraik közé ellenséges elemek, akik a centenárium alkalmát a reakció erősítésére, népünk megtévesztésére akarták felhasználni.

*

A centenárium évének egyik legelső tudományos terméke: *Mérei Gyula* munkája (Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848, Bp., 1948. A Teleki Pál Tudományos Intézet kiadása, 215. old.). Tanulmánya a hazai feudális társadalom történetét tárgyalja a XVIII. sz. végén, illetve a XIX. sz. elején. Mint a szerző hangsúlyozza, ez a századforduló a francia háborúk támasztotta nagy gabonakonjunktúra időszaka, mely a majorsági gazdálkodást folytató földesúri osztályt méginkább az árutermelés irányába tereli. Ezzel kapcsolatos a jobbágyság helyzetének válságosra fordulása: megnő a robot, a telkek rovására kiszélesül az allódium s a jobbágyok mind szűkebb területre szorulnak. De a majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a birtokosok válságát is kimélyíti. Óhatatlanul felveti a bérmunka és a hitel igényén keresztül a tőkeszerzés feladatát. Mert hiszen a jobbágy termelőeszközei elavultak, robotja rossz és kevés munkát ad, így a bérmunka és a fejlettebb termelőeszközök használata elsőrendű szükségletté válik a földesúr számára s ezeket pénz hiányában általában nem tudja megszerezni.

Látható, hogy *Mérei Gyula* gazdaság- és társadalomtörténetünk egyik legérdekesebb és ezideig legelhanyagoltabb területét vette művelés alá. Ez komoly érdeme! *Domanovszkyék* után, akik félték a forradalomelőtti évtizedek gazdaságtörténetének feltárásától, valamint *Szekfü Gyula* után, aki a jobbágysors romlásának kérdését helytelenül a nemesi vármegye zsarnokságával és nem az árutermelés kibontakozásával magyarázta (Magy. Tört. V. k. 236. l.), *Mérei Gyula* érdeme általában, hogy kísérletet tett a reformkorszak gazdaság- és társadalomtörténetének beható vizsgálatára különösen pedig, hogy a kapitalista üzemekről kimerítő és részletes képet rajzolt. Megállapításai azonban helyesbítésre szorulnak. Ezzel kapcsolatban itt csupán három szempontot vetünk fel.

1. *Mérei* szerint elsősorban a francia háborúk következtében fellépő konjunktúra idézte elő a hazai feudális társadalom egyre mélyülő válságát (41., 92., 169. l.). Ez tévedés. Hiszen a birtokosok válságát — a „főúri társadalom (?) bomlását” — a konjunktúra — átmenetileg — egyenesen *enyhítette*.

2. Az *úrtermelő* arisztokrácia (és a birtokos nemesség) válságának alapvető oka Magyarország *gyarmati* helyzete volt. E tévvezű elsődrendű jelentőségét azonban Mérei háttérbe szorítja. Ezzel kapcsolatban így ír: az arisztokraták konzervativizmusa „meggátolja .. hogy a birtoküzemek olcsóbb hitelhez jussanak és ezáltal a korszerű gazdálkodási módra áttérhessenek“. Megakadályozta, hogy „az arisztokrácia egész tömegében (?) nagypolgár vá, vállalkozóvá alakuljon át“ (92. l.). Nem az arisztokrácia konzervativizmusa, hanem Magyarország *gyarmati* helyzete akadályozta meg a főnemesség tőkeszerzésének sikerét is. Erre Mérei nem mutat rá. Ezért téves megállapításokat tesz a reformpolitikáról is.

3. Mérei ugyanis — köznemességről írva (III. f.) — *töretlen és egyenes-vonalú* pályán látja fejlődni a reformpolitikát. A köznemesség oldalán Deák személyét emeli ki — kit e töretlen politika személyi képviselőjeként jellemez —, főnemesi oldalról pedig Széchenyi „nagypolgári“ szerepét húzza alá (105. l., stb.). Pedig sem Széchenyi, sem Deák, sem pedig az általuk képviselt társadalmi rétegek nem viszonyultak mereven — *csak* haladó, vagy *csak* reakciós pártállással, — a reformpolitikához. Széchenyi a *gyarmati* függőség és az elavult feudális termelőviszony közül csupán az utóbbit (azt is igen óvatosan) akarta felszámolni. A köznemesség ingadozó magatartását — amit Deák országgyűlési szereplései is világosan illusztrálnak, — jól mutatja a polgári reformokkal szemben elfoglalt állásfoglalása. Amikor pl. — tőkeszerzés céljából — szóba hozták az örökváltságot, életbeléptetéséből nem lett semmi (a 32-es országgyűlésen), mert ugyanaz a reformot pártoló nemesség — kellő tőke hiányában — inkább ragaszkodott az ingyen robothoz, mint a drága, bár szakszerűbb bérmunkához. Továbbá Mérei az örökváltságról írva nem emeli ki, hogy ennek a reformnak csupán azért volt némi jelentősége, mert a *feudalizmus felszámolásának irányába* mutatott. Hiszen a főkérdés — a tőkehiány megszüntetésének — szempontjából *semmi* jelentősége nem volt. Ez ismét a *gyarmati* viszony elhanyagolására mutat. A szerző tévedései a széleskörű tárgyi ismeretek és a marxista-leninista történetfelfogás egységének sokszor fellelhető hiányából következnek.

*

P. Zsigmond Pál tanulmányában (A tőkés termelés feltételei a magyar mezőgazdaságban 1848-ban, Társadalmi Szemle III., 1948, 109—123. l.) szintén a magyar mezőgazdaság forradalomelőtti fejlődésével foglalkozik. P. Zsigmond Pál azt vizsgálja, hogyan ment végbe az *eredeti felhalmozás* folyamata a magyar mezőgazdaságban. Kimutatja, a parasztság elszelléresedésének főoka az, hogy a földesurak a XVIII. század közepétől fogva áttérnek az úrbéres gazdálkodásról a majorsági gazdálkodásra, s a majorsági gazdálkodás kialakulását egyfelől a mezőgazdasági termelésbe bevonható munkaerőmennyiségnek, másfelől a mezőgazdasági termékek piacának megnövekvése vonja maga után. Kimutatja, hogy a közvetlen termelőknek termelőeszközeiktől való megfosztása nálunk elsősorban nem a jobbágytelkek elvételének, hanem megcsonkításuknak formájában ment végbe.

Az eredeti felhalmozás folyamata idézi elő azt a helyzetet — mint P. Zsigmond Pál rámutat —, hogy a negyvennyolcas forradalom idején Magyarország megművelhető földterületének körülbelül 70 százaléka a földbirtokosok vékony rétegének kezében van s hogy ugyanakkor a magyar parasztságnak mintegy 60 százaléka nincstelen zsellér. A termelőeszközök birtokából kisemmi-zett parasztszok munkaerejének visszavásárlása azonban nem történik meg, mivel a földbirtokosok az ország *gyarmati* helyzete miatt nem rendelkeznek ehhez elegendő pénzzel. Ezért a polgári átalakulás Magyarországon nemcsak a feudális viszonyoknak, hanem a *gyarmati* helyzetnek a felszámolását is feltételezi.

P. Zsigmond Pál ezeket az eredményeket azzal a fegyelmezett gondolkodással, azzal a világos elemzéssel éri el, amellyel az eredeti tőkefelhalmozás szempontjait elsőként alkalmazza a magyar történelemre. Tanulmányában egyszerre száll szembe mind a feudális viszonyok válságba jutásának esetlegeségét hirdető szellemi történetekkel, mind a magyar fejlődés *gyarmati* sajátos-

ságait figyelmen kívül hagyó vulgáris materialistákkal. Tanulmányának érdemei mellett azonban hiányosságai is vannak.

1. P. Zsigmond Pál témájánál fogva nem tér ki részletesen a negyven-nyolc előtti korszak politikai fejlődésére. Ebből fakad az a hiányosság, hogy tanulmányából nem világlik ki élesen, hogy hogyan hat vissza ez a politikai fejlődés saját gazdasági alapjára, amelynek rajza P. Zsigmond Pál tanulmányának tárgya. Azt, hogy az osztrák és a magyar uralkodóosztályok közti ellentét kiéleződése a negyvenes években nyílt törésre vezetett, a tizes években viszont például még nem eredményezett szakítást Ausztria és Magyarország között, P. Zsigmond Pál pusztán azzal magyarázza, hogy a negyvenes években már létrejöttek, a tizes években viszont még nem jöttek létre a tőkés termelés feltételei a magyar mezőgazdaságban (122—123. l.). A negyvennyolcas forradalom kitörésének azonban nemcsak az volt a feltétele, hogy az eredeti tőkefelhalmozás folyamata bizonyos fokot elérjen Magyarországon vagy hogy a magyar társadalom egyes osztályainak helyzetében bizonyos változások következzenek be, hanem az is, hogy a magyar társadalom egyes osztályai keresztülmenjenek a *politikai* fejlődésnek bizonyos folyamatán.

2. A negyvennyolcas forradalom legfontosabb feladatát a termelés, különösképpen a mezőgazdasági termelés kapitalizálásának terén P. Zsigmond Pál így határozza meg: „...Meg kellett teremteni annak a lehetőségét, hogy a termelőeszközöktől és személyi függéstől egyaránt „felszabadult” proletár valóban bér munkásként dolgozhasson a polgári földtulajdon urai számára” (123. l.). Ez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. Még a mezőgazdaság fejlődésének szempontjából sem pusztán az volt a döntő, hogy a nincstelen paraszt a polgári földtulajdon urainak dolgozó *agrár*proletárrá, hanem ugyanakkor az is, hogy *ipari* proletárrá legyen. Csak az önálló magyar ipar kifejlődése, magyar ipari proletariátus létrejötte teremthette meg a mezőgazdasági termékeknek a mezőgazdaság kapitalista fejlődéséhez szükséges belső piacát, emelhetette ki Magyarországot gyarmati helyzetéből.

3. Helytelen végül, hogy P. Zsigmond Pál az 1804—5-i összeírás megbízhatatlan adataiból von le eléggé messzesemenő következtetéseket, azt állítván ugyanis, hogy 1805 és 1828 között Magyarországon csökkent a telkesjobbágyság száma, mivel erre a korszakra az allódizációs folyamat fellendülése jellemző. Az allódizációs folyamat fellendülése persze valóban jellemző a francia háborúk korszakára, de egyfelől — mint maga a szerző mutatja ki — az allódizáció nálunk főleg nem a telkek számának csökkentését, hanem az egyes telkek megcsonkítását jelentette, másfelől az allódizáció egyáltalán nem zárta ki a telkek már megindult feldarabolódási folyamatának továbbfolytatódását, aminek pedig az egyes jobbágycsaládok telki állományának csökkenése, viszont a jobbágycsaládok összes számának növekvése felelt meg (a zsellércsaládok összes számának még nagyobbarányú növekvése mellett). Ez a hiba rávilágít P. Zsigmond Pál tanulmányának arra az általános gyengeségére, hogy a marxista ideológia tanításait nem egyesíti kellő mennyiségű forrásanyag felhasználásával. Az itt felsorolt hibák, illetve hiányosságok ellenére ki kell azonban domborítanunk P. Zsigmond Pál tanulmányának kezdeményező szerepét az eredeti tőkefelhalmozás magyarországi történetének vizsgálatában.

*

Ugyanezekről a kérdésekről ír *Spira György* is. (A Valóság 1948 márciusi és júliusi számában megjelent két tanulmányának címe: *A szunnyadó láva és A tehetetlen kor.*) „A jobbágy elnyomódását — írja helyesen *Spira* — alapjában véve a *majorsági gazdálkodás kialakulása idézi elő azzal, hogy egyre nagyobb mértékben megfosztja termelőeszközeitől.*” (Valóság, 1948. 182. l.)

Az eredeti tőkefelhalmozás folyamatát *Spira* a pestmegyei viszonyok részletekbemenő finom rajzával mutatja be. A majorsági gazdálkodás kialakulása itt — „a XVIII. sz. utolsó két évtizedében történik meg” s ezzel a jobbágyság egyre inkább válságos helyzetbe kerül.

Hogyan kapcsolódik mármost ehhez — a másik oldalról — a nemesi osztály válságának rajza? A továbbiak folyamán ezt a képet mutatja be a szerző.

Ezt a válságot Spira a tökehiány megszüntetésére irányuló törekvések különböző formáiban szemlélteti. Ezért emeli ki a tőkeszerzés kísérletét az örökváltság és a hitelügy (ösiség, váltótörvény, kétgarasos terv) rendezése útján. S amint hangsúlyozza, mindezen eszközök eredménytelenek voltak a tőkeszerzés szempontjából. Sem az örökváltság, sem pedig a hitelügy rendezésének formái nem tették lehetővé a pénztőkék felhalmozását. Az egyetlen járható út egyre világosabban mutatott a gyarmati elnyomás felszámolásának irányába, de erre az útra — amint ezt a szerző kiemeli — csak az 1848-as forradalmi események nyomására lépett rá a nemesség. Spira tehát helyesen mutat rá Magyarországy gyarmati függő viszonyára. Több fontos kérdésben sikerrel egyesíti a forráskutatást a marxista-leninista ideológiával.

Vegyük azonban szemügyre Spira néhány hibáját:

1. Spira azt írja, hogy a természeti, önellátó gazdálkodás — „magyarul” feudális gazdálkodás és az árutermelés — kapitalista gazdálkodás (535). Állításai tévedések. A természeti gazdálkodás, csak egyik (első) szakasza a feudális termelésnek. Már a feudalizmusban is van árutermelés. Ezt az árutermelést — megkülönböztetésül a tőkés termeléstől — marxista terminológiával egyszerű árutermelésnek nevezzük. Ebből már az is következik, hogy az árutermelést nem lehet azonosítani a kapitalista gazdálkodás fogalmával.

2. Spirának egy további tévedése a gyarmati rendszer kifejlesztésének kérdésével kapcsolatos. Azt írja, hogy „mivel a magyar nemes nem hajlandó sem sajátmagát megadóztatni, sem jobbágyaira... adókat róni” — ezért a Monarchia — „kénytelen vámpolitikájával az osztrák ipart és kereskedelmet erősíteni a magyar rovására” (187. l.). „Magyarul”: Spira szerint a nemesi adómentesség fenntartása volt a fő oka Magyarországy gyarmati elnyomásának. Ezzel szemben az igazság az, hogy „a nemesi adómentesség... alárendelt oka volt az osztrák gyarmati vámpolitikának. Sőt, az adómentesség számos esetben egyenesen védelmet nyújtott a magyar manufaktúráknak a bécsi kormány gyarmati politikájával szemben”, — hangsúlyozza Révfi József (Marxizmus és magyarság, Budapest, 1946. 110. l.). Fenti felfogásával Spira azoknak a liberális történészeknek elméletét vette át kritika nélkül, akik a Habsburgokat felmentve a gyarmati elnyomás felelőssége alól, ezt a magyar nemesség nyakába akarták varrni.

3. Végezetül csak utalunk arra, hogy Spira a magyar feudalizmus válságának korszakát mereven, egyoldalúan értelmezi. Amennyiben rámutat arra, hogy a nemesség önként nem lépett rá a forradalom útjára (1848-ig), s ezért a tárgyalt korszak „tehetetlen kor”; igaza van. Amennyiben nem veszi észre a korszak másik oldalát — *reformjellegét* — nincsen igaza. Csupán tehetetlen korként értelmezni e félév század történetét: ez ellentmond e korszak dialektikus felfogásának. Az ösiséget, az örökváltságot, stb. csak a tökehiány megszüntetése szempontjából ítéli meg, de nem veszi figyelembe, hogy azok a feudális viszonyok felszámolásának irányába esnek. A vámkérdésről írva kiemeli, hogy az a gyarmati viszony felszámolására irányuló követelés s ebből mégsem vonja le azt a tanulságot, hogy ez a korszak *reformjellegére* és nem *tehetetlen jellegére* mutat. Hiszen például a védegylet-mozgalom (amiről Spira egyáltalán nem ír) a pár év múlva kirobbanó függetlenségi harc társadalmi bojkott-mozgalom formájában jelentkező előjátéka volt. Így Spira túlzott — forradalmi — követelményeket támaszt egy a forradalmat csupán előkészítő korszakkal szemben, amikor a forradalom — Lenin által formulázott — feltételei még nem fejlődtek ki eléggé. Nem „tehetetlen kor”-ról, hanem a „reformkorszak nagy érdemé”-ről ír Révfi József s nem véletlenül beszél Marx a magyarok „fényes politikai tevékenység”-éről és arról, hogy — az 1830-tól 48-ig terjedő korszakban — „a magyar alkotmány feudális formáit... a demokrácia javára használták ki” (Marx—Engels: A magyar forradalom, V. k. Kolozsvár, 1945. 13. l.).

S. Sándor Pál monográfiája (A jobbágység az 1832/36-os országgyűlésen, Budapest, 1948.) az egyik reformországgyűlésen, mint részletproblémán keresztül a feudalizmus válságának egész gazdasági, társadalmi és politikai problematikáját igyekszik feltárni. S. Sándor Pál könyve egyik első kísérlet egy kisebb körű széles forrásanyagra támaszkodó, módszeres marxista feldolgozására.

S. Sándor Pál kiindulópontja az, hogy a XIX. század elejére a feudalizmus Magyarországon teljes válságba került. A válság gyökerei a XVIII. századba nyulnak vissza. Akkor kezd az addigi úrbéres gazdálkodás majorsági gazdálkodássá átalakulni. A válság okait és következményeit világosan fejti ki. Helyesen emeli ki azt is, hogy a termelőerők fejlődésével ellentétbe jutott feudális termelőviszonyok minden további fejlődés gátjává váltak, fennmaradásuk nem csupán a jobbágység elnyomorodásához, hanem a birtokos nemesség lassú tönkremenéséhez is vezetett. Ezért a nemesség számára is létkérdéssé vált a termelőviszonyok kapitalista átalakítása — ahogy a szerző nevezi: „a polgári reform”. Másrészt viszont a birtokos nemesség többsége nem volt képes a feudális termelőviszonyok felszámolására, mert nem volt elégséges tőkéje ahhoz, hogy az ingyen robot helyett munkaerőt vásároljon, és hogy birtokán kapitalista gazdálkodást vezessen be. Ez az ellentmondás alapvetően meghatározta a közép- és kisbirtokos nemesség magatartását a polgári viszonyok megteremtését, tehát a jobbágység felszabadítását illetően. Eddig lényegében helyes S. Sándor Pál könyvének elméleti felépítése, amelyet széles bizonyítói anyaggal támaszt alá. Ezen a ponton azonban további következtetésébe hiba csúszik. „A tőkehiány gátat vetett a bér munka alkalmazásának, a feudális viszonyok megkötötték a bér munkaerő használatát” — írja (39. old.); (helyesen: megakadályozták, nem „megkötötték”). Ugyanis a pénzvagyron felhalmozódását és így a bér munka használatát alapvetően nem a feudális viszonyok, hanem *Magyarország gyarmati helyzete* akadályozta meg. A Magyarországot gyarmati függésbe süllyesztő osztrák gazdaságpolitika volt az ipar és kereskedelem kifejlődésének, a pénzvagyron felhalmozódásának és így a kapitalista termelőviszonyok megteremtésének legfőbb akadálya.

S. Sándor Pál nem emeli ki elég világosan, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század elején Magyarországon az *eredeti tőkefelhalmozás* folyamata játszódik le. Ezért azt sem mutatja meg világosan, hogy nálunk e folyamatnak csak egyik oldala, a parasitoknak a termelőeszköztől való megfosztása vette kezdetét, a termelőeszközök csak a mezőgazdaságban halmozódtak fel, az ipari termelőeszközök jelentős fejlődése és felhalmozása, továbbá a pénzvagyron felhalmozása nem következett be. S. Sándor Pál azonban elhanyagolja az eredeti felhalmozás eme másik oldalát, pedig ez döntő fontosságú mind a gyarmati viszony, mind a termelési és munkaerőválság kérdéseinek értékelésénél. S. Sándor Pál eme alapvető hibájából több hiba következik.

1. Nem hangsúlyozza, hogy a válság azért olyan súlyos, mert az egyre növekvő zsellértömegeket a fejlődésben meggátolt ipar nem tudja felszívni. Ez akadályozza a jelentős belső piac kialakulását, tehát az árutermelés kibontakozását is.

2. Bár több ízben említi, nem magyarázza meg kellőképpen a nemzeti függetlenség és társadalmi haladás szoros összefüggését.

3. Ezek a hibák arra vezettek, hogy S. Sándor Pál az 1832/36-os országgyűlésnek a gyarmati helyzet felszámolása felé tett kezdeményező lépéseit egyoldalúan csupán rendi sérelmi politikának minősíti (106—107., 111—112. old.), sőt, könyvének összegezésében azt írja, hogy „a nemzeti reformok sürgetése a polgáriak elhanyagolását eredményezi” (8. old.). Ilyen mereven nem lehet a „nemzeti” és „polgári” reformokat szembeállítani, hiszen e kor nemességének nemzeti „séreلمي” politikája nem egyszerűen a „középnemesi kuruckodás, az évszázados sérelmi politika” folytatása, hanem a XVIII. század vége óta eltelt hat évtized alatt „lassan-lassan új tartalmat” kapott (Révai: Marxizmus és magyarság, 116—117. old.).

E hibától eltekintve, S. Sándor Pál kitűnően ismerteti az országgyűlés lefolyását, politikai harcait. Könyvének ez a része (Birtokbirtok és örökváltás; Ürizzék és polgárjog) nemcsak számos lényeges és új megállapítást tartal-

maz, hanem jól megírt, érdekes olvasmány is. A teljes forrásanyag felhasználásával tárja fel a birtokos nemesség belső ellentmondásait és politikai ellentéteit: az arisztokrácia és köznemesség ellentétét, a kétarcú nemesség állandó ingadozásait, a liberális ellenzék táborán belüli ellentéteket is. Különösen kiemelkedő rész a bécsi kormány és a vele szövetségben álló egyházi és világi arisztokrácia reakciós, nemzetellenes politikájának leleplezése. S. Sándor Pál titkosrendőri és kémjelentések alapján mutatja be, hogy milyen eszközökkel próbálták Bécs és hű kiszolgálói, az áruló főpapok, meggátolni a legkisebb haladást is. Rémhírterjesztés, megvesztegetés, megfélemlítés, vagy jobb híján a nyílt fegyveres terror tartozott a reakció állandóan alkalmazott fegyverei közé. S. Sándor Pál kitűnően tárja fel a liberális ellenzék letörésére irányuló aljas cselszövést, kiemelve Hám püspöknek — a szabadságharc elvetemült árulójának — továbbá Lajcsák és Lonovics püspököknek szerepét, akik mint terrorcselekmények szervezői és ihletői, mint a konzervatívok főkortesei, mint rendőrspiclik, a bécsi reakció legmegbízhatóbb támaszai voltak Magyarországon.

Az egész országgyűlés, S. Sándor Pál helyes értékelésében, pozitív, előremutató, mert a feudalizmus válságának fő problémáit felvetette és megoldásokat előkészítette, ha maga — a reakció túlereje és a haladás táborán belüli ellentétek miatt — megoldani nem is tudta.

S. Sándor Pál könyve, hibái ellenére is, jelentős és értékes kísérlet a reformkor marxista feltárására. A források kiértékelése és a politikai küzdelmek kibontása jó, és ha elméleti hibáit kijavítja, S. Sándor Pál a reformkor kitűnő marxista feldolgozását tudja majd adni.

*

A fent ismertetett munkák a magyar társadalom forradalomelőtti kérdéseivel foglalkoznak. Eckhárt Ferenc könyve (1848 a szabadság éve, Budapest, 1948. 314. old.) már 1848—49 történetének feltárásával kísérletezik. Bár könyvét — amint azt a szerző az előszóban jelzi, azzal a szándékkal írta, hogy „minden magyar” számára megmutassa „az első magyar demokrácia századik évfordulójá”-nak jelentőségét, e célját korántsem érte el. Írása tudományos formába bujtatott *ellenforradalmi propaganda*, melyben 1848. századik fordulójának ünnepén — a forradalom és szabadságharc eszményeinek megtagadása jut kifejezésre. Eckhárt elégtelen tudományos eszközökkel látott hozzá témája megírásához, mikor fukarkodott a vonatkozó gazdag irodalom felhasználásával, s mikor a *monarchikus* szemléletű történetírók (Károlyi—Thim—Steier, stb.) művei alapján igyekezett megírni a tüggetlenségi harc eseményeit. Szabó Ervin munkáját Eckhárt csupán demokratikus fedezéknek használta reakciós elvei takargatására.* Ezeknek a munkáknak kritikátlan használata, tetézve Eckhárt reakciós szemléletével, szükségszerűen eredményezte azt a felfogást, mely szerint a forradalom és szabadságharc eleve kilátástalan küzdelem volt. Azt, hogy 1848—49 szabadságharca szerint is — mint a többi polgári ideológus szerint — eleve kudarcra volt ítélve és ezért természetesen irreális volt, virágnyelven így fejezte ki: a menekülő Kossuth bizonyára visszaemlékezett „egykori ellenfelére, a döblingi elmebetegre, aki próféciált neki a nagy tragédiáról, amely íme bekövekezett” (288. l.). Vagyis: „a nagy tragédia” nem a „belső bitangok” és a nemzetközi reakció összefogásának eredménye, hanem annak — az Eckhárt által nagyon is sajnálatosnak tartott ténynek — a következménye volt, hogy Kossuth nem hallgatott Széchenyi szavára, azaz, hogy a nemzet megvívta szabadságharcát a Habsburg elnyomók ellen, tehát, hogy Kossuth nem árulta el a magyar szabadság ügyét. Ugyanis ez Eckhárt „konklúziója”. Erre úgy jutott, hogy még csak kísérletet sem tett 48 társadalmi és politikai kérdéseinek tudományos jellegű vizsgálatára!

A Széchenyi-kultusz felélesztése a centenáriumi évében — mert erről van szó Eckhárt munkájában — burkolt, sőt gyáva tagadása 48 forradalmi hagyó-

* Így Tancsicsot Szabó Ervinre való hivatkozással nevetésges figurának festi; elfeledkezve arról, hogy Szabó Ervin *másként* is beszél Tancsicsról. (120. l.)

mányainak. De Eckhárt a történelemhamisítás terén odáig megy, hogy Széchenyit a népszabadság őrangyalának teszi meg. Ezt írja: Széchenyi „a szabadságon ... az egész (?) nép szabadságát érti“ (44. l.). Vajjon Eckhárt miért mutatja be Széchenyit a népszabadság bajnokának? Azért, hogy Széchenyit belopja a magyar nép 48-as eszményképei közé. Azért, hogy félreállítsa a magyar nép igazi eszményképeit: Kossuthot — Petőfit — Táncsicsot.

A reakció ármánykodó szerepének elhallgatása és a demokratikus erők szerepének leértékelése — sőt nem is egyszer, amikor Perczelről és Dembinszkyről esik szó, becsmérelése: ez a módszer a reakciós történetíráis ismert fegyvertárából való, ahonnan Eckhárt Ferenc nem is szűkmarkúan válogatta össze hamisításait. Görgey dicséretét zengve, ő is elítéli a népfelkelés harci eszközét a nélkül, hogy csak egyszer is megemlítené a nemesség reakciós szabotázsakcióit, mellyel az a függetlenségi harc katonai szervezését igyekezett aláásni. A nemesi reakció e sikertelenül elleplezett tevékenységének bizonyítására itt a következő adatok is elégségesek. Nyitrában például „a nemzetőrség felállításában ... a vármegyei tisztviselőség csak lépést se tesz ... találkoztak ámtítók és bolondok, kik azt mondták: minek az?“ (Nép Barátja, 1848. okt. 1.). Nógrádban pedig, ahol a nemzetőrök „egytől-egyig készek voltak elmenni“ katoának, a reakció ármánykodására, „mindnyájan lemondtak az elmenésről“ (U. o. dec. 27.), stb.

Ezek után világos, hogy Eckhárt munkája a reakciós ideológia behatolása a magyar forradalom és szabadságharc százéves fordulóját ünneplő történeti irodalomba.

*

A centenáriumi történeti irodalmában Eckhárt könyvéhez hasonló helyet foglal el a debreceni történészgárda „representatív“ munkája. (Szabó István [szerk.]. A szabadságharc fővárosa, Debrecen, 1849 január—május, Debrecen, 1948.)

Szabó Istvánék legdöntőbb hibája az, hogy gondosan kerülnek minden olyan utalást, amely a forradalom objektív szükségszerűségét alátámasztja. Viszont nyíltan átvesszik a békepárti jobboldal támadó, destruáló hangját a forradalom politikai és közigazgatási szerveivel szemben.

Nyilvánvaló, hogy ezeket a szerveket maga a forradalom hívta szükség-szerűen életre. Ezek a szervek a küzdelem legfontosabb támasztópillérei voltak és ezért kritikájuk tulajdonképpen 48 forradalmának is kritikája. A kötet szerkesztői azonban úgy gondolták, hogyha már a forradalmat és a függetlenségi harcot nyíltan nem támadhatják, az Országos Honvédelmi Bizottmányt, a rendőrséget, a nemzetőrséget, a kormánybiztosi rendszert nyugodtan becs-mérelhetik úgy, hogy azt a békepárti „Esti Lapok“ publicistája is megir-gyelhette volna.

A Honvédelmi Bizottmány és a rendőrség komoly szálla volt mind a Debrecenben összeült képviselők egy részének, mind a civis társadalomnak szemében. De nem az objektív helyzetből fakadó forradalmi óvintézkedések miatt, hanem azért, mert ez a két szerv jelentette a forradalmi ellenállás lelkét. Ezért ugyanazt a szembenállást látjuk a 49-es birtokos nemesség nagy részénél és a jómódú civiseknél, mint kései történész utódaiknál. Éppen ezért már súlyos hibát követnek el akkor, amikor kommentár nélkül bizonyítják például a Honvédelmi Bizottmány diktatórikus jellegét (119., 121. old.), vagy átvesszik az Esti Lapok támadásait és gúnyolódásait Madarász „rendőrminisz-ter“-re vonatkozóan (272., 305., 376. old.). Szabó István például teljesen a békepárt szemlében támadja az országgyűléstől elszakadó Honvédelmi Bizott-mányt és „nyomasztó tekintélyéről“ beszél (122. old.). Úgy tünteti fel, mintha a Honvédelmi Bizottmány önkénye kormányozta volna az országgyűlést. Ha úgy vetette volna fel Szabó István a problémát, hogy mennyiben felelt meg a 49-es kormányzat a forradalmi háború követelményeinek, akkor rá kellett volna mutatnia arra, hogy ezt a feladatát valóban nem tudta hiánytalanul betöl-teni. De nem azért, mert diktatórikus volt, és sértette az állampolgárok sza-badságát, hanem éppen ellenkezőleg azért, mert nem tudta elég eréllyel és

következetességgel vezetni a háborút a „belső bitangok“, a megalkuvók és pecsovicsok ellen.

Ide tartozik az is, hogy Szabó Istvánék nyilvánvalóan nem tartják a történetírás feladatának, hogy az akták és számok mögött megmutassák azt a forradalmi lelkesedést, mely ezeket mozgatta. Sőt! A kötet írói a statisztikákkal gondosan eltüntetik a mögöttük álló embert, az osztályviszonyokat. Kivételet csak akkor tesznek, amikor azt ecsetelik, hogy milyen embertelen feladatként hárult a szabadságharc szervezése a megyei közigazgatásra, céhmesterekre és gyárosokra, akiknek „szakértelmével“ célzatosan szembeállítják a „nagy hangon szónokló“ politikusok hozzá nem értését.

A pozitivizmus és áltudományos objektivitás álarcában tehát Szabó Istvánék a békepárt ugyancsak pártos álláspontjára helyezkedtek. Hogy fest ez a pártos pártatlanság akkor, amikor a debreceni politikai pártokat kell értékelniök? Borossynál, a békepárt: „...békésebb csoport“ (347. old.). Erről a „békésebb csoportról“ saját pártajtajuk, az Esti Lapok így ír: „Mi a forradalma: malum necessariumnak tartjuk, addig kell folytatnunk, amíg megszüntetni nem lehet.“ Másutt: „A szabadságharc nem forradalom“, vagy „Rá akarják erőltetni az országra a forradalmat“. Borossy tehát az ellenforradalmárokat nézi „békésebb csoport“-nak!

Vajon Borossy ugyanolyan lojalitással kezeli-e a forradalmár radikálisokat, mint a békepártot? „A francia forradalmi romantika, a vérpad és a guillotín romantikája“ él a „pószolón forradalmárkodó“ flamingókban — írja (351. old.). Érdekes, hogy amíg a békepártra vonatkozóan Borossy tüntetően kerüli az Esti Lapok felhasználását, mert ez felfedte volna a párt ellenforradalmiságát, addig a radikálisokról alkotott véleményében szolgáian veszi át a dühödt osztályellenfélnek, az Esti Lapoknak szemléletét.

Természetesen ilyen álláspontból nem vehető fel az a kérdés sem, hogy mi volt az új fővárosban, Debrecenben, a békepárt társadalmi bázisa: nevezetesen — a Bécsre kacsingató birtokos nemesség mellett — a civis-polgárság. A forradalommal szemben fellépő céh-ellenállás rajza helyett primitív civis-apológiát ad a kötet. Szerintük a város a „politikai mesterkedéseken kívül maradt“ (90. old.). „A várost kormányzó réteg képviselői fenntartás nélkül támogatták az egész változást“ (56. old.). „Dolgozott mindenki, Kossuth-tól kezdve egészen az alsófokú egyéniségekig“ (201—2. old.). Ez az idilli rajz azonban nem célozhat mást, minthogy védje, mentse a Honvédelmi Bizottmány-nal szembeszegülő civis-ellenállást.

Ennek formái közül elsősorban a szervezett szabotázszt kell kiemelnünk, mely különösen a fegyvergyártás, hadianyagszállítás, és általában az utánpótlás organizációja körül lépett fel. Ezek ellen Kossuthék soha meg nem szűnő harcot folytattak.

Szabó Istvánék azonban nemcsak a céhek ellenforradalmi magatartását borítanak a jótékony feledés fátyolába. Ezt teszik a főpapság, az arisztokrácia, a birtokos nemesség és tisztikar jórészenek áruló magatartásával is.

Ez a hazaáruló békepárt érdekeit védő „szemlélet“ nem mai keletű. Megvannak ennek is a maga „hagyományai“. A fiatal magyar történetírás, mely 1850-ben, 48 értékelésével, mintegy új ellenforradalmi kor ideológiája indult „új utakra“, a békepárt elveinek és frazeológiájának vált folytatójává. Báró Kemény Zsigmond, a Széchenyit követő földnélküli mágnás, a békepárt vezető ideológusa; Kovács Lajos Széchenyi fő munkatársa és epigonja, a békepárt egyik politikai vezetője; Kazinczy Gábor, Mészáros Lázár és sokan mások, az ellenforradalom tevékeny részesei indították el 48 „korszerű“ értékelését: tudatos meghamisítását. Az ő munkáik voltak „forrásai“ a későbbi monarchista történetírásnak, mely ellenforradalmi szemléletében egészen a felszabadulásig lényegében nem változott. A Szabó István szerkesztésében megjelent 600 oldalas kötet ennek a lényeges vonásaiban összefüggő láncsornak egyik legfrisebb szeme.

*

A polgári történészek nem tudták feltárni, hogy 1848 „a magyar nép harca“ volt „a feudalizmus és a 400 éves idegen uralom lerázására“. A ma-

gyar nép küzdelmeit azok a marxista történészek voltak képesek megérteni és feltárni, akik maguk is e harc tevékeny résztvevői. Erre a nagy feladatra vállalkoztak a *Forradalom és szabadságharc, 1848—49* (Budapest, 1948. Szikra) tanulmánykötet szerzői.

A „Forradalom és szabadságharc, 1848—49” tanulmánykötet a centenáriumi évének kiemelkedő tudományos terméke. Jelentősége különösen három szempontból figyelemreméltó.

1. Ez a kötet az *első* tudományos és lényegében marxista-leninista jellegű munka, amely 1848—49 legfontosabb kérdéseivel foglalkozik s így mutatja a történetének e dicső szakaszáról — egy kötet keretében — teljes képet igyekszik adni. Szabó Istvánék és Eckhárt Ferenc tudománytalan és reakciós műveinek fenti értékelése után mindenekelőtt arra kell válaszolnunk, hogy miért egyedül a marxisták törekedtek *teljességre* 48 problémáinak feltárását illetően? Mert a forradalom és szabadságharc eseményeit nem az élettől elvontan, a történeti fejlődés menetéből kiszakítva vizsgálták, hanem úgy mutatták be, „mint a magyar népi demokrácia előfutárjának, történeti előzményének” korszakát, „melynek művét a magyar nép, a magyar demokrácia folytatja és betetőzi” (Révai). Hiszen ma a szocializmusért folytatott harc forrattá egygyé a nemzeti függetlenség védelmével, az imperialisták s azok új csatlósainak agressziójával szemben. A kötet szerzői felismerték: 48 valóságos történetének feltárása *fegyver* a magyar dolgozó nép kezében szabadsága és függetlensége védelmére. Tudják, hogy a multat „szervesen össze kell kapcsolni a nemzet mai feladataival” —, hogy tanuljunk 48 erőnyeiből és hibáiból — ez a nemzetnevelő munka a „Forradalom és szabadságharc” kötetének egyik jelentősége.

2. A tanulmánykötet másik jelentősége az, hogy első nagyszabású kísérlet a forráskutatásnak a marxi-lenini ideológiával való egyesítésre. E szerzők többsége gazdag forrásanyagra támaszkodva vizsgálja a magyar forradalom belső ellentmondásait s ezt az európai forradalmak egymásközi ellentmondásainak viszonylatában is bemutatja. Polgári forradalom nemesi vezetéssel: ez a magyar társadalom ellentmondása, amelyből 1848—49 minden további kettőssége következik. Ezt a kérdést *Mód Aladár* vizsgálja és *Rvai József* nagyszerű összefoglaló munkájának („Marx és a magyar forradalom”) szempontjai alapján az egyes részletkérdésekre nézve (a jobbágykérdés és a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, a kormány politikája és összetétele, a katonai és civilhatalom közti ellentét, április 14-e ellentmondásossága, stb.) jelentős és részben új megállapításokat tesz. Így például igen érdekes Kossuth és Görgey politikai jellemzésének részletekbemenő rajza. Munkájának érdeme az, hogy a dialektika módszerét a forradalom és szabadságharc eseményeinek már *részleteire* is iparkodik alkalmazni. *Hanák Péter* és *Kenyeres Júlia* ezt a képet az európai forradalmak ellentmondásainak feltárásával, illetve az európai diplomácia rajzával teszik teljessé. *Waldapfel József* szintén részletekbemenő forráskutatással mutatja ki azt, hogy valamennyi jelentős költőnk kivette részét a forradalom harcaiból. A forráskutatás és a marxi-lenini ideológia egységének kitűnő példáját *Andics Erzsébet* tanulmánya nyújtja. Az események részletes elemzése, mellyel a katolikus reakció tevékenységét, az ezzel kapcsolatos kormánypolitikát és az alsópapság demokratikus törekvéseit bemutatja, dolgozata szerkezeti felépítésének dinamikája, az eredmények marxista értékelése nála példátmutató egységet képeznek. Csak ez a marxista történetnézet tette lehetővé — ellentétben a polgári szerzőkkel — a forradalom és szabadságharc valóságos történetének a megírását s a helyes eredmények levonását. Melyek ezek az eredmények?

3. A legfontosabb eredmény az, hogy a Habsburg-elyomás elleni harc sikere elválaszthatatlanul össze volt kötve a széles nemzeti összefogás megteremtésének, a belső reakció következetes felszámolásának sikerével. A forradalom és szabadságharc — nemesi vezetéssel — nem volt képes következetesen megoldani ezt a kettős feladatot. Az áprilisi vívmányok biztosítását már a *végso* polgári és nemzeti követelésnek tekintette a nemesség, viszont a parasztság csupán az *első* olyan lépést látta benne, melynek útja az

agrárdemokráciához — legfőbb követelése teljesítéséhez —, a földosztáshoz vezet. Kielégített parasztság nélkül nincsen széles nemzeti egységfront, mely a szabadságharc győzelmes kivívásának fontos feltétele s mint *Ember Győző* gazdag levéltári anyag alapján — bár kissé szűkszavú kommentálással — kimutatja: parasztságunk a nemzeti függetlenség ügyét a „legelő” és „a hold földek száma” kérdésén keresztül ítélte meg (Révai). S bár a kormány fellépett a parasztság földosztást megkísérlő mozgalmával szemben — ezzel is tanujelét adva felemás politikájának — „a nép...”, ha nem felelte sérelmeit... végül fegyvert fogott a nélkül is, hogy a földet megkapta” éppen abban a reményben, hogy a szabadság kivívása után majd földet nyerhet.

A magyar paraszt jogos követeléseit azonban nemesi vezetéssel nem tudta kivívni. A burzsoázia vezető szerepéről pedig nem lehetett szó, mert mint *Nemes Dezső* munkája utal rá, a polgárság „nem tekintette önmagát a nemzeti függetlenségért folyó harcban az ország... vezető osztályának” s céljait maga is csupán a „nemesség... vezetése révén remélte elérni”. Ami viszont a munkásság szerepét illeti — amelynek vezetése egyedül teremtheti meg az igazi agrárdemokráciát — ez „fejletlensége következtében... még a céhrendszerrel sem számolt le” (312. l.). S bár „a nemzeti küzdelemből a maga tömegével...”, hol fegyverrel, hol kalapáccsal, hol zászlókkal a kézben” kivette a részét, munkás-paraszt szövetséget — éppen erőtlensége következtében — létre hozni még nem tudott. Ez nem kis mértékben adta meg a lehetőséget annak az ingadozásnak, amellyel a liberális nemesség politikája, majd árulása — végső soron — a nemzeti összefogás feladatát is kudarcba fullasztotta.

A polgári történetírás, amely eleve hangoztatta a szabadságharc irreálisát, természetesen nem sokat törődött, sem a 48-as paraszt- és munkásmozgalmak, sem pedig az osztályviszonyok elemzésének kérdésével. Jól tudta, miért! Az osztályviszonyoknak, a nemesség harmadikutas politikájának, majd árulásának elkendőzésével ugyanis könnyebb dolga volt a felelősséget a szabadságharc bukásáért Kossuthra hárítani s elhallgatni az arisztokrácia és a békeparti nemesség nemzetárulását. E helyett inkább — mint legújabbban Eckhárt is — „a klérus... nagy erkölcsi érdem”-ét (i. m. 85. l.) és a nemesség „áldozatkészség”-ét hangoztatta, megpróbálva hazafas és demokratikus színben feltüntetni a nép és a haza ellenségeit. A nemesi áldozatkészség legendájára már Szabó Ervin is megadta a méltó választ. A magas klérus „erkölcsi érdemé”-ről pedig most Andics Erzsébet rántja le a leplet, amikor — többek között — bőséges adatokkal illusztrálja: „a papi tízdről való lemondás” nem „önként” — ahogy Eckhárt írja —, hanem „a magyar katolikus püspöki kar túlnyomó részének tudtán és beleegyezésén kívül”, csupán „a körülmények viaszautasíthatatlan hatalmának” engedve (i. m. 326—7. l.).

Még egy vonatkozásban utalunk a marxista történetírás fölényére a polgári történetírással szemben. A polgári ideológusok általában — amint legújabbban Eckhárt is — a Kossuth és Széchenyi vagy Kossuth és Görgei közti ellentétet a politikától, az osztályviszonyok kérdésétől elvonakoztatva igyekeztek személyi „ellenszenv”-vé, ill. „féltékenység” kérdésévé kódósítani. (Eckhárt, i. m. 55—185. l.) Nagy társadalmi harcok s egy nemzet szabadságküzdelmének problémáit a személyi ellenszenv és féltékenység kérdésévé súlyosítani: ez a reakciós történetírás másik eszköze a nép- és hazaárulók megtegetésére a demokratikus közvélemény előtt. Révai József után most Mód Aladár fedi fel a személyi „ellenszenv” politikai és társadalmi hátterét.

De marxista történetészeink eredményei főleg a forradalom és szabadságharc értékelésének kérdésében térnek el szögesen a polgári ideológusok „tanulmányaitól”. Amíg ezek a társadalmi és osztályharcok elemzését szándékosan elmellőzve a forradalom ügye iránti ellenséges érzületből eleve halálra ítélték a magyar szabadságharcot, addig a marxisták — éppen a társadalmi és politikai erők objektív vizsgálata alapján — a forradalmár harcos optimizmusával kísérték végig a nemzet nagyszerű erőfeszítéseit. Az objektív viszonyokat mérlegelve

(amint Mőd Aladár tanulmánya szemlélteti) a szabadságharc korántsem volt fatális szükségszerűséggel eleve kudaratra ítélve. A győzelmet vagy a bukást közvetlenül csakis a *pillanatnyi* harc, a demokrácia és a reakció pillanatnyi erőviszonya döntheti el. Ugyan ez áll nemzetközi viszonylatban is. Hanák Péter mutatja ki: ha voltak is nemzeti és osztályellentétek a Habsburg-birodalom elnyomott népei között, „ezek ...azonban 1848-ban objektíve másodlagosak, alárendeltek voltak a harca fő céljával ...a Monarchia megsemmisítésével szemben”. Sőt, miután e népek között inkább *feudális*, mint polgári eredetű osztályellentétek voltak, éppen ez nyújtott objektíve lehetőséget, „a polgári követelményekről való *részleges lemondásra*, tehát az *ideiglenes* megegyezésre is” a Monarchia elnyomott népei között (412. l.). Mindez a dialektikus módszer helyes alkalmazása az adott nemzeti és nemzetközi viszonyokra.

Ezek a *Forradalom és szabadságharc* kötetének legfőbb eredményei.

De vessünk futó pillantást a hiányokra is.

1. Szerzőink némelyike még *nem* egyesíti a forráskutatást a marxista-leninista elmélettel. Ha Ember Győző tanulmánya erősen pozitívista jellegű s így az egyes problémák elvi ideológiai kidolgozására csak kevés gondot fordított, akkor Kenyeres Júliánál és Nemes Dezsőnél éppen azt kell hangsúlyozni, hogy megállapításaikat nem támasztották kellően alá pozitívumokkal. Pedig világos, hogy éppen a dialektika módszere követeli meg, a kellő anyaggyűjtés és a ténytörténet kiértékelésének egységét. Ennek hiányában pl. Nemes Dezső tanulmánya valóban „csak kezdet ...lehet” a magyar munkásság 48-as történetének tanulmányozására. Szerzőnek Mérei Gyula: *Munkásmozgalmak 1848—49-ben* c. értékes forráskiadványát még nem volt módjában felhasználni s így dolgozatának szempontjai többnyire Szabó Ervin könyvének alapos felhasználására és megállapításainak korrigálására szorítkoznak. De éppen azt a kérdést — tudniillik a munkásság „harcos proletár szárnya” kérdésének vizsgálatát —, amely Szabó Ervin után új szempont a 48-as munkásság szerepének tanulmányozásához, kellő adatok hiányában nem dolgozta ki eléggé. Nem a forráskutatás hiányosságából következik Nemes Dezsőnek az a hibája, hogy a munkásság forradalmi szerepét elhanyagolja. A munkásság társadalmi követelésének erős hangsúlyozása mellett a forradalmat előlendítő szerepét éppen csak megemlíti.

2. A kellő anyaggyűjtés hiányából következik azután az a módszerbeli fogyatékoság (ez néhol Mőd Aladár tanulmányánál észlelhető), hogy a biztos elvi és politikai vonalvezetés nem párosul eléggé a tényanyag hasonlóan biztos és széleskörű kezelésével. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a tanulmány egyes részeinél konkrétumok helyett, már az előző részekből ismeretes gondolatsoznak felújított konklúziójával találkozunk az olvasó.

3. Végül ki kell emelnünk Kenyeres Júlia tanulmányának azt a lényeges hibáját, hogy a magyar kormánynak csupán a reakciós nagyhatalmak ellentéteire építő külpolitikáját ítéli el, de a forradalmi népekkel való szövetkezés elhanyagolását nem hibáztatja.

Ezek a negatívumok azonban korántsem változtatnak azon a tényen, hogy a *Forradalom és szabadságharc* kötetének szerzői megértették 1848 százéves ünnepének jelentőségét. Megértették, mert „a magyar nemzet nagy történelmi múltját” idézték fel és „dicső hagyományok életrekeltésével” mozgósították „a népet a mai, nem kevésbé nagy feladatok megoldására” (Révai, i. m.).

*

Vizsgáljuk meg most azokat a tanulmányokat, amelyek a 48-as forradalom fontosabb részletkérdéseivel foglalkoznak.

Szabó István tanulmányában (A jobbágybirtok problémái 1848—49-ben, Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp., 1948, 311—396. l.) azokat a jogi problémákat tárgyalja, amelyeket a negyvennyolcas jobbágyfelszabadítás vetett fel, illetve élezett ki. Egyenként ismerteti a parasztok és a földbirtokosok között fennállott feudális jogi viszonyoknak azokat az elemeit, amelyeket a negyvennyolcas törvényhozás nem számolt fel, s bemutatja, milyen kifogásokat

emeltek a forradalom folyamán a parasztok ezek ellen a feudális maradványok ellen.

Az eddigiekből az olvasó arra következtethet, hogy Szabó István tanulmánya hasznos anyagközlő munka, amelynek az adatai hozzásegíthetnek a negyvennyolcas magyar forradalom alaposabb megismeréséhez. Ez azonban nem így van. Szabó István anyagközlése különös anyagközlés. Szabó István nem „tárgyilagosan“, nem válogatás nélkül ismerteti a tárgyára vonatkozó történeti forrásanyagot. Szabó István csak arról beszél, amiről jól esik beszélnie. Vegyünk egy példát.

Szabó István többek között beszél arról, hogy a jobbágyszabadságtörvények nem érintették a majorsági zselléreket, hogy ők „majorsági“ földjeiket nem nyerték meg tulajdonukul úgy, mint az „úrbéres“ jobbágyok telkeiket. Beszél arról, hogy a majorsági zsellérek elégedetlenkedtek ezzel a helyzettel, s beszél arról, hogy a kormány minden eszközzel igyekezett letörni a majorsági zsellérek elégedetlenségét. Beszél arról, hogy Táncsics is helytelenítette a majorsági zsellérek követeléseit, s ennek bizonyítására idézi Táncsicsnak egy cikkét — 1848 áprilisából. Arról azonban, hogy Táncsics ezt az álláspontját gyorsan feladta, hogy egyre határozottabban követelte a feudalizmus valamennyi maradványának felszámolását s hogy ennek érdekében végül földosztást is követelt nemcsak a majorsági zsellérek, hanem minden zsellér számára, arról Szabó István mélyen hallgat.

Vajjon miért hallgat erről Szabó István? Azért, mert alá akarja becsülni parasztságunk negyvennyolcas földosztó törekvéseit. A jobbágyszabadságtörvények ugyanis mint egyetemes történeti jelenség Szabó István szerint „alapjában azt jelentette, hogy a jobbágy szabad emberré, a jobbágyföld pedig szabad birtokká lett“ (314. l.). De, hogy félre ne érthessük, mit akar ezzel mondani, hozzáteszi: „Nem a föld helyesebb megosztása, hanem a szabad ember s szabad birtok megteremtése, a jobbágynek és birtokának szabaddá tétele volt a fejlődés e pontján a feladat: a jobbágyszabadságkorában, melyet a szabadságeszme hatott át, a feudális kötöttségek feloldása és a korlátok ledöntése volt a történeti szükségzerűség.“ (315. l. A kiemelés tőlünk.) Vagyis a feudális nagybirtok felszámolása Szabó István szerint nem tartozott hozzá a feudális kötöttségek feloldásához és a feudális korlátok ledöntéséhez. Ez ingatag tételének „bizonyítása“ érdekében meri Szabó István azt állítani, hogy a kormánynak a földosztást ellenző politikája mögött állt például Táncsics Mihály is (392—393. l.). az a Táncsics Mihály, aki valójában az első magyar földosztó-programot szövegezte meg még a negyvennyolcas forradalom során. De Szabó István nemcsak Táncsics Mihály, hanem egész földnélküli parasztságunk politikai magatartását visszajára akarja fordítani. Bár kénytelen-kelletlen elismeri, hogy negyvennyolcban „életjelt ad magáról az a törekvés is, hogy jusson a földből azoknak is, akiknek nincs“, az ilyen törekvések szerinte „bizonytalanul s néhány — inkább a sérelmek által szított mozgalmaktól lendített — esetet nem tekintve, a jobbágyszabadság nagy napjában és izgalmaiban meglehetősen halk hangon jelentkeztek“ (391. l.). S ha mégis találkoznunk hangosabb követelésekkel, akkor a követelők Szabó István szerint nem a földnélküli parasztok, hanem „éppen a felszabadult birtokos jobbágyok“ (394. l.).

Ezt a két állítást, amelynek célja szintén azt bizonyítani, hogy 1848-ban a földosztás időszerűtlen lett volna (hiszen a legérdekeltbeknek, a földnélküli zselléreknek nem kellett — Szabó szerint), Ember Győző feljebb ismertett tanulmányában úgy szétzúzza, hogy nekünk nem is kell fáradsunk cáfolásával. Szabó István hiába szeretné száműzni 1793 Jakobinusait a francia történetből, 1848 földosztó parasztjait a magyar történetből, a földosztást általában a polgári forradalmak feladatai közül: tételeit a konkrét történeti tények cáfolják meg. A földosztás csak azért lett a mi feladatunkká, mert negyvennyolcas ősainknek nem volt elég erejük végrehajtására. De mi nem elégedhetünk meg annak végrehajtásával, amit 1848-ban elmulasztottak, nekünk tovább is kell haladunk, erre azonban Szabó István sajnálatos módon nem mutat rá.

A negyvennyolcas forradalom egyik igen fontos kérdését veti fel *Fekete Sándor*, aki a márciusi ifjakról íródo könyvének egy külön megjelent részében (A márciusi ifjak ideológiája, Valóság IV. 1948, 161—170. l.) a márciusi ifjúság forradalom-elméletével és rétegződésével foglalkozik. Kimutatja, hogy a márciusi ideológia a francia felvilágosodás ideológiájából nőtt ki, s azt a körülményt, hogy hirdetői nem tudósok, hanem írók voltak, polgári fejlődésünk elmaradottságával magyarázza. A márciusi ideológia hirdeti az emberek egyenlőségének elvét, hirdeti a haladás gondolatát, s ha az osztályharc fogalmának felismeréséig nem is jut el, azt vallja, hogy a történelmet a jók és a rosszak küzdelme határozza meg. A márciusi ifjak a történeti fejlődés céljának a szabadságot tartják s tudják, hogy a szabadságot csak forradalmi úton lehet megvalósítani.

A márciusi ifjak valamennyien forradalmárok voltak, a forradalom keresztültelét azonban — mint Fekete rámutat — kétféleképpen képzelék el. Petőfiék, Vasváriék a fegyveres felkelésnek, a reakció kíméletlen felszámolásának, a forradalmi terrornak voltak hívei, Jókaiék viszont ugyanakkor a nép nagylelkűségét, a „volt” ellenségnek való megbocsátást hirdették. Egy szóval: a márciusi ifjak táborán belül megkülönböztethetünk egy forradalmi demokrata és egy liberális csoportot.

E két csoport létrejöttét elemezve azonban Fekete komoly hibát követ el. Kemény Zsigmondék 1849 utáni ellenforradalmiságát visszavetítve a forradalmat megelőző korszakba, azt állítja, hogy a magyar földbirtokososztály 1848 előtt forradalomellenes volt, opportunistá volt. „Mndezzel a nemesi opportunizmussal szemben — folytatja — Kossuth 1848 előtt nem képviselt olyan határozott szembenállást, amely feleslegessé tehetné volna, hogy a radikális ifjúság soraiiban egy önálló, következetes liberális csoport alakuljon ki.” (161. l. A kiemelés F. S.-tól.) Ez a megállapítás egyfelől helytelenül alábecsüli a magyar földbirtokososztály közép- és kisbirtokos rétegét, másfelől helytelenül túlbecsüli a márciusi ifjúság liberális csoportját.

De hasonlóképpen helytelenül alábecsüli Fekete Sándor általában a polgári forradalmakat s túlbecsüli a forradalmi demokrata márciusi ifjakat, amikor — szó szerint — azt írja, hogy ezek az ifjak szemben a polgári liberálisokkal *népi demokraták* voltak (165—166. l.). Fekete tanulmányának megírása idején persze még nem tisztázódott, hogy a népi demokrácia a proletárdiktatúrának egyik formája, az azonban ettől függetlenül is nyilvánvaló, hogy a következetes forradalmiság nem szükségképpen idegen a polgári forradalomtól, hogy a jakobinusok lehettek következetes forradalmárok, noha ők is csak polgári demokráciáért harcoltak.

Bár Fekete elkövet ilyen tévedéseket, olyan megértéssel és széleskörű anyagsmerettel fordul a tárgyalat kérdések felé, hogy kíváncsúnak tartjuk, tisztázza magában a felmerülő elméleti problémákat és dolgozza fel a márciusi ifjak történetének egészét.

Meg kell itt emlékeznünk Fekete Sándornak egy másik, igen értékes munkájáról, *Vasvári Pál válogatott politikai írásai* (Bp., é. n.) című kiadványáról is. Ebben a kis könyvben Fekete Sándor először teszi hozzáférhetőkké Vasvári legfontosabb történetfilozófiai és politikai tárgyú írásait, valamint beszédeit nemcsak a kutatók, hanem egész demokratikus olvasóközönségünk számára, hasznosan szolgálva forradalmi hagyományaink felelevenítésének és ébrentartásának ügyét.

*

48 problémáinak feldolgozásai közül rendkívül hiányzik az egyik legfontosabb kérdésnek, a nemzetiségi kérdésnek feldolgozása. Éppen ezért igen jelentős a szerkesztők megjelölése nélkül, „1848—1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről” címmel (hely és év nélkül) megjelent okmánygyűjtemény. De éppen, mert szinte egyedüli kiadvány, amely a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, alaposabban meg kell vizsgálnunk.

Az okmánygyűjtemény, amint azt címe, és a szerkesztőknek a bevezetésben is kiemelt célja mutatja, olyan iratokat tár a közönség elé, amelyek a

...nemzetiségi kérdés eddig ismeretlen, tudatosan elhallgatott oldalát világítják meg. Azokat a kísérleteket és megnyilvánulásokat mutatják be, amelyek a Duna völgyében élő, egymásra tált testvérnépek megbékéltetését és szoros együttműködését célozták. A szerkesztők helyesen hangsúlyozzák, hogy „ilyen jellegű gyűjtéssel ... régóta adós az 1848 kérdéssel foglalkozó magyar szakirodalom”. Valóban, e kiadvány több mint hézagpótló. Nem egy egyszerűen elhanyagolt területre kíván fényt vetni, hanem egy tudatosan elhanyagolt, sőt eltorzított, meghamisított kérdést akar tisztázni. És ezzel kétségtelenül egy lépést tesz száz év nacionalista és sovíniszta történetírása hazugságainak és uszításainak leleplezése, a száz év alatt elkövetett súlyos hibák jóvátétele felé.

A közzétett iratokból világosan kitűnik, hogy a dunavölgyi népek igazi hazafiai, igazi demokratái a megbékélést és összefogást hirdették, hogy a demokráciáért vívott harc milyen szerves és szoros összefüggésben van a hazájukat és szabadságukat védő dunavölgyi népek megbékélésével és összefogásával. A közzétett iratok meggyőzően bizonyítják, hogy a nemzeti ellentétek, a fegyveres testvérharc mellett és ellen milyen élesen csendül fel a nemzetiségi megbékélés hangja is. Azonban — és ez az okmánygyűjtemény egyik legnagyobb hibája — az iratokból nem derül ki félreérthetetlen világossággal, hogy a nemzeti ellentétek szításával és a megbékélésnek hívei *nem azonosak*, hanem az ellentéteket, a testvérharcot a Béccsel szövetséges reakció szította, a megbékélést viszont a forradalmár demokraták hirdették. Ez pedig súlyos hiba. Az okmánygyűjtemény ugyanis számos baráti megnyilatkozásról, több megbékélési kísérletről ad számot, de adós marad annak megmagyarázásával, hogy miért maradtak e baráti megnyilatkozások hatástalanok, miért nem sikerültek a megbékélési kísérletek. A gyűjtemény szerkesztői rosszul értelmezték feladatukat, ha azt hitték, hogy a megbékélés kudarcát, a harc újból és újból való felújulását el kell hallgatniok, hogy a *történelmi valóságot* egyoldalúan kell bemutatniok. Ellenkezőleg, helyesen értelmezett feladatukhoz az is hozzátartozott volna, hogy a megbékélési kísérletek kudarcának okait megmagyarázzák, hogy a békét és összefogást hirdető okmányok mellett a magyar, szerb, román, stb. reakciónak ellenforradalmi működését szemléltető okmányokat is közzétegyék. Így ugyanis az olvasó előtt teljesen érthetetlen, hogy miért nem következett be 1848—49-ben a dunavölgyi népek megbékélése és összefogása, amikor pedig a legnagyobb hazafiaknak, a forradalmi demokratáknak egész sora akarta.

Az helyes, hogy az okmánygyűjtemény a demokratikus törekvéseket erősen kiemeli, de súlyos hibára vezet, hogy a reakciós erőknek a megbékélést meghiúsító, az ellentéteket szító tevékenységét elhallgatja, mert ezzel akarva-akaratlan, a kitűzött cél minden jószándéka ellenére is eltorzítja a történelmi valóságot. A köztudat demokratikus átnevelése is hiányos, mert az ellenforradalmi erők ellenséges működésének elhanyagolása miatt nem nevel a reakció gyűlöletére, nem bizonyítja be, hogy a hazai és nemzetközi reakcióval való leszámolás egyik feltétele demokratikus szomszédainkkal való szoros barátságnak és együttműködésnek.

Az okmánygyűjteménynek ezt az alapvető hibáját alátámasztják szerkezeti fogyatékoságai. Először is az okmányok többnyire rendszertelenül, összefüggéstelenül sorakoznak egymás mellé, egyes, kiragadott példák egy szerves folyamathoz. Ez kétségtelenül megnehezíti az egész kép összeállítását. Másodszor az okmányok kétharmad része 1848-ból való, pedig a megbékélési kísérletek súlypontja éppen 1849-re esik. Így szinte teljesen elsikkad az a jelentős megbékélési kísérlet, amely 1849 márciusában, a bécsi ellenforradalom álarcának lehullása körüli időkben magyar és román, továbbá magyar és szerb részről lezajlott. E helyütt nincs módunk kitérni arra, hogy ennek a megbékélési kísérletnek, illetve kudarcának milyen döntő szerepe volt a magyar szabadságharc eme felfelé ívelő szakaszában.

A szerkesztők maguk is érezték, hogy az összefüggéstelenül egymás mellé állított okmányok nagyon hiányos képet adnak, ezért az okmányok elé rövid bevezetést írtak az események magyarázatául. De ezek a bevezetések nem mindenütt teljesítik feladatukat. Általában igen kevésbé magyarázzák meg a

társadalmi-politikai összefüggéseket. Így például az 58. sz. irat (158. old.) igyekszik Bemre hárítani a felelősséget azért, hogy az 1849 márciusi magyar-román megbékélés nem sikerült. A valóságban ezért főként a magyar kormány volt a felelős. A 67. sz. iratban (187. old.) így magyarázzák a szerb-magyar kibékülés megfeneklését: „Andrássy... meglepő pártatlansággal, világosan felismeri... azt a nyilvánvaló okot, amelyen 1849 magyar külpolitikája megfeneklett. Belgrádban ugyanis a kalandorok és alkalmi ügynökök egész sora tárgyal, fecseg, üzérkedik a válságos napjait élő független Magyarország nevében és rovására.” Egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy 1849 magyar külpolitikája ezen feneklett volna meg. A kudarc oka az volt, hogy a magyar kormány nem tudott olyan radikális bel- és külpolitikát folytatni, hogy a nemzeti pártok parasztság és polgárság legfőbb igényeit kielégítve, leválaszthatta volna őket a bécsi ellenforradalommal való szövetségről; az egyes nemzeti-szervezetek demokratikus erői pedig nem voltak elég erősek saját reakciójuknak megtöréséhez és a Béccsel való szövetség felbontásához.

Ha e hibákat alaposabban szemügyre vesszük, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy e hibák forrása a szerkesztők elvi-elméleti állásfoglalásában rejlik. Ez különösen jól kitűnik a bevezetésből. Ebben ugyanis kísérletet sem tesznek a nemzeti-szervezet gazdasági-társadalmi gyökereinek feltárására, hanem az „eszmei lelkesedést”, a „táji nemzeteszmék forradalmi öntudatának” kialakulását teszik meg kiindulási alapul. A dunavölgyi nacionalizmusok alakulásában — írják — közrejátszott „az ezen a tájon másként értelmezendő, rövidéletű franciás felvilágosodás és ennek ellentétpárja, a szláv eredet-elméletek és kulturális kölcsönösséget invokáló herder-hegeli politikai romanticizmus is”. „Vajon kétségbevonható-e — kérdik —, hogy a magyarság életében oly sorsdöntő szerepet játszó közjogi fikció, a „politikai nemzet” elve, mely ...élesen szembeállítja egymással a magyarságot és osztályosait, a rendi közjog szemléletéből született?” Bizony kétségbevonható. És kétségbevonható az is, hogy a szerkesztők helyesen értik-e a kelet-európai nacionalizmus sajátosságok formáinak alapvető gazdasági-társadalmi meghatározó okait. A bevezetés, az okmányok elé írt magyarázatok jórésze és maguknak az okmányoknak összeválogatása azt bizonyítja, hogy nem. A szerkesztők nem tudtak megszabadulni a szellemtörténet káros befolyásától, szemléletük távol áll a *marxizmus-leninizmus tanításától*: konkrétan: *Sztálinnak a nemzeti-szervezetekről szóló zseniális tanításától*. Evvel magyarázható az okmányok *mechanikus* összeállítása, a reakció és haladás harcának elhallgatása és — mondjuk meg nyíltan — a bevezetésben és az okmánymagyarázatokban megbúvó *polgári nacionalizmus*.

Mindezeket egybevetve, meg kell állapítanunk, hogy az okmánygyűjtemény nem teljesítette megfelelően feladatát. Jobb lett volna például a teljesen hibás bevezetést elhagyni. Számos és komoly hibája miatt inkább úttörő kezdeményezésnek foghatjuk fel, amelynek legnagyobb érdeme az a jószándék, hogy igyekszik új, a *tudatos* meghamisításoktól megtisztított formában feltárni a magyar nép és a szomszéd testvéreinek viszonyát, a nemzeti-szervezet kérdést a XIX. században. A jószándék és a konkrét megvalósulás közti különbséget a további, minél bőségesebb anyagkutatásnak és marxista feldolgozásnak kell eltüntetnie. Az okmánygyűjtemény mindenesetre sürgető felhívás a további munkára.

*

Tisztában vagyunk azzal, hogy szemlénk korántsem teljes. 1848 centenáriumának történelmi irodalma még jónéhány kisebb-nagyobb tanulmányt tud felmutatni. Úgy véljük azonban, hogy a leglényegesebb tanulságokat szolgáló könyveket és tanulmányokat fenti cikkünkben ismertettük és értékeltük.

Ha már most a centenáriumi történelmi irodalmának egészéről kívánunk mérleget készíteni, akkor mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a kiadványok többségéből új hang csendül ki, szocializmust építő népünk szükségleteiből fakadó új hang: *a marxista-leninista történelemszemlélet hangja*.

A szerzők többsége valóban igyekezett bemutatni, hogy „1848-ban egyszerre folyt a harc mind a feudális, mind a gyarmati elnyomás felszámolásáért... hogy a magyar haladásért folytatott harc 1848-ban először lett része a haladásért európai méretekben folytatott harcnak...” A feldolgozás teljességében és sokoldalúságában, 48 legfontosabb kérdéseinek pártos és éppen ezért a valóságot tükröző feltárásában legjelentősebb kiadványnak a „Forradalom és szabadságharc” tanulmánykötet bizonyult. De a haladó tudományt képviselő többi történészek is lényeges és értékes eredményekkel gazdagították történelmi irodalmunkat, fejlesztették népünk demokratikus és nemzeti öntudatát.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy több jószándékú és a haladó tudományosságot szolgáló kíváncsi történészüknél komoly elméleti hibák tapasztalhatók. A marxista történészek nagy részére is érvényes a magyar dolgozók összességére vonatkozó bírálat és útmutatás: el kell mélyíteniök elméleti képzettségüket. A centenáriumi termés kiértékelésének egyik legdöntőbb tanulsága az, hogy történészeinknek, elsősorban a marxistáknak *fel kell emelniök a magyar történettudomány elméleti színvonalát.*

Végül világosan le kell szögeznünk, hogy a centenárium éveiben az ünneplők közé az ünneprontóknak is sikerült becsúszniok: több silány, tudománytalan, nyíltan reakciós, vagy a reakció érdekeit szolgáló kiadvány is megjelent. Egyes történészeinknek még nem sikerült felszámolniok a reakciós történelemszemlélet antidemokratikus és nacionalista maradványait. Akadt azonban egy-két olyan is, aki az ünneplés szabad fórumát tudatosan arra használta fel, hogy az ellenforradalmi erők szolgálatában meghamisítsa 48 dicsőséges hagyományát, hogy a reakció hazugságait mentse át. Ez a tény ismét arra int bennünket, hogy a kíméletlen bírálat mellett a jövőben még fokozottabb éberséggel ügyeljünk az ellenségnek a történetírás tudományos átlarcában jelentkező ügynökeire, és többé ne adjuk meg nekik a hamisítás és népbütítés lehetőségét.

Végeredményben a 48-as centenárium történelmi irodalmát *pozitíven* értékelhetjük ki. A legtöbb ponton feltárta népünk száz év előtti harcának legfontosabb tanulságait, erőnyeit és hibáit. És ami legalább ilyen fontos, kijelölte az utat a további, még szélesebb és intenzívebb kutatások számára.

1848 CENTENÁRIUMA A FRANCIA TÖRTÉNETI IRODALOMBAN.

A francia történetírás a „nagy hagyományok“ történetírása. A francia történészek szívesen és gyakran hivatkoztak „hagyományaikra“ és szinte visszatérő sztereotíp jelszó lett a „l'histoire traditionnelle“, a hagyományos történetírás jelszava. Ezek a hagyományok a francia történetírás nagy liberális képviselőinél: Micheletnél, Tocquevillenél veszik eredetüket és továbbélnek a XIX. és XX. század pozitivistá történetírásában. A franciák a XIX. században, de még a XX. század elején is a pozitívizmust úgy szólván hazai filozófiájuknak és — gondoljunk csak még az 1918-i Petit Laroussera — „a XIX. század legfontosabb filozófiai irányának“ tekintették. Ez a francia pozitivistá történetírás Fustel de Coulangestól Seigneobosig, d'Aveneltől Lavisseig, Henri Séeig, a belga Henri Pirenneig nagy összefogó munkákat és sok részletmunkát dolgozott ki, a maga hűvös, „tárgyilagos“, „racionalista“ stílusával tárgyalva meg a francia történetnek, sőt a világ történetének eseményeit is. Ettől a hagyományos történetírástól ellérést jelentett Mathieznek és követőinek a marxizmussal szimpatizáló irányzata, de alapjában véve még a XX. század 20-as, 30-as éveinek történetírói is (Bloch, Halévy, Halphen, Pouthas és a többiek) a „hagyományos“ történetírás folytatóinak vallották magukat.

1848 forradalmának centenáriuma az egész francia történetírást megmozgatta. A francia „forradalmi hagyományok“ és a francia történetírás „hagyományai“ egyaránt arra készítették a franciákat, hogy 1848 százéves fordulóját kellő ünnepélyességgel és kellő számú történeti munkával ünnepeljék meg. Összeült a nagy centenáris kongresszus, Párizsba gyűjtve Európa legtöbb, 1848 forradalma által érintett országának történettudósait, hogy ennek a forradalomnak „korszerű“ kiértékelését végrehajtsák, egyúttal pedig népszerű kiadványok tömege, igényes és kevésbé igényes történeti munkák íródtak ugyanennek a feladatnak a megoldása céljából. Összegyűjtöttek minden, elsősorban a francia 1848-as forradalomra vonatkozó adatot, külön könyvben publikálták még a legjelentékeltlenebb kortársaknak a forradalomra vonatkozó nyilatkozatait is,¹ nagy albumokban közölték a 48-as forradalom műemlékeinek és irodalmi dokumentumainak gyűjteményét.²

Ez a nagy lendület, egy forradalmi korszak új és helyes kiértékelésének kísérlete, arra kell, hogy irányítsa a figyelmünket, hová fejlődött a francia történetírás 1948-ig, mit tanult 1941 eseményeiből,

¹ Jacques Suffel: 1848 La Révolution racontée par ceux qui l'ont vue.

² 1848, Le livre de la Révolution.

túllépett-e a „l'histoire traditionnelle“-en vagy még mindig egy helyben topog, a „hüvös tárgyilagosság“, a „racionalista“ magyarázat szűk köreibben.

Érdekes és izgalmas olvasmány ebből a szempontból az a kötet, amelyet a kongresszus adott ki, majdnem 500 oldalon közölve a kongresszuson tartott előadásokat és az azokat követő vitákat.³ Mi most csak a francia történetírással szándékozunk foglalkozni és ezért nem térünk ki a kongresszuson megjelent idegen delegátusoknak (magyaroknak, lengyeleknek, cseheknek és olaszoknak) az előadásaira, illetve az „Actes“-ban megjelent cikkeire.

A francia történetírás „új“ módszereinek bírálata szempontjából talán a legérdekesebb Charles Morazének, a mai francia történetírás egyik prominens képviselőjének, a kongresszus főtítkárának előadása, melyet „Les méthodes en histoire moderne“ címmel tartott meg,⁴ s talán még érdekesebb az a vita, amelyben a „hagyományos“ történetírás szembehelyezkedett Morazé álláspontjával.

Morazé ködös koncepciója a történetírás módszerét két „új“ szemponttal akarja gazdagítani: 1. a számok törvényeinek a történetre való alkalmazásával, melyet bővebben kifejtve és főként a legújabbkori történetírással alkalmazva, a statisztikai adatok feldolgozásában vél megtalálni, 2. a modern pszichológia módszereinek a történetben való felhasználásával. Megtámadja a hagyományos történeti módszert és ennek helyébe kívánja a maga új módszerét állítani. Az előadást követő vitában azonban — amelyre még visszatérünk — visszavonul és azt mondja, az 1. számú történetírással, és ezen a hagyományos történetírást érti, szükség van, enélkül nem építhető fel a 2. számú történetírás, ahogyan a maga módszerét nevezi. Ez a Morazé-féle koncepció mutatja talán a legélesebben a francia történetírás tévutakra jutását. Nem mer szakítani a „nagy hagyományokkal“ és a „szociológia“, a társadalmi és gazdasági törvényszerűségeknek a történetre való alkalmazását csak valami homályos statisztikai-pszichológiai kísérletezéssel képzelet megvalósíthatónak. A francia történetírás, — amennyire a hozzánk eljutott könyvek tanúsítják, — sohasem tévedt a német eszlemtörténet síkjára, talán éppen olyan kevésbé, mint ahogyan a francia polgárság — legalábbis 1939-ig, — nem jutott el a fasizmusig. A francia „forradalmi hagyományok“ azonban teljesen kimerültek a francia polgárság hagyományaiban. A francia hivatalos történetírás, az egy Mathiez és követői kivételével, nem produkált marxista, vagy marxista-jellegű történeti munkákat. (A nem hivatalos történetírással, pl. Jaurèsnek a francia forradalomról írt munkájára itt szándékosan nem térünk rá.) Azzal, hogy Morazé „új történetírással“ a színen megjelenik, éppen a marxizmus ellen akarja a maga „új“ útját járni. Valami olyan történetírást akar teremteni, amely ugyan a társadalmi és gazdasági formák, „intézmények“ fejlődését vizsgálja, de ezt „statisztikai kimutatásokkal“ és némi homályos pszichologizálással véli elérhetni. A Morazéval folytatott vitában, az elnöklő L. Bloch és a hivatalos történetírás

³ Actes du Congrès Historique du centenaire de la Révolution de 1848. (Comité Français des Sciences Historiques,) Presses Universitaires de France. (Ezentúl mindig röviden Actes címszóval idézem.)

⁴ Actes 53. l.

egyik legismertebb képviselője, Pouthas foglaltak állást. Pouthas⁵ szembeszegzi Morazéval, hogy mit kezd a XIX. században ezzel a módszerrel?... „*Ön teljesen mellőzi a véletlent és a politikumot.* (Kiemelés tőlem.) Ön szociológiát csinál majd, amelyben a magyarázatok szélső kilengése lehetséges, önkényességre is kényszerülhet, különösen akkor, ha nem áll kellő statisztikai adat a rendelkezésére. Az Ön 2. számú történetírása, véleményem szerint, még sokkal kevésbé fog dokumentációs anyagra támaszkodni, mint az 1. számú történetírás, amelynek anyagát Ön olyan kevésbé kielégítőnek tartja.“ Pouthas ellenvetése rendkívül jellemző. Morazé ugyanis kifogásolta előadásában a levéltári anyag hiányait, a levéltárosi szolgálat gyengéit. Ezt a kérdést játszotta ki ellene L. Bloch is és ebbe kapaszkodik bele Pouthas is; mind a ketten az ellen tiltakoznak, hogy M. feldolgozásai nem lesznek eléggé „megalapozottak“. A másik ellenvetés, hogy nem szán kellő szerepet „a véletlennek és a politikai történetnek“. A francia hivatalos történetírás azonban tudatosan nem mutat rá a Morazé-féle megoldás igazi gyengéjére, arra, hogy ez az egész rendszer fából vaskarika, törvényszerűségeket akar kimutatni statisztikával és pszichológiával, minden valódi tudományos megalapozottság nélkül. Ennek a tévedésnek a kimutatása azonban természetesen nem lehet a célja a hivatalos történetírásnak. Hogy ez a hivatalos történetírás milyen álláspontot foglal el és milyen politikai következtetéseket von le a történetből, arra igen jellemző két előadás, amelyeket ugyancsak a kongresszuson tartottak meg és melyeket a kongresszusi kötet szintén közöl.

Az egyik előadást P. Vaucher, a Sorbonne professzora tartotta „1948 en Angleterre“ címmel.⁶ Maga az előadás úgyszólván teljes egészében Élie Halévy posthumus kötetére, Anglia XIX. századi történetére támaszkodik. Vaucher mindenben Halévy véleményét teszi a magáévá és azt igyekszik bizonyítani, miben és mennyire tévedett Engels, amikor a „Lage der Arbeiter in England“-ban, 1844-ben „megjósolta“, mint Vaucher—Halévy állítják — az angol forradalom szükségszerűségét. A magyarázatot pedig abban látják, hogy Angliában az osztálykérdés soha nem éleződött ki. Az osztálykérdés naív megoldása, az osztályellentétek kiegyenlítésének teóriája, az osztályok közti „kibékülés“ a Vaucher-féle előadás alapgondolata. Erre legjellemzőbb az az idézet, amelyet Vaucher Halévyből vesz és amelyet teljesen magáévá tesz: „Távol attól, hogy az angol társadalom mindikább két osztályra tagozódott volna, amelyek egyike nagyon gazdag egyénekből, a másik pedig nyomorultakból állana,

⁵ Pouthas egyik főműve éppen ezzel a korszakkal foglalkozik: „*Démocratie et Capitalisme (1848—1860)*“. Charles Pouthas (Peuples et Civilisations) Histoire Générale Louis Halphen et Philippe Sagnac Paris 1941. „Que devient l'Histoire d'une période comme celle du XIX. siècle avec la méthode nouvelle? A quoi allez-vous la réduire? Vous en supprimez l'élément accidentel et politique. Vous allez en faire une sociologie qui vous donnera une grande courbe d'explications, que, peut-être, d'ailleurs, vous serez obligé de faire arbitrairement puisqu'il vous manquera des éléments de statistique qui n'étaient tenus à l'époque. Votre Histoire No. 2, me paraîtra alors manquer beaucoup plus encore de documents que l'Histoire no. 1, dont vous dites que les actes sont si insuffisantes.“ (Actes 71. 1.)

⁶ Actes 91. 1

valóságban az angol társadalom par excellence olyan társadalom, ahol egyesek végletes gazdagságát és mások végletes szegénységét *kiegyenlíti* a középosztály jelenléte. Ez a középosztály önmagában igen megoszlott, hallatlanul erős és magabiztos; így nincs okunk, mint művünk első kötetében tettük, másutt keresni mint a gazdasági helyzetben, az angol társadalom kiegyensúlyozottságának és stabilitásának okait.“ (Kiemelés tőlem.)⁷

A Vaucher—Halévy-előadás után úgy látszik, nem volt vita, legalábbis az Actes nem számol be ilyenről, feltételezhetjük tehát, hogy ez az álláspont teljes mértékben megnyerte a francia hivatalos történetírás tetszését.

A másik előadás talán még érdekesebb és még jellemzőbb. Ezt P. Renouvin, az Akadémia tagja, ugyancsak a Sorbonne professzora tartotta. Címe: „L'idée d'États Unis d'Europe pendant la crise de 1848“.⁸ Az Európai Egyesült Államok gondolatát a kispolgári demokráciák kezdték hirdetni, még 1848 előtt. Elsőízben az „Ifjú Itália“ szervezetében 1844-ben, Mazzini, A forradalom ideje alatt ez a gondolat nem fejlődött fel, csupán az ellenforradalom kezdetén tűnik fel ismét ennek a kérdésnek a tárgyalása. 1849 augusztusában hívják össze az ú. n. párizsi kongresszust, s igen jellemző, hogy ennek engedélyezése az Odilon Barot-kormány belügyminiszterének, Dufaure-nak műve volt. Bár magának a kongresszusnak vezetője Victor Hugo volt, annak többi résztvevői már korántsem ilyen haladóak: Emile de Girardin, Cobden, abbé Deguerry s. í. t. Ennek az egész kezdeményezésnek valami „keresztény szeretet“ jellege van és mögötte az ellenforradalmi burzsoázia áll. P. Renouvin rámutat arra, hogy az egész mozgalom, az Európai Egyesült Államok problémája, 1848-ban nem volt megalapozott, nem volt „aktuális“, de természetesen nem mutat rá a probléma felvetésének ellenforradalmi jellegére, hogy az egész nem szolgált másra, mint az osztályellentéteknek a „keresztény szeretet“ jegyében való „feloldására“. Érdekes, hogy Renouvin, minden kommentár nélkül a Timesnek a párizsi kongresszusról hozott tudósítását, helyesebben ebből egy mondatot, amely szerint: „A veszély manapság nem a nemzetek közti háború, hanem az egyes államon belüli osztályharc. (!)“⁹ Jellemző, hogy az angol polgári lap milyen jól felismerte a helyzetet.

Renouvin előadásának végén megjegyzi:¹⁰ „Íme ezért szükséges ma, amikor újra megjelenik a politikai aktualitásban az Európai

⁷ „Si loin d'être divisée et de plus en plus divisée en deux classes, l'une composée d'individus très riches, l'autre composée de misérables, elle (la société britannique) était par excellence une société où l'extrême richesse des uns, l'extrême pauvreté des autres étaient compensées par la présence d'une classe moyenne, elle-même extrêmement différenciée, extrêmement forte et consciente de sa force, il n'y a plus lieu de chercher comme nous le faisons dans le premier volume de notre histoire, ailleurs que dans l'économie les causes de la stabilité et de l'équilibre de la société anglaise. (Actes 95. l.)

⁸ Actes 31. l.

⁹ „Le danger du jour, ce n'est pas la guerre entre nations, mais la lutte des classes au sein d'un Etat.“ Times du 24. aut 1849. (Times 1849. augusztus 24. száma.) Actes 44. l.

¹⁰ „Voilà pourquoi il est légitime, au moment où reparait dans l'actualité politique, la notion d'États Unis d'Europe, de rappeler, si inconsistante qu'elle ait été l'oeuvre des 'idéologues' de 1848.“ (Actes 45. l.)

Egyesült Államok gondolata, felidézni 1848 «ideológusainak» munkáját, bármennyire bizonytalan is volt az. Akaratlanul leplezi le ezzel a cikk megírásának, illetve az előadás megtartásának célját: népszerűsíteni az Európai Egyesült Államok reakciós ideológiáját. Míg 1848-ban csak az osztályellentétek „feloldása” volt az Európai Egyesült Államok gondolatát terjesztő ellenforradalmi burzsoázia célja, ma ez a kérdés, a szocializmusnak a világ egy jelentős részében való győzelme után új kérdéssé vált: a világ még nem szocialista felében elleplezni az osztályharcot és ezeket az országokat egyesíteni harcra a szocializmus és a szocializmus országa, a Szovjetunió ellen. Ezekkel a nagyonis retrográd, nagyonis haladásellenes előadásokkal, illetve cikkekkel szemben más képet mutat a kongresszuson elhangzott első előadás (legalábbis az Actes-ban mint első cikk jelent meg), E. Labrousse-nak, a Sorbonne professzorának előadása: „1848—1830—1789. Comment naissent les révolutions”.¹¹

Labrousse a francia forradalmak analizisét kívánja adni az 1789-es nagy francia forradalomtól 1848-ig, A forradalmak főindítókákként jelöli meg: „A forradalmi zenekar karmestere 1848-ban, éppen úgy, mint az előző forradalmakban, a kapitalista termelés névtelen ritmusa, a kapitalista termelésnek, már Marx, Aftalion és Simiand által felismert periódikus, ciklikus, decennális ritmusa.”¹² Ez a ritmus a válásokban jut kifejezésre, a válság pedig — mondja Labrousse — „felébreszti, intenzívvé teszi, szinkronizálja, összhangba hozza a társadalomban élő minden elégedetlenséget.”¹³ A forradalmak osztályjellegének különbségét úgy határozza meg, hogy míg a nagy forradalomban a burzsoázia a vezető, az emelkedő osztály, amely „azt mondja, azt hiszi. ő van hivatva az emberiséget a haladás minden formája felé vezetni”,¹⁴ 1848-ban már nem ez a burzsoázia az emelkedő osztály, hanem a proletariátus.

Mindezekből a marxista jellegű megállapításokból — állandóan idézi Marxnak „Osztályharcok Franciaországban” c. munkáját — azután arra a módszertani konklúzióra jut, hogy ő nem adja a történetnek totalitárius felfogását, „Számunkra a gazdasági tényező a döntő, de korántsem az egyedüli. En nem ismerek a *magam részéről sem idealista, sem materialista történetet*, Csak a pozitivistá történetet ismerem, amely a problémákat minden oldalról igyekszik megvilágítani, azok teljes mélységéig kíván lehatolni, nem mellőzni sem az alsót, sem a felsőt: azt a történetet, amely az alépítmény és a felépítmény kérdéseit egyszerre teszi fel, amely a gazdaságtól az ideológiáig halad. Így tehát a mi történeti felfogásunk egyszerre szociológiai és hagyományos, Hagyományos, mert nem mellőzi az események leírásában sem az egyéniséget, sem a véletlent. Új, mert arra törekszik, hogy szociológiával itassa át a történetet, hogy az

¹¹ Actes 1. l.

¹² Le chef d'orchestre, en 1848, et lors des deux révolutions précédentes, n'est autre que le rythme anonyme de la production capitaliste: rythme cyclique, rythme décennal, de la production, indentifié depuis longtemps par la science économique de Marx à Aftalion et à Simiand.” (Actes 11. l.)

¹³ La crise réveille, intensifie, coalise, synchronise tous les mécontents. (Actes 11. l.)

¹⁴ „...comme la classe élue, chargée de guider l'humanité vers toutes les formes du progrès.” (Actes 16. l.)

egész kutatásában felismerje a *döntő tényezőt*.¹⁵ (Kiemelés tőlem.) Ilyen módon — mondja Labrousse — forradalmasodik majd a történetírás és így fog a régi absztrakt, befelénéző közgazdaságtan számára új alapokat teremteni, így fog megszületni egy pozitív, statisztikán és társadalmi lélektanon felépülő új közgazdaságtan.¹⁶ Ezekben az utolsó mondatokban Labrousse Morazé álláspontjához közeledik, holott egész előadásának felépítése végletesen távoláll Morazénak a történettudomány számára előírt követelményeitől. Ez még élesebben kitűnik a vitából, amely Labrousse előadása után támadt.

A hivatalos történetírás összes képviselői kiemelik ugyan „Labrousse előadásának magávalragadó erejét stb.”, de élesen szembefordulnak vele, először D. Halévy, aki hiányolja L. előadásában a forradalmi „hit” jelentőségét, másrészt a francia forradalmak „francia” jellegének kihangsúlyozását. A következő hozzászóló, Van Kalken (Bruxelles-ből) azt a kérdést szegezi szembe Labrousse-szal, hogy tagadja-e az emberi értelem számára érthetetlen tényezőknek a fellépését a történetben, ...hiszi-e, hogy a szenvedélyek, a félelem sokkal komolyabb hatóerők, mint képzelni lehet... és azt gondolja-e, hogy ha valami egyszer nem sikerült, ugyanez más alkalommal sikerülhet...“ s. i. t. Az egyetlen, Labrousse-t támogató hozzászóló Georges Lefebvre volt, aki teljes egészében elfogadta L. előadását. Labrousse válaszában azt magyarázza, hogy például, ha nem sikerült volna 1789 forradalma, akkor sem lehetett volna más a szükségszerű fejlődés folytán a társadalom alakulása. Hiába lett volna XVI. Lajos helyén IV. Henrik a francia trónon!¹⁷

Amikor tehát Morazé és Labrousse „új” történetírásról beszélnek és mind a ketten szociológiáról és pszichológiáról mint a hagyományos történetírást kiegészítő segédtudományokról, véleményem szerint, mégsem egy úton haladnak. Morazé elképzelései, legalábbis ahogyan ez előadásából kiviláglik, a szellemtörténet felé vezetnek, míg Labroussenak azon az úton, amelyen halad, el kellene jutnia a marxizmushoz, a helyes történeti szemlélethez.

A kongresszusi kötet ismertetéséből tehát világosan kitűnik, hogy a „hagyományokhoz” ragaszkodó francia történetírás, a polgári hagyományok őrizetében csak regresszív, haladásellenes úton járhat. az „osztályellentétek feloldásának”, a burzsoázia aktuális politiká-

¹⁵ Ne croyez donc pas que je tende à je ne sais quelle explication unitaire, totalitaire de l'histoire. Le fait économique est pour nous le fait majeur, mais non point il s'en faut, le fait unique. Je ne connais, pour ma part, pas plus d'Histoire matérialiste, que de l'Histoire idéaliste. Je ne connais qu'une Histoire positive: celle qui s'applique à faire le tour complet des problèmes, à les creuser aussi profondément que possible, à ne négliger ni le dessus, ni le dessous; l'Histoire qui pose ainsi les questions d'infrastructure et de superstructure, celle qui va des économies aux idéologies. C'est vous dire que notre histoire est à la fois sociologique et traditionnelle. Traditionnelle, parce que elle ne néglige dans les limites de l'événement, ni l'individu ni le hasard. (Actes 20. 1.)

¹⁶ ...en substituant notamment en sociologie économique, à la vieille économie conceptuelle, abstraite, introspective une économie positive d'observation statistique, de psychologie sociale... (Actes 20. 1.)

¹⁷ Actes 26. 1.

jának útján. Morazé is, Labrousse is szembehelyezkednek ezzel a „hagyományos“ történetírással. Az előadásait követő vitákban viszont mind a ketten koncessziókat tesznek a „hagyományos történetírás“ felé. Míg azonban Morazé koncepciója, bár a szavakban hasonló Labrousse-éhoz, egy lépést jelent jobbfelé, a szellemi történet, a faszizmus irányába, Labrousse olyan irányba indult el, amely távolodás a pozitívizmustól, de erős közeledés a marxizmus felé. Kérdés, hogy Labrousse meg akarja-e ezt az utat tenni, vagy továbbra is megmarad a maga se hús, se hal, „ni matérialiste, ni idéaliste“ álláspontján.

Azok közt a történeti munkák közt, amelyek nem a kongresszusi kötetben láttak napvilágot, Georges Bourgin (1848 Naissance et mort d'une république) a hivatalos francia kormánypolitika hű tükrözője. A „demokrácia“ védelmezője a „felforgatókkal“ szemben és ezt az álláspontját a 48-as forradalom tapasztalataival igyekszik alátámasztani. Azt mondja u. i. munkájának zárószavában:

„1815 elnyomásától felszabadított demokratikus és szociális köztársaság, ez volt 1848 forradalmárainak, munkásoknak, kispolgároknak, diákoknak és nemzetőröknek a célja. Az általános választójog, a szabad gyülekezés joga és a sajtószabadság voltak törvényes fegyvereik, melyekhez folyamodtak, hogy első sikereiket megszilárdítsák és tovább fejlesszék. De hibát követtek el a túl gyakori kihívásokkal, a „napok“ forradalmi követeléseivel, lojalitásuk elhomályosult s ez felbátorította az ellenkező oldalon álló pártokat, hogy ellenállást szervezzenek, az elnyomás kegyetlen eszközeihez folyamodjanak s az országot a diktatúra felé tereljék. Ellenkező módszerrel, szavazataik állandó és szigorú nyomásával, az értelmes meggyőzés erejével minden bizonnyal sikerült volna osztályellenségeiktől és egy hipokrita és brutális kormányzattól megszabadulniok.“¹⁸

Mindebből Bourgin 1948-ra is levonja a maga következtetéseit.

„1948 polgárainak és polgárnőinek ugyanaz a fegyverük: erősebb akarattal, élesebb figyelemmel és világosabb értelmi felkészültséggel elkerülhetik a 100 év előtt elkövetett hibákat és így megvalósíthatják, amit a «negyvennyolcasok» végül is teljesen elhibáztak: demokratikus és szociális köztársaság megteremtését az avult szolgálógoktól megszabadított világban.“¹⁹

¹⁸ Une République démocratique et sociale dans une Europe libérée des entraves de 1815, c'est bien ce qu'ont voulu les ouvriers en blouses, les petits bourgeois en chapeau, les étudiants et les gardes nationaux de 1848. Ils ont eu recours pour stabiliser et élargir leurs premières conquêtes aux armes légales: le suffrage universel, le droit d'association et la liberté de presse. Ils ont eu tort de s'en remettre trop souvent à des manifestations d'intimidation, à des „journées“, et leur loyauté à éclipser à encouragé les partis adverses à organiser la résistance et à préparer de féroces répressions, à orienter le pays vers la dictature, alors que la pression vigoureuse de leurs votes, l'entraînement continu de la persuasion rationnelle eussent sans doute arraché à leurs ennemis de classe une autorité hypocrite et brutale.

¹⁹ Aux citoyens de 1948 — et aux citoyennes — appartiennent les mêmes armes: avec une volonté plus rigide, une vigilance plus éveillée et une intelligence plus lucide, ils éviteront les fautes d'il y a cent ans et mètront sur pied ce que les „quarantehuitards“ ont finalement raté: une république démocratique et sociale dans un monde libéré des antiques servitudes. (Bourgin i. m. 189. l.)

Ugyanennek az iránynak képviselője, Pierre Dominique „Les journées de quarante-huit“ c. munkájában (Flammarion). Az író a teljes történeti irodalom ismeretében — bibliográfiája oldalakat tesz ki — drámai előadásban tárgyalja 1848 forradalmi kirobbanásainak, a híres „napoknak“ a történetét. —A könyvet azonban az osztályszempontok fel nem ismerése, sőt helyenként annak tudatos félreismerése jellemzi. Igen jellegzetes, szinte mulatságos részlete a könyvnek, amikor meg akarja magyarázni, hogy miképpen „távolodott el“ a burzsoázia a proletariátustól és itt a következőket mondja:

„1792-ben, sőt még 1830-ban ez az eltávolodás nem következett be, csak 1848-ban és ez megmaradt a Commune-ig. Ebben a gépesítésnek, a nagyiparnak a hatását látom, a néptömegek elproletarizálódását. Az első forradalom alatt, de még 1830-ban burzsoá és proletár közel vannak egymáshoz, egy házban laknak, a lépcsőházban köszöntik egymást, egy nép tagjainak érzik magukat... Ezzel szemben 1848-tól kezdve a szervezetlen proletárok a megvert kutya mentalitását veszik fel, s ezek az emberek, akik minden jog nélkül, húsuakat adva munkába, kisebbségi komplexusban élnek, pokoli állapotba jutnak. Kivette az előkelő negyedekből és egymásközé összezsúfolva, egy külön népet kezdenek alkotni.“²⁰

Bourgin és Dominique könyvével éles ellentétben áll Jean Dautry műve: Histoire de la Révolution de 1848 en France (Editions hier et aujourd'hui), mely a kongresszuson kívül megjelent tudományos munkák közül egyedül tarthat komolyabb bírálatra igényt.

Dautry munkájához Georges Lefebvre írt előszót, amelyben kihangsúlyozza, hogy Dautry Mathiez tanítványa. D. munkája igen szép analízise a 48-as francia forradalomnak. Dokumentációs anyaggal, biztos ítéllettel mutatja ki, hogy miért volt képtelen a burzsoázia által vezetett proletariátus a győzelem kivívására, hogy miképpen távolodott el a kispolgárság február 23 és június 23 között a proletariátustól, s miképpen vált szövetségesből gyilkossá, miképpen állt be a „júniusi napokban“ a „rend pártjába“ és miképpen lőtte halomra „az ellenforradalmi kormány zsoldjában, a barrikádokon küzdő proletárokat. Mindezt tulajdonképpen már Marx az „Osztályharcok Franciaország“-ban kimutatta, de éppen azért érdekes, hogy Dautry 100 év távlatából és a ma már rendelkezésre álló teljes birodalmi és levéltári anyag felhasználásával, milyen teljes mértékben igazolja Marxnak, a zseniális kortársnak megállapításait. Dautry könyvének befejező részében azt állítja, — s Lefebvre az előszóban egyetért vele, — hogy „a forradalom mérlege pozitív eredményeket is mutat, Az általános választójogot és a rabszolgáknak a gyarmatokon való felszabadítását azóta tartósan és komolyan senki

²⁰ J'y vois, pour ma part, l'influence du machinisme, de la grande industrie, de la prolétarianisation des masses. Sous la première Révolution et jusqu'en 1830, bourgeois et prolétaires sont très près l'un de l'autre, habitent les mêmes maisons, se saluent dans les escaliers, se sentent membres du même peuple... Au contraire, à partir de 1848 ils prennent une mentalité de chiens battus, de prolétaires sans organisation, sans droits, de chair à travail, avec la complexe d'infériorité que cet état infernal représente. Rejetés de quartiers riches, et ramassés sur eux-mêmes ils commencent à constituer un peuple à part.“ (Dominique i. m. 193.)

sem vonta kétségbe. 1850 május 31-én az általános választójog ellen elkövetett merénylet csak azoknak a reakciós monarchistáknak a műve volt, akiket Jupiter megveszejtett, hogy tönkre tehesse őket. Louis-Napoleon számításból „forradalmi” képet vág a dologhoz, amikor ezt (u. i. a választójogot) álnokul visszaadja a népnek.”²¹ Bizonyos, hogy mind az általános választójog megadása, mind a rabszolgák felszabadítása 1848-ban haladás volt és ez pozitívan értékelhető. Meglepő csupán az, hogy Dautry nem mutat rá arra, hogy könyve megjelenésének idején, az imperializmus korában ezek a maguk korában pozitív eredmények már kevés értékkel bírnak. Ezt éppen Franciaországnak Vietnam ellen vívott harcával kapcsolatban egy marxista írónak feltétlenül meg kellett volna mutatnia éppen úgy, mint az általános választójoggal ma Franciaországban folyó visszaéléseket. Igaz, hogy munkájának befejező szavai bizonyos bátorítást adnak, mert Dautry felhívja a figyelmet arra, hogy a francia nép, dacára minden súlyos sebének, amelyet Cavaignac idejétől a nácik megszállásig kapott, ma erősebben és határozottabban áll a vártán, mint 1851-ben!

Az 1848 forradalmáról szóló munkák közül kiválik helyes történet szemléletével és költői nyelvvel Jean Cassou „Anatomie des révolutions: Quarante-huit” c. könyve, (Gallimard), amelyben a forradalom irodalmának, sőt teljes ideológiájának keresztmetszetét adja és érdekes portrékat fest Balzactól, Heinetől Marxig. Blanquitol Proudhonig, Georges Sandtól Marie d’Agoultig, a forradalom minden ideológusáról és írójáról, aktív és nem aktív politikai szereplőjéről.

Ezzel körülbelül ki is merítettük 1848 forradalmi centenáriumának francia történeti irodalmát, helyesebben annak tudományos igénnyel fellépő részét. Az így nyert kép eléggé elszomorító.

A francia történészek jelentős része, a „nagy hagyományok” tisztelésében teljesen haladásellenes álláspontot foglal el, egy kisebb rész valamiféle „harmadik” úton halad. Ez utóbbiak előtt már világossá vált a francia történet „hagyományainak” és a pozitivizmusnak tarthatatlansága, ezek érzik a polgári társadalom és a polgári filozófia zsákutcába jutását, de ebből a kiutat nem a marxizmusban, hanem valami általuk megteremtendő „új történetírásban” látják. Ezek az írók látják a gazdasági és társadalmi törvényszerűségek jelentőségét, de ezeket csak mint az „intézmények” létrehozóját, mint a történet „főtényezőjét” akarják szerepeltetni. Egyesek öntudatlanul felismerték a történeti materializmus módszerének helyességét és azt bizonyos fokig alkalmazzák is, de a végső következtetések, főképen a politikai következtetések levonása előtt visszahátrálnak.

²¹ Et d'abord le bilan de la révolution contient des éléments positifs. Ni le suffrage universel, ni la suppression de l'esclavage, aux colonies n'ont depuis lors, pu être sérieusement et durablement remis en question même par les régimes les plus réactionnaires que la France ait subis. En ce qui concerne le suffrage universel, l'attentat commis contre lui par les réactionnaires monarchistes le 31 mai 1850 a été la folie que Jupiter inspire à ceux qu'il veut perdre. Louis-Napoléon a fait à bon compte figure de „révolutionnaire” en le rendant au peuple fallacieusement. (Dautry i. m. 370. l.) Ugyanerről Lefebvre az előszóban: 1848 est une date mémorable puisqu'elle est marquée par l'établissement, durable cette fois, du suffrage universel et par l'abolition de l'esclavage... (Dautry i. m. „Préface”).

Még Dautry is meghátrál a végső konklúziók levonása előtt és — mint láttuk — pozitív eredményeket vél felfedezni a polgári demokrácia vívmányainak mai értékelésében.

Ezekkel a nagyobbszabású és igényesebb történeti munkákkal szemben igen jelentős kezdeményezés az a nagyszámú népszerű kiadvány, amely — igen érdekes módon — a hivatalos egyetemi könyvkiadó, a „Presses Universitaires de France”-nak kiadásában jelent meg, holott a könyvek szerzői közt alig szerepel nyilvános egyetemi tanár. E kis tanulmányoknak célja 48 forradalmi hagyományainak új kiértékelése és főképen ezeknek népszerűsítése. A kiadványok nyilvánvalóan a nagyközönség számára íródtak és felölelik a politikai és társadalmi történet minden epizódját, a forradalom szereplőinek életrajzát.

Szemben a nagy történeti munkákkal, a kongresszuson elhangzott előadásokkal, ezeknek a kis tanulmányoknak jelentős része helyes történetiszemlélettel ítéli meg és értékeli ki a 48-as forradalmat. Természetesen ez a kiértékelés nem egyöntetű, szemlélete nem egységes. Bár a haladó szempont majd mindegyiknél nyilvánvaló, egyik-másik túlzott „objektivitással”, némelyik pedig erős francia sovínizmussal nyúl tárgyához.

Nem lehet célunk a kis tanulmányok — számuk igen nagy — mindegyikének a megbírálása, itt elsősorban a pozitív szempontból számbajövőkről szeretnénk megemlékezni. Elsősorban meg kell emlékeznünk E. Tersen tanulmányáról: *Le gouvernement provisoire et l'Europe*. Ebben T. Lamartine ú. n. békepolitikájával, az ideiglenes kormány külpolitikájával foglalkozik. Rendkívül érdekes és helyes Tersennek erről a békepolitikáról alkotott ítélete. Felveti u. i. azt a kérdést, hogy szemben a régebbi és újabb történelírásnak Lamartinet dicsőítő felfogásával, amely szerint pl. „Lamartine megmentette Franciaországot egy veszedelmes kalandtól” (Seignobos) vagy „Lamartine intenciói megfeleltek Franciaország ... érdekeinek” (Paul Henry), valóban kiket és kit szolgált Lamartinenak ez a békepolitikája. A választ pedig aként adja meg, hogy „elsősorban az európai monarchiáknak tett szolgálatot. Márciustól kezdve, a forradalmak forgószele által megrázva, politikai struktúrájukban, sőt mint a Habsburg-birodalom, létükben is fenyegettetve, ezeknek számára minden haladék értékes volt.”²² Rámutat T. arra, hogy 1848-ban Franciaország elkerülte a cárizmussal való összeütközést, azon az áron, hogy nem támogatta a magyar szabadságharcot, s ezt Lamartine érdemének tudják be. Később azonban reakciós körülmények között, III. Napoleon által felidézve, ez a konfliktus mégis bekövetkezett. Rámutat arra, hogy a franciák 1848-ban félelemből nem támogatták a német demokratákat, ezeknek leverése után azonban a reakciós erőknél éppen Franciaország kárára és ellenére sikerült a német egységet megteremteniök s. i. t. Igen szép Jean Bruhat tanulmánya 1848 februári napjairól (*Les journées de février 1848*), amelyben rámutat arra, hogy 1848-ban naív módon azt képzelték „Az osztályharc csoda

²² Elle a profité surtout aux monarchies européennes. Secouées, à partir de mars par le vent furieux des révolutions, menacées dans leur structure politique et parfois (c'est le cas de l'Empire des Habsbourg) dans leur existence même, le moindre défilé leur était précieux. (Tersen i. m. 73. l.)

folytán eltűnt“ „Isten lehajolt a köztársaság bölesőjére“ (Eugene Pelletan) és rámutat arra, hogy Blanqui már akkor felismerte „A köztársaság mindaddig hazugság, amíg az egyik kormányzati formát egy másikkal helyettesíti. Nem elég megváltoztatni a szavakat, a dolgokat kell megváltoztatni.“²³ A látszólagos osztálybéke vezet azután éppen a kiéleződött osztályharchoz, és vezet a szövetséges kispolgárság ellenséggé válásához, a júniusi felkeléshez és annak leveréséhez. Szép és következetesen marxista tanulmány Felix Armandnak „Les Fouriéristes et les luttes révolutionnaires de 1848—1851“ c. kis tanulmánya, amelyben Victor Considerantnak eddig ismeretlen szerepét igyekszik megvilágítani és új szempontokkal kiegészíteni, Igen érdekes, bár némiképen Blanqui irányában elfogult Sylvain Molinier-nak a nagy forradalmárról írt füzeté, ebben is leginkább Blanqui eddig ismeretlen kézírataiból vett idézetek. Kiemelkedik a kis tanulmányok között Charles Schmidt: Les ateliers nationaux aux barricades de juin c. tanulmánya, a „munka organizációjának“ és a nemzeti műhelyeknek felállításával követett kormánypolitikáról és annak szerepéről a júniusi felkelésben. Szép és költői Jean Cassou Victor Hugo-tanulmánya (Le Quarantehuitard).

Ezek a kis tanulmányok 1848 forradalmában szereplő vagy azzal csak közvetve érintkezésben volt minden egyes „szocialistával“ és „kommunistával“ külön foglalkoznak. (Marx szerepéről 1848-ban Auguste Cornu, Louis Blancról Jean Vidalenc, Proudhonról Édouard Dolléans, Cabetről Pierre Angrand írt tanulmányt.) A nők 1848 alatti és előtti szerepléséről Flora Tristantól Daniel Sternig (Madame d'Agoult) Edith Thomas írt tanulmányt és még a keresztény-szocializmus első jelentkezéséről is találunk egy kis ismertetést (P. J.—P. Buchez et les origines du socialisme chrétien címmel Armand Cuvillier-től).

Meg kell ismételniünk, hogy ezeknek a népszerű kiadványoknak történeti és politikai szemléletében egyöntetűsége való törekvéssel, a helyes út többé-kevésbé érvényesülő felismerésével találkozunk. Mint említettük az elhajlások, a bizonytalankodások eléggé gyakoriak, mégis biztató jele annak, hogy a francia tudósok egy jelentős része — számos igen tekintélyes tudós akad az írók között — felismerte azt az irányt, amely szemben a hivatalos vezetéssel, a kormány politikájával, a békéhez és a népek szabadságához vezet.

LEDERER EMMA

²³ La République serait un mensonge si elle ne devait être que la substitution d'une forme de gouvernement par l'autre. Il ne suffit pas de changer les mots: il faut changer les choses. Bruhat i. m. 75. 1.

1848 CENTENÁRIUMA AZ ANGOL TÖRTÉNETI IRODALOMBAN.

Angliában épp úgy, mint a Szovjetúnióban, 1948 inkább a Kommunista Kiáltványnak, mint a forradalmak évének centenáriuma volt. Igaz, hogy a franciaországi forradalom kitörése nagy lelkesedést okozott Angliában is és hogy a bécsi és berlini felkelések a nép hangulatát még tovább fokozták, de a chartizmus már 1842-ben elérkezett csúcspontjához és a kormány könnyűszerrel egyetlen puskalövés nélkül verte le az 1848-as megmozdulásokat. A rendelkezésünkre álló irodalomban, amely viszont nem mondható teljesnek, csak két jelentős cikket találtunk arról, hogy e mozgalmas évben milyen megmozdulások voltak Angliában. Jellemző módon ezek az angol Kommunista Párt hetenként megjelenő belpolitikai és nemzetközi szemléjében, a *World News and Views*-ben (1948 április 10) és a Párt egyik elméleti folyóiratában, a *Communist Review*-ben (1948 április) jelentek meg. Az „utolsó nagy chartista tüntetés” című cikkében Salme A. *Dutt* elemzését adja e nagy munkásmegmozdulásnak, az angol munkásosztály első *független* mozgalmának utolsó szakaszáról, míg Max *Morris*, egy fiatal marxista történész többé-kevésbé ugyanezt a témát tárgyalja bár kissé bővebben „Chartismus 1848-ban” című cikkében.

Az angol munkások a kapitalisták ellen folytatott több évtizedes harcban, a luddista gépromboló mozgalomban, az 1842-ik illegális, majd részben legális szakszervezetekben, egy nagy szakszervezet felállításáért vívott harcaikban osztályöntudatra ébredtek. Marx ezt írja: „Angliában végrehajtották a tulajdon és a munka teljes szétválasztását. Így tehát nincs más ország, ahol a harc a között a két osztály között, amelyekből a modern társadalom áll, olyan kolosszális méreteket, olyan világos és kézzelfogható areculatot öltött volna.” (*People's Paper*, 1854 március 18.) A parlamentáris reformmozgalom is feléledt a 30-as évek gazdasági válsága során, de miután a burzsoázia a munkásokat felhasználta, sietve félre is vetette őket, a munkások ezért csalódottan látták a „pénzhajhászok és üzletosászárak” (*moneymongers and the shopocrats*) győzelmét az 1832-es reformtörvényben. Keserűen látták, hogyan használták fel őket a tory földesurak megfélemlítésére, hogy burzsoá-győzelmet arassanak és hogyan árulták el érdekeiket a búzatörvények megtartásával, amelyeket a földesurak 1832-es kompromisszumuk áráként követeltek. Ezek különösen súlyosan nehezettek a munkásosztály életnívójára. Ekkor jött létre a chartista-mozgalom, amelyet még az 1834-es szegénységi törvény is erősített, mivel megvont a munkásoktól bizonyos megélhetési lehetőségeket és tovább erősítették az ismétlődő kereskedelmi válságot. A munkások követeléseai abban a híres hat pontban jutottak kifejezésre, amelyről Engels megjegyezte, hogy bár ártatlanoknak

látszanak, elegendők arra, hogy az egész angol alkotmányt, királynővel és lordokkal együtt megdöntsék. (Engels: A munkásosztály helyzete Angliában 1844-ben.) A chartizmus csak formájában volt politikai mozgalom, lényegében a munkásosztály gazdasági megmozdulása volt a kapitalista kizsákmányolás ellen és ezt a burzsoázia is világosan látta. Bár megpróbálták kigúnyolni a chartisták 1848-as terveit, a valóságban nagyon is félték. A toryk és whigek meg egyezést hoztak létre. Megtiltották és szétverték a gyűléseket és tüntetéseket, a kémek és provokátorok százaát állították be. Minden „gentleman” felhívták, hogy csatlakozzék a „különleges rendőrség” soraihoz és a „hazafias urak” eleget is tettek ennek a felhívásnak — köztük Gladstone és Napoleon Lajos — aki ilymódon szerzett tapasztalatait később bizonyára nagy haszonnal alkalmazta Franciaországban.

A burzsoá-történészek akrobatamutatványának is beillő törekvései, amelyekkel azt akarják elhitetni, hogy a chartizmus 1848-ban már nemcsak hogy nem volt veszélyes, hanem egy gigantikus viccé fajult, szükségessé teszik, hogy a chartizmusnak ezen utolsó tüntetését valódi perspektívájába helyezzük. Ezt a munkát vállalták az angol marxisták, az angol munkásosztály forradalmi szellemének és dicső hagyományainak igaz örökösei. Salme A. Dutt cikkében megsemmisíti mind az akkori, mind a mostani burzsoázia gúnyolódásait azzal, hogy tárgyilagosan felfedi ennek az 1848-ban már egy évtizedes mozgalomnak ezt az utolsó szakaszát. Az országos chartista szövetség úgy tervezte, hogy áprilisban küldöttközgyűlést hív össze, és hogy április 10-én nagy felvonulás keretében benyújtja kérelmét a parlamenthez. A hatóságok ezt a tervet forradalmi veszélynek tekintették és lépéseket tettek, hogy terrorizálják mind a közönséget, mind a chartistákat. A nagy nap előestéjén plakátokat ragasztottak ki London utcáin, amelyeken megtiltották, hogy bárki is felvonulhasson a parlament elé. Április 10-én a kormány fenyegetései dacára nagy tömeg gyűlt össze a Kennington Common-i térségben. Az ellenséges sajtó 20 ezerre becsülte a tömeget, a chartisták 250 ezertől 400 ezerre, — semleges megfigyelők szerint körülbelül 150 ezren voltak jelen. A rendőrség lezárta a westminsteri hidat és a tüntetők meg se kísérelték az átmenetelt. E helyett békésen vitték kérvényüket a parlamenthez — bérelt konflisokban — és a burzsoá parlament lenézően visszatudasította őket. A burzsoázia hangadói mindig hangoztatták, hogy hány hamisított aláírás volt a kérvényen, így Victoria királynőé, a wellingtoni hercegé és más vezető személyeké. Tehát ez volt az, amit Hovell a korról írt munkájában az április 10-i „tragikus fiaskónak” nevezett.

Amint erre Salme A. Dutt is helyesen rámutat, „Anglia ekkor már ipar terén monopóliumot kezdett élvezni, mint a „világ gyárüzeme”. Az 1842-es nagy chartista megmozdulások óta fontos gazdasági változások éreztették hatásukat Angliában. Megjelent a munkásarisztokrácia és 1858-ban Engels már azt írta, hogy „az angol proletariátus mindinkább burzsoává válik, úgyhogy ez — az összes közül leghatalmasabb burzsoá nemzet — úgylátszik azt akarja elérni, hogy legyen egy burzsoá arisztokráciája, egy burzsoá proletariátusa is a burzsoázia mellett.” (Engels levele Marx-hoz, 1858

október 7.) Az új korszak jelszava a Trade Unionizmus és a szövetezés volt. A forradalmi központ kezdett Kelet felé tolódni.

Morris cikke, bár Dutt alapvető következtetéseit nem változtatja meg, sőt alátámasztja, kétségtelenül pótolja a rövidebb cikk néhány hiányosságát. Amíg a burzsoá történészek azt igyekeznek kimutatni, hogy a chartista mozgalom az angol munkásság körében nélkülözte a tömegbázist, és hogy csak a kontinensen végbeműködő sajnálatos események hatása alatt „vesztették el a chartisták azt az egyensúlyt, ami még maradt bennük”, *Morris* bebizonyítja, hogy az angol munkásság forradalmi hagyományainak lebecsülése a valóságban semmi más, mint a történelem durva meghamisítása. *Morris* hasznos áttekintést ad az 1848 előtti eseményekről és azt a következtetést vonja le, hogy a chartizmus még egy évtizeddel él tovább, bár a korszak megváltozott gazdasági körülményei folytán a harc és a szervezés feltételei is megváltoztak. Rámutat még arra is, hogy az internacionalizmus, amelyet a chartizmus táplált, tovább is hatott az angol munkásosztályra, amely a továbbiakban többször bebizonyította az európai munkássággal és annak Angliába száműzött vezetőivel szemben érzett szolidaritását.

•

Az angol politikai történészek már régen próbálják kimutatni, hogy a történelem éppúgy, mint az állam, az osztályok és az osztályharc felett áll. De ha tanulmányozzuk az írásaikat, különösen olyan kérdésekről, mint a chartizmus és a Kommunista Kiáltvány, akkor semmi esetre sem maradhat kétséges, hogy a történelmet a fennálló rend érdekében fegyverként használják. Az „objektivitás”-nak a hagyománya az, mely az akadémikus történészeket arra kényszeríti, hogy rámutatssanak „a kérdés mindkét oldalára”, bár kétségtelenül a meglevő állapotok mellett foglalnak állást.

Négy főirányzatot találunk a mai angol történetírásban. 1. Az első egyszerűen nem vesz tudomást a haladó eseményekről. 2. A második igyekszik „objektíven” előadni a progresszív irányzatokat, áltudományos objektivitása azonban végül is a polgári történetírás útjaiba torkollik. 3. A harmadik ferdít és hamisít, ennek a jobboldali szociáldemokrácia a legkirívóbb képviselője. 4. A történetírás valóban tudományos képviselői igyekeznek a történelmet nemcsak mint tudományt felfogni, de mint elevenen ható erőt, az angol munkásosztálynak elnyomói ellen folytatott küzdelmében. Mind a négy irányzatot megtaláljuk a Kommunista Kiáltvány múltévi centenáriusának történeti irodalmában. Az akadémikus történészek igyekeztek tudomást nem venni róla. Hozzánk eljutott történelmi szemléik és folyóirataik egyikében sincs említés a kiáltványról, a chartizmusról, de még az 1848-as európai forradalmakról sem. Ez évben az angol akadémikus történészek ilyen tárgyakról írtak, hogy csak egynéhányat válasszunk találmányra a folyóiratokból: „Középkori írók klasszikus visszhangjai”, „Fázisok a birodalom történetében”, „Sir Humphrey Macworth parlamenti pályafutása 1700–1715”, „A görög történelemnek egy minosi fejezete”. Mint nagyon modern és vakmerően merész téma: „Politikai és történelmi gondolkodás a francia forradalomban”. Az 1848-as forradalom hosszú ideig kellemes vadászterülete volt az angol liberális történészek-

nek, akik egy későbbi korban folytatták Piemont vagy Frankfurt hagyományait — szép, kedves, úri hagyományokat, amelyek egyáltalán nem durvák, nem erőszakosak és amelyek egyáltalán nem az élő valóságot tükrözik. Vérszegény intellektualizmus volt ez, a 48-as idők problémáinak legfeljebb gyenge paródiája. De úgylát-szik még ilyen „desztillált“ tanulmány sem jelent meg a mult esztendőben a történelmi folyóiratokban.

A szociáldemokraták Harold J. Laskit bízták meg azzal a feladattal, hogy a kiáltványt megbízható olvasmánnyá alakítsa át, és az eredmény a ferdítésnek olyan foka, amely még egy jobboldali szociáldemokratától is hallatlan. A mű címe: „Communist Manifesto: Socialist Landmark: a new appreciation written for the Labour Party by Harold J. Laski. (A kommunista kiáltvány: Szocialista Mérföldkő: új értékelés Harold J. Laski-től, a Labour Party számára.) Az angol marxista történészek csoportja elvállalta azt a nagyon szükséges feladatot, hogy helyes szemszögből értékeli a Kiáltványt, nemcsak a tudományos történelemírás érdekében, de úgyis, mint a mai osztály-harc fegyverét. A Kommunista Párt tehát nagygyűlést hívott össze a Kiáltvány megünneplésére a londoni Albert Hall-ban, ahol többek között Pollitt elvtárs is beszélt. (Beszédének rövid ismertetését lásd a World News and Views 1948 április 10-i számában.) A „Communist Review“ is közölt néhány cikket a Kiáltványról, míg a „Labour Monthly“ és a „Modern Quarterly“ külön centenáriumi számot jelentettek meg. Ugyancsak kiadták a Kommunista Kiáltvány új centenáriumi kiadását részletes jegyzetekkel. Ezek közül a legfontosabb kiadványokat a továbbiakban részletesen is ismertetjük.

Néhány újság hozott ugyan cikket az 1848-as kérdésekről és a londoni rádió előadásokban foglalkozott azokkal, de még a ferdítésekben, hamisításban sem nyújtottak újdonságot. A Times Literary Supplement cikke (1947 december 13) klasszikus példáját adja az angol „objektív“ történetírás előnyeinek és korlátozottságának. Elöljáróban „fair“ módon foglalja össze a Kiáltványt és aztán így folytatja: „Csak merész emberek álltak neki, hogy nyíltan ‚revideálják‘ Marxot; az okosabbak inkább interpretálták írásait. Így a Kommunista Kiáltvány élő dokumentum maradt. A Kommunista Kiáltvány centenáriumát nem lehet másként megünnepelni, mint csak az orosz forradalom megvilágításában és árnyékában, mely annak legmagasabb kiteljesülése volt a történelemben.“ A cikkíró ugyan elismeri a Kiáltvány világrengető jelentőségét, ugyanakkor azonban megkritizálja „hiányosságaiért“, de ez a kritika egyszersmind a modern burzsoá társadalom nyílt kritikájához is vezet. Így például elpanaszolja, hogy a Kiáltványban nincs következetes nemzetiségi elmélet, de mindjárt hozzáteszi: „A nemzetiségi elmélet kritikusi, akik vagy Marx, vagy a bolsevikiek elméletét kritizálják, jól tennék, ha meggondolnák, hogy a burzsoá gondolkodók és államférfiak nem voltak képesek megformázni és még kevésbé a gyakorlatba átvinni a nemzetiségi jogok következetes elismerését“. Érdekes még a cikk végét idézni, mint a burzsoá történészek ezen iskolája minden reményének és óhajának összefoglalását, összes idealista hibáival együtt. „A Kiáltvány kihívást jelentett a burzsoá társadalom felé és a burzsoá értékek új kiértékelését hozta. A bolsevik forradalom minden elhajlásával, mindazokkal a változtatásokkal, amelyeket a különleges orosz viszo-

nyok megköveteltek és mindazokkal a tisztatlanságokkal, amelyek mindig megfertőzik a gyakorlatot az elmélettel szemben (!) — a kihívást még elmélyítette és megpróbálta az újjáértékelést a gyakorlatba átvinni. Ma kevesen tagadnák, hogy a burzsoá társadalom az utolsó száz évben mindinkább védekezésre kényszerült és hogy sorsa még ma is függőben van; és amíg sorsa el nem dől és nem születik meg egy új szintézis, a Kommunista Kiáltvány még nem mondta el utolsó szavát“. Szinte klasszikus kifejezése mindez annak a „józsánságnak“, mely a harmadik út filozófiáját leplezi, és kísérlet a kapitalizmus burkolt védelmére. A modern angol burzsoá történészek oly nagy részének gondolkodását ez a harmadikutas szemlélet jellemzi.

A harmadik út másik exponense, a jobboldali szociáldemokrácia, a Kiáltvány sokkal nagyobb vulgarizálását követte el. Legnagyobb „szakértője“; Laski professzor; művében a Kiáltvány „új értékelése“ egyszerűen a régi ferdítés. Ami új benne, az talán csak az, hogy *milyen mértékben* hajlandó minden röstelkedés nélkül eltorzítani a történelmet. Laski és a munkáspárt formális hűséget vallanak Marx és Engels iránt, mint „ketten azok közül az emberek közül, akik az egész munkásmozgalomnak inspirálói voltak“ és igyekeznek bebizonyítani, hogy a munkáspárt együttérez Marx-szal és Engels-szel, amennyiben „az általuk kibocsátott részletes programról“ van szó. „Bizonyítékuk“ azonban semmi több, mint a tőlük megszokott porhintés, amely ebben az esetben a saját szemüket is „elhomályosította“. A „tudós“ Laski azt mondja, hogy a Kiáltvány célja az volt, hogy „definiáljon egy doktrínát... mellyel túl akartak tenni az összes versenyző elméleteken“ és a következő bevezedésben, hogy „a Kiáltvány eredetisége nem valamilyen doktrínában található, amelyet kifejtene“. Csak olyan tudósok, mint Laski és a munkáspárt vezetői tudják ezt a két állítást összeegyeztetni. Ugyanígy tornászik és ugrál a körül a kérdés körül is, hogy miért nevezték a Kiáltványt — kommunistának. Összehord egy csomó egymásnak ellentmondó okot a nélkül, hogy megadná az igazit, amelyet Engels az 1888-as bevezetésben kifejtett. E szerint a kommunista elnevezés megkülönbözteti követőit azoktól a „legkülönbözőbb társadalmi kuruzslóktól“, akik különféle csodaszerekkel és mindenféle toldással-foldással akarták eltüntetni a társadalmi bajokat a nélkül, hogy a tőkét és profitot a legtávolabbról is megbolygatták volna“. Egy másik „tudós“ szempontot is találunk Laski „magyarázataiban“; amikor arról beszél; hogy „a kommunisták nem alkotnak külön pártot más munkáspártokkal szemben“, ugyanúgy, mint amikor a proletárdiktatúra kérdéséről vagy az állam problémájáról ír. Ezeket a pontokat részletesen tárgyalja Emile Burns recenziója a könyvről, a „Communist Review“ 1948 júliusi számában, amely elég könnyen hozzáférhető azok számára, akiket a kérdés érdekel. Itt talán már eleget mondtunk ahhoz, hogy rámutassunk, miféle „történelmi elemzéseket“ követnek el a jobboldali szociáldemokrácia szakértői.

Ezután kellemesebb néhány olyan munkával foglalkozni, melynek célja a tudományos történetírás és nem az, hogy a Kiáltvány gondolatait eltorzítva, éppen e gondolatok elárulására használja fel. Az 1948 februári és márciusi „Communist Review“-ben cikksorozat jelent meg a centenáriumról. J. R. Campbell és J. Gollan „1848 és 1948“ és „A gondolatok harca“ című cikkükben kimutatják a Kiáltvány

helyét a munkásmozgalomban, keletkezésekor és napjainkban. Dona Torr, akinek nevét Angliában a Marx—Engels Válogatott levelezéséhez írt történelmi jegyzetei és a Tőke első kötetének „Allen and Unwin” kiadásának szerkesztői munkája tették ismertté, a márciusi számban „Nemzeti és nemzetközi” cím alatt recenziót írt a nemzetiség és nemzetköziség kérdéseiről a Kiáltvány tanításainak tükrében. A „Labour Monthly” 1948 márciusában külön centenáriumi számot adott ki, amelynek illusztrációi a *Reinische Zeitung* jólistmert rajza a cenzúráról, egy reprodukció az *Illustrated London News*-nak az 1948 április 10-i chartista tüntetésről készült rajzáról és a Kiáltvány eredeti kiadásának címlap-képe. R. Palme Dutt „1848 és ma” címen ír, Andrew Rothstein „A kiáltvány győzelme” címen és J. Winternitz kapcsolatot mutat ki a Marx idejében folytatott kommunistaellenes hajsza és a mai „boszorkányperek” között. A Labour Monthly hasznos munkát végzett, amennyiben az egész éven keresztül dokumentumsorozatot adott ki „Száz évvel ezelőtt” címmel 1848 eseményeiről, amely elsősorban Marx és Engels akkori szerepét szemlélteti. A cikkek inkább politikai és elvi vonatkozásúak és a sürgető napi kérdésekkel foglalkoznak. Az ideológiai folyóirat, a *Modern Quarterly*, külön centenáriumi számában cikkeket hozott a marxizmus különböző kérdéseiről, inkább az ideológiai harc „az eszmék csatája” problémáiról, mint a politikai harc közvetlen frontjáról. Douglas Garman történelmi áttekintést ad a Kiáltvány hatásáról. R. Palme Dutt „1848—1948: történelmi és elméleti fejlődés” című művében foglalkozik a Kiáltvány megírása óta eltelt száz év történelmi fejleményeivel és elemzi a Kiáltvány eszméinek különböző elferdítéseit, majd győzelmes igazolásukat Lenin és Sztálin tanításaiban és gyakorlati alkalmazásukat a Szovjetunióban, a népi demokráciákban és az egész világ munkáosztályának a Kommunista Párt által vezetett küzdelmeiben. Szorosan követi Leninnek a Kiáltvány óta lefolyt világtörténelmi három fő szakaszáról írt elemzését, amely „Marx Károly tanításainak történelmi sorsfordulatai” címen jelent meg. J. Winternitz „A Kommunista Kiáltvány és a hatalomért folytatott harc” cím alatt olyan fontos stratégiai és elméleti kérdéseket vet fel, mint a burzsoá államapparátus szétzúzása, a munkások pártjának állásfoglalása a reformokkal szemben, az élesapat szerepe és a nemzetiségi kérdés, amelyek a Kiáltványban vannak kifejtve és amelyeket egy század történelmi tapasztalatai világítanak meg. Meg kell jegyezni, hogy ez kissé túlméretezett vállalkozás volt egy rövid cikk keretén belül és szükségszerűen kissé vázlatos. A szakterületek művelői: C. Hill a „Marxizmus és történelem”; M. Dobb „Marxizmus és gazdasági elmélet”; J. D. Bernal: „Dialektikus materializmus”; M. Cornforth: „Marxizmus és a filozófia fejlődése” és A. West: „Marxizmus és kultúra” címmel írtak tanulmányokat. E cikkek különböző tudományos értékűek. Hill cikke, amely számunkra a legtanulságosabb lehetett volna, csalódást okozott az angol forradalomról írt igen világos tanulmányai után.

•

Korántsem teljes számban érkezett el hozzánk a 48-as forradalmakról írt új angol irodalom. Mégis, a meglévő anyagból ítélve úgy látszik, a hiányok sem jelentenek komoly veszteséget. Kezünkben volt

a „Fore Publications“ két kis kötete; a „Szocializmus születése“ sorozatból. Az egyik Albert *Soboul* munkája az 1848-as francia forradalomról, a másik Roy *Pascal* professzor írása az 1848-as német forradalomról; azonkívül a „Slavonic Review“ 1948-as számai (áprilisban és decemberben jelenik meg), melyek meglehetősen bőven foglalkoztak a 48-as események „elemzésével“: és *Woodcock* „Száz év forradalom, 1848 és azután“ című műve.

Soboul műve nem mondható sem jónak, sem eredetinek, legnagyobb része a Párisban történt események időrendbeli felsorolása. Végül ezt a következtetést vonja le: „Akármennyire súlyos is volt az 1848-as vereség, ez a dátum mégis mérföldkő a modern Franciaország politikai és társadalmi fejlődésében. 1848 adta a francia népnek az általános választójogot és a rabszolgaság eltörlését... Az általános választójoggal 1848 ugyanarra a politikai síkra helyezte a munkást és a munkáltatót, a szegény embert és a gazdagot, a négert és a gyarmatosítót, a szerencsés és gazdag kisebbséget és a nincstelenek mérhetetlen tömegét“. Persze igaz, hogy bizonyos történelmi körülmények között a választójog kivívása nagy győzelem a munkásosztály részére, de nem szabad túlértékelnünk — amint *Soboul* túlértékeli — a kapitalizmus alatt a választójog jelentőségét.

Roy *Pascal* műve a német forradalomról ugyancsak nagyrészt leíró jellegű, de az eseményekről alkotott elemzése érdekes és néhány új szemponttal szolgál, bár nagyjában követi Engelsnek „Forradalom és ellenforradalom Németországban“ című művében adott elemzését. A német burzsoáziáról szóló tanulmány a Németországban e században végbement reakciós fejlemények megvilágításában különösen értékes. *Pascal* tanulmányának komoly hiányossága viszont az, hogy a német munkásosztály helyzetének elemzését, a forradalomban vitt szerepét elhanyagolja.

A 48-al foglalkozó kiadványok közül számunkra a *Slavonic and East European Review* lehetne a legérdekesebb. Ez a londoni egyetem szláv és keleteurópai intézetének folyóirata, megbízhatóságát azonban előre kétséssé teszi az, hogy reakciós politikai célok szolgálatában áll. Az 1848 áprilisi szám bevezetése 48-al kapcsolatosan állásfoglalását fegyvernek használja a népi demokráciák ellen indított támadásban. Itt világossá válik a folyóirat igazi célja:

„Azok a mozgalmak — írja —, amelyek látszólag egy új világot és új paradicsomot ígértek egész Európában, csalódásban és homályban lelték végüket. 1848 magasztos ideáljai mégis hosszú ideig tovább gyakorolták befolyásukat, és a választójogért, mint politikai csodaszerért folytatott harc történelme annál is érdekesebb tanulmány ma, amikor a baloldali szélsőségek nyíltan leleplezték magukat és visszautasították a parlamenti szuverenitás elemeit.“

A folyóirat, tekintettel alacsony és tudománytalan színvonalára, mellyel a problémákat tárgyalja, nem a történettudomány, hanem csak a reakciós propaganda céljait segíti elő. Az egyes cikkek — akarva, akaratlanul — ennek a politikának szolgálatában állnak. Részletesebben folyóiratunk következő számában, külön tanulmányban fogunk vele foglalkozni.

Befejezve a 48-as eseményekkel foglalkozó angol történetírásról szóló szemlénket, megállapíthatjuk, hogy a legtöbb polgári történész műve, hasonlóan annyi más nyugati filozófuséhoz és történészéhez,

a nyugati kultúra hanyatlását, a burzsoázia és a jobboldali szociáldemokrácia reakciós politikájának való alárendelést tükrözi. A másik oldalon azonban ki kell emelnünk a fiatal marxista történész-generációt, amely arra törekszik, hogy helyesen átértékelje a mai Anglia elferdített történetírását és hogy felidézze az angol nép dicsőséges forradalmainak tradícióit. Joggal remélhetjük, hogy ezek a történészek hozzá fognak járulni az angol nép felrázásához, ahhoz, hogy az angolok is harcos szerepet vállaljanak a világbékéért és szebb jövőért folytatott küzdelemben.

HATVANYNÉ ELRICK DORIS

„SZÁZ ESZTENDŐS A KOMMUNISTA PÁRT KIÁLTVÁNYA“

Fenti cím alatt adott ki a moszkvai Idegennyelvű Kiadó német nyelven cikkgyűjteményt a Kommunista Kiáltvány megjelenésének centenáris évében. E kiadás a következő cikkeket tartalmazza:

Mityin M. B.: A kommunizmus program-dokumentuma. (18. oldal.)

Kruzsikov B. C.: A „Kommunista Párt Kiáltványá“-nak alapeszméi. (37. oldal.)

Viisinszkij A. J.: Az állam kérdése a „Kommunista Párt Kiáltványá“-ban. (26. oldal.)

Osztrovitjanov K. V.: A „Kommunista Párt Kiáltvénya“ és a kommunizmus építése a Szovjetúnióban. (18. oldal.)

Leontyev L. A.: A „Kommunista Párt Kiáltvénya“ és a kapitalizmus összeomlásának az időszaka. (19. oldal.)

Kuusinen O.: A „Kommunista Párt Kiáltvénya“-nak politikai jelentősége a jelenkori nemzetközi munkásmozgalom számára. (22. oldal.)

A cikkgyűjteményben közöltek ama számos cikk közül válogatták ki, melyek a Kiáltvány centenáriumaival kapcsolatban a szovjet lapokban és folyóiratokban megjelentek. A centenárium elmúlt, ami természetesen mit sem változtat azon, hogy e történelmi jelentőségű forradalmi mű tanulmányozása továbbra is alapvető fontosságú feladat. Éppen ezért fokozottabb érdeklődést érdemelnek neves szovjet szerzők, akadémikusok és professzorok fent felsorolt cikkei.

* * *

Mityin akadémikus cikke elején idézi Lenin és Sztálin méltatását a Kiáltványról. „Ez a kis könyvecske — írta Lenin — köteteket ér; ennek szellemében él és fejlődik mindmáig a civilizált világ egész szervezett és harcoló proletariátusa.“* „A marxizmus énekeinek éneke“ — mondotta Sztálin a Kiáltványról. A szerző utal arra, hogy az elmúlt száz esztendő, mely telve volt az egymással küzdő osztályoknak a világtörténelemben legnagyobb harcaival, forradalmakkal, államok közötti összeütközésekkel, pusztító háborúkkal, — teljes egészében megerősítette a marxi tanok igazságát. Ezeknek az eszméknek óriási diadala: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme. Az első szocialista állam több mint három évtizede fennáll és fejlődik, valóra váltva a tudományos kommunizmus nagy elveit. A marxi tanok mindent legyőző erejű igazsága — írja a szerző — nem ragyogott soha olyan fényesen, mint ma, amikor a szocialista szovjethatalom megmentette a világ-civilizációt a német-fasiszta barbároktól és a szovjetállam halad a demokratikus tábor élén az imperialisták elleni harcban a békéért és demokráciáért; mikor a népi demokratikus országok, kiszakadva az imperializmus rendszeréből, növekednek és erősödnek; mikor a kapitalista világban a kommunista pártok a harcosok újabb és újabb millióit vonják dicsőséggel övezett harci lobogójuk alá.

A szerző utal a kiáltvány megjelenésének történelmi körülményeire: felép a modern társadalom új osztálya — a proletariátus, mely még nem eléggé érti történelmi szerepét, nem rendelkezik a harc feladatainak, formáinak, mód-

* W. I. Lenin, Marx—Engels—Marxismus, Moskau 1947. S. 44.

szereinek tudományos elméletével. Marx és Engels ezzel fegyverezte fel a proletariátust és megvilágította a nagy célt: a kapitalizmus megdöntését és a kommunista társadalom megteremtését.

A szerző hangsúlyozza, hogy a marxizmus keletkezése valódi forradalom volt a társadalomtudomány, a filozófia, a politikai gazdaságtan, a történelem területén. A történelem materialista felfogása lerakta a szilárd alapokat a társadalmi élet törvényeinek megértéséhez. Ez az elmélet világította meg a társadalmi jelenségek okait, a társadalmi fejlődés törvényeit, az osztályharc jelentőségét a társadalomban. Erre az elméletre támaszkodva mutatta ki Marx és Engels a proletariátus nagy történelmi misszióját.

„A Kiáltványt — írja a szerző — eszmei kiengesztelhetetlenség és könyörtelenség hatja át a proletariátus ellenségeivel szemben, meg nem alkuvás mindenféle kispolgári ingadozással és illúzióval szemben, izzó gyűlölet a kapitalista kizsákmányolás rendszere ellen.

Kifejtve a Kiáltvány lényegét, kiemeli azt a tanítást, hogy a proletariátusnak erőszakkal kell megdöntenie a kapitalista rendet, uralkodó osztályá szerveződve fel kell használnia politikai hatalmát arra, hogy kiragadja a termelőeszközöket a burzsoázia kezéből és új, kommunista társadalmat teremtsen. A forradalmi marxista munkásmozgalmi irányzattal szembeszálló opportunisták, reformisták, revizionisták arra törekedtek, hogy a marxi tanok forradalmi lényegét elsikkasszák és hamis illúziókat tápláljanak a tömegekben a kapitalizmusnak a szocializmusba való „békés belenövéséről”. E reformisták utódai ma már sokkal messzebb mennek elődeiknél és a pusztuló kapitalizmus megmentését akarják bármilyen áron is.

A marxi eszmék megvédéséért Lenin és Sztálin vezették a harcot kérelhetetlenül mindenfajta opportunizmus ellen. A proletariátus politikai uralmának, a proletárdiktatúrának eszméjét nemcsak megvédték, de továbbfejlesztették az imperializmus és proletárforradalmak korában.

A Kiáltvány megállapította, hogy a proletariátus harcát a kommunisták vezetik. Ők alkotják a munkásosztály legerősebb csapatát, amely fel van fegyverezve a társadalmi fejlődés törvényeinek ismeretével. Továbbfejlesztve ezt az eszmét az új viszonyok között, Lenin és Sztálin kidolgozták a párttól szóló tanításukat, melynek jelentősége óriási.

Kruzsikov professzor cikkének bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a Marx és Engels által teremtetett élenjáró elmélet, mely az élet igazságait tükrözi vissza, átalakító, szervező és mozgósító tanná, milliók tanává vált. A marxizmus száz éven keresztül fejlődött, gazdagodott, győzelmesen kiállta és visszaverte az ellenség számos csapását. A szerző idézi erre vonatkozóan Sztálinnak egy megállapítását melyet még 1934-ben tett, tehát röviddel a német-fasiszták hatalomrajutása után, az európai reakció átmeneti megerősödése idején. A marxista tudományos meggyőződés ereje árad szavaiból:

„Azt mondják, hogy nyugaton egyes országokban a marxizmust már megsemmisítették. Azt mondják, hogy az a burzsoá nacionalista irányzat semmisítette meg, amelyet fasizmusnak neveznek. Ez persze badarság. Így csak olyan emberek beszélhetnek, akik nem ismerik a történelmet. A marxizmus a munkásosztály életbevágó érdekeinek tudományos kifejezése. Aki a marxizmust akarja megsemmisíteni, annak a munkásosztályt kell megsemmisítenie. A munkásosztályt pedig megsemmisíteni nem lehet. Több mint 80 esztendő telt el azóta, hogy a marxizmus kilépett a porondra. Ez alatt az idő alatt a burzsoá kormányok tízei és százai próbálták megsemmisíteni a marxizmust. És mi történt? A burzsoá kormányok jöttek és mentek, a marxizmus pedig maradt. Sőt mi több: a marxizmus elérte azt, hogy teljes győzelmet aratott a világ egyhatod részén, mégpedig éppen abban az országban, ahol a marxizmust végleg megsemmisítettnek tekintették.”*

* Sztálin: A leninizmus kérdései. Budapest, 1949. 575. 1.

Olvasva e sorokat, lehetetlen nem gondolni Magyarország közelmúlt történetére, a Horthy-időkre, amikor nálunk szintén „megsemmisültnék” nyilvánították a kommunizmust a munkásosztály összes ellenségei és árulói. Horthyék külön „immunitási elméletet” agyaltak ki, persze rendőrterrorral alátámasztva. És íme, a Horthyk meg Peyerek jöttek, mentek, de a marxizmus megmaradt és diadalt arat!

A Kiáltvány megszületésének körülményeit tárgyalva, a szerző többek között utal arra a mélységes és rendkívül sokoldalú elméleti munkára, melynek során Marx és Engels áttanulmányozta és átértékelte mindazt, amit a marxizmus-előtti legfontosabb filozófiai, politikai és gazdasági tanok tartalmaztak. Ugyanakkor elméletileg általánosították a munkásosztály forradalmi harcainak addigi tapasztalatait. S szemben a régi materializmussal, mely nem tudta megérteni a társadalmi jelenségek feltételeit és nem tudta értékelni a gyakorlati forradalmi tevékenység jelentőségét, Marx és Engels a tettekre-kész, harcra dialektikus materializmust teremtette meg. Taglalva a Kiáltvány alapvető eszméit, a szerző többször is kiemeli, mily nagy jelentőségű volt a szocializmus és a munkásmozgalom egyesítésének feladata, melyet Marx és Engels kezdeményezett, megoldásáért harcot indított és vezetett és amelynek jegyében a Kiáltvány megszületett. A Kiáltvány maga is a munkásmozgalom aktuális politikai feladatainak felelt meg.

A szerző megvilágítja a Kiáltvány történelmi sorsát a nemzetközi munkásmozgalomban. Lenint idézve, utal arra, hogy a marxizmus győzelme a 90-es évekig „fő vonásaiban befejeződött”. De a különböző opportunisták irányzatok ellen a harc folytatódott és különösen kiéleződött az imperializmus korában, amikor fellángolt a harc a burzsoázia és a proletariátus között. Ebben a küzdelemben fejlesztette tovább a marxai tanokat Lenin és Sztálin, ebben a harcban született meg és fejlődött a leninizmus. A szerző vázolja a marxizmus s a munkásmozgalom fejlődését Oroszországban. Utal az utópikus szocializmus orosz válfaja: a narodnyik-elmélet, s a revizionizmus orosz válfaja: az ökonomizmus elleni harcra a munkáspárt megteremtéséért; a mensevikiek elleni harcra a forradalmi marxista sztratégiáért, a forradalom előkészítéséért és megvívásáért. Hivatkozik a szerző Leninnek az imperializmusról szóló tanaira, különösen az egyenlőtlen fejlődésnek ő általa felismert törvényére, hogy a szocializmus nem győzhet egyszerre az összes kapitalista államban, a győzelmet kezdetben ezeken mindössze egy részében, esetleg csak egyetlen országban éri el. Utal ennek kapcsán a trockisták, bucharinisták, zinovjevisták elleni harcra, melynek sikere biztosította a szocializmusnak a Szovjetunióban való megteremtését. A szerző cikkének befejezését a mai aktuális helyzet kérdéseinek szenteli. Kiemeli, hogy az új népi demokratikus országokban a vezető szerep a munkásosztályé, mely végrehajtja történelmi misszióját — amelyre a Kommunista Kiáltvány utat mutatott —, s demokratikus újjászületésben tömöríti maga körül a dolgozó parasztságot, kispolgárságot, értelmiséget. Megvilágítja, hogy a kapitalizmus már túlélte korát, jövője többé nincs s ma már minden út a kommunizmushoz vezet.

Viiisinskij akadémikus, amint cikkének címe is utal rá, a Kiáltvánnyal kapcsolatban elsősorban az állam kérdésével foglalkozik, bár érint természetesen számos más kérdést is. Megemlíti, hogy Marx leleplezte az államtól és jogról szóló hegeli eszmék reakciós lényegét, igazi tudományossággal határozta meg az állam történelmi szerepét és helyét az osztályok harcában általában és a proletárforradalom győzelméért való harcban különösen. A Kiáltvány megvilágítja, milyen szerepet tölt be az emberiség történelmében a termelőerők fejlődése. Ez határozza meg az egész társadalmi élet fejlődését, amely viszont megszabja az államhatalom tartalmát és jellegét.

Az állam — mint ahogy ezt Marx és Engels kimutatta — az osztályharc legerősebb eszköze. Az állam kizsákmányoló osztályok kezében a dolgozók elnyomásának, a termelőeszközök magántulajdonán alapuló leigázásának az eszköze; viszont a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozók vezette állam a kizsákmányoló elnyomásának s a kizsákmányolás megszüntetésének az eszköze.

A burzsoá tudomány minden erejét megfeszítette, hogy az állam kérdését összezavarja, igazi lényegét elrejtse. A Kommunista Kiáltványé az érdem, hogy a marxista államelmélet alapjait lerakta és a dolgozó milliók számára is érthetően megmutatta, hogy az állam olyan gépezet, mely arra szolgál, hogy vele az egyik osztály elnyomja a másikat. S bármennyire is különböztek a kizsákmányolók államának a formái, lett légyen az rabszolgaságon nyugvó, feudális vagy polgári állam, a lényeg, az osztálytartalma egy és ugyanaz: a kizsákmányolók uralmának biztosítása, a kizsákmányolók által teremtetett s a magántulajdonon nyugvó társadalmi rend védelme. A szerző kitér a polgári állam lényegének s a polgári demokrácia álnok voltának és csődjének kérdésére. Rámutat arra, hogy a kapitalizmus s egyben a polgári demokrácia bukása elkerülhetetlen s helyébe a proletárdemokrácia lép, a legkövetkezetesebb, legfejlettebb demokrácia, mely a dolgozó milliók érdekeit védi.

A szerző részletesen kitér a proletárdiktatúra kérdésére. Lenint idézve utal arra, hogy helytelen a marxizmust úgy felfogni, mintha legfontosabb kérdése az osztályharc lenne. „A marxizmust — idézi a szerző — az osztályharc tanaira korlátozni —, ez a marxizmus lenyesegetését, eltorzítását és azt jelenti, hogy arra korlátozzák, ami a burzsoázia számára elfogadható.”* Csak az az igazi marxista, aki kiterjeszti az osztályharc elismerését a *proletárdiktatúra* elismeréséig. A burzsoá államok formái rendkívül sokfélék, de végeredményben valamennyi a *burzsoázia diktatúrája*.

„Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba — idézi a szerző ismét Lenint —, természetesen a politikai formák igen nagy bőségét és sokoldalúságát kell, hogy adja, de e mellett a lényeg elkerülhetetlenül egy: a *proletariátus diktatúrája*.”** Ez az a legfőbb a marxizmusban, amit Kautsky és társai mindenképen igyekeztek elhomályosítani. Utal a szerző Lenin és Sztálin szerepére annak meghatározásában, hogy a proletárdiktatúra az osztályharc eszköze a hatalmat meghódító győzelmes proletariátus számára az ellen a legyőzött burzsoázia ellen, amely folytatja és annál inkább fokozza az ellenállást, minél inkább közelednek életének végnapjai. Lenin és Sztálin határozták meg, hogy a proletárdiktatúra a munkásság és dolgozó parasztság osztályszövetsége a munkásosztály vezetésével a tőke megdöntésére, a szocializmus végző győzelmére.

A proletárállam kérdése az Októberi Forradalom után a hatalomért való harc kérdéséből a meghódított hatalom, a megteremtett szocialista állam továbbfejlődésének kérdésévé vált a szocializmus országában. Ennek a kérdésnek elméleti tisztázása napirendre került, miután a szovjet társadalomban megsemmisültek az összes kapitalista osztályok. A szerző ismerteti ennek a kérdésnek marxista megoldását, amint azt Sztálin híres referátumában, a bolsevik párt XVIII. Kongresszusán kifejtette. Ha a kapitalista osztályok a szocialista államon belül meg is semmisültek, az állam nem halhat el, amíg fennáll a kapitalista környezet, mellyel éles harcot kell folytatnia a szocialista haza megvédéséért. Az állam a kommunizmusban sem fog elhalni, ha megmarad a kapitalista környezet, de az állam elhal, ha a kapitalista környezetet szocialista környezet váltja fel.

A szerző ismerteti a sztálini elemzést a szovjetállam fejlődésének két fázisáról. Az első fázisban az állam főfunkciója a levert, kizsákmányoló osztályok elnyomása volt és a honvédelem a külső ellenséggel szemben. Az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója ebben az időszakban csak kevésbé tudott kifejlődni. A második fázisban — a kapitalista elemeknek városban és falun való megsemmisítésétől a szocialista rendszer teljes győzelméig, a Sztálini Alkotmány elfogadásáig — az állam funkciói már megváltoztak. Az országon belül a békés gazdasági-szervező és kulturális-nevelő feladat vált főfunkcióvá és változatlanul megmaradt a honvédelem funkciója, tehát megmaradt a hadsereg, a hadiflotta, a büntető- és felderítő-szervek

* Lenin, Staat und Revolution, Moskau 1947. S. 31, 33.

** U. o.

a külföldi kémszervezetek által beküldött kémek, gyilkosok, kártevők elfogására és megbüntetésére. „Ami hadseregünket, büntető- és felderítő-szerveinket illeti — idézi a szerző Sztálint —, élük már nem az országon belülre, hanem kifelé, a külső ellenségek felé irányul.”*

A fejtegetések alapján a magyar és sok más olvasó is tanulságokat vonhat le a népi demokratikus államok eddigi fejlődési fázisaiból. S ekkor azt látja, hogy országainkat a Szovjetunió léte és segítsége megmentette a külföldi beavatkozástól és ezzel együtt a polgárháborútól. hogy a mi államaink a Szovjetunió segítsége révén kifejleszthették gazdasági-szervező funkciójukat és kifejleszthetik kulturális-nevelő funkciójukat már akkor, amikor a kapitalista elemek elnyomásának feladata még a homloktérben áll, mint központi feladat.

A szerző a cikk befejezésében a szovjet állam nemzetközi szerepével foglalkozik. Büszkén állapítja meg, hogy a szovjet állam az emberi haladás hatalmas tényezője. A munkások és parasztok szocialista állama, melyet a bolsevik párt vezetésével ők maguk építettek fel a szovjetek országában — biztos záloga a kommunizmus közelgő diadalának.

Osztrovitjanov cikke elején szintén utal a Kiáltvány megállapítására, hogy a munkásszítály az általa meghódított politikai hatalom birtokában a burzsoáziát fokozatosan kisajátítja és a termelőerők mennyiségét gyorsan növeli. Utal a szerző Marx zseniális meghatározásaira a kommunista társadalom első — a szocialista — és magasabb fázisára vonatkozóan, amit a „Góthai programm bírálata” című művében kifejtett. A szerző megállapítja, hogy a szocializmus építésének gyakorlata megerősítette Marx zseniális prognózisát a kommunista társadalom két fázisát illetően. S miután a szovjettársadalom a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet — vagyis a kommunizmus első fázisából ennek magasabb fázisába való átmenet — útján van, a kérdés konkrét gyakorlati jelentőségű kérdéssé vált.

A kommunizmusba való átmenet legfontosabb feltételeként — amint a szerző utal rá, — Marx a termelőerők fejlesztésének feladatát jelölte meg az egyének minden tekintetben való fejlődésével egyetemben. Vizsgálat alá veszi a kommunizmusba való átmenet konkrét útjait. A termelőerők fejlődését illetően megállapítja, hogy ez a sokoldalú mechanizáció és automatizálás útja, a mechanikai technológiának kémiai technológiává való fejlődése és a legszélesebbkörű villamosítás. A lökhajtásos motor, az atomenergia és egyéb nagy felfedezések, melyeket az imperializmus a civilizáció lerombolására és az emberek kiirtására használt és akar felhasználni, a szocialista társadalomban korlátlan fejlődés lehetőségét nyújtja az emberiség javára.

A szerző rámutat arra, hogy a kommunizmus felépítése feltételezi a *szellemi és fizikai munka közötti ellentét megszüntetését*. A Sztachanov-mozgalom — amint ezt Sztálin megvilágította — magában rejti eme ellentét megszüntetésének a csíráit. A kérdésnek egyedüli megoldása: a széles néptömegek kulturális-technikai színvonalának felemelése a mérnöki-technikai munka színvonalára. Utal a szerző a munka jellegének gyökeres megváltoztatására. A munka már nem kényszer, hanem becsület, dicsőség és hősiesség dolga s ebből ered a szocialista társadalomban feltartóztatathatlanul előretörő mozgalom — a szocialista verseny, amely a termelőerők fejlődésének hatalmas tényezője.

A szerző taglalja a *város és falu közötti ellentét megszüntetésének* kérdését, melyet még Marx és Engels vetett fel. Megoldása sikeresen halad előre, elsősorban a kollektivizált mezőgazdaság termelőerőinek fejlődése útján. Ennek alapja: a mezőgazdaság felfegyverzése a legkorszerűbb technikával. Ez segíti elő az összes mezőgazdasági munkálatok teljes mechanizálását és a föld vegyi megmunkálását. E fejlődés által a mezőgazdasági munka gyors ütemben az ipari munka válfajává változik át, ami együtt jár a falu kulturális életének fellendülésével.

A szerző fejtegeti a *szükségleti cikkek bőségének* kérdését, melynek megoldása, tudvalevően, nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a kommunizmus

* J. Stalin, *Fragen des Leninismus*, Moskau 1947. S. 728.

megvalósuljon. Mindenkinnek munkája szerinti elosztás szocialista elve abban a mértékben fog átfajlódni a mindenkinnek szükségletei szerinti elosztás kommunista elvéhez, amilyen mértékben fejlődnek tovább a termelőerők, gyorszik a szükségletet kielégítő tárgyak bősége és megszűnnek a kapitalista maradványok a gazdaságban és az emberek tudatában. A kommunizmushoz való átmenet jelenti a dolgozók szükségleteinek minden tekintetben való teljes kielégítését, e szükségletek szakadatlan növekedését, ami a termelőerők fejlődésének hatalmas tényezője. A szükségletek szerinti elosztáshoz való átmenet a munka szerinti díjazás szocialista elvének továbbfejlődése útján történik.

Végezetül a szerző kifejti, hogy a kommunizmushoz vezető úton a szovjet-gazdaság fejlődésének forrása a *tervező szocialista állam*, melynek szerepe, ahogy ezt a marxizmus klasszikusai megállapították, átváltozik a személyek igazgatásából dolgok igazgatásává s a termelési folyamatok vezetésévé. És aláhúzza a szerző a bolsevik párt vezetészerepét, mely a győzelmes marxizmus-leninizmus minden erejét latba veti az új ember öntudatának kialakítására, a szovjet emberek megacélozására, a burzsoá ideológia minden fajta befolyásának kiküszöbölésére.

Leontyev akadémikus cikke bevezetésében utal arra, hogy száz évvel ezelőtt, amikor a Kiáltvány megjelent, a kapitalizmus pályája még fölfelé ívelt. A kapitalizmus ellenállhatatlan erővel terjedt el az egész földön, mindenütt előidézve az új osztályok, a burzsoázia és a proletariátus kifejlődését s az emberi életek kíméletlen elpusztítása árán a termelőerők viharos fejlődését erőszakolta ki. A tudós és nemtudós burzsoá lakájok a kapitalizmus örökkévalóságát hirdették, egekig magasztalva a polgári rendet. A kapitalizmus tátongó fekélyeit „múló kellemetlenségeknek” nyilvánították. Az ész és a szív hatalmas ereje kellett hozzá, lángeszű tudományos előrelátás, hogy már akkor felismerjék a polgári társadalomban azokat az erőket, melyek a kapitalizmus elkerülhetetlen bukását vonják maguk után. A múlt század utolsó harmada a monopolkapitalizmus kifejlődésének időszaka. A XX. század kezdetére a monopóliumok a kapitalista országokban a gazdasági és politikai élet döntő tényezőivé váltak. Az imperializmus kiélezte a kapitalizmus összes ellentmondásait, a szocialista forradalom napirendre került és 1917-ben a föld egyhatod részén győzött. Ez a kor a kapitalizmus bukásának, a kommunizmus győzelmének a kora, mely telve van belső osztály-összeütközésekkel és államok közötti harccal; ez az új társadalom építésének kora a világ egyik részében, miközben a burzsoázia még mindig görcsös kísérleteket tesz a világ másik részében, hogy megmentse a bérabszolgáság rendszerét, amit a történelem pusztulásra ítélt.

A szerző részletesen taglalja a Kiáltványt. Kimutatja, hogyan szélhámoskodik a burzsoázia manapság is a szabadság eszméjével, ami számára nem más, mint a kizsákmányolás szabadsága, amit a világuralomra törő imperialisták az összes népek leigázásának a „szabadságává” akarnak kiterjeszteni; kimutatja, hogyan viszi csödbe a monopóliumok uralma, a burzsoá demokráciát; megvilágítja, hogyan szélhámoskodnak ma is a burzsoázia különböző lakájai a szocialista frazeológiával a tömegek becsapására, és hogyan termeli ki a kapitalizmus az imperialista háborúkat. „A kapitalizmus számára szükké váltak a régi nemzeti államok — idézi a szerző Lenin —, amelyek létrejövetele nélkül nem győzhette le a feudalizmust... A nemzetek felszabadításából, ami volt a kapitalizmus a feudalizmussal való harcban, az imperialista kapitalizmus a nemzetek legnagyobb elnyomójává lett.”*

Utal a szerző Lenin azon megállapítására, hogy az adott történelmi korokban előrehaladni a szocializmus felé vezető elszánt lépésekkel lehet csak; a kapitalizmus kimerítette önmagát és létében már rothadásnak indult. A történelem kétféleképpen is megerősítette a lenini megállapítást: a Szovjetuniónó hétmérföldes léptekkel haladt előre, felépítette a szocializmust és halad tovább a kommunizmus felé. A kapitalista országokat a rendszeresen visszatérő túl-

* W. I. Lenin, Werke Bd. XVIII. 3. Aufl. S. 193.

termelési válságok marcangolják s a burzsoázia pusztító háborúk felé sodorja a népeket. Napjainkban azonban a burzsoázia drágán fizeti meg az imperialista háborús kalandokat. Az első világháború odavezetett, hogy az imperializmus világháborús megromlott és a szovjetek országai kiszakadtak a kapitalista világból; a második világháború eredménye pedig a közép- és keleteurópai államok elszakadása a kapitalizmus rendszerétől.

Rámutat a szerző a világ két tábora, egyrészt a demokrácia és a béke, másrészt az új háborúra törő imperialista reakció tábora közötti harcra s e harcban a Szovjetunió és a kommunisták vezetőszerképére. A haladó erők élén azok állnak, akik legálodozatkészebben küzdenek a demokráciáért és a szocializmusért, akiket a Kommunista Kiáltvány nagy eszméi lelkesítenek és fegyvereznek fel a küzdelemre.

Kuusinen cikke bevezetésében utal arra, hogy az utópisták számára a munkásosztály csupán szenvedő osztály volt, amely számára általános részvétet kerestek. A Kommunista Kiáltványban látta meg a munkásosztály először a maga igazi arculatát és jelentőségét, mint cselekvő osztály, mint harcosok osztálya, mint forradalmi osztály. Részletesen taglalja a Kiáltvány óriási jelentőségű hatását napjainkban is, a nemzetközi munkásmozgalmában. A Kiáltvány leleplezte az akkori burzsoá- és egyéb álszocialistákat s akkori bírálóinak éles fegyverével leplezi a mai Atlee-ket és Blumokat, úgyszintén a forradalom és a kommunizmus egyéb ellenségeit is. A marxizmust támadták immár egy évszázadon keresztül polgári közgazdászok, katolikus jezsuiták, szocialista revizionisták, s a marxizmus „védelmének” látogatásával a centrista opportunisták. Az élet folyása megmutatta és egyre határozottabban mutatja, hogy az osztályharc a polgári társadalomban abban az irányban és ahhoz a célhoz halad, amelyet a Kiáltvány mutatott meg.

A szerző futólagosan rámutat arra, hogy a Kiáltvány megjelenése óta mennyire megnőtt azon objektív feltételek érettségi foka, mely a nemzetközi proletariátus győzelméhez szükséges. Ha száz év előtt a kapitalizmus pályája még felfelé ívelt, félévszázada ez a pálya már lefelé megy. Akkor a kapitalizmus leigázhatta még az egész földet, — 1917-ben azonban kettészakadt és létrejött az imperializmus rendszerével szemben a szocialista rendszer. Az imperialisták minden kísérlete három évtizeden keresztül, hogy a szovjetállamot megsemmisítsék vagy megerősödését megakadályozzák — kudarcot vallott. A Szovjetunió a világ legerősebb hatalmává vált és példaképe az egész nemzetközi proletariátusnak. Az imperialista rendszertől elszakadtak a népi demokratikus államok is. A három erősen felfegyverzett fasiszta nagyhatalmat a második világháború folyamán szétverték. Ugyanekkor az egész világon megnövekedett a munkásosztály szervezett harc képessége. A tökéletes kizsákmányolás ellen harcoló proletariátus már nem egyedül áll szemben a burzsoáziával; szövetségeseit talált a parasztság és a többi dolgozó rétegben. Hatalmas szövetségese továbbá az imperializmus ellen folyó nemzeti felszabadítási harc a gyarmatokon és a függő helyzetben lévő országokban. Megvan a lehetősége annak, hogy a reakciós burzsoázia elleni harcban a népek nemzeti szuverenitásáért folyó küzdelemben ez a proletariátus széles demokratikus antiimperialista táborra támaszkodjon.

A szerző nyomatékosan aláhúzza a kommunista pártok szerepét s a munkásosztály *forradalmi* egységéért folyó harc döntő fontosságát a kapitalista országokban, ahol a jobboldali szocialista árulók a munkásság harci egységét kettészakították. Mert az imperialisták hatalma nemcsak a yers erőszakon nyugszik, hanem támaszkodik a munkásosztályon belül lévő reformista ügynökségére is.

Végül a szerző utal arra, hogy az imperializmus, mint megsebzett vadállat, mind a bel- mind a külpolitikában kalandori provokációkkal kísérletezik. Vak örjöngésében és kalandori törekvésében az imperialista rendszer egész belső tarthatatlansága nyilvánul meg. A történelem megmutatta, hogy a legaggresszívabb imperializmus éppen örült dühöngésével gyorsítja meg saját bukását.

A cikkek 1948 első hónapjaiban íródtak, mielőtt Titó és bandájának árulására fény derült volna. Ezért a jugoszláv árulók nem szerepelnek külön megemlítve azok sorában, akiket a szerzők cikkeikben megbélyegeztek. Természetes azonban, hogy a Kommunista Kiáltvány nagyjelentőségű fegyver a Titó-féle rezsím kíméletlen fasiszta terrorja, valamint álnokságában mindent felülmúló nacionalista és szociális demagógiája elleni harcban.

Nem feladatomban itt fejtegetni, hanem csak utalok rá, hogy a Kiáltvány nélkülözhetetlen fegyver a népi demokratikus országok munkásosztálya számára is a kapitalista elemek teljes felszámolásáért folyó harcban, az évtizedekig terjesztett kommunistaellenes rágalmak leleplezésében, a polgári ideológia legyűrésében és felszámolásában.

Nemes Dezső

Sz. B. KÁN: AZ 1848-AS FORRADALOM AUSZTRIÁBAN ÉS NÉMET-ORSZÁGBAN, Moszkva, 1948. Az Oroszországi Federációs Szocialista Szovjetköztársaság Állami Tankönyvkiadója.

A 48-as forradalmak „csak apró epizódok voltak, jelentéktelen rések és repedések az európai társadalom kemény törzsén, de feneketlen mélységet tártak fel alatta... Zajosan és rendetlenül meghirdették a proletariátus felszabadítását — a XIX. századnak és e század forradalmainak titkát”, — így határozta meg Marx a 48-as forradalmak jelentőségét.

Az a tény, hogy 1848-ban először lépett fel a proletariátus, mint önálló erő, hogy a forradalom során a munkások nem egyszer mentek ki vörös zászlókkal az utcára, elég volt a burzsoá történetírók számára ahhoz, hogy a 48-as forradalmak igazi jelentőségét minden eszközzel elferdíteni igyekezzenek. Elhallgatni, elfeledtetni törekedtek azokat a harci formákat, jelszavakat, amelyeket oly bőséggben szült a 48-as forradalom, s amelyek tanulmányozásából Marx és Engels sok tanulságot vont le a proletárforradalom taktikája számára.

A marxista történetírás feladata az volt — és Kán professzor bevezetőjében ezt tűzte ki célul —, hogy feltárja a 48-as forradalmak valódi hátterét, vereségük okait, a különböző osztályok magatartását a forradalom folyamán, megmutassa e forradalmakban a leglényegesebbet, az előre mutatót — a proletariátus első önálló akcióit. E feladat megoldásában olyan felbecsülhetetlen értékű útmutatásokra támaszkodhatott, amelyeket a polgári történetírás soha még csak meg sem kísérelt felhasználni: a forradalomban a legtevékenyebben résztvevett Marx és Engels írásaira és megjegyzéseire.

Sz. B. Kán professzor részletesen elemzi könyvében a bécsi kongresszus után kialakult politikai és gazdasági helyzetet Németországban és Ausztriában. Rámutat arra, hogy a két ország előtt álló feladatok különbözőek voltak: míg Németországban az egyesítés volt napirenden, Ausztriában az önálló államokra való szétszakadás. A 48-ig terjedő időszak elemzésénél kimutatja, hogy a nagybirtok korlátlan uralma ellenére is a kapitalizmus, a burzsoázia — különösen Németországban — fejlődésnek indult, sőt maga a junkerség is a kapitalizálódás útjára lépett. Ezzel együtt megjelent a proletariátus is, elsősorban Berlinben, de Németország más vidékein is. A 30-as, 40-es években a német munkásmozgalom már megtette első lépéseit (lásd: „Igazak Szövetsége”, Weiting tevékenysége, a sziléziai takácsok felkelése, stb.). Ilyenformán a 48-as német polgári forradalom előestéjén a német munkásmozgalom sokkal fejlettebb volt, mint Anglia és Franciaország munkásosztálya a maguk polgári forradalma idején.

Ez a körülmény határozta meg az egyes osztályok magatartását a forradalomban, meghatározta a forradalom menetét és végső soron a kimenetelét is.

Kán professzor részletesen és kimerítően tárgyalja a forradalom eseményeit, a márciusi forradalomtól kezdve egészen az ellenforradalom végleges győzelméig. A tények és adatok sokaságán keresztül mutatja be szemléltetően, hogyan árulta el a burzsoázia a legelső napoktól kezdve saját forradalmát, hogyan egyezett ki a nagybirtokos-militarista uralkodóosztállyal a munkásosztálytól való félelmében, hogyan hagyta cserben a parasztfelkeléseket. Megmutatja Kán professzor a köztársasági demokraták szerepét is, akik kispolgári voltukhoz híven, egyetlen kérdésben sem tudtak következetes álláspontot elfoglalni és ingadozásukkal elősegítették az ellenforradalom győzelmét.

A márciusi forradalom során óriási jelentőségük volt a március 18—19-i berlini eseményeknek, amikor a munkások és kézművesek diákokkal, hivatal-

nokokkal, értelmiségiekkel együtt barrikádokat építettek és megvívták az első véres utcai harcokat. A burzsoázia többsége ezekben a megmozdulásokban természetesen nem vett részt, hanem rettegve bezárkózott házaiba. Ezeknek a hősiess forradalmi harcoknak sikerei aggodalommal töltötték el a liberális burzsoáziát, amely ettől kezdve következetesen az árulás útjára lépett.

A németországi és ausztriai forradalom története 1848 nyarától kezdve nem egyéb, mint a burzsoázia sorozatos árulásának, az uralkodóval és a nagybirtokosokkal való kiegyezésének története, a néptömegek, elsősorban a városi munkások és kézművesek hősiess kísérleteinek története a forradalom továbbvitelére, a reakció fokozatos erőrekapásának és végül teljes győzelmének története.

Sz. B. Kán professzor könyve végén összegezi a forradalom jelentőségét és tanulságait. Ezek a forradalmak, bár polgári forradalmak voltak, lényegesen különböztek a XVIII. sz. polgári forradalmától. Az „európai civilizáció sokkal fejlettebb körülményei között” és sokkal fejlettebb proletariátus jelenlétében játszódtak le, mint az angol és francia polgári forradalom. Teljesen mások voltak az osztályerőviszonyok, következésképp az osztályoknak a forradalomban játszott szerepe is. Ezenkívül Ausztriában és Németországban nemcsak az osztályellentétek voltak különösen élesek, hanem a nemzeti ellentétek is, amelyek Franciaországban semmi szerepet nem játszottak.

Eredményében is gyökeresen különbözött a két forradalom. Ausztriában és Németországban a nagybirtokososztály megtartotta kezében a hatalmat, a burzsoázia csak jelentéktelen reformokat ért el, s a forradalom főfeladata — Németországban az egyesítés, Ausztriában a szétválás — még hosszú ideig megoldatlan maradt.

A forradalom vereségének okai szorosan összefüggnek ezekkel a sajátosságokkal. A nagybirtokos uralkodóosztály, a junkerek és a főurak komoly ellenállást fejtettek ki. Németország szétdaraboltsága, Ausztriában pedig a nemzeti ellentétek megakadályozták a demokratikus erők koncentrációját. De a vereség főoka nem a régi uralkodóosztály ereje volt, hanem az a körülmény, hogy *nem volt* olyan osztály, amely véghezvihette volna a polgári demokratikus átalakulást. A német burzsoáziát Marx és Engels ellenforradalminak nevezte. Engels rámutat arra, hogy a burzsoázia fejlődésében elérkezett egy fordulópont, amikor egyre képtelenebbé válik a politikai hatalomra. Ez a fordulópont a német burzsoáziánál 1848 volt (ebben nagy szerepet játszottak a párizsi események). A burzsoázia tehát a legelső napoktól kezdve hajlandó volt mindenfajta megegyezésre a nagybirtokos uralkodóosztállyal. A kispolgárság nem tudta betölteni azt a szerepet, amit Franciaországban a jakobinusok betöltöttek: csak szavalni tudott, de cselekedni nem. A parasztmozgalom kezdetől fogva el volt szigetelve a városi munkásoktól és ennek következtében hamar elaludt.

A munkásosztály — bár jelenléte már elég volt ahhoz, hogy a burzsoáziát ellenforradalmivá tegye, — még fejletlen volt ahhoz, hogy a paraszttömegeket magához kapcsolva, élére álljon a polgári demokratikus átalakulásnak. Ez csak később történhetett meg, amikor Lenin és Sztálin többek között éppen a 48-as forradalmak tanulságaira támaszkodva — arra, hogy az önálló munkásmozgalom kialakulásával a burzsoázia többé már nem képes vezetni a polgári forradalmat, — kidolgozták a proletariátus hegemoniájának és a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomná való átnövésének tételét.

Sz. B. Kán professzor könyve megmutatja, hogy a történelem valódi menetét és értelmét ma már csakis a marxista-leninista elmélet alapján álló történetírás tudja feltárni. A polgári történetírás a 48-as forradalmak óta eltelt 100 év alatt nem tudta megmagyarázni e forradalom lényegét, sőt egyre jobban meghamisította és elkódósította azt. Ugyanakkor, amikor a burzsoá történettudomány egyre jobban elfajult s egyre inkább képtelen volt bármilyen magyarázatát adni a történelmi eseményeknek, a szovjet történetírás ragyogó fejlődésnek indult és egymásután nyúlt hozzá nemcsak az orosz, hanem a világtörténelem legfontosabb kérdéseihez is, s megoldotta ezeket a

kérdéseket. Azért lehetett erre képes, mert az élenjáró tudományra, a marxizmus-leninizmusra támaszkodik, arra a világnézetre, amelynek ma egyedül érdeke a valóság teljes feltárása és amely egyedül is képes erre. A szovjet történetírást azért lehetett képes erre, mert Marx, Engels, Lenin, Sztálin útmutatásaira támaszkodott a történelmi kérdések tárgyalásánál.

A magyar történettudomány képviselői alig-alig ismerik a szovjet eredményeket és eddig nem is tettek sokat azért, hogy ezen változtassanak. Márpedig a magyar történettudomány fejlődése elképzelhetetlen a szovjet történetírás megismerése nélkül. Ezért feltétlenül szükséges, hogy különösen azokat a műveket, amelyek a magyar történelem kérdéseivel is kapcsolatos problémákat tárgyalnak, — mint pl. Sz. B. Kán professzor könyve is — minél sürgetőbb és minél szélesebb körben ismertté tegyék a magyar történészek között

1. ARNOŠT KLÍMA: POČÁTKY ČESKÉHO DELNICKÉHO HNUTÍ, 116 p. Praha, 1948.

2. ARNOŠT KLÍMA: ROK 1848 V ČECHÁCH, 146 p. Praha, 1948.

A marxista felkészültségű fiatal cseh történettudós ebben a méltán feltűnést keltett munkájában a cseh munkásosztály történetének egy fontos időszakát: a XVIII. század végétől az első cseh munkáspárt megalakulásáig, tehát 1878-ig terjedő kort dolgozza fel. Mint a mű előszavában írja, a cseh munkásmozgalom néhány olyan kérdése lebegett szeme előtt, amelyeknek az eddigi kutatások nem szenteltek elég figyelmet. Klímát főleg a cseh munkásmozgalom jellegének az a megváltozása érdekli, melynek során — a múlt század 70-es éveiben — a munkásságon belül megszűnik a munkássors osztályon kívüli szemlélete és kifejlődik az osztályöntudatos cseh munkásmozgalom. Így a könyv fokozott figyelemmel fordul azokhoz az eseményekhez, amelyek az ú. n. Szent Margit-gyűlés körül zajlottak le; ezen az összejövetelen alakult meg u. i. a cseh munkáspárt. A cseh történelem e nagyjelentőségű mozzanatával a polgári történetírás érdemben nem foglalkozott. Növeli ez a körülmény Klíma tanulmányának jelentőségét és nélkülözhetetlen forrásmunkává teszi mindazok számára, akik a cseh munkásság mozgalmainak kialakulásával foglalkoznak.

Klíma munkája azonban nemcsak a cseh munkásmozgalom kezdeteinek részletes nyomunkövetésével emelkedik ki a cseh történeti irodalom műveinek sorából, fontosságát az új adatokon felépülő vizsgálódásai mellett annak is köszönheti, hogy Klíma az első olyan kutató a cseheknél, aki a munkásosztály történetét nem kívülről szemléli, hanem bévülről, magának a munkásosztálynak a fejlődése és jövője szempontjából. A kor, melyre kutatása kiterjed, első fontos szakasza egy nagy történelmi folyamatnak, amely a cseh munkásosztályt hosszú harcok és fejlődési folyamat eredményeképpen a legutóbbi években végre igazi történelemalakító szerephez: a szocialista társadalom felépítésének feladatához juttatta.

A könyv bevezető fejezetei megrajzolták a csehországi kapitalizmus kifejlődésének időszakát és a cseh munkásosztály megszületését. A XVIII. század második felében Csehországban is előre tör a gépi termelés, megindul a munkások fokozatosan súlyosbodó kizsákmányolása, csökkennek a bérek, megkezdődik az olcsó női és gyermeki munkaerő kihasználása. 1844-ben már gépromboló mozgalmak jelzik a munkásság elégedetlenségét. Klíma helyesen mutatja ki, hogy a gépromboló jelszavak terjedése a cseh munkásosztály ideológiai fejletlenségének és a régebbi kézművesség fennmaradt ideológiai csökevényének hatásából eredt. Az 1848-as júniusi prágai utcai harcokban a proletariátus, mint osztály, lényegében már tevékeny részt vett. (E kérdés anyagát Klíma egy másik könyvében dolgozta fel, melyről alább emlékezünk meg.) 1848-ban lép első ízben a történelem színpadára a cseh munkásosztály, mint a nemzet érdekeinek képviselője. Vele szemben a cseh burzsoázia már akkor az ellenforradalmi gondolatok képviselője volt. „Palacký és Havlíček tükrözik a cseh burzsoázia gyengeségét, ingadozását és bizonytalan

helyzetét“ írja Klíma. Palackýkat és az egész fiatal cseh burzsoáziát az új feltörekvő rétegtől, a munkásságtól s ennek lehetséges forradalmától való félelem hajtotta a reakció jármába.

Klíma szemellettőten vázolja a múlt század második felének gazdasági fejlődését. A cseh iparban a század második felének elején nagy változások történtek: a textilipar, mely kezdettől fogva vezető helyet töltött be, lassan átadja elsőbbségét a gépi iparnak. 1832-ben épült az első nehéz-ipari üzem, de 1850 körül már gyorsabban szaporodik a gépgyárak száma. Nagy lendületet vesz a szénbányászat. Az osztravai—karvini medence széntermelése 1852-ben 1·8 millió métermázsát tett ki, 1880-ban már 20·3 millió métermázsát. Az északcsehországi barnaszén-központokban a termelés 1867-től 1873-ig, hat év alatt, 150 százalékkal növekedett. E helyeken a munkások száma 1869-ben 6373 volt, tíz évvel később már 14,042. Új iparágként fejlődött ki a cukorgyártás, mely 1865-től kezdve már kivitelre is dolgozik. 1871-ben nem kevesebb, mint 157 cukorgyár működött Csehországban. A gyors ipari fejlődés hamarosan érezte hatását a munkásság helyzetének rosszabbodásában. A 60-as években, amikor a nagyiparban elsőízben tértek át az olcsóbb női munkaerő igénybevételére és megkezdődött a munkások elbocsátása, a cseh munkásság még teljesen járatlan volt a politikai harcban. Nagyobb sztrájkok csak az 1867-es évtől kezdődnek. 1869-ben a cseh nyomdászok lépnek sztrájkba, majd a szabóipari munkások: 1600 szabómunkás követeli a munkaidőnek 11 órára való leszállítását, az ötvenszázalékos fizetésemelést, a vasárnapi munkaszünetet, a túlórák fizetését. A munkásság szervezetlensége következtében e kérések nem találnak meghallgatásra. Az 1870-es évek legjelentősebb eseménye a svárovi Libig-gyári sztrájk; itt a munkaidő 12 óra volt és a korabeli brošúra tanúsága szerint a munkásokat testileg is bántalmazták. A svárovi sztrájk volt az első komoly cseh munkásmegmozdulás: 4 halottja és 30 sebesültje volt. A svárovi esetet több hasonló követte. E megmozdulásoknak egyelőre tisztán gazdasági jellegük volt, de a sztrájkok folyamán kifejlődött a proletár-szolidaritás és a munkások osztályöntudata.

Időközben nyugaton a tudományos szocializmus úttörői, Marx és Engels kiemelték a munkásmozgalmat kezdeti szektás jellegéből s megalakult az Internacionálé, mint a munkásság igazi szervezete. Klíma a németországi és ausztriai munkásmozgalmi eseményekkel kapcsolatban utal az osztrák mozgalmakon belül jelentkező jobboldali nézetekre s ezek káros hatására. Sajnos, az októberi diplomától a dualizmusig terjedő időszak tárgyalásánál a szerző hűtlenné válik következetes osztályszemléletéhez és a régi cseh polgári történetírás „össz-nemzeti“ felfogásához közeledik. Ebből azután az következik, hogy a könyvnek ezen a helyén helyet kapnak a homályos megfogalmazások.

A munkásságnak, mint hatalmas politikai erőnek a fontosságát a cseh burzsoázia korábban észrevette, mint maga a munkásosztály. Megindult a munkásság soraiban a káros burzsoá-ideológia beáramlása, melyet elősegített a Chleborád-féle „munkásvezetők“ működése is. Chleborád, mint az első cseh munkásújság, a „Dělník“ szerkesztője, a munkások és a kapitalisták érdekeinek „összhangjáról“ cikkezett és közönyösséget igyekezett beojtani a munkásságba saját érdekeivel szemben. Jellemző a cseh munkásság akkori fejletlen öntudatára, hogy sorra alakították meg az egyesületeiket, melyekben a vezetést mindenütt a burzsoázia tartotta a kezében. (Palacký, Rieger, Grégr tiszteletbeli tagok voltak.) A burzsoá-vezetők hosszú ideig gátolták a munkásöntudat kifejlődését s azt hirdették, hogy a nemzet egészének érdekei előbbrevalók, mint egy-egy osztály érdekei, a munkásságnak akkor lesz jó sora, ha az egész nemzetnek jó sora lesz.

A cseh munkásságnak a burzsoá ideológia alól való felszabadulása hosszú folyamat eredménye volt. Amikor a 70-es években az öcseh politikusok mellett szóhoz jutnak az ifjú csehek, ezek liberális állásfoglalása a munkáskérdésekben is megmutatkozik. Most már ez az ifjúcseh liberális burzsoá réteg adja ki s szerkeszti a munkások újságját, a „Dělnické Listy“-t. Lényegében — mint Klíma rámutat — ezt a lapot sem lehet az osztályöntudatos

munkásság orgánumának tekinteni: az ifjú-csehek sem álltak oda a munkások érdekei mellé, ha ezek az érdekek ellenkeztek a saját érdekeikkel. „Az uralkodó burzsoázia tudatában volt annak, milyen erő van a munkásmozgalomban s minden rendelkezésre álló eszközt felhasználta az osztálytudat elnyomására.” S bár Rieger és a polgári politikusok egyre hangoztatták, hogy a cseh burzsoáziának harcolnia kell a német burzsoázia ellen, a munkásság egyre inkább meggyőződhetett róla, hogy valójában nagyon is baráti viszony áll fenn az egyes vállalkozók között, akár németek, akár csehek az illetők. Hozzájárult ehhez, hogy a csehországi német munkásság osztályöntudata jóval korábban fejlődött ki, mint a cseh munkásoké, mert ezek összeköttetésben állottak németországi és bécsi elvtársaikkal. Ők mutattak új utat a cseh munkásmozgalomnak is. A cseh burzsoá munkásvezetők erre siettek megírni a „Dělník”-ben, hogy „őva intik a cseh munkásokat a német munkásokkal való bármiféle szövetkezéstől” s az ilyen kísérletekkel szemben az erőszakot helyezték kilátásba. A cseh munkásmozgalom fejlődése ott volt a leggyorsabb, ahol a cseh és német munkások együtt dolgoztak, tehát Bécsben, Brünnben, Észak-Csehországban. A cseh és német munkások közös fellépése a 70-es években napirenden van, jeléül annak, hogy a munkások felismerték közös elnyomóikat. Megemlékezik Klíma arról a hatásról is, melyet az Internacionálé megalkulása jelent a cseh munkásság életében. A munkásság öntudatosodásának jele, hogy a „Dělnické Listy” szerkesztői székéből 1872-ben eltávozik Barák, a régi szerkesztő s a lap a munkásmozgalom haladó vonalába illeszkedik bele. Az újság új embereket, új típusú munkásmozgalmi vezetőket juttat szöhoz. Josef Boleslav Pecka mellett különösen Ladislav Zápotocký emelkedik ki, a szakszervezeti mozgalom úttörője. A szakszervezet térhódítását mindenütt sztrájkok követik.

Nevezetes év a cseh munkásság történetében az 1873-ik esztendő. A nagy osztrák pénzügyi katasztrófa következményeként termelési válság, munkáselbocsátás, óriási munkanélküliség következik be. A válság hosszú évekre szólt, ami a munkáosztályt meggyőzte arról, hogy a kapitalista termelési mód nem képes megváltoztatni a munkások nehéz helyzetét. A cseh munkások lapja nyíltan hangot adott elégedetlenségének s nyomában erősödött a cenzúra is.

Könyve befejezésében Klíma részletesen nyomon követi azokat az eseményeket, amelyek a cseh szociáldemokrata párt megalakulásához vezettek. A párt megalakításának gondolatát első ízben a libereci munkások vetették fel 1870-ben. A gondolat hamar népszerű lett, főként Prágában és Közép-Csehországban. A „Dělnické Listy” 1873 januárjában közölte a cseh szociáldemokrata mozgalom programmpontjait, melyeket az eisenachi programmpontok alapján dolgoztak ki. A cseh munkásmozgalom élharcosai az egységes osztrák szociáldemokrata párt kialakítása mellett foglaltak állást. Részt vettek az osztrák munkásság 1874-i neudölfi kongresszusán, mely az eisenachi programot tette magáévá és a nemzetiségi kérdést illetőleg a népek önrendelkezési jogát hirdette. E központosító törekvés odahaza beleütközött azoknak a cseh munkásvezéreknek a terveibe, akik az önálló cseh szociáldemokrata párt megalakítását sietteték, de lényegében ismét „össz nemzeti érdekek” jegyében iparkodtak a cseh munkásságot a burzsoázia útjára terelni. Pecka és társai ennek ellenére folytatták harcukat minden rendőri beavatkozás és cenzúra ellenére a cseh szociáldemokrata, mint az osztrák szociáldemokrata párt szekciójának megalapítása érdekében. 1878. április 7-én került sor a szociáldemokrata párt megalakítására Prága Brevno nevű külvárosában a Szent Margit-kolostorhoz közel fekvő „U kaštanů” nevű vendéglőben. Itt vetették meg a cseh szociáldemokrata párt alapjait, itt határozták meg programját és szervezeti szabályzatát. Klíma könyve részletesen foglalkozik e nagyfontosságú esemény történetével. Az alakuló gyűlés programot fogadott el, mely azt bizonyítja, hogy a cseh szociáldemokrata párt lényegében a német szociáldemokraták gothai programját tette magáévá. Lassalle terminusai szerepelnek benne, más formában („szabad állam” helyett „szabad társadalom”, a „bérek vastörvénye” helyett a „bérek szilárd törvénye”).

A Szent Margit-gyűlésen elfogadott programról Klíma — Marxnak a gothai programról frott klasszikus bírálata alapján — helyesen állapítja meg, hogy „a hibák, melyeket a cseh szociáldemokrácia elkövetett a gothai program elfogadásával, a cseh szociáldemokrácia rendkívül alacsony elméleti színvonalának voltak következményei“. A cseh munkásvezetők a helyett, hogy az eisenachi programon javítottak volna, visszafelé léptek egyet s a gothai programot tették magukévá.

Klíma könyve határozott gazdagodása a cseh marxista történeti kutatásnak. A cseh munkásmozgalom fejlődéséről eddig ez a legmegbízhatóbb feldolgozás. Kár, hogy a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál elhagyja biztonsága s adósunk marad a nemzetiségi kérdés kibontakozásának sztalini világosságu magyarázatával. A cseh munkásság nemzetközi kapcsolataival, elsősorban a vele fizikai közelségben élő német munkásokhoz fűződő kapcsolatokkal aránylag keveset foglalkozik. E hiányosságtól eltekintve, könyve biztos kalauznak kínálkozik és az új cseh történezműzedék logikai biztonságáról, helyes világ-nézeti tájékozottságáról is élményszerűen tájékoztat.

* * *

Az 1848-as év csehországi eseményeivel kapcsolatban is figyelemreméltó munkával jelentkezik Arnošt Klíma. „Rok 1848 v Čechách“ című könyve körülbelül azt a feladatot teljesíti 1848-al kapcsolatban, melyet a szerző ügyesen oldott meg a cseh munkásmozgalom kezdeteiről frott áttekintésében. Az 1848-ra vonatkozó csehországi forrásanyagot — melyet jóval előtte nagyban és egészben V. M. Černý és Karel Kazbunda publikáltak — marxista szempontú kritikának veti alá és megpróbálja az eseményeket korszerű szocialista szemlélet alapján értékelni. A cseh történeti irodalomban mindeztideg nem történt komoly lépés ezen a téren: a polgári történetírás 1848-al kapcsolatban szeretett az egész cseh nemzet megmozdulásáról beszélni, nem téve pontos különbséget a forradalmi mozgolódásokban résztvevő társadalmi osztályok s ezek szerepe között. Klíma világos, éles marxista okfejtéssel megírt könyve mindenekelőtt abban jelent nagy lépést előre, hogy meghúzza a határt az egyes társadalmi rétegek s ezek erőviszonyai között az 1848-at megelőző évtizedekben s a forradalmi évben. A jobbhátság és munkásság helyzetének ismertetése mellett fontos helyet kap ebben a munkában a cseh nemesség kialakulásának, belső összetételének ismertetése, hiszen 1848-ban a cseh politika mozgató szálait ez a frissen felcseperedett nemesi osztály tartotta kezében. Hogy a csehek 1848-a nem tudott olyan eredményeket felmutatni, mint a magyar szabadságharc, az is ennek az akkor nemrég uralomra került nemesi osztálynak a konzervativizmusából, hatalomféltéséből következett. A cseh burzsoázia attól a két osztálytól féltette a hatalmat, amely éppen a negyvenes évek folyamán jut fokozott szerephez a cseh történelemben: a munkásosztálytól, melyről ugyan Klíma megállapítja, hogy a XIX. század első felében egyáltalán nem volt öntudatosnak nevezhető, mely azonban a negyvenes évek elejétől egyéni lázadásokkal, géprombolással adott kifejezést szociális elégedetlenségének, és félt a cseh burzsoázia a cseh parasztságtól is, melyet az 1846-os halicsi lázadás után a robot alóli önkéntes megváltásról szóló törvény korántsem elégített ki, amely e helyett a robot teljes eltávolítását követelte.

1848 előtt az osztrák abszolutizmus nem tette lehetővé az önálló cseh politikai élet kifejlődését; a politikai viták színhelyei a prágai vendéglők voltak, ahol a cseh nemesség és a gazdag városi polgárság képviselői adtak egymásnak találkozót. Ilyen vendéglői jellegű mozgolódásnak indult a Cseh Repeal, a későbbi radikálisok köre is. amelynek tagjai, köztük Karel Sabina, a francia forradalmi eszmék hatása alatt utópisztikus szocialista elveket vallottak. A radikálisok népbarát megmozdulásainak volt folyománya, hogy 1848-ban szervezkedni kezdett a reakció képviselőiből alakult nemzeti liberális párt is, mint a forradalmi kezdeményezések kerékkötője. A cseh politikai élet tragikuma az volt, hogy a radikálisok által kezdeményezett program vezetése és irányítása hamar átment a konzervatívok kezébe. Ezek felvet-

ték az uralkodóval való tárgyalások fonalát, míg a radikálisok a paraszt-ságot és általában a népet iparkodtak megszerezni maguknak.

Klíma tárgyilagos kritikáját adja a cseh burzsoázia politikájának, úgy, ahogy az főleg Palacký, Havlíček, Rieger állásfoglalásaiban megnyilatkozott. Ismerteti Palacký ausztrósláv koncepciójának gyökereit, kritikát gyakorol a prágai szláv kongresszus résztvevői felett. A prágai kongresszus szervezőit csekély politikai érettség jellemezte. „nem fontolták meg alaposan, vajjon egyáltalán lehetséges-e, hogy Ausztria egyenrangú nemzetek federációjává alakuljon át. Nem gondolták meg, hogy az ilyen forradalmi jellegű változások csak harc árán jöhetnek létre.” Megállapítja Klíma, hogy a szláv kongresszus nem teljesítette hivatását, gyakorlati eredményei nem mutatkoztak. A júniusi prágai utcai harcokkal kapcsolatban kiemeli a munkásság és a diákság szerepét. Bár minden jel arra mutatott, hogy májusban és júniusban Prágában is a bécsihez hasonló forradalmi erejű megmozdulás születik, nem akadt senki, aki az egész akciónak az élére állott volna. A vezető cseh politikusok, Palacký és Havlíček, ellenezték a felkelést és amikor az kitört, félrevonultak. A radikálisok, köztük Sabina és Frič, ugyan belevetették magukat a felkelésbe, de a lakosságnak csak egy kis töredékére támaszkodhattak. A diákok és a munkásság csatlakoztak hozzájuk, de a polgárság csak kis mértékben támogatta őket. Voltak elszórtan felkelések a falvakban is, de mindez nem tudott egységes erővé kovácsolódni és az akkori cseh politikai élet vezetői közül Fričen s néhány társán kívül nem akadt senki, aki egy fegyveres felkelés jelentőségével tisztában lett volna. Maga Palacký süketen állt szemben a kor követelményeivel. A kremsieri alkotmányozó gyűlésen azután megmutatkoztak az ausztrófil politika kudarcának jelei: Ausztria federatív államszövetséggé való átalakítása nem sikerült, az uralkodó 1849. április 4-én kibocsátotta az oktrojált alkotmányt. Klíma helyesen írja: „A cseh mérsékelt és konzervatív politika, mely távoltartotta magát az Ausztria területén kitört forradalmi mozgalmaktól, a hazai, bécsi, magyarországi forradalmaktól, most megitta helytelen politikájának levét.”

A kudarc tanácstalanságba döntötte a cseh konzervatív politikusokat, de a nép, az egész prágai lakosság hatalmas rokonszenvtüntetések rendezett a szabadságharc gondolata mellett. A prágai hangulatot élénken tükrözi az a jelentés, melyet Dedery rendőrkomisszárus küldött Helfert államtitkárnak: „A diákok és az újságkihordók kifejezetten republikánusok. Hallatlan módon ócsárolják az alkotmányt, a minisztériumot, az ifjú császárt; zavartalanul szitkozódznak az utcán, a kocsmákban. Nyíltan kiáltozzák: Eljén Kossuth (sic!), vesszen a kormány.” Jellasichek teljesen elvesztette népszerűségét ezekben a napokban a nép szemében s midőn 1849. március 2-án elmondott beszéde ismeretessé vált (ebben Windischgrätzet dicsőíti), a hajdani szeretet gyűlöletté változott. Képét elégették a tereken, letépdesték a falakról. A nép szemében azok lettek a hősök, akik Windischgrätz ellen harcoltak, a lengyelek, Dembinski, Bem és Kossuth. 1849 márciusában teljesen megváltozik a cseh nép viszonya a magyar forradalomhoz; a széles népi rétegek megértik a magyar szabadságharc nagy politikai horderejét. Megértik azt is, hogy a magyar nép győzelme valamennyi szabadságért küzdő nép érdeke. „Márciusban nem volt Prágában, de a vidéken sem egyetlen olyan fal, amelyen ne lett volna nagy betűkkel felírva: Eljén Kossuth! Ezt a kiáltást lehetett hallani a vendéglőkben, ahol az ő egészségére ittak, éjszaka ez visszhangzott az utcákon.”

A cseh radikálisok megkísérelték felhasználni a nép hangulatát és fegyveres felkelést kirobantani, megalakították a Csehmorva Testvériség nevű szervezet, összeköttetést teremtettek a prágai német radikális-demokrata fiatalokkal, de az akció nem sikerült, az összeesküvést leleplezték. A radikális vezetők börtönbe kerültek, Prága felett kihirdették az ostromállapotot, mely 1853-ig tartott. Klíma hozzáteszi, hogy ezek az események is elégtelen politikai tapasztalat bizonyítékai. A cseh radikálisok akkor akartak fegyverhez nyúlni, amikor már késő volt.

Klíma könyve hézagpótló a cseh történeti irodalomban. Sokoldalúan ábrázolja a száz év előtti eseményeket és közelebb visz a cseh múlt szocialista szempontú újjáértékeléséhez. A cseh történettudomány a múlt nagyságaival, Palackývel, Havlíčekkel kapcsolatban első ízben tudta lerázni magáról a nacionalista elfogultságokat és a szocialista igazság szellemében mutatja meg a szereplő személyek és események jelentőségét. A fiatal cseh tudós ezenkívül olyan megértéssel ír a magyar forradalom törekvéseiről, ami egészen újszerű a cseh történettudományban. Munkássága megérdemli, hogy magyar részről is felfigyeljünk rá.

Kovács Endre

T Á R S U L A T I R É S Z

ÖSSZEFOGLALÓ JELENTÉS A TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSÉRŐL.

A Magyar Történelmi Társulat 1948. évi közgyűlését 1949. márc. 20-án tartotta meg. A közgyűlésen Kosáry Domokos alelnök bejelentette, hogy a Társulat vezetősége és választmánya elhatározta lemondását. A közgyűlés a lemondást tudomásul vette. A hozzászólások során Ember Győző kifejtette, hogy a lemondást belső okok tették szükségessé, elsősorban az a tény, hogy Társulatunk nem tudott lépést tartani országunk fejlődésével s ennek következtében semmivel sem járult hozzá a nép érdekeit szolgáló haladó tudomány fejlesztéséhez. Javasolta, küldjön ki a közgyűlés öttagú bizottságot olyan új vezetőség jelölésére, mely a Társulatra váró nagy és fontos feladatokat meg tudja oldani. A közgyűlés a javaslatot elfogadta s a bizottság tagjaiul Mód Aladár tagtársat mint elnököt, valamint Kosáry Domokos, Lederer Emma, Pálffy Ilona és Vigh Károly tagtársakat küldötte ki. Ezekután a bizottság javaslattételének időpontjáig, 1949. márc. 27-ig elnapolta a közgyűlést.

A közgyűlés folytatólagos ülést, melyen résztvett Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Bóka László és Vajda Imre államtitkárok, stb., a bizottság elnöke, Mód Aladár rövid beszéddel nyitotta meg.

Társulatunkra — mondotta Mód Aladár — új és megnövekedett feladatok várnak. Ezeket az új és megnövekedett feladatokat — mint minden téren, ezen a területen is — a demokráciánk fejlődésében végbement alapvető fordulat állította elénk. S éppen azért, amikor egyik oldalról nagyon helyesen aláhúzzuk és rámutatunk arra, hogy ma belső okok indokolják a Társulat átalakítását, természetesen egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy magát ezt a fordulatot, mint minden egyéb vonatkozásban, itt is demokráciánk alapvető átalakulása tette számunkra lehetővé. Egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy a munka megindulása ezen a területen is szoros következménye annak a fordulatnak, mely a magyar demokrácia fejlődésében visszavonhatatlanul és megmásíthatatlanul a népi demokrácia és a szocializmus erőit juttatta győzelemre.

Népi demokráciánknek ez a győzelme, tisztelt Közgyűlés, nemcsak a politikai és gazdasági élet, hanem az ideológiai élet terén is az eddigiektől minőségileg különböző feladatok elé állít bennünket. Ez a minőségi különbség a jellemző az új Történelmi Társulat jövő munkájára is. Éppen ezért súlyos hiba volna, ha a Társulat jelentőségét bárki is eddigi működéséből kiindulva akarná értékelni. Az új Társulat igazi jelentőségét helyesen csak az mérheti fel, aki azt nem a

mult, hanem a jövő, nem az eddigi vegetálás, hanem a Társulat előtt álló új feladatok szempontjából ítéli meg.

Ez a feladat pedig lényegében azt jelenti, hogy ennek a Társulatnak lesz hivatása, hogy egyrészt tervszerű tudományos munkával feltárja a dolgozó magyar nép küzdelmes életének és szabadságharcainak tapasztalatait, másrészt a legszélesebb dolgozó néprétegek közkincsévé tegye ezeket a tapasztalatokat és ezáltal segítse acélkeménnyé edzeni és minden viharral szemben megingathatatlaná tenni a magyar nép új politikai öntudatát.

A rómaiak azt mondták, hogy a történelem az élet tanítómestere. Ez az igazság azonban egymagában csak féligazság. És hogy mennyire az, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a magyar nép számára történetének tanítása mindeddig nem válhatott a helyes politikai öntudat forrásává. A történelem az élet tanítómestere, a tapasztalat gazdag forrása, de csak akkor és azok számára, akik ezt a történelmet a haladásért, a felszabadulásért küzdő népek és a haladó osztályok álláspontjáról vizsgálják. Azok számára, akik a történelmet nem szakítják el az élettől, nem szakítják el a jövőért való küzdelem-től. Az élettől, a jövővel való kapcsolatot pedig a mi korunk és a mi történészeink számára a szocializmus erőivel, a munkáscsattalval és elméletével való kapcsolat jelenti.

Az elmúlt év, mint demokráciánk gazdasági és politikai életében, az ideológia terén is és a Társulat működésében, is világos bizonyítékát adta annak, hogy a munka elvégzésének itt is első és elengedhetetlen feltétele a népi demokrácia vezetőrejekének, a munkáscsattalvalnak és elméletének a marxizmus-leninizmusnak vezető szerepe. Ez az első feltétele nemesak annak, hogy az új Magyarországot felépítsük, de előfeltétele annak is, hogy a régi Magyarország történetét valójában megértsük, a magyar történelmet feltárjuk és azt népünk politikai öntudatának szilárd bázisává tegyük.

„Mindezt pedig, újra kell hangsúlyoznom, meggyőződésünk szerint csak egy olyan vezetés biztosíthatja, melynek tudományos álláspontja és eddigi munkássága egyaránt garancia arra, hogy a munka vezetésében ezen a területen is, mint a népi demokráciánk politikai és gazdasági vezetésében, ugyanaz a szív, mégpedig nyíltan meg kell mondanom: a kommunizmus szíve dobog.

De ugyanakkor, amikor ezt, mint az eredményes munka első feltételét leszögezzük, hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy ez a vezető szerep ezen a területen sem jelent kizárólagosságot. Nem jelenti a nem marxista, de becsületes és progresszív erőknek a munkából való kikapcsolását. Ellenkezőleg, teljes mértékben tudatában vagyunk annak, hogy a feladatot ezen a téren is csak minden becsületes és progresszív erő együttműködésével lehet jól megoldani. Sőt, véleményünk szerint a produktív munka lehetőségét a progresszív szaktörténetesek számára is éppen a marxista vezetés fogja biztosítani.

„Egy pillanatra sem feledkezünk meg arról, hogy a népek és osztályok szabadságharcában minden fegyver előtt a legfontosabb, a legelső fegyver a szabadságért küzdő nép, a dolgozó osztályok politikai öntudata, mely a fegyvereket a nép ellenségeivel szembe fordítja és győzelemre juttatja.

Ennek az új politikai öntudatnak a kialakítása és alátámasztása ad a mi számunkra, a magyar demokrácia számára is különleges

jelentőséget az új progresszív történetírásnak és történetkutatásnak. Meggyőződésem, hogy az újjászületett Társulat és új vezetősége a ráváró feladatoknak méltóképen fog megfelelni."

Az elnöki megnyitó után Vigh Károly felolvasta az alapszabálymódosító javaslatot. A közgyűlés az alapszabálymódosító javaslatot egyhangúlag elfogadta.

A továbbiakban az elnök javaslatot tett arra, hogy a volt vezetőségnek két, külföldre távozott tagját, Alföldi András és Deér József egyetemi tanárokat, a Társulat közgyűlése határozatilag zárja ki. A közgyűlés a javaslatot elfogadta.

Ezután az elnök ismertette a bizottságnak a Társulat vezetőségére vonatkozó javaslatát:

Díszelnök: Révai József országgyűlési képviselő. (Percekig tartó lelkes taps.) A Társulat elnöke: Andics Erzsébet egyetemi tanár (lelkes, zúgó taps). Alelnökök: Ember Győző, Kosáry Domokos és Pach Zsigmond Pál egyetemi tanárok (taps), Főtitkár: Vigh Károly, titkárok: Spira György és H. Balázs Éva, pénztáros: Borsa Iván. Az igazgatóválasztmány tagjai: Benda Kálmán, Bolgár Elek, Czóbel Ernő, Elekes Lajos, Eperjessy Kálmán, Gerőné Fazekas Erzsébet, Guoth Kálmán, Hajnal István, Hanák Péter, Heckenast Gusztáv, Karácsonyi Béla, Kemény G. Gábor, N. Kiss István, Kumorovitz Bernát, Léderer Emma, Mérei Gyula, Mód Aladár, Molnár Erik, Nemes Dezső, Pálffy Ilona, Réti László, Szabó Dezső, Szabó István, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Tolnai Gábor, I. Tóth Zoltán, Varga Zoltán, Váczy Péter, Witman Tibor és Zsigmond László.

A közgyűlés a jelölő bizottságnak az új vezetőségre vonatkozó javaslatát hangos „elfogadjuk” felkiáltásokkal, lelkes éljenzés és taps közben egyhangúan elfogadta.

Ezután az új vezetőség tagjai a jelenlévők lelkes tapsa közepette elfoglalták helyüket. Andics Erzsébet elnöki megnyitója után (l. e számunk első lapjain) Vigh Károly a tisztikar nevében a következő határozati javaslatot terjesztette a közgyűlés elé:

„A magyar történettudomány képviselői a Magyar Történelmi Társulat közgyűléséről jelentik be csatlakozásukat a békeszerető népek és szervezetek hatalmas megmozdulásához, a párizsi világbékekongresszushoz. A magyar történészek jól ismerik azokat a történelmi okokat, melyek következtében a magyar nép idegen érdekekért akarata ellenére szenvedett át két világháborús katasztrófát. Bennünket, magyar történészeket, nemcsak a mult vizsgálatánál vezet a dolgozó milliók, a nép ügye és igazsága, hanem a jelenben is dolgozó népünk érdekeit tartjuk szem előtt. Ezért nemcsak elítéljük az imperialista tábor támadó szándékait, háborús készülődéseit, hanem minden erőnkkel készen állunk a béke megvédésére. Meggyőződésünk, hogy a szovjet hadsereg győzelme által bekövetkezett felszabadulás népünk történelme számára új, boldog fejezetet nyitott és mi, magyar történészek, népünk széles tömegeivel együtt, a Szovjetunió vezette békétábor győzelmébe vetett szilárd hittel haladunk a népi demokrácia útján a szocializmus felé. (Hosszantartó taps.)

A közgyűlés a határozati javaslatot egyhangú lelkesedéssel elfogadta és az elnök javaslatára elhatározta, hogy a Társulat alakuló üléséről táviratban üdvözli Rákosi Mátyást, a magyar dolgozó nép nagy vezetőjét.

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Történelmi Társulat 1949. évi április 20-i első igazgató-választmányi üléséről.

1. Andics Erzsébet elnök megnyitja az ülést és üdvözlí a megjelenteket az újjászervezett Történelmi Társulat első igazgató-választmányi ülésének alkalmával. Bejelentí, hogy az április 14-i debreceni centenáris ünnepségen a Társulatot elnök és alelnökök képviselték. Az ügyrend megállapításával kapcsolatban javaslatot tesz a régi, elavult ügyrendi szabályzat átdolgozása céljából az alábbi bizottság kiküldésére: Vigh Károly főtitkár, Borsa Iván pénztáros és Elekes Lajos igazgató-választmányi tag. A javaslatot az igazgató-választmány egyhangúan elfogadja.

2. Elnök Pach Zsigmond Pál alelnököt javasolja az ügyvezető alelnöki tisztségre, ezt az igazgató-választmány ugyanesak egy hangúan elfogadja.

3. Elnök felkéri az ügyvezető alelnököt, tegyen javaslatot a Századok szerkesztősége megbízására. A javaslat a következő: főszerkesztő Andics Erzsébet elnök, szerkesztő Elekes Lajos igazgató-választmányi tag, szerkesztőségi titkár Hanák Péter igazgató-választmányi tag, a szerkesztő-bizottság tagjai: Benda Kálmán, Bolgár Elek, Czóbel Ernő, Ember Győző, Kosáry Domokos, Léderer Emma, Mérei Gyula, Mód Aladár, Molnár Erik, Nemes Dezső, Pach Zsigmond Pál, Réti László, Zsigmond László, vezetőségi, ill. igazgató-választmányi tagok,

4. Ezután a főtitkár javaslatokat tesz a társulati munka megindítása céljából. A javaslatok alapján az igazgató-választmány a teendők alábbi sorrendjét fogadja el.

1. Századok megindítása.
2. Előadások, felolvasó ülések,
3. Tagtoborzás.
4. Munkaközösségek megszervezése.

Budapest, 1949. április 20.

ISMERTETÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ELSŐ FELOLVASÓ ÜLÉSÉRŐL.

A Társulat első felolvasó ülésének tárgya Hanák Péter: „A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei” című tanulmánya volt.

Hanák Péter rövid előadásban ismertette tanulmányának gondolatmenetét. A tanulmány kiinduló pontja az, hogy bár 1848-ban a forradalom leverése a nyugati államokban súlyosan hatott, nem szükségképpen vonta maga után a közép- és keleteurópai forradalmak bukását. A forradalom közvetlenül a Habsburg-monarchia elnyomott népeinek harcán állt vagy bukott. A Habsburg-monarchia elnyomott népeinek objektíve elsőrendű célja a feudális abszolutisztikus monarchia megdöntése volt. Ezért a közös célért mindannyiuknak össze kellett fogniok és egységfrontot alkotva, megdönteniök a Habsburgok korhadtt, népelelő uralmát. Miért nem így következett be 1848-ban? E kérdés tisztázásához szükséges a Habsburg-tartományok elnyomott népeinek társadalmi viszonyait és egymáshoz való kapcsolatait közelebbről megvizsgálnunk. Ezekre a népekre nézve általában jellemző, hogy mindannyian gyarmati, elnyomott osztályaik pedig még feudális kizsákmányolás viszonyai között éltek. A kapitalista fejlődés a XIX. században mindenütt megindult, ennek következtében az egyes nemzetiségek öntudatra ébredtek és önálló polgári állam megalapítására, tényleges nemzetté válásra törekedtek. Azáltal, hogy a gyarmati elnyomás erősen akadályozta, késleltette a kapitalista fejlődést, egyesítette az önállóságért küzdő nemzetiségeket a mindannyiukat elnyomó Habsburg-monarchiával szemben. A polgári fejlődés, a nacionalizmus azonban egyszersmind el is választotta, szembe is állította egymással a különböző elnyomott nemzetiségeket, főképp azért, mert részben azonos területi igényeik voltak (magyar-szerb-horvát; magyar-román; olasz-délszláv; cseh-lengyel, stb.).

A Habsburg-monarchia nemzetiségi komplexumán belül speciális helyet foglalt el Magyarország. Magyarország, mint a nagy nemzetiségi állam tagja, elnyomott, gyarmati helyzetben volt. De Magyarország önmagában véve is nemzetiségi állam, a magyar a saját területén élő nemzetiségekkel szemben uralkodó, elnyomó nemzet volt. Ez a speciális helyzet magyarázza azt, hogy a magyarországi nemzetiségek vezetői a magyart tekintették főellenségüknek; a magyarországi nemzetiségeket elsősorban a magyarok ellen vitték harcba, nem pedig a közös elnyomó: a Habsburg-monarchia ellen. A magyarországi nemzetiségi kérdés lényegéhez tartozik az is, hogy az elnyomott nemzetiségek — szerbek, románok, szlovákok, stb. — nagy részét jobbagyok alkották és ezért a magyar uralkodóosztállyal szemben nem pusztán nemzeti, hanem feudális osztályellentétek is voltak. Már pedig Sztálin meghatározása szerint „a nemzeti mozgalom erejét az határozza meg, mennyire vesznek részt benne a nemzet széles rétegei, a proletariátus és a parasztság”. A magyarországi nemzeti kérdés erejét az határozta meg, hogy a nemzetiségi parasztság a magyar uralkodó osztály feudális és nemzeti elnyomása következtében a saját burzsoáziáját támogatta. Az agrárkérdés képezte tehát a nemzetiségi kérdés gerincét.

Ezek az ellentétek 1848-ban a forradalom kitörése után sem szűntek meg, ellenkezőleg, a bécsi ellenforradalom izgatása és a magyar forradalom helytelen nemzetiségi és agrárpolitikája következtében fegyveres harccá fokozódtak.

Hanák Péter ezután végigvezette a magyarországi nemzetiiségi harc egyes fázisait, különösen kiemelve a megbékélési kísérleteket. Ezek közül elsősorban az 1848 őszi, illetve az 1849 márciusi és június—júliusi megbékélési kísérleteket emelte ki. Ismeretes, hogy ezek a kísérletek eredménytelenek maradtak. Hanák rámutat a békekísérletek kudarcának politikai és társadalmi okaira, azután elvileg is felveti a kérdést: vajjon lehetséges volt-e a Habsburg-monarchia egymással szembenálló nemzetiiségeinek kibékítése és ezen keresztül az elnyomott népek Habsburg-ellenes egységfrontjának megteremtése 1848—49-ben. A kérdést Hanák pozitívan válaszolja meg. Szerinte, annak ellenére, hogy a magyar forradalmat vezető középnemesség osztálykorlátozottsága miatt a parasztkérdést és a nemzetiiségi kérdést sem tudta kielégítően megoldani, hosszabb-rövidebb ideig tartó megegyezés lehetséges volt az elnyomott népek között. Elsősorban azért, mert a közös főellenség a Habsburg-monarchia volt, másodsor pedig azért, mert a fejletlen burzsoá osztályviszonyok következtében a magyarországi nemzetiiségek az időtájt még nem törekedtek teljes önállóságra, hanem bizonyos nyelvi és területi autonómiával megelégedtek volna. A testvérnépek fegyveres, egymással harca tehát nem volt szükségképpen determinált. A kibékülés kudarcát a magyar középbirtokos nemesség osztálykorlátozottságából eredő hibái és a nemzetiiségek reakciós vezetőinek ellenforradalmi politikája okozták.

48 tanulságai ezen a téren is kötelező örökséget hagytak ránk, 48 folytatóira: megteremteni szomszédnépeinkkel, a testvéri népi demokráciákkal, a tartós és szoros együttműködést.

* * *

Az előadáshoz elsőnek Kemény G. Gábor szólt hozzá:

Hanák Péter tanulmánya jelentős előhaladás a szabadságharc nemzetiiség-történetének megírása felé vezető úton. Természetesen nagy hátra kívánni valót, hiszen a feladatot egyetlen tanulmány keretében és minden nemzetiiségre, illetőleg a Habsburg-monarchia minden népére kiterjedően megoldani nem lehetett. Így történhetett, hogy a tanulmány részletesebben csak a „peremkérdésekkel”, a lengyel és főként az olasz problémával foglalkozik, nyilván azért, mert a szerzőnek említett vonatkozásokban jelentékeny és módszeresen válogatott, eredeti levéltári anyag állott a rendelkezésére. A román, szerb és horvát kérdések viszont ezek rovására elhalványulnak a tanulmányban, a cseh és szlovák mozgalmakat csak érinti s a bécsi demokratikus szabadságmozgalmat még nyilvánvaló összefüggéseiben sem vázolja a szerző. Ezért mondhatjuk, hogy Hanák tanulmánya inkább a közép-kelet európai emigrációk előtörténetét mutatja be, melynek szerteágazó akciói az ötvenes évek elejétől a kossuthi emigráció európai politikájába torkollanak. Ezek a korai emigrációs tárgyalások a Magyar Nemzeti Igazgatóság mindmáig megíratlan diplomáciatörténeti műveiben tovább élnek és nyomuk — kihatásaikban — fellelhető 1867-ig, sőt azon túl is a Habsburg-monarchia népeinek politikai történetében. Hanák elsőrendűen fontos munkát végzett akkor, midőn a „külső szabadságharc” története e fontos részletének feltárására vállalkozott. Tanulmányának szerkezete — ebből a szempontból tekintve — kidolgozott és módszeresen felépített egész, melyben a történeti-társadalmi helyzetkép erővonalai élesen kirajzolódnak az olvasó elé. Egy helyütt indokoltan idézi Golescut, aki szerint az időtájt „a demokrácia csak a nemzetiiség kérdése után létezik”. Bár a szerző a továbbiakban szembehelyezkedni látszik ezzel a körülménnyel, az egész látóhatár ismeretében kétségtelen, hogy a nemzetiiségi polgárság és a nép létjogaiért síkraszálló „politizáló értelmiség” szemléletében a nemzetiiségi kérdés megelőzte a forradalmi, s a nemzetiiségi szabadság kontra egyetemes felszabadulás ellentmondása máshova, mint 48 polgárháborús kataklizmájához nem vezethetett. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy az egyes nemzetiiségek, illetőleg a Habsburg-monarchia elnyomott népeinek sorában nem akadt volna nem egy olyan forradalmi egyéniség, akik kivételt jelentenek az általános és következményeiben oly végzetes „szabály” alól. Például Bălcescu a Ion Ghicához intézett 1849. január 21-i

levelében, L. Štur 1848. január 15-i diétai beszédében, Karol Kuzmány az „Orol Tatranski“ 1848. április 4-i számában, Gh. Barițiu a „Foaie“ áprilisi számaiban, a magyarországi szerbek népgyűlési határozataikban és Ergovity emlékeztető szövegében a demokrácia és a kibékülés elsőbbsége mellett tesznek tanúságot. A nacionalizmus-nemzetiségi polgárháború patriotizmus-demokratikus békepolitika sorsdöntő ellentét-pár részletes megvizsgálása természetesen Hanák tanulmánya után is szükséges, amint hogy ennek elemzése és az egyes nemzetiségi kérdések részletes kidolgozása nélkül nem érkezhett el történetírásunk a Szabadságharc kora összehasonlító nemzetiség-történeti kritikájához.

* * *

I. Tóth Zoltán hozzászólása:

A magyar-román szövetség ügyét 1848-ban lényegében a következő feltevések határozták meg:

Mind a magyar állam, mind pedig a románság államalakulatai: Havaselve és Moldva politikailag híjával voltak a nemzeti függetlenségnek és gazdaságilag a feudális abszolutizmus gyarmati kizsákmányolásának voltak kitéve. 1848 forradalmi mozgalmi ennek az állapotnak megszüntetését tűzték ki célul. Mindkét esetben a polgárság, illetve ennek fejletlensége következett. A polgárság funkcióját betöltő középnemesség volt a forradalom vezetője. Magyarország a márciusi forradalom, illetve az áprilisi törvények révén fél-függetlenséget vívott ki magának, míg a román fejedelemségek közül csak Havaselvéné sikerült a júniusi forradalommal olyan állapotot teremtenie, ami pillanatnyilag a cári abszolutizmus kiküszöbölését és a törökkel szemben a fél-függetlenség elérését jelentette.

Ez magában hordta a magyar-román érdekközösség és érdekellentét forrását.

Érdekellentét mutatkozott azonban a teljes függetlenségüket kívánni szándékozó államok közt a polgári nemzetállam területét illetően. Magyar részről a történeti jog alapján akarták a meglévő birtokállományt megőrizni; román részről az etnikai elv alapján részben a magyar államból kihasítandó területen csak ezután óhajtották az egységes nemzetállamot létrehozni. A nemzet szóhasználat azonban mindkét esetben csak az uralkodó osztályokra értendő. Az államterület és az etnikai terület összeszővődöttsége érdekösszeütközést létesített a magyar és a román vezetőrétegek közt.

Míg Erdély sajátos helyzetével összefüggő társadalmi és nemzetiségi ellentét nem állt a magyar-román szövetség kérdésének gyújtópontjában, az összefogás kilátásai kedvezőek voltak. Így indult el, lengyel ösztönzéstől is támogatva, Bălcescu akciója és ilyen csillagzat alatt indult el missziójára Brătianu is. De már az első magyar-román érintkezések az erdélyi román értelmiség beiktatásával jöttek létre. Laurian és a szebeni román comité meghíúsították a közeledési kísérleteket és rendre befolyásuk alá vonták az összes havaselvei kiküldötteket. Brătianut és Golescut, nem is szólva Maiorescuról, aki mint emigráns erdélyi tanár, osztályadottságban és sorsalakulásban egy volt Lauriannal.

De a magyar kormány is hasonlóan súlyos politikai hibákat követett el. A magyar-román szövetség sorsa természetesen a magyar kormány nemzetiségi politikájának is függvénye volt. Ennek a politikának a tengelye a területi integritás védelme volt. A kormány erdélyi politikája különleges rendelkezésekkel (külön választói törvény, kormánybiztos, az úrbéri szolgáltatások ideiglenes fenntartása, ostromállapot) a magyar birtokososztály vezetőszerpét igyekezett biztosítani. Bár a magyar-román szövetség feltétele az erdélyi románság kérdéseinek rendezése volt, egyelőre a status-quo alapján, a kormány mégis elmulasztotta a román nemzetiség elismerését és a nemzetiségi törvények idejében való meghozását.

A magyar és román részről elkövetett hibák közös súlya alatt a magyar-román szövetség kérdése éppen akkor került le a napirendről, amikor megvalósítására a legnagyobb szükség lett volna. Így az alapvető közös feladat megoldására, a gyarmattartó abszolutizmus megdöntésére a magyarságnak

egyedül kellett vállalkoznia, Bátor és a haladás harci zászlaját fölemelő kísérlete azonban az antifeudális forradalom következetlensége miatt nem támaszkodhatott az egész nép erejére és közös érdekű szövetséges társak nélkül, a szervezetett zsarnoki túlerővel szemben, eleve bukásra volt ítélve.

* * *

Vígh Károly hozzászólása:

A tanulmány az első kísérlet a magyar történeti irodalomban, amely Sztálin alapvető munkája alapján (Marxizmus és a nemzeti kérdés) foglalkozik a nemzeti kérdéssel a Habsburg-birodalmon belül, 1848-al kapcsolatban. Hanák a sztálini alapvetés Habsburg-birodalmi alkalmazását nagyjában és egészében jól oldotta meg. A munka főhibája az, hogy aránytalan, nem a szláv népek vizsgálatára fekteti a hangsúlyt, holott azok a birodalom lakosságának a zömét alkotják, hanem indokolatlanul bőségesen foglalkozik az olasz fejlődés kérdéseivel. Ennek a hibának az oka kettős: egyrészt Hanák vizsgálatainak, tanulmányainak tárgykörével, meglévő olasz forrásanyagával magyarázható, másrészt azzal, hogy a nemzeti kérdés keleteurópai vizsgálatának marxista módszeréhez szükséges történeti forrásanyag feltárása még rendkívül hiányos és így csak nagyon korlátozottan teszi lehetővé egy nagyobb igényű tanulmány megírását.

A meglévő nehézségek ellenére is nagyobb fontosságot kellett volna szentelnie a korabeli szláv nemzeti mozgalmaknak, amelyeknek a kapcsolata a német nemzeti mozgalomhoz és a magyar eseményekhez, sok tekintetben döntő jelentőségű volt. Ennek a vizsgálatnak az elvégzése konkrétabb feletet adott volna a Hanák által felvetett kérdésre: „lehetséges volt-e a szabadsáért küzdő népek egységfrontja és ezen belül a dunavölgyi népek kibékülése 1848—49-ben?” (Forradalom és szabadságharc, 466. l.). Ennek kapcsán rá kellett volna mutatnia arra, hogy a szláv népek zöme a prágai szláv kongresszussal és számtalan egyéb módon a bécsi feudális abszolutizmussal szemben a *legalitás* útját kívánta járni, ami 1848-ban a forradalom és az ellenforradalom között olyan harmadik út volt, amelyik szükségszerűen és logikusan az ellenforradalmi reakció csatlósáivá süllyesztette eme szláv népeket. A vizsgálódások arról is meggyőzhetik a kutatót, hogy a német pángermánisták szlávellenes hatalmi törekvése, a frankfurti parlament kardcsörtetése (és ennek nyomán a magyar nacionalisták szlávellenes politikája) kihatottak a szláv nemzeti mozgalmakra, gyengítették ezek forradalmi balszárnyát, megkönnyítették a bécsi divide et impera politikát és a szlávok lecsatlakozását az európai reakció táborába.

* * *

Végül Trócsányi Zsolt, egyetemi hallgató, szólt a témához. Némely apró tárgyi kifogáson kívül azt hibáztatta, hogy a szerző több helyütt is elítéli a magyar kormány nem eléggé következetes forradalmi politikáját. Trócsányi szerint a magyar kormány nem léphetett fel forradalmi követelményekkel, különösen Erdélyben, ahol a románokkal szemben a magyar nagybirtokos arisztokrácia képezte a forradalom bázisát. Minden radikálisabb intézkedés az erdélyi arisztokráciát kedvetlenítette volna el és ezzel gyengítette volna a forradalom bázisát Erdélyben.

Trócsányi a kibékülés lehetőségével és ezen keresztül az önállóság kivívásával kapcsolatban megjegyezte, hogy az esetleges győzelem után sem lehetett volna Magyarország függetlenségét tartósan biztosítani, mert a nyugati burzsoá államok — különösen Anglia — tökeikvitellel, stb. hamarosan gazdasági, majd politikai függőségbe hozták volna.

* * *

Az előadásra és a felszólalásokra összefoglalóan Andics Erzsébet, a Társulat elnöke válaszolt. Válaszában különösen a következőket emelte ki:

1. A parasztkérdés döntő jelentőségét a polgári forradalmakban és a nemzeti mozgalmakban, különösen a tárgyalts korszakban. A jobbágyság meg-

szüntetéséért folyó antifeudális harc alkotja a keleteurópai nemzeti mozgalmak és forradalmak gerincét. Kiemelte a szláv, román nemzetiségi mozgalmak eredetileg haladó, antifeudális jellegét, különösen, ami a népi tömegek törekvéseit illeti.

2. Élesen szembeeszállt azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a magyarországi nemzetiségekkel való kibékülés eleve lehetetlen volt. Hansúlyozta,

a) hogy a más nemzetiségekkel való demokratikus együttélés előfeltételeinek megteremtése, a nemzetiségi kérdés viszonylagos rendezése elválaszthatatlan volt a feudalizmus következetes felszámolásától, ami, mint tudjuk, a forradalmi kormányzat részéről nem történt meg, a forradalom bukása után pedig még kevésbé lehetett róla szó. Nem véletlen, hogy a legbrutálisabb nemzeti elnyomás azokban az országokban uralkodott, amelyeknek gazdasági és politikai életét át meg átszótták feudális abszolutisztikus maradványok, sőt intézmények: a cári Oroszországban és a Habsburgok kettősmónarchiájában;

b) hogy alapvető vonásaiban hármennyire is szükségszerű a történelmi fejlődés, magukat az eseményeket osztályok, pártok, egyének alakítják. „Az emberek önmaguk csinálják történelmüket.“ Nem lehet a termelési erők és a társadalmi viszonyok döntő szerepét fatalista módon értelmezni. Az adott objektív viszonyok között a különböző osztályok, pártok, egyének helyes, vagy helytelen, a történelmi szükségszerűségnek megfelelő, vagy annak ellentmondó magatartást tanúsíthatnak. Teljesen helytelen „a történelmi szükségszerűség“ az eseményeket alakító osztályok, pártok, egyének történelmi felelősségét szembeállítani.

3. Végül visszautasította azt az állítást, hogy a magyar függetlenség kivívása 1848-ban hiábavaló lett volna. Amikor Trócsányi tőke kivételről, stb. beszél, tulajdonképpen az imperializmus korának jelenségeit feltételezi a korábbi korszakban. A fenti állítás annál kevésbé helyénvaló, mert a nemzeti függetlenségért való küzdelem — mint azt Lenin tanította — nem felesleges és nem utópisztikus még az imperializmus korában sem, még kevésbé volt az a nemzeti szabadságharcok és háborúk azon klasszikus korszakában, amelyhez az 1848-as forradalmak is tartoznak.

ISMERTETÉS A TÁRSULAT MÁSODIK FELOLVASÓ ÜLÉSÉRŐL.

Az újjáalakult Magyar Történelmi Társulat második felolvasó ülésén Mérei Gyula tartott előadást: „*A magyar tőke kivétel az első világháború előtt*” címmel. Az előadáshoz Pach Zsigmond Pál szólt hozzá.

Mérei a magyar tőke kivétel kérdésének vizsgálatában Lenin „*Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*” c. klasszikus munkájának következő megállapításából indult ki: „*A tőke kivétel szükségességét az teremtettem meg, hogy egy néhány országban a kapitalizmus túlélte és a tőkének (a földművelés fejtelensége és a tömegek nyomora következtében) nincs elég működési területe gyümölcsöző befektetésre.*”

Ezt a tételt szem előtt tartva Mérei felvetette a kérdést: vajjon ezek a szükségletek megvoltak-e nálunk a tőke kivételhez és nekilendüléséhez?

Választ erre a kérdésre a magyar kapitalizmus korabeli fejlettségének vizsgálatán keresztül kívánt adni. Az 1898. évi statisztika szerint pl. a gyapjúfeldolgozó ipar a hazai fogyasztásnak csak 9,9 százalékát fedezte. A pamutszövés a fogyasztásnak 3,4 százalékát fedezte, a termelési érték 4,27, a fogyasztási 119,8 millió korona. 17.500 asztalosműhelyben a bútorfogyasztásnak csak 14,2 százalékát állították elő. Mezőgazdasági gépfogyasztásunknak kb. 25 százaléka készült belföldön. Egyéb cikkekben a termelés a fogyasztás felét, egyes áru fajtákban a fogyasztásnak csupán 10 százalékát fedezte. 1903-ban, amikor pedig már erősen fellendült az állami ipartámogatás, pamutfonaltermelésünk a fogyasztásnak csupán 31,2 százalékát, a lenfonaltermelés a fogyasztásnak csupán 0,7 százalékát, a pamutszövettermelés 9,5 százalékát, a gyapjúszövettermelés 9,9 százalékát, kötszövőtárú termelés a fogyasztás 7,4 százalékát, a műselyemtermelés a fogyasztás 50 százalékát fedezte csupán. Ugyanekkor a nagybankok erősebb méretű tekegyarodása összeesik az iparvállalatok számának növekedésével és az iparvállalatok adta profit növelte a bankok tekegyerjét. A vállalatok gyarodása azonban nem volt a fogyasztásnak megfelelő mértékű.

Mérei ezután megállapította, hogy a *belső piac felvevő képessége, az ipari termelés mérete nem indokolta a tőke kivételt.* „A hazai tőkének, pusztán a fenti adatokat nézve, bőségesen lett volna területe gyümölcsöző befektetésre. Vajjon miért nem tette?” — vetette fel a kérdést az előadó.

„A felelet egyszerű — válaszolta. — *Az osztrák gyarmati kizsákmányolás miatt.*” Majd megállapította, hogy ugyanakkor, amikor az osztrák gyarmati függés miatt a magyar ipar nem fejlődhetett kellőképpen, az osztrák verseny következtében a magyarországi tőkések nem látták eléggé jövedelmezőnek a befektetést, a felhalmozódó és jövedelmező elhelyezkedést kereső tőkék elvonódtak a belföldi pénzpiacoktól és külföldön kerestek elhelyezkedést. A kizsákmányolt ország ilyenformán maga is kizsákmányolóvá lett.”

A következőkben az előadó rámutatott arra, hogy a külföldivel összefonódott magyar banktőke balkáni vállalkozásai során elsősorban mint kölcsöntőke jelentkezett, tehát a tőke kivételnek azt a fajtáját képviselte, amelyet Lenin *uzsora-imperializmusnak* nevezett.

Mérei adataiból érdekes képet kaptunk a magyar bankok balkáni vállalkozásairól. Így Horvát-Szlavóniába 1892 óta indult meg a magyarországi tőke áramlása. Ebben az évben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a Magyar Lc-számlító és Pénzváltó Bank, az Osztrák Union Bank és a Magyar Jelzáloghitelbank megalapították a Horvát-Szlavonországi Jelzálog Bankot. A Magyar Általános Hitelbank 5 százalékos horvát földterhermentesítési kötvények kon-

verziójában vett részt. 1897-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részese-dést vállalt a zágrábi közúti vasút építésénél. 1908-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a Djakovári Hengermalom Rt. újjászervezésében vállalt részt, 1910-ben pedig a Vukovár—Sid—Racza helyi érdekű vasút részvényeiből vett át jelentős mennyiséget. A Horvát Általános Hitelbankot a Magyar Általános Hitelbank hívta életre 1911-ben, 3 millió korona alaptőkével.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1880-ban 3 százalékos szerb sorsjegy-kibocsátásban, 1885-ben 5 százalékos szerb járadékban vállalt részesedést. 1886-ban az Uprava Fondova zálogleveleinek értékesítésében részesedik, 1889-ben pedig 3 százalékos szerb dohány-sorsjegy elhelyezésében. Az adatokból ki-tűnik, hogy a Szerbiába irányuló tőke kivitelben — a horvátországi tőke kivitel-hez hasonlóan — a magyar bankok szorosan együttműködnek külföldi nagy bankokkal. Így a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank a Berliner Handelsgesellschafttal közösen résztvesz a Banque Andréevits et Co. Belgrád betéti társaságnak részvénytársasággá való átalakításában (1909). A Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. a kincstári só-jövedék vezérügynökségeként nagy szerepet játszott a Szerbiába irányuló só-kivitel fokozásában.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank osztrák intézetekkel együtt vett részt a *Boszniába* irányuló tőke kivitelben. 1909-ben pl. a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megalapítja a Szabadalmazott Bosnyák és Hercegovinai Agrár- és Kereskedelmi Bankot. 1910-ben a Magyar Általános Hitelbank a Herceg—Boszna Országos Biztosító Intézet Sarajevo alapításában vett részt. 1912-ben a Magyar Általános Hitelbank részes a Privilegierte Landesbank für Bosnien und Herzegovina alaptőkeemelésében, a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank pedig az Islamitische Zentralbank für Bosnien und Herzegovina in Sarajevo alapít-ásában vállalt részesedést.

Részletesebben foglalkozott Mérei a *Romániába* irányuló tőke kivittel. Rámutatott arra, hogy a tőke kivitel jellege Románia felé is inkább uzsora-imperialista jellegű. 1889-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank életre hívta a Marmorosch, Blanque et Co. Bukarest Betéti Társaságot, mely főleg kereskedelmi hitelek, gabonaelőlegek és általában mezőgazdasági hitelek nyújtására vállalkozott. Nem sokkal később csatlakozott a vállalkozáshoz a németországi Bank für Handel und Industrie. 1902-ben a Magyar Általános Hitelbank köl-csönt nyújt a román államnak: a 185 millió francia frank értékű kincstári utalvány átvételében részesedik. 1906-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részesedett Jassi város 13,5 millió frankos 4,5 százalékos kamatozású kölcsön-kibocsátásainak elhelyezésében és megalapította a Romániai Osztálysorsjáték Rt.-t, továbbá a brailai Cellulózegyárat. 1907-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vállalt részesedést a Buzeu-Nehoiasu román vasútépítési konzorciumban. 1908-ban a bank megalapította a Galaci kiviteli gőzmalmot. Ugyanebben az évben a Magyar Általános Hitelbank részesedést vállalt a 4 százalékos kama-tozású és 70 millió francia frankos román járadékkölcsön kibocsátásában. 1910-ben a Banque Générale Roumaine részvények szindikátusának tagja volt a Hitelbank. 1912-ben finanszírozta a Tisita erdőkihasználási rt.-ot. Ugyan-ekkor a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a Banque Marmorosch, Blanque et Co. S. A. Bukarest tőkeemelésében vett részt, a Magyar Leszámlító és Pénz-váltó Bank pedig a Bukaresti Közraktárvállalat létesítésében működött közre.

Bulgáriába a magyar bankok államkölcsön-nyújtások és bankalapítások formájában vitték ki tőkéjüket. A bulgáriai tőke kivitel többek között a *ma-gyar finánciókének a nemzetközivel való összefonódására* is szép példát ad. Így a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1898-ban Szófiában megalapította a Banque de Commerce-ot. 1905-ben a Banque de Paris et des Pays-Bas-nak eladta a szófiai bankot és a párizsi bankkal együtt megalapította az egyik legnagyobb bolgár pénzintézetet, a Banque Générale de Bulgarie-t. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1911-ben a Banque de Paris et des Pays-Bas-val, a Banque Internationale de Bruxelles-el és a Berliner Handelsgesellschafttal közösen megalapította a Banque Générale Hypothécaire du Royaume de Bul-

garie-t. 1912-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank résztvett az előbb említett banknak a Crédit Foncier Franco-Bulgare-ral való egyesítésében.

Törökországban is vasútépítési-, államköölcsönök és bankalapítások jellemezték a magyar tőke kivitelét. Mérei többek között rámutatott arra, hogy 1916-ig Németország, Ausztria és Magyarország bankjai a török kormánynak hadi kiadásai fedezésére 3 ízben nyújtottak kölcsönt, összesen 13,5 millió font erejéig.

*

Mérei Gyula előadása egy még kidolgozatlan, fontos problémakört igyekezett megvilágítani. A magyar tőke kivitel kérdésének kutatásához igen jelentős anyagot tárt fel.

*

Pach Zsigmond Pál hozzászólásában elsősorban vitába szállt Méreinek azzal a megállapításával, hogy a magyar tőke kivitel az Ausztriától való gyarmati függés idézte volna elő. Ebben a vonatkozásban három tényre mutatott rá.

1. A magyar kapitalizmus kibontakozásától kezdve mindig a *tőkeszegénység* és nem a tőkebőség problémájával küzdött. Így azután a Magyarországra irányuló külföldi tőkebehozatal mindvégig igen jelentős maradt. 1905-ben pl. — Fellner Frigyes adata szerint — a külföldi tőkeérdekeltségeknek Magyarországon különféle címeken befektetett tőkéje 6,2 milliárd korona volt, míg ugyanabban az időpontban az ugyanazonokon a címeken befektetett belföldi tőke értéke csak 5,6 milliárd korona. Akkor pedig eleve vitás a magyar tőke kiszorulásáról beszélni.

2. Ismeretes továbbá, hogy a meglévő magyarországi tőkék gyümölcsöző befektetést találtak *belföldön is*. A magyar gyáripari kapitalizmus mind belföldi, mind magyar tőke közreműködésével bontakozott ki, tehát nem a magyar tőke távolmaradásával, kiszorulásával. A gyarmati függés természetesen nagy mértékben korlátozta a magyar gyáripari kapitalizmus kibontakozását; de még a közös vámterületen, az osztrák ipar versenye ellenére is igen gyümölcsöző volt a magyar tőkének az ipari befektetés, mégpedig elsősorban az olcsó munkaerő, a *nagy ipari tartaléksereg* miatt. Varga Jenő adata szerint a magyar szénbányászok *átlagos* keresete 1910-ben 15 százalékkal kisebb volt, mint a német szénbányászok *legkisebb* keresete. Másrészt az iparvállalatok létesítésére nyújtott *állami támogatás* összege is évről-évre növekedett.

3. Végül, ha a magyar tőke az osztrák gyarmati függés miatt szorult volna ki a belföldi ipari befektetésekből, akkor a magyar tőke kivitel nyilván külföldi iparvállalatok felé fordult volna. Az előadásból azonban kiderült, hogy a magyar tőke a külföldön elsősorban mint kölcsöntőke szerepelt és a magyar imperializmusnak *uzsora-imperialista* jellege volt. Ez is arra vall, hogy nem helytálló a magyar tőke kiszorulását feltételezni.

Felvetődik tehát a kérdés — folytatta a hozzászóló —: mi „indokolja” ilyen körülmények között valóban a magyar tőke kivitelét? Nem valami különleges ok, hanem az, ami minden tőke kivitelét „indokol”: a monopoltőke, a finánc-tőke jellegzetessége; az, hogy nem egyszerűen a jövedelmező, a gyümölcsöző befektetést keresi, hanem a *még* jövedelmezőbb, *még* gyümölcsözőbb befektetést. „Amíg a kapitalizmus kapitalizmus marad” — írja Lenin — „nem arra fordítják a tőkefelesleget, hogy a tömegek életszínvonalát az illető országban emeljék, mert ez a kapitalisták profitjának csökkentését vonná maga után, hanem a profit növelésére, a tőkének külföldre, az elmaradt országokba való kivitele útján.” — Az ezekben az üzletekben harácsoltságot hasznos nagyságára jellemző, hogy pl. — Makai Ödön adata szerint — a Szerbiába irányuló monopolista sószállítások 3 millió korona befektetéssel kb. 3,5 millió korona tiszta nyereséget hoztak.

A továbbiakban Pach Zsigmond Pál rámutatott arra, hogy bár a magyar tőke kivitel az első világháború kitörését megelőző években határozottan megnövekedett, korszakunkban mindvégig meglehetősen *szűk terjedelmű* volt. Fellner Frigyes kimutatta, hogy a bankok, a bankok alapításai és a biztosítótársaságok birtokában 1905-ben összesen 45,876,034 korona összegű külföldi

címlet volt. Fellner ugyanakkor a más jogi személyek és magánosok birtokában lévő külföldi címletek értékét ugyanakkora összegre *becsülte*, tehát a magyar tőke kivétel értéke Fellner szerint a mondott időpontban 92 millió korona volt. Ugyanebben az időben a Magyarországra behozott külföldi tőke 6,2 milliárd koronára rúgott. Eszerint a magyar tőke kivétel aránya a magyarországi tőkebehozatalhoz képest 1,48 százalékkal volt. (Feltéve, hogy Fellner adatának becslésén alapuló része — a magyar tőkeexport szándékos kicsinyítése érdekében — akár néhány 100 százalékkal is eltért a valóságtól, még mindig igen kis értéket kapunk.) A magyar tőke kivétel azonban — e viszonylag szűk terjedelme ellenére is — *igen nagy profitokat hozott*. Lenin rámutatott arra, hogy a „hitelviszonyok imperialista rendszerében” a vezető ellenőrzi az anyatársulatot, az anyatársulat a leányintézeteket, ezek viszont az „unokákat”, stb., úgyhogy nem is igen nagy tőkével a termelés őriai területei felett lehet uralkodni. Mert ha a tőke 50 százaléka elegendő valamely részvénytársaság ellenőrzésére, akkor a vezetőnek csak egy millióval kell rendelkezni, hogy az „unokaintézeteknél” már 8 millió tőkét ellenőrizhessen. S ha ezt a skatulyázást még tovább folytatja, akkor egy millióval ellenőrizni lehet 16 milliót, 32 milliót, stb.“

Nagyon jól látható ez pl. romániai viszonylatban. Hegedüs Lóránt a Kereskedelmi Bank történetében megírja, hogy 1889-ben a Ker. Bank a németországi Bank für Handel und Industrieal együtt érdekeltiséget vállalt a Mar-morosch-Blanque et Co. Bukarest betéti társaságban. 1903-ban az eddigi érdekelték 8 millió lej alaptőkével részvénytársasággá alakítják a Blanque bankot. 1905-ben belép az érdekeltiségbe a Banque de Paris et de Pays-Bas és az alaptőkét 10 millió lejre emelik. Ugyanebben az évben a K. B. a Blanque bankkal együtt megalapítja a Banque de Commerce et de Dépôts Saloniki bankot. 1908-ban résztvesz a Bank und Wechselstube, Wiennel és a Blanque bankkal együtt az A. G. für Holzgewinnung társaság tőkeemelésében. 1912-ben a Blanque bank alaptőkéje eléri a 20 millió lejt. A vállalat nyeresége 1914-ben 4,5 millió lej volt, tehát 22,5 százalék. A Blanque banknak ekkor már a következő vállalatoknál volt nagyobb érdekeltisége: Banque Centrale Ploesti 1 millió lej alaptőkével, Banca Moldova Jassi 3 millió lej alaptőkével, Banque de Commerce Craiova 5 millió alaptőkével, Dorobantul posztógyár Ploesti, Tesatura Rt. Jassi, Vuikán gépgyár Bukarest, Român Alt. Villamossági Rt., stb.

A hozzászóló végül azt az igen fontos tényt hangsúlyozta, hogy a magyar nagybankok — ha a fejlődésben elmaradt balkáni államokban néha önálló szerepkörben is felléptek — döntő módon *a külföldi nagy monopólbankok csatlósaiként* szerepeltek. Egy-egy láncszemét alkotják annak a Lenin által mesterien jellemzett rendszernek, amelyben egy nagybankhoz a közép-, kisebb- és még kisebb bankok egész hierarchiája és elágazásai tartoznak. Az 1889. évi bulgár államkölsönben pl. a Kereskedelmi Bank is részesedett, de a kölcsönkibocsátás feltételeit az osztrák Länderbank és Wiener Bankverein diktálta. A Kereskedelmi Bank csatlósszerepe világos egyéb kölcsönügyletekben is.

A XX. század elején a balkáni *osztrák* tőke kivétel mellett mindinkább előretört a *német* tőke kivétel. Szerbiában pl. az 1889. évi 11 millió dinárról szóló államkölsönben még az osztrák Union Bank vitt vezető szerepet, mellette a Kereskedelmi Bank és egyéb bankok, az 1910. évi 150 millió frankos államkölsönből azonban már a Berliner Handelsgesellschaft veszi át a költsvények egynegyedét. Erre az időre esik a belgrádi Andréevits és Tsa cég részvénytársasággá való átalakítása. Ez nagy port vert fel és az átalakításhoz a szerb kormány nem akart hozzájárulni, mert a társaság már eddigi formájában is alaposan kihasználta Szerbiát. A Berliner Handelsgesellschaft azonban közbelépett és átvéve az előbb említett kölcsönköltvény-mennyiséget, a szerb kormányt a koncesszió megadására bírta. A megalakult részvénytársaságba pedig — közbelépésének áraként — a B. Hg. is bevonult. A felhozott adatok hosszú sora igazolja, hogy a magyar tőke a balkáni kölcsönügyletekben csatlósként, az *osztrák*, majd egyre inkább a *német* tőke *csatlósaiként* szerepelt. *A magyar tőke kivétel alapvető sajátága: csatlós-imperialista jellege.*

Pach Zsigmond Pál hozzászólásának befejező részében kiemelte, hogy Lenin a tőke kivétel feltételeinek vizsgálatában megállapította: „A tőke kivétel lehetőségét az teremtette meg, hogy egész csomó elmaradott ország már belevonódott a világkapitalizmus forgalmába“ ... „ezekben az elmaradott országokban a profit rendszerint igen magas, mert kevés a tőke, a föld ára aránylag nem nagy, a munkabér alacsony, a nyersanyagok olcsók.“ Leninnek ezek a megállapításai tökéletesen illenek a Balkán-országokra és megadják a kulcsát a magyar tőke kivételnek.

Másrészt Leninnek a tőke kivétel szükségességére vonatkozó tétele, amely az előadás kiindulópontját alkotta, azt jelenti, hogy a tőke kivételhez a kapitalizmusnak egyes vezető országokban való túlélő képessége és nem általában a tőkét kivívó országokban való túlélő képessége szükséges. A tőke kivétel jelenségeit nem elszigetelten, hanem a monopolkapitalizmus világnézetű rendszerében kell vizsgálni.

„Azelőtt a proletárforradalom előfeltételeinek elemzéséhez — írja Sztálin — rendszeren egyik vagy másik ország gazdasági helyzetének szempontjából fogtak hozzá. Most már a szemléletnek ez a módja elégtelen. Most valamennyi ország vagy legalábbis az országok többsége, a világ gazdasági helyzetének szempontjából kell a dolgot nézni, mert az egyes országok, az egyes nemzetgazdaságok már nem önmagukban lezárt egységek, hanem a világ gazdaságnak elnevezett egységes láncszemeivé lettek, mert a régi „kulturált“ kapitalizmus imperializmusba nőtt át.“

Ebből a szempontból kell elemezni a tőke kivétel előfeltételeit is. Ez azt jelenti, hogy azok az országok, amelyekben a kapitalizmus túlélő képessége még nem következett be, szintén bekapcsolódhatnak a tőke kivételbe, a vezető országok tőke kivételében részesedve.

A magyar tőke kivétel tehát nem volt valami speciális tőke kivétel. A magyar tőke nem Magyarország gyarmati helyzete miatt volt „kényszerítve“ tőke kivételre, hanem azért fordult a tőke export felé, — amiért az angol, a francia vagy a német tőke — hogy maga váljék gyarmatosítóvá. Ami valóban Magyarország gyarmati helyzetéből, illetve ebből következő elmaradottságából folyt, az, hogy a magyar tőke nem játszott önálló szerepet a tőke export terén: a magyar imperializmus csatlós-imperializmus volt, — fejeződött be a hozzászólás.

*

Nem véletlen tehát, hogy Magyarországot mind az első, mind a második világháborúba elsősorban a magyar monopol tőke vitte bele, amely az imperialista világháborúkban is az osztrák, illetve a német imperializmus csatlósaként szerepelt.

A Szovjetunió szétverte a fasiszta Németországot, Magyarországot is kiszakította a nemzetközi imperializmus láncából, a monopolkapitalizmus rendszeréből. A népi demokrácia felszámolta a monopol tőkét és ezzel végérvényesen szakított azzal a politikával, amely a magyar népet a multban oly sokszor végtelen katasztrófába sodorta.

Lukács Lajos

Э. Андяч: РЕЧЬ ПРИ ВСТУПЛЕНИИ В ДОЛЖНОСТЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ.

Новое руководство Венгерского общества истории вполне сознает, какие почетные и ответственные задачи стоят перед ним. Венгерское общество истории, пережившее за восемь десятков лет своего существования несколько исторических периодов, оказало своей продолжительной деятельностью значительные услуги венгерской культуре.

Признавая все положительные стороны деятельности Общества, следует отметить, что венгерская историческая наука, по сравнению с другими науками в Венгрии, создала только незначительное количество прочных, ценных и достойных подражания традиций.

Всем нам известно, что официальная историография является всегда и везде монополией господствующего класса. В Венгрии до 1945-го года таким классом являлся привилегированный слой общества, который благодаря историческому развитию становился все более анахроническим. Поэтому и в диктовавшейся им историографии прошлое страны изображалось в особенно искаженном виде.

И в самом деле, официальная венгерская историческая наука — особенно в период последней четверти века — совсем открыто, грубо и непосредственно подчинялась интересам господствующих слоев венгерского общества, открыто сопротивлявшихся общественному развитию и терявших постепенно все связи с широкими массами венгерского народа. Это обстоятельство привело к самым тяжелым последствиям относительно достоверности и духовного уровня венгерской историографии.

Надо сказать, каким тяжелым этот факт бы был, что, благодаря этому обстоятельству, нам историкам и всему Венгерскому обществу истории во многих отношениях и как раз в важнейших вопросах придется начать работу с самого начала. Мы должны сознавать, что в Венгрии нельзя говорить даже о буржуазной историографии в точном смысле слова: официальная венгерская историография была феодальной и клерикальной историографией, не признававшей даже и основных принципов буржуазной историографии. Она отрицала принцип общественного развития, не признавая факт общественного расслоения, отрывала историческое развитие Венгрии от общеевропейского развития. Считая прежде всего нужным оправдать систему крупного землевладения и доказать полезность землевладельческого класса, эта историография избегала исследование антифеодальных и народных движений, и относилась с пренебрежением к обработке новой и особенно новейшей истории.

Вследствие всего этого венгерская историография была не в состоянии поставить в правильное освещение развитие венгерского общества, раскрыть настоящие причины его поворотных пунктов. Ведь она обходила наши крупнейшие проблемы, объясняла наши национальные катастрофы исключительно внешними моментами — как например невыгодные географические условия, превосходство сил у врага — и не хотела увидеть роль классовых сил в определении судьбы страны.

Судьба венгерского народа говорила о том, что путем заблаговременной ликвидации феодализма и созданием возможностей для буржуазного развития страна избежала бы от многих бедствий. Венгерская официальная историография напротив подчеркивала, что Венгрия пошла слишком далеко по пути буржуазного развития.

Опыт ста лет показал, что в 1848-ом году было роковой ошибкой прекращение борьбы с феодализмом. Большинство наших историков напротив старалось доказать, что революция и борьба за национальную независимость были исторической

ошибкой, кровавой авантюрой. И то является историческим фактом, что второе страшное испытание венгерского народа было результатом вековой колониальной зависимости. Тяжелые экономические, политические и культурные последствия этого несчастья мы чувствуем ещё и сейчас и нам предстоит много работы в будущем. В то же время венгерская историография расхваливала династию Габсбургов и ее колониаторскую политику. Всем нам известно, сколько вреда причинила стране немецкая ориентация в нашей внешней политике, а венгерские историки беспрерывно указывали на немецкую ориентацию, как на единое возможное направление внешней политики Венгрии. На основе всего этого можно установить, что эта историография — а прежде всего историография контрреволюционного периода — не выдержала испытания жизни.

Не стоит даже говорить о том, что сторонники этой историографии в то же время самым резким образом воздержались от ознакомления с марксистским пониманием истории, не говоря уже о серьезном применении марксистского метода к историческим исследованиям. Венгерские историки относились с крайним пренебрежением к историческому материализму, открывшему новую эпоху в развитии исторической науки. Они не хотели понять, что исторический материализм, как новое понимание истории, раскрыл, что история, несмотря на свою пестроту, многообразие и свои противоречия, является все-таки единым процессом совершающимся по объективным закономерностям под знаком вечного развития. Большая заслуга марксистского понимания истории состоит именно в том, что оно нашло объективные критерии исторического развития в уровне технического развития и в экономических условиях любого общества. Марксистская историческая наука является объективной наукой в глубочайшем смысле слова именно потому, что ее стремление к победе рабочего класса и осуществлению социализма движется по направлению объективного развития.

Благодаря победе исторического материализма, как исторического мировоззрения рабочего класса, история становится не только объективной наукой но она становится и в высшей степени оптимистической наукой. Такое понимание истории в противоположность всякому идеалистическому пониманию истории обнаружило не только причины эксплуатации и порабощения, но указало и на предпосылки их ликвидации.

* * *

Для венгерских историков открываются неограниченные возможности научной работы. Всех, кто хочет честно работать, мы приветствуем как сотрудников. Наше народно-демократическое государство, оказывая поддержку всем отраслям науки, обеспечит необходимые денежные средства для подъема исторических исследований, а в то же время пятилетним планом создана возможность для планомерного, продуманного осуществления наших задач.

К ИССЛЕДОВАНИЮ ВОПРОСА О ПЕРВОНАЧАЛЬНОМ НАКОПЛЕНИИ КАПИТАЛА В ВЕНГРИИ.

При марксистском анализе буржуазной революции и борьбы за национальное освобождение в Венгрии необходимо выдвинуть и вопрос о первоначальном накоплении капитала. Так как основой первоначальной накопления капитала является „экспроприация сельскохозяйственного производителя, обезземеление крестьянина“ (Маркс и Энгельс, Сочинения, XVII, 784), настоящая статья имеет целью исследовать ход этого процесса в Венгрии, сравнивая его с классическим английским примером.

В Венгрии экспроприация крестьянства принимает — после известных предшествующих процессов — определенную форму начиная с XVII-го века. Вследствие насильственного подавления реформации и усиления помещичьей эксплуатации, число странствующих крестьян все более возрастает. Эта масса экспроприированных крестьян составляет основную часть революционной армии в вооруженных восстаниях, возглавляемых Имре Текели и Ференцем Ракоци II. В начале XVIII-го века „роспуск феодальных дружин“, то есть отмена старинного института „familiaritas“ и „расхищение государственных земель“ являются новыми моментами первоначаль-

ного накопления капитала. Вследствие этих моментов происходят другие революционные движения (под руководством Перо, Буйдошо). Во второй половине XVIII-го века „экспроприация общинных земель“, отмена общинного землевладения, уменьшение общинных пастищ означают ускорение первоначального накопления капитала. Благодаря этому возгораются новые крестьянские движения (самое значительное из них — восстание крестьян в Трансильвании под руководством Горы и Клошки), но эти восстания, как и остальные, подавляются за отсутствием революционного класса. Экспроприация крестьянства достигает точки высшего подъема в первой половине XIX-го века. Господство хуторского хозяйства в товарном производстве приводит с одной стороны к превращению в батрачество крестьянских масс, с другой стороны оно приводит к новым формам экспроприации. Эти новые формы экспроприации крестьянских масс появляются уже не только как индивидуальные насильственные действия, но они часто носят „законный“ характер. Таким образом в эти десятилетия в Венгрии тоже появляется большое число нищих, бродяг, разбойников, бездомных бедняков. Комитаты и города принимают против них кровавые меры или эксплуатируют их в исправительных домах.

В процессе первоначального накопления капитала в Венгрии — относительно экспроприации крестьянства — проявляются почти все моменты, характерные для первоначального накопления капитала в Англии. Эти моменты проявляются в Венгрии отчасти в иной очередности, в „иные исторические эпохи“ и с „иной окраской“ чем в Англии, но по существу они являются в обеих странах идентичными. Эти моменты впоследствии создают одну из предпосылок для революции 1848 году.

Павел П. Жигмонд

ЦЕХОВОЕ УСТРОЙСТВО РЕМЕСЛА В ВЕНГРИИ ДО 1848 Г.

Во второй половине XVIII-го века в Венгрии, вследствие усиленного развития товарного производства начинается разложение кустарной промышленности. Ремесленники были уже не в состоянии — особенно во время конъюнктуры — удовлетворять покупательную способность и потребительные нужды многочисленной части венгерского общества. Причиной этого была колонизаторская политика Габсбургов в Венгрии. Проникающий в Венгрию австрийский капитал подавлял всякую попытку венгерского капитала, а одновременно уничтожал и цеховое устройство венгерского ремесла. Таким образом разложение цехов в Венгрии происходило в основном не вследствие возникновения капитализма из отечественного кустарного ремесла а также не вследствие участия в промышленном производстве коммерческого капитала. Цеховой строй уходил не благодаря возникновению национальной капиталистической промышленности, а благодаря проникновению в страну иностранного капитала, уничтожавшего все, из чего могла бы вырасти национальная индустрия.

Разлагающее влияние иностранного капитала на венгерское цеховое ремесло было очень похоже на влияние составляющих венгерских капиталистических предприятий с городскими цехами на сельские цеха. А что означала конкуренция венгерских капиталистических предприятий для цеховых мастеров в больших городах, то же самое означал для этих предприятий австрийский демпинг. В первом случае более развитые средства производства приводили к уничтожению кустарного производства, а в случае состязания городских цехов с сельскими цехами речь шла только о том, что городской ремесленник, работавший лучшими орудиями и с более развитой техникой производства, производил лучший и более дешевый товар в увеличенном количестве и тем самым побеждал сельского ремесленника, работавшего с отсталой техникой, примитивными средствами производства и производившего таким образом товар дороже. Но в состязании с капиталистическим производством и городские цеха несут убытки.

Кризис цехового ремесла отражается также на проблеме рабочей силы. Цеховой мастер старается обеспечить себя необходимой рабочей силой, но он тотчас же освобождается от нее, когда она ему уже не нужна. Нужда в рабочей силе и избыток рабочей силы — это противоречие, которое обозначает кризис феодальных порядков и в области цехового ремесла. Характерным случаем для обострившегося положения является движение подмастерьев саножного ремесла в Пеште в 1838 г.

Подмастерья и тут, как и в других своих движениях до 1848 г., не связывали улучшение своего положения с ликвидацией цехового строя, но выдвигая требования консервативного характера, они старались только вернуть времена прежней, более умеренной эксплуатации. Но в борьбе с мастерами подмастерья выступают уже равноправной стороной, что указывает на коренное изменение отношений между мастером и подмастерьем, учителем и учеником.

Юлий Мерен

ВЕНГЕРСКОЕ КРЕСТЬЯНСТВО И ДВОРЯНСКОЕ РУКОВОДСТВО ПЕРВОЙ ВЕНГЕРСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ РЕВОЛЮЦИЕЙ.

Весной 1848 года революции, происшедшие за границей и в Пеште, заставляют венгерское дворянство освободить венгерских крепостных и дают дворянству возможность добиться независимости без вооруженного восстания. Но одной только отменой крепостного права дворяне не превращают крестьян в своих союзников, они только нейтрализуют верное своему королю крестьянство. В то же время дворяне лишаются дарового крепостного труда. Образованнейшее независимое венгерское правительство борется с австрийской буржуазией обостряется и таким образом дворянство в подвергавшейся раньше колонизаторской эксплуатации стране не в состоянии обеспечить для себя деньги необходимые для замены крепостного труда наемным. Крестьянство ведет борьбу за землю, австрийское правительство готовится к подавлению революции, а венгерское дворянство вместо того, чтобы аграрной реформой склонить крестьянство к революции, старается отстоять свое новое классовое господство, охраняющее некоторые признаки прежнего феодализма, но в основном господствующее капиталистический характер.

Во время осеннего наступления австрийской контрреволюции, когда венгерское дворянство принуждается народными массами Пешты отстоять революцию, большинство крестьянства берет сторону революции. Оно делает это с намерением принудить дворянство после разгрома контрреволюции к аграрной реформе. Поэтому и дворянство старается использовать победы революционной армии для компромисса с Австрией. Чтобы предотвратить предательство дворянства, радикальное левое крыло революции требует осуществления революционной диктатуры, но для осуществления такой диктатуры ему недостает силы. Крестьянские массы ведут борьбу за землю, но за отсутствием подходящего руководства, их борьба не превращается в борьбу за государственную власть. В эту эпоху в Венгрии еще нет такой развитой буржуазии и такого развитого пролетариата, которые могли бы с лозунгом земельной реформы повести крестьянство на борьбу за вытеснение дворянства от руководства революцией. Оказываясь у власти, дворянство без труда изменяет революции, а весной 1849 г. земельная собственность „революционного“ дворянства защищается уже силами контрреволюции против аграрного движения.

Курй Шипра

ВЕНГЕРСКИЙ „КОМИТЕТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОБОРОНЫ“ В 1848 ГОДУ.

В сентябре 1848 г. в венгерской политике происходила борьба двух направлений: радикального левого крыла и склонного к компромиссу с Австрией правого крыла. Победа осталась за левыми. Правительство Батяни подало в отставку. Попытка Батяни образовать новое правительство не удалась. Власть захватил Кошут, который для осуществления исполнительной власти создал из нескольких членов венгерского парламента новый правительственный орган: „Комитет национальной обороны“.

Комитет стал действовать под руководством Кошута и в духе радикального левого направления. Но в отношении политической концепции существовали расхождения между членами комитета, а именно: не все члены комитета одобряли радикальное направление политического деятеля Мадараса. Особенно два члена комитета, Няри и Семере высказывались против Мадараса. Эти противоречия и были причиной того, что попытка Кошута превратить временный комитет в постоянное правительство с министерствами была обречена на неудачу.

Кошут, хотя и одобрял политическое направление Мадараса, но осуществлению этого направления не уделял достаточного внимания и достаточной энергии. Кошут не подверг никакому изменению личный состав комитета, а думал решить проблемы тем, что членам комитета поручал только дела административного характера, а за собой оставлял право решения во всех более важных делах. Начиная с конца месяца сентября 1848 г. „Комитет национальной обороны“ означал собственно одного только Кошута.

На основании полномочия, предоставленного комитету парламентом, он сам управлял страной — на вид от имени комитета, на самом же деле совсем самостоятельно.

После ликвидации Комитета, начиная с 14-ого апреля 1849 г., образование правительства Семере означало ослабление радикального направления в венгерской политике.

Виктор Эмбер

ВОПРОС ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА В ШАХТЕРСКИХ РАЙОНАХ В 1848 ГОДУ.

В первые дни революции 48-го года владетельное дворянство в целях укрепления своих пошатнувшихся позиций в новом избирательном законе определяет относительно высокий ценз. Но в границах этого оно стремится через свои местные органы посредством комитатов вытеснить из избирательного права опасные для него слои — в первую очередь радикальную интеллигенцию и зажиточную мелкую буржуазию.

В южно-венгерских шахтерских районах путем дословного толкования избирательного закона действительно лишают эти слои избирательного права. Хотя министерство внутренних дел, учитывая вопросы производства, объявляет эти распоряжения недействительными, комитаты путем распределения избирательных округов противопоставляют радикальным слоям везде большинство в лице румынского крестьянства. Но комитаты и здесь терпят крушения, так как румынские крестьяне избирают не их дворянских кандидатов, а своих национальных руководителей. Результат не изменяется и после того, что министерство внутренних дел во многих местах заставляет повторить выборы.

В северо-венгерском шахтерском районе мелкие буржуа Добшины ставят препятствие в выборах ввиду того, что избирательный пункт помещают в самую отдаленную деревню. В Шелмецбана с умыслом с опозданием просят у министерства внутренних дел подтверждения избирательного права служащих шахты.

Карой Вереш

НАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ У СЛОВАКОВ ПЕРЕД РЕВОЛЮЦИЕЙ 1948 Г (1845—1848.)

Разложение феодализма влияло тоже на общественные и экономические отношения словацкого народа и привело к переустройству всего словацкого общества. Предпосылки буржуазного преобразования создались даже и в условиях менее развитых классовых отношений у Словаков. В то время как в Венгрии и в Польше среднее дворянство становится передовым классом в борьбе за буржуазное преобразование, на словацкой территории — за отсутствием словацкого дворянства — более цивилизованные слои общества (учителя, священники, ремесленники, арендаторы, зажиточные крестьяне) под руководством интеллигенции развертывают движение за ликвидацию феодальных отношений.

Словацкое национальное движение, возглавляемое словацкой интеллигенцией, возникло сперва в области литературы и только перед самой революцией 1848 года ставились на первый план и политические вопросы. Только к этому времени развилось и политическое движение словаков, целью которого было освобождение от венгерского феодального гнета.

На протяжении этого этапа в словацком национальном движении выкристаллизуются два направления: направление группы консерваторов возглавляемой Колларом и направление только что возникающей буржуазно-национальной группы под руководством триумвирата Штур—Годжа—Гурбан. Накануне революционного

1848 года все более усиливается и берет перевес буржуазно-национальное направление, руководители которого старались осуществить союз со словацким крестьянством. Но вожди словацкого национального движения выступили в поход не против главного врага — колонизаторского австрийского самодержавия, а против непосредственных угнетателей — венгерских землевладельцев.

Несмотря на то, что Штур и его сторонники не смогли подчинить свою национальную борьбу делу всеобщего прогресса, антифеодальный характер словацкого национального движения все-таки продвинул вперед развитие словацкого народа и способствовал ликвидации феодального характера экономических, общественных и политических отношений у словаков.

Эндре Арато

К 100-ой ГОДОВЩИНЕ СЛАВЯНСКОГО СЪЕЗДА В ПРАГЕ

Одним из важнейших событий революционного 1848 года является славянский съезд в Праге, в котором принимали участие депутаты всех славянских народов, живших в Габсбургской империи. Прежде чем познакомить читателя с историческим значением этого конгресса, автор вкратце описывает развитие национального движения у славянских народов, указывая на его ошибочную буржуазную оценку. Автор устанавливает, что всеобщий кризис феодализма влиял решающим образом и на жизнь славянских народов, создавал и среди них необходимые для буржуазного развития предпосылки. В связи с этим автор опровергает укоренившуюся „теорию“ буржуазной науки, будто бы процесс „национального возрождения“ среди славянских народов происходил благодаря исключительно внешнему влиянию, главным образом благодаря поощрению немецких ученых, Шлецера и Гердера. Статья указывает на факт, что национальное развитие, связанное с разложением феодализма и с возникновением в то же время капитализма, проходит в жизни славянских народов таким же образом, как и у неславянских народов.

Несмотря на такие предпосылки, национальное движение среди славянских народов вскоре потеряло свой первоначальный прогрессивный характер. Но причиной этого были не одни славяне. Славянский съезд являлся как раз последней попыткой согласования славянского движения с общеевропейскими революционными движениями. Демократическое левое крыло съезда действительно стремилось к этой цели и развернуло деятельность в этом направлении. Не может быть случайностью, что в пражской революции, происходившей во время заседания съезда, левое крыло конгресса принимало самое активное участие. Но на славянском съезде в Праге выяснилось тоже, что революционное направление среди славянских народов по разным причинам победить не может. В немецком парламенте в Франкфурте раздавались звуки пангерманизма, (— именно в ответ на франкфуртский парламент состоялся славянский съезд в Праге —), что препятствовало сближению немецких и славянских революционных масс. Кроме того между чехами и немцами с одной стороны и между венграми и славянами, проживавшими в Венгрии, с другой стороны существовали не только национальные противоречия, но и классовая противоположность угнетенных и господствующих классов. Всё это привело к тому, что движение славянских народов большей частью сливалось с деятельностью европейской реакции.

Славянский съезд в Праге обнаружил все противоречия и проблемы в связи с отношениями между славянскими и неславянскими народами в 1848 г.

Карой Виг

ВОПРОС О ВЕНГЕРСКО-РУМЫНСКОМ СОЮЗЕ В 1848 ГОДУ.

Первую попытку осуществления венгерско-румынского союза сделал в мае 1848 г. Николай Балческу, самая выдающаяся личность румынской революции в Валахии. Так как Венгрия и Валахия одинаково подвергались колонизаторской эксплуатации со стороны самодержавных государств, они были связаны друг с другом общностью интересов. Венгрия в марте месяце а Валахия в июне месяце 1848 г. путем революций достигли частичной независимости, что оправдало сличение обеих стран в союз против феодально-самодержавного окружения. Но вскоре между венгерскими и румынскими руководителями возникло противоречие в отношении

вопроса о Трансильвании. Пока среднее дворянство Венгрии — самая сильная поддержка революции — старалось сохранить состав венгерской государственной территории неприкосновенным и обеспечить руководящую роль своего класса, представители румынской революции, опираясь на этнический принцип, при создании будущего румынского национального государства рассчитывали на составные части венгерской государственной территории. Таким образом союз Венгрии с Валахией становился проблематичным.

Победа руководящих слоев венгерской революции казалась для румынской интеллигенции Трансильвании нежелательной, потому что такая победа создала бы более неблагоприятные условия для румынской интеллигенции в борьбе с венгерским дворянством. Хотя и румынская интеллигенция сознавала необходимость общественной революции и опиралась на движение крестьян, все-таки главную задачу революционного движения в 1848 году — свержение самодержавия — она подчинила делу национальной свободы и надежде на господство своего класса. Вследствие этого румынская интеллигенция взяла сторону австрийской реакции и выступила против венгерского движения. Акция Балческу, как и акции других румынских политических деятелей, под влиянием румынской интеллигенции были обречены на неудачу. С венгерской стороны принцип неприкосновенности государственной территории, меры, принятые для обеспечения руководящей роли класса землевладельцев в Трансильвании, замедление обеспечения законом прав национальностей, ошибочное обращение венгерского правительства с румынской интеллигенцией препятствовали осуществлению венгерско-румынского союза.

Золтан И. Тот

ФАКТЫ, ПРЕДШЕСТВОВАВШИЕ ОБЪЯВЛЕНИЮ ИЗМЕННИКОМ РОДИНЫ КАРДИНАЛА ЯНОША ХАМА В 1849-ОМ ГОДУ.

Уже в одном из прежних своих исследований (*Az egyházi reakció 1848—49-ben* — Церковная реакция в 1848—49-ых годах. Будапешт, 1949) автор указал на большие размеры архиерейской реакции и в связи с этим на роль тогдашнего кардинала Яноша Хама. Благодаря новым исследованиям в Венгерском государственном архиве, среди актов „Комитета национальной обороны“ и „Государственной прокуратуры“, как и среди писем бывшего австрийского министра Виндишгреца и в архиве Министерства просвещения обнаружили многочисленные документы, подкрепляющие новыми данными установленные автором факты.

Эти документы выясняют три вопроса.

Во-первых: Эти документы разоблачают разветвившийся по всей стране и распространившийся при помощи церковной организации на сотни тысяч верующих заговор против независимости и свободы Венгрии. Возглавляли заговор католические архиереи. Это была настоящая „пятая колонна“ того времени, двигавшаяся по указаниям верховного главнокомандующего австрийских войск Виндишгреца, который действовал через посредничество кардинала Хама. В местных условиях эта организация была обязана оказать услуги австрийским вооруженным силам.

Во-вторых: На основании упомянутых документов можно было выяснить и вопрос о том, когда и каким образом венгерское правительство, имевшее резиденцию в Дебрецене, узнало о том, что епископы, оставшиеся на оккупированной австрийскими войсками территории в том числе и сам кардинал Хам, перешли на сторону врага. Выяснился также и вопрос о том, на основании каких доказательств венгерское правительство решилось объявить кардинала Яноша Хама изменником и конфисковать все его имущество.

В-третьих: Из этих документов явствует руководящая роль венгерского правителя Кошута в том, что венгерское правительство закрепило измену кардинала Хама и остальных антинациональных архиереев и приняло против них энергичные карательные меры.

Автор подкрепляет свои утверждения архивными материалами, отчасти внесенными в текст статьи, отчасти опубликованными отдельно в приложениях.

Елизавета Андич

ВЕНГЕРСКИЕ ЗАКОНЫ О НАЦИОНАЛЬНОСТЯХ В 1849 И 1868 ГОДАХ.

В законе о национальностях 1849 года, как и в попытках примирения вождей венгерской революции с национальностями, резко отражаются противоречия венгерского среднего дворянства, руководившего борьбой за национальное освобождение в 1848—1849 годах.

Попытки взаимного примирения выражали сразу буржуазную и дворянскую ограниченность господствующего класса. Причина этого была отчасти в том, что венгерское среднее дворянство, принимавшее участие в товарном производстве, было заинтересовано в развитии буржуазных отношений, следовательно оно было заинтересовано и в радикальном решении аграрного вопроса. Но дворянство, как землевладельческий класс, являлось в то же время совсем неспособным к решению этого вопроса. А национальный вопрос в данном случае был тесно связан с крестьянским вопросом. Значительная часть крестьянских масс состояла из национальностей. Аврам Линку, вождем румынских вооруженных крестьянских войск, выдвинул уже весной 1948-го года лозунг крестьянской демократии: бесплатное освобождение крестьян или смерть. Решения румынского народного съезда в Блаже посилили крестьянско-демократический характер. Венгерское среднее дворянство было не в состоянии заключить во время союз с этими крестьянскими массами и требования крестьян остались неудовлетворенными.

Все эти противоречия отражаются в законе о национальностях, принятом 28-го июля 1849 г. Хотя этот закон дает национальностям меньше, чем было обещано в предшествующих ему попытках взаимного примирения, но тут важны не столько буква закона, как его дух. Правда, закон не говорит об аграрном вопросе. В этом и заключается главный его недостаток, тем не менее закон о национальностях, принятый в городе Сегед имеет большое значение потому, что он выражает полное сознание необходимости братского союза с соседними народами и с национальностями.

План союза с соседними государствами, выдвинутый в 1848—1849 годах, был подробнее разработан Косшутом в эмиграции. План конфедерации придунайских государств, созданный Косшутом в 1862 году содержит — в расширенном виде — те же самые принципы, которые были осуществлены законом о национальностях в 1849 году. В связи с новейшими политическими событиями следует отметить, что план конфедерации придунайских государств не имеет ничего общего с планом балканской конфедерации, внушаемым империалистическими державами, орудием которых является югославский узурпатор Тито.

Закон о национальностях 1868 года означает шаг назад по сравнению с законом 1849 года. Современное венгерское общество осуждает закон о национальностях 1868 года, как и компромисс с Австрией, заключенный в 1867 году, ибо эти законы обеспечили возможность эксплуатации трудящихся и угнетение национальностей, а во внешней политике они способствовали развитию венгерского и австрийского империализма.

Настоящим наследием 1849 года является не братоубийственная война, а сплочение всех народов, которые служат делу прогресса и социалистического строительства. Современная Венгрия в союзе с Советским Союзом осуществляет мечты 1849 года.

ELISABETH ANDICS: Discours présidentiel prononcé à l'occasion de l'entrée en fonctions du nouveau comité directeur de la Société Historique Hongroise.

Le comité directeur de la Société Historique Hongroise nouvellement élu est pleinement conscient des tâches qui lui incombent, tâches honorables et en même temps lourdes de responsabilités. La Société a derrière elle un passé de plus de 80 ans et elle a rendu pendant cette longue période d'activité, marquée par plusieurs tournants de l'évolution historique, d'estimables services à la civilisation hongroise.

Tout en reconnaissant ce fait, nous devons constater avec regret qu'en comparaison avec les autres sciences cultivées en Hongrie, l'historiographie hongroise ne nous a léguée que relativement peu de traditions qui aient

conservé leur valeur jusqu'à nos jours et qui pourraient être considérées par nous comme dignes d'être suivies.

On sait que l'historiographie officielle constitue toujours et partout une sorte de monopole exercé par la classe dominante. Dans un pays comme la Hongrie d'avant 1945 où ce rôle fut joué par une couche privilégiée devenue de plus en plus anachronique par suite de l'évolution historique, l'historiographie dictée par cette couche sociale devait fatalement donner une particulièrement faussée du passé.

En effet, l'historiographie hongroise officielle — surtout sous le régime contre-révolutionnaire de Horthy — s'est mise avec une brutalité inouïe et sans aucun camouflage, d'une façon directe et concrète au service des classes dirigeantes qui se sont opposées de plus en plus ouvertement à l'évolution et qui ont perdu petit à petit tout contact avec les grandes masses de la nation. Ce fait devait avoir de graves conséquences en ce qui concerne l'authenticité et le niveau scientifique de cette historiographie.

En face de cette situation, nous devons déclarer — quelque soit la gravité de cette constatation — qu'à plusieurs égards et notamment dans les domaines les plus importants, nous autres historiens et la Société Historique tout entière devons reprendre le travail dès le début. Il faut que nous sachions qu'en Hongrie on ne peut pas même parler d'une historiographie bourgeoise au sens propre du mot, puisque l'historiographie officielle y est restée jusqu'aux derniers temps une historiographie d'inspiration avant tout féodale et cléricale qui ne voulait même pas reconnaître les thèses fondamentales de la conception bourgeoise de l'histoire. Elle a nié le principe de l'évolution sociale, elle voulait ignorer délibérément la division en classes de la société, elle a séparé le développement historique de la Hongrie de l'évolution européenne, elle a essayé de justifier avant tout l'utilité du système des grandes propriétés et de la classe des propriétaires fonciers, elle a écarté de ses recherches l'examen de l'histoire des mouvements dirigés contre la féodalité par les masses populaires et elle a négligé l'étude de l'époque moderne et surtout celle de l'époque contemporaine.

Par conséquent, l'historiographie hongroise n'était pas capable d'élucider les problèmes de l'évolution de la société hongroise et de découvrir les vrais mobiles de ses grands tournants. Au fait, elle a écarté les problèmes les plus ardues et voulait expliquer nos catastrophes nationales et notre retard fatal sur les autres pays par des facteurs purement extérieures — comme p. ex. notre position géographique défavorable ou la supériorité numérique de l'ennemi. D'autre part, cette historiographie a refusé d'attribuer un rôle quelconque dans la formation du destin de la Hongrie aux forces sociales intérieures.

Cependant le sort du peuple hongrois a suffisamment prouvé que si nous avions liquidé la féodalité et si nous nous étions engagés dans la voie de l'évolution bourgeoise à un moment propice, notre peuple aurait pu éviter un grand nombre de malheurs. En dépit de ce fait incontestable, l'historiographie officielle a soutenu que la Hongrie avait déjà fait trop de progrès dans le chemin de l'évolution bourgeoise.

Les expériences de plus d'un siècle ont largement prouvé que la révolution de 1848 avait commis une erreur fatale en renonçant à la poursuite de la lutte contre la féodalité. Or, nos historiens, dans leur majorité, s'efforçaient à prouver à l'encontre de ce fait, que la guerre d'indépendance et la révolution n'étaient qu'une erreur historique, une aventure sanglante. En outre, c'est également un fait historique que le second terrible malheur qui s'est abattu sur notre peuple était dû à sa situation de peuple colonial. Nous en subissons encore aujourd'hui les conséquences néfastes tant au point de vue économique que politique et culturel, et nous avons encore beaucoup à faire pour nous en débarrasser. Par contre, l'historiographie hongroise a fait l'éloge de la dynastie des Habsbourg et de sa politique coloniale. On connaît les dommages que l'orientation allemande de notre politique extérieure nous a causés, et pourtant nos historiens n'ont pas hésité à présenter cette orientation comme la seule voie possible.

En conséquence, nous pouvons constater que l'historiographie hongroise — et surtout celle de la période contre-révolutionnaire — s'est effondrée devant l'expérience de la vie.

Il va sans dire que les tenants de cette historiographie ont non seulement refusé de prendre en considération la conception marxiste de l'histoire, mais ils ne voulaient même pas la connaître. Ils considéraient comme nul et non avenu ce matérialisme historique qui pourtant a ouvert une ère nouvelle dans l'évolution des sciences historiques pour avoir découvert que l'histoire malgré toute sa variété, sa diversité et ses contradictions, ne constitue qu'un processus continu, déterminé par des lois objectives sous le signe de l'évolution éternelle. C'est justement le grand mérite de la conception marxiste de l'histoire, d'avoir trouvé les critères objectifs de l'évolution historique dans le degré du développement technique de la société et dans ses conditions économiques. La science historique marxiste est une science objective d'autant plus que ses tendances basées sur la victoire de la classe ouvrière et sur la réalisation du socialisme vont dans le sens de l'évolution objective.

Mettant en valeur la conception historique de la classe ouvrière, du matérialisme historique, l'historiographie devient une science non seulement objective, mais en même temps optimiste dans la plus large mesure possible. Cette conception historique, à l'encontre de toute autre conception idéaliste, a découvert non seulement les véritables causes de l'exploitation et de l'oppression, mais elle a éclairci également les conditions de l'anéantissement de cette exploitation.

*

Le champ d'activités qui s'ouvre devant les historiens hongrois est infiniment vaste et nous saluons comme des collaborateurs tous ceux qui veulent prendre part honnêtement à ce travail. La politique culturelle de notre Etat de démocratie populaire, qui favorise les sciences, va certainement assurer tous les moyens matériels nécessaires au développement des recherches historiques et, en même temps, le plan quinquennal permettra la réalisation réfléchie, systématique de nos projets.

Considérations sur l'accumulation primitive des capitaux en Hongrie.

L'analyse de la révolution bourgeoise et de la guerre d'indépendance hongroises de 1848/49 soulève nécessairement le problème de l'accumulation primitive des capitaux en Hongrie. Etant donné que la base de cette accumulation primitive repose sur „l'expropriation du producteur, du paysan“, l'étude examine le processus de cette évolution en Hongrie, prenant pour modèle l'exemple classique de l'Angleterre. (Marx: Le capital, I. 24.)

Sans compter certains antécédents, c'est à partir du XVIIe siècle que l'expropriation de la paysannerie revêt en Hongrie des formes de plus en plus précises. Les violences de la contre-réforme et l'aggravation de l'exploitation seigneuriale déterminent un nombre toujours croissant de serfs à prendre le maquis. Ces masses expropriées constituent le noyau des troupes „kuruc“ de Thököly et, plus tard, celui des armées de la guerre d'indépendance de Rákóczi. Au début du XVIIIe siècle la dissolution „des suites féodales“, c'est-à-dire, la suppression de l'institution féodale des „familiales“, de même que l'aliénation frauduleuse des domaines de l'Etat marquent les nouvelles étapes de l'accumulation primitive. Ces mesures déclenchent de nouveaux mouvements révolutionnaires (Péro, Bujdosó). — Dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, „l'expropriation de la propriété communale, qui se manifeste par la suppression des communautés de terres dans les villages, par les rognements aux pâturages communaux, etc., apporte un nouvel élément dans la progression de l'accumulation primitive. D'autres mouvements paysans éclatent (le plus important est celui dirigé par Horia et Cloșca en Transylvanie), mais n'ayant pas une classe dirigeante révolutionnaire, ils se terminent, comme les mouvements antérieurs, par un échec.

L'expropriation de la paysannerie atteint son apogée dans la première moitié du XIXe siècle. La prédominance du système de fermage, producteur de marchandises, provoque, d'une part, la transformation de plus en plus prononcée des serfs en „inquilini“ et elle apporte, d'autre part, de nouvelles méthodes d'expropriation, cette fois-ci non seulement sous l'aspect „des actes de violence individuels, mais souvent sous une forme „légale“ (séparation des pâtures, réallotissement des terres). Par conséquent, chez nous aussi, apparaissent en grandes masses les mendiants, les vagabonds et les brigands. Les comitats et les villes appliquent on bien une „législation sanguinaire“ contre eux ou bien ils les exploitent dans les maisons de force.

Dans le processus de l'accumulation primitive en Hongrie, considérée sous l'aspect de l'expropriation de la paysannerie cette on retrouve presque toutes les étapes de l'évolution anglaise. Ces étapes bien qu'elles apparaissent dans „une succession, dans des époques historiques et sous des couleurs différentes“ de celles du processus anglais, restent les mêmes dans leur essence. Ce sont ces éléments qui créent les conditions préalables de la révolution de 1848.

Paul P. Zsigmond

Le régime corporatif en Hongrie avant 1848.

En Hongrie, après la deuxième moitié du 18e siècle, à l'époque de l'augmentation progressive de la production de marchandises, commença la décomposition de l'artisanat. Les artisans n'étaient plus à même de satisfaire au pouvoir d'achat et aux exigences d'une partie importante des consommateurs exigeantes accrues pendant les périodes de prospérité tant au point de vue quantitatif qu'au point de vue qualitatif. La raison en était la politique colonisatrice des Habsbourg encourageant les capitalistes autrichiens. Le capital autrichien pénétrant en Hongrie écrasa toute tentative capitaliste hongroise et ruina en même temps le système corporatif. Ce n'était donc ni le capitalisme autochtone issu de l'artisanat, ni le capitalisme commercial du pays qui, ont provoqué la désagrégation des corporations et les ont remplacées par une industrie capitaliste nationale. C'était le résultat de l'adion du capital étranger qui a ruiné tout ce qui aurait pu servir de base à une industrie nationale.

Une action dissolvante eut donc lieu. Elle ne se manifesta pas uniquement dans la concurrence du capital étranger avec l'industrie corporative hongroise. Mais elle se révéla encore dans la concurrence des établissements capitalistes hongrois et des corporations des villes royales libres avec les corporations de la province. Des marchandises mobilisées en masse par les entreprises capitalistes autrichiennes menacèrent l'industrie hongroise, qui, à son tour, ne fut pas moins redoutable pour les maîtres des corporations des grandes villes. Ainsi donc la ruine de la petite production de marchandises hongroise fut provoquée par l'entrée en action de forces productrices plus développées du capitalisme autrichien. Dans le cas des corporations, la lutte entre celles des villes et de la province, reflète une étape antérieure de l'évolution, étape déterminée par la loi des valeurs: le petit producteur de marchandises urbain possédant une technique plus développée n'a d'autre but que de l'emporter — grâce à des marchandises moins chères, plus abondantes et de meilleure qualité — sur le petit producteur de province qui à une technique moins développée, un outillage plus défectueux et des prix de revient plus élevés. Cependant, par rapport à la production capitaliste, les corporations des villes elles-mêmes ont le dessous.

La crise de l'industrie corporative se reflète dans la question de la main-d'oeuvre. Le maître s'applique] s'assurer de la main d'oeuvre quand il en a besoin, mais il s'efforce de s'en défaire dès qu'il peut s'en passer. Cette contradiction entre le manque de main-d'oeuvre et son excédent caractérise la crise du féodalisme dans le domaine du régime corporatif. Un symptôme significatif de cette situation tendue fut le mouvement de revendications des compagnons cordonniers de Pest, en 1838. Des compagnons, comme dans les autres mouvements antérieurs à 1848, ne liaient point la

question de l'amélioration de leurs conditions de vie à celle de la liquidation du régime corporatif. Dans leurs aspirations de caractère plutôt conservateur, on découvre le désir d'un retour à l'exploitation modérée d'une époque révolue. Cependant, au cours de leurs luttes, ils se conduisaient déjà sur un pied d'égalité avec leurs maîtres, ce qui indique un changement fondamental dans le rapport de maître à compagnon, de maître à apprenti.

Jules Mérei

Les paysans et la première révolution bourgeoise en Hongrie dirigée par la noblesse.

Les révolutions du printemps 1848, à l'étranger et à Pest, contraignent la noblesse hongroise à affranchir les serfs et permettent en même temps à cette noblesse de reconquérir l'indépendance de la Hongrie en face de la puissance colonisatrice, l'Autriche. Cependant la noblesse ne réussit pas à gagner par l'affranchissement des serfs l'alliance de la paysannerie autrichienne royaliste, elle arrive tout au plus à la neutraliser. Par contre, la noblesse perd ainsi les avantages que lui avait assurés la corvée de ses serfs, perte d'autant plus considérable qu'elle s'est produite à un moment où, dans ce pays pauvre en capitaux par suite de l'exploitation coloniale, elle ne dispose pas de l'argent nécessaire pour substituer le travail salarié à la corvée. La formation du gouvernement indépendant hongrois approfondit l'antagonisme entre la noblesse hongroise et la bourgeoisie autrichienne, de sorte que cette noblesse ne peut même plus compter sur la bourgeoisie autrichienne en ce qui concerne l'introduction des capitaux. La paysannerie engage la lutte pour la distribution des terres, tandis que le gouvernement autrichien se prépare à l'étouffement de la révolution. Dans cette situation, au printemps et en été 1848, la noblesse au lieu de tenter le ralliement de la paysannerie à la cause de la révolution à l'aide d'une réforme agraire, s'apprête à défendre sa domination de classe d'un type nouveau, domination qui abonde encore en survivances féodales, mais qui est tout de même de caractère capitaliste dans son essence.

Quand au moment de l'offensive d'automne 1848 déclenchée par la contre-révolution autrichienne, le peuple de Pest contraint le gros de la noblesse hésitant à embrasser la défense de la révolution, la majorité de la paysannerie pauvre se range aux côtés des forces révolutionnaires bien que la noblesse refuse toujours de procéder à la distribution des terres. Cependant cette paysannerie est fermement décidée à imposer à la noblesse la distribution des terres, dès que l'offensive contre-révolutionnaire sera repoussée. Par conséquent, la noblesse, qui veut avant tout éviter cette réforme, essaye de profiter des victoires de l'armée révolutionnaire pour faire un compromis avec les forces contre-révolutionnaires. Par contre, l'aile gauche des révolutionnaires exige l'introduction de la dictature révolutionnaire afin d'empêcher la trahison de la noblesse. Cependant elle ne dispose pas de forces suffisantes pour pouvoir réaliser cette dictature. Les masses paysannes reprennent leur lutte pour la distribution des terres, mais faute d'une direction compétente elles ne réussissent pas à transformer cette lutte en une action concrète pour la conquête du pouvoir. A cette époque la Hongrie ne possède encore ni bourgeoisie ni prolétariat développés, capables d'entraîner les masses paysannes sur le mot d'ordre de la distribution des terres dans une lutte rangée en vue d'écarter la noblesse de la direction de la révolution. Ainsi la noblesse peut trahir sans obstacles la révolution, puisqu'elle se trouve en possession du pouvoir. De cette façon, en été 1849, ce sont les forces contre-révolutionnaires qui défendent les propriétés de la noblesse „révolutionnaire“ contre les mouvements paysans, déclenchés pour la distribution des terres.

Georges Spira

Le Comité de la Défense Nationale.

Au mois de septembre 1848, la gauche est sortie victorieuse de la lutte engagée entre la gauche radicale et la droite encline au compromis. Le Gouvernement Batthyány démissionna, une nouvelle tentative de Batthyány de former

le cabinet, échoua. Kossuth s'empara du pouvoir et pour exercer le pouvoir exécutif, créa un nouvel organe gouvernemental: le Comité de la Défense Nationale, composé des membres de la Chambre des Députés.

C'est sous le signe du radicalisme de gauche, que le Comité, sous la direction de Kossuth, se mit à l'oeuvre. Or, il apparut bientôt qu'il y avait des divergences de vue entre les membres du Comité en ce qui concernait leur conception politique, et que la tendance radicale de gauche de Madarász ne rencontrait pas l'approbation de tous. Ce furent Nyáry et Szemere qui, les premiers parmi les membres du Comité, prirent position contre Madarász. C'est à cause de ces différends qu'a échoué la tentative de Kossuth de transformer ce Comité en un gouvernement ministériel.

Kossuth approuva la tendance inaugurée par Madarász. Cependant, il n'a pas mis en jeu toute l'énergie nécessaire pour la faire prévaloir. Au lieu de modifier le personnel du Comité, il préféra une autre solution: il chargea certains membres du Comité de différentes tâches d'ordre administratif et réserva pour lui-même la direction des affaires d'une importance capitale. A partir de la fin de novembre 1848 le Comité de la Défense Nationale s'identifia à Kossuth qui, au nom du Comité et conformément à l'autorisation accordée au Comité par la Chambre des Députés, gouvernait le pays, d'une façon, pourtant, autonome.

La suppression du Comité de la Défense Nationale après le 14 avril 1849, ainsi que la formation du cabinet Szemere, ont signalé l'affaiblissement de la tendance radicale de la gauche.

Victor Ember

La question du droit de vote dans les régions minières de la Hongrie en 1848.

Aussitôt après les premiers événements de la révolution de 1848, la noblesse terrienne établit dans la loi électorale un cens relativement élevé afin de pouvoir ainsi raffermir sa position ébranlée. Cependant les nobles essayent même de déjouer les prescriptions de la loi et, par l'intermédiaire des comitats, leurs organes locaux, ils s'efforcent d'exclure du droit de vote les couches sociales qu'ils considèrent comme dangereuses. Il s'agit avant tout des intellectuels radicaux et des petits bourgeois aisés.

Dans les régions minières de la Hongrie méridionale, le comitat, se servant d'une interprétation étroite de la loi, refuse d'abord le droit de vote aux couches sociales qu'on vient de mentionner. Plus tard, quand le Ministère de l'Intérieur, guidé par des considérations d'ordre économique, annule cette disposition, le comitat par une délimitation artificielle des circonscriptions électorales, oppose aux intellectuels et aux petits bourgeois, grandes masses de la paysannerie roumaine. Cette tentative échoue lamentablement, car les paysans roumains votent pour leurs propres dirigeants et non pas pour les candidats nobles hongrois du comitat. Le fait que le Ministère de l'Intérieur ordonne de nouvelles élections dans certaines circonscriptions ne change rien au résultat définitif. Dans la région minière du Nord de la Hongrie, c'est en désignant comme centre électoral un village éloigné de leur localité qu'on empêche les petits bourgeois de Dobsina dans l'exercice de leur droit de vote. Dans le centre minier important de Selmecbánya les autorités retardent à dessein l'envoi au Ministère de l'Intérieur d'une demande d'approbation concernant le droit de vote des fonctionnaires des mines.

Charles Vörös

Le Mouvement national slovaque avant la révolution (1845—48).

La decadence de la féodalité fit sentir son influence sur les conditions de la vie sociale et économique slovaque et conduisit à la transformation complète de la société. Même dans le cadre des rapports de classes slovaques peu développées, les conditions préalables de l'évolution bourgeoise se sont créées. Tandis que du côté hongrois et polonais, c'est la noblesse moyenne qui joue

le rôle de classe dirigeante dans la lutte pour la transformation bourgeoise, sur le territoire slovaque — à défaut d'une noblesse nationale — ce sont les couches en état de transition vers la bourgeoisie (instituteurs, clergé, artisans, fermiers, cultivateurs aisés, etc), dirigées par l'élite intellectuelle, qui déclenchent le mouvement slovaque pour la liquidation de la féodalité.

Le mouvement national slovaque, à la tête duquel se trouvaient les intellectuels bourgeois, s'est manifesté d'abord dans le domaine littéraire, les problèmes politiques n'arrivant à figurer sur le premier plan que dans les années qui précèdent immédiatement la révolution de 1848. A cette époque fut créé un mouvement national slovaque qui se fixa comme but la libération des Slovaques de l'oppression de classe de la féodalité hongroise.

Dans cette phase de l'évolution, deux tendances se cristallisent au sein du mouvement slovaque: d'une part, la tendance des conservateurs, dirigée par Kollár et, de l'autre part, la tendance nationaliste bourgeoise, conduite par le triumvirat Štur—Hodža—Hurban. Au seuil de l'année 1848, la tendance nationaliste, qui cherche l'alliance de la paysannerie, l'emporte sur l'autre. Cependant les dirigeants du mouvement slovaque ne désirent pas mobiliser les Slovaques contre l'ennemi principal, c'est-à-dire contre l'absolutisme colonisateur des Habsbourg, au contraire, ils les tournent contre l'oppresseur immédiat, la noblesse terrienne hongroise.

Bien que Štur et ses compagnons de lutte n'aient pu subordonner leur lutte nationale à la cause de l'évolution universelle, le caractère antiféodal de leur mouvement a donné un nouvel essor à l'évolution slovaque et il a contribué à la liquidation des conditions économiques, sociales et politiques de la féodalité.

A. Arató

Pour le centenaire du Congrès slave de Prague.

Un des événements importants de l'année révolutionnaire de 1848, fut le Congrès slave de Prague, où tous les peuples slaves de l'empire des Habsbourg se firent représenter.

L'auteur, avant d'exposer l'importance historique de ce Congrès, s'occupe de l'évolution des mouvements nationaux slaves et de leurs appréciations envisagées jusqu'à présent. Il constate que la crise générale de la féodalité fit également sentir son influence décisive sur la vie des peuples slaves et que les conditions préalables de l'évolution bourgeoise ne tardèrent pas non plus à se créer sur les territoires habités par les peuples slaves. L'auteur démolit à ce propos une théorie fortement enracinée dans l'historiographie bourgeoise attribuant l'éveil national, précurseur des mouvements nationaux slaves, exclusivement à des effets extérieurs, dus aux impulsions venues de Schlözer et de Herder. Il démontre que dans la vie des peuples slaves, l'évolution nationale, inséparable de la décomposition du régime féodal et des débuts du capitalisme, s'opère, dans son ensemble, de la même façon que chez les peuples non-slaves.

Le fait que les mouvements nationaux slaves ont, pourtant, perdu leur caractère progressif et anti-féodal initial, ne doit pas, être porté uniquement du compte des Slaves. Le Congrès slave de Prague a été précisément la dernière tentative de coordonner les mouvements nationaux slaves et les mouvements révolutionnaires européens. En effet, l'aile gauche révolutionnaire et démocratique du Congrès poursuivit ce but et déploya, partout où elle put, son activité dans ce même sens. Le fait, que cette aile gauche révolutionnaire joua le rôle principal dans la direction des événements de la révolution de Prague, qui se déroulait pendant la session du Congrès, ne fut pas l'effet du hasard. Cependant, le Congrès de Prague a révélé que les mouvements nationaux slaves étaient devenus, en majeure partie, les satellites de la réaction européenne. Ce fait était dû au ton pangermaniste et anti-slave du parlement de Francfort (dont le Congrès de Prague était une réplique) et aussi aux antagonismes tchéco-allemands et hongaro-slaves, c'est-à-dire, il était la consé-

quence des différends surgis entre les nationalismes voisins qui étaient représentés par les classes dirigeantes des peuples oppresseurs et opprimés.

Le Congrès slave de Prague a révélé toutes les contradictions et tous les problèmes qui se posent dans le domaine des relations entre peuples slaves et non-slaves, par rapport à 1848.

Charles Vigh

La question de l'alliance hungaro-roumaine en 1848.

La première tentative pour la réalisation d'une alliance hungaro-roumaine fut faite en mai 1848 par Nicolaie Bălcescu, personnalité la plus éminente de la révolution roumaine de Valachie. La Hongrie aussi bien que la Valachie étaient l'objet de l'exploitation coloniale des grandes puissances absolutistes, de sorte que leurs intérêts, en face de ces puissances, devaient être au fond identiques. La Hongrie par la révolution de mars et la Valachie par celle de juin, ont réussi à conquérir une sorte de semi-indépendance, ce qui aurait pu justifier une alliance de ces deux mouvements révolutionnaires dans leur lutte contre les absolutismes féodaux qui menaçaient d'encercler les foyers de la révolution. Cependant la noblesse moyenne hongroise, principal appui de la révolution, alléguant un droit historique, voulait conserver le territoire de l'ancienne Hongrie et voulait s'assurer dans ce pays un rôle prédominant. Par contre, les représentants de la révolution roumaine, invoquant le principe ethnique, désiraient créer un Etat national roumain unifié, composé également de certains territoires détachés de l'Etat historique hongrois. Ainsi donc, sur la base du statu quo territorial, les perspectives d'une alliance entre la Hongrie et la Valachie étaient favorables. Toutefois la question des rapports hungaro-roumains se posa non pas sur la base du statu quo, mais sur celle du principe ethnique et cela surtout sous l'influence des intellectuels roumains de Transylvanie. De cette façon, le gouvernement hongrois se trouvait en face d'un problème roumain complexe qui présentait en même temps un aspect transylvain et un autre valaque, aspects qui se conditionnaient réciproquement. En dernière analyse cette question roumaine devant laquelle se trouvait placé le gouvernement hongrois s'aggravait d'un problème des nationalités. Au point de vue des intellectuels roumains de Transylvanie la victoire de la classe dirigeante hongroise n'était nullement désirable, car une telle victoire aurait signifié une position subordonnée des intellectuels roumains dans le cadre d'un Etat national hongrois. Bien qu'elle ait reconnu la nécessité de la réforme sociale (réforme agraire), bien qu'elle ait utilisé le mouvement de la paysannerie, cette couche sociale roumaine de Transylvanie a subordonné l'objectif principal des mouvements de 1848, le renversement de l'absolutisme, à la cause de l'indépendance nationale et surtout à l'espoir de réaliser sa domination de classe. C'est ainsi qu'elle s'est mise à la solde du gouvernement réactionnaire de Vienne et s'est opposée au mouvement hongrois. L'action de Bălcescu de même que celles des autres révolutionnaires de Valachie (Demetriu Brătianu, Alexandru Golescu, Joan Maiorescu) s'est heurtée à l'influence des intellectuels roumains de Transylvanie. Du côté hongrois, la réalisation d'une alliance hungaro-roumaine était entravé par l'obstination des classes dirigeantes hongroises à maintenir l'intégrité territoriale de la Hongrie historique, par certaines mesures visant à la consolidation du rôle prédominant de la noblesse hongroise en Transylvanie, par une politique de temporisation en ce qui concerne la fixation des garanties constitutionnelles pour les nationalités et par un traitement condamnable des intellectuels roumains de Transylvanie.

Zoltán I. Tóth

Les lois des nationalités de 1849 et de 1868 au point de vue des forces progressives de l'histoire.

La loi des nationalités de 1849 de même que précédemment les diverses tentatives de réconciliation marquées par le projet de loi du Comité de l'Union, par les résolutions de Blaj et par le „projet de pacification“ résultant des

négociations menées par les émissaires de Kossuth et d'Avram Iancu, reflètent les contradictions fondamentales de la noblesse moyenne.

Ces tentatives nous révèlent les limites à la fois bourgeoises et nobiliaires de cette classe qui, attirée par la production des marchandises, est intéressée dans une certaine mesure à la transformation bourgeoise de la société et, par conséquent, à la solution radicale du problème agraire, mais qui étant en même temps propriétaire de terres, est incapable de résoudre cette question. Or, en ce cas le problème des nationalités est étroitement lié à la question paysanne. Les masses importantes de la paysannerie appartiennent aux nationalités. Avram Iancu, ce chef de véritables armées paysannes, lance déjà au printemps 1848 le mot d'ordre: „Rachat, gratuité ou mort”. Ce sont également les revendications démocratiques de la paysannerie qui ont marqué de leur empreinte les résolutions de Blaj. La noblesse moyenne hongroise était incapable de conclure une alliance, en temps utile et sous une forme avantageuse, avec ces masses paysannes. Elle n'a satisfait ni aux revendications des paysans hongrois ni à celles des paysans des nationalités.

Toutes ces revendications se reflètent dans la loi des nationalités du 28 juillet 1848. Cette loi présente, il est vrai, une certaine régression par rapport aux projets de conciliation, cependant ce n'est pas sa lettre, mais son esprit qui nous intéresse. Le discours du président du conseil, Szemere prononcé au moment de la discussion de cette loi, est un véritable résumé des idées démocrates-bourgeoises. Il est incontestable que ni ce discours ni la loi ne s'occupent de la question agraire et c'est leur principal défaut. L'importance de la loi des nationalités de 1849, réside dans le fait que d'une part elle reconnaît la nécessité de la réconciliation, de l'alliance et de la lutte commune du peuple hongrois avec les peuples voisins et avec les nationalités et que d'autre part elle n'est que l'aboutissement d'une série de négociations concrètes qui avaient pour but la réalisation de ce plan.

Kossuth a repris dans l'émigration ce projet d'alliance et son plan de confédération danubienne de 1862 n'est que le développement de ces idées formulées déjà dans la loi de 1849. Les événements récents nous obligent à y ajouter que ce projet de confédération danubienne de Kossuth n'a rien avoir avec le plan de fédération balkanique inspiré à Tito par les puissances impérialistes, plan qui, dirigé contre l'Union Soviétique, vise à l'anéantissement complet de l'indépendance des démocraties populaires et à l'extirpation du vrai patriotisme par la propagation du poison du cosmopolitisme.

La loi des nationalités de 1868 représente une véritable régression par rapport à la loi de 1849. Nous rejettons cette loi tout aussi bien que le compromis austro-hongrois de 1867 qui, à l'intérieur, permirent l'exploitation des classes laborieuses et l'oppression des autres nationalités et, à l'extérieur, appuyèrent l'impérialisme austro-hongrois, inféodé à l'impérialisme allemand.

Le véritable héritage de 1849 n'est pas dans la lutte fratricide, mais bien dans l'idée de la réconciliation et de l'alliance de tous les peuples qui servent le progrès et l'édification du socialisme. La Hongrie d'aujourd'hui, alliée à l'Union soviétique socialiste et aux démocraties populaires, est en train de réaliser ce véritable esprit de 1849.

Mme Gerő E. Fazekas

Les antécédents de la condamnation comme traître à la patrie du cardinal-primat Jean Hám.

L'auteur a relevé dans un ouvrage publié récemment (La réaction cléricale en 1848/49, Budapest, 1949.) les manifestations de grande envergure de la politique réactionnaire du haut clergé pendant la révolution de 1848/49 et, dans ce cadre général, elle a particulièrement souligné le rôle de Jean Hám, cardinal-primat de Hongrie à cette époque. Au cours des recherches entreprises dans les Archives Nationales de Hongrie parmi les papiers du comité de la défense nationale de 1849 et parmi ceux du tribunal révolutionnaire, de même que dans les archives de Windischgrätz et du Ministère de l'Instruction publique et des Cultes, l'auteur a découvert de nouveaux

documents qui apportent des preuves concrètes pour la justification de ses thèses précédemment soutenues.

Ces documents jettent une lumière nouvelle sur trois problèmes:

Premièrement: ils déchirent le voile épais qui a couvert cette vaste conspiration enveloppant plusieurs centaines de milliers de fidèles, conspiration tramée à travers les organes ecclésiastiques et dirigée par les prélats catholiques contre l'indépendance et la liberté du pays. Il s'agissait à cette époque, d'une véritable „cinquième colonne“ qui, sur le plan général, devait agir d'après les instructions directes retransmises par le chef de l'armée impériale, Windischgrätz au cardinal Hám et qui, sur le plan local, devait suivre les ordres des „commissaires du roi“. En dernière analyse, cette „cinquième colonne“ devait être partout à la disposition des armées impériales.

Deuxièmement: ces documents nous montrent quand et comment le gouvernement installé à Debrecen a pris connaissance du fait que les évêques et le cardinal-primat lui-même étaient passés à l'ennemi sur les territoires occupés par les troupes impériales. Ils désignent d'autre part les preuves par la connaissance desquelles le gouvernement s'est décidé à déclarer le cardinal Hám traître à la patrie et à ordonner la confiscation de ses biens.

Troisièmement: ces documents ont permis de mettre en relief le fait que le gouverneur Kossuth avait personnellement exigé que le gouvernement ne tolère pas sans représailles la trahison évidente du cardinal Hám et des autres prélats anti-nationaux, mais qu'il les stigmatise devant la nation et qu'il prenne des mesures punitives énergiques contre eux.

Ces constatations de l'auteur sont fondées sur les documents des archives publiés en partie dans le texte, en partie dans l'annexe.

E. Andics.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS.

A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet pályázatot hirdet minden érdeklődő számára. A pályázat célja az utolsó száz év helyi vonatkozású munkás- és parasztmozgalmainak, egyes bányák, gyárak, uradalmak történetének feldolgozása, kiadatlan forrásanyag alapján.

A pályaművek minimális terjedelme 50 gépelt oldal. A pályadíjat nyert munkák kiadását a Történelmi Társulat és a Munkásmozgalmi Intézet vállalja.

A pályadíjak összege 11.000 Ft.

Ebből egy	drb	I. díj	3.000 Ft
kettő	drb	II. díj	2.000 Ft
négy	drb	III. díj	1.000 Ft

Pályázhainak egyének és munkaközösségek. Pályázati határidő 1950. szeptember 1. A pályaművek beküldését a Történelmi Társulat címére kérjük: Budapest, VIII., Puskin-utca 26.

A pályázattal kapcsolatban felhívjuk az érdeklődők figyelmét a városi, községi és egyéb irattárakban vagy magántulajdonban lévő munkás- és parasztmozgalmi anyag feltárásának és megőrzésének fontosságára. Ezúton felkérünk mindenkit, aki ilyen vonatkozású felderítetlen anyagról tud, tegyen erről írásbeli bejelentést a Magyar Történelmi Társulathoz vagy a Magyar Munkásmozgalmi Intézethez.

Budapest, 1949 november hó.

*Magyar Történelmi Társulat és
Magyar Munkásmozgalmi Intézet*

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratok NV. vezérigazgatója.

51113. — Egyetemi Nyomda NV. Budapest. (F.: Tirai Richárd.)

Fontos felhívás!

A Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat és a szerkesztőség között létrejött megállapodás értelmében a jövőben a szerzők a cikkük után járó honoráriumot mindenkor készpénzben kapják meg. Amennyiben a cikk szerzője különlenyomatra tart igényt, úgy erre vonatkozó írásbeli megrendelését a hasábkorrektúra visszaküldésével egyidejűleg el kell juttatnia a Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalathoz (Budapest, V. Szalay-u. 4.), mert a nyomda a szedést a folyóirat elkészülte után szétosztja. A különlenyomatok teljes költsége a szerzőt terheli, mely összeg a Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat pénztárához fizetendő be.

*Az előfizetési díjszabást
a következő számban közöljük.*

